GODIŠNJAK BOŠNJAČKE ZAJEDNICE KULTURE
Jubilarno izdanje povodom 120. godišnjice osnivanja društva "Gajret" (1903),
100. godišnjice osnivanja društva "Narodna uzdanica" (1924) i 80. godišnjice osnivanja
i 35. godišnjice obnove Kulturnog društva Muslimana "Preporod" (1945, 1990)

Izdavač
Bošnjačka zajednica kulture
Branilaca Sarajeva 30, Sarajevo
Tel.: 033 483 590, fax: 033 483 599
E-mail: info@bzk.ba
www.bzk.ba

Za izdavača
Prof. dr. Sanjin Kodrić

Glavni urednik
Prof. dr. Sanjin Kodrić

Urednik
Muamer Kodrić

Arhivsko-dokumentarna građa
Haris Zaimović, arhivski savjetnik

Koordinator
Nazif Salčin

Redakcija
Prof. dr. Adnan Busuladžić, prof. dr. Merima Čaušević, prof. dr. Almedina Čengić,
prof. dr. Šaćir Filandra, Nermin Hodžić, prof. dr. Dženan Kos, prof. dr. Senadin Lavić,
Amna Sofić, Ćazim Suljević, prof. dr. Sead Turčalo

Sekretar Redakcije
Almedina Glamoč

Lektura i korektura
Muamer Kodrić

Dizajn korica
Grafički dizajn i štamparija "Preporod"

DTP
Narcis Pozderac

Štampa
TDP Sarajevo

Časopis je indeksiran u Central and Eastern European Online Library: www.ceeol.com

Godina
XXIII–XXV

Sarajevo, 2023–2025.

BOŠNJAČKA ZAJEDNICA KULTURE

Za sreću doma i naroda

ISSN 1512–8180

GODIŠNJAK

BOŠNJAČKE ZAJEDNICE KULTURE

GODINA XXIII–XXV
2023–2025.

BOŠNJAČKA ZAJEDNICA KULTURE

Za sreću doma i naroda

SADRŽAJ

UVODNO SLOVO

Sanjin Kodrić, predsjednik Bošnjačke zajednice kulture
Bošnjačka zajednica kulture: 120 godina za sreću doma i naroda . . . 13

Haris Zaimović, Sanjin Kodrić i Nazif Salčin
Od društva "Gajret" do Bošnjačke zajednice kulture:
Arhivsko-dokumentarna građa 33

HISTORIJA, TRADICIJA, KULTURA

Safvet-beg Bašagić
Pozdravni govor na Osnivačkoj skupštini *Gajreta*. 117

Edhem Mulabdić
Ideologija *Narodne Uzdanice* 121

Hamza Humo
Povodom 25 godina *Gajreta* 123

Husein S. Brkić
Preporod i njegov rad 143

Muhsin Rizvić
Riječ na Obnoviteljskoj skupštini *Preporoda* 149

Ibrahim Edhem Džafić
Složimo se! 155

Salih Ljubunčić
Za sklad u radu i toleranciju u međusobnom držanju 157

Safvet-beg Bašagić – Mirza
Kratak pregled mog života 163

Salem Ćatić
Dr. Safvet-beg Bašagić Redžepašić kao pjesnik 169

Hamdija Mulić
Muslimanski prosvjetni pokret 189

Dženana Mustajbegović
Iz zapisaka babe Mustajbega. 197

Safet Burina
Trgovački odnosi Bosne i Hercegovine sa Dubrovnikom i Venecijom u XIII vijeku 199

Nedžib Šefki
Moj prijatelj Mehmed 207

Muhamed Hadžijahić
Udio žene u islamizaciji Bosne i Hercegovine 215

Husein Dubravić
Babo, ja sam učinio svoje 225

Safvet-beg Bašagić
Život i djelo Gazi Husrev-bega. 231

Hamdija Kreševljaković
Počitelj na Neretvi 237

Ćamil Sijarić
Djeca umiru 249

Seid Traljić
O našim prezimenima. 251

Adil Čokić
Znamenite Lejle 255

Ilijas Dobardžić
Jeseni i sjećanja u životu Omera Tanja 265

Husejn Alić
Lički muslimani 271

Muhamed Hadžijahić
Đerzelez Alija u priči. 279

Huso Salčić
Himber 283

Hasan Nametak
Mostarska ulema zadnjih sto godina 289

Munir Šahinović Ekremov
Hafiz Kustura 295

Hamdija Kreševljaković
Iz prošlosti kahve i duhana u Bosni i Hercegovini 301

Ivan Esih
Ličnost Hamdije Kreševljakovića 315

Musa Ćazim Ćatić
Ljubavne melodije 319

Ivan A. Miličević
Pjesnik Musa Ćazim Ćatić i njegov udes 321

Mustafa S. Busuladžić
Arapski historičar Mes'udi o Slavenima 327

Alija Nametak
Sarajka djevojka 329

Hatidža Đikić
Svome bratu 337
Molba kćeri očevima 337

Alija Nametak
Uspomene na dr. Mehmeda Spahu 339

Osman Đikić
Derviš 343

Mustafa Ajanović
Zlatni primjeri iz života starih Sarajlija 345

Rasim S. Filipović
Slučaj u parku 355

Šaćir Sikirić
Tekija na Oglavku 361

Husein Muradbegović
Ispovijest 369

Sulejman Alečković
Dah mahale 371

Fehim Efendić
Ćirilska prepiska muslimana s Dubrovačkom republikom 375

Halid Čaušević
Salihaga od onoga svijeta 381

Vejsil Čurčić
Ptice na našim srednjovjekovnim spomenicima i starim muslimanskim nišanima 385

Džemila Hanumica Zekić
Briga majčina 389
Pjevačica 389

Sulejman Suljagić
Prenj planina. 391

Šukrija Pandžo
Iz dnevnika seoskog učitelja 395

Nurija A. Pašić
Namaz promatran sa stanovišta suvremene filozofije. 403

Hamid Dizdar
Muhadžiri 413

Esadbeg Alajbegović
Naši iseljenici u Turskoj. 415

Hamza Humo
Mi, Bosna i naš izraz u riječi. 421

Muhamed Konjičanin
Iza mušebaka 425

Sait Orahovac
Tražim te, živote 431

Sulejman Šehagić
Na livadi uz prve otkose 433

Anton Šimčik
Turbe bosanske kraljevne u Skoplju 435

Seid M. Traljić
Muslimanski nadgrobni spomenici 439

Husein Šehić
Mojim Krajišnicima 451
Selo u noći 452

Šefik Bešlagić
Hajra Osmanova 455

Salih Omanović
Pastirski život u planinama 459

Rešad Kadić
Behar su mirisali... 467

Husein Muradbegović
Noć u Hašanima 471

Bešir Babić
Jedan mi ahbab dolazi u razred 473

Muhamed Hadžijahić
Narodni pjevači na dvorovima bosanskohercegovačke aristokracije . . . 475

Faik Bahtić
Ženidbeni običaji kod muslimana na selu 479

Junuz Međedović
Kiša 483

Husejn Dubravić
Povijest jedne sevdalinke 485

Hamdija Kapidžić
Omer-paša Latas u Bosni 489

Hajrudin Bujukalić
Razbijeni životi 511

Kasim Gujić
Kultura duhana kao glavni izvor narodnih prihoda u Hercegovini . . 515

Nazif Resulović
Nogomet kroz vijekove 523

Ahmed Polić
Željezo i njegove rudače u Bosni 525

Rudolf Zaplata
Bosna i Germani kroz vijekove 529

Abdurezak Hifzi Bjelevac
Putevi u budućnost 535

IZVORI 539

DODATAK

Modifikacija naziva *Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"* u naziv
Bošnjačka zajednica kulture 547

Napomena uredništva. 555

BOŠNJAČKA
ZAJEDNICA
KULTURE

Za sreću doma i naroda

UVODNO SLOVO

BOŠNJAČKA
ZAJEDNICA
KULTURE

Za sreću doma i naroda

ГАЈРЕТ

ЛИСТ ГАЈРЕТА ДРУШТВА ЗА КУЛТУРНО И ЕКОНОМСКО ПОДИЗАЊЕ МУСЛИМАНА

Излази 1. и 16. у мјесецу. Година X. Број 9.

Сарајево, 1. маја 1926.

Цијена год. 80 Д. Појединн број 4 Д. Ђаци добивају лист у пола цијена код Главнот Одбора или код Управе — Гајретових конвикта. —

Mirza Safvet:

Gajretova Himna

Ustaj omladino mila,
Uzdanice roda svog,
Diži na visoko krila
Štitiće te svevid — Bog!
Ponos nek te vodi
— Prosvjetom slobodi; —
Sini, grmi kao grom,
Kad s'o bratu radi tvom.
Gajret se budi, mladost se kreće
Da traži pravo, da brani čast;
Svojega neda, tuđega neće,
Ne voli viku, prezire strast.
Svet je amanet svakome sinu
Za narod mili, za domovinu
— Kad digne hajku Ahriman ljut —
Stat mu na put.
Ta neka cio svijet znade,
Da j' u nama ponos živ, —
I u naše sile mlade,
Dase uzda narod — narod div!

Dr. Safvetbeg Bašagić
(Mirza Safvet)

Mi smo mladi, al u nama
Star je ponos, star je žar —
To nam predi u pjesmama
Ostaviše kao dar,
Da nas uvijek vodi
Prosvjetom slobodi. —
Na rad narod zove nas,
U radu je samo spas.
Povjest nam kaže, gusle nam gude,
Hiljadu ljeta slavu i moć;
U našem srcu nade se bude
Da ćemo opet do njiha doć!
Radimo braćo, zove nas slava,
Branimo svoja djedovska prava!
Uz nas je Pravda, s nama je Bog,
Ne dajmo svog.
Ta neka cio svijet znade,
Da j' u nama ponos živ, —
I u naše sile mlade
Da se uzda narod — narod div!

Sanjin Kodrić, predsjednik Bošnjačke zajednice kulture

Bošnjačka zajednica kulture: 120 godina za sreću doma i naroda

Bošnjačka zajednica kulture temeljna je i najstarija organizacija kulture Bošnjaka, odnosno bošnjačka kulturna matica i svjetska kulturna zajednica bošnjačkog naroda, s tradicijom dužom od 120 godina. Izvorno je osnovana 20. februara 1903. godine pod imenom društva *"Gajret"*, svojeg prvog glavnog pravnog prethodnika i preteče, dok joj je drugi glavni pravni prethodnik i preteča društvo *"Narodna uzdanica"*, osnovano 17. oktobra 1924. godine. Ova dva društva, kao i više drugih bošnjačkih društava kulture i prosvjete te drugih oblika kulturno-prosvjetnog organiziranja Bošnjaka ovog vremena, uključujući i niz tzv. muslimanskih čitaonica, ujedinit će se u *Kulturno društvo Muslimana "Preporod"*, osnovano kao takvo 13. septembra 1945. godine kao krovno kulturno društvo tadašnjih Muslimana. Ovo društvo pravno i institucionalno predstavljat će sljednika i nasljednika ranijih društava "Gajret" i "Narodna uzdanica" te svih drugih društava i drugih oblika kulturno-prosvjetnog organiziranja Bošnjaka koja su mu se u međuvremenu priključila i djelovat će do 10. novembra 1949. godine, kad su tadašnje vlasti obustavile njegov rad. Do obnove rada ovog društva dolazi tek 5. oktobra 1990. godine, nakon demokratskih promjena u Bosni i Hercegovini, najprije pod prethodnim nazivom – *Kulturno društvo Muslimana "Preporod"*, koje će, nakon povratka u upotrebu bošnjačkog narodnog imena 1993. godine, biti preimenovano u *Kulturno društvo Bošnjaka* "*Preporod*" 1995. godine. U skladu s povijesnom važnošću te u međuvremenu ostvarenim institucionalnim razvojem, 1997. godine dotadašnje Kulturno društvo Bošnjaka "Preporod" bit će preimenovano u *Bošnjačku zajednicu kulture "Preporod"*, pri čemu je ovim nazivom institucije i nominalno napušten dotadašnji formalni status kulturnog društva. Temeljem daljnjeg

institucionalnog razvoja, a posebno temeljem potrebe dodatnog institucionalnog etabliranja u skladu s onim što je njezina povijesna i savremena važnost, ovaj naziv institucije 2024. godine bit će modificiran u aktuelni naziv *Bošnjačka zajednica kulture*, kao naziv koji, konačno, cjelovito obuhvata sveukupnu povijest institucije od njezina osnivanja 1903. godine pa nadalje, uključujući sve njezine pravne prethodnike i preteče, te na primjeren način reflektira njezin status temeljne i najstarije organizacije kulture Bošnjaka, odnosno bošnjačke kulturne matice i svjetske kulturne zajednice bošnjačkog naroda.

○ ○ ○

Povijest današnje Bošnjačke zajednice kulture započinje, dakle, osnivanjem društva "Gajret", koje je osnovano 20. februara 1903. godine u tadašnjoj Muslimanskoj čitaonici na Bentbaši u Sarajevu zalaganjem naprednih bošnjačkih intelektualaca i kulturnih djelatnika ovog vremena, što je u tadašnjem bošnjačkom kulturnom i širem društvenom kontekstu dočekano s velikom podrškom i oduševljenjem, pri čemu je za prvog predsjednika izabran glavni nosilac inicijative za osnivanje društva dr. Safvet-beg Bašagić, bard bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i kulture, pionirski istraživač bošnjačke i bosanskohercegovačke književne, kulturne i društvene prošlosti, kasnije i član, potpredsjednik i predsjednik Bosanskog sabora kao prvog modernog bosanskohercegovačkog parlamenta te uopće jedna od najistaknutijih i najuglednijih kulturnih i društvenih ličnosti u Bosni i Hercegovini s kraja 19. i početka 20. st. S obzirom na onovremene prilike, "Gajret" je izvorno osnovan kao "društvo za potpomaganje đaka muslimana na srednjim i višim školama", ali je od samog početka njegova uloga bila znatno šira – sveobuhvatno kulturno-prosvjetno i šire društveno djelovanje među bosanskohercegovačkim muslimanima u skladu s naročitim okolnostima i potrebama bošnjačke zajednice s kraja 19. i početka 20. st. pa nadalje, ekvivalentno radu temeljnih kulturnih organizacija drugih naroda Bosne i Hercegovine, prije svega hrvatskog "Napretka", srpske "Prosvjete" i jevrejske "La Benevolencije", kao i sličnih institucija drugih južnoslavenskih i evropskih naroda ovog vremena, prije svega Matice hrvatske i Matice srpske. Organizirati i institucionalnim zalaganjem uvesti Bošnjake u modernu evropsku kulturu i društvo, ali bez napuštanja onog što su identitetske osnove i vrijednosti tradicije, i tako narod učiniti sposobnim za život u novim kulturnim i društvenim prilikama, bila je srž "Gajretove" kulturno-prosvjetne i društvene uloge, koju će ovo društvo kontinuirano razvijati tokom svih kasnijih

godina i desetljeća, uvijek za opće dobro, odnosno za "sreću doma i naroda", kako je "Gajretovu" suštinsku misiju stihom pjesnički sažeo upravo njegov vodeći inicijator i prvi predsjednik dr. Safvet-beg Bašagić.

Svoju misiju "Gajret" ostvaruje najprije putem stipendija, potpora i zajmova za učenike i studente, a potom i putem đačkih konvikata i internata u svim većim gradovima u Bosni i Hercegovini i šire – u Sarajevu, Banjoj Luci, Tuzli, Mostaru, Bihaću, Foči, Trebinju, Gacku, Novom Pazaru, Prijepolju, Pljevljima te Beogradu, gdje je osnovan "Beogradski Gajret Osman Đikić" i studentski dom. Uz niz drugih oblika odgojno-obrazovnog rada, uključujući i sirotište u Sarajevu, s istim ciljem "Gajret" osniva i Ćilimarsku školu u Novom Pazaru, Radionicu za izučavanje i izradu ručnih radova u Trebinju te Žensku stručno-zanatsku školu u Stocu, koje su imale priznat status zanatskih škola, kao i brojne analfabetske tečajeve, učeničke korepetitorije, domaćičke škole, biblioteke, čitaonice i različite klubove, folklorne, književne, glumačke, muzičke i druge sastave, skupine i sekcije, organizirajući raznolike kulturne manifestacije, dramske i druge pozorišne predstave, koncerte, izložbe, igranke, različite vrste svečanosti i narodnih veselja i sl. "Gajret" razvija i vlastitu izdavačku djelatnost, unutar koje posebno se ističe časopis *Gajret*, jedan od najznačajnijih književnih i kulturnih časopisa kod Bošnjaka u prvoj polovini 20. st., kao i kalendar *Gajret* te edicija *"Gajretova" biblioteka*, sve to uz desetine mjesnih organizacija u gotovo svakom mjestu u Bosni i Hercegovini, a onda i širom nekadašnje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije te u inostranstvu, sve do Sjedinjenih Američkih Država.

Svojim kulturno-prosvjetnim i društvenim radom, a posebno školujući hiljade učenika i studenata ne samo u Bosni i Hercegovini već i u širokom luku od Beča, preko Istanbula pa do Kaira i drugdje, "Gajret" je pomogao ili omogućio obrazovanje čak dvije trećine bošnjačkih intelektualaca do 1941. godine, uključujući i tad naročito marginaliziranu žensku te siromašnu djecu i omladinu, ali i nebošnjake, istovremeno ostvarivši i niz raznih drugih važnih kulturno-prosvjetnih i društvenih postignuća u široj društvenoj zajednici, čime je praktično stvorio bošnjačku i bosanskohercegovačku kulturnu i obrazovnu, odnosno općenito intelektualnu i društvenu elitu i bitno oblikovao modernu kulturu i društvo Bošnjaka i Bosne i Hercegovine. U suštini, upravo zahvaljujući insistiranju na usvajanju vrijednosti evropskog moderniteta, ali uz očuvanje i onog što su vlastite identitetsko-tradicijske vrijednosti, "Gajret" je bio kulturno i društveno najprogresivnija i istinski avangardna pojava kod Bošnjaka svojeg vremena,

a naročito u periodu između dvaju svjetskih ratova imao je i vrlo snažan širi društveni utjecaj, uključujući i političku važnost, zbog čega je njegov rad od 1923. godine bio i pod visokim pokroviteljstvom prijestolonasljednika Petra II Karađorđevića.

Pritom, budući da su rad i djelovanje "Gajreta" bili složeni i višestruki, takvo što, osim idealizma, entuzijazma i angažmana njegova rukovodstva i aktivista, iziskivalo je i značajna finansijska sredstva. S obzirom na tadašnje šire društvene okolnosti, a posebno s obzirom na nepovoljan i težak položaj bošnjačkog naroda, naročito u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, "Gajret" se, pogotovo tokom prvih godina, u finansijskom smislu mogao osloniti gotovo isključivo na vlastite snage, odnosno na društvenu samosvijest i odgovornost pojedinaca koji su imali mogućnost ili su barem osjećali potrebu da zarad općeg dobra podrže rad "Gajreta" i njegova nastojanja. Zato je od samog početka "Gajret" zasnovan kao svojevrsni "vakuf u kulturi", te će sredstva za rad i imovinu stjecati uglavnom iz članarina i dobrovoljnih priloga i darova osviještenih pojedinaca, koji su na taj način upravo svojom svješću i odgovornošću izgrađivali "Gajret" u ozbiljnu i društveno korisnu instituciju, mada su se i sami nerijetko borili s brojnim izazovima i nedaćama ovog teškog vremena, naročito u uvjetima nepravednih, otimalačkih agrarnih i drugih reformi kojima je bio snažno pogođen i praktično osiromašen nekadašnji najimućniji sloj bošnjačkog i bosanskohercegovačkog društva. U takvim okolnostima, poseban je kuriozitet da će se među prvim vakifima "Gajreta" naći dvije žene – sestre Hašema i Zulejha Imširija, koje su u korist ovog društva odmah po njegovu osnivanju uvakufile zemljište na kojem će kasnije biti izgrađen i Dom društva "Gajret", odnosno zgrada u kojoj se danas nalazi Direkcija Bošnjačke zajednice kulture, što je samo primjer društvene odgovornosti i svijesti o važnosti institucije kakav je bio "Gajret" i spremnosti da se rad takve institucije adekvatno podrži.

Uz ovo, tražeći načine za što uspješniji razvoj i napredak u skladu s potrebama povijesnog trenutka, a posebno kako bi uspješnije mogao finansirati svoje mnogobrojne kulturno-prosvjetne djelatnosti, "Gajret" će vremenom započeti razvijati i različite privredno-ekonomske aktivnosti. Tako, između ostalog, osniva i Privrednu i kreditnu zadrugu, odnosno Banku "Gajret" u Sarajevu, koja je kao finansijska institucija poslovala u skladu s tad najvišim evropskim standardima za institucije ove vrste, pri čemu je finansijska sredstva ulagala i u rad različitih industrijskih i privrednih preduzeća, uključujući i npr. svojevremeno vrlo uspješnu drvnu industriju "Varda" iz Višegrada, čiji je većinski vlasnik

u ovo vrijeme bila upravo Banka "Gajret". Na ovaj način "Gajret" je postajao finansijski stabilniji i nezavisniji, te je još uspješnije mogao ostvarivati svoju kulturno-prosvjetnu i društvenu zadaću, što objašnjava svojevrstan paradoks da su u nekim od najtežih perioda u svojoj novijoj povijesti Bošnjaci upravo u "Gajretu" imali izrazito snažnu i djelotvornu instituciju, kadru da, uprkos društvenim, a posebno političkim okolnostima koje su bile vrlo nepovoljne po bošnjačku zajednicu, izvršava sve svoje brojne zadatke, odnosno da bude pokretač, nosilac i zagovornik kulturno-prosvjetnog te uopće društvenog napretka bošnjačkog naroda.

○ ○ ○

Ukupna povijesna uloga "Gajreta" bila je, dakle, historijski fundamentalna, što mu je osiguralo jedinstveno mjesto u kulturnoj i društvenoj povijesti Bošnjaka i Bosne i Hercegovine uopće. Imajući ovu ulogu i značaj ne samo u kulturno-prosvjetnom već i u širem društvenom životu, "Gajret" je, međutim, gotovo od samog početka postao predmetnom nastojanja da se nad njim uspostavi politička kontrola i dominacija, što je bilo suprotno namjerama njegovih osnivača, uprave i članstva, čiji je cilj bio rad za opće dobro naroda i šire društvene zajednice, a ne služenje pojedinačnim ili bilo čijim tuđim interesima bilo koje vrste. To je bilo krucijalno važno u tadašnjem vrlo složenom i specifičnom političko-ideološkom kontekstu, u kojem su Bošnjaci percipirani i pozicionirani prvenstveno kao strana i tuđa religijska skupina preostala kao relikt nekadašnje osmanske vlasti, odnosno isključivo kao muslimanska vjerska zajednica, a ne kao narod, te su, kako bi makar biološki opstali, imali tek mogućnost nominalnog opredjeljivanja za "prohrvatsku" ili "prosrpsku" nacionalnu politiku i koncepciju, a što se kao nužnost i neminovnost nametalo Bošnjacima u svim segmentima društva, bez izuzetka, pa tako i "Gajretu", posebno s obzirom na njegovu širu društvenu važnost. Pritom, uz austrougarske vlasti, koje su s pažnjom i oprezom otpočetka pratile rad "Gajreta", pokušaji političke kontrole i dominacije nad "Gajretom" dolaze najprije sa strane Pokreta za vjersku i prosvjetnu autonomiju još u vrijeme njegova osnivanja, a nakon toga naročito sa strane Muslimanske narodne organizacije, koja je osnovana 1906. godine proizašavši iz ovog pokreta, a koja je sa srpskom politikom u Bosni i Hercegovini i Srbiji dijelila snažan antiaustrougarski stav, posebno s ciljem oslobođenja od austrougarske vlasti i ujedinjenja Južnih Slavena, kao i pojedine druge aspekte političke orijentacije, iako, naravno, iz svojih razloga, a naročito s obzirom na specifičan položaj bosanskohercegovačke muslimanske zajednice u ovom vremenu. Kako

je Muslimanska narodna organizacija imala značajnu političku moć, tako se "Gajretu" upravo iz ove političke stranke uporno pokušavala nametnuti njezina politika, uključujući i njezin "prosrpski" stav u specifičnim društvenim i političko-ideološkim okolnostima, što se javilo odmah nakon osnivanja Muslimanske narodne organizacije i trajalo svih kasnijih godina i desetljeća. "Gajret", naravno, sve vrijeme ostaje dosljedan kulturnom i širem društvenom radu u korist bosanskohercegovačke muslimanske zajednice u skladu sa svojom temeljnom kulturno-društvenom zadaćom, a političke okvire koji su mu nametani nastoji izbjeći što je moguće više ili im se formalno i nominalno pokorava onoliko koliko je to bilo neizbježno u datim političko-ideološkim okolnostima, no ovakvo što bio je ključni razlog što je neposredno nakon Sarajevskog atentata i izbijanja Prvog svjetskog rata 1914. godine rad "Gajreta" bio zabranjen kao "prosrpski", tim prije što su pojedini "gajretovci" svojim antiaustrougarskim stavovima bili bliski i pokretu "Mlada Bosna".

Slično se nastavlja i nakon Prvog svjetskog rata i formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kad 1919. godine dolazi do obnove rada "Gajreta", s tim što ovaj put pokušaji političke kontrole i dominacije dolaze sa strane Jugoslavenske muslimanske organizacije, ali i tadašnjeg režima Kraljevine, Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, koji se praktično nadmeću oko "Gajreta". U takvim okolnostima, prvenstveno upravo usljed ovih političkih borbi, 17. oktobra 1924. godine, na istom mjestu gdje je prethodno osnovan "Gajret", u Muslimanskoj čitaonici na Bentbaši u Sarajevu, na poticaj Jugoslavenske muslimanske organizacije osnovano je i društvo "Narodna uzdanica", drugo temeljno važno bošnjačko kulturno-prosvjetno društvo koje je jedan od glavnih pravnih prethodnika i preteča današnje Bošnjačke zajednice kulture, s Asim-begom Dugalićem kao prvim predsjednikom, pri čemu će kasnije dugogodišnji predsjednik ovog društva biti Edhem Mulabdić, a sekretar, između ostalih, i Alija Nametak. Pošto Jugoslavenska muslimanska organizacija nije uspjela uspostaviti kontrolu i dominaciju nad "Gajretom", "Narodna uzdanica" trebala je biti upravo njezin pandan "Gajretu", s uklonom ka politici na "prohrvatskoj" strani koji je u datim specifičnim društvenim i političko-ideološkim okolnostima gajilo rukovodstvo Jugoslavenske muslimanske organizacije, ali je, jednako kao i kod "Gajreta", ova vrste orijentacije bila tek formalna, proizašla iz društveno-političkih nužnosti i neminovnosti i ograničavala se u nominalnom smislu prvenstveno na uski sloj društvene elite, dok je "Narodna uzdanica" kao organizacija djelovala jednako kao i "Gajret" – kao

društvo kulture i prosvjete muslimanske zajednice u Bosni i Hercegovini i tadašnjoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. Pritom, djelatnost "Narodne uzdanice" bila je u osnovi ista kao i djelatnost "Gajreta" – školovanje bošnjačkih učenika i studenata putem stipendija, potpora i zajmova te đačkih konvikata i internata u većim urbanim centrima – Sarajevu, Banjoj Luci, Tuzli, Mostaru i Zagrebu, gdje je osnovan studentski dom, odnosno putem drugih oblika odgojno-obrazovnog rada, kao i širi kulturno-prosvjetni i društveni rad kod Bošnjaka. Također, i model rada "Narodne uzdanice" bio je u osnovi isti kao i model rada "Gajreta", uključujući i koncepciju "vakufa u kulturi", a kasnije i stvaranje vlastitih finansijskih resursa, tako da se, uprkos političkim razilaženjima uglavnom na višim razinama i često tek na temelju ličnih preferencija društvenih elita, "Gajret" i "Narodna uzdanica" dodiruju i prožimaju u svojem djelovanju, a u životnoj stvarnosti, posebno na razini mjesnih organizacija, ostvaruju i neposrednu saradnju, pri čemu su u samom narodu oba društva percipirana kao zajedničke narodne institucije s ciljem općeg dobra cijele društvene zajednice. Kao i "Gajret", i "Narodna uzdanica" insistirala je na usvajanju modernih evropskih kulturnih i društvenih tekovina kod Bošnjaka, pa će se i ovo društvo otvoriti i ka kulturnim formama koje su ranije bile strane ili manje bliske bošnjačkoj kulturnoj tradiciji, poput npr. modernog evropskog pozorišta ili klasične evropske muzike, uključujući i operu te balet, koje se na taj način uvode i razvijaju u bošnjačkom kulturnom i društvenom kontekstu. Istina, "Narodna uzdanica" nije uspjela sustići snagu "Gajreta", koji je po svemu bio nadmoćniji, ali i ukorjenjeniji u široj društvenoj zajednici, no, u konačnici, i ovo društvo sa svoje strane dalo je također izrazito važan doprinos kulturnom i društvom razvoju bošnjačkog naroda, čineći tako sveukupnu povijesnu ulogu današnje Bošnjačke zajednice kulture još značajnijom.

Djelovanje "Narodne uzdanice" bilo je posebno važno tokom Drugog svjetskog rata, kojoj su vlasti Nezavisne države Hrvatske dozvolile rad s obzirom na njezinu nominalnu "prohrvatsku" orijentaciju, dok su zabranile rad "Gajreta", opet kao nominalno "prosrpskog", pri čemu je "Narodna uzdanica" imala vrlo zahtjevnu zadaću skrbi za bošnjački narod, što je činila onako kako je to mogla u teškim ratnim okolnostima, pokušavajući se istovremeno oduprijeti politici i pritiscima endehaovskih vlasti najviše što je bilo moguće u datoj situaciji. Pritom, "Narodna uzdanica" u ovom vremenu posebno je radila na pomoći bošnjačkim prognanicima i stradalnicima u ratu, naročito izbjeglicama i žrtvama četničkih zločina, ratnoj siročadi i sl., nastojeći i na druge načine pomoći

Bošnjacima, ali i drugim ljudima pogođenim ratnim progonima, stradanjima i razaranjima, uključujući i žrtve ustaških vlasti te bivše štićenike i pitomce "Gajreta", o kojima je "Narodna uzdanica" također preuzela brigu iako je i sama imala brojne teškoće i ozbiljne probleme u svojem radu, pokušavajući sačuvati i sebe i narod kao cjelinu pod endehaovskim režimom. Uz ovo, iz redova i "Gajreta" i "Narodne uzdanice" potekao je i niz učesnika narodnooslobodilačke borbe, pri čemu su pojedini članovi "Narodne uzdanice" i javno kritički istupali spram vlasti Nezavisne države Hrvatske, bez obzira na opasnosti endehaovskog konteksta u kojem su živjeli i djelovali.

○ ○ ○

Uprkos ranijim nastojanjima s ciljem ujedinjenja i saradnji u nemalom broju slučajeva, "Gajret" i "Narodna uzdanica" djelovali su uporedo sve do Drugog svjetskog rata, nakon kojeg će najprije doći do obnove u ratu zabranjenog rada društva "Gajret", a odmah potom i do ujedinjenja ova dva društva u jedinstveno Kulturno društvo Muslimana "Preporod", osnovano kao takvo 13. septembra 1945. godine s dr. Zaimom Šaracem kao prvim predsjednikom. Ovo ujedinjenje bilo je rezultat i ranijih sasvim prirodnih težnji za objedinjenjem kulturno-prosvjetnog rada kod Bošnjaka datog vremena, ali sad i intencija novih vlasti, koje su nastojale koncentrirati i tako lakše nadzirati i upravljati rad nacionalnih društava kulture i prosvjete, pri čemu su Kulturnom društvu Muslimana "Preporod" pripojena i sva druga u ovom trenutku postojeća bošnjačka kulturno-prosvjetna i slična društva te svi drugi tadašnji oblici kulturno-prosvjetnog i društvenog organiziranja Bošnjaka, uključujući i brojne tzv. muslimanske čitaonice, ali i npr. Muslimansko dobrotvorno društvo "Merhamet", tako da je jedinstveno Kulturno društvo Muslimana "Preporod" u punom kapacitetu postalo krovna, sveobuhvatna kulturna institucija tadašnjih Muslimana u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji. Na ovaj način, ujedinjeno Kulturno društvo Muslimana "Preporod" okupilo je brojne važne predstavnike bošnjačke inteligencije ovog vremena, manje-više sve istaknute nekadašnje članove i pitomce "Gajreta" i "Narodne uzdanice" s pravom javnog djelovanja u novim političko-ideološkim prilikama, te je kao takvo, nadvladavši dotadašnji paralelni rad predratnih bošnjačkih društava, trebalo združenim snagama djelovati s ciljem daljnjeg kulturnog i društvenog razvoja Muslimana s obzirom na nove društvene okolnosti, s tim da su ovaj put direktnu kontrolu nad njegovim radom imale nove, poslijeratne vlasti, kao, uostalom, i nad ukupnim, a posebno javnim i društvenim životom uopće.

Ovu novu, sa strane novih vlasti zadatu orijentaciju reflektirao je i naziv društva "Preporod", upućujući upravo na nužnost ideološkog preporoda bosanskohercegovačkih muslimana u skladu s novim, jugoslavensko-komunističkim političko-ideološkim kursom, no, međutim, uprkos političko-ideološkoj kontroli i jasno zadatim okvirima rada i djelovanja, vijek jedinstvenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod" bio je vrlo kratak jer već 1949. godine tadašnje vlasti, shodno svojem političko-ideološkom konceptu, zabranjuju rad nacionalnih kulturnih društava u Bosni i Hercegovini, među njima i rad Kulturnog društva Muslimana "Preporod", oduzimajući mu istovremeno i svu njegovu brojnu i bogatu imovinu širom Bosne i Hercegovine i tadašnje Jugoslavije.

Nemajući druge nacionalne kulturne institucije, na ovaj način Bošnjaci ostaju bez svoje temeljne i najstarije, matične organizacije kulture, što je ekvivalentno i širem društvenom položaju Bošnjaka u ovom vremenu, koji će sve do sedamdesetih godina 20. st. biti zvanično "nepostojeći" narod. Pa ipak, rezultati djelovanja "Gajreta" i "Narodne uzdanice", odnosno Kulturnog društva Muslimana "Preporod" kao cjeline trajat će i dalje jer će bošnjačka kulturna i intelektualna, ali i šira društvena elita čije su stvaranje svojim radom prethodno potakla, pomogla i omogućila upravo ova društva postati izrazito važna osnova na kojoj će se graditi kulturni, intelektualni i društveni profil Bosne i Hercegovine nakon Drugog svjetskog rata budući da su praktično u tom vremenu bile vrlo rijetke kulturne, intelektualne i društvene ličnosti koje na neki način, kao članovi, saradnici, pitomci ili u nekom drugom smislu, nisu bile vezane za djelovanje "Gajreta" i "Narodne uzdanice", odnosno jedinstvenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod". To su manje-više svi bošnjački pisci, kulturni radnici i umjetnici svih vrsta i intelektualci različitih usmjerenja od kraja 19. pa do sredine 20. st., neki od osnivača i prvih profesora Univerziteta u Sarajevu i drugih univerziteta u Bosni i Hercegovini, odnosno neki od prvih akademika Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i sl., ali i onovremeni bošnjački političari te čak 13 narodnih heroja Jugoslavije, uključujući i mnoge žene te jedan broj nebošnjaka, kao i hiljade drugih učenika i studenata. Jer, uz gromadnu figuru Safvet-bega Bašagića kao pokretača, osnivača i prvog predsjednika, dio institucionalne povijesti društava "Gajret" i "Narodna uzdanica", odnosno jedinstvenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod" na različite načine su i istaknuti pisci kakvi su npr. Riza-beg Kapetanović, Edhem Mulabdić, Osman Đikić, Osman Nuri Hadžić, Musa Ćazim Ćatić, Hamza Humo, Ahmed Muradbegović, Abdurezak Hifzi Bjelevac, Hasan Kikić, Zija Dizdarević, Hamid

i Mak Dizdar, Alija Nametak..., kao i Skender Kulenović, Meša Selimović, Ćamil Sijarić, Šukrija Pandžo i brojni drugi, veliki slikari poput Ismeta Mujezinovića ili svjetska operna diva Bahrija Nuri Hadžić, ali i npr. istaknuti kompozitor i etnomuzikolog Cvjetko Rihtman. To su i mnogi kasnije vrhunski intelektualci i naučnici, npr. akademici Hamdija Kreševljaković, Salko Nazečić, Hamdija Čemerlić, Midhat Šamić, Enver i Husref Redžić, Midhat Begić, Esad Pašalić, Nedim Filipović i dr. Isti je slučaj i s brojnim historijski važnim ličnostima te važnim društvenim radnicima i političarima iz različitih vremena i različitih usmjerenja, među kojima su bili i npr. Šerif Arnautović, Ali-beg Firdus, Esad Kulović, Halid-beg Hrasnica, Mehmed Spaho i mnogi drugi, potom reisul-ulema Teufik Azabagić, Mehmed Džemaludin Čaušević, Fehim Spaho i Sulejman Kemura, ali i Husaga Ćišić, Suljaga Salihagić, Šukrija Kurtović, Hasan Rebac ili Akif Šeremet, kao i Husein i Hasan Brkić, Zaim Šarac, general-major Sulejman Filipović, Pašaga Mandžić, Osman Karabegović, Avdo Humo, Džemal Bijedić, Hakija i Hamdija Pozderac i dr., a to su i revolucionari kakvi su bili i npr. Avdo Sumbul, Muhamed Mehmedbašić, Behdžet Mutevelić ili Mustafa Golubić, odnosno narodni heroji Mahmut Bušatlija, Ahmet Fetahagić, Rifat Burdžović, ali i Ognjen Prica i Vladimir Perić Valter... Bio je to, dakle, intelektualni i društveni kapital koji će suštinski nastaviti djelovanje institucije iz koje je potekao i nakon što je ona formalno prestala s radom, a koji će, bilo posredno, bilo direktno, biti i jedna od osnova na kojoj će se niz godina kasnije obnoviti rad te iste institucije, a koja je ipak uspjela nadživjeti politike, vlasti i režime koji su je nastojali ukinuti.

○ ○ ○

Rad Bošnjačke zajednice kulture kao pravnog sljednika i nasljednika Kulturnog društva Muslimana "Preporod", odnosno ranijih društava "Gajret" i "Narodna uzdanica" te drugih pravnih prethodnika i preteča, obnovljen je tek u uvjetima početka demokratskih promjena u Bosni i Hercegovini i tadašnjoj Jugoslaviji – 5. oktobra 1990. godine na Obnoviteljskoj skupštini održanoj u sarajevskoj Vijećnici, u tadašnjoj Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine, nedaleko od Muslimanske čitaonice na Bentbaši, gdje su 1903. i 1924. godine osnovana društva "Gajret" i "Narodna uzdanica". Obnoviteljska skupština tadašnjeg Kulturnog društva Muslimana "Preporod" i sama je bila znak i pokazatelj demokratskih promjena, a okupila je bošnjačku kulturnu i intelektualnu elitu ovog vremena, pri čemu, kao i prvobitno osnivanje "Gajreta"

1903. godine, sam čin obnavljanja Kulturnog društva Muslimana "Preporod" bio je prvorazredni društveni događaj. Za prvog predsjednika obnovljenog društva izabran je prof. dr. Muhsin Rizvić, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu i ugledni historičar bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, i sam nekadašnji saradnik "Narodne uzdanice", koji je u uvodnoj riječi na Obnoviteljskoj skupštini obnovu Kulturnog društva Muslimana "Preporod" okarakterizirao kao upravo trenutak "naše kulturne renesanse", odnosno kao čin kojim se uspostavljaju "osnove integracije naših stvaralačkih snaga na plemenitom poslu njegovanja, razvijanja i proučavanja naše kulture i povijesti, nauke i umjetnosti", "sve to u ravnopravnom i plodotvornom odnosu sa kulturama i znanstvenim dostignućima drugih naroda i civilizacija". Bio je to, dakle, čin nastavljanja nekadašnje kulturne i društvene zadaće i "Gajreta" i "Narodne uzdanice", odnosno Kulturnog društva Muslimana "Preporod" na način primjeren savremenom trenutku, kao i čin temeljem kojeg trebalo je konačno institucionalno i sistemski raditi na kulturnom i identitetskom, odnosno sveukupnom društvenom preporodu bošnjačkog naroda, što je značilo i široku reafirmaciju kulture i identiteta Bošnjaka, a prije svega slobodu u vlastitom kulturno-identitetskom razumijevanju i iskazivanju.

U okrilju obnovljenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod" okupili su se gotovo svi značajni bošnjački kulturni djelatnici i istaknuti intelektualci datog vremena, a odmah nakon Obnoviteljske skupštine započelo je i obnavljanje mjesnih podružnica širom Bosne i Hercegovine i tadašnje Jugoslavije, čime se ne samo širila mreža društva već se događalo i stvarno bošnjačko kulturno-identitetsko preporađanje. Pritom, tek obnovljeno Kulturno društvo Muslimana "Preporod" imalo je i vrlo važnu ulogu u pripremama za popis stanovništva 1991. godine, prvi popis u demokratiziranim društvenim okolnostima, te je dalo ključno važan doprinos nastojanju da se bošnjački narod slobodno identitetski autodefinira prilikom popisa, a naročito da obnovi vlastito, bosansko imenovanje maternjeg jezika, prvi put nakon ukidanja bosanske jezičke nominacije 1907. godine. Istovremeno, u skladu s njegovim imanentnim akademskim karakterom, u Kulturnom društvu Muslimana "Preporod" iniciraju se i važni kulturno-identitetski naučni projekti, te je također 1991. godine osnovan i tadašnji Centar za bosanskomuslimanske studije kao organizacijska jedinica društva s ciljem bavljenja naučnim radom iz nacionalnih humanističkih i društvenih disciplina, predstavljajući preteču današnjeg Instituta za bošnjačke studije Bošnjačke zajednice kulture.

Agresija i rat u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine hoće bitno utjecati na razvoj tek obnovljenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod", ali ga neće zaustaviti, pa se, na način prilagođen ratnim okolnostima, aktivnosti nastavljaju gdje god je to bilo moguće, pa tako i među borcima, izbjeglicama i drugim ratnim stradalnicima, a kasnije i među povratnicima, pri čemu Kulturno društvo Muslimana "Preporod" funkcionira kao ključni nosilac kulturno-identitetskog reafirmiranja i etabliranja Bošnjaka. U tom smislu, uz mnogobrojne druge aktivnosti kulturnog i šireg društvenog karaktera, u okvirima Kulturnog društva Muslimana "Preporod" provedena je i akcija organiziranja Ratnog kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca 1992. godine, na kojem je donesena i odluka o osnivanju današnjeg Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, kao i akcija organiziranja Prvog bošnjačkog sabora 1993. godine, historijski važnih skupova kojima je Kulturno društvo Muslimana "Preporod" odgovorilo na izazove i potrebe povijesnog trenutka, pri čemu je i obnovilo tradiciju ove vrste okupljanja bošnjačke inteligencije tragom Kongresa Muslimana intelektualaca iz 1928. godine, kao uopće prvog ikada održanog skupa bošnjačke intelektualne elite, a koji je organiziralo društvo "Gajret" u povodu svoje 25. godišnjice osnivanja, također s ciljem sučeljavanja i bavljenja ključnim pitanjima bošnjačkog naroda u to vrijeme.

U Kulturnom društvu Muslimana "Preporod" provodi se i akcija obnove narodnog imena "Bošnjak", koje će konačno biti obnovljeno na Prvom bošnjačkom saboru 1993. godine, a tragom čega i samo ovo društvo preimenovat će se najprije u Kulturno društvo Bošnjaka "Preporod", što je potvrđeno na Skupštini društva 1995. godine. Nakon ovog, 1997. godine, daljnjim razvojem i afirmiranjem institucije, Kulturno društvo Bošnjaka "Preporod" bit će iznova preimenovano, ovaj put kao Bošnjačka zajednica kulture "Preporod", što je predstavljalo izrazito važan iskorak ka primjerenijem imenovanju institucije, u skladu s onim što je i njezina povijesna važnost i u međuvremenu ostvareni institucionalni razvoj, pri čemu je posebno značajno bilo odbacivanje statusa kulturnog društva u nazivu institucije, koji je njezinim i povijesnim i savremenim radom i djelovanjem davno bio višestruko nadiđen, a što je proces koji je konačno dovršen 2024. godine modifikacijom ovog naziva u naziv *Bošnjačka zajednica kulture*.

Pri svemu ovom, sve ovo vrijeme u najprije Kulturnom društvu Bošnjaka "Preporod" te u kasnijoj Bošnjačkoj zajednici kulture "Preporod", odnosno u Institutu za bošnjačke studije kao njezinoj naučnoj organizacijskoj jedinici intenzivno se radi i na daljnjoj afirmaciji bosanskog jezika kao takvog, kao i na

afirmaciji bošnjačke književnosti, historije Bošnjaka i drugih kulturno-identitetskih vrijednosti bošnjačkog naroda. Između svega ostalog, pokreće se i fundamentalni projekt izrade prvog pravopisa bosanskog jezika i formira Pravopisna komisija, koju čine u datom trenutku najistaknutiji bošnjački lingvisti, historičari književnosti i pisci na čelu s Alijom Isakovićem, a sama izrada pravopisa povjerena je dr. Senahidu Halilloviću. *Pravopis bosanskoga jezika* objavljen je 1996. godine u izdanju tadašnjeg Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod", čime je bosanski jezik prvi put u svojoj historiji institucionalno normiran i postao tako i standardnojezička činjenica, a što je omogućilo njegovu punu institucionalizaciju, odnosno njegovo puno kako domaće, tako i međunarodno priznanje kao samosvojnog jezika.

S obzirom na to da je isto tako bila marginalizirana i negirana, u fokusu tadašnjeg Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod", odnosno kasnije Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" bila je i bošnjačka književnost, te se također u Institutu za bošnjačke studije 1995. godine pokreće rad na ediciji *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, kojom se u skladu s najvišim književnonaučnim standardima sistematiziraju i predstavljaju najznačajnija ostvarenja bošnjačke književnosti u njezinoj ukupnosti, od srednjovjekovlja do savremenosti, a koja je u vrijeme svojeg pokretanja bila i sve do danas ostala najveći izdavački projekt u povijesti bošnjačke kulture uopće. Istovremeno, pokrenuta je i izrada *Historije Bošnjaka*, što je projekt koji je bio povjeren prof. dr. Mustafi Imamoviću, a sama *Historija*, kao također prva takva publikacija kod Bošnjaka, objavljena je 1997. godine, čime su Bošnjaci prvi put u svojoj povijesti dobili opis ukupnosti svoje prošlosti i povijesnog postojanja. Također, pokrenut je i rad na izradi encikopedijskog pregleda *Bošnjaci* i *Bošnjačkog biografskog leksikona*, odnosno *Enciklopedije Bošnjaka*, generacijskim projektima najviše razine, s tim što je rad na ovim projektima više puta obustavljan zbog nemanja uvjeta za njihovu realizaciju, a prije svega zbog nedostatka finansijskih sredstava i drugih potrebnih resursa.

Uz ove, kapitalne kulturne i naučne projekte, realiziraju se i drugi važni projekti, među njima i audioserijal *Kultura Bošnjaka*, u kojem su učestvovale desetine eksperata za pojedine oblasti bošnjačke kulture, sve to uz realizaciju i mnogobrojnih drugih pojedinačnih projekata u svim oblastima kulture i nacionalnih naučnih disciplina. U isto vrijeme, radilo se i na jačanju mjesnih podružnica te profiliranju njihova rada i djelovanja, kao i na osnivanju drugih organizacijskih jedinica, uključujući i muzičke ansamble Sarajevski vokalni oktet "Preporod" i Akademski ženski vokalni ansambl "Preporod" te

strukovna i staleška udruženja kao što su Bošnjačko udruženje filozofa i sociologa te Bošnjačko udruženje studenata, ali i Bošnjačko udruženje pravnika, Bošnjačko udruženje privrednika, Bošnjačko udruženje inženjera i tehničara i sl. Također, s ciljem podizanja na najvišu razinu naučnog i kulturnog rada i djelovanja kod Bošnjaka kao naroda, 1995. godine tadašnje Kulturno društvo Bošnjaka "Preporod" pokrenulo je i proces osnivanja Bošnjačke akademije znanosti i umjetnosti, okupivši s ovim u vezi bošnjačke naučne i kulturne prvake, ali, nažalost, ova inicijativa nije dokraja realizirana iz organizacijskih i drugih poteškoća.

○ ○ ○

Kao bošnjačka kulturna matica i svjetska kulturna zajednica bošnjačkog naroda, Bošnjačka zajednica kulture danas se bavi svim oblastima kulture Bošnjaka, uključujući i kulturno nasljeđe i savremene kulturne prakse te naučnoistraživački rad, kao i rad s djecom i mladima.

Radom i djelovanjem Bošnjačke zajednice kulture kao cjeline upravlja Direkcija, čije je sjedište u nekadašnjem Domu društva "Gajret" u Sarajevu, dok širom Bosne i Hercegovine te u domovinskim zemljama i dijaspori djeluje više desetina mjesnih podružnica – općinskih / gradskih i kantonalnih / regionalnih društava i drugih organizacijskih jedinica. Nakon prof. dr. Muhsina Rizvića kao prvog predsjednika obnovljenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod" (1990–1993), u narednim godinama predsjednici Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod", odnosno Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" bili su prof. dr. Enes Duraković (1993–1994), prof. dr. Munib Maglajlić (1994–2001), prof. dr. Šaćir Filandra (2001–2010) i prof. dr. Senadin Lavić (2010–2019), dok je aktuelni predsjednik Bošnjačke zajednice kulture prof. dr. Sanjin Kodrić, svi redovni profesori Univerziteta u Sarajevu. Mjesne podružnice i druge organizacijske jedinice integralni su dio Bošnjačke zajednice kulture kao cjeline, pri čemu mnoge značajno učestvuju u kulturnom i društvenom životu svojih sredina, odgovarajući na njihove neposredne kulturne i društvene potrebe, a u nekima su i okosnica kulturnog i društvenog života, uz istovremenu otvorenost za cjelinu društvene zajednice.

Pri Direkciji Bošnjačke zajednice kulture posebnu ulogu ima Institut za bošnjačke studije kao organizacijska jedinica s ciljem realizacije naučnih i drugih projekata u oblasti bošnjačkih studija, odnosno bosanskog jezika, bošnjačke književnosti, historije, historije umjetnosti, folkloristike, etnologije i kulturne

antropologije, muzikologije i etnomuzikologije, filozofije, sociologije i politologije te drugih humanističkih i društvenih disciplina vezanih za Bošnjake i Bosnu i Hercegovinu. Kao i u slučaju ranijih kapitalnih i drugih projekata, Institut i danas radi na projektima fundamentalnog karaktera, uključujući i nastavak edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, čija je realizacija godinama bila usporena kako zbog zahtjevnosti samog projekta, tako i zbog nedostatka finansijskih sredstava, a nastavljen je i još zahtjevniji rad na *Enciklopediji Bošnjaka*, također sa svim, a posebno finansijskim poteškoćama koje usporavaju i otežavaju i njegovu realizaciju. Uz ranije započete projekte, a uprkos uvijek prisutnim poteškoćama prije svega finansijske prirode, u Institutu za bošnjačke studije realiziraju se i brojni novi projekti, uključujući i vrlo bogatu izdavačku djelatnost, među kojima su, između ostalih, i projekti s ciljem daljnjeg institucionalnog razvoja norme i kulture bosanskog jezika te također kapitalni projekt *Bošnjačka književnost za djecu i mlade*, svojevrsni dječiji i omladinski pandan ediciji *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, pri čemu je cilj ovog projekta sistematiziranje i predstavljanje bošnjačkog književnog stvaranja za djecu i mlade u njegovoj ukupnosti. Pored niza drugih kapitalnih i ostalih značajnih naučnih i izdavačkih projekata, izdavačka djelatnost uključuje i ediciju *Drama*, vezanu za bienalnu nagradu za najbolji dramski tekst na bosanskom jeziku, te specijalističke edicije *Studia bosniaca*, *Literatura bosniaca* i *Musica bosniaca*, odnosno časopise *Godišnjak* i *Radovi Instituta za bošnjačke studije* na bosanskom te *Bosnian Studies* na engleskom jeziku, odnosno online magazin za kulturu i društvo *Biserje*, sve to uz izdavačku djelatnost i druge projekte mjesnih podružnica i drugih organizacijskih jedinica.

Pored Instituta za bošnjačke studije, pri Direkciji Bošnjačke zajednice kulture također djeluje i razvija se više drugih organizacijskih jedinica: Bibliotečko-informacijski centar, Centar za digitalizaciju i digitalnu humanistiku – Bošnjačka kuća znanja, Centar za izdavaštvo i medije i RTV "Preporod", Centar za stećak i nišan, Centar za tradicionalnu umjetnost i stare zanate, Centar za muzičke, scenske i likovne umjetnosti, Galerija "Preporod" – Kreativni centar vizuelnih umjetnosti, Zbirka umjetničkih djela i etnografska zbirka, odnosno Fond "Muhsin Rizvić" i Centar za djecu i mlade, u kojem se realiziraju dječiji i omladinski projekti, programi i aktivnosti, među kojima posebno mjesto ima nagradni natječaj za literarne i likovne radove polaznika predškolskih ustanova i učenika osnovnih škola, koji je za prvih 20 godina obuhvatio oko 40.000 učesnika iz cijele Bosne i Hercegovine, domovinskih zemalja i dijaspore, kao

i Planinarsko društvo "Preporod", vezano za Planinarski dom Bošnjačke zajednice kulture na planini Vranici. Također, uz nove organizacijske jedinice u procesu osnivanja, pri Direkciji Bošnjačke zajednice kulture djeluje i Kabinet predsjednika te Služba za organizacijske, finansijsko-računovodstvene, pravne i opće poslove, koja u organizacijskom i administrativnom smislu pruža podršku radu i djelovanju svih mjesnih podružnica i drugih organizacijskih jedinica Bošnjačke zajednice kulture kao cjeline. Riječ je, dakle, o izrazito složenoj te zahtjevnoj organizacijskoj strukturi, čiji su rad i djelovanje također kontinuirano otežani prije svega nedostatkom finansijskih sredstava, što je slučaj i s radom brojnih mjesnih podružnica i drugih organizacijskih jedinica.

Kao svojevremeno "Gajret" i "Narodna uzdanica", i današnja Bošnjačka zajednica kulture također je "vakuf u kulturi", te su njezin rad i djelovanje prvenstveno stvar idealizma, entuzijazma i angažmana pojedinaca, a mnogo manje, čak nerijetko minimalno, svijesti i odgovornosti unutar šire društvene zajednice. Jer, ni više od 120 godina nakon njezina osnivanja, odnosno više od 30 godina nakon njezine obnove, društveni položaj i način finansiranja rada i djelovanja Bošnjačke zajednice kulture nisu u potpunosti adekvatno riješeni, mada, temeljem upornog i neumornog insistiranja na rješavanju ovih problema, tokom posljednjih godina ostvaren je obećavajući napredak u ovom smislu, što je poboljšalo stanje i mogućnosti za rad i djelovanje Bošnjačke zajednice kulture. Još je teže onda kad je u pitanju brojna i bogata imovina koja je nekadašnjem Kulturnom društvu Muslimana Preporod" oduzeta 1949. godine, a koja još uvijek ni minimalnim dijelom nije vraćena Bošnjačkoj zajednici kulture kao njezinu stvarnom vlasniku, već je više od 75 godina i dalje koriste uglavnom različite javne i druge državne institucije različitih razina, i to bez ikakve naknade ili obeštećenja za Bošnjačku zajednicu kulture. U tom smislu, općedruštveni odnos prema Bošnjačkoj zajednici kulture uglavnom je vrlo skroman i neodgovarajući, neprimjeren spram njezine kako povijesne, tako i savremene uloge i važnosti, tako da svaki izuzetak u ovom smislu raduje i ohrabruje. Pritom, izuzetan primjer ove vrste jeste lična odluka opet dviju žena – Marije i Esme Bećirević da, u skladu sa željom svojih preminulih supružnika Nedžada i Seada Bećirevića, za potrebe mjesne podružnice Bošnjačke zajednice kulture u Brčkom uvakufe porodičnu kuću s okućnicom i drugom imovinom u procijenjenoj vrijednosti od najmanje 500.000 KM, gdje danas u njihovu čast djeluje Fondacija porodice Bećirević kao organizacijska jedinica Bošnjačke zajednice kulture u Brčkom.

Uprkos svim ovim i drugim izazovima, poteškoćama i problemima s kojima se kontinuirano bori, Bošnjačka zajednica kulture za svoj rad i djelovanje dobila je više nagrada i priznanja, uključujući i Šestoaprilsku nagradu Grada Sarajeva u povodu 100. godišnjice osnivanja te Plaketu Kantona Sarajevo. Uz više drugih općina i gradova, Gradsko vijeće Grada Sarajeva Bošnjačku zajednicu kulture proglasilo je organizacijom kulture od posebnog značaja za Grad Sarajevo, što su također učinile i skupštine Kantona Sarajevo, Zeničko-dobojskog kantona, Unsko-sanskog kantona te Bosanskopodrinjskog kantona Goražde, dok se slično očekuje i u drugim kantonima, a status organizacije kulture od posebnog značaja Bošnjačkoj zajednici kulture priznat je i sa strane Vlade Federacije Bosne i Hercegovine. Riječ je o istaknutim pomacima u odnosu prema Bošnjačkoj zajednici kulture, čijom osnovom trebao bi se napokon, nakon više od 120 godina, primjereno riješiti društveni položaj i način finansiranja rada i djelovanja Bošnjačke zajednice kulture kao bošnjačke kulturne matice, odnosno svjetske kulturne zajednice bošnjačkog naroda. Isto se, naravno, odnosi i na ekvivalentne temeljne organizacije kulture drugih naroda Bosne i Hercegovine – Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta" i Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo "La Benevolencija", s kojima Bošnjačka zajednica kulture vrlo blisko sarađuje još od početka 20. st., a s kojima je 2020. godine oformila i Međukulturno vijeće Bosne i Hercegovine kao međuinstitucionalnu koordinaciju za još bližu i uspješniju međusobnu saradnju.

O Bošnjačkoj zajednici kulture, odnosno njezinim pravnim prethodnicima i pretečama, objavljeno je više knjiga i veliki broj pojedinačnih naučnih i stručnih radova u Bosni i Hercegovini i inostranstvu, uključujući i doktorske disertacije i magistarske radove, te snimljeno više dokumentiranih filmova i priređeno više dokumentarnih izložbi, pri čemu se posebno ističu seriozne monografije *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903–1941)* (Sarajevo, 1986.) i *Značaj i uloga "Narodne uzdanice" u društvenom životu Bošnjaka (1923. – 1945.)* (Sarajevo, 2002.) dr. Ibrahima Kemure i *Beogradski Gajret "Osman Đikić"* (Beograd / Sarajevo, 2016.) dr. Nadira Dacića. Ova i druga istraživanja pokazala su vrlo značajan, ali i dalje samo jedan dio povijesti današnje Bošnjačke zajednice kulture i u tom smislu nedvojbeno ukazala na njezinu temeljnu važnost i ulogu. Pritom, sagleda li se u cijelosti njezina više od 120 godina duga povijest, jasno je da je Bošnjačka zajednica kulture ne samo dijelila povijesnu sudbinu Bošnjaka kao naroda već se bošnjačka kolektivna povijesna

sudbina, naročito u kulturno-identitetskom smislu, i simbolički i konkretno ostvarivala i kroz sudbinu današnje Bošnjačke zajednice kulture počev od osnivanja društava "Gajret" i "Narodna uzdanica" i njihova kasnijeg institucionalnog puta, preko njihova ujedinjavanja i osnivanja Kulturnog društva Muslimana "Preporod" i zabrane njegova rada, odnosno preko godina formalnog prekida u njegovu djelovanju, pa sve do njegove obnove i izrastanja u ono što Bošnjačka zajednica kulture danas jeste. Uprkos svim izazovima, poteškoćama i problemima, kojih ne manjka ni u sadašnjem vremenu, kao što ih nije manjkalo ni u prošlosti, Bošnjačka zajednica kulture ima i mora imati budućnost jer ona je nužnost, nasušna potreba prvenstveno Bošnjaka kao naroda, kuća njihove kulture i identiteta, ali i nužnost bosanskohercegovačkih kulturnih i identitetskih višestrukosti u njihovoj pojedinačnosti i međusobnim vezama i odnosima. Sve to uvijek i nužno za opće dobro – "za sreću doma i naroda", kako to kazuje stih dr. Safvet-bega Bašagića, jednog od osnivača i prvog predsjednika današnje Bošnjačke zajednice kulture, koji jezgrovito sažima suštinski smisao njezine kulturne i društvene zadaće.

Selektivna literatura

1. Bećović, Uzeir: *Kulturno prosvjetno društvo "Gajret" u Pljevljima*, Almanah, Podgorica, 2007.
2. Dacić, Nadir: *Društvo "Gajret" u Prijepolju i njegova kulturno-prosvjetna djelatnost*, Društvo za nauku, kulturu i umjetnost Bošnjaka "Ikre", Prijepolje, 2007.
3. Dacić, Nadir: *"Gajret" u Sjenici*, Ustanova kulture, Sjenica, 2009.
4. Dacić, Nadir: *"Gajret" u Novoj Varoši*, Dom kulture "Jovan Tomić", Nova Varoš, 2011.
5. Dacić, Nadir: *"Gajret" u Prijepolju (1921–1941)*, Dom kulture, Prijepolje, 2012.
6. Dacić, Nadir: *"Gajret" u Novom Pazaru*, Fakultet islamskih nauka, Beograd, 2014.
7. Dacić, Nadir: *Beogradski Gajret "Osman Đikić"*, Doktorska disertacija, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2015.
8. Dacić, Nadir: *Beogradski Gajret "Osman Đikić"*, Fakultet islamskih nauka, Beograd / Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2016.
9. Dizdarević, Faruk: *Gajret u Priboju*, Zavičajni muzej, Priboj, 2004.

10. Ferović, Denis: *Uloga "Gajreta" u razvoju kulturnog identiteta Bošnjaka početkom XX vijeka u Bosni i Hercegovini*, Magistarski rad, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011.
11. Hadžiahmetović, Ismail: *"Narodna uzdanica" u kulturnome i društvenome životu Muslimana Bosne i Hercegovine*, Historijski arhiv, Tuzla, 1998.
12. Kadić, Dženeta: *Doprinos časopisa "Gajret" odgojno-obrazovnoj praksi u Bosni i Hercegovini*, Magistarski rad, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.
13. Kamberović, Isma: *Bibliografija izdanja BZK "Preporod" i literatura o BZK "Preporod": 1990–2010. (Povodom dvadeset godina od obnove rada "Preporoda")*, BZK "Preporod", Sarajevo, 2010.
14. Kemura, Ibrahim: *Bibliografija radova objavljenih u kalendaru "Gajret" i "Narodna uzdanica"*, Vrhovno Islamsko starješinstvo u SFRJ, Sarajevo, 1971.
15. Kemura, Ibrahim: *Uloga "Gajreta" u političkom i kulturnom životu Muslimana do 1941. godine*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1982.
16. Kemura, Ibrahim: *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903–1941)*, Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986.
17. Kemura, Ibrahim: *Značaj i uloga "Narodne uzdanice" u društvenom životu Bošnjaka (1923. – 1945.)*, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića / Institut za istoriju, Sarajevo, 2002.
18. Kodrić, Sanjin i Zaimović, Haris: *Bošnjačka zajednica kulture "Preporod": 120 godina za sreću doma i naroda*, BZK "Preporod", Sarajevo, 2023.
19. Nikšić Rebihić, Edina: *Uticaj časopisa "Novi Behar" i "Gajret" na razvoj obrazovanja i promjenu društvene svijesti Bošnjaka u periodu od 1939. do 1945. godine*, Magistarski rad, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017.
20. Omerika, Senad: *Kulturne i književne vrijednosti "Gajreta" za vrijeme austrougarske vladavine*, Magistarski rad, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić", Mostar, 2015.
21. Omerika, Senad – Sudo: *Na kapiji sjećanja: Uloga "Gajreta" u razvoju bošnjačke književnosti za vrijeme austrougarske uprave*, Narodna biblioteka, Mostar, 2018.
22. Prguda, Edin: *Muslimansko kulturno i prosvjetno društvo "Gajret" (1921–1941): Analitički inventar*, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2004.

23. Spomenica dvadesetipetogodišnjice "Gajreta": 1903.–1928., ur. Hamza Humo, Glavni odbor "Gajreta", Sarajevo, 1928.
24. Spomenica BZK "Preporod" (1990–2000), ur. Munib Maglajlić, BZK "Preporod", Sarajevo, 2000.
25. Zahirović, Mirna: *Doprinos kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva "Gajret" u razvoju školstva, nauke i kulture u Bosni i Hercegovini od 1903. do 1949. godine*, BZK "Preporod", Jablanica, 2008.

Haris Zaimović, Sanjin Kodrić i Nazif Salčin

Od društva “Gajret” do Bošnjačke zajednice kulture: Arhivsko-dokumentarna građa

Haris Zaimović, Sanjin Kodrić i Nazif Salčin

Bosna i Hercegovina u Austro-Ugarskoj monarhiji

Odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine Bosna i Hercegovina biva izdvojena iz sastava Osmanskog carstva i data na upravu Austro-Ugarskoj monarhiji, koja je najprije okupira, a 1908. godine i zvanično anektira. Za Bosnu i Hercegovinu uopće, a posebno za Bošnjake promjena osmanske austrougarskom vlašću predstavljala je prijelomni historijski događaj s dalekosežnim učincima u svim sferama života, uključujući i promjenu društveno-političkog poretka i dominantnog kulturno-civilizacijskog obrasca. Također, odlukama Berlinskog kongresa od Bosne i Hercegovine otcijepljen je dio njene historijske teritorije, i to tako da je dotadašnji Novopazarski sandžak ostao u sastavu Osmanskog carstva, što je za posljedicu imalo i to da su sandžački Bošnjaci odvojeni međunarodnom granicom od ostatka matične zemlje i bošnjačkog naroda.

Austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine nije prošla mirno, te se zbog pružanja otpora u zemlji, prije svega sa strane Bošnjaka, akt "mirne okupacije" pretvorio u stvarni rat, koji je natjerao Austro-Ugarsku da angažira nekoliko stotina hiljada vojnika organiziranih u nekoliko divizija i korpusa. Pacifikacijom Bosne i Hercegovine uspostavljena je okupaciona vlast s novom upravom, koja zemlju uvodi u nove društveno-političke i kulturno-civilizacijske okolnosti i procese.

Prema ovim neočekivanim a vrlo krupnim i korjenitim promjenama, koje su osporavale i rušile dotadašnji stoljećima ustaljeni sistem života, navika i shvatanja, Bošnjaci su bili krajnje nepovjerljivi i rezervirani, mnogi i neprijateljski orijentirani. Zbog toga se nemali broj Bošnjaka odlučio na iseljenje u preostale dijelove Osmanskog carstva, a kod većine onih koji su ostali u zemlji proces prilagođavanja novoj zbilji bio je spor i skopčan s velikim teškoćama. Temeljna društvena opreka bila je "stari vakat" – "novo vrijeme", pri čemu su posebno izraženi bili otpori prema brojnim promjenama koje se javljaju u društvenom životu, uključujući obrazovanje i kulturu, sve to uz zamjenu nekadašnjeg osmanskog feudalnog sistema evropskim kapitalističkim poretkom. Sve ovo zajedno dovelo je do mnogih vrlo burnih, dramatičnih i traumatičnih potresa naročito unutar bošnjačke zajednice, koja se našla pred dilemom *kako dalje – kako opstati i živjeti u "novom vremenu"?*.

Berlinski kongres 1878.

Austorugarski grb
i car Franjo Josip

Karta Austro-Ugarske monarhije

Travnik

Zvornik

Tešanj

Stolac

Mostar

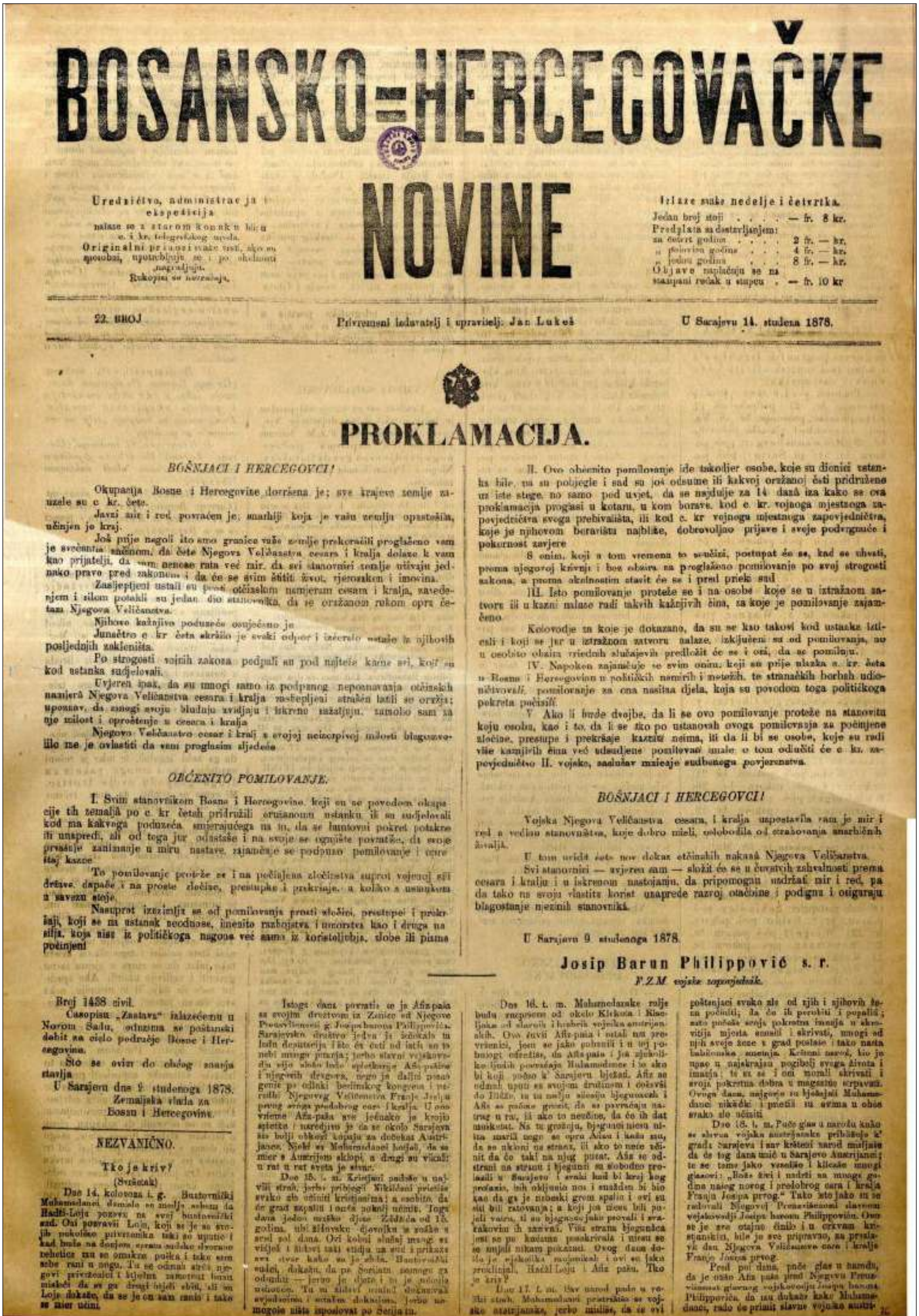

BOSANSKO-HERCEGOVAČKE NOVINE

Uredničtvo, administracija i ekspedicija nalaze se u starom konaku blizu c. i kr. telegrafskog ureda. Originalni prinosi rado se primaju. Rukopisi se nevraćaju.

Izlaze svake nedelje i četvrtka. Jedan broj stoji — fr. 8 kr.

22. BROJ — Privremeni izdavatelj i upravitelj: Jan Lukeš — U Sarajevu 14. studena 1878.

PROKLAMACIJA.

BOŠNJACI I HERCEGOVCI!

Okupacija Bosne i Hercegovine dovršena je; sve krajeve zemlje zauzele su c. kr. čete.

Javni mir i red povraćen je, anarhiji koja je vašu zemlju opustošila, učinjen je kraj.

Još prije negoli što smo granice vaše zemlje prekoračili proglašeno vam je svečanim načinom, da čete Njegova Veličanstva cesara i kralja dolaze k vam kao prijatelji, da vam nenose rata već mir, da svi stanovnici zemlje uživaju jednako pravo pred zakonom i da će se svim štititi život, vjerozakon i imovina.

Zasliepljeni ustaši su protiv očinskim namjeram cesara i kralja, zavedenjem i silom potakli su jedan dio stanovnika, da se oružanom rukom opru četam Njegova Veličanstva.

Njihovo kažnjivo poduzeće osujećeno je.

Junačtvo c. kr. četa skršilo je svaki odpor i istjeralo ustaše iz njihovih posljednjih zakloništa.

Po strogosti vojnih zakona podpali su pod najteže kazne svi, koji su kod ustanka sudjelovali.

Uvjeren ipak, da su mnogi samo iz podpunog nepoznavanja očinskih namjerâ Njegova Veličanstva cesara i kralja zaslepljeni straščn latili se oružja; upoznav, da mnogi svoju bludnju uvidjaju i iskreno sažaljuju, zamolio sam za nje milost i oproštenje u cesara i kralja.

Njegovo Veličanstvo cesar i kralj u svojoj neizcrpivoj milosti blagoizvolilo me je ovlastiti da vam proglasim sljedeće:

OBĆENITO POMILOVANJE.

I. Svim stanovnikom Bosne i Hercegovine, koji su se povodom okupacije tih zemaljâ po c. kr. četah pridružili oružanomu ustanku ili su sudjelovali kod ma kakvoga poduzeća, smjerajućega na to, da se buntovni pokret potakne ili unapredi, ali od toga jur odustaše i na svoje se ognjište povratiše, da svoje prvašnje zanimanje u miru nastave, zajamčuje se podpuno pomilovanje i oprostaj kazne.

To pomilovanje proteže se i na počinjena zločinstva suprot vojenoj sili države, dapače i na proste zločine, prestupke i prekršaje, u koliko s ustankom u savezu stoje.

Nasuprot izuzimlju se od pomilovanja prosti zločini, prestupci i prekršaji, koji se na ustanak neodnose, imenito razbojstva i umorstva kao i druga nasilja, koja nisu iz političkoga nagona već samo iz koristoljubja, zlobe ili pizma počinjeni.

II. Ovo obćenito pomilovanje ide takodjer osobe, koje su dionici ustanka bile, pa su pobjegle i sad su još odsutne ili kakvoj oružanoj četi pridružene uz iste stege, no samo pod uvjet, da se najdulje za 14 danâ iza kako se ova proklamacija proglasi u kotaru, u kom borave, kod c. kr. vojnoga mjestnoga zapovjedničtva svoga prebivališta, ili kod c. kr. vojnoga mjestnoga zapovjedničtva, koje je njihovom boravištu najbliže, dobrovoljno prijave i svoje podvrgnuće i pokornost zavjere.

S onim, koji u tom vremenu to neučini, postupat će se, kad se uhvati, prema njegovoj krivnji i bez obzira na proglašeno pomilovanje po svoj strogosti zakona, a prema okolnostim stavit će se i pred prieki sud.

III. Isto pomilovanje proteže se i na osobe, koje se u iztražnom zatvoru ili u kazni nalaze radi takvih kažnjivih čina, za koje je pomilovanje zajamčeno.

Kolovodje za koje je dokazano, da su se kao takovi kod ustanka iztičali i koji se jur u iztražnom zatvoru nalaze, izključeni su od pomilovanja, no u osobito obzira vriednih slučajevih predložit će se i oni, da se pomiluju.

IV. Napokon zajamčuje se svim onim, koji su prije ulazka c. kr. četa u Bosnu i Hercegovinu u političkih nemirih i metežih, te stranačkih borbah udioničtvovali, pomilovanje za ona nasilna djela, koja su povodom toga političkoga pokreta počinili.

V. Ako li bude dvojbe, da li se ovo pomilovanje proteže na stanovitu koju osobu, kao i to, da li se tko po ustanovah ovoga pomilovanja za počinjene zločine, prestupe i prekršaje kazniti neima, ili da li bi se osobe, koje su radi više kažnjivih čina već osudjene pomilovati imale, o tom odlučiti će c. kr. zapovjedničtvo II. vojske, saslušav mnienje sudbenoga povjerenstva.

BOŠNJACI I HERCEGOVCI!

Vojska Njegova Veličanstva cesara i kralja uspostavila vam je mir i red u velikoj stanovničtva, koje dobro misli, oslobodila od strahovanja anarhičnih zivalja.

U tom uvidit ćete nov dokaz otčinskih nakanâ Njegova Veličanstva.

Svi stanovnici — uvjeren sam — složit će se u čvrstvih zahvalnosti prema cesaru i kralju i u iskrenom nastojanju, da pripomognu uzdržati mir i red, pa da tako na svoju vlastitu korist unaprede razvoj otačbine i podignu i osiguraju blagostanje njezinih stanovnikâ.

U Sarajevu 9. studenoga 1878.

Josip Barun Philippović s. r.

F.Z.M. vojske zapovjednik.

Broj 1438 civil.

Časopisu „Zastava" izlazećemu u Novom Sadu, oduzima se poštanski debit za cielo područje Bosne i Hercegovine.

Što se ovim do obćeg znanja stavlja.

U Sarajevu dne 2. studenoga 1878.

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu.

NEZVANIČNO.

Tko je kriv?

(Svršetak)

Proklamacija o okupaciji Bosne i Hercegovine 1878.

Izdvajanje Sandžaka iz teritorijalno-administrativne cjeline Bosne i Hercegovine / Bošnjaci odvojeni u dvije carevine. Karta Bosne i Hercegovine 1878.

Haris Zaimović, Sanjin Kodrić i Nazif Salčin

Preteče preporodne svijesti

Značajnu ulogu u racionalnom prihvatanju nove društveno-političke realnosti i novih kulturno-civilizacijskih vrijednosti koje se u Bosni i Hercegovini javljaju s austrougarskom okupacijom imala je grupa istaknutih bošnjačkih javnih, društveno-političkih i kulturnih djelatnika orijentiranih u skladu s datostima i potrebama "novog vremena", čije djelovanje dolazi do izražaja posebno tokom osamdesetih godina 19. st. Njeni najizrazitiji predstavnici bili su Mehmedbeg Kapetanović Ljubušak, Jusuf-beg Filipović, Mustafa Hilmi H. Omerović, Ibrahim-beg Repovac, Esad-ef. Kulović, Ibrahim-beg Bašagić, Esad Uzunić, Mustafa-beg Fadilpašić i dr., mahom pripadnici nekadašnjeg feudalnog sloja, predstavnici novog poslovnog svijeta, gradski (općinski) vijećnici, prosvjetni radnici, državni činovnici, pojedini službenici u vakufskim i vjerskim ustanovama i sl. Zbog svoje orijentacije u skladu s datostima i potrebama "novog vremena" i uopće progresivnih nastojanja, grupa je bila poznata kao "naprednjaci", kako su se i sami nazivali, te je isticala je nužnost savremenog rada i djelovanja i davala podršku novim vlastima u aktivnostima s ciljem poboljšavanja i napretka vjersko-prosvjetnih te uopće kulturnih prilika bosanskohercegovačkih muslimana, istovremeno podvrgavajući oštroj kritici naročito konzervativni i neobrazovani muslimanski kler i njegov tradicionalizam.

"Naprednjaci" i preporodna svijest

Radom "naprednjaka" polahko se počela formirati nova – preporodna svijest kod Bošnjaka, po kojoj će cijeli period austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini biti označen kao preporodno doba. "Naprednjaci" se posebno zalažu za obrazovanje u skladu s "novim vremenom", na usvajanju nove, "zapadne" – savremene ćirilične i latinične pismenosti i razvoju savremenog književnog stvaranja na maternjem jeziku kod Bošnjaka, štampaju knjige i pokreću listove i časopise, uključujući i list Bošnjak 1891. godine, kao prvi bošnjački društveno-politički list. U ranom približavanju Bošnjaka savremenom obrazovanju značajnu ulogu odigrale su najprije muslimanske čitaonice (kiraethane), a potom i prvi đački domovi (konvikti), pri čemu je, uz zadržavanje živih vrijednosti tradicije,

otvaranje čitaonica omogućilo sve uspješnije prihvatanje novih, evropskih kulturnih vrijednosti kod Bošnjaka, dok je otvaranjem đačkih domova u većim gradovima uklonjena značajna prepreka koja je usporavala i ometala školovanje znatnog broja mladeži, naročito iz manjih sredina.

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (Vitina kod Ljubuškog, 1839. – Sarajevo, 1902.)

Rodonačelnik je bošnjačkog kulturnog preporoda, književnik i publicist, političar i javni radnik, gradonačelnik Sarajeva. Objavio je sakupljačke zbirke Narodno blago (1887) i Istočno blago (knj. I – 1896, knj. II – 1897) i druge radove kojima afirmira "zapadnu" pismenost kod Bošnjaka i književno stvaranje na maternjem – bosanskom jeziku. Pokretač je lista Bošnjak (1891).

Sarajevska muslimanska čitaonica

Osnovana je 1888. godine u Sarajevu kao prva muslimanska čitaonica u Bosni i Hercegovini, nakon čega širom zemlje osnivaju se i brojne druge muslimanske čitaonice, omogućujući postepeno stasanje nove generacije bošnjačkih intelektualaca i kulturnih pregalaca. Nalazila se na Bentbaši, u zgradi u pseudomaurskom stilu namjenski izgrađenoj po projektu Josipa Vancaša, koja je srušena tokom Drugog svjetskog rata. Bila je centar najznačajnijih društveno-političkih i kulturnih okupljanja Bošnjaka u Sarajevu i okolini, kao i mjesto na kojem su osnovana društva "Gajret" (1903) i "Narodna uzdanica" (1924) kao preteče i pravni prethodnici današnje Bošnjačke zajednice kulture.

List *Bošnjak*

Prvi je bošnjački društveno-politički list, osnovan 1891. godine zalaganjem intelektualaca okupljenih oko Sarajevske muslimanske čitaonice, posebno Mehmedbega Kapetanovića Ljubušaka kao njegovog pokretača. Izlazio je sve do 1910. godine i imao značajnu ulogu u društveno-političkom i kulturno-prosvjetnom profiliranju Bošnjaka, zastupajući progresivnu orijentaciju te koncepciju integralnog bošnjaštva. Zagovarao je naročito potrebu savremenog obrazovanja i kulturnog emancipiranja bosanskohercegovačkih muslimana, pri čemu je omogućio i etabliranje značajnih imena nove bošnjačke inteligencije.

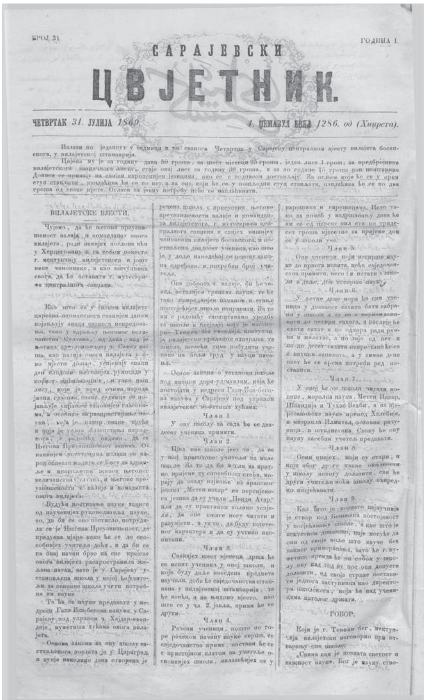

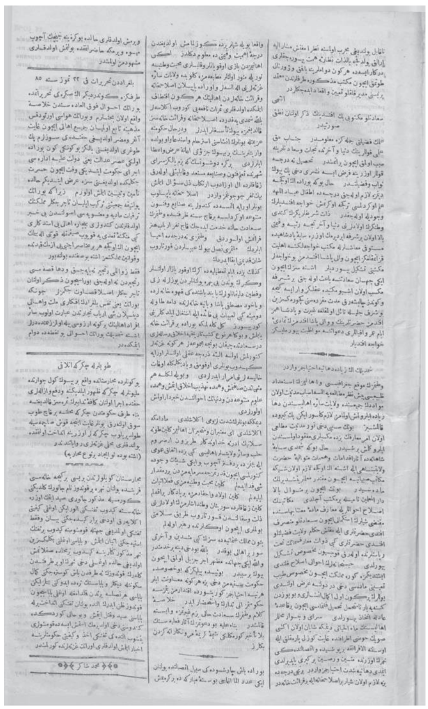

Šakir Kurtćehajić: "Što nam je jošte najpotrebnije", *Sarajevski cvjetnik*, 31. 8. 1869.

Narodno blago

skupio i sabrao

Mehmed beg Kapetanović Ljubušak

iz

Bosne, Hercegovine i susjednijeh krajevina.

U Sarajevu, na Kurban-bajram 1304.

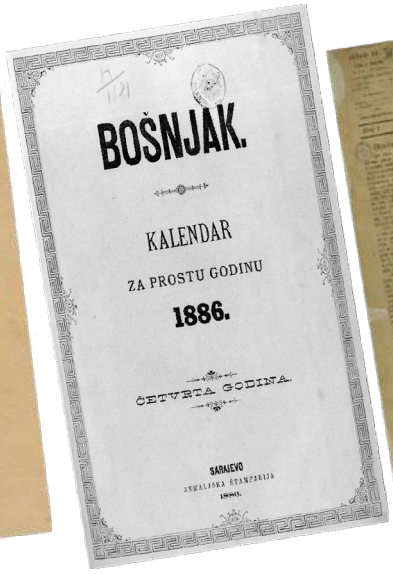
BOŠNJAK.

KALENDAR

ZA PROSTU GODINU

1886.

ČETVRTA GODINA.

SARAJEVO

BOŠNJAK

Sarajevska muslimanska čitaonica

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak

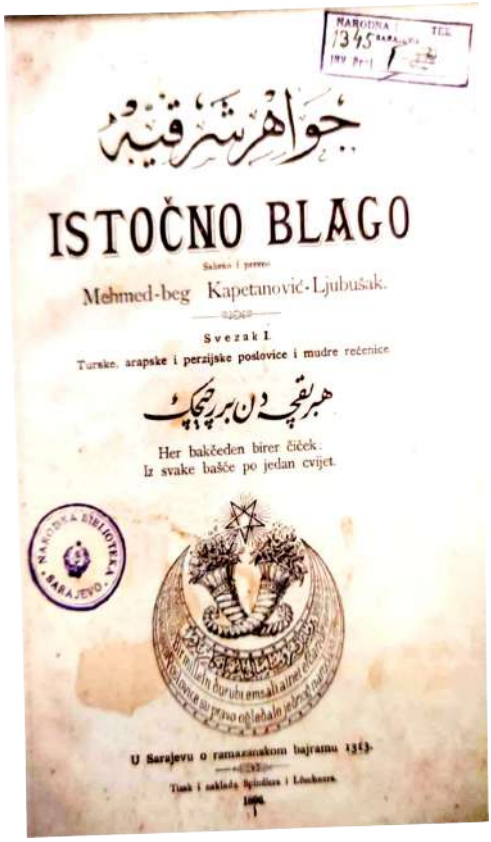
جواهر شرقیه

ISTOČNO BLAGO

Sakupio i priredio

Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak.

Svezak I.

Turske, arapske i perzijske poslovice i mudre rečenice

هر باقچه دن بر چیچك

Her bakčeden birer čiček.

Iz svake bašče po jedan cvijet.

U Sarajevu o ramazanskom bajramu 1313.

Haris Zaimović, Sanjin Kodrić i Nazif Salčin

Razvoj preporodne svijesti i časopis *Behar*

Mora i naš narod polagano rasti,
ne smije se vraćat u djetinjsko doba.
Mora i naš narod polagano cvasti,
ne smije se vraćat u položaj roba.
Epsko doba mi smo proživjeli davno
i krvavo doba bacismo za leđa,
od toga nam osta samo ime slavno
i junački spomen naših silnih pređa.
Mi stoječ' na pragu našeg preporoda
radimo za sreću doma i naroda –
radimo koliko od ruke nam ide.
Još se našeg rada uspjesi ne vide;
al malo-pomalo i to će nadoći,
jer ko god ne želi da u tmini gine,
ko nosi na srcu dobro domovine –
napretku u susret mora s nama poći...

(Safvet-beg Bašagić)

Nakon začinjanja preporodne svijesti u radu i djelovanju "naprednjaka" iz osamdesetih godina 19. st., dolazi i do formiranja nove, mlađe generacije bošnjačke inteligencije, izrasle iz duha "novog vremena", na čelu sa Safvet-begom Bašagićem. Njihovo prvo veliko ostvarenje bilo je pokretanje časopisa *Behar*, prvog bošnjačkog književnog i kulturnog časopisa, 1900. godine, čime u punom zamahu započinje pokret za kulturni preporod Bošnjaka, tragom kojeg će ubrzo biti osnovano i društvo "Gajret". Ovaj kulturni pokret temeljio se i razvijao u nastojanjima daljnjeg društvenog i kulturnog razvoja bosanskohercegovačkih muslimana – Bošnjaka na način još cjelovitijeg usvajanja vrijednosti evropskog Zapada, ali i dalje uz istovremeno zadržavanje i živih tradicijskih vrijednosti, uključujući i prožimanje modernosti i tradicije. Uz književni i kulturni rad u užem smislu, bošnjački intelektualci iz ove grupe posebno su se zalagali i za široko narodno prosvjećivanje u duhu vremena, stvaranje domaće inteligencije te usvajanje znanja i vještina potrebnih zajednici da se nosi s izazovima "novog vremena" i tako gradi svoju bolju sadašnjost i sretniju budućnost. Pokretači *Behara* bili su istaknuti pisci preporodnog doba Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić i Osman Nuri Hadžić, a sam časopis okupio je veliki broj saradnika. Izlazio je sve do 1911. godine, nakon čega je obnovljen kao *Novi Behar* 1927. i izlazio sve do 1945. godine.

Safvet-beg Bašagić (Nevesinje, 1870. – Sarajevo, 1934.)

Bard je bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i kulture preporodnog doba, pionirski istraživač bošnjačke i bosanskohercegovačke književne, kulturne i društvene prošlosti te uopće jedna od najistaknutijih i najuglednijih kulturnih i društvenih ličnosti u Bosni i Hercegovini s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Bio je jedan od osnivača i prvi predsjednik društva "Gajret", pravnog prethodnika i preteče današnje Bošnjačke zajednice kulture, kao i prvi bošnjački doktor nauka, političar te član, potpredsjednik i predsjednik Bosanskog sabora, prvog modernog bosanskohercegovačkog parlamenta. Najznačajnija književna djela su mu pjesničke zbirke *Trofanda iz hercegovačke dubrave* (1896) i *Misli i čuvstva* (1905) te *Mevlud* (1924), a najznačajnije naučno djelo doktorska disertacija *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (1912).

Edhem Mulabdić (Maglaj, 1862. – Sarajevo, 1954.)

Bio je istaknuti pisac bošnjačke književnosti preporodnog doba, gdje zauzima posebno mjesto kao autor prvog bošnjačkog romana – romana *Zeleno busenje* (1898). Jedan je od osnivača društva "Gajret", u kojem je imao više važnih uloga, a kasnije i jedan od osnivača i dugogodišnji predsjednik "Narodne uzdanice".

Osman Nuri Hadžić (Mostar, 1869. – Beograd, 1937.)

Bio je preporodni pisac te javni i kulturni pregalac. Zauzimao je istaknuto mjesto u krugu nove bošnjačke inteligencije, afirmirajući se kao autor kulturnohistorijskog djela *Islam i kultura* (1894) te romansijer i pripovjedač. U saradnji s Ivanom Milićevićem, s kojim je činio književni tandem Osman – Aziz, objavljuje prvi bosanskohercegovački roman *Bez nade* (1895), a nakon toga i roman *Bez svrhe* (1897), kao i druge književne radove.

Safvet-beg Bašagić

Osman Nuri Hadžić

Edhem Mulabdić

Муса Ћазим Ћатић:

НАШЕМ МИРЗИ.

Кад прва тама кошењем је крила
Новосне наше Херцег-Босне планине
И кад је наша сијест замрла била,
А народ ценке носио нам лањске,
Ах! ледне лањске немаре и сна.
Ја добро знадем — добро памтим ја:

Ко бијше оно, што надарен даром
Виловите пјесме, тако мило уше,
На њежном своjим младеначким жаром
Кидати стаде са свог рода уше
И будит његов ученавши ум —
На њесме своје узвишени шум.

Ја добро знадем, ко је ноћно доба
Дочекат стаде нам на трећа
И сијелу новијет мотала и прва
Свикајућ на њој живот новог доба...
Тужо је рије лијала сјећа нам и сне.
Твој, Мирза, пођше лијево нас стаг!

На међу мале сиротањске чете
Ти крену у бој, да се боријеш с јунаком;
На том Те путу многи демон среће,
Ал тиј га чистим залијењи траком
Истине, што је њеви пружа њек,
Његовој шатри да нађу бује л'јек.

А данас сраше на Те дику тику,
Ал њих се соко никада не боји;
Препрком њдује на крилатичку клику
Онај, уз кога сијена младост стоји,
Која ће тада — па ма било мр'чет —
Онамо, куд он стој управи л'јет.

Твој дух је створен од племена јака.
Што знаши страх у себи ти гријеу,
Ти не ћеш клецнут ни пред сијесом дана
Јер сијетно, жарко идеје Те гријеу.
Које ће славит побједу и мир...
О драги Мирза, Ти си Њин Шир!

List *Gajret,* br. 9, 1926.

Redakcioni odbor časopisa *Behar*, slijeva nadesno sjede: Osman Nuri Hadžić i Adem-aga Mešić, stoje: Edhem Mulabdić i Fehim Spaho

BROJ 1. GOD. I.

BEHAR

List za zabavu i pouku.

1. muharema 1318. | SARAJEVO | 1. maja 1900.

Našim čitateljima i suradnicima.

BEHAR

LIST ZA POUKU I ZABAVU.

God. I.

Uredio: Safvet beg Bašagić.

1900/1

SARAJEVO.
ŠTAMPARIJA BRAĆE J. SAVIĆA I DRUGA.

List *Behar* 1900.

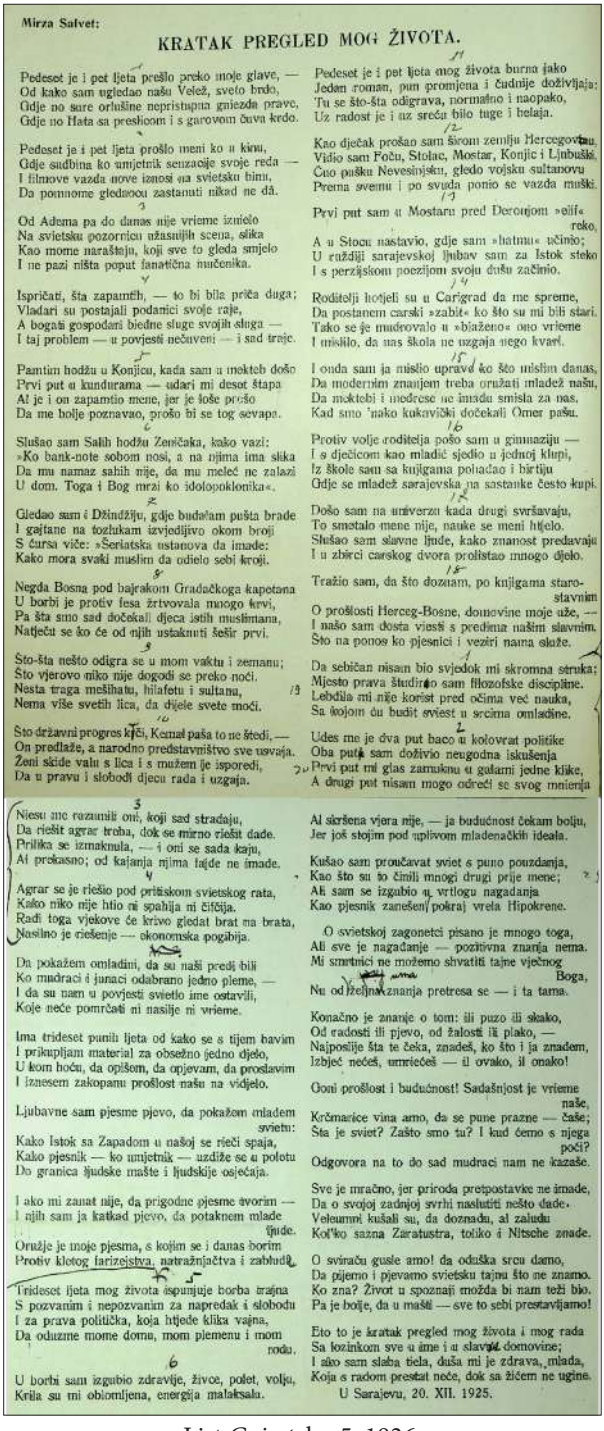

Mirza Safvet:

KRATAK PREGLED MOG ŽIVOTA.

Pedeset je i pet ljeta prešlo preko moje glave, —
Od kako sam ugledao našu Veležˌ sveto brdo,
Gdje no sure orlušine nepristupna gniezda prave,
Gdje no Hata sa preslicom i s garovom čuva krdo.

Pedeset je i pet ljeta prošlo meni ko u kinu,
Gdje sudbina ko umjetnik senzacije svoje reda —
I filmove vazda nove iznosi na svjetsku tinu,
Da pomnome gledaocu zastanuti nikad ne dâ.

Od Adema pa do danas nije vrieme iznielo
Na svjetsku pozornicu užasnijih scena, slika
Kao mome naraštaju, koji sve to gleda smjelo
I ne pazi ništa poput fanatična mučenika.

Ispričati, šta zapamtih, — to bi bila priča duga;
Vladari su postajali podanici svoje raje,
A bogati gospodari biednе sluge svojih sluga —
I taj problem — u povjesti nečuveni — i sad traje.

Pamtim hodžu u Konjicu, kada sam u mekteb došo
Prvi put u kundurama — udari mi desot štapa
Al je i on zapamtio mene, jer je loše prošo
Da me bolje poznavao, prošo bi se tog sevapa.

Slušao sam Salih hodžu Zeničaka, kako vazi:
»Ko bank-note sobom nosi, a na njima ima slika
Da mu namaz sahih nije, da mu meleć ne zalazi
U dom. Toga i Bog mrzi ko idolopoklonika«.

Gledao sam i Džindžiju, gdje budućim pušta brade
I gajtane na tozlukam izvjedijivo okom broji
S ćursa više: »Šeriatska ustanova da imade:
Kako mora svaki muslim da odielo sebi kroji.

Negda Bosna pod bajrakom Gradačkoga kapetana
U borbi je protiv fesa žrtvovala mnogo krvi,
Pa šta smo sad dočekali djeca istih muslimana,
Natječu se ko će od njih ustaknuti šešir prvi.

Što-šta nešto odigra se u mom vaktu i zemanu;
Što vjerovo niko nije dogodi se preko noći.
Nesta traga mešihatu, hilafetu i sultanu,
Nema više svetih lica, da dijele svete moći.

Što državni progres kači, Kemal paša to ne štedi, —
On predlaže, a narodno predstavništvo sve usvaja.
Ženi skide valu s lica i s mužem je isporedi,
Da u pravu i slobodi djecu rada i uzgaja.

Pedeset je i pet ljeta mog života burna jako
Jedan roman, pun promjena i čudnije doživljaja:
Tu se što-šta odigrava, normalno i naopako,
Uz radost je i uz sreću bilo tuge i belaja.

Kao dječak prošao sam širom zemlju Hercegovinu.
Vidio sam Foču, Stolac, Mostar, Konjic i Ljubuški.
Čuo pušku Nevesinjsku, gledo vojsku sultanovu
Prema svemu i po svuda ponio se vazda muški.

Prvi put sam u Mostaru pred Derontjom »elif« reko,
A u Stocu nastavio, gdje sam »hatmu« učinio;
U enđiđi sarajevskoj ljubav sam za Istok steko
I s perzijskom poezijom svoju dušu začinio.

Roditelji hotjeli su u Carigrad da me spreme,
Da postanem carski »zabit« ko što su mi bili stari.
Tako se je mudrovalo u »blaženo« ono vrieme
I mislilo, da nas škola ne uzgaja nego kvari.

I onda sam ja mislio upravo ko što mislim danas,
Da modernim znanjem treba oružati mladež našu,
Da mektebi i medrese ne imadu smisla za nas,
Kad smo 'nako kukavički dočekali Omer pašu.

Protiv volje roditelja pošo sam u gimnaziju —
I s dječicom kao mladić sjedio u jednoj klupi,
Iz škole sam sa knjigama poletao i birtiju
Gdje se mladež sarajevska na sastanke često kupi.

Došo sam na univerzu kada drugi svršavaju,
To smetalo mene nije, nauke se meni htjelo.
Slušao sam slavne ljude, kako znanost predavaju
I u zbirci carskog dvora prolistao mnogo djelo.

Tražio sam, da što doznam, po knjigama staro-stavnim
O prošlosti Herceg-Bosne, domovine moje uže, —
I našo sam dosta vieści s predima našim slavnim.
Što na ponos ko pjesnici i vezîri nama služe.

Da sebičan nisam bio svjedok mi skromna struka;
Mjesto prava študirao sam filozofske disciplîne.
Lebdila mi nije korist pred očima već nauka,
Sa željom da budit sviest u srcima omladine.

Udes me je dva put baco u kolovrat politike
Oba puta sam doživio neugodna iskušenja
Prvi put mi glas zamuknu u gušarni jedne klike,
A drugi put nisam mogo odreći se svog mnienja.

Niesu me razumili oni, koji sad stradaju,
Da riešit agrar treba, dok se mirno riešit dade.
Prilika se izmaknula, — i oni se sada kaju,
Al prekasno; od kajanja njima tajde ne imade.

Agrar se je riešio pod pritiskom svjetskog rata,
Kako niko nije htio ni spahija ni čiftija.
Radi toga vjekove će krivo gledat brat na brata,
Nasilno je riešenje — ekonomska pogibija.

Da pokažem omladini, da su naši predji bili
Ko mudraci i junaci odabrano jedno pleme, —
I da su nam u povjesti svietlo ime ostavili,
Koje neće pomrčati ni nasilje ni vrieme.

Ima trideset punih ljeta od kako se s tijem bavim
I prikupljam materijal za obsežno jedno djelo,
U kom hoću, da opišem, da opjevam, da proslavim
I iznesem zakopanu prošlost našu na vidjelo.

Ljubavne sam pjesme pjevo, da pokažem mladem svietu:
Kako Istok sa Zapadom u našoj se rieči spaja,
Kako pjesnik — ko umjetnik — uzdiže se u polotu
Do granica ljudske mašte i ljudskije osjećaja.

I ako mi zanat nije, da prigodne pjesme tvorim —
I njih sam ja katkad pjevo, da potaknem mlade ljude.
Oružje je moje pjesma, s kojim se i danas borim
Protiv klotog farizejstva, natražnjačtva i zabluda.

Trideset ljeta mog života ispunjuje borba trajna
S pozvanim i nepozvanim za napredak i slobodu
I za prava politička, koja htjede klika vajna,
Da oduzme mome domu, mom plemenu i mom rodu.

U borbi sam izgubio zdravlje, živce, polet, volju,
Krila su mi oblomljena, energija malaksala.

Al skršena vjera nije, — ja budućnost čekam bolju,
Jer još stojim pod uplivom mladenačkih ideala.

Kušao sam proučavat svjet s puno pouzdanja,
Kao što su to činili mnogi drugi prije mene;
Ali sam se izgubio u vrtlogu nagadanja
Kao pjesnik zanešen pokraj vrela Hipokrene.

O svjetskoj zagonetci pisano je mnogo toga,
Ali sve je nagađanje — pozitivna znanja nema.
Mi smrtnici ne možemo shvatiti tajne vječnog Boga,
Nu od željna znanja pretresa se — i ta tama.

Konačno je znanje o tom: ili puzo ili skako,
Od radosti ili pjevo, od žalosti ili plako, —
Najposlije šta te čeka, znadeš, ko što i ja znadem,
Izbjeć nećeš, umrećeš — il ovako, il onako!

Goni prošlost i budućnost! Sadašnjost je vrieme naše,
Krčmarice vina amo, da se pune prazne — čaše;
Šta je sviet? Zašto smo tu? I kud ćemo s njega poći?
Odgovora na to do sad mudraci nam ne kazaše.

Sve je mračno, jer priroda pretpostavke ne imade,
Da o svojoj zadnjoj svrhi naslutiti nešto dade.
Veleumni kušali su, da doznadu, al zaludu
Koliko sazna Zaratustra, toliko i Nitsche znade.

O svîraču gusle amo! da oduška srcu damo,
Da pjemo i pjevamo svjetsku tajnu što ne znamo.
Ko zna? Život u spoznaji možda bi nam teži bio.
Pa je bolje, da u mašti — sve to sebi prestavljamo!

Eto to je kratak pregled mog života i mog rada
Sa lozinkom sve u ime i u slavu domovine;
I ako sam slaba tiela, duša mi je zdrava, mlada,
Koja s radom prestat neće, dok sa žičem ne ugine.

U Sarajevu, 20. XII. 1925.

List *Gajret*, br. 5. 1926.

Haris Zaimović, Sanjin Kodrić i Nazif Salčin

Razvoj preporodne svijesti i časopis *Behar*

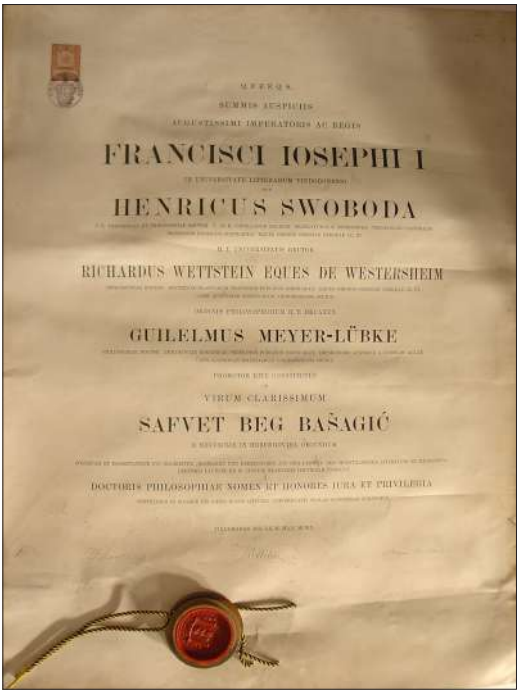

Doktorska diploma Safvet-bega Bašagića

Behar, 1900–1911.

Najznačajnija djela Safvet-beg Bašagića

Osnivanje društva "Gajret"

Povijest današnje Bošnjačke zajednice kulture započinje osnivanjem društva "Gajret", koje je osnovano 20. 2. 1903. godine u tadašnjoj Muslimanskoj čitaonici na Bentbaši u Sarajevu zalaganjem naprednih bošnjačkih intelektualaca i kulturnih djelatnika ovog vremena. Njihova nastojanja i djelatnost primarno su se odnosili na rad na kulturnom, prosvjetnom, društvenom te ekonomskom podizanju Bošnjaka i njihovom bržem integriranju u tokove savremene zapadne kulture i civilizacije, pri čemu su isticali da Bošnjaci imaju sve uvjete za svestrani društveno-politički i kulturni razvitak u okvirima Austro-Ugarske monarhije. Posebnu pažnju posvećivali su naročito obrazovanju, pa je "Gajret" primarno osnovan kao "društvo za potpomaganje đaka muslimana na srednjim i višim školama".

Osnivanju "Gajreta", kao njegov neposredni poticaj i povod, prethodio je jedan raniji događaj u Beču, odnosno uskraćivanje materijalne pomoći i boravka u "Institutu za bosanskohercegovačke visokoškolce" jednoj grupi bošnjačkih studenata koja se pobunila protiv ograničavanja političkih sloboda i samostalnih društvenih istupa, što je tu grupu bošnjačkih studenata dovelo u veoma tešku i neizvjesnu situaciju u pogledu daljeg obrazovanja. Na ovaj problem reagira napredna bošnjačka inteligencija ovog vremena, i to Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić, Riza-beg Kapetanović, Salih Aličehić, Hajdar Fazlagić, Ahmed Šćeta, Sejdali-beg Filipović, Hamdi-beg Mutevelić, Adem-aga Mešić i dr., koji se tokom 1902. godine organiziraju i odlučuju osnovati buduće društvo "Gajret". Zanimljivo je da je jedan od inicijalnih sastanaka održan i prilikom konjičkih trka na Butmiru kod Sarajeva.

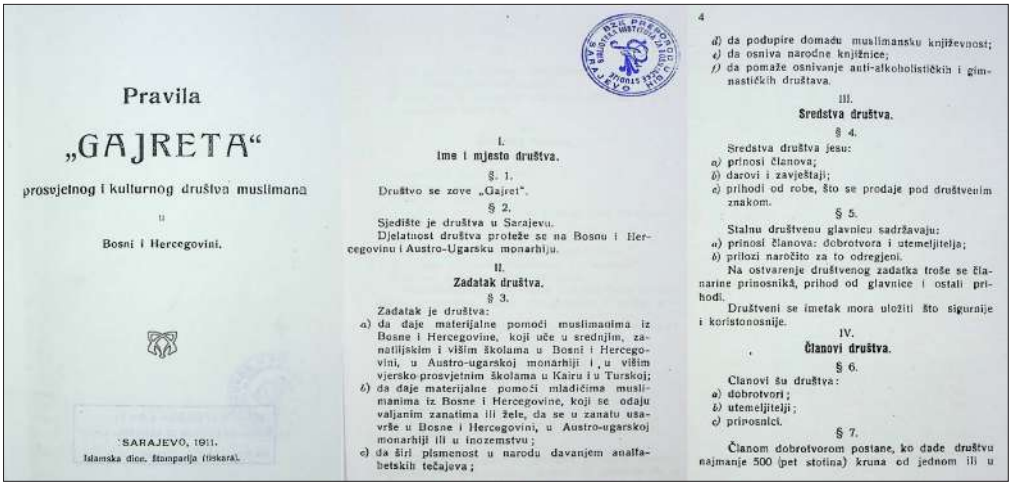

Pravila

„GAJRETA“

prosvjetnog i kulturnog društva muslimana

u

Bosni i Hercegovini.

SARAJEVO, 1911.

Islamska dion. štamparija (Fiskara).

I.
Ime i mjesto društva.

§. 1.

Društvo se zove „Gajret“.

§ 2.

Sjedište je društva u Sarajevu.

Djelatnost društva proteže se na Bosnu i Hercegovinu i Austro-Ugarsku monarhiju.

II.
Zadatak društva.

§ 3.

Zadatak je društva:

a) da daje materijalne pomoći muslimanima iz Bosne i Hercegovine, koji uče u srednjim, zanatlijskim i višim školama u Bosni i Hercegovini, u Austro-ugarskoj monarhiji i, u višim vjersko-prosvjetnim školama u Kairu i u Turskoj;

b) da daje materijalne pomoći mladićima muslimanima iz Bosne i Hercegovine, koji se odaju valjanim zanatima ili žele, da se u zanatu usavrše u Bosne i Hercegovini, u Austro-ugarskoj monarhiji ili u inozemstvu;

c) da širi pismenost u narodu davanjem analfabetskih tečajeva;

4

d) da podupire domaću muslimansku književnost;

e) da osniva narodne knjižnice;

f) da pomaže osnivanje anti-alkoholističkih i gimnastičkih društava.

III.
Sredstva društva.

§ 4.

Sredstva društva jesu:

a) prinosi članova;

b) darovi i zavještaji;

c) prihodi od robe, što se prodaje pod društvenim znakom.

§ 5.

Stalnu društvenu glavnicu sadržavaju:

a) prinosi članova: dobrotvora i utemeljitelja;

b) prilozi naročito za to odregjeni.

Na ostvarenje društvenog zadatka troše se članarine prinosnika, prihod od glavnice i ostali prihodi.

Društveni se imetak mora uložiti što sigurnije i koristonosnije.

IV.
Članovi društva.

§ 6.

Članovi su društva:

a) dobrotvori;

b) utemeljitelji;

c) prinosnici.

§ 7.

Članom dobrotvorom postane, ko dade društvu najmanje 500 (pet stotina) kruna od jednom ili u

Bošnjaci studenti u Beču – Kalendar *Gajret* 1938.

Prvo muslimansko akademsko društvo “Zvijezda” u Beču. Kalendar *Gajret*, 1938.

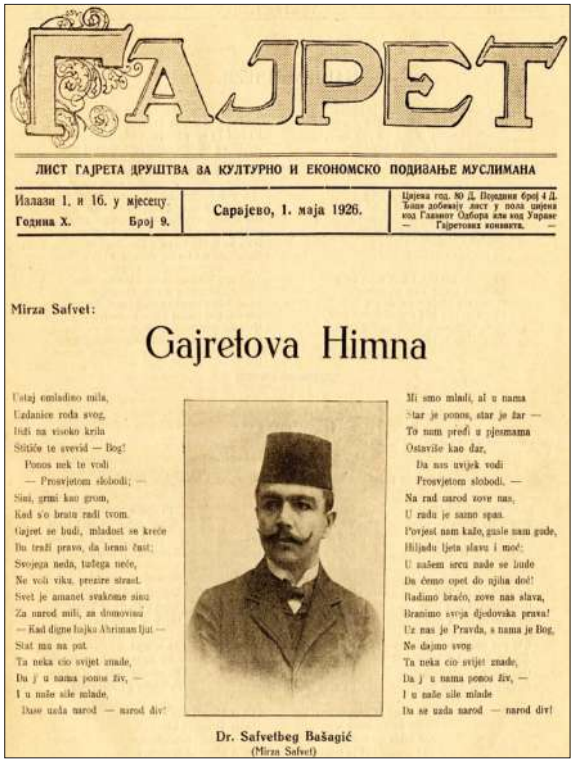

GAJRET

ЛИСТ ГАЈРЕТА ДРУШТВА ЗА КУЛТУРНО И ЕКОНОМСКО ПОДИЗАЊЕ МУСЛИМАНА

Излази 1. и 16. у мјесецу. Година X. Број 9. | Сарајево, 1. маја 1926. | Цијена год. 80 Д. Појединa број 4 Д. Књиге добровољ. лист у поља шаљена код Главног Одбора или код Управе — Гајретових конвикта. —

Mirza Safvet:

Gajretova Himna

Ustaj omladino mila,
Uzdanice roda svog,
Diži na visoko krila
Sitniče te sveviđ — Bog!
Ponos nek te vodi
— Prosvjetom slobodi; —
Sinu, grmi kao grom,
Kad s'o bratu radi tvom.
Gajret se budi, mladost se kreće
Da traži pravo, da hrani čast;
Svojega neda, tuđega neće,
Ne voli viku, prezire strast.
Svet je amanet svakome sinu
Za narod mili, za domovinu
— Kad digne šajka Ahriman ljut —
Stat mu na put.
Ta neka cio svijet znade,
Da j' u nama ponos živ, —
I u naše sile mlade,
Dase uzda narod — narod div!

Dr. Safvetbeg Bašagić
(Mirza Safvet)

Mi smo mladi, al' u nama
Star je ponos, star je žar —
To nam pređi u pjesmama
Ostavše kao dar,
Da nas uvijek vodi
Prosvjetom slobodi. —
Na rad narod zove nas,
U radu je samo spas.
Povjest nam kaže, gusle nam gude,
Hiljadu ljeta slavu i moć;
U našem srcu nade se ljude
Da ćemo opet do njiha doć!
Radimo braćo, zove nas slava,
Branimo svoja djedovska prava!
Uz nas je Pravda, s nama je Bog,
Ne dajmo svog
Ta neka cio svijet znade,
Da j' u nama ponos živ, —
I u naše sile mlade
Da se uzda narod — narod div!

Pozdravni govor predsjednika Bašagića.

Štovana gospodo i prijatelji!

Hvala Vam u ime prirodnomog odbora, što ste se odazvali pozivu i gajret učinili doći na skupštinu, gdje će društvo „Gajret“ polako temeljni kamen, na kome će se — ako Bog da i sreća nas pratila — u vremenom podići trajni spomenik, koji će podjelotvoriti naše pokojnike, da smo i mi jednom za svijetu bili i našto učinili. A sada dozvolite mi, da Vam u kratko kažem historiju razvića ovoga društva od početka do danas.

Prije šetiri-pet godina u koje nekoliko mladih muslimana, koji su na prolazu iz Boda svratili se u Sarajevo, rodila se misao, da se osnuje jedno društvo, koje će materijalno pomagati siromašne i neopskrbljene učenike na višim školama. Za to su bila izvagnena i pravila, ali — prilike i bojazan na isk odnir od strane narodu napravile su te pionirnicu zaznisao na neko vrijeme. Istom lani nas nekoliki podmladak na visokim školama u Beču obrazio se pionirnu za nekoliko (mladih) učenika u Sarajevu i javan Sarajeva a molbom, da

Govorili u kotari i upućalje ovoga podruzeta spriječ bi bilo, jer se znali razpravljali o koristi ovoga društva. A mi svi zovemo, da ustava ajati koristna i hadar ovoga prospovanja, dapače nalazi nastoj kao ujednim članovi svakome kao vrednim rodu i mladiću. Bojati se da se bili odazljio osvagljenji ovo ajata, kadina i ajati prvih akadila, spomenuto samo ovim:

„Imaca nizovi kadrivi bez svakoi bitnosti.

Ispat tiker bekadari: „Hof jostovaštelu.“

Vinaka čast svakoi na najvjeći nadin dokazuje prijedlogatelju „Hof jostovaštelu“, (ovoga li se imenuje) zaznati se zmanu? i t. d.) A nada žajte, da hadini ivoli vaki: „Zlatnoi čini fantaziam ala trulli nacionalizam ve muslimanta“. (Tvrdni nazivi ovoga je društva ovakom muslimana i muslimanki).

A koja je to nazka i gdje je trska tradili, temelac ove ove narodna hadina: „Dižahni čine veker kinin“ (Tvrdi nazivi za nazive u Kini.) „Klokijanta daliani tvrdni nazivi ajata vaje radzdelka“. (Nazka je za muzikonsa salatala dova, nazna je, gdje je nagiji. Dobar temelj ovomo hadinu jasa hazovi ajljine ajati „Vinave da ma kale, vaka tanaor da ama kale“. (Glodaj, što je rečeno, a se glodaj, ko je rako), a najvažja je poruka tavska Rasajidi Ahmedi Rufadje-El Hanefi: „Hoću hikmete ajne rejuća fraiseni akile jatarni hižmeno la jubali ala ejji kalen kjedbes va an ajji redžalin nekšet va nim ajji kjaferin emništ“. (Nimi nazka, gdje je vidli, jer pamatno dovjeh nazna nazka bez cbeim, za kam je nida nagimna, od koga je čovjeka prolama i od koga zarajanika čovjeka.)

Ovim ajatima komentara se traba. Dakle muslimane su ustavnoi puni, da traži znake od dogagađ bila i gdje god kuka. U tome mu se daje potpuna sloboda. Ste mi tu svetu duhovni ne vrlomo, mi smo mnoi krivi.

Štovana gospodo i prijatelji!

Hvala Vam u ime prirodnomog odbora, što ste se odazvali pozivu i gajret učinili doći na skupštinu, gdje će društvo „Gajret“ polako temeljni kamen, na kome će se — ako Bog da i sreća nas pratila — u vremenom podići trajni spomenik, koji će podjelotvoriti naše pokojnike, da smo i mi jednom za svijetu bili i našto učinili. A sada dozvolite mi, da Vam u kratko kažem historiju razvića ovoga društva od početka do danas.

Prije šetiri-pet godina u koje nekoliko mladih muslimana, koji su na prolazu iz Boda svratili se u Sarajevo, rodila se misao, da se osnuje jedno društvo, koje će materijalno pomagati siromašne i neopskrbljene učenike na višim školama. Za to su bila izvagnena i pravila, ali — prilike i bojazan na isk odnir od strane narodu napravile su te pionirnicu zaznisao na neko vrijeme. Istom lani nas nekoliki podmladak na visokim školama u Beču obrazio se pionirnu za nekoliko (mladih) učenika u Sarajevu i javan Sarajeva a molbom, da

Govorili u kotari i upućalje ovoga podruzeta spriječ bi bilo, jer se znali razpravljali o koristi ovoga društva. A mi svi zovemo, da ustava ajati koristna i hadar ovoga prospovanja, dapače nalazi nastoj kao ujednim članovi svakome kao vrednim rodu i mladiću. Bojati se da se bili odazljio osvagljenji ovo ajata, kadina i ajati prvih akadila, spomenuto samo ovim:

„Imaca nizovi kadrivi bez svakoi bitnosti.

Ispat tiker bekadari: „Hof jostovaštelu.“

Vinaka čast svakoi na najvjeći nadin dokazuje prijedlogatelju „Hof jostovaštelu“, (ovoga li se imenuje) zaznati se zmanu? i t. d.) A nada žajte, da hadini ivoli vaki: „Zlatnoi čini fantaziam ala trulli nacionalizam ve muslimanta“. (Tvrdni nazivi ovoga je društva ovakom muslimana i muslimanki).

A koja je to nazka i gdje je trska tradili, temelac ove ove narodna hadina: „Dižahni čine veker kinin“ (Tvrdi nazivi za nazive u Kini.) „Klokijanta daliani tvrdni nazivi ajata vaje radzdelka“. (Nazka je za muzikonsa salatala dova, nazna je, gdje je nagiji. Dobar temelj ovomo hadinu jasa hazovi ajljine ajati „Vinave da ma kale, vaka tanaor da ama kale“. (Glodaj, što je rečeno, a se glodaj, ko je rako), a najvažja je poruka tavska Rasajidi Ahmedi Rufadje-El Hanefi: „Hoću hikmete ajne rejuća fraiseni akile jatarni hižmeno la jubali ala ejji kalen kjedbes va an ajji redžalin nekšet va nim ajji kjaferin emništ“. (Nimi nazka, gdje je vidli, jer pamatno dovjeh nazna nazka bez cbeim, za kam je nida nagimna, od koga je čovjeka prolama i od koga zarajanika čovjeka.)

Ovim ajatima komentara se traba. Dakle muslimane su ustavnoi puni, da traži znake od dogagađ bila i gdje god kuka. U tome mu se daje potpuna sloboda. Ste mi tu svetu duhovni ne vrlomo, mi smo mnoi krivi.

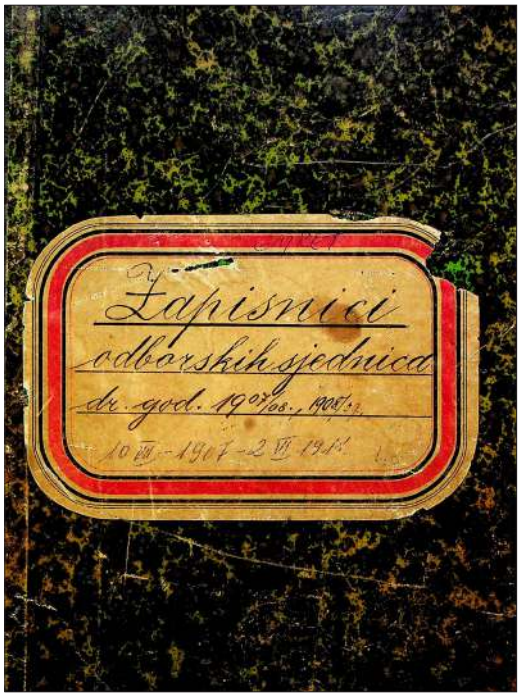

Zapisnici
odborskih sjednica
dr. god. 1907/08., 1908/09.
10 III – 1907 – 2 VII 1908

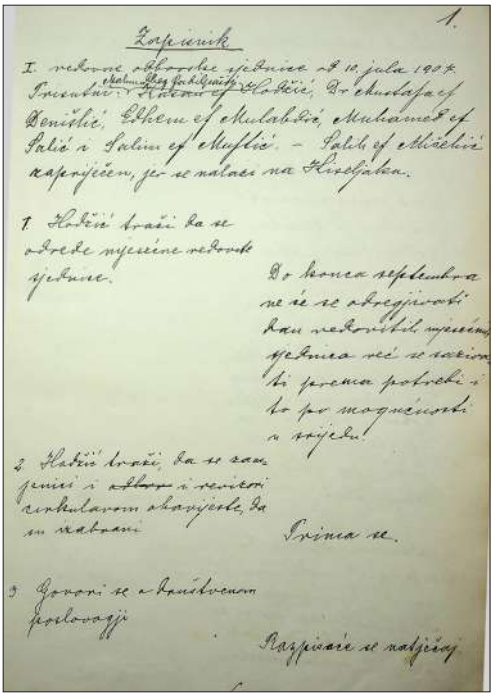

Zapisnik 1.

I redovne odborske sjednice od 10. jula 1907 [illegible] Hadži Mehmed Šakić, Dr. Mehmed ef. Beširević, Ibrahim ef. Mulabdić, Muhamed ef. Pašić i Salim ef. Muftić. – Pašić ef. Mladić kapetanom, jer se nalazi na Hrelgatku.

1. Hadži traži da se odrede mjesečne redovne sjednice.

Do konca septembra ne će se obregjivati kao redovitih mjesečnih sjednica već se zakon bi prema potrebi i ko po mogućnosti u mjestu.

2. Hadži traži, da se zaključi i [illegible] cirkularom obavijesti, da se uzbrani

Prima se.

3. Govori se o društvenom [illegible]

Razpisaće se natječaj

Prvi sačuvani zapisnici društva “Gajret”

Beč

Glavni odbor društva "Gajret" – Kalendar *Gajret*, 1907–1908.

Gajretovo izvješće.

Kad pred četvrt stoljeća Austro-Ugarska Monarhija u svoje ruke preuze upravu naše domovine, stupismo u bliži i neposredniji doticaj i saobraćaj sa narodima duševno i materijalno naprednijim, usljed čega se i životne prilike našeg islamskog elementa iz temelja promijeniše. Nepripravni za taj veliki preokret, ne znadosmo se snaći u novim prilikama. Ne poznajući pravo ni društvenog života, ni državnog uregjenja zapadnih naroda povukoše se tada naši imućniji i inteligentniji ljudi u svoje privatne poslove, da u miru doma svoga pričekaju kraj života, prepuštajući sudbini sve poslove i pitanja, koja se tiču budućnosti islamskog elementa i podmlatka. I, ogragjujući se tako spram Zapada, ne sudjelujući u duševnoj i ekonomskoj utakmici drugih elemenata, nazadovasmo veoma, tako, da se naši domovi i imanja malo po malo počeše rasipati i izmicati.

Taj pojav kao naravna pošljedica gore spomenutih uzroka posve je razumljiv svakom, ko poznaje prirodne zakone o radu i mirovanju, o razvijanju i potiskivanju odnosno propadanju živih bića u životnim zajednicama. Isto tako je prirodna i shvatljiva i ta činjenica, da su napredne misli počeli prihvaćati ponajprije manje imućni i siromašni slojevi islamskog naroda, jer boreći se za svagdašnje životne potrebe svoje bijahu ovi slojevi od prije naučili cijeniti blagodati iskustva kao i praktična znanja i umijenja. Nove prilike otvoriše im oči, da još pomnije posmatraju strane ljude, te da proučavaju njihove prednosti i svoje nedostatke, dok napokon spoznadoše i uvjeriše se, da je moderna nauka vrelo, iz koga Evropljani crpe svoju premoć.

Proces, što ga ovdje ukratko opisasmo, još nije svršen! I danas još, poslije četvrt stoljeća imamo mi velik procenat braće, koji okreću glavu od škole i praktične nauke, koji ne vode brige ni o budućnosti rogjenog evlada, već ga besvjesno zakapaju ostavljajući ga bez nauke ili dajući mu naobrazbu, koja je za ova teška vremena posve problematične vrijednosti. Ali na sreću našu ovih je danas sve manje i manje.

Svjesniji otadžbenici, rodoljubi širega pogleda, naročito naša omladina, koji sa bolom i zabrinutošću gledahu u tu perspektivu budućnosti svoga elementa, pokrenuše misao organizacije, udruženja naprednih Muslimana, sa zadaćom, da moralno i materijalno priskoče u pomoć sirotnoj islamskoj mladosti, koja no se tada željna rada i nauke očajno obazirala desno i lijevo, ne će li se ko smilovati, da je očinskom rukom izvede iz tmine i propasti. I, pošto je ta misao bila kod nas već prilično dozrela, osnova se dne 20. februara 1903. islamsko gjačko potporno društvo »Gajret.« Tako nakon 25-godišnjeg rada — elhamdu-l-illah! — bismo kadri, da definitivno riješimo bar jedno životno pitanje svoje: pitanje nauke i naobrazbe!

"Gajretovo" izvješće o prilikama pred osnivanje društva – Kalendar *Gajret*, 1906–1907.

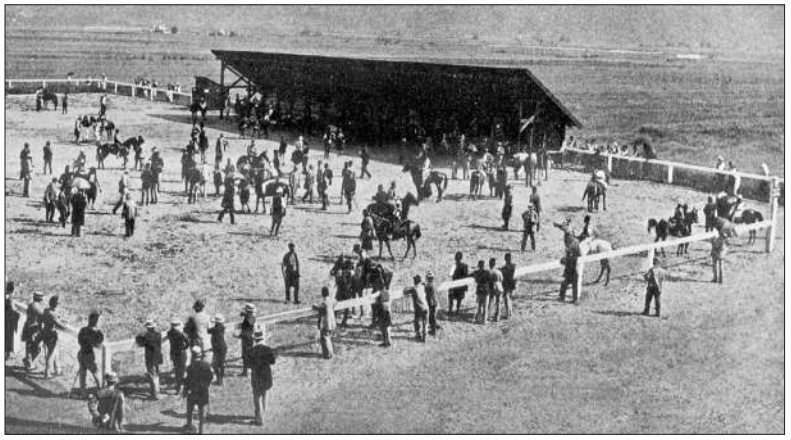

Hipodrom na Butmiru

Osnivačka skupština društva "Gajret"

Osnivačka skupština društva "Gajret", održana 20. 2. 1903. godine u Sarajevskoj muslimanskoj čitaonici na Bentbaši, okupila je ondašnju bošnjačku društvenu i intelektualnu elitu, ali i pokazala njenu podijeljenost u odnosu na procese prihvatanja novih društvenih i kulturnih datosti. Na kraju, prevagu je odnijela grupa "naprednjaka", kojoj je podršku dao i tadašnji reisul-ulema Mehmed Teufik-ef. Azabagić, a za prvog predsjednika izabran je glavni nosilac inicijative za osnivanje društva Safvet-beg Bašagić. Vijest o osnivanju "Gajreta" odjeknula je u onovremenoj bošnjačkoj štampi, a s posebnom podrškom i oduševljenjem o ovom događaju izvještavali su list *Bošnjak* i časopis *Behar*, koji je u početku bio i nezvanično glasilo društva.

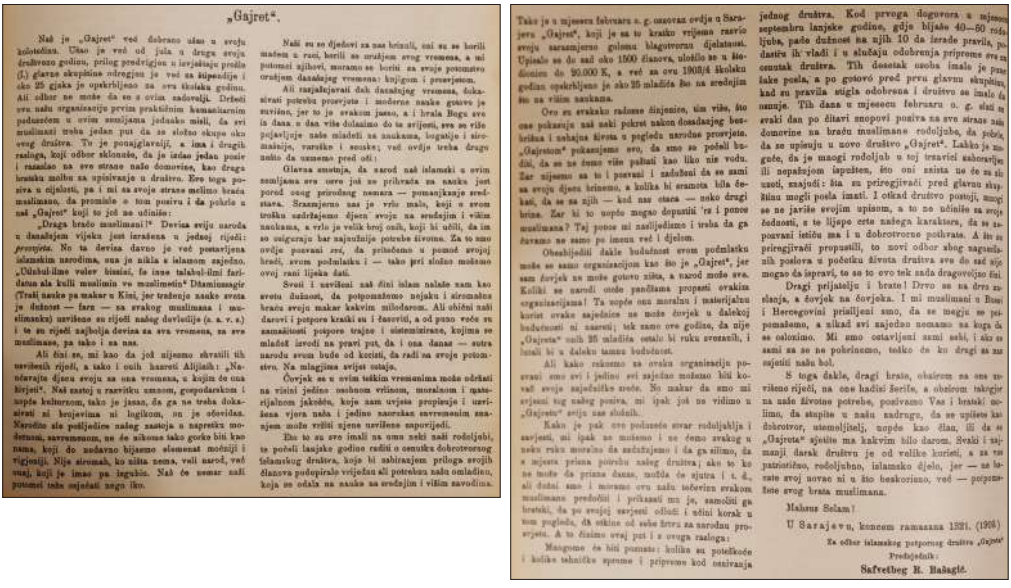

„Gajret".

Naš je „Gajret" već dobrano ušao u svoju kolotečinu. Ušao je već od jula u drugu svoju društvenu godinu, prilog prodrijgion u izvještaju prošle (I.) glavne skupštine nitrogijan je već za štipendije i oko 25 đaka je opskrbljeno za ova školsku godinu. Ali odmor ne može da se u ovim zadovoljit. Držeći ovu našu organizaciju prvim praktičnim humanitarnim poduzećem u ovim zemljama jednako misli, da svi muslimani treba jedan put da se složno okupe oko ovog društva. To je ponajglavniji, a ima i drugih razloga, koji odbor sklonište, da je izdao jedan poziv i razaslao na sve strane naše domovine, kao draga braćska molba za upisivanje u društvo. Evo toga poziva u cijelosti, pa i mi sa svoje strane molimo braću muslimane, da prouče o tom pozivu i da pokrile u naš „Gajret" koji to još ne učiniše:

„Draga braćo muslimani!" Deviza svijuh naroda u današnjem vijeku jest izraćena u jednoj riječi: *prosvjeta*. No ta deviza davno je već postavljena islamskim narodima, una je nikla s islamom zajedno. „Učinbul-ilme vuler hissiaš, će inne talabul-ilmi farizdatun ala kulli muslimin ve muslimetin" Dtamiosmagir (Traži nauke pa makar u Kini, jer traženje nauke sveta je dužnost — farz — za svakog muslimana i muslimanku) uzvišene su riječi našeg Gavlelije (a. s. v. s.) i te su riječi najbolja deviza za sva vremena, za sve muslimane, pa tako i za nas.

Ali čini se, mi kao da još nijesmo shvatili tih uzvišenih riječi, a tako i onih hasreti Alijinih: „Naobrazuje djecu svoju za ona vremena, u kojim će ona biti". Naš zastoj u razvitku znanosti, gospodarskom i svake kulturnom, tako je jasan, da ga ne treba dokazivati ni krojevima ni logikom, on je očevidan. Narodite ale poštjedite naše zastoja u napretku modernosti, savremenosti, ne će nikome tako gorko biti kao nama, koji do nedavno bijasmo elemenat možnji i trgovački. Nije stvorak, ko nikta nema, vali narod, već svaj, koji je imao pa izgubio. Nah će nemar zadi potomci teke sujetati nego iko.

Naši su se djedovi za nas brinuli, oni su se borili mačem u ruci, borili se oružjem svog vremena, a mi potomci njihovi, moramo se boriti za svoje potomstvo oružjem današnjeg vremena: knjigom i preserjenom.

Ali zarjađujavati dah današnjeg vremena, dokazivati potrebu prosvjete i moderne nauke gotovo je suvišno, jer to je svakom jasno, a i hrala Bogu sve ih dana u dan više dolazimo do te srijeni, sve se više pojavljuje naše mladeti na naukama, bogatije i siromašnije, varoške i seoske; već ovdje treba drugo nešto da uzmemo pred oči:

Glavna smetnja, da narod naš islamski u ovim zemljama sve ovo još ne prihvaća za nauku jest poredi ostalo prirodnog nemara — pomanjkanje sredstava. Srazmjerno nas je vrlo malo, koji o svom trošku uzdržavamo djecu svoje na srednjim i višim naukama, a vrlo je velik broj onih, koji bi učili, da im se osiguraju bar najnužnije potrebe životne. Za to smo ovdje pozvani *svi*, da pribavimo u pomoć svojoj braći, svom podmlatku i — tako jiri složno možemo ovoj rani lijeka ćaći.

Svuci i usvičeni zaš čini islam nalaže nam kao svetu dužnost, da potpomažemo nejaku i siromašnu braću svoju makar kakvim milodarom. Ali ohitni naši darovi i potpore kratki su i fasovrić, a od puno veće su zamašitosti potpore trajne i sistemizirane, kojima se mladoš izvodi na pravi put, da i ona danas — sutra narodu svom bude od koristi, da radi na svoje potomstvo. Na mlagjima svijet ostaje.

Čovjek se u ovim teškim vremenima može održati na visini jedino osobnom vrlinom, moralnom i spoćrijalnom jakošću, koje nam uvjeta propisuje i usvišena vjera naša i jedino samozkan savremenim znanjem može vršiti njene uzvišene zapovijedi.

Eto to su sve imali na umu neki naši rodoljubi, te pošeli lanjske godine raditi o osnutku dobrotvornog šćanskog društva, koje bi zabiranjem pringa svojih članova podupirale vrijedan ali potrebita naša omladina, koja se odala na nauke na srednjim i višim zavodima.

Tako je u mjesecu februaru o. g. osnovan ovdje u Sarajevu „Gajret", koji je sa to kratko vrijeme razvio svoju zaraznjerno golemu blagotvornu djelatnost. Upisale se do sad oko 1900 članova, uložilo se u štedionice do 20.000 K, a već sa ovu 1903/4 školsku godinu opskrbljene je oko 25 mladića što na srednjim što na višim naukama.

Ovo su svakako radosne činjenice, tim više, što one pokazuju naš neki pokret nakon dosadašnjeg besposlenja naš neki pokret nakon dosadašnjeg besposlenja kod naših prvaka i nehajna života u pogledu narodne prosvjete. „Gajretom" pokazujemo sve, da smo se počeli buditi, da se ne ćemo više pašnati kao liko nje vodu. Zar nijesmo sa to i posvasi i zadužbini da se sami sa svoju djecu krinemo, a kolika bi sramota bila čekati, da se za nji — kod nas otaca — neko drugi brine. Zar bi to uopće mogao dopustiti 'ra i ponos muslimana? Taj ponos mi nasljedujmo i treba da ga čuvamo ne samo po imenu već i djelom.

Obsebljeđiti dakle budućnost svom podmlatku može se samo organizacijom kao što je „Gajret", jer sam čovjek na može gotovo ništa, a narod može sva. Koliki se narodi otele pandžame propasti ovakim organizacijama! Ta uopće ona moralna i materijalna korist ovake zajednice ne može čovjek u daleko budućnosti ni sasvati; tek zamo ove godine, da nije „Gajreta" naih 26 mladića ostalo bi ruku svezanih, i lanali bi u daleku tamnu budućnost.

Ali kako rekosmo za ovaku organizaciju povezati smo svi i jedini svi zajedno možemo biti kovači svoje zajedničke sreće. No makar da smo mi svjesni tog našeg poziva, mi ipak još ne vidimo u „Gajretu" svoju sau slobodu.

Kako je pak ove podaseće svar rodoljubija i savjesni, mi ipak se možemo i ne ćemo svakog u našu ruku moralno da zadržajemo i da ga silimo, da s njima prima potrebu našeg društva; ako to ko ne može da prima danas, možda će sjutra i t. d., ali dužni smo i moramo ovu našu tećerizu svakom muslimana predočiti i prikazati mu je, samoćiti ga bratski, da po svojoj savjesti odluči i učini korak u tom pogledu, da otkine od sebe žrtvu za narodnu prosvjetu. A to činimo svaj put i s ovoga razloga:

Mnogome će biti poznato: koliko su potekućće i koliko tehničke spreme i pripreme kod osnivanja jednog društva. Kod prvoga dogovora u mjesecu septembru lanjske godine, gdje bijaše 40—50 rodoljuba, pade dužnost na njih 10 da izrade pravila, podastrv ih vladi i u slučaju odobrenja pripreme sve za osnutak društva. Tih desetak osoba imale je puno take posla, a po gotovo pred prvu glavnu skupštinu, kad su pravila stigla odobrena i društvo se imalo da sastuje. Tih dana u mjesecu februaru o. g. stati u svaki dan po čitavi snopovi pozitva na sve strane naše domovine na braću muslimane rodoljube, da pobrć, da se upišuju u novo društvo „Gajret". Lakko je zagrće, da je mnogi rodoljub u toj trnavici zaboravljen ili nepažnjom ispušten, što oni zaista ne će za zlo uzeti, znajući: šta su prizegrivači pred glavnu skupštinu mogli posla imati. I otkad društvo postoji, mnogi se ne javiše svojim upisom, a to ne učiniše za svoje zadnosti, a te lijepe crte našega karaktera, da se zapoznavi ističu ma i u dobrotvorne postkvate. A što su prizegrivači propustili, to novi odbor zbog nagomilanih poslova u početku života društva sve do sad nije mogao da ispravi, te se to evo tek sada dragovoljno čini.

Dragi prijatelju i brate! Drvo se na dva načina, a čovjek na čovjeka. I mi muslimani u Bosni i Hercegovini prisiljeni smo, da se mogju na pripomažemo, a nikad svi zajedno nemamo na koga da se oslonimo. Mi smo ostavljeni sami sebi, i eto se sami sa se na pohrinemo, tako će ko drugi sa nas sajetiti naša bol.

S toga dakle, dragi brate, obaćem sa ove uzvišene riječi, na ove kadiće šerife, a obzirom takoćer na naše životne potrebe, poslvamo Vas i bratski molimo, da stupite u našu zadrugu, da se upišete kao dobrotvor, utemeljitelj, uopće kao član, ili da se „Gajreta" sjetite ma kakvim bilo darom. Svaki i najmanji darak društvu je od velike koristi, a za to patriotično, rodoljubno, islamsko djelo, jer — se lakše svoj novac ni u što beskorisno, već — potpomaže svog brata muslimana.

Mahmu Selam!

U Sarajevu, koncem ramazana 1321. (1903)

Za odbor islamskog potpornog društva „Gajret"
Predsjednik:
Safvetbeg B. Bašagić.

Govor Safvet-bega Bašagića na "Gajretovoj" skupštini, *Behar*, 1903/04.

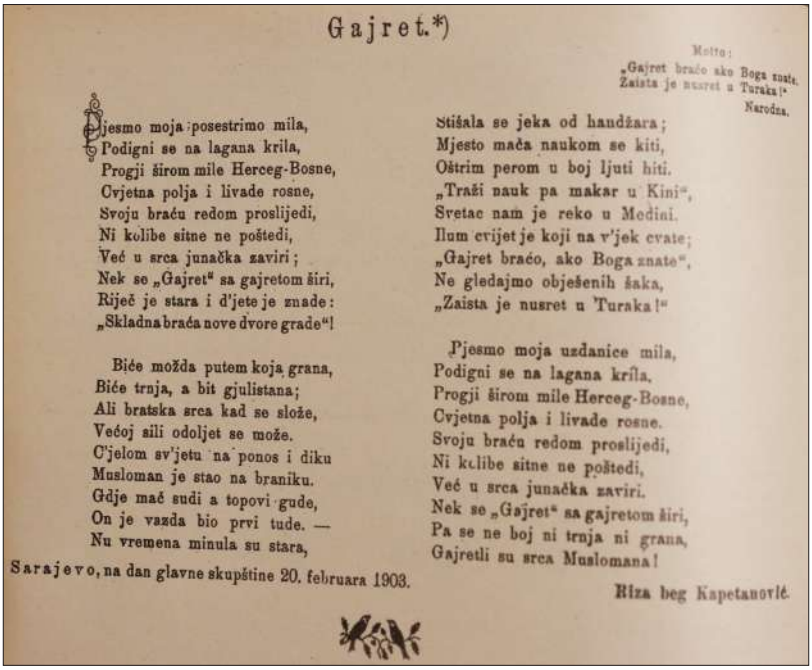

Gajret.*)

Motto:
„Gajret braće ako Boga znate,
Zaista je nusret u Turaka!"
Narodna.

Pjesmo moja posestrimo mila,
Podigni se na lagana krila,
Progji širom mile Herceg-Bosne,
Cvjetna polja i livade rosne,
Svoju braću redom proslijedi,
Ni kolibe sitne ne poštedi,
Već u srca junačka zaviri;
Nek se „Gajret" sa gajretom širi,
Riječ je stara i d'jete je znade:
„Skladna braća nove dvore grade"!

Biće možda putem koja grana,
Biće trnja, a bit gjulistana;
Ali bratska srca kad se slože,
Većoj sili odoljet se može.
C'jelom sv'jetu na ponos i diku
Musloman je stao na braniku.
Gdje maé sudi a topovi gude,
On je vazda bio prvi tude. —
Nu vremena minula su stara,
Stišala se jeka od handžara;
Mjesto maća naukom se kiti,
Oštrim perom u boj ljuti hiti.
„Traži nauk pa makar u Kini",
Svetac nam je reko u Medini.
Ilum cvijet je koji na v'jek cvate;
„Gajret braćo, ako Boga znate",
Ne gledajmo obješenih šaka,
„Zaista je nusret u Turaka!"

Pjesmo moja uzdanice mila,
Podigni se na lagana krila,
Progji širom mile Herceg-Bosne,
Cvjetna polja i livade rosne,
Svoju braću redom proslijedi,
Ni kolibe sitne ne poštedi,
Već u srca junačka zaviri,
Nek se „Gajret" sa gajretom širi,
Pa se ne boj ni trnja ni grana,
Gajretli su srca Muslomana!

Sarajevo, na dan glavne skupštine 20. februara 1903.

Riza beg Kapetanović.

Behar, 1902/03.

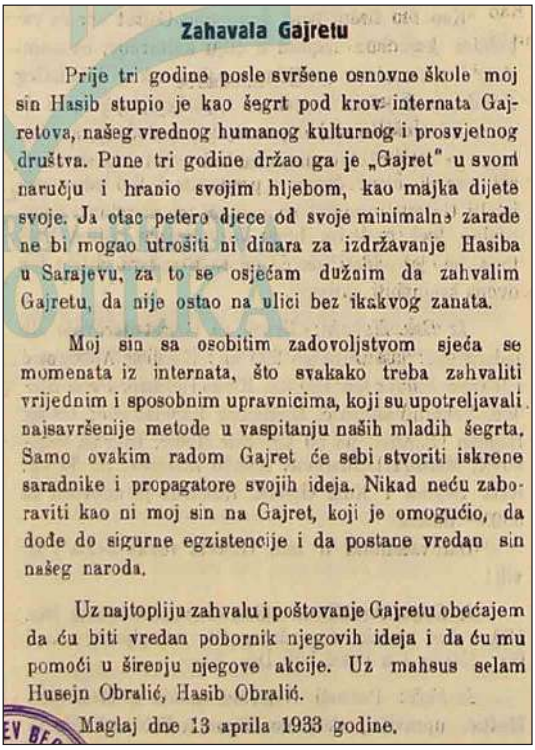

Zahvala Gajretu

Prije tri godine poslе svršene osnovne škole moj sin Hasib stupio je kao šegrt pod krov internata Gajretova, našeg vrednog humanog kulturnog i prosvjetnog društva. Pune tri godine držao ga je „Gajret" u svom naručju i hranio svojim hljebom, kao majka dijete svoje. Ja otac petero djece od svoje minimalne zarade ne bi mogao utrošiti ni dinara za izdržavanje Hasiba u Sarajevu, za to se osjećam dužnim da zahvalim Gajretu, da nije ostao na ulici bez ikakvog zanata.

Moj sin sa osobitim zadovoljstvom sjeća se momenata iz internata, što svakako treba zahvaliti vrijednim i sposobnim upravnicima, koji su upotreljavali najsavršenije metode u vaspitanju naših mladih šegrta. Samo ovakim radom Gajret će sebi stvoriti iskrene saradnike i propagatore svojih ideja. Nikad neću zaboraviti kao ni moj sin na Gajret, koji je omogućio, da dođe do sigurne egzistencije i da postane vredan sin našeg naroda.

Uz najtopliju zahvalu i poštovanje Gajretu obećajem da ću biti vredan pobornik njegovih ideja i da ću mu pomoći u širenju njegove akcije. Uz mahsus selam Husejn Obralić, Hasib Obralić.

Maglaj dne 13 aprila 1933 godine.

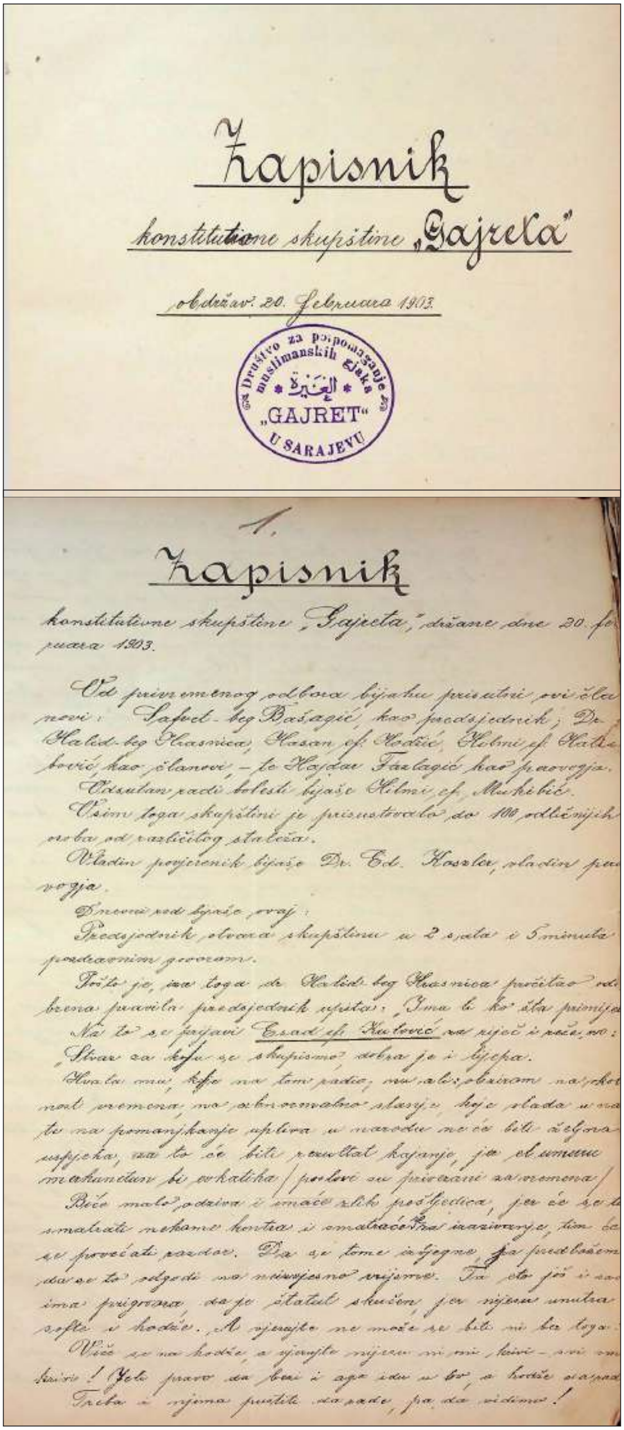

Zapisnik

konstitutivne skupštine „Gajreta"

održav. 20. Februara 1903.

Društvo za potpomaganje muslimanskih đaka „GAJRET" U SARAJEVU

1.

Zapisnik

konstitutivne skupštine „Gajreta", držane dne 20. februara 1903.

Od privremenog odbora bijahu prisutni ovi članovi: Safvet-beg Bašagić, kao predsjednik, Dr. Halid-beg Hrasnica, Hasan ef. Hodžić, Hilmi ef. Hatibović, kao članovi, – te Hajdar Tazlagić kao perovođa.

Odsutan radi bolesti bijaše Hilmi ef. Muhibić.

Osim toga skupštini je prisustvovalo do 100 odličnijih osoba od različitog staleža.

Vladin povjerenik bijaše Dr. Ed. Koszler, vladin perovođa.

Dnevni red bijaše ovaj:

Predsjednik otvara skupštinu u 2 sata i 5 minuta pozdravnim govorom.

Pošto je, iza toga dr. Halid-beg Hrasnica pročitao odobrena pravila predsjednik upita: „Ima li ko šta primijetiti?"

Na to se javi Esad ef. Kulović za riječ i reče, no: „Stvar za koju se skupismo dobra je i lijepa.

Hvala mu, koji na tom radio, ali obzirom na [illegible] vremena, na abnormalno stanje koje vlada u [illegible] te na pomanjkanje uplive u narodu neće biti željena uspjeha, za to će biti rezultat kajanje [illegible] (poslovi su privezani za vremena)

Biće malo odziva i imaće zlih posljedica, jer će se to smatrati nekakvim [illegible] i [illegible] tim će se povećati razdor. Da se tome izbjegne ja predlažem da se to odgodi na [illegible] vrijeme. Pa što još i sad ima prigovora, da je štatut skučen, jer nijesu unutra softe i hodže. A [illegible] ne može se biti ni bez toga.

Više se na hodže, a [illegible] nijesu ni [illegible]! Jeli pravo da begi i age idu u [illegible], a hodže [illegible]

Treba i njima pustiti naprijed, pa da vidimo!

Zapisnik s konstituirajuće skupštine društva "Gajret"

Haris Zaimović, Sanjin Kodrić i Nazif Salčin

Osnivanje društva "Beogradski Gajret Osman Đikić"

Godine 1923. u Beogradu je osnovan "Beogradski Gajret Osman Đikić", "Gajretovo" društvo koje je imalo značajan stepen samostalnosti u radu u odnosu na maticu u Sarajevu, ali se smatralo njenom filijalom. Istovremeno, pri ovom društvu osnovan je i studentski dom "Osman Đikić", s ciljem olakšavanja studija bošnjačkim studentima u Beogradu kao glavnom gradu tadašnje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Naime, do 1918. Bošnjaci akademci najviše su odlazili na studije u Beč ili eventualno Zagreb, kao i Istanbul i Kairo, dok su vrlo rijetki tada odlazili na studije u Beograd. No, svjesni da inteligencija daje motornu snagu nacionalnom pokretu, "Gajretovi" aktivisti i istaknute ličnosti javnih, kulturnih i političkih krugova iz Beograda nakon 1918. godine nastojali su da što više Bošnjaka stječe visoko obrazovanje na Univerzitetu u Beogradu, što se i desilo posebno nakon osnivanja beogradskog "Gajreta" i studentskog doma "Osman Đikić". Bez obzira na političku motiviranost beogradskih krugova i njihov utjecaj na formiranje beogradskog "Gajreta" i studentskog doma, na ovaj način stvoreni su značajno bolji uvjeti življenja, studiranja i djelovanja bošnjačke omladine u tadašnjoj jugoslavenskoj prijestolnici. Školovanje bošnjačke omladine putem "Beogradskog Gajreta Osman Đikić" 1926. godine prošireno je i na bošnjačku žensku omladinu otvaranjem ženskog internata, što je bilo od ključne važnosti za univerzitetsko obrazovanje djevojaka, na čemu je "Gajret" također posebno insistirao i za što se naročito zalagao.

Osman Đikić (Mostar, 1879. – Mostar, 1912.)

Pjesnik, publicista, sekretar društva i glavni urednik lista *Gajret*, posebno zaslužan za književno i kulturno profiliranje kako društva, tako i, naročito, lista *Gajret*, uključujući i politički aspekt.

Dom "Osman Đikić"

"Beogradski Gajret Osman Đikić" 1931. godine izgradio je i reprezentativnu namjensku zgradu za svoj dom u centru Beograda. Nova zgrada mogla je primiti preko 200 studenata, a imala je posebna odjeljenja u kojima su bili smješteni

muški i ženski internat. Svečano otvaranje doma upriličeno je 27. 11. 1932. godine uz prisustvo predstavnika javnog, kulturnog, akademskog i političkog života. Otvaranje savremeno opremljenog doma stvorilo je višestruko povoljnije uvjete za školovanje većeg broja omladinaca i omladinki iz Bosne i Hercegovine i Sandžaka, ali i Makedonije i Kosova. Zahvaljujući mogućnostima koje je pružao "Gajretov" beogradski studentski dom, mnogi bošnjački intelektualci i intelektualke uspjeli su pohađati studije u Beogradu, što je predstavljalo dodatni "Gajretov" prilog stvaranju bošnjačke intelektualne elite.

Članovi Odbora "Beogradskog Gajreta Osman Đikić"

Osman Đikić

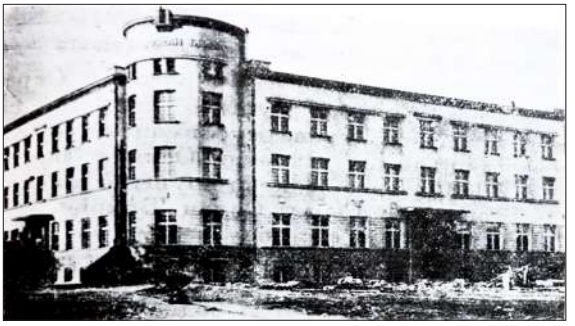

"Gajretov" dom "Osman Đikić" u Beogradu

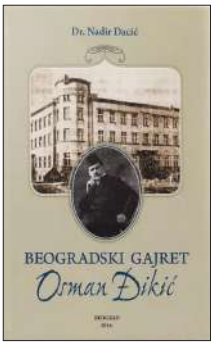

Kalendar *Gajret*, br. 2, 1932.

Rezolucija muslimanske studentske omladine, *Gajret*, br. 8, 1931.

Gajret, br. 14–15, 1931.

Gajret, br. 6, 1933.

Društvo "Narodna uzdanica"

Društvo "Gajret" gotovo od samog početka, kako u Austro-Ugarskoj, tako i u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, bilo je predmetom nastojanja da se potčini političkoj kontroli i dominaciji, što je bilo suprotno namjerama njegovih osnivača, ali i velikog broja bošnjačkih intelektualaca savremenika, čiji je cilj bio rad za opće dobro naroda i društvene zajednice. U takvim okolnostima, prvenstveno upravo usljed političkih borbi, 17. 10. 1924. godine, simbolično, na istom mjestu, u Muslimanskoj čitaonici na Bentbaši u Sarajevu, osnovano je i društvo "Narodna uzdanica", uz "Gajret" drugo temeljno važno bošnjačko kulturno-prosvjetno društvo koje je pravni prethodnik i preteča današnje Bošnjačke zajednice kulture. Prilikom osnivanja "Narodne uzdanice" za prvog predsjednika ovog društva izabran je Asim-beg Dugalić, pri čemu će kasnije dugogodišnji predsjednik ovog društva biti istaknuti bošnjački preporoditelj Edhem Mulabdić, a sekretar, između ostalih, Alija Nametak. "Narodna uzdanica" bila je pandan "Gajretu" u političkom smislu, ali je suštinski djelovala jednako kao i "Gajret", baveći se istom djelatnošću kao i ovo društvo – narodno prosvjećivanje, školovanje bošnjačke omladine, stipendiranje i davanje potpora i zajmova đacima i studentima te otvaranje i vođenje đačkih konvikata i internata u većim bosanskohercegovačkim urbanim centrima, kao i Zagrebu, gdje je također osnovan studentski dom. Model rada oba društva bio je u osnovi isti, tako da se, uprkos političkim razilaženjima na višim razinama, "Narodna uzdanica" i "Gajret" dodiruju i prožimaju u svom djelovanju, a u životnoj stvarnosti, posebno na razini mjesnih organizacija, ostvaruju i neposrednu saradnju, pri čemu su u samom narodu oba društva percipirana kao zajedničke narodne institucije, što one i jesu bile i ostale.

Poput "Gajreta", i "Narodna uzdanica" insistirala je na usvajanju modernih evropskih kulturnih i društvenih tekovina kod Bošnjaka, pa će se i ovo društvo otvoriti ka kulturnim formama poput opere, baleta, modernog evropskog pozorišta i književnosti, inkorporirajući moderne tekovine u kulturni i društveni život bošnjačke zajednice, ali istovremeno njegujući i vlastitu – bosanskohercegovačku, bošnjačku i islamsku kulturu i tradiciju.

Atif Hadžikadić (Derventa, 1884. – Sarajevo, 1945.)

Prosvjetni radnik, politički i državni dužnosnik, predsjednik Osnivačkog odbora "Narodne uzdanice" 1923. godine

Asim-beg Dugalić (Gornji Vakuf, 1888. – Sarajevo, 1958.)

Prvi predsjednik "Narodne uzdanice", 1924. – 1927., istaknuti direktor osiguravajućih društava i banke

Fehim Spaho (Sarajevo, 1877. – Sarajevo, 1942.)

Predsjednik "Narodne uzdanice" 1927. – 1928., reisul-ulema od 1938.

Edhem Mulabdić (Maglaj, 1862. – Sarajevo, 1954.)

Predsjednik "Narodne uzdanice" 1929. – 1945.

Pečat "Narodne uzdanice"

Mehmed Spaho (Sarajevo, 1883. – Beograd, 1939.)

Predsjednik Jugoslavenske muslimanske organizacije, istaknuta politička pojava bošnjačke, bosanskohercegovačke i jugoslavenske političke scene u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, dobrotvor i legator "Narodne uzdanice"

Hamdija Kreševljaković (Sarajevo, 1888. – Sarajevo, 1959.)

Višegodišnji član Glavnog odbora "Narodne uzdanice", istaknuti bošnjački i bosanskohercegovački kulturni pregalac, historičar i hronolog, akademik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i potpredsjednik Naučnog društva Bosne i Hercegovine

Alija Nametak (Mostar, 1906. – Sarajevo, 1987.)

Bošnjački i bosanskohercegovački pisac i folklorist, dugogodišnji sekretar "Narodne uzdanice"

Atif Hadžikadić

Asim-beg Dugalić

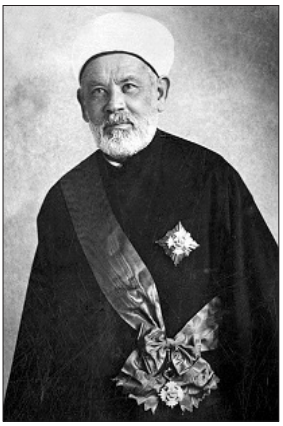

Fehim Spaho

Edhem Mulabdić

Mehmed Spaho

Hamdija Kreševljaković

Alija Nametak

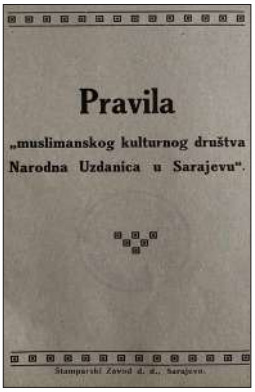

Pravila

„muslimanskog kulturnog društva Narodna Uzdanica u Sarajevu".

Štamparski Zavod d. d., Sarajevo.

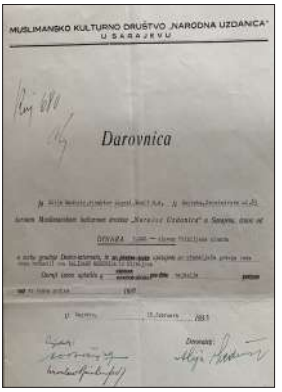

MUSLIMANSKO KULTURNO DRUŠTVO „NARODNA UZDANICA" U SARAJEVU

Darovnica

Pravila

muslimanskog kulturnog društva „Narodna Uzdanica" u Sarajevu.

I.

Ime, sjedište i svrha društva.

§ 1.

Društvo je ime: »Muslimansko kulturno društvo »Narodna Uzdanica« u Sarajevu. Sjedište i središte društva je u Sarajevu. Djelatnost društva proteže se na kraljevini Srbi, Hrvata i Slovenaca.

§ 2.

Svrha je društva kulturno i privredno podizanje muslimana Kraljevine S. H. S.

Tu svrhu postizava:

a) davanjem materijalne pripomoći valjanoj i čestitoj mladeži, koja se obrazuje u svjetovnim i vjerskim naukama na srednjim i visokim zavodima u državi i na stranu;

b) davanjem materijalne pomoći mladeži, koja se onposobljava stručno u privredi;

c) podizanjem i održavanjem đačkih kovivkata za mladež pod a) i b) u smislu postojećih zakonskih propisa;

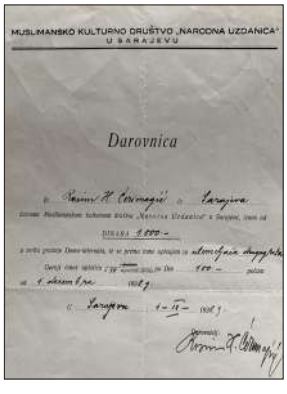

MUSLIMANSKO KULTURNO DRUŠTVO „NARODNA UZDANICA" U SARAJEVU

Darovnica

„NARODNA UZDANICA"
Muslimansko kulturno društvo u Sarajevu

Rijedak gest g. Smail ef. Kurta i njegove hanume

Sarajevo, 16. aprila

Muslimansko kulturno društvo »Narodna Uzdanica«, koje već poldrug decenije vrši svoj blagotvorni kulturni uticaj među muslimanskim elementom naše uže domovine Bosne i Hercegovine, i koje je kroz to vrijeme steklo puno priznanje i tople simpatije u najširim narodnim slojevima, dobilo je ovih dana još jedno veliko i iz naroda poteklo priznanje: ugledni sarajevski posjednik i bivši građevni poduzetnik g. Smail ef. Kurt i njegova supruga gđa Hiba hanuma, poklonili su »Narodnoj Uzdanici« čitav svoj pokretni i nepokretni imetak vrijedan oko 800 hiljada dinara, uz pridržaj doživotnog prava uživanja. Ovaj, u današnjici zaista rijedak gest g. Smail ef. i njegove hanume koji su time uveliko zadužili svoju zajednicu ostavljajući za sobom harnu i svjetlu uspomenu, ujedno je još jedno narodno priznanje Uzdanici, koja je radeći s narodom i za narod, povukla snažne i plodne brazde u kulturnom životu bosansko-hercegovačkih muslimana.

oko izdržavanja imetka, doprinoseći godišnje »Narodnoj Uzdanici« 1.500 dinara u gotovom novcu sve do svoje smrti. U slučaju da jedan od supružnika ranije umre, ova se svota povećava na 3.000 dinara. Društvo se pak obvezuje, da će se pobrinuti za sahranu posljednjeg supružnika i izvršiti sve ukopne potrebe.

Sama raspodjela utroška prihoda od poklonjenog imetka fiksirana je na taj način, da će se polovica prihoda trošiti za izučavanje modernog zanatstva i sličnoga, a druga polovica za njegovanje vjerskog i svjetovnog znanja. Porad toga društvo će svakog Hadži Bajrama klati po pet kurbana.

Uzdanici poklonjeni imetak sastoji se od slijedećih nekretnina: jednog dijela kuće u ulici 6. novembra; polovice kuće u Sagrdžije ulici; njivi »Dolac« u Novom Sarajevu; zemljištu od 200 dunuma u Vučjoj Luci, svoti agrarnih obveznica, nakitu i ostalim pokretninama.

Supružnici, veliki Uzdaničini darovatelji,

Poklon Smail-ef. Kurta u korist "Narodne uzdanice"

Kulturno-prosvjetna i društvena djelatnost "Narodne uzdanice"

Osnovni pravci kulturno-prosvjetnog djelovanja "Narodne uzdanice" iskazivali su se na planu formiranja i jačanja bošnjačke inteligencije, kako je to bilo i u "Gajretu". U samom početku, ove planove društvo je ostvarivalo putem potpora i zajmova za učenike, potom stipendiranjem i otvaranjem internata za đake, a onda i studente. Kako je društvo jačalo i stasavalo, jačala je i širila se i njegova djelatnost. Iako je društvo za cilj imalo prvenstveno stvaranje savremene svjetovne inteligencije, znatnu pažnju poklanjalo je i pomaganju školovanja vjerske inteligencije, a što je doprinosilo afirmaciji "Narodne uzdanice" i stjecanju šire podrške među konzervativnijim muslimanskim krugovima. Osim Zagreba, pojedini stipendisti "Narodne uzdanice" studirali su i u Pragu, Ljubljani, Beogradu i Kairu. Društvo je pažnju poklanjalo i pomaganju izuzetno siromašnim učenicima i studentima u nabavci knjiga, plaćanju putnih troškova, troškova smještaja i sl., a osnivanje internata stvaralo je znatno povoljnije mogućnosti za pohađanje škola. Prvi internat "Narodna uzdanica" otvorila je 1931. godine u Sarajevu, a do 1941. godine društvo je otvorilo internate u Mostaru, Banjoj Luci, Tuzli i Zagrebu, gdje je otvoren studentski dom.

S obzirom na to da je društvo "Gajret" odigralo značajnu ulogu u afirmaciji i popularizaciji, odnosno stvaranju pozitivnih trendova društvene komunikacije kroz različite svečanosti, priredbe i zabave, i "Narodna uzdanica" svojim stasavanjem koristila je iste medije i načine ostvarivanja kulturno-prosvjetnog programa, također s ciljem upoznavanja i približavanja Bošnjaka savremenim kulturnim i društvenim tekovinama, uz istovremeno njegovanje vlastitih kulturnih i duhovnih vrednota. Kao i u "Gajretu", repertoar ovakvih događaja činilo je recitiranje i čitanje književnih odlomaka, izvođenje dramskih djela, muzički program klasične muzike i sevdalinke, igranke, tombola te biranje "miss zabave". U izvođenju muzičkog programa u Sarajevu (hor, opera i balet) redovno je učestvovala i Sarajevska filharmonija, osnovana 1923. godine, tako da je "Narodna uzdanica" pomogla i njenu afirmaciju u društvu, naročito među Bošnjacima.

Također, s ciljem finansiranja svojih aktivnosti, i "Narodna uzdanica" razvijala je i privredno-ekonomske djelatnosti, te je, između ostalog, imala i svoju Zadrugu za štednju i zajmove.

Akcioni odbor za gradnju konvikta u Sarajevu 1937.

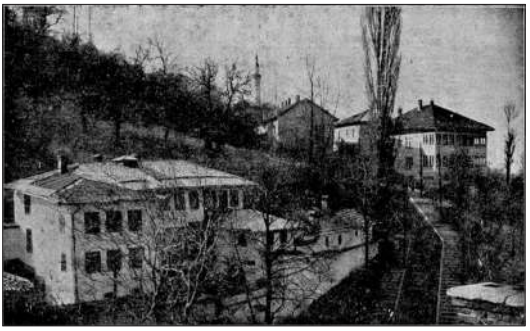

Konvikt u Sarajevu, današnja Prva bošnjačka gimnazija

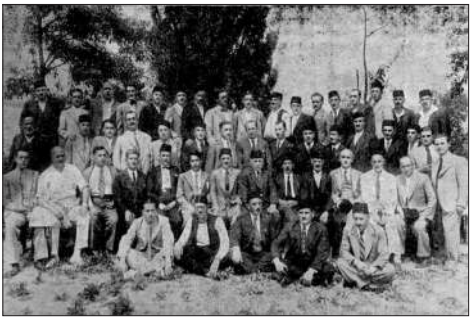

Godišnja skupština 1939.

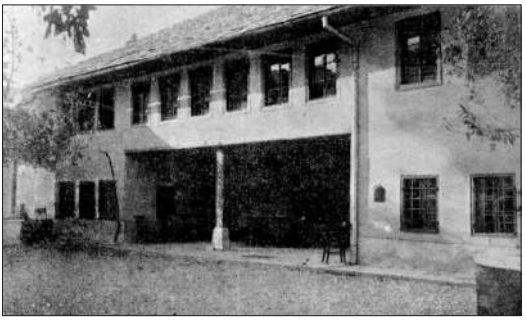

Konvikt u Mostaru 1936.

Edhem Mulabdić i Alija Nametak; polaganje kamen-temeljca za konvikt u Sarajevu 1937.

Edhem Mulabdić, Fehim Spaho, Alija Nametak; polaganje kamen-temeljca za konvikt u Sarajevu 1937.

Teferič u Goraždu 1935.

Pjevački zbor 1934.

Teferič u Ustikolini 1935.

Godišnja skupština 1939.

Mjenica i potvrde kreditne zadruge "Narodne uzdanice"

Alija Nametak

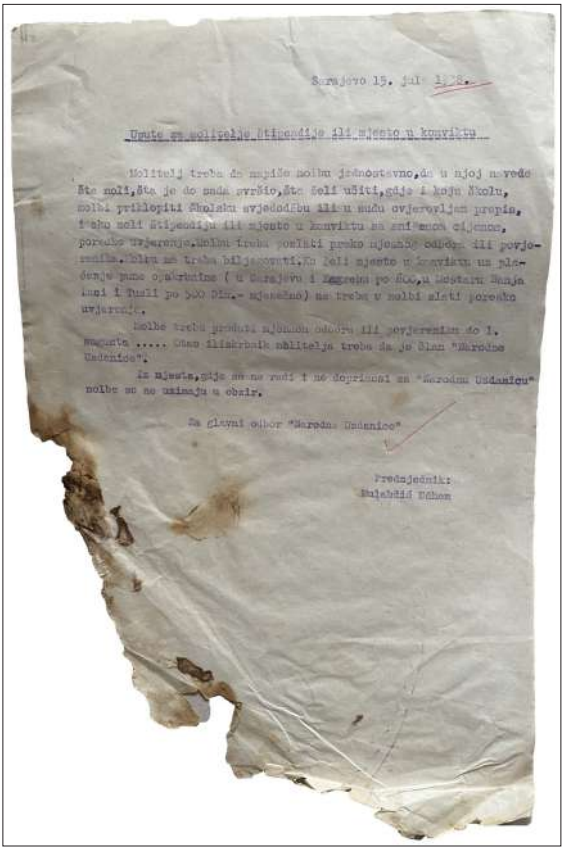

Sarajevo 15. jul 1928.

Uputе za molitelje štipendije ili mjesto u konviktu

Molitelj treba da napiše molbu jednostavno, da u njoj navede šta moli, šta je do sada svršio, šta želi učiti, gdje i koju školu, molbi priklopiti školsku svjedodžbu ili u sudu ovjerovljen prepis, i ako moli štipendiju ili mjesto u konviktu sa sniženom cijenom, poredko uvjerenje. Molbu treba poslati preko mjesnog odbora ili povjerenika. Molbu se treba biljegovati. Ko želi mjesto u konviktu uz plaćenje pune opskrbnine (u Sarajevu i Zagrebu po 500, u Mostaru Banja Luci i Tuzli po 500 Din.- mjesečno) sa treba u molbi zlati poredko uvjerenje.

Molbe treba predati mjesnom odboru ili povjerenikom do 1. augusta ..... Otac iliskrbnik molitelja treba da je član "Narodne Uzdanice".

Iz mjesta, gdje se ne radi i ne doprinosi za "Narodnu Uzdanicu" molbe se ne uzimaju u obzir.

Za glavni odbor "Narodne Uzdanice"

Predsjednik:
Mulabdić Edhem

Akcioni odbor za gradnju Doma „Narodne Uzdanice"

Pretsjednik:
FEHIM ef. SPAHO,
pretsjednik Vrh. šer. suda i Naib Islamske vjerske zajednice.

Članovi odbora: Edhem Bičakčić načelnik grada Sarajeva, Edhem Mulabdić pretsjednik Gl. odbora „Nar. Uzdanice", Dr. Halidbeg Hrasnica ministar u p. i senator, Ismetbeg Gavran Kapetanović nar. poslanik, Dr. Atif Hadžikadić inspektor, Hamdija Kreševljaković profesor, Asim Uglijen pretsjednik Okružnog suda Sarajevo, Muhamed ef. Dizdar direktor Šer. sudačke škole, Husein Alić profesor, Muhamed ef. Mujagić vrh. šer. sudac, Mehmed beg Fidahić apelac. sudac, Dr. Osmanbeg Firdus sudac, Nasih ef. Repovac sudac, Ibrahim ef. Vrebac upravitelj Vakufskog sirotišta, Dr. Mustafa Denišlić gradski fizik, Abdulah Krajinović veletrgovac, Ing. Asim Šeremet agrarni referent, Dr. Asim Musakadić upravitelj Gradske bolnice, Uzeiraga H. Hasanović veletrgovac, Salihaga Nanić industrijalac, Dr. Vejsil Bičakčić liječnik Okr. ureda, Edhem Dulizarević industrijalac, Mehmed Šahinagić veleposjednik, Dr. Junuz Čustović šef odjelj. Državne bolnice, Dr. Omer Bahtijarević primarus Drž. bolnice, Dr. Ahmed Abadžić liječnik Želj. san. fonda, Ing. Sejid Husedžinović direktor Ban. tkaonice čilima. Šerif Vranić industrijalac, Dr. Salih Tatarević zubni liječnik, H. Mehmed Handžić muderris, Ahmed Mešinović veletrgovac, Avdo Salihbegović advokat, Muhamed Zlatar veletrgovac, Omer Čustović direktor fil. Šela, Hasan Tataragić sudac, Ibrahim Kirlić direktor fil. „Dunava", Abdurahman Mešić direktor Islamske štamparije, Ibrahim Arnautović direktor fil. „Jugoslavije", Dr. Ali-Osman Mehmedagić liječnik Drž. Bolnice, Muhamed Kantardžić profesor, Ešref Rašidagić posjednik, Muhamed ef. Curčić posjednik, Mustafa Softić vakuf. činovnik, Asim Arslanagić trgovac, Omer Cepić veterinar, Alija Nametak profesor, Hazim Tulić profesor, Murat Kapić zap. Vatr. čete, Salihaga Žiga pretsjednik „Merhameta", Asimbeg Dugalić posjednik, Hamdija Kopčić trgovac, Muhamed ef. Šolbat trgovac, Dr. Munib Muidović grad. činovnik, Ismet Čomara bank. činovnik, Mahmut Bičakčić trgovac, Abdulah Mulić učitelj, Safvet Zlatar zlatar, Asim Muharemagić zamj. dir. fil. Praštedione, Ing. Fahrudin Hrasnica veleposjednik, Dr. Hifzija Gavran Kapetanović advokat. pripravnik, Sulejman Denišlić bank. činovnik, Hasan Omanović mjenjač, H. Ali ef. Aganović čin. Ulema medžlisa, Sulejman Hadžić trgovac, Mehmed Topalović bank. činovnik, Ahmed Hadžiomerović trgovac, Ramadan Fetahagić šef. želj. stanice Sarajevo, Ibrahim H. Omeragić Vak. činovnik, Edhem Lojo bank. činovnik, Imšir Konjhodžić gostioničar, Hasanaga Hasanbegović trgovac, Hilmibeg Babić trgovac, Hfz. Esad ef. Sabrihafizović imam i hatib, Mula ef. Ibruljević pukovnik u p., Ing. Reuf Kadić Vak. graditelj, Ing. Sejfo Muftić gradski grad. inžinjer, Atif Husedinović direktor zadruge „Spas".

Izdavačka djelatnost "Gajreta" i "Narodne uzdanice"

Društvo "Gajret" osnovano je dominantno iz kruga okupljenog prvenstveno oko časopisa *Behar*, pokrenutog 1900. godine, koji će u početku biti i nezvanično glasilo društva, a slično se odnosi i na "Narodnu uzdanicu". To je jedan od razloga zašto je od samog početka izdavačka djelatnost bila izrazito važna za oba društva, pri čemu je izdavaštvo imao za cilj dodatno afirmiranje i populariziranja kulturno-prosvjetnih te uopće preporoditeljskih težnji oba društva. Na taj način širile su se napredne kulturne i društvene ideje, prodiralo se dublje u narodnu masu, naročito među omladinu, što je pomagalo stvaranje bošnjačke inteligencije i širi preporod cjeline društva.

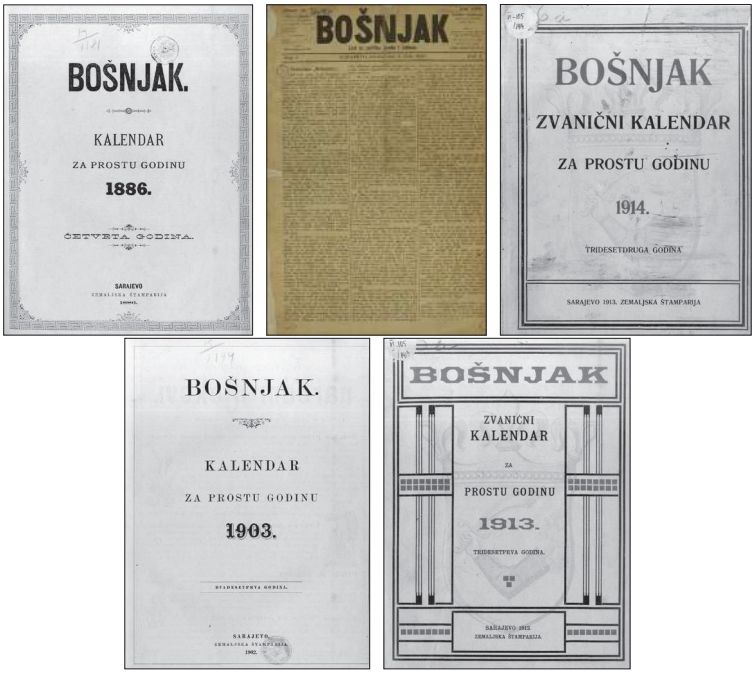

Društvo "Gajret" već 1907. godine pokrenulo je časopis *Gajret* kao svoje zvanično glasilo. Časopis je objavljivan s prekidima od 1907. do 1914., potom tokom 1921. i 1922. te od 1924. do 1941. godine, a objavljeno je sveukupno 27 godišta. Urednici časopisa bili su Edhem Mulabdić, Mustajbeg Halilbašić,

Osman Đikić, Avdo Sumbul, Šukrija Kurtović, Hamid Kukić, Abdurezak Hifzi Bjelevac i Hamza Humo, dakle mahom istaknuti bošnjački književnici te javni, kulturni i društveni djelatnici svog vremena. U vrijeme uredništva Osmana Đikića časopis je doživio značajan napredak, profiliravši se kao prvenstveno književni i kulturni časopis, a vremenom će postati jedan od najznačajnijih bošnjačkih i bosanskohercegovačkih časopisa ove vrste do Drugog svjetskog rata. Osim književnih tekstova i drugih kulturnih priloga, u časopisu su objavljivani i radovi iz različitih drugih oblasti poput historije ili prava, ali i poljoprivrede ili zdravstva, odnosno sve što može pomoći narodno prosvjećivanje, te službene informacije o aktivnostima društva "Gajret". Saradnici časopisa *Gajret* bili su manje-više svi bošnjački pisci između dva svjetska rata, brojni drugi bosanskohercegovački i tadašnji jugoslavenski autori, a časopis je objavljivao i prijevode iz stranih književnosti, naročito evropskih, zagovarajući evropske književne vrijednosti.

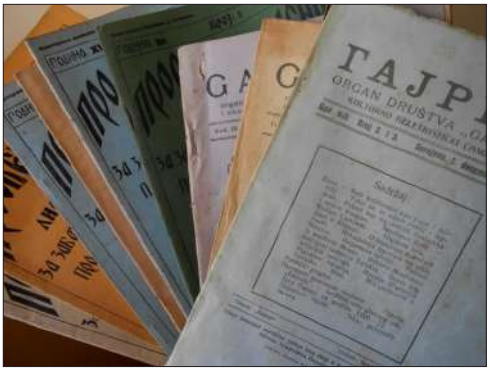

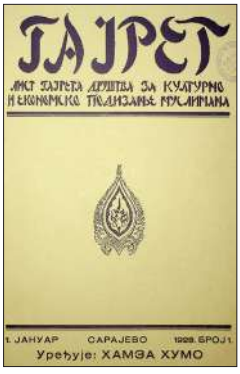

Godine 1907. društvo "Gajret" pokrenulo je i kalendar *Gajret*. Objavljeno je svega osam brojeva – za 1907/1908., 1915., 1937., 1938., 1939., 1940. i 1941.

godinu budući da je u početku kalendar izlazio neredovno, a nakon što se stabilizirala izdavačka dinamika, uslijedili su Drugi svjetski rat i zabrana rada društva "Gajret". U prva tri broja nije naveden urednik, četvrti i peti broj uredio je Glavni odbor "Gajreta", šesti i sedmi broj uredio je Hamid Kukić, dok je osmi broj uredio Redakcioni odbor. Zanimljivo je da su prva dva broja štampana dvojezično – na bosanskom jeziku latinicom te na turskom jeziku arebicom, a ostali brojevi na bosanskom jeziku na latinici i ćirilici. Pored kalendarskog dijela, koji je sadržavao značajnije datume za muslimane, pravoslavce, katolike i jevreje, objavljivani su radovi iz različitih oblasti: književnosti, historije, prava, vjere, poljoprivrede, medicine, školstva i dr. te značajan dio o radu društva ,"Gajret". U kalendaru su sarađivali istaknuti pisci i drugi važni autori ovog vremena, između ostalih Edhem Mulabdić, Safvet-beg Bašagić, Ahmed Muradbegović, Musa Ćazim Ćatić, Hamid Dizdar, Mehmedalija Mak Dizdar, Hamdija Mulić, Avdo Hasanbegović, Hamza Humo, Muhamed Enveri Kadić, Hamdija Kapidžić, Riza Muderizović, Mehmed Handžić, Besim Korkut, Muhamed Tajib Okić i dr.

I "Narodna uzdanica" imala je svoju izdavačku djelatnost, uključujući svoj kalendar, kako je to bio tadašnji običaj i kod drugih društava ovog tipa. Kalendar *Narodna uzdanica* izlazio je redovno od 1932. do 1944. godine, kad je prestalo njegovo objavljivanje usljed Drugog svjetskog rata i kasnije sudbine društva "Narodna uzdanica". Tokom prvih deset brojeva kalendar je uređivao Redakcioni odbor u čijem su sastavu bili Edhem Mulabdić, Hamdija Kreševljaković i Alija Nametak, na 11. broju pored Redakcionog odbora navedeno je i ime odgovornog urednika Salima Čatića, a na brojevima za 1944. i 1945. kao urednik naveden je Alija Nametak. Pored kalendarskog dijela, koji je uključivao i raspored muslimanskih dnevnih molitvi (namaza), svaki broj kalendara sadržavao je i radove iz različitih oblasti – književnosti, historije, vjere, prava, školstva i dr.,

kao i obavezni službeni dio o radu društva "Narodna uzdanica". I u kalendaru *Narodna uzdanica* sarađivali su istaknuti autori ovog vremena, između ostalih i Salih Alić, Safvet-beg Bašagić, Husejn Dubravić Đogo, Edhem Mulabdić, Alija Nametak, Alija Bejtić, Husaga Čišić, Derviš Korkut, Hamdija Kreševljaković, Fehim Spaho, Hazim Šabanovic i dr.

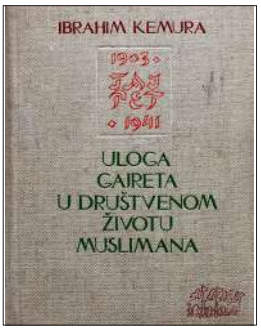

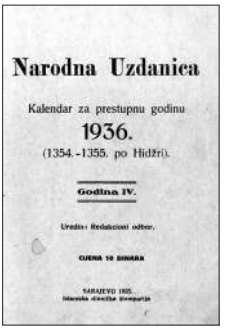

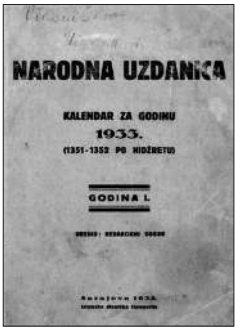

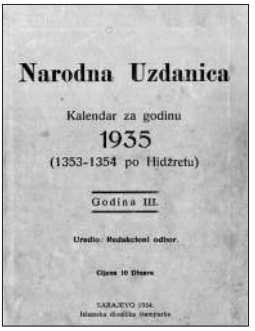

Kao nasljednik časopisa *Behar*, koji je izlazio od 1900. do 1911. godine, 1927. godine pokrenut je njegov nasljednik – časopis *Novi Behar*, koji će izlaziti sve do 1945. godine. Urednici časopisa bili su Husejn Dubravić Đogo, Edhem Mulabdić i Alija Nametak. Časopis je bio eminentno književnog i kulturnog karaktera, a s obzirom na to da izuzev kalendara društvo "Narodna uzdanica" nije imalo drugo svoje glasilo u kojem bi redovno objavljivalo informacije o svom radu i vršilo svoju stalnu kulturno-prosvjetnu funkciju, *Novi Behar* praktično je bio i nezvanično glasilo ovog društva, koje će 1944. godine i preuzeti ulogu njegovog vlasnika i izdavača od Islamske dioničke štamparije.

Posebno važno izdanje društva "Gajret" bila je *Spomenica dvadesetpetogodišnjice Gajreta: 1903–1928.*, koju je 1928. godine izdao Glavni odbor u Sarajevu, a uredio Hamza Humo, jedan od najznačajnijih bošnjačkih i bosanskohercegovačkih pisaca, inače ugledni član i funkcioner "Gajreta" te urednik i drugih izdanja ovog društva. U *Spomenici* će biti objavljene najvažnije informacije o historijatu i radu "Gajreta" tokom njegovih prvih 25 godina, kao i važna studija *Od prelaza na islam do novih vidika* Hamze Hume, svojevrsni sažeti pregled kulturne i društvene povijesti Bošnjaka.

Uz istoimeni časopis i kalendar, društvo "Gajret" imalo je i još širu izdavačku djelatnost. Među ovim izdanjima posebno se ističe edicija *"Gajretova" predavanja*, u kojoj su objavljivani radovi istaknutih bošnjačkih javnih, kulturnih i društvenih djelatnika i intelektualca o važnim kulturno-prosvjetnim i drugim društvenim pitanjima. Pored ovog, "Gajret" je objavljivao i književne tekstove bošnjačkih pisaca, a putem natječaja poticao je i rad na dramskom književnom stvaranju, koje je imalo oskudnu tradiciju u bošnjačkoj kulturi, a koju je

"Gajret" zagovarao i s obzirom na mogućnost da se kroz dramske prikaze tretiraju bitna kulturno-prosvjetna i društvena pitanja i problemi Bošnjaka ovog vremena.

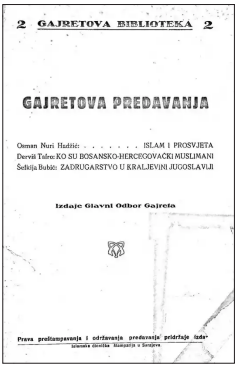

"Gajret" i obrazovanje – stvaranje bošnjačke intelektualne elite

Društvo "Gajret" izvorno je osnovano kao "društvo za potpomaganje đaka muslimana na srednjim i višim školama", pa će prosvjetni rad predstavljati jednu od njegovih primarnih djelatnosti. Predanim angažmanom upravo u prosvjetnom radu, školujući hiljade učenika i studenata u Bosni i Hercegovini, ali i u širokom luku od Praga, Beča, preko Zagreba, Beograda, Istanbula, pa do Kaira i drugdje, "Gajret" je omogućio obrazovanje čak dvije trećine bošnjačkih intelektualaca do 1941. godine, uključujući i tad posebno marginaliziranu žensku djecu i siromašnu omladinu, ali i nebošnjake. Razvijanjem svijesti o obrazovanju i nauci te potrebi za obrazovnim, stručnim i naučnim radom, potom usmjeravanjem mladih ka pohađanju školskih i visokoškolskih ustanova i uopće promjenom svijesti i društvenih vrijednosti, "Gajret" je praktično omogućio stvaranje bošnjačke i bosanskohercegovačke kulturne i obrazovne, odnosno općenito intelektualne elite.

U "Gajretovom" prosvjetnom radu, osim čitaonica kao svojevrsnih preteča ovog društva, izrazito važnu ulogu imali su đački domovi, odnosno konvikti i internati, koji su krajem 19. st. osnivani najprije sa strane Vakufske uprave, a od 1919. godine preuzeti sa strane "Gajreta". Također, "Gajret" je predano radio i na osnivanju i podizanju novih đačkih domova s ciljem stvaranja boljih uvjeta za boravak i učenje đaka i svojih stipendista, te je imao đačke domove u svim većim gradovima u Bosni i Hercegovini i šire – u Sarajevu, Banjoj Luci, Tuzli, Mostaru, Bihaću, Foči, Trebinju, Gacku, Novom Pazaru, Prijepolju, Pljevljima i Beogradu, gdje je osnovan "Beogradski Gajret Osman Đikić" i studentski dom. Osim obrazovne funkcije, đački domovi imali su i odgojnu ulogu, te su služili i za otvaranje i širenje vidika bošnjačke omladine iz ruralnih krajeva i manjih sredina, dajući im priliku da se školuju u većim bosanskohercegovačkim gradovima, kao i u drugim gradovima Austro-Ugarske, a kasnije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Uz niz drugih oblika odgojno-obrazovnog rada, uključujući i sirotište u Sarajevu, "Gajret" osniva i Ćilimarsku školu u Novom Pazaru, Radionicu za izučavanje i izradu ručnih

radova u Trebinju te Žensku stručno-zanatsku školu u Stocu, koje su imale priznat status zanatskih škola.

Pored svega ovog, neizmjerljiv je doprinos društva "Gajret" i u masovnom opismenjavanju stanovništva ruralnih i manjih gradskih sredina, ali i velikog broja ljudi iz siromašnog sloja kroz analfabetske tečajeve diljem Bosne i Hercegovine i Sandžaka. Uz ovo, "Gajret" je radio i na njihovom daljnjem stručnom usmjeravanju u poljoprivredi, zanatstvu, trgovini, domaćinstvu te uopće pomagao ih i podržavao u daljnjem školovanju.

Pitomice "Gajretovog" internata u Sarajevu

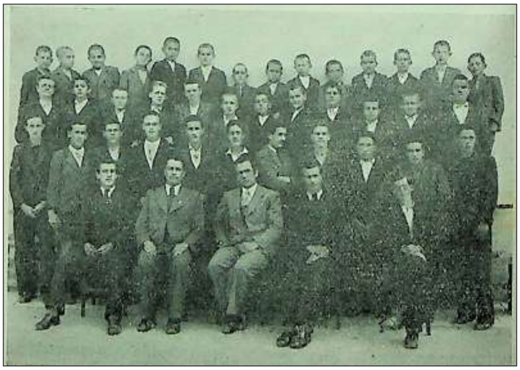

Pitomci "Gajreta" u Tuzli

ГОД. XII **ГАЈРЕТ** БРОЈ 21

Сарајево, 1 децембра 1931

Доктор Мехмед Беговић
бивши Гајретов питомац - Доцент Београдског универзитета

Исламска наука добила је још једну катедру на Универзитету у нашој Престоници. Поред катедре за источне, исламске језике

Др Мехмед Беговић

на филозофском факултету, на којој предаје арапски, турски и перзијски језик професор г. др. Фехим Бајрактаревић, основана је, на правном факултету, катедра за шеријатско право, за коју је универзитетски сенат ових дана изабрао за доцента младог научењака г. Мехмеда Беговића. Сам овај догађај јест културна тековина чију ће вриједност знати довољно да оцијене будуће муслиманске генерације. Др. М. Беговић, који је, након одлично свршене гимназије и одлично дипломираног правног факултета у Београду, отишао као државни стипендист у Алжир и тамо се, на француско-арапском универзитету четири године специјализирао у шеријатском праву, знаће — увјерени смо — да достојно репрезентује своју струку и да се кроз пар година покаже достојан друг и колега оних који су га за то мјесто изабрали и почастили га примањем у своје друштво.

Оснивањем шеријатске катедре, ударен је чврст темељ савременом студирању исламских наука, и солидној наобразби будућих вјерских службеника муслиманских.

Пошто се на универзитет долази са свршеном гимназијом, то ће будући слушаоци шеријатског права доносити са собом општу средњошколску спрему, и на њу калемити науку о исламу, коју ће учити на универзитету.

Један ученик-муслиман, који је у гимназији физиком и математиком дотјерао и изградио свој здрави разум, који је општом

481

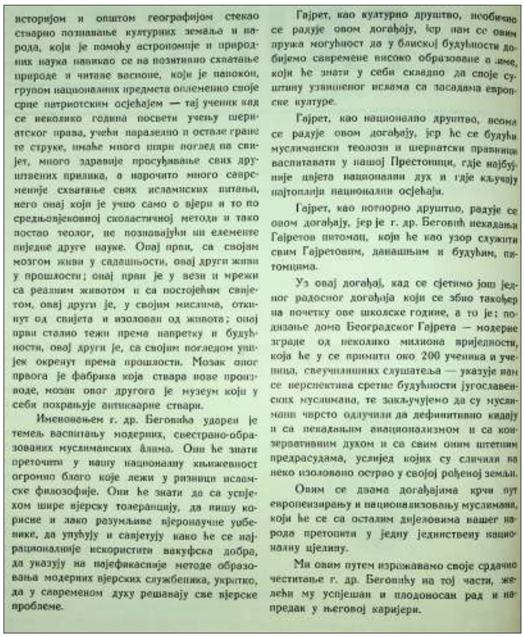

историјом и општом географијом стекао стварно познавање културних земаља и народа, који је помоћу астрономије и природних наука навикао се на позитивно схватање природе и читаве васионе, који је најпокон, групом националних предмета оплеменио своје срце патриотским осјећајем — тај ученик кад се неколико година посвети учењу шеријатског права, учећи паралелно и остале гране те струке, имаће много шири поглед на свијет, много здравије просуђивање свих друштвених прилика, а нарочито много савременије схватање свих исламских питања, него онај који је учио само о вјери и то по средњовјековној сколастичној методи и тако постао теолог, не познавајући ни елементе ниједне друге науке. Овај први, са својим мозгом живи у садашњости, овај други живи у прошлости; овај први је у вези и мрежи са реалним животом и са постојећим свијетом, овај други је, у својим мислима, откинут од свијета и изолован од живота; овај први стално тежи према напретку и будућности, овај други је, са својим погледом увијек окренут према прошлости. Мозак овог првога је фабрика која ствара нове производе, мозак овог другога је музеум који у себи похрањује антикварне ствари.

Именовањем г. др. Беговића ударен је темељ васпитању модерних, свестрано-образованих муслиманских алима. Они ће знати преточити у нашу националну књижевност огромно благо које лежи у ризници исламске филозофије. Они ће знати да са успјехом шире вјерску толеранцију, да пишу корисне и лако разумљиве вјеронаучне уџбенике, да упућују и савјетују како ће се најрационалније искористити вакуфска добра, да указују на најефикасније методе образовања модерних вјерских службеника, укратко, да у савременом духу решавају све вјерске проблеме.

Гајрет, као културно друштво, необично се радује овом догађају, јер нам се овим пружа могућност да у блиској будућности добијемо савремене високо образоване алиме, који ће знати у себи складно да споје суштину узвишеног ислама са засадама европске културе.

Гајрет, као национално друштво, веома се радује овом догађају, јер ће се будући муслимански теолози и шеријатски правници васпитавати у нашој Престоници, гдје најбујније цвјета национални дух и гдје куцају најтоплији национални осјећаји.

Гајрет, као потпорно друштво, радује се овом догађају, јер је г. др. Беговић некадањи Гајретов питомац, који ће као узор служити свим Гајретовим, данашњим и будућим, питомцима.

Уз овај догађај, кад се сјетимо још једног радосног догађаја који се збио такођер на почетку ове школске године, а то је: подизање дома Београдског Гајрета — модерне зграде од неколико милиона вриједности, која ће у се примити око 200 ученика и ученица, свеучилишних слушатеља — указује нам се перспектива сретне будућности југославенских муслимана, те закључујемо да су муслимани чврсто одлучили да дефинитивно кидају и са некадањим анационализмом и са конзервативним духом и са свим оним штетним предрасудама, услијед којих су сличили на неко изоловано острво у својој рођеној земљи.

Овим се двама догађајима крчи пут европеизирању и национализовању муслимана, који ће се са осталим дијеловима нашег народа претопити у једну јединствену националну цјелину.

Ми овим путем изражавамо своје срдачно честитање г. др. Беговићу на тој части, желећи му успјешан и плодоносан рад и напредак у његовој каријери.

Mehmed Begović, docent Beogradskog univerziteta, *Gajret*, br. 21, 1931.

Pitomci "Gajretovog" internata u Sarajevu

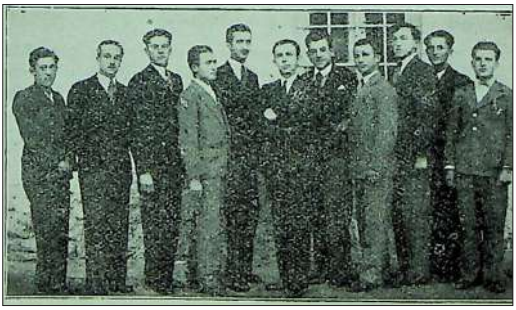

Maturanti "Gajretovog" konvikta u Banjoj Luci

Pitomci "Gajreta" u Mostaru

Pitomci "Gajretove" ćilimarske škole
u Novom Pazaru

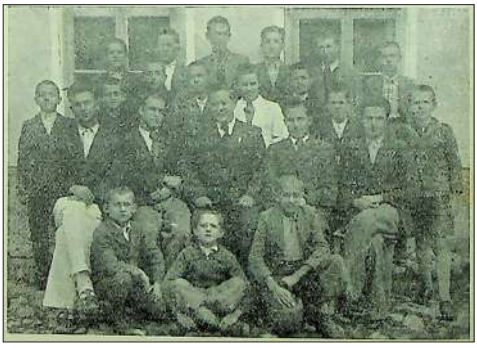

Pitomci "Gajreta" u Pljevljima

"Gajretov" domaćička škola u Bihaću

“Gajretova” domaćička škola u Tuzli

Pitomci “Gajreta” u Banjoj Luci

Правилник за Гајретове читаонице

Поводом једног чланка, објављеног прије 3 мјесеца у друштвеном »Гласнику« листа »Гајрет«, да се оснивају Гајретове читаонице, у посљедње доба је основано око 20 Гајретових читаоница, односно претворене су неке досадашње читаонице, с другим именима, у Гајретове. Главном Одбору Гајрета најављено је са више страна и даље оснивање Гајретових читаоница односно претварање досадашњих са другим називима у Гајретове. Из тога слиједи да је настала хитна потреба да се оснивање свију тих читаоница или претварање других у Гајретове доведе у једну форму. У ту сврху израђен је нарочити »Правилник« који је на сједници Главног Одбора од 21. фебруара 1930. у цијелости усвојен, те се доставља свима мјесним одборима и повјереништвима Гајрета као и постојећим читаоницама, клубовима, домовима, који носе Гајретово име.

Како у неким мјестима постоје називи читаоница, у другима клубови, а у некојим и домови Гајретових, то је Главни Одбор на поменутој својој сједници прихватио само име читаоница.

Усвојени правилник важи за све читаонице, односно досадање клубове и домове који носе име Гајретово. Да би овај правилник могао ступити на снагу, биће потребни разни поступци:

1. У случајевима гдје данас постоје Гајретове читаонице са управним одбором, који је истодобно и Гајретов Мјесни Одбор, овај ће правилник одмах ступити на снагу, чим га добију мјесни одбори, односно чим буде објављен у листу »Гајрет«, те се има према њему слободно читати управа читаонице.

2. У случајевима гдје данас у управним одборима Гајретових читаоница и мјесним одборима Гајрета нису исте личности, односно гдје поједини одборници не обнашају исте функције у та два одбора, имају се сазвати што прије, а најдаље за 3 мјесеца, изванредне скупштине и Мјесног Одбора Гајрета и Гајретове читаонице (клуба, дома), са дневним редом код Мјесног Одбора: избор новог Мјесног одбора у смислу прописа Гајретових правила и Правилника о оснивању Гајретових читаоница и овог упутства, а код читаоница, у колико имају нарочита правила: а) промјена досадањих правила и усвајање у цијелости правила друштва Гајрет, и б) бирање Мјесног Одбора Гајрета за одбор читаонице.

3. У случајевима гдје постоји повјереништво Гајрета и Гајретова Читаоница, има се поступити као под тачком 2.

4. У случајевима гдје не постоји нити Мјесни одбор нити повјереништво Гајрета, а постоји читаоница (клуб, дом) под именом Гајрета, поступиће се као под тачком 2. а) и б).

Pravilnik za “Gajretove” čitaonice, *Gajret*, br. 5 i br. 11, 1930.

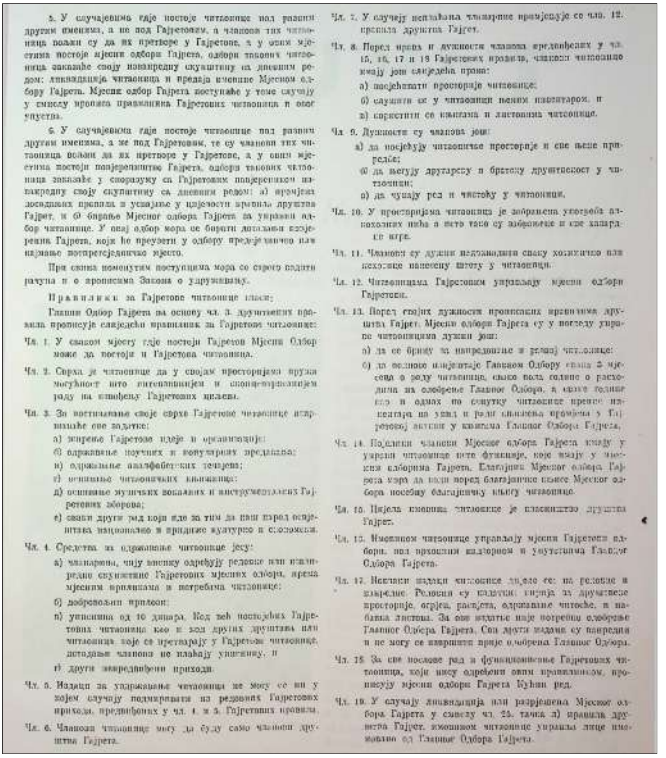

5. У случајевима гдје постоје читаонице под разним другим именима, а не под Гајретовим, а чланови тих читаоница вољни су да их претворе у Гајретове, а у оним мјестима постоје мјесни одбори Гајрета, одбори таквих читаоница сазваће своју изванредну скупштину са дневним редом: ликвидација читаоница и предаја имовине Мјесном одбору Гајрета. Мјесни одбор Гајрета поступаће у томе случају у смислу прописа правилника Гајретових читаоница и овог упутства.

6. У случајевима гдје постоје читаонице под разним другим именима, а не под Гајретовим, те су чланови тих читаоница вољни да их претворе у Гајретове, а у оним мјестима постоји повјереништво Гајрета, одбори таквих читаоница сазваће у споразуму са Гајретовим повјереником изванредну своју скупштину са дневним редом: а) промјена досадањих правила и усвајање у цијелости правила друштва Гајрет, и б) бирање Мјесног одбора Гајрета за управни одбор читаонице. У овај одбор мора се бирати дотадањи повјереник Гајрета, који ће преузети у одбору предсједничко или најмање потпредсједничко мјесто.

При свима поменутим поступцима мора се строго водити рачуна и о прописима Закона о удруживању.

Правилник за Гајретове читаонице гласи:

Главни Одбор Гајрета на основу чл. 3. друштвених правила прописује слиједећи правилник за Гајретове читаонице:

Чл. 1. У свакон мјесту гдје постоји Гајретов Мјесни Одбор може да постоји и Гајретова читаоница.

Чл. 2. Сврха је читаонице да у својим просторијама пружа могућност што интензивнијем и свестранијем раду на остварењу Гајретових циљева.

Чл. 3. За постизавање своје сврхе Гајретове читаонице вршиће ове задатке:

а) ширење Гајретове идеје и организације;
б) одржавање научних и популарних предавања;
в) одржавање аналфабетских течајева;
г) оснивање читаоничких књижница;
д) оснивање музичких вокалних и инструменталних Гајретових зборова;
е) сваки други рад који иде за тим да наш народ оспособи национално и подигне културно и економски.

Чл. 4. Средства за одржавање читаонице јесу:

а) чланарина, чију висину одређују редовне или изванредне скупштине Гајретових мјесних одбора, према мјесним приликама и потребама читаонице;
б) добровољни прилози;
в) уписнина од 10 динара. Код већ постојећих Гајретових читаоница као и код других друштава или читаоница које се претварају у Гајретове читаонице, дотадањи чланови не плаћају уписнину, и
г) други непредвиђени приходи.

Чл. 5. Издаци за уздржавање читаонице не могу се ни у којем случају подмиривати из редовних Гајретових прихода, предвиђених у чл. 4. и 5. Гајретових правила.

Чл. 6. Чланови читаонице могу да буду само чланови друштва Гајрета.

Чл. 7. У случају неплаћања чланарине примјењује се чл. 12. правила друштва Гајрет.

Чл. 8. Поред права и дужности чланова предвиђених у чл. 15, 16, 17 и 18 Гајретових правила, чланови читаонице имају још слиједећа права:

а) посјећивати просторије читаонице;
б) служити се у читаоници њеним инвентаром, и
в) користити се књигама и листовима читаонице.

Чл. 9. Дужности су чланова још:

а) да посјећују читаоничке просторије и све њене приредбе;
б) да његују другарску и братску друштвеност у читаоници;
в) да чувају ред и чистоћу у читаоници.

Чл. 10. У просторијама читаоница је забрањена употреба алкохолних пића и исто тако су забрањене и све хазардне игре.

Чл. 11. Чланови су дужни надокнадити сваку хотимично или нехотице нанесену штету у читаоници.

Чл. 12. Читаоницама Гајретовим управљају мјесни одбори Гајретови.

Чл. 13. Поред својих дужности прописаних правилима друштва Гајрет, Мјесни одбори Гајрета су у погледу управе читаоницама дужни још:

а) да се брину за напредовање и развој читаонице;
б) да редовно извјештају Главном Одбору свака 3 мјесеца о раду читаонице, свако пола године о расходима на одобрење Главног Одбора, а свакe године и одмах по оснутку читаонице пренесе инвентара на увид и рели сличнега промјена у Гајретовој листи у књигама Главног Одбора Гајрета.

Чл. 14. Поједини чланови Мјесног одбора Гајрета имају у управи читаонице исте функције, које имају у мјесним одборима Гајрета. Благајник Мјесног одбора Гајрета мора да води поред благајничке књиге Мјесног одбора посебну благајничку књигу читаонице.

Чл. 15. Цијела имовина читаонице је власништво друштва Гајрет.

Чл. 16. Имовином читаонице управљају мјесни Гајретови одбори, под врховним надзором и упутствима Главног Одбора Гајрета.

Чл. 17. Новчани издаци читаонице дијеле се: на редовне и изванредне. Редовни су издатци: кирија за друштвене просторије, огрјев, расвјета, одржавање читаонице, и набавка листова. За ове издатке није потребно одобрење Главног Одбора Гајрета. Сви други издаци су ванредни и не могу се извршити прије одобрења Главног Одбора.

Чл. 18. За све послове рад и функционисање Гајретових читаоница, који нису одређени овим правилником, прописују мјесни одбори Гајрета Кућни ред.

Чл. 19. У случају ликвидације или разрјешења Мјесног одбора Гајрета у смислу чл. 25. тачка л) правила друштва Гајрет, имовином читаонице управља лице именовано од Главног Одбора Гајрета.

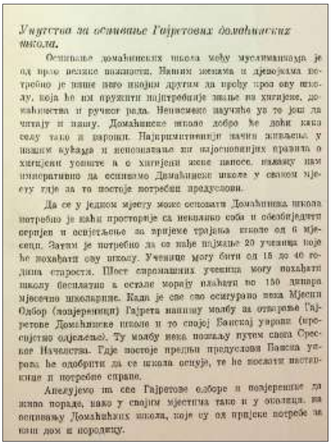

Упутства за оснивање Гајретових домаћинских школа.

Оснивање домаћинских школа међу муслиманкама је од врло велике важности. Нашим женама и дјевојкама потребно је више него икојим другим да прођу кроз ову школу, која ће им пружити најпотребније знање из хигијене, домаћинства и ручног рада. Неписмене научиће уз то још да читају и пишу. Домаћинске школе добро ће доћи како селу тако и вароши. Најпримитивнији начин живљења у нашим кућама и непознавање ни најосновнијих правила о хигијени уопште а о хигијени жене напосе, намећу нам императивно да оснивамо Домаћинске школе у сваком мјесту гдје за то постоје потребни предуслови.

Да се у једном мјесту може основати Домаћинска школа потребно је наћи просторије са неколико соба и обезбиједити огријев и освјетљење за вријеме трајања школе од 6 мјесеци. Затим је потребно да се нађе најмање 20 ученица које ће похађати ову школу. Ученице могу бити од 15 до 40 година старости. Шест сиромашних ученица могу похађати школу бесплатно а остале морају плаћати по 150 динара мјесечно школарине. Када је све ово осигурано нека Мјесни Одбор (повјереници) Гајрета напишу молбу за отварање Гајретове Домаћинске школе и то својој Банској управи (просвјетно одјељење). Ту молбу нека пошаљу путем свога Среског Начелства. Гдје постоје предњи предуслова Банска управа ће одобрити да се школа оснује, те ће послати наставнице и потребне справе.

Апелујемо на све Гајретове одборе и повјеренике да живо пораде, како у својим мјестима тако и у околици, на оснивању Домаћинских школа, које су од пријеке потребе за њин дом и породицу.

Uputstva za osnivanje domaćičkih škola, *Gajret*, 1930.

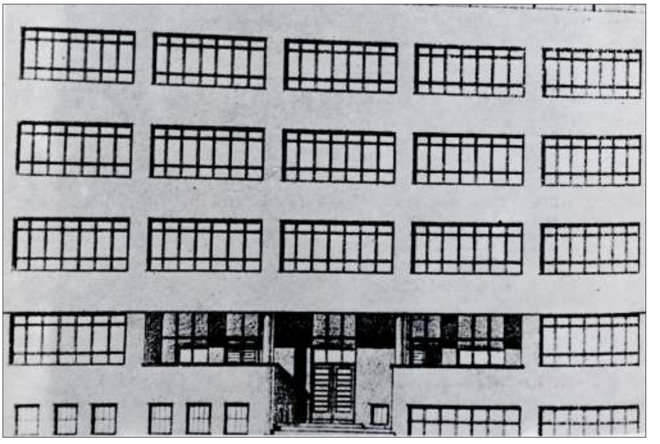

"Gajretov" dom na Obali – danas Pedagoški fakultet i Akademija scenskih umjetnosti Univerziteta u Sarajevu

Privatna inicijativa i narodno prosvjećivanje

Prosvjetni rad Gajretove narodne biblioteke u Mostaru

"Privatna inicijativa i narodno prosvjećivanje", *Gajret*, br. 6, 1937.

Šefkija Bubić, prof. Trg. akad.,

Kako da rasporedimo školski rad djece kod kuće

Slab uspjeh djece u školi dobrim dijelom dolazi i otuda što se malo roditelji staraju o načinu rada djece kod kuće kada svršavaju svoje školske zadatke. Većinom se roditelji zadovolje time da su se djeca nagela na knjigu, da nešto uče. I kad dijete propane u školi, onda roditelj opravdava ga pred nastavnikom obično ovim riječima: Ta zaboga nije se cijele godine dizao od knjige, ustajao je rano itd. Ako se cijela stvar temeljitije ispita, možemo doći (naravno u takvom slučaju gdje dijete hoće da radi, gdje sjedi za knjigom) do zaključka, da je dijete radilo kod kuće bez ikakva rasporeda. Šta više da su sami roditelji svojim ometanjem onemogućivali i raspored koga je mogla i umjela dječija sposobnost da stvori. Recimo, dijete sjedi pri poslu, tek što je ušlo u stvar, a mati ga ili neko drugi zove da nekud ide.

Kad pretpostavimo normalne mogućnosti rada djeteta kod kuće (podesan stan, dovoljna i zdrava hrana, potrebna učila i dr.), onda se treba zainteresovati i za pravilno raspoređenje vremena za učenje. Nije svejedno kad će dijete da nauči zadatu lekciju, hoće li je učiti isti onaj dan kada je zadata, ili uoči onoga dana za koji je zadata, — nije svejedno hoće li se odmah iza ručka tražiti u rječniku riječi ili će se rješavati matematički zadatak, ili će se učiti zemljopis i dr. Da bi se sve to rasporedilo tako da se sa minimum vremena i truda postigne što veći uspjeh, potrebno je temeljito upoznati prirodu djeteta, kako je u koje doba dana naklonjeno da radi, šta u predmetima brže pamti, kakve su mu navike u snu i dr. Tako naprimjer ako smo dijete naučili izmalena da spava iza ručka, onda ga teško možemo tada natjerati da u to doba nešto uspješno nauči. Ako ga prisilimo da tada tj. iza ručka radi, onda ne samo da će dijete kod knjige drijemati, nego će ga san i umor moriti čitav dan do na večer i ode dan bez uspjeha, a čim smrkne dijete, jedva čeka da legne. Zato je u tom slučaju najpametnije da dijete odmorom odviknemo od sna iza ručka ili da ga pustimo da svoje vrijeme otspava. Odviknuti ga možemo ako ga savjetujemo da izađe na šetnju, pa da se onda vrati kući na posao.

Znači: najbolje je da se dijete navikne na jedan normalan život od bešike. Roditelji već grješku naprave u početku, koja se kasnije za vrijeme školovanja djeteta gresno sveti. Dijete se po prirodi spava sa mrakom, a budi se sa svanućem. Međutim, roditeljima se rano ne ustaje i sile dijete da se umiri, da još malo nastavi sa spavanjem. Ali kada dijete pođe u školu, onda batina radi da ga se digne iz postelje. Isto tako ga se nauči i na san iza ručka a kasnije teško se odvikava. Ima i drugih pozitivnih osobina, koje ima dijete po prirodi u sebi (volja da se nečim zabavlja, a roditelji mjesto posla daju mu igračke i uče ga da ga drugi zabavlja i dr.), roditelji ih uguše, a kasnije se to sveti djetetu u školi.

Kad se je već u školi, da se uzimamo u obzir ranije grješke roditelja, treba dijete da napravi za rad kod kuće pismeni raspored kada će i šta će raditi. Roditelj neka prvo pusti dijete da ono samo sebi stvori raspored, neka motri redovito na grješke koje se u tome rasporedu javljaju, pa da se onda sa djetetom savjetuje, a po potrebi i sa nastavnikom. U rasporedu neka se ne zaboravi i na potreban odmor djeteta, jer se bez redovitog odmora ne da raditi. Traži se da se i roditelji i dijete striktno rasporeda pridržavaju. Ne smije se dogoditi, da se odustaje, mijenja, pa onda kasnije da dijete postane žrtva te nestalnosti u radu.

"Kako da rasporedimo školski rad kod djece kod kuće", *Gajret*, br. 4, 1935.

Haris Zaimović, Sanjin Kodrić i Nazif Salčin

Društveno i privredno-ekonomsko djelovanje "Gajreta"

Društvo "Gajret" posebnu pažnju poklanjalo je i društvenom, privrednom i ekonomskom podizanju Bošnjaka. Tražeći načine za što uspješniji razvoj i napredak u skladu s potrebama povijesnog trenutka, a posebno kako bi uspješnije mogao finansirati svoje mnogobrojne kulturno-prosvjetne, humanitarne, programske i administrativne djelatnosti, naročito rad konvikata i internata te drugih ustanova, "Gajret" će vremenom započeti razvijati različite oblike privredno-ekonomske i finansijske aktivnosti. U samom početku bila su to preusmjeravanja na izučavanje i bavljenje novim i modernim zanatima, zanatskim i industrijskim tehnologijama i tehnikama, kao jednim od bitnih faktora prilagođavanja novim društveno-ekonomskim odnosima. Intenzivnijim radom na stvaranju kadrova tzv. modernih (industrijskih) zanatlija i školovanih ljudi stvorili su se uvjeti za osnivanje niza ustanova privredno-socijalnog karaktera diljem Bosne i Hercegovine i Sandžaka. Tako, između ostalog, "Gajret" pokreće osnivanje Privredne i kreditne zadruge, a potom i Banke "Gajret" u Sarajevu, koja kao finansijska institucija posluje u skladu s tad najvišim evropskim standardima za institucije ove vrste, pri čemu je finansijska sredstva ulagala i u rad različitih industrijskih i privrednih preduzeća, uključujući i svojevremeno vrlo uspješnu drvnu industriju "Varda" iz Višegrada. Na ovaj način "Gajret" je postajao finansijski stabilniji i nezavisniji, te je još uspješnije mogao ostvarivati svoju zadaću, odnosno biti pokretač, nosilac i zagovornik kulturno-prosvjetnog te uopće društvenog napretka bošnjačkog naroda. Među značajnijim ustanovama koje osniva društvo "Gajret" su i Ćilimarska škola u Novom Pazaru, Radionica za izučavanje i izradu ručnih radova u Trebinju, Ženska stručno-zanatska škola u Stocu i dr., koje su, pored obrazovnog, imale i privredno-ekonomski karakter.

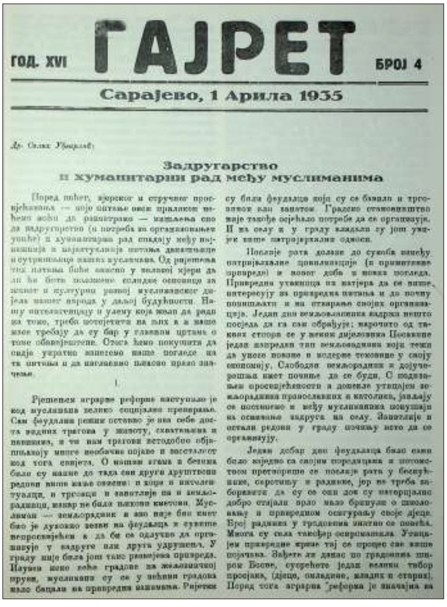

ГОД. XVI **ГАЈРЕТ** БРОЈ 4

Сарајево, 1 Априла 1935

Задругарство и хуманитарни рад међу муслиманима

Шефкија Бубић, проф.

Слободна трговина и заштита уопште

Sadik Bučuk:

Nova privreda i naša čaršija

Kada je u 1928 godini i do nas došao val ekonomske krize, kao posljedica srozavanja svjetskog tržišta, zatekao je našu čaršiju potpuno nespremnu. Naš mali muslimanski trgovac i zanatlija u čaršiji osjetio je najednom udarac ravno u lice ali, nezreo za savremenu ekonomsku utakmicu, nije znao da se odupre avetima kompleksa svjetskih krahova i privrednih vrtoglavica koje su doprle i do nas, sa manje ili više štete.

Naš mali privrednik u čaršiji, zanatlija ili trgovac, nalazio se u čudnom položaju. On je od svojih djedova i očeva naslijedio solidne trgovačke radnjice i primitivne esnafske radionice. Te radionice donosile su mu uvijek skromne ali sigurne zarade. U najviše slučajeva, moglo bi se reći u 95 postotaka, nije u svojoj struci tražio većeg usavršavanja od onoga koji je naslijedio od oca. U gradu i u okolnim selima imali su oni male i dobre posjede koji su im omogućivali lijep život. Nijesu se nikada nadali da će jednom doći vrijeme koje će pregaziti sve one koji nisu imali ono što se danas zove *stručna sprema* i pokopati sve privilegisane i „bogodane" trgovce.

Takav iznenadan preokret u ekonomskoj strukturi svijeta, preokret koji je nagrizao temelje mnogih imanja i porodica, zatekao je našu čaršiju u takom stanju nespremnosti i iznenađenja. Posljedice su bile katas-

spremom koju poznaje moderna ekon[illegible] Treba izuzeti vrlo mali broj iznimaka [illegible] ljuju u posljednje vrijeme. Međutim, [illegible] rednog svijeta, i onoga koji materijaln[illegible] drugih prihoda izvan radnje, malo [illegible] savremenoj izobrazbi u trgovini i [illegible] privrednik ne nalazi za potrebno da [illegible] nje škole i da tako dobije bar osn[illegible] znanju i saobraćaju s ljudima, dotle [illegible] građane drugih vjera kako pohađaju [illegible] nas i u inostranstvu, da bi se kasn[illegible] dernoj trgovini i modernom zanatstv[illegible] leži njihova veća vještina i sposobno[illegible] ciju i borbu, za vođenje poslova i z[illegible] robe i kapitala. Kod nas je vrlo nez[illegible] vaca a naročito zanatlija i sa malom [illegible] danas, stvarno, znači vrlo malo.

Nije dobro što naš čovjek, či[illegible] razreda srednje škole, maturu ili k[illegible] semestar, na vrat na nos traži uhlje[illegible] poslu. Glavno je, misle svi, da je čov[illegible] i da je zaštićen penzijom. Svi se, m[illegible] raju, jer je prosperitet sposobnog pr[illegible] bolji i sigurniji, naročito danas. Naš [illegible] svom mentalitetu sklon lakšem po[illegible] busije po kancelarijama.

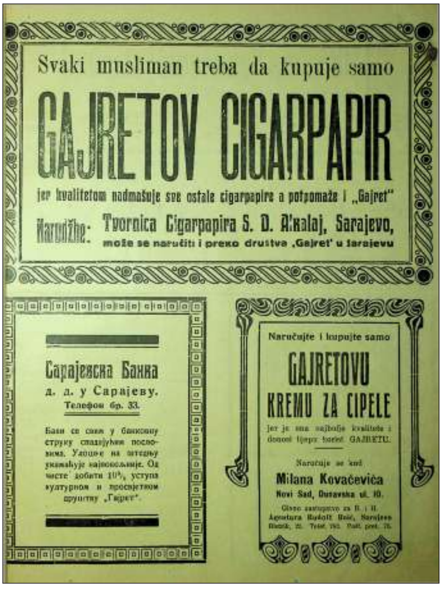

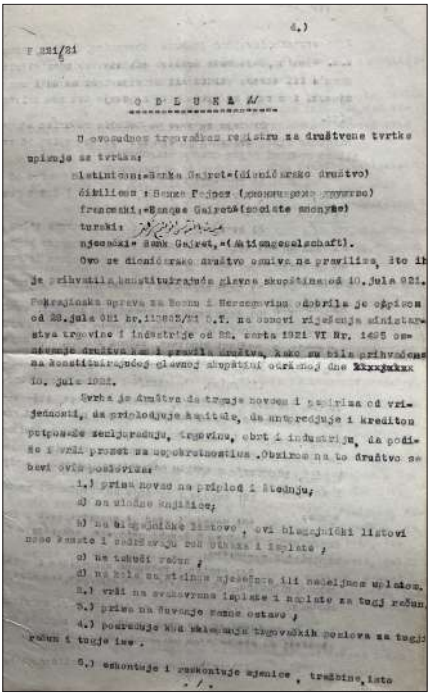

4.)

P 331/21

O D L U K A //

U sveopćem trgovačkom registru za društvene tvrtke upisuje se tvrtka:

slavinskom: Banka Gajret (dioničarsko društvo)

čehičkom: Banka Gajret (akciová společnost)

francuski: Banque Gajret (société anonyme)

turski:

njemački: Bank Gajret, a.(Aktiengesellschaft).

Ovo se dioničarsko društvo osniva na pravilima, što ih je prihvatila konstituirajuća glavna skupština od 10. jula 921.

Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu odobrila je odlukom od 28. jula 921 br. 11982/21 O.T. na osnovi rješenja ministarstva trgovine i industrije od 22. marta 1921 VI Br. 1495 osnivanje društva kao i pravila društva, kako su bila prihvaćena na konstituirajućoj glavnoj skupštini održanoj dne xxxxxxx 10. jula 1921.

Svrha je društva da trguje novcem i primiva od vrijednosti, da priključuje kapitale, da unovčuje i kreditom potpomaže zemljoradnju, trgovinu, obrt i industriju, da podiže i vrši promet na uobičajenostima. Obzirom na to društvo se bavi ovim poslovima:

1.) primanje novca na priplod i štednju;

2) na uložne knjižice;

3) na tekuće račune, ovi blagajnički listovi nose naziv i sadržavaju sve odbitke i isplate;

a) na tekući račun;

b) na bilo koje vrijeme ujemčene ili neujemčene uplatom.

4.) vrši na svemovrsne isplate i naplate za tuđi račun;

5.) prima na čuvanje razne ostave;

6.) poduzima kao zastupnik trgovačkih poslova za tuđi račun i tuđe ime.

8.) eskontuje i reeskontuje mjenice, trebovne, listo

./.

Odluka Okružnog suda da se u trgovački registar za društvene tvrtke upiše Banka "Gajret" d. d.

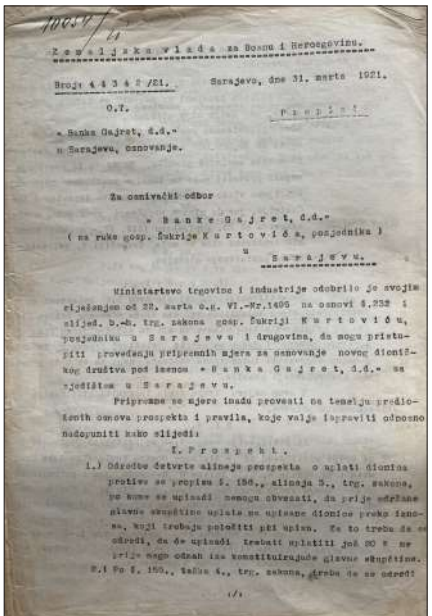

Zemaljska vlada za BiH – Osnivački odbor Banke "Gajret" d. d. u Sarajevu, 1921.

Ekonomska i prosvjetna važnost zadrugarstva

Zadrugarstvo po svojoj strukturi kao i u izgradnji odnosno realiziranju svoga programa rada prikazuje jedno riješenje čovjekovog životnog pitanja, njegova lična uticaja i interesa u društvenom ekonomskom podizanju, značaju i smislu dok politički poredak državne zajednice prepušta demokraciji sa kojom je i sudbonosno povezan. Jedna osnovna definicija zadružnog pokreta je sloboda organiziranja koja samo dolazi odozdo iz naroda a tu slobodu daje zadrugarstvu isključivo samo demokracija odnosno politička uprava koja pretstavlja stvarnu volju naroda. Jedino u takovom upravnom sistemu države zadrugarski pokret koji je u glavnom gospodarske naravi može postojati i razviti svoj dobrobitni djelokrug rada u korist naroda i države kao zajednice.

Kao udruženje slobodnih ljudi utemeljeno po slobodnoj volji samih članova zadrugarstvo osniva zajednicu na bratstvu i vjernosti svih zadrugara načelu samopomoći i uzajamnosti. Pojam zadružne ideje nije došao sa strane nikakove političke ni samovladalačke diktatorske uprave, zadrugarstvo se je pojavilo odozdo iz naroda kao prirodna pomoć životnom samoodržanju čovjeka, sredstvo koje se vješto i dobro pokazuje u borbi sa metodama liberalizma.

U čisto ekonomskom smislu zadrugarstvo ide za ciljem da postigne pravu vrijednost privrednih proizvoda i ličnog rada organiziranoj klasi ljudi a i da plati stvarnu vrijednost konzumentima proizvođnje. Zato baš zadrugarstvo imade za razmjeru svoje rezervne dobitne fondove koji se redovno naknadno razdijele među članove prema prometu individualne proizvodnje i potrošnje.

Kao udruženje ekonomsko slabijih zadrugarstvu je potreban kapital za njegovu privrednu djelatnost. Ali to ni iz daleka ne može se nazvati praksom kapitalističkog liberalnog sistema. Zadružni kapital osniva se slobodnom voljom članova u razmjernim doprinosima i postepenim ukidanjem nadoplatka iz zajedničkog viška. Stvara se na taj način zadružni kapital samo za socijalnu svrhu a isti je svojina zajednice da služi njenim interesima, on je sredstvo a ne cilj.

Kako ne bi zadružni kapital došao do izražaja kao kapital akcionarskih društava u postojećem liberalnom privredom smislu zadrugarstvo je reguliralo to pitanje sa sintezom da svaki član ima pravo glasa podjednako bez obzira na pojedinačnu vrijednost uloga, neograničenost članova svake zadružne jedinice, članstvo je promjenjljivo, a članom može postati svaki pošteni čovjek sa minimalnim udjelom sa svim pravima. Samo načelo Reiffeissenove kreditne zadruge s neograničenim jamstvom da član polaže za jamstvo čitavu svoju ličnu imovinu redovno različito vrijednju od drugoga a koja u glavnome po principu neograničenosti ne umanjuje kao ni povisuje prema drugome njegove stvarne koncesije kod zadruge, najtipičnije prikazuje privrednu ravnopravnost koju daje zadružni pokret prema potrebama i pravima pojedincu za opstanak i život u zajednici.

Ekonomski značaj zadrugarstva ne može se ni zamisliti bez istodobne prosvjetne djelatnosti zadružne propagande. Imamo primjera danomice gdje zadružni pokret bere strašne neuspjehe ne radi privredne nemoći u općoj svjetskoj krizi radi koje ne može u stvari stradati niti može odlučno uticati na ovaj pokret, već radi vrlo slabog i nedostatnog duhovnog shvaćanja i priznanja zadrugarstva kao samostalne pojave u socijalnom smislu stvarnih vrijednota za društvo odnosno ogromnu većinu ekonomsko slabijih ljudi.

Ni u kom slučaju ne bi bilo nespojivo sa zadružnom idejom, da zadružni pokret koji se temelji na slobodnom razvijanju odozdo barem u prosvjetnom pravcu dobije ruku pomoći u jačoj mjeri odozgo, od općih prosvjetnih vlasti, kako bi se putem intenzivnijeg zadružnog prosvjetnog rada u narodu, a na selu napose, postigla aktivnija bilanca u ljudskom napredku. To bi opet značilo samo pripremanje terena na putu ubrzavanja narodnog napretka i preporoda.

Kao međunarodni pokret u gospodarskom i socijalnom smislu zadrugarstvu se ne može poricati samostalnost pojave u društvu, pa je za oznaku svoje individualnosti izabrao barjak sa sedam različitih boja — u duginim bojama pod koji se danas kupe milioni zadrugara čitavog svijeta .

"Gajretove" kulturne manifestacije i društveni život

U programima "Gajretovog" društvenog i kulturno-prosvjetnog djelovanja vidno mjesto zauzimalo je organiziranje različitih svečanosti i zabava te drugih oblika društvenog života poput "Gajretovog" dana, koncerata, predavanja, tombola, sijela, teferiča, mevluda te sportskih događaja kao jednog od vrlo efikasnih načina širenja i populariziranja ideja društva, ali i stanovitog izvora društvenih prihoda. Repertoar svečanosti i zabava bio je podređen funkciji koju je društvo "Gajret" vršilo u muslimanskoj sredini na liniji njenog kulturnog preporoda i imao je dalekosežnije ciljeve osim zabavljačkih, a najčešće je obuhvatao kazivanje književnih tekstova, izvođenje muzičkog programa ili dramskog djela te na kraju igranku uz izvlačenje tombole i sl. Zabave su bile pogodan mediji za upoznavanje Bošnjaka s klasičnim i modernim tekovinama evropske kulture, koja je dotad bila strana i tuđa bošnjačkoj publici. Na ovaj način Bošnjaci su se neposrednije upoznavali s književnim, teatarskim i muzičkim vrijednostima evropskog Zapada, dok je, s druge strane, učešće Bošnjaka u izvođenju ovih sadržaja, uključujući i npr. djela evropske klasične muzike ili operne umjetnosti, pružalo dokaze o njihovoj sposobnosti i otvorenosti za usvajanja ovih zapadnih kulturnih tekovina. Također, "Gajret" je na različite načine poticao Bošnjake i na pisanje književnih, dramskih i muzičkih djela, naročito s temama iz savremenog života Bošnjaka – muslimana, u kojima će se apostrofirati težnja ka boljoj budućnosti naroda, ali i ono što su bile konkretne potrebe i zahtjevi samog društva.

Najznačajniji vid društvenih manifestacija bilo je obilježavanje "Gajretovih" godišnjica, koje su iz godine u godinu prerastale u najvažnije godišnje događaje, a koje su prenosili i državni mediji, uključujući i beogradski radio. Godišnjice bi pratilo održavanje godišnjih skupština "Gajretovih" mjesnih odbora diljem Bosne i Hercegovine i Sandžaka, ali i u drugim mjestima i gradovima u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. Istom prilikom održavana je i glavna izvještajna skupština Glavnog odbora društva "Gajret" u Sarajevu, sa stotinama delegata iz cijele Kraljevine i kulturnim programom koji se u pravilu odvijao u sarajevskom Narodnom pozorištu.

Bahrija Nuri Hadžić (Mostar, 1904. – Beograd, 1993.)

Bila je prva bošnjačka i bosanskohercegovačka operna pjevačica (sopran). Studij solo pjevanja završila je u Beču, bila primadona Beogradske opere i nastupala u brojnim uglednim svjetskim opernim kućama. Uz mnoge druge velike izvedbe, posebno je upamćena po ulozi Salome iz istoimene opere Richarda Straussa, koji je njenu izvedbu smatrao najljepšom i najboljom ikad. Svoje pjevačke početke ostvarila je u društvima "Gajret" i "Narodna uzdanica", uvevši među Bošnjake i opernu muziku. Njeno učešće na zabavama "Gajreta" i "Narodne uzdanice" smatralo se nacionalnim ponosom i primano je s oduševljenjem i velikim interesom.

Ahmed Muradbegović (Gradačac, 1898. – Dubrovnik, 1972.)

Bio je bošnjački i bosanskohercegovački pjesnik, novelist, dramski pisac, reditelj i esejist između dva svjetska rata. Njegova dramska djela najčešće su izvođena na "Gajretovim" priredbama, a njegove predstave u organizaciji društva "Gajret" gostovale su i izvan Bosne i Hercegovine i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, između ostalog i u Pragu te Beču.

Bahrija Nuri Hadžić

Ahmed Muradbegović

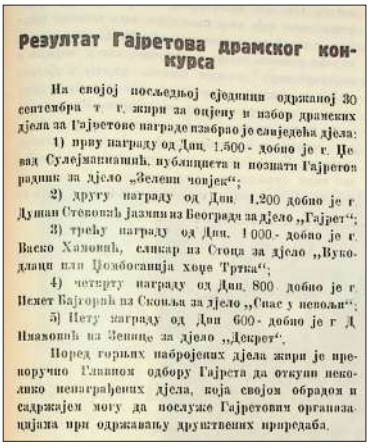

Резултат Гајретова драмског конкурса

На својој посљедњој сједници одржаној 30 септембра т. г. жири за оцјену и избор драмских дјела за Гајретове награде изабрао је слиједећа дјела:

1) прву награду од Дин. 1.500 - добио је г. Џевад Сулејманнашић, публициста и познати Гајретов радник за дјело „Зелени човјек";

2) другу награду од Дин. 1.200 добио је г. Душан Стевовић јазмин из Београда за дјело „Гајрет";

3) трећу награду од Дин. 1 000 - добио је г. Васко Хамовић, сликар из Стоца за дјело „Вукодлаци или Џомбосанија хоџе Тртка";

4) четврту награду од Дин. 800 добио је г. Исмет Бајгорић из Скопља за дјело „Спас у невољи";

5) Пету награду од Дин 600 - добио је г Д Имамовић из Зенице за дјело „Декрет".

Поред горњих набројених дјела жири је препоручио Главном одбору Гајрета да откупи неколико ненаграђених дјела, која својом обрадом и садржајем могу да послуже Гајретовим организацијама при одржавању друштвених приредаба.

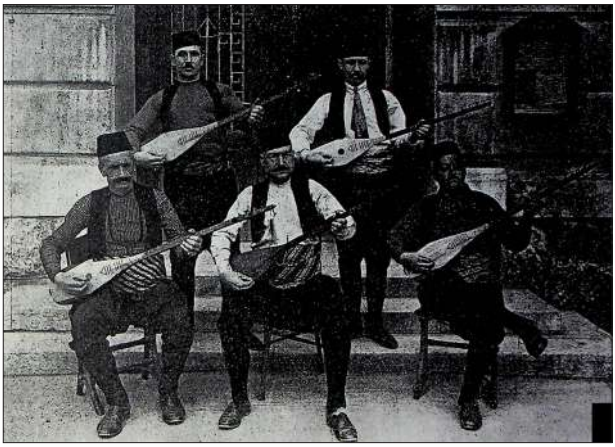

Sazlije

"Gajretov" tamburaški zbor u Novom Pazaru

Гајретова забава у Стоцу

На 16. IV. 1932. Женски и Мушки одбор Гајрета приредили су забаву која је у сваком погледу како морално тако исто и материјално успјела. Извођење програма почело је у 9 сати. У првом дијелу програма отпјеване су двије пјесме и то једна по школској омладини а друга по чланицама друштва. Обје пјесме отпјеване су на опће задовољство публике.

У другом дијелу програма одиграна су два комада и то „Противници" од А. Муратбеговића и

Гђица Сарајлић Џенка
претсједница женског одбора Гајрета у Стоцу

„На силу љекар" од Молијера. Оба комада одиграна су врло добро јер су дилетанти своје улоге са вољом и управо мајсторлуком извели, а нарочито у комаду „На силу љекар" одиграо је љекара Г. Митар Богдановић тако да је публика остала задивљена његовој глуми и мајсторлуку.

Да су све тачке у оба дијела програма на потпуно задовољство публике изведене и са правом умјетности, одбор се захваљује Г. Митру Богдановићу који је својим трудом извјежбао како школску омладину и чланице у пјесмама тако исто и све дилетанте у оба комада.

После програма настала је врло угодна забава са плесом све до зоре.

Нарочито је упала у очи обилна и скупоцјењена лутрија која је са обје стране позорнице била

"Gajretov" mješoviti hor

"Gajretove" glumice-diletantice

"Gajretova" zabava u Sarajevu

"Gajretove" glumice-diletantice u Livnu

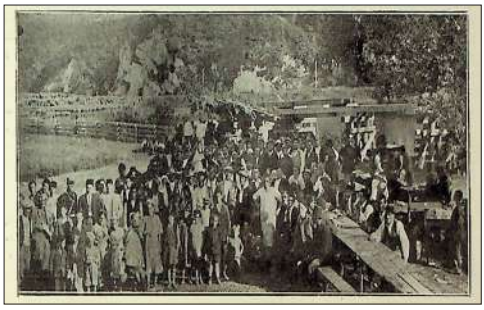

"Gajretova" zabava u Sanskom Mostu

"Gajretovi" glumci-diletanti

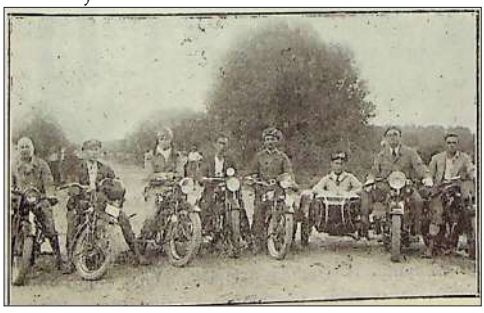

"Gajretova" motorijada u Derventi

Glumci-diletanti i ostali izvođači programa "Gajretove" zabave u Visokom s predsjednikom Ibrahim-begom Zečevićem

Izvedba drame Zlatija Osmana Đikića u Visokom, glumci-diletanti Emina Omanović i Hajrudin H. Karić

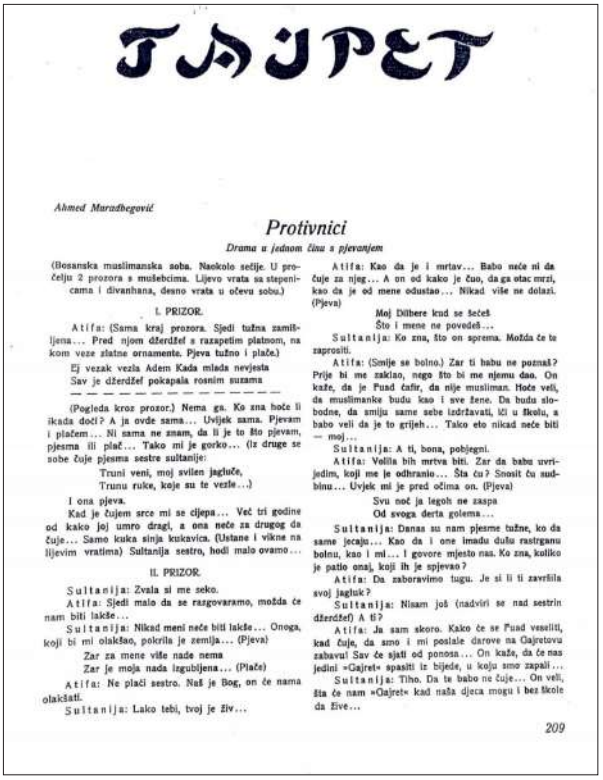

GAJRET

Ahmed Muradbegović

Protivnici

Drama u jednom činu s pjevanjem

(Bosanska muslimanska soba. Naokolo sečije. U pročelju 2 prozora s mušebcima. Lijevo vrata sa stepenicama i divanhana, desno vrata u očevu sobu.)

I. PRIZOR.

Atifa: (Sama kraj prozora. Sjedi tužna zamišljena... Pred njom džerdžef s razapetim platnom, na kom veze zlatne ornamente. Pjeva tužno i plače.)

Ej vezak vezla Adem Kada mlada nevjesta
Sav je džerdžef pokapala rosnim suzama

— — — — — — — — — — — — — — —

(Pogleda kroz prozor.) Nema ga. Ko zna hoće li ikada doći? A ja ovde sama... Uvijek sama. Pjevam i plačem... Ni sama ne znam, da li je to što pjevam, pjesma ili plač... Tako mi je gorko... (Iz druge se sobe čuje pjesma sestre sultanije:

Truni veni, moj svilen jagluče,
Trunu ruke, koje su te vezle...)

I ona pjeva.

Kad je čujem srce mi se cijepa... Već tri godine od kako joj umro dragi, a ona neće za drugog da čuje... Samo kuka sinja kukavica. (Ustane i vikne na lijevim vratima) Sultanija sestro, hodi malo ovamo...

II. PRIZOR.

Sultanija: Zvala si me seko.

Atifa: Sjedi malo da se razgovaramo, možda će nam biti lakše...

Sultanija: Nikad meni neće biti lakše... Onoga, koji bi mi olakšao, pokrila je zemlja... (Pjeva)

Zar za mene više nade nema
Zar je moja nada izgubljena... (Plače)

Atifa: Ne plači sestro. Naš je Bog, on će nama olakšati.

Sultanija: Lako tebi, tvoj je živ...

Atifa: Kao da je i mrtav... Babo neće ni da čuje za njeg... A on od kako je čuo, da ga otac mrzi, kao da je od mene odustao... Nikad više ne dolazi. (Pjeva)

Moj Dilbere kud se šećeš
Što i mene ne povedeš...

Sultanija: Ko zna, što on sprema. Možda će te zaprositi.

Atifa: (Smije se bolno.) Zar ti babu ne poznaš? Prije bi me zaklao, nego što bi me njemu dao. On kaže, da je Fuad čafir, da nije musliman. Hoće veli, da muslimanke budu kao i sve žene. Da budu slobodne, da smiju same sebe izdržavati, ići u školu, a babo veli da je to grijeh... Tako eto nikad neće biti — moj...

Sultanija: A ti, bona, pobjegni.

Atifa: Volila bih mrtva biti. Zar da babu uvrijedim, koji me je odhranio... Šta ću? Snosit ću sudbinu... Uvjek mi je pred očima on. (Pjeva)

Svu noć ja legoh ne zaspa
Od svoga derta golema...

Sultanija: Danas su nam pjesme tužne, ko da same jecaju... Kao da i one imadu dušu rastrganu bolnu, kao i mi... I govore mjesto nas. Ko zna, koliko je patio onaj, koji ih je spjevao?

Atifa: Da zaboravimo tugu. Je si li ti završila svoj jagluk?

Sultanija: Nisam još (nadviri se nad sestrin džerdžef) A ti?

Atifa: Ja sam skoro. Kako će se Fuad veseliti, kad čuje, da smo i mi poslale darove na Gajretovu zabavu! Sav će sjati od ponosa... On kaže, da će nas jedini »Gajret« spasiti iz bijede, u koju smo zapali...

Sultanija: Tiho. Da te babo ne čuje... On veli, šta će nam »Gajret« kad naša djeca mogu i bez škole da žive...

209

“Gajretova” bajramska zabava u Mostaru

“Gajretova” bleh-muzika

Haris Zaimović, Sanjin Kodrić i Nazif Salčin

Obilježavanje 25. godišnjice "Gajreta"

Jedan od posebno značajnih događaja u historiji društva "Gajret" bilo je obilježavanje 25. godišnjice osnivanja i djelovanja ovog društva 1928. godine. To je bila prilika da se na izuzetno svečan i pompezan način obilježi ovaj značajni jubilej u historiji "Gajreta", za koju je bio vezan i s kojom je u uskoj vezi stajao gotovo čitav kulturno-prosvjetni razvoj Bošnjaka u Bosni i Hercegovini i Sandžaku, ali i šire u prvoj polovini 20. st. Također, bila je to i prilika da se rezimiraju postignuti rezultati, a oni su u međuvremenu postali vrlo respektabilni, sa širokim društvenim učinkom. Proslava je obuhvatala održavanje svečane akademije u Narodnom pozorištu u Sarajevu, prijenos posmrtnih ostataka "Gajretovih" nacionalnih radnika sekretara Avde Sumbula i Behdžeta Mutevelića iz Arada s ciljem ukopa u namjenski izgrađenom turbetu kod sarajevske Ali-pašine džamije, svečanu povorku oko 10.000 učesnika kroz grad i održavanje Kongresa Muslimana intelektualaca. Svečanoj akademiji u Narodnom pozorištu prisustvovali su brojni predstavnici političkog, javnog i kulturnog života, civilnih i vojnih vlasti, kao i poglavari vjerskih organizacija te čelnici gotovo svih društava i udruženja iz cijele zemlje, a Kongres Muslimana intelektualaca bio je prvi ikad održani skup ove vrste kod Bošnjaka uopće. S obzirom na njen izrazit značaj, pripreme za ovu proslavu bile su obimne, a centralnoj proslavi u Sarajevu prethodile su proslave u svim mjestima u unutrašnjosti s masovnim prisustvo učesnika, tako da je "Gajretov" jubilej obilježen i snažno odjeknuo diljem zemlje.

Društvo "Gajret" imalo je vrlo snažan širi društveni utjecaj, uključujući i političku važnost, zbog čega je njegov rad od 1923. godine bio i pod visokim pokroviteljstvom prijestolonasljednika Petra II Karađorđevića.

Završetak kongresa muslimana intelektualaca

održanog 6. i 7. septembra, prilikom proslave Gajretove dvadesetpetgodišnjice

Korkut: Ja predlažem da odbor za pripremu
a s referatima i još nekima sa strane koji se
ju za rezolucije, izradi nacrt rezolucija o svim
a, koja su na dnevnom redu, ali da bi se rezo-
odvrgle jednoj kritici prije nego li se moglo o
glasati, predlažem da se pored pripremačkog
i pored referanta i koreferanta koji bi trebali
u prisutni, odabere nekoliko gospode iz kon-
a da zajedno pogledaju rezolucije i nacrt pa
u sa svojim predlogom konačne redakcije.
ovaj odbor predlažem Osmana Muradbašića,
eff. Bukvicu, dra Musakadića, direktora Brkića,
Husejn ef. Kadića, Abdulaha Čokića i Džu
(Prima se.)

Reis eff.: Odredujem odmor od 15 mi
(Iza odmora.)

Reis eff.: Braćo moja, sad ćemo čitati
Vi znate rezolucije, u njima se zauzima
onom o čemu smo razgovarali, što se ističal
To je upravo jezgra svega onoga što smo im
ratima, od kojih se neki nijesu čitali. Zato V
da vrlo mirno i pomno slušate izlaganje on
rečenica u rezolucijama.

Šukrija Kurtović (čita rezolucije:)

Svečano otkrivanje spomenika aradskim mučenicima - Gajretovim radnicima

Odbor za podizanje spomenika (turbeta) aradskim mučenicima rahm. Avdi Sumbulu, sekretaru Gajreta i Behdžetu Mutevelića izabran je prije 3 godine. Na čelu toga odbora bio je g. Asimbeg Mutevelić gradonačelnik, a članovi odbora su bili gg: Dr Avdo Hasanbegović, Dr Ibrahim Hadžiomerović, Dr Mehmed Zildžić, Hamid Kukić, Šukrija Kurtović, Sulejman Saridžić, arhitekt Tomašević, a umrli su članovi ovog odbora: Mustajbeg Halilbašić i Jakubeg Filipović.

Na predlog g. Mutevelića odbor se saglasio da se otkrivanje spomenika rahmetlijama lovći prilikom proslave 400-godišnjice Gazi Husrevbega. Sam dan otkrivanja određen je na treći (posljedenji) dan Gazine proslave poslije podne.

Odbor za podizanje spomenika izdao je ovom prilikom posebnu proglas, koji donosimo u prepisu:

Braćo,

Ovih dana zbiva se u našem šeher Sarajevu veliki događaj; zbiva se jedan od najvećih događaja, posljednih decenija u života našeg naroda. Ovih dana proslavlja se 400-godišnjica osnivača Sarajeva i najvećeg zavještača u užoj nam domovini Gazi Husrevbega, čija su dobra djela poznata širom velike nam otadžbine Kraljevine Jugoslavije. U okviru programa ove proslave izvršiće se

Svečano otkrivanje turbeta (spomenika)

Aradskim mučenicima i Gajretovim radnicima rahm. Avdi Sumbulu i Behdžetu Mutevelića

u petak 21 oktobra o. g. poslije dženе namaza, u 3 sata poslije podne, kod Alipačine džamije.

Otkrivanje turbeta (spomenika) izvršiće prigodnim govorom g. Asimbeg Mutevelić, pretsjednik Od-

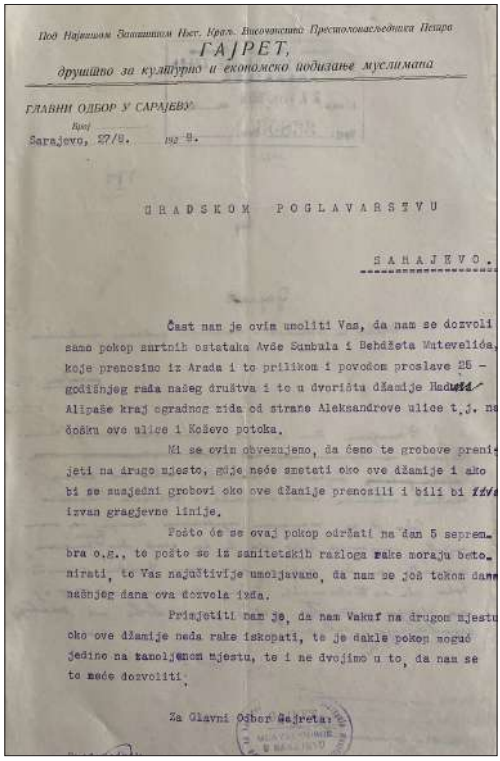

Под Највишом Заштитном Њег. Крал. Височанства Престоловасљедника Петра

ГАЈРЕТ,

друштво за културно и економско подизање муслимана

ГЛАВНИ ОДБОР У САРАЈЕВУ

Број

Sarajevo, 27/9. 1928.

GRADSKOM POGLAVARSTVU

SARAJEVO.

Čast nam je ovim umoliti Vas, da nam se dozvoli samo pokop smrtnih ostataka Avde Sumbula i Behdžeta Mutevelića, koje prenosimo iz Arada i to prilikom i povodom proslave 25 - godišnjeg rada našeg društva i to u dvorištu džamije Hadži Alipaše kraj ogradnog zida od strane Aleksandrove ulice t.j. na čošku ove ulice i Koševo potoka.

Mi se ovim obvezujemo, da ćemo te grobove prenijeti na drugo mjesto, gdje neće smetati oko ove džamije i ako bi se susjedni grobovi oko ove džamije prenosili i bili bi izvan gragjevne linije.

Pošto će se ovaj pokop održati na dan 5 septembra o.g., te pošto se iz sanitetskih razloga rake moraju betonirati, te Vas najučtivije umoljavamo, da nam se još tokom dana našnjeg dana ova dozvola izda.

Primjetiti nam je, da nam Vakuf na drugom mjestu oko ove džamije neda rake iskopati, te je dakle pokop moguć jedino na zanoljenom mjestu, te i ne dvojimo u to, da nam se to neće dozvoliti.

Za Glavni Odbor Gajreta:

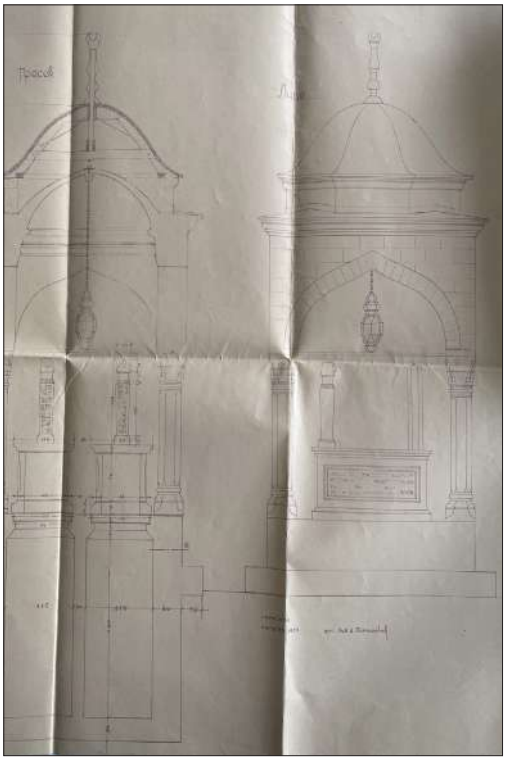

Društvo “Gajret” moli odobrenje da podigne turbe kod Ali-pašine džamije u Sarajevu u spomen Avdi Sumbulu i Behdžetu Muteveliću, “aradskim mučenicima”, povodom proslave svoje 25. godišnjice djelovanja i rada, 1928.

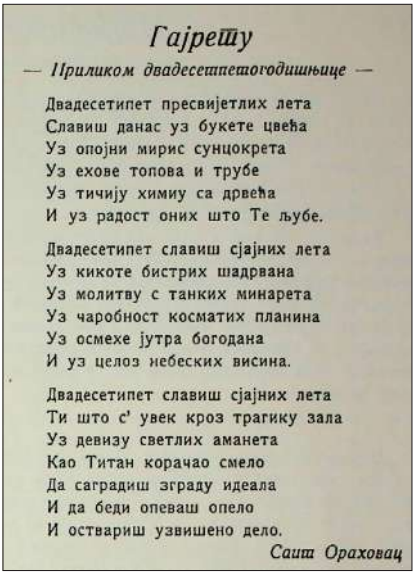

Гајрету

— Приликом двадесетпетогодишњице —

Двадесетипет пресвијетлих лета
Славиш данас уз букете цвећа
Уз опојни мирис сунцокрета
Уз ехове топова и трубе
Уз тичију химиу са дрвећа
И уз радост оних што Те љубе.

Двадесетипет славиш сјајних лета
Уз кикоте бистрих шадрвана
Уз молитву с танких минарета
Уз чаробност косматих планина
Уз осмехе јутра богодана
И уз целоз небеских висина.

Двадесетипет славиш сјајних лета
Ти што с' увек кроз трагику зала
Уз девизу светлих аманета
Као Титан корачао смело
Да саградиш зграду идеала
И да беди опеваш опело
И оствариш узвишено дело.

Саит Ораховац

Sarajevo srijeda 5. SEPTEMBAR 1928.

Jugoslavenski List

Broj 211

Godina XI.

25 godina kulturnoga rada

Dva najzaslužnija predsjednika „Gajreta“

Dr. SAFVETBEG BASAGIĆ, bujrovnik i obrajnik

Dr. AVDO HASANBEGOVIĆ

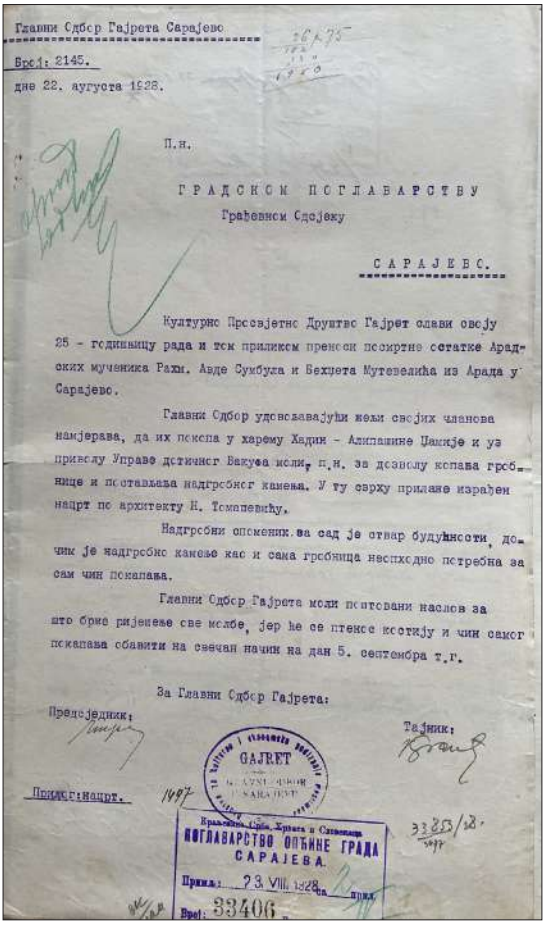

Главни Одбор Гајрета Сарајево

Број: 2145.

дне 22. августа 1928.

П.н.

ГРАДСКОМ ПОГЛАВАРСТВУ

Грађевном Одсјеку

САРАЈЕВО.

Културно Просвјетно Друштво Гајрет слави своју 25 - годишњицу рада и том приликом преноси посмртне остатке Арадских мученика Рахм. Авде Сумбула и Бехцета Мутевелића из Арада у Сарајево.

Главни Одбор удовољавајући жељи својих чланова намјерава, да их покопа у харему Хадин - Алипашине Џамије и уз приволу Управе дотичног Вакуфа моли, п.н. за дозволу копања гробнице и постављања надгробног камења. У ту сврху прилаже израђен нацрт по архитекту Н. Томашевићу.

Надгробни споменик за сад је отвар будућности, дочим је надгробно камење као и сама гробница неопходно потребна за сам чин покапања.

Главни Одбор Гајрета моли поштовани наслов за што брже ријешење све молбе, јер ће се птенос костију и чин самог покапања обавити на свечан начин на дан 5. септембра т.г.

За Главни Одбор Гајрета:

Предсједник: Тајник:

Прилог: нацрт.

GAJRET

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
ПОГЛАВАРСТВО ОПЋИНЕ ГРАДА САРАЈЕВА.
Прил.: 23. VIII. 1928. год. прил.
Број: 33406

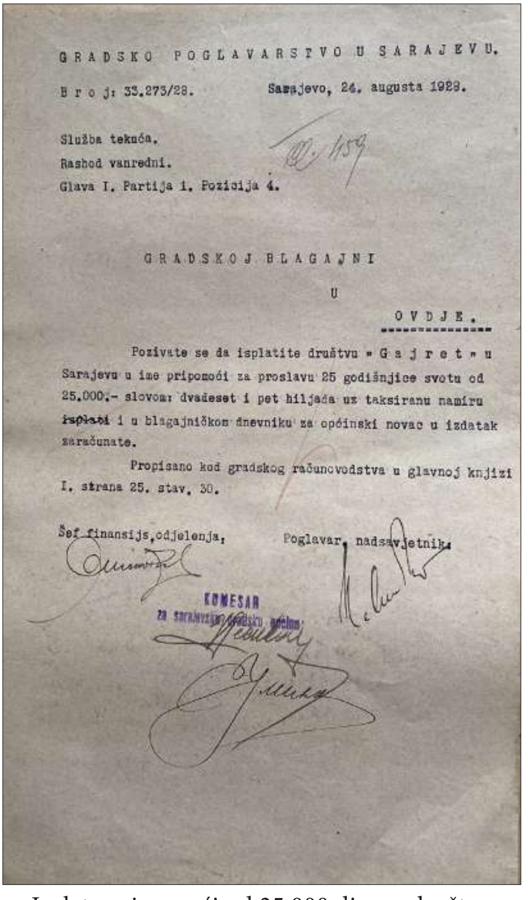

GRADSKO POGLAVARSTVO U SARAJEVU.

Broj: 33.273/28. Sarajevo, 24. augusta 1928.

Služba tekuća.
Rashod vanredni.
Glava I. Partija 1. Pozicija 4.

GRADSKOJ BLAGAJNI

U

OVDJE.

Pozivate se da isplatite društvu "Gajret" u Sarajevu u ime pripomoći za proslavu 25 godišnjice svotu od 25.000.- slovom: dvadeset i pet hiljada uz taksiranu namiru isplati i u blagajničkom dnevniku za općinski novac u izdatak zaračunate.

Propisano kod gradskog računovodstva u glavnoj knjizi I. strana 25. stav. 30.

Šef finansijs.odjelenja: Poglavar, nadsavjetnik:

KOMESAR
za sarajevsku gradsku općinu

Isplata pripomoći od 25.000 dinara društvu "Gajret" za proslavu 25. godišnjice djelovanja i rada

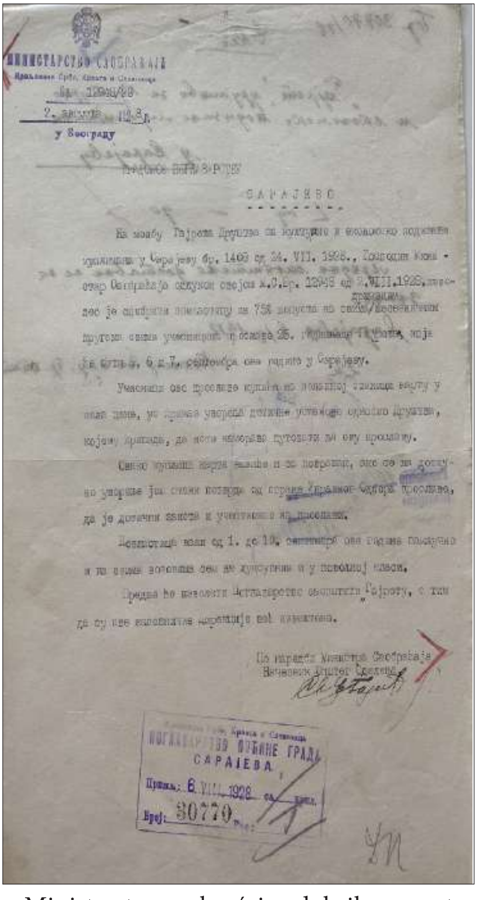

МИНИСТАРСТВО САОБРАЋАЈА
Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца
у Београду

САРАЈЕВО

По наредби Министра Саобраћаја

ПОГЛАВАРСТВО ОПШТИНЕ ГРАДА САРАЈЕВА
Број: 30770

Ministarstvo saobraćaja odobrilo popust od 75% na svim prugama svim učesnicima proslave 25. godišnjice društva "Gajret", koja će se održati 5., 6., i 7. septembra 1928. u Sarajevu

Haris Zaimović, Sanjin Kodrić i Nazif Salčin

Važnost žene i ženska emancipacija u bošnjačkom preporodu

Jedna od temeljnih težnji bošnjačkog preporoda do Drugog svjetskog rata bila je, između ostalog, i unapređenje položaja žena, njihovog obrazovanja i društvenog statusa, kao i uopće ženska emancipacija. To je i razlog da su žene imale posebnu pažnju i važnost te da su igrale značajnu ulogu u aktivnostima društava "Gajret" i "Narodna uzdanica". Tako je npr. skoro svaki mjesni odbor "Gajreta" imao i svoj ženski pododbor koji je samostalno organizirao predavanja ili tzv. "čajanke", na kojima bi se razgovaralo kako o važnim savremenim društvenim pitanjima, tako i o svakodnevnim životnim temama. Mnoge "Gajretove" žene bile su i prosvjetne radnice – učiteljice koje su dale značajan zamah ideji preporoda, odnosno obrazovanju i afirmaciji žene u bosanskohercegovačkom, a posebno bošnjačkom tradicionalno konzervativnom društvu. Upravo taj suptilni rad obrazovanih članica "Gajreta" i "Narodne uzdanice" na terenu, u manjim sredinama, dao je vrlo značajne rezultate u promjeni diskursa po pitanju obrazovanja žena. S istim ciljem "Gajret" je osnovao i Ćilimarsku školu u Novom Pazaru, Radionicu za izučavanje i izradu ručnih radova u Trebinju te Žensku stručno-zanatsku školu u Stocu, koje su imale status srednjih stručnih škola, direktno doprinoseći stručnom osposobljavanju i obrazovanju, ali i kasnijem zapošljavanju ženske populacije. Uz ovo, i "Gajret" i "Narodna uzdanica" aktivno su radili i na univerzitetskom obrazovanju žena, pa će neke od prvih bošnjačkih akademičarki svoje univerzitetsko obrazovanje steći zahvaljujući podršci i pomoći upravo ovih društava. Jedna od žena koja je do svjetski relevantnih uspjeha došla zahvaljujući i potpori ovih društava u svojim počecima bila je i primadona Bahrija Nuri Hadžić, prva bošnjačka i bosanskohercegovačka operna pjevačica.

Bahrija Nuri Hadžić, prvakinja opere

Velida Salihbegović, miss "Gajreta" u Bijeljini

Učiteljica Ferida Pašalić iz Bosanske Krupe

Zlata Ničetić, ljepotica "Gajretove" zabave u Ljubuškom

Džemka Sarajlić, predsjednica "Gajretovog" ženskog odbora u Stocu

Чајанка женске подружнице Гајрета.

У сриједу, 2. о. мј. у просторијама друштва Гајрета, одржала је женска подружница Гајрета у 4 сата по подне врло успјелу чајанку. Чајанки су присуствовале најодличније госпође и госпођице града Сарајева, без разлике на вјеру, а међу њима и госпођа Министра Дра Сршкића. Све канцеларије друштва Гајрета биле су дупком пуне, те се рачуна да је било око 300 присутних. На чајанки је свирао тамбурашки збор Гајретових шегрта, те је чајанка продужена у најбољем расположењу до пола ноћи.

Напоменути нам је, да је ово била најуспјелија чајанка, коју је наша подружница приредила. На чајанки је пао приход у корист Гајрета близу Дин. 2.500.—.

Muslimanke u Sarajevu za Gajret.

U subotu 25. decembra 1926. održana je odlično posjećena skupština prijateljica Društva Gajret. Na toj skupštini tretiralo se pitanje što uspješnijeg rada za Gajret među muslimanskim ženskinjem, te su stvoreni nakoji zaključci, koji će biti od veće koristi za sâm Gajret.

Na toj skupštini izabran je jednodušno Gajretov ženski pododbor u koji su unišle slijedeće gde i gdice: Predsjednica: Šemsa h. Čengić, I. podpredsjednica: Zumrut h. Kapetanović, II. podpredsjednica: Gjul h. Lutvo, Tajnica: Fata H. Karić, blagajnica: Ema Lutvo, odbornice: Fatima h. Jalovčić, Hajrije h. Biserović, Zehre h. Ćurčić; Revizori: Sejde h. Mehmedbašić, Feride h. Kukić i Džemile h. Borić; Zamjenice: Haše h. Šahinagić, Esme h. Dubravić, Zumrut h. Borić, Hasni h. Berberović, Nafija h. Baljak, Fata h. Ćurčić i Šerife h. Kobić.

Pozdravljamo novoizabrani pododbor, želeći mu da što jače poradi za pravac i ideje Gajreta.

Sarajevo, utorak 4 febr. 1936 — »Jugoslovenska Pošta«

Gospođica Bahrija Nuri-Hadžić o sebi i svojoj umjetnosti

Pred njen novi nastup u Sarajevu

Beograd, 2 februara

KROZ NAŠE KRAJEVE

G-ca Bahrija kao učenica u Banja Luci

… I kao primadona beogradske Opere

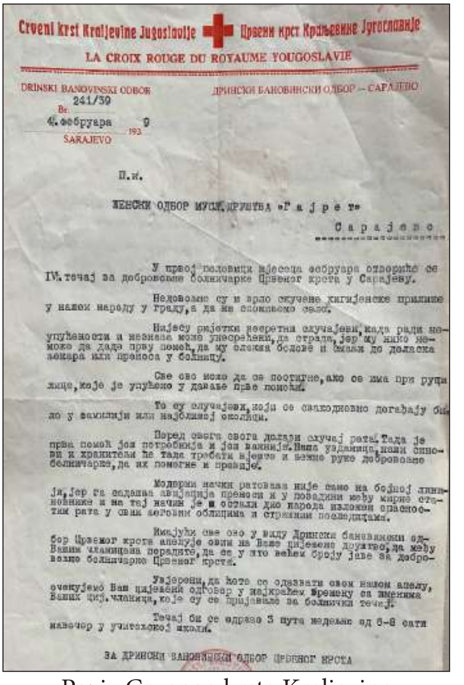

Crveni krst Kraljevine Jugoslavije — Црвени крст Краљевине Југославије

LA CROIX ROUGE DU ROYAUME YOUGOSLAVIE

DRINSKI BANOVINSKI ODBOR — ДРИНСКИ БАНОВИНСКИ ОДБОР – САРАЈЕВО

Br. 241/39

4. фебруара 1939

SARAJEVO

П. н.

ЖЕНСКИ ОДБОР МУСЛ. ДРУШТВА »Г а ј р е т«

С а р а ј е в о

У првој половици мјесеца фебруара отвориће се IV. течај за добровољне болничарке Црвеног крста у Сарајеву.

Недовољне су и врло скучене хигијенске прилике у нашем народу у граду, а да не спомињемо село.

Нијесу ријетки несретни случајеви, када ради неупућености и незнања може унесрећени, да страда, јер му нико неможе да даде прву помоћ, да му олакша болове и бриги до доласка лекара или преноса у болницу.

Све ово може да се постигне, ако се има при руци лице, које је упућено у давање прве помоћи.

То су случајеви, који се свакодневно догађају било у фамилији или најближој околици.

Поред свега овога догађа случај рата. Тада је прва помоћ још потребнија и још важнија. Наша узданица, наши синови и хранитељи ће тада требати вјеште и нежне руке добровољне болничарке, да их помогне и прведје.

Модерни начин ратовања није само на бојној линији, јер га садашња авијација преноси и у позадини међу мирне становнике и на тај начин је и остали дио народа изложен опасностим рата у свим његовим облицима и страшним последицама.

Имајући све ово у виду Дрински бановински одбор Црвеног крста апелује овим на Ваше цијењено друштво, да међу Вашим чланицама порадите, да се у што већем броју јаве за добровољне болничарке Црвеног крста.

Увјерени, да ћете се одазвати овом нашем апелу, очекујемо Ваш цијењени одговор у најкраћем времену са именима Ваших цијењ. чланица, које су се пријавиле за болнички течај.

Течај би се одржао 3 пута недељно од 6–8 сати навечер у учитељској школи.

ЗА ДРИНСКИ БАНОВИНСКИ ОДБОР ЦРВЕНОГ КРСТА

Poziv Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije Ženskom odboru društva “Gajret” za učestvovnje na tečaju za dobrovoljne bolničarke, 1939.

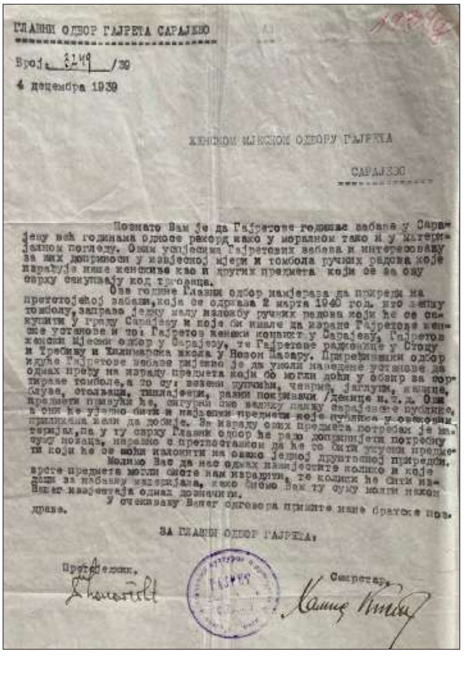

ГЛАВНИ ОДБОР ГАЈРЕТА САРАЈЕВО

Број: 3149/39

4 децембра 1939

ЖЕНСКОМ МЈЕСНОМ ОДБОРУ ГАЈРЕТА

САРАЈЕВО

Познато Вам је да Гајретове годишње забаве у Сарајеву већ годинама односе рекорд како у моралном тако и у материјалном погледу. Овим успјесима Гајретових забава и интересовању за њих доприноси у знатној мјери и томбола ручних радова које израђују наше женскиње као и других предмета који се за ову сврху сакупљају код трговаца.

Ове године Главни одбор намјерава да приреди на престојећој забави, која ће се одржати 2 марта 1940 год. ...

У очекивању Вашег одговора примите наше братске поздраве.

ЗА ГЛАВНИ ОДБОР ГАЈРЕТА:

Предсједник, Секретар,

Glavni odbor “Gajreta” – Ženski mjesni odbor “Gajreta” Sarajevo: Poziv za pripremu “Gajretove” godišnje zabave u Sarajevu, 1939.

"Gajretov" ženski odbor sa siromašnom djecom

Nove povjerenice "Gajreta" u Brčkom

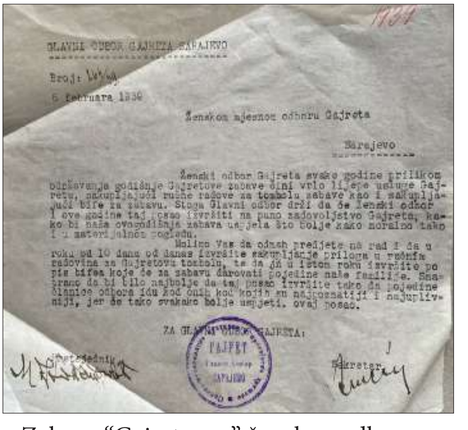

GLAVNI ODBOR GAJRETA SARAJEVO

Broj:

6 februara 1930

Ženskom mjesnom odboru Gajreta

Sarajevo

Ženski odbor Gajreta svake godine prilikom održavanja godišnje Gajretove zabave čini vrlo lijepe usluge Gajretu, sakupljajući ručne radove za tombolu zabave kao i sakupljajući bife za zabavu. Stoga Glavni odbor drži da će Ženski odbor i ove godine taj posao izvršiti na puno zadovoljstvo Gajreta, kako bi naša ovogodišnja zabava uspjela što bolje kako moralno tako i u materijalnom pogledu.

Molimo Vas da odmah pređjete na rad i da u roku od 10 dana od danas izvršite sakupljanje priloga u ručnim radovima za Gajretovu tombolu, te da ćete u istom roku izvršiti popis bifea koje će za zabavu darovati pojedine naše familije. Smatramo da bi bilo najbolje da taj posao izvršite tako da pojedine članice odbora idu kod onih kod kojih su najpoznatiji i najuplivniji, jer će tako svakako bolje uspjeti ovaj posao.

ZA GLAVNI ODBOR GAJRETA:

Predsjednik

Sekretar

Zabava "Gajretovog" ženskog odbora u Sarajevu

Број 9 „ГАЈРЕТ" Страна 141.

Dželal Nuri:

AKTUELNO STANJE MUSLIMANSKE ŽENE.

(S turskog preveo: Salih Bakamović)

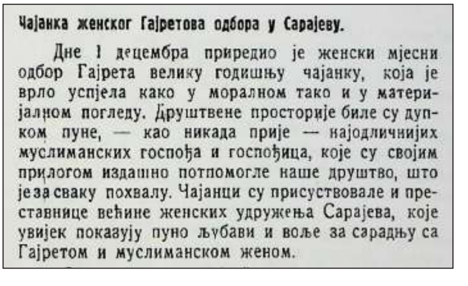

Чајанка женског Гајретова одбора у Сарајеву.

Дне 1 децембра приредио је женски мјесни одбор Гајрета велику годишњу чајанку, која је врло успјела како у моралном тако и у материјалном погледу. Друштвене просторије биле су дупком пуне, — као никада прије — најодличнијих муслиманских госпођа и госпођица, које су својим прилогом издашно потпомогле наше друштво, што је за сваку похвалу. Чајанци су присуствовале и представнице већине женских удружења Сарајева, које увијек показују пуно љубави и воље за сарадњу са Гајретом и муслиманском женом.

"Gajretov" ženski odbor u Mostaru

"Gajretova" konferencija dama u Bijeljini

"Gajretov" ženski odbor u Višegradu

"Gajretov" ženski pododbor u Bihaću

"Gajretov" ženski odbor u Banjoj Luci

Гајретова свечана забава у Сарајеву

Госпођа МУЗЕРА ФАДИЛПАШИЋ

Госпођа МУЗЕРА САРИЋИЋ

Госпођа ШАХЗА ХАНЏИЋ

Jedinstveno Kulturno društvo Muslimana "Preporod"

Razilazeći se iz političkih razloga, uglavnom na razini političkih i društvenih elita, a uprkos ranijim nastojanjima s ciljem ujedinjenja i saradnji u nemalom broju slučajeva, "Gajret" i "Narodna uzdanica" djelovali su uporedo sve do Drugog svjetskog rata, nakon kojeg će se konačno ujediniti u Kulturno društvo Muslimana "Preporod", osnovano kao takvo 13. 9. 1945. godine s dr. Zaimom Šaracem kao prvim predsjednikom, pri čemu su ovom društvu pripojeni i drugi tadašnji oblici kulturno-prosvjetnog i društvenog organiziranja Bošnjaka, uključujući i Muslimansko dobrotvorno društvo "Merhamet". Jedinstveno Kulturno društvo Muslimana "Preporod" okupilo je brojne važne predstavnike bošnjačke inteligencije ovog vremena, manje-više sve istaknute nekadašnje članove i pitomce "Gajreta" te "Narodne uzdanice" s pravom javnog djelovanja u novim političko-ideološkim prilikama, te je kao takvo trebalo nadvladati dotadašnji paralelni rad ovih društava i združenim snagama djelovati s ciljem daljnjeg kulturnog i društvenog razvoja Muslimana s obzirom na nove društvene okolnosti, s tim da su ovaj put direktnu kontrolu nad njegovim radom imale nove, poslijeratne vlasti, kao, uostalom, i nad ukupnim, a posebno javnim i društvenim životom uopće. Međutim, uprkos ovoj kontroli i jasno zadatim okvirima rada i djelovanja, vijek ujedinjenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod" bit će vrlo kratak jer već 1949. godine tadašnje vlasti, shodno svom političko-ideološkom konceptu, zabranjuju rad temeljnih organizacija kulture naroda Bosne i Hercegovine, među njima i rad Kulturnog društva Muslimana "Preporod", oduzimajući mu istovremeno i svu njegovu brojnu i bogatu imovinu širom Bosne i Hercegovine i tadašnje Jugoslavije.

Dr. Zaim Šarac (Stolac, 1892. – Sarajevo, 1965.)

Nekadašnji aktivist "Gajreta", prvi predsjednik jedinstvenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod", pravnik i advokat, istaknuti političar i ministar.

Gašenjem Kulturnog društva Muslimana "Preporod" Bošnjaci ostaju bez svoje nacionalne kulturne institucije, što je ekvivalentno i širem društvenom položaju Bošnjaka u ovom vremenu, koji će sve do sedamdesetih godina 20. st. biti

zvanično "nepostojeći" narod. Pa ipak, rezultati djelovanja "Gajreta" i "Narodne uzdanice", odnosno Kulturnog društva Muslimana "Preporod" kao cjeline trajat će i dalje jer će bošnjačka kulturna i intelektualna elita čije su stvaranje svojim radom prethodno potakla, pomogla i omogućila upravo ova društva postati osnova na kojoj će se graditi kulturni i intelektualni profil Bosne i Hercegovine nakon Drugog svjetskog rata budući da su praktično u tom vremenu bile vrlo rijetke kulturne i intelektualne ličnosti koje na neki način, kao članovi, saradnici ili pitomci, nisu bile vezane za djelovanje "Gajreta" i "Narodne uzdanice", odnosno jedinstvenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod". To su manje-više svi bošnjački pisci, kulturni radnici i umjetnici svih usmjerenja i intelektualci različitih profila iz prve polovine 20. st., neki od osnivača i prvih profesora Univerziteta u Sarajevu i drugih univerziteta u Bosni i Hercegovini, odnosno neki od prvih akademika Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i sl., ali i onovremeni bošnjački političari te čak 13 narodnih heroja Jugoslavije, uključujući i mnoge žene te jedan broj nebošnjaka, kao i hiljade drugih učenika.

Dr. Zaim Šarac

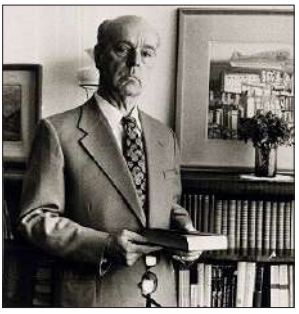

Meša Selimović

Skender Kulenović

Hasan Rebac

Avdo Humo

Hamza Humo

Džemal Bijedić

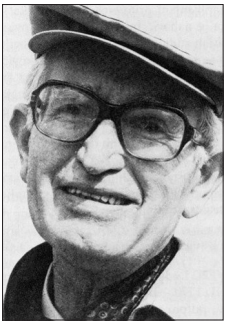

Akademik
Midhat Begić

Karta Jugoslavije

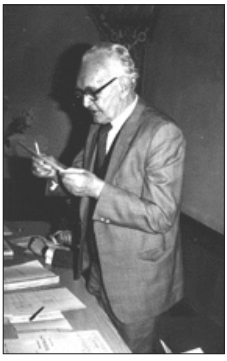
Akademik Hamdija Ćemerlić

Akademik Enver Redžić

Nađa Biser

Akademik Esad Pašalić

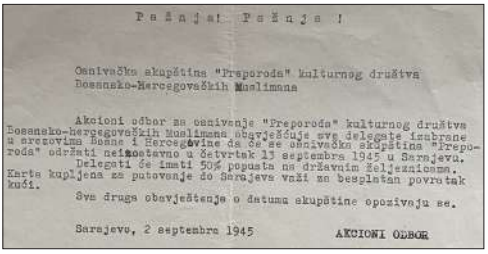

Pažnja! Pažnja !

Osnivačka skupština "Preporoda" kulturnog društva
Bosansko-Hercegovačkih Muslimana

Akcioni odbor za osnivanje "Preporoda" kulturnog društva Bosansko-hercegovačkih Muslimana obavještava sve delegate izabrane u srezovima Bosne i Hercegovine da će se osnivačka skupština "Preporoda" održati neizostavno u četvrtak 13 septembra 1945 u Sarajevu.

Delegati će imati 50% popusta na državnim željeznicama. Karte kupljene za putovanje do Sarajeva važi za besplatan povratak kući.

Sve druge obavještenje o datumu skupštine opoziva se.

Sarajevo, 2 septembra 1945 AKCIONI ODBOR

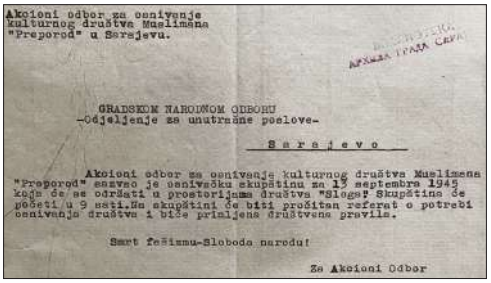

Akcioni odbor za osnivanje
kulturnog društva Muslimana
"Preporod" u Sarajevu.

GRADSKOM NARODNOM ODBORU
-Odjeljenje za unutrašnje poslove-

Sarajevo

Akcioni odbor za osnivanje kulturnog društva Muslimana "Preporod" saziva je osnivačku skupštinu za 13 septembra 1945 koja će se održati u prostorijama društva "Slogs" Skupštine će početi u 9 sati.Na skupštini će biti pročitan referat o potrebi osnivanja društva i biće prihvaćena društvena pravila.

Smrt fašizmu-Sloboda narodu!

Za Akcioni Odbor

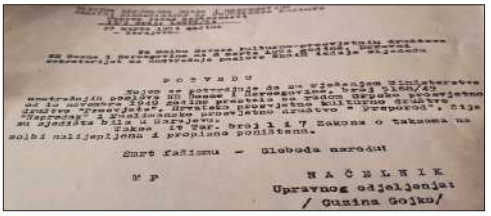

POTVRDU

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

M P

NAČELNIK
Upravnog odjeljenja:
/ Gusina Gojko/

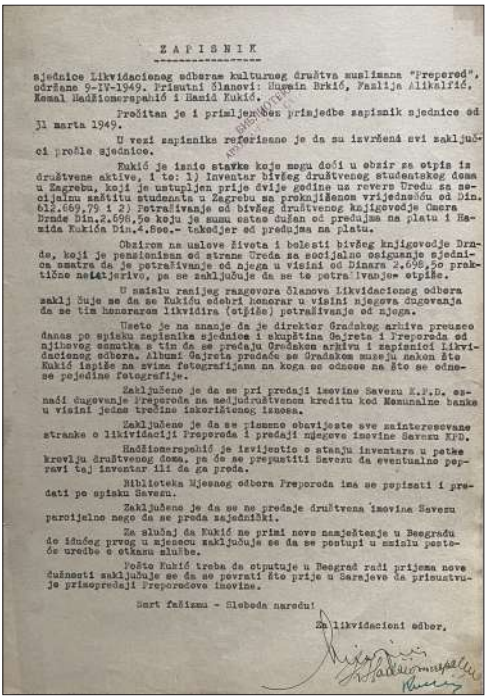

ZAPISNIK

sjednice Likvidacionog odbora kulturnog društva muslimana "Preporod", održane 9-IV-1949. Prisutni članovi: Husein Brkić, Fazlija Alikalfić, Kemal Hadžiomerspahić i Hamid Kukić.

Pročitan je i primljen bez primjedbe zapisnik sjednice od 31 marta 1949.

U vezi zapisnika referisano je da su izvršeni svi zaključci prošle sjednice.

Kukić je iznio stavke koje mogu doći u obzir za otpis iz društvene aktive, i to: 1) Inventar bivšeg društvenog studentskog doma u Zagrebu, koji je ustupljen prije dvije godine uz revers Uredu za socijalnu zaštitu studenata u Zagrebu sa prokuriščenom vrijednošću od Din. 612.669,75 i 2) potraživanje od bivšeg društvenog knjigovođe Omera Drnde Din.2.698,5o koju je sumu ostao dužan od predujma na platu i Hamida Kukića Din.4.8oo.- također od predujma na platu.

Obzirom na uslove života i bolesti bivšeg knjigovođe Drnde, koji je penzionisan od strane Ureda za socijalno osiguranje sjednica nalazi da je potraživanje od njega u visini od Dinara 2.698,5o praktično nerealizirivo, pa se zaključuje da se to potraživanje otpiše.

U smislu ranijeg razgovora članova Likvidacionog odbora zaključuje se da se Kukiću odobri honorar u visini njegova dugovanja da se tim honorarom likvidira (otpiše) potraživanje od njega.

Često je na sjednicama je direktor Gradskog arhiva preuzeo danas po spisku zapisnike sjednica i skupština Odjeljka i Preporoda od njihovog osnutka s tim da se predaju Gradskom arhivu i zapisnici Likvidacionog odbora. Albumi fotografija na koja se odnose na što se odnose pojedine fotografije.

Zaključeno je da se pri predaji imovine Savezu K.P.J.D. odvoji dugovanje Preporoda na međudruštvenom kreditu kod Komunalne banke u visini jedne trećine iskorištenog iznosa.

Zaključeno je da se pismene obavijesti sve zainteresovane stranke o likvidaciji Preporoda i predaji njegove imovine Savezu KPD.

Hadžiomerspahić je izvijestio o stanju inventara u pothe krovlju društvenog doma, pa će se prejuditi Savezu da eventualno pojravi taj inventar ili da ga preda.

Biblioteka Mjesnog odbora Preporoda ima se popisati i predati po spisku Savezu.

Zaključeno je da se ne predaje društvena imovina Savezu parcijalno nego da se preda zajednički.

Za slučaj da Kukić ne primi nove namještenje u Beogradu će idućeg prvog u mjesecu zaključuje se da se postupi u smislu posljednje uredbe o otkazu službe.

Pošto Kukić treba da otputuje u Beograd radi prijema nove dužnosti zaključuje se da se povrati što prije u Sarajevo da prisustvuje primopredaji Preporodove imovine.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Za likvidacioni odbor.

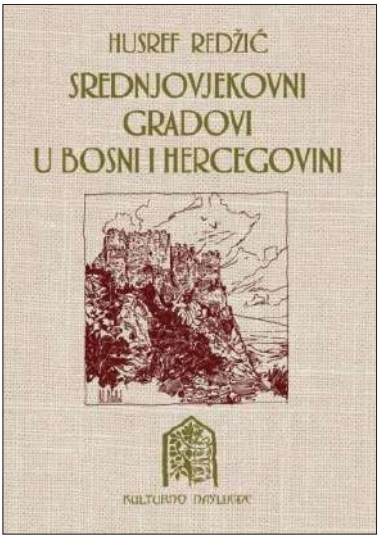

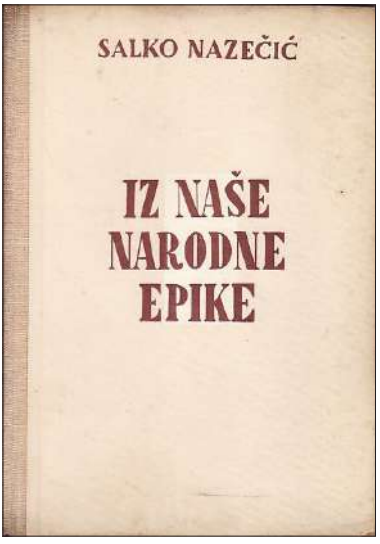

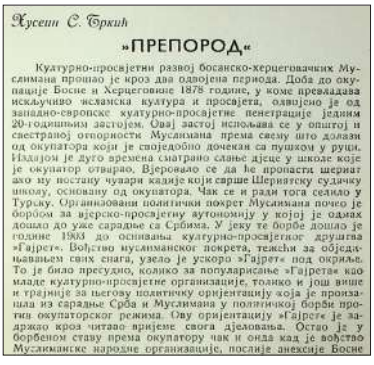

Husein S. Đrkin

»PREPOROD«

Kulturno-prosvjetni razvoj bosansko-hercegovačkih Muslimana prošao je kroz dva odvojena perioda. Doba do okupacije Bosne i Hercegovine 1878 godine, u kome prevladava isključivo islamska kultura i prosvjeta, odnosno je od zapadno-evropske kulturno-prosvjetne penetracije jednim 20-godišnjim zastojem. Ovaj zastoj iskoristava se u opštoj i svestranoj otpornosti Muslimana prema svemu što dolazi od okupatora koji je shodno dočekan sa puškom u ruci. Nadajem je dugo vremena smatrano slabe djece u školi koje je okupator otvarao. Vjerovalo se da će propasti sherijatsku sudačku školu, osnovanu od okupatora. Čak se i radi toga selilo u Tursku. Organizovani politički pokret Muslimana počeo je borbom za vjersko-prosvjetnu autonomiju u kojoj je odmah došlo do uže saradnje sa Srbima. U jeku te borbe došlo je godine 1903 do osnivanja kulturno-prosvjetnog društva »Gajret«. Vođstvo muslimanskog pokreta, težeći za objedinjavanjem svih snaga, uzelo je ubrzo »Gajret« pod okrilje. To je bilo prirodno, koliko za popularisanje »Gajreta« kao mlade kulturno-prosvjetne organizacije, toliko i još više i trajnije za njegovu političku orijentaciju koja je proizašla iz saradnje Srba i Muslimana u političkoj borbi protiv okupatorskog režima. Ovu orijentaciju »Gajret« je zadržao kroz čitavo vrijeme svoga djelovanja. Ostao je u borbenom stavu prema okupatoru čak i onda kad je vođstvo Muslimanske narodne organizacije, poslije aneksije Bosne

Strana 4 SARAJEVSKI DNEVNIK

Skupština obnovljenog »Gajreta«

Predložena je fuzija „Gajreta" i „Narodne Uzdanice"

Sarajevo, 3 jula.

Rukovodioci evropskom tobljem naših narodnih masa da se mobilišu oko političke snage za ujedinjenje života u slobodnoj otadžbini, sastali su se jučer članovi i pristalice Muslimanskog društva »Gajreta« da odlive i obnove svoje društvo, koje su narodni neprijatelji i pomagači okupatora razbijali još 1941. Druga Gajretova radnja bili su na vrijeme okupacije progonjeni, natjerani i silnjaci po koncentracionim logorima, te je još veći broj stupao u redove Narodno-oslobodilačke vojske i sudjelovao u ovoj borbi sa za oslobođenje naših naroda. Poštovanoni savezništvo, te borbe osnovnih je Gajretovim radnicima da se opet okupe u svom društvu i da omogući mogućno da naših naroda koji je jako strukturan sloj naše muslimanske narodnih masa.

Skupštini, koja je bila vrlo dobro posjećena, otvorio je predsjednik Banke Osmerović, istaknuti u prvom redu zadovoljstvo, naime prvobitnom radu na izvršenju i historijskom hrabrom i jedinstvu Srba, Hrvata i muslimana pod vodstvom druga Tita. Odsjednjem klicanje maršalu Titu pozdravio je predsjednik Osmerović, istaknuti se zatim nekoliko riječi o ulozi muslimanskog društva, kako ih se složenim naredbama ovoga poslijeratnog doba kroz koje prolazi naš narod, a naročito muslimanskog naroda mora.

Predsjednik »Prosvjete« Vlado Šamarčić čestitao je članovima Gajreta ovu skupštinu kao prvu, jer su na njoj našli vodstva i obnova. Ističe da nastavi: ne zaboravlja radom, osobito kao

PREPORODOV
ALMANAH-KALENDAR

1946
SARAJEVO

Sarajevski dnevnik, 1946.

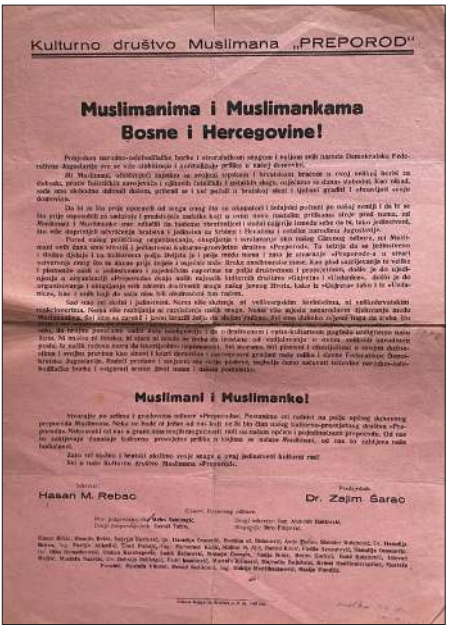

Kulturno društvo Muslimana „PREPOROD"

Muslimanima i Muslimankama Bosne i Hercegovine!

Muslimani i Muslimanke!

Hasan M. Rebac

Dr. Zajm Šarac

broj 60 »SARAJEVSKI DNEVNIK«

ORGANIZOVANJE MASOVNOG PROSVJETNOG RADA MEĐU MUSLIMANIMA BOSNE I HERCEGOVINE

Osnovano je Muslimansko kulturno društvo »Preporod«

DRUŠTVO ĆE SARADIVATI S KULTURNIM DRUŠTVIMA SRBA I HRVATA BOSNE I HERCEGOVINE

Sarajevo, 13 septembar.

Na inicijativu Glavnog odbora Muslimana Bosne i Hercegovine sastali su se danas u Sarajevu u velikom broju muslimanski kulturno-prosvjetni radnici iz svih krajeva i odrzali osnivačku skupštinu Muslimanskog kulturnog društva »Preporod«. Skupštini su prisustvovali narodni Minister Šefkerpaša Fejzagić, potpredsednik Narodne skupštine Avdo Humo, Ministri Hasan Brkić i dr. Hamdija Čemerlić, predsjednik ONO Husein Brkić, ministar Šefket Kurt, Murat Zaimović, Hatuga Ćišić, šefkrije Kurtović, Hasan Rebac i dr.

Pozdravljajući skupštinu kao privremeni predsjednik Glavnog odbora Muslimana Bosne i Hercegovine, dr Zajm Šarac istakao je skupštinu kojom se ostvaruje zahtijevah velike zemaljske konferencije Muslimana Bosne i Hercegovine, da se organizuje masovni rad na kulturno-prosvjetnom polju. Istaknuti taj zadatak Glavni odbor smatrao je najpogodnijim da se okupi sve one snage koje su do sada djelovale među Muslimanima. Bosna i Hercegovina je predstavila među Federalnim jedinicama Jugoslavije u prosvjetnom pogledu. Tome su krivi najviše sami Muslimani, jer su godinama objektivni uslovi za njihov bolji prosvjetni napredak, koje kod braće ostalih: vjera u Boga i Hercegovini. Narodno-oslobodilačka borba stvorila je ne tip demokratije, u kojoj nema nikakve mrve zaostalih ideja, da zahtjeva da strake nacionalne mase budu vaspitane. Među Muslimanima postoji specijalna potreba masovnog rada, da bi se oslobodila muslimanska žena koja je sada najveća kukosa mnogih javnih i društvenih funkcija u zivotu. Zato je potrebna najjača privatna inicijativa u kulturno-prosvjetnom radu, da se obezbijedi prosvjetni Muslimani djelovanja na vaspitanju najširih slojeva naroda. Potrebno je objedinili sve prosvjetne radnike iz bivših društava, koji se sami osjećaju za vrijeme okupacije i svo ono plejada naučnih radnika, koji su muslimanskog zajednici osvjetlili ove ideje u Narodno-oslobodilačkoj borbi.

Inž. Fazlija Alikalfić održao je referat o potrebi osnivanja »Preporoda«, u kojem se osvrnuo na dosadašnji kulturno-prosvjetni život Muslimana i njegova razvojna linija. Podvukao je poguban uticaj muslimanskih feudalaca i prolitoši koji su ljudski svoje lične interese na štetu širokih slojeva i radničkih masa. Tek 1903 najsvijesniji Muslimani osnovali su »Gajrete sa ciljem da trgovačke mase kulturno prosvjetnim radom na put napretka i oslobode svoj rospinuo i nekoju svoje vladajuće klase. Te je bio slavan period »Gajreta«. Ali je rad bio ometan i spriječavan. Poslije 1918 godine, pod vidovdanskim hegemonističke klike okupljene oko beogradskog dvora, široke narodne mase ostale su i dalje u neprosvijećenosti, jer je to bilo u interesu vladajuće klike. »Gajrete je i tada igrao značajnu ulogu očuvanja prosvjetnog rada među Muslimanima. Međutim, radilo se na školovanju pojedinaca, dok je bio zapostavljen prosvjetni rad među radničkom i seljačkom masama, tako da »Gajrete bio potreban organizacija Muslimana. Politička orijentacija »Gajretovih rukovodilaca nalazila je velikog štetu društvu i izazvala omalovažavanje narodne uzdanice, koji su na čelu stali ljudi koji su, pod vidom prosvjetnog rada među Muslimanima, radili

Haris Zaimović, Sanjin Kodrić i Nazif Salčin

Od Kulturnog društva Muslimana "Preporod" do Bošnjačke zajednice kulture

Rad Bošnjačke zajednice kulture kao pravnog sljednika Kulturnog društva Muslimana "Preporod" obnovljen je tek u uvjetima kraja socijalističkog poretka i početka demokratskih promjena u Bosni i Hercegovini i tadašnjoj Jugoslaviji – 5. 10. 1990. godine na Obnoviteljskoj skupštini održanoj u sarajevskoj Vijećnici, tadašnjoj Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine. Obnoviteljska skupština i sama je bila znak i pokazatelj demokratskih promjena, a okupila je bošnjačku kulturnu i intelektualnu elitu ovog vremena, pri čemu, kao i prvobitno osnivanje "Gajreta" 1903. godine, sam čin obnavljanja Kulturnog društva Muslimana "Preporod" bio je prvorazredni društveni događaj. Za prvog predsjednika obnovljenog društva izabran je prof. dr. Muhsin Rizvić, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu i ugledni historičar bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, i sam nekadašnji saradnik "Narodne uzdanice". Kako je to istakao Rizvić u uvodnoj riječi na Obnoviteljskoj skupštini, obnova Kulturnog društva Muslimana "Preporod" predstavljala je trenutak "naše kulturne renesanse", odnosno čin kojim se uspostavljaju "osnove integracije naših stvaralačkih snaga na plemenitom poslu njegovanja, razvijanja i proučavanja naše kulture i povijesti, nauke i umjetnosti, sve to u ravnopravnom i plodotvornom odnosu sa kulturama i znanstvenim dostignućima drugih naroda i civilizacija".

Prof. dr. Muhsin Rizvić (Mostar, 1930. – Sarajevo, 1994.)

Prvi predsjednik obnovljenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod", od 1990. do 1993. godine, historičar bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu

U okrilju obnovljenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod" okupili su se gotovo svi značajni bošnjački kulturni djelatnici i istaknuti intelektualci, a odmah nakon Obnoviteljske skupštine započelo je i obnavljanje mjesnih

podružnica širom Bosne i Hercegovine i tadašnje Jugoslavije. Pritom, tek obnovljeno Kulturno društvo Muslimana "Preporod" imalo je i vrlo važnu ulogu u pripremama za popis stanovništva 1991. godine, prvi popis u demokratiziranim društvenim okolnostima, te je dalo ključno važan doprinos nastojanju da se bošnjački narod slobodno identitetski definira prilikom popisa, a naročito da obnovi vlastito, bosansko imenovanje maternjeg jezika, prvi put nakon ukidanja bosanske jezičke nominacije 1907. godine. Ubrzo slijede Agresija i rat u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine, što hoće bitno utjecati na razvoj tek obnovljenog Kulturnog društva Muslimana "Preporod", ali ga neće zaustaviti, pa se, na način prilagođen ratnim okolnostima, aktivnosti nastavljaju gdje god je to bilo moguće, pa tako i među borcima, izbjeglicama i drugim ratnim stradalnicima, a kasnije i među povratnicima.

U okvirima Kulturnog društva Muslimana "Preporod" provedena je i akcija organiziranja Ratnog kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca 1992. godine, na kojem je donesena i odluka o osnivanju današnjeg Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, kao i akcija organiziranja Prvog bošnjačkog sabora 1993. godine, historijski važnih skupova, kojima je Kulturno društvo Muslimana "Preporod" odgovorilo na izazove i potrebe povijesnog trenutka. Obnova narodnog imena *Bošnjak* bit će učinjena na Prvom bošnjačkom saboru, tragom čega će se i samo ovo društvo preimenovati najprije u Kulturno društvo Bošnjaka "Preporod" 1995., a nakon toga u Bošnjačku zajednica kulture "Preporod" 1997. te, konačno, u Bošnjačku zajednicu kulture 2024. godine, primjereno statusu temeljne i najstarije organizacije kulture Bošnjaka, odnosno bošnjačke kulturne matice i svjetske kulturne zajednice bošnjačkog naroda.

Radeći na daljnjoj afirmaciji bosanskog jezika, bošnjačke književnosti, historije Bošnjaka i drugih kulturno-identitetskih vrijednosti bošnjačkog naroda, današnja Bošnjačka zajednica kulture 1995. godine pokrenula je kapitalni projekt edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, kojom se u skladu s najvišim književnonaučnim standardima predstavljaju najznačajnija ostvarenja bošnjačke književnosti u njenoj ukupnosti, od srednjovjekovlja do savremenosti, a koja je u vrijeme svog pokretanja bila i sve do danas ostala najveći izdavački projekt u povijesti bošnjačke kulture uopće. Već naredne, 1996. godine objavila je prvi *Pravopis bosanskoga jezika* prof. dr. Senahida Halilovića, čime je omogućena i kako domaća, tako i međunarodna institucionalizacija bosanskog jezika, a odmah nakon toga, 1997. godine objavljena je i *Historija Bošnjaka* prof. dr. Mustafe Imamovića, prva historija bošnjačkog naroda uopće. Također, pokrenut je i rad

na izradi *Enciklopedije Bošnjaka*, generacijskom projektu najviše razine, kao i na nizu drugih projekata od značaja za Bošnjake, koji se realiziraju u Institutu za bošnjačke studije Bošnjačke zajednice kulture.

Kao bošnjačka kulturna matica i svjetska kulturna zajednica bošnjačkog naroda, Bošnjačka zajednica kulture danas se bavi svim oblastima kulture Bošnjaka, uključujući i kulturno nasljeđe i savremene kulturne prakse te naučnoistraživački rad, kao i rad s djecom i mladima. Direkcija Bošnjačke zajednice kulture nalazi se u Sarajevu, u nekadašnjem Domu društva "Gajret", dok širom Bosne i Hercegovine, u više zemalja bivše Jugoslavije, Evropi i svijetu djeluje više od 60 podružnica – općinskih / gradskih i kantonalnih / regionalnih društava i drugih organizacijskih jedinica. Sve ove podružnice i organizacijske jedinice značajno učestvuju u kulturnom i društvenom životu svojih sredina, odgovarajući na njihove neposredne kulturne i društvene potrebe, a u nekima su i okosnica kulturnog i društvenog života Bošnjaka, uz istovremenu otvorenost i za sve druge, odnosno za cjelinu društvene zajednice.

Pored Instituta za bošnjačke studije, pri Direkciji Bošnjačke zajednice kulture također djeluje i više centara i fondacija: Bibliotečko-informacijski centar, Centar za digitalizaciju i digitalnu humanistiku – Bošnjačka kuća znanja, Centar za izdavaštvo i medije – RTV "Preporod", Centar za stećak i nišan, Centar za tradicionalnu umjetnost i stare zanate, Centar za muzičke, scenske i likovne umjetnosti, Galerija "Preporod" – Kreativni centar vizuelnih umjetnosti, Zbirka umjetničkih djela i etnografska zbirka, odnosno Fond "Muhsin Rizvić" te Centar za djecu i mlade i Planinarsko društvo "Preporod".

Prof. dr. Enes Duraković (Derventa, 1948. – Sarajevo, 2024.)

Predsjednik Kulturnog društva Muslimana "Preporod" od 1993. do 1994. godine, historičar bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu

Prof. dr. Munib Maglajlić (Banja Luka, 1945. – Sarajevo, 2015.)

Predsjednik Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" od 1994. do 2001. godine, historičar bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i folklorist, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu

Prof. dr. Šaćir Filandra (Stolac, 1961.)

Predsjednik Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" od 2001. do 2010. godine, filozof, sociolog i politolog, redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Prof. dr. Senadin Lavić (Konjic, 1965.)

Predsjednik Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" od 2010. do 2019. godine, filozof, sociolog i politolog, redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Prof. dr. Sanjin Kodrić (Sarajevo, 1978.)

Predsjednik Bošnjačke zajednice kulture od 2019. godine, historičar bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i kulture, književni i kulturni teoretičar, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu

Prvi bošnjački sabor, Sarajevo, 27. i 28. 9. 1993.

Prof. dr. Muhsin Rizvić na Obnoviteljskoj skupštini KDM "Preprod"

Ratno Sarajevo

KAKO JE U BZK "PREPOROD" ORGANIZIRAN BOŠNJAČKI SABOR

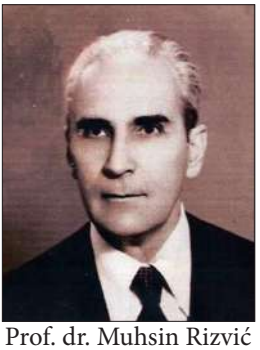

Prof. dr. Muhsin Rizvić

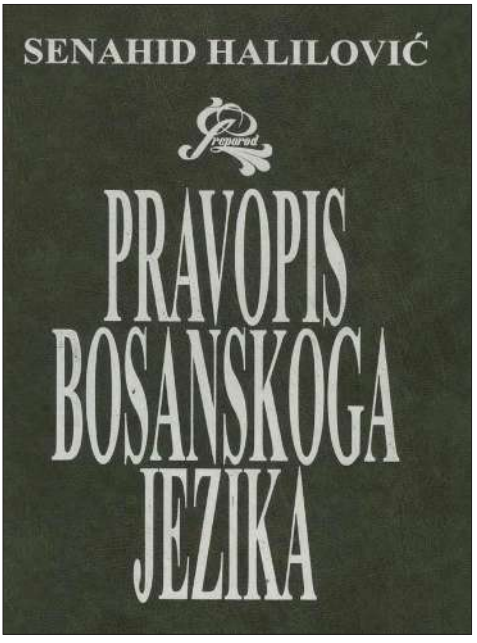

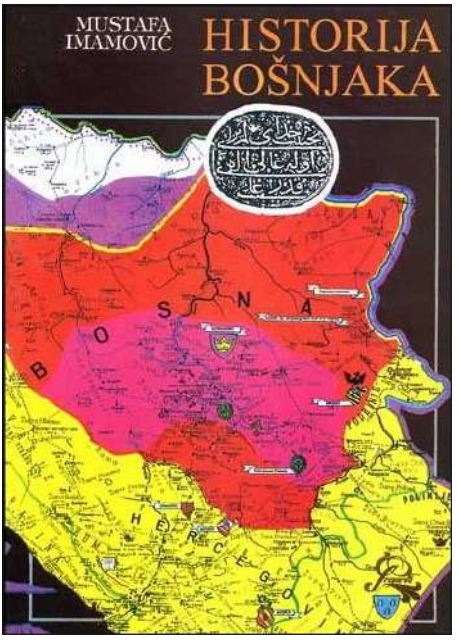

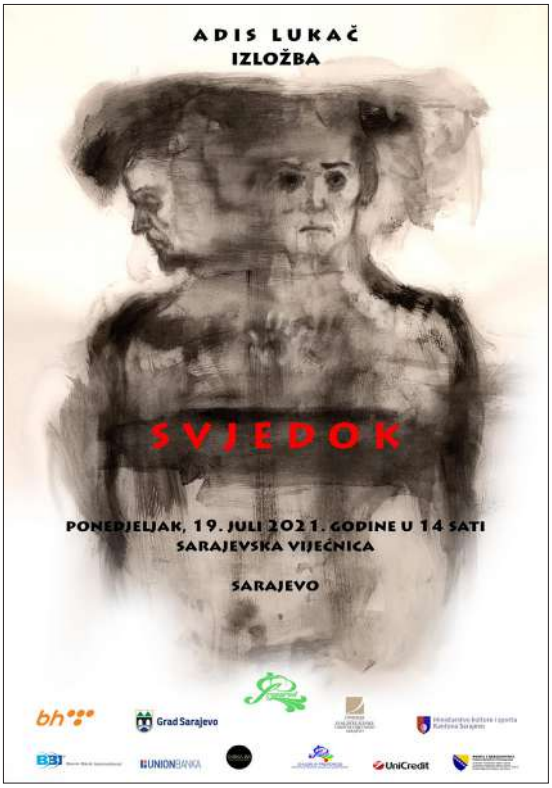
ADIS LUKAČ
IZLOŽBA
SVJEDOK
PONEDJELJAK, 19. JULI 2021. GODINE U 14 SATI
SARAJEVSKA VIJEĆNICA
SARAJEVO
Grad Sarajevo
UNIONBANKA
UniCredit

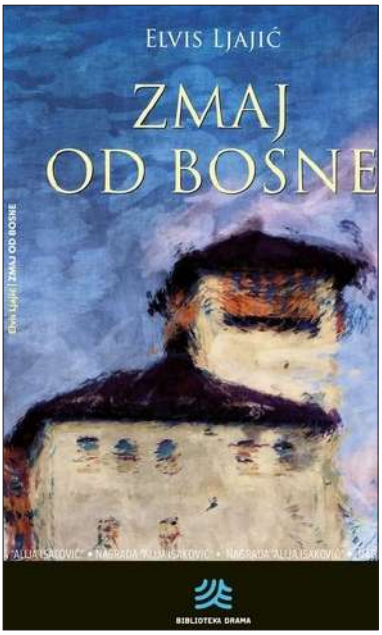
ELVIS LJAJIĆ
ZMAJ OD BOSNE
BIBLIOTEKA DRAMA

INSTITUT

Predsjednici BZK Preporod od Obnoviteljske skupštine 1990.
Tradicija duga 110 godina

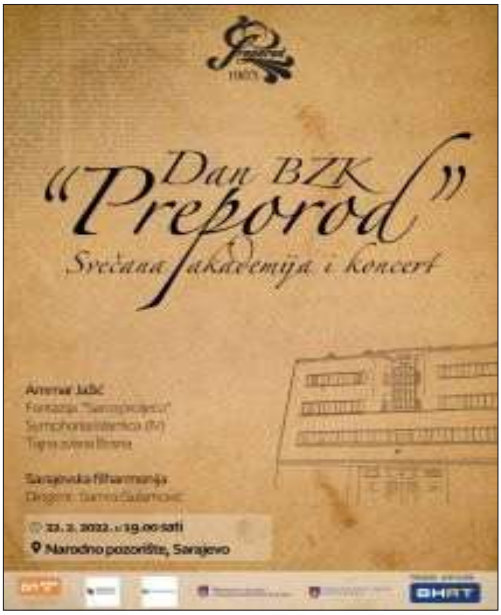

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
SKUPŠTINA KANTONA
SARAJEVO

Босна и Херцеговина
Федерација Босне и Херцеговине
СКУПШТИНА КАНТОНА
САРАЈЕВО

Bosnia and Herzegovina
Federation of Bosnia and Herzegovina
CANTON SARAJEVO
ASSEMBLY

Na osnovu člana 12. stav 1. tačka c. i člana 18. stav 1. tačka b. Ustava Kantona Sarajevo („Službene novine Kantona Sarajevo", br. 1/96, 2/96 – Ispravka, 3/96 – Ispravka, 16/97, 14/00, 4/01, 28/04, 6/13 i 31/17) i člana 117. i 119. Poslovnika Skupštine Kantona Sarajevo („Službene novine Kantona Sarajevo", broj: 41/12 - Drugi novi prečišćeni tekst, 15/13, 47/13, 47/15, 48/16, 9/20, 14/20, 16/22 i 17/22-Ispravka), Skupština Kantona Sarajevo na Trećoj redovnoj sjednici održanoj dana 18.04.2023. godine, donijela je

ODLUKU
O PROGLAŠENJU TEMELJNIH UDRUŽENJA KULTURE NARODA BOSNE I HERCEGOVINE OD POSEBNOG INTERESA ZA KANTON SARAJEVO

I
(Temeljna udruženja kulture)
Ovom odlukom proglašavaju se temeljna udruženja kulture naroda Bosne i Hercegovine, za kulturne organizacije od posebnog interesa za Kanton Sarajevo i to:

- Bošnjačka zajednica kulture "Preporod",
- Hrvatsko kulturno društvo "Napredak",
- Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta",
- Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo "La Benevolencija",
- Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca (VKBI),
- Hrvatsko narodno vijeće BiH (HNV) i
- Srpsko građansko vijeće Pokret za ravnopravnost u BiH (SGV).

II
(Afirmacija inzetnih kulturnih vrijednosti)
Dosljedno programskim ciljevima razvoja i afirmacije kulture, Kanton Sarajevo potvrđuje svoje opredjeljenje podrški kulturnih aktivnosti temeljnih udruženja kulture iz tačke I ove odluke u cilju stvaranja pretpostavki za afirmaciju inzetnih kulturnih vrijednosti u njihovoj organizaciji na domaćem, regionalnom i međunarodnom nivou.

III
(Planiranje budžetskih sredstava)
Zadužuje se Vlada Kantona Sarajevo, Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo, Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo i Ministarstvo finansija Kantona Sarajevo da u Budžetu Kantona Sarajevo za 2023. godinu i dalje, planiraju i obezbijede finansijska sredstva za ostvarivanje ciljeva iz tačke II ove odluke.

Adresa: Reisa Džemaludina Čauševića 1, 71 000 Sarajevo
Tel: + 387 (0) 33 562-055, Fax: + 387 (0) 33 562-210
Web: http://skupstina.ks.gov.ba
E-mail: skupstina@skupstina.ks.gov.ba

1/2

IV
(Stupanje na snagu)
Ova odluka stupa na snagu danom objavljivanja u "Službenim novinama Kantona Sarajevo".

Broj:01-04-1288/23
18.04.2023 godine
S A R A J E V O

PREDSJEDAVAJUĆI
SKUPŠTINE KANTONA SARAJEVO

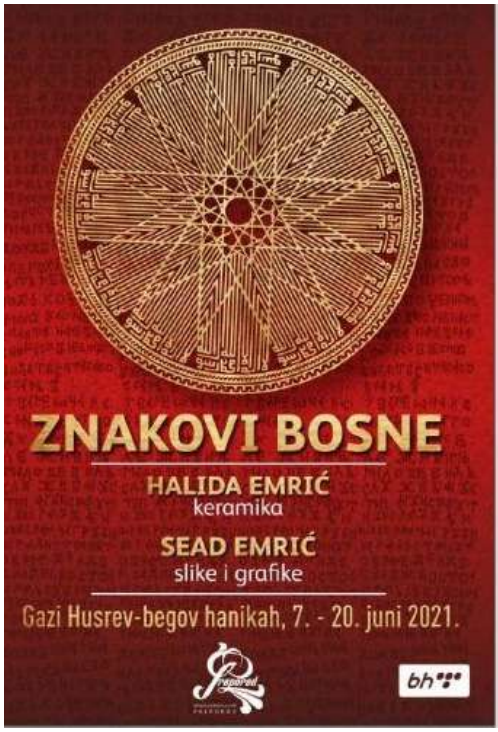

HALIDA EMRIĆ Bihać 1965.
Dizajner umjetničke keramike.

Članica je Udruženja likovnih umjetnika primjenjenih umjetnosti Bosne i Hercegovine (ULUPUBiH). Izlagala je na preko 50 samostalnih izložbi u zemlji i inostranstvu: Sarajevo, Bihać, Tuzla, Ljubuški, Zvornik, Vitez, Cazin, Ključ, Beč, Istanbul, Klagenfurt, Ljubljana, Kastav, Buzet, Bosanska Krupa, Jajce, Travnik, Banja Luka, Tabriz, Piran, Ajdovščina, Koper...

Tri puta je dobila najveću nagradu za umjetnost u zemlji Collegium artisticum te nagradu publike na međunarodnoj izložbi minijature u Tuzli. Osnivač je umjetničkog studija za izradu umjetničke keramike 2006. godine. Dobitnik je nagrade Akademije ženskog poduzetništvo Bihać.

U mediju keramike kao primjenjene umjetnosti izradila je protokolarne darove za većinu općina i gradova u Bosni i Hercegovini. Isto tako dizajnirala je i izradila protokolarne darove za brojna privredna društva i društvene organizacije. Saradnik je brojnih galerija i muzeja kao što su Historijski muzej BiH Sarajevo, Zavičajni muzej Travnik, Galerija Plus Banja Luka, Galerija ULUPUBiH Sarajevo, Galerija Mandžić Tuzla.

+387 62 613 976
serhat@bih.net.ba

SEAD EMRIĆ Bihać 1965.
Slikar i grafičar

Član je Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine (ULUBiH) od 1997. godine.
Bavi se slikarstvom, grafikom, crtežom i heraldikom.

Autor je brojnih slikarskih i grafičkih ciklusa. Do sada je priredio 97 samostalnih izložbi u domovini i svijetu. Učesnik je brojnih umjetničkih art simpoziuma. Svoja djela predstavio je na preko 150 kolektivnih izložbi. Dobitnik je više domaćih i medjunarodnih nagrada za svoju umjetnost.

++387 61 851 369
seademric@gmail.com

NAPREDAK

"Prosvjeta" Sarajevo

SARAJEVO

Na osnovu višedesetljetne neformalne saradnje, a s ciljem njena formaliziranja te unapređenja međusobnih odnosa, kao i s ciljem ostvarivanja interesa i potreba kulture naroda Bosne i Hercegovine, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod", Hrvatsko kulturno društvo „Napredak", Srpsko prosvjetno i kulturno društvo „Prosvjeta" i Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo „La Benevolencija" zaključuju sljedeći

Na temelju višedesetljetne neformalne saradnje, a s ciljem njezina formaliziranja te unaprjeđenja međusobnih odnosa, kao i s ciljem ostvarivanja interesa i potreba kulture naroda Bosne i Hercegovine, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod", Hrvatsko kulturno društvo „Napredak", Srpsko prosvjetno i kulturno društvo „Prosvjeta" i Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo „La Benevolencija" zaključuju sljedeći

На основу вишедецијске неформалне сарадње, а с циљем њеног формализовања те унапређења међусобних односа, као и с циљем остваривања интереса и потреба културе народа Босне и Херцеговине, Бошњачка заједница културе „Препород", Хрватско културно друштво „Напредак", Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета" и Јеврејско културно-просвјетно и хуманитарно друштво „La Benevolencija" закључују следећи

Sporazum o saradnji / Sporazum o suradnji / Споразум о сарадњи

Član 1.

Bošnjačka zajednica kulture „Preporod", Hrvatsko kulturno društvo „Napredak", Srpsko prosvjetno i kulturno društvo „Prosvjeta" i Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo „La Benevolencija" najstarije su i temeljne organizacije kulture naroda Bosne i Hercegovine – Bošnjaka, Hrvata, Srba i Jevreja.

Članak 1.

Bošnjačka zajednica kulture „Preporod", Hrvatsko kulturno društvo „Napredak", Srpsko prosvjetno i kulturno društvo „Prosvjeta" i Jevrejsko kulturno-prosvjetno i humanitarno društvo „La Benevolencija" najstarije su i temeljne organizacije kulture naroda Bosne i Hercegovine – Bošnjaka, Hrvata, Srba i Jevreja.

Члан 1.

Бошњачка заједница културе „Препород", Хрватско културно друштво „Напредак", Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета" и Јеврејско културно-просвјетно и хуманитарно друштво „La Benevolencija" најстарије су и темељне организације културе народа Босне и Херцеговине – Бошњака, Хрвата, Срба и Јевреја.

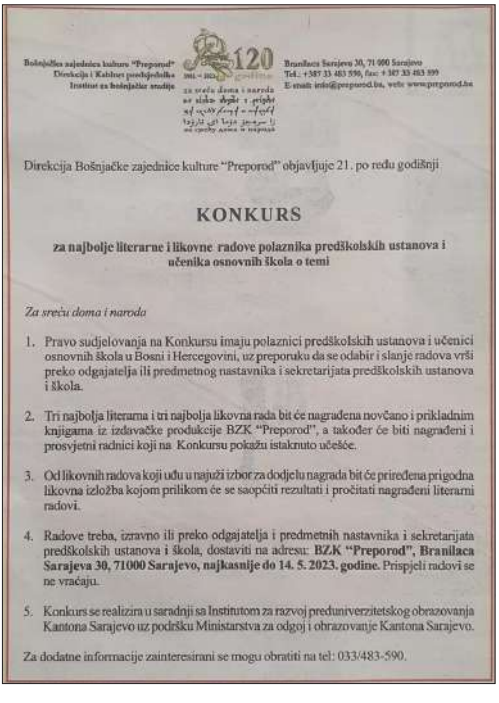

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"
Direkcija i Kabinet predsjednika
Institut za bošnjačke studije

120 godina
1904. – 2024.
za sreću doma i naroda

Branilaca Sarajeva 30, 71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 483 590, fax: +387 33 483 599
E-mail: info@preporod.ba, web: www.preporod.ba

Direkcija Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" objavljuje 21. po redu godišnji

KONKURS

za najbolje literarne i likovne radove polaznika predškolskih ustanova i učenika osnovnih škola o temi

Za sreću doma i naroda

1. Pravo sudjelovanja na Konkursu imaju polaznici predškolskih ustanova i učenici osnovnih škola u Bosni i Hercegovini, uz preporuku da se odabir i slanje radova vrši preko odgajatelja ili predmetnog nastavnika i sekretarijata predškolskih ustanova i škola.
2. Tri najbolja literarna i tri najbolja likovna rada bit će nagrađena novčano i prikladnim knjigama iz izdavačke produkcije BZK "Preporod", a također će biti nagrađeni i prosvjetni radnici koji na Konkursu pokažu istaknuto učešće.
3. Od likovnih radova koji uđu u najuži izbor za dodjelu nagrada bit će priređena prigodna likovna izložba kojom prilikom će se saopćiti rezultati i pročitati nagrađeni literarni radovi.
4. Radove treba, izravno ili preko odgajatelja i predmetnih nastavnika i sekretarijata predškolskih ustanova i škola, dostaviti na adresu: **BZK "Preporod", Branilaca Sarajeva 30, 71000 Sarajevo, najkasnije do 14. 5. 2023. godine.** Prispjeli radovi se ne vraćaju.
5. Konkurs se realizira u saradnji sa Institutom za razvoj predsveučilišnog obrazovanja Kantona Sarajevo uz podršku Ministarstva za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo.

Za dodatne informacije zainteresirani se mogu obratiti na tel: 033/483-590.

IMA JEDNA STAZICA
UZ RIJEKU...
LITERARNI I LIKOVNI RADOVI
POLAZNIKA PREDŠKOLSKIH
USTANOVA I UČENIKA
OSNOVNIH ŠKOLA 2022.
20 godina
Otvaranje izložbe 12. septembra 2022. godine
(ponedjeljak) u 13 sati
Galerija Preporod, Titova 54
Izložba je otvorena do 21. septembra 2022. godine od 10.00 do 16.00 sati
osim subote i nedjelje.

11. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
BOSANSKOHERCEGOVAČKA
DRŽAVA I BOŠNJACI
INSTITUT
ZA BOŠNJAČKE
STUDIJE
Sarajevo, BZK "Preporod"
Konferencijska sala
Branilaca Sarajeva 30
Srijeda, 24. 11. 2021.
Ministarstvo kulture i sporta
Kantona Sarajevo
Grad Sarajevo
UniCredit Bank
UNIONBANKA

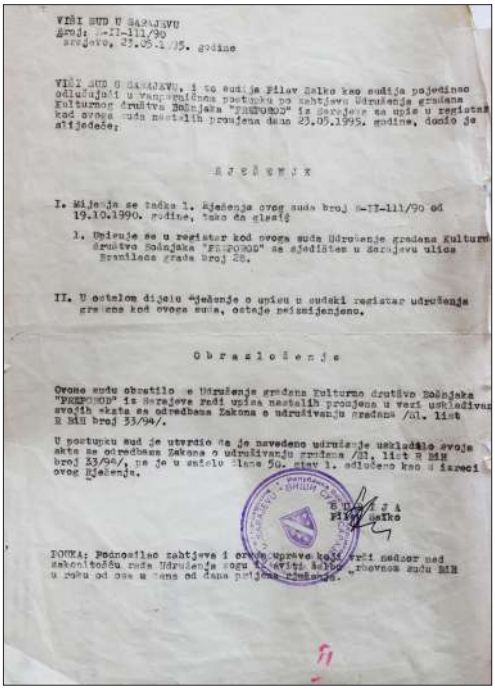

VIŠI SUD U SARAJEVU
Broj: Gž-II-111/90
Sarajevo, 29.05.1995. godine

VIŠI SUD U SARAJEVU, u vijeću sudija Filav Selko kao sudija pojedinac odlučujući u vanparničnoj postupku po zahtjevu Udruženja građana Kulturno društvo Bošnjaka "PREPOROD" iz Sarajeva za upis u registar kod ovoga suda nastalih promjena dana 29.05.1995. godine, donio je slijedeće:

R J E Š E N J E

I. Mijenja se točka 1. Rješenja ovog suda broj Gž-II-111/90 od 19.10.1990. godine, tako da glasi:

1. Upisuje se u registar kod ovoga suda Udruženje građana Kulturno društvo Bošnjaka "PREPOROD" sa sjedištem u Sarajevu ulica Branilaca grada broj 28.

II. U ostalom dijelu "rješenje o upisu u sudski registar udruženja građana kod ovoga suda, ostaje neizmijenjeno.

O b r a z l o ž e n j e

Ovome sudu obratilo se Udruženje građana Kulturno društvo Bošnjaka "PREPOROD" iz Sarajeva radi upisa nastalih promjena u vezi usklađivanja svojih akata sa odredbama Zakona o udruživanju građana /Sl. list R BiH broj 33/94/.

U postupku sud je utvrdio da je navedeno udruženje uskladilo svoje akte sa odredbama Zakona o udruživanju građana /Sl. list R BiH broj 33/94/, pa je u smislu člana 50. stav 1. odlučeno kao u izreci ovog Rješenja.

SUDIJA
Filav Selko

POUKA: Podnosilac zahtjeva i ovlaštene uprave koji vrši nadzor nad zakonitošću rada Udruženja mogu izjaviti žalbu Vrhovnom sudu BiH u roku od osam dana od dana prijema rješenja.

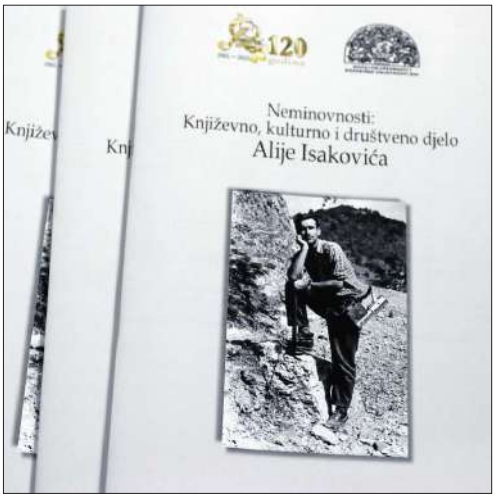

Prof. dr. Enes Duraković

Prof. dr. Munib Maglajlić

Prof. dr. Šaćir Filandra

Prof. dr. Senadin Lavić

Prof. dr. Sanjin Kodrić

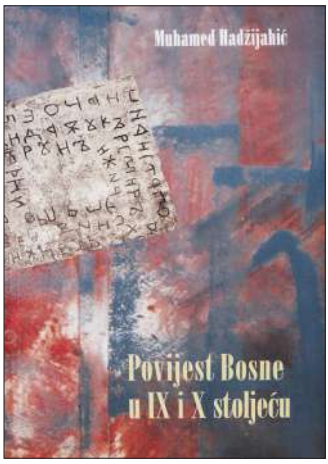
Muhamed Hadžijahić
Povijest Bosne
u IX i X stoljeću

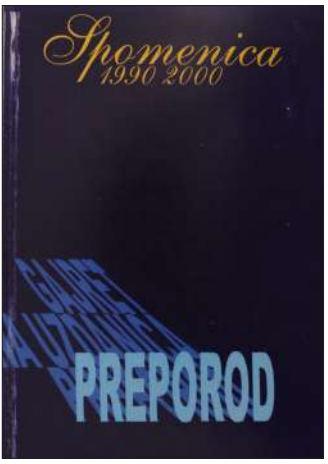
Spomenica
1990 2000
PREPOROD

IZMEĐU
SEBE I
SVIJETA
(P)ogledi na teme iz
književne i kulturalne
prošlosti / historije
Bosne i Hercegovine

PRIVIĐENJA IZ
SREBRENOG VIJEKA

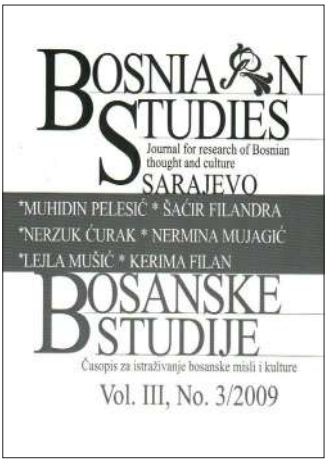
BOSNIAN
STUDIES
Journal for research of Bosnian
thought and culture
SARAJEVO
*MUHIDIN PELESIĆ * ŠAĆIR FILANDRA
*NERZUK ĆURAK * NERMINA MUJAGIĆ
*LEJLA MUŠIĆ * KERIMA FILAN
BOSANSKE
STUDIJE
Časopis za istraživanje bosanske misli i kulture
Vol. III, No. 3/2009

ANTOLOGIJA
BOSANSKOHERCEGOVAČKE
DRAME
XX VIJEKA
GORDANA MUZAFERIJA
FAHRUDIN RIZVANBEGOVIĆ
VOJISLAV VUJANOVIĆ

ISMA KAMBEROVIĆ
BIBLIOGRAFIJA
IZDANJA BZK "PREPOROD"
I
LITERATURA
O BZK "PREPOROD":
1990-2010.

MEVLUD
U
ŽIVOTU
I
KULTURI
BOŠNJAKA

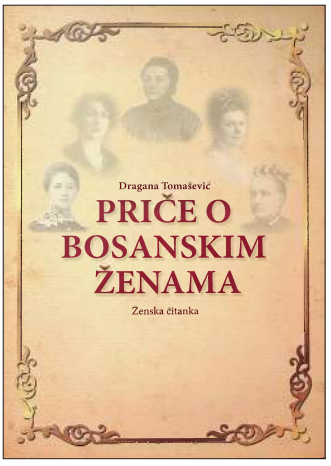
Dragana Tomašević
PRIČE O
BOSANSKIM
ŽENAMA
Ženska čitanka

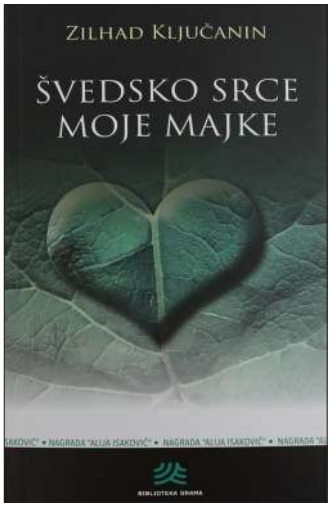
ZILHAD KLJUČANIN
ŠVEDSKO SRCE MOJE MAJKE

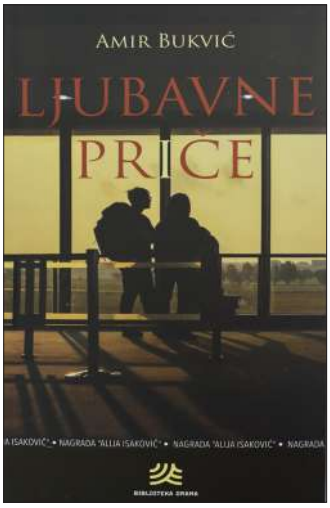
AMIR BUKVIĆ
LJUBAVNE PRIČE

JUSUF ŽIGA
VRIJEME (SVE)POLITIKE

Ibrahim Pašić
OD STEĆKA DO NIŠANA
U BOSNI I HERCEGOVINI

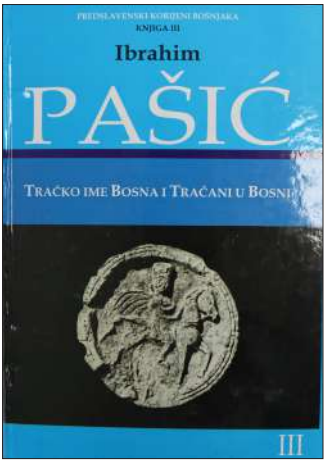
Ibrahim
PAŠIĆ
III

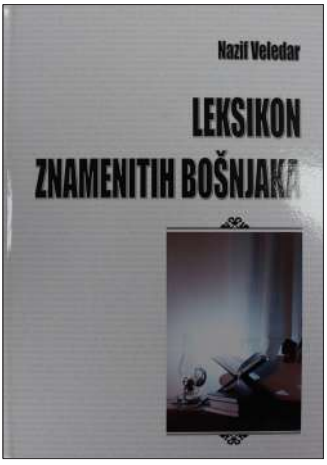
Nazif Veledar
LEKSIKON

Isma Kamberović
Munib Maglajlić
(1945-2015)
bibliografija i literatura

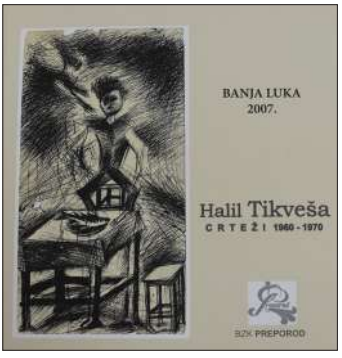
BANJA LUKA
2007.
Halil Tikveša
CRTEŽI 1960-1970
BZK PREPOROD

GODIŠNJAK2011
GODIŠNJAK2012
GODIŠNJAK2013
GODIŠNJAK2014
GODIŠNJAK2010
GODIŠNJAK2009
GODIŠNJAK2008
GODIŠNJAK2007
GODIŠNJAK2006
GODIŠNJAK2005
GODIŠNJAK2004
GODIŠNJAK2003
GODIŠNJAK2002
GODIŠNJAK2001

OPĆINA CENTAR SARAJEVO
Zahvalnica sa zlatnim ljiljanom
Bošnjačkoj zajednici kulture
"Preporod" u BiH

GRAD SARAJEVO
GRADSKO VIJEĆE
DODJELJUJE
ŠESTOAPRILSKU NAGRADU
GRADA SARAJEVA
Bošnjačka zajednica kulture
"Preporod"
6. APRIL 2003
PREDSJEDAVAJUĆA
GRADSKOG VIJEĆA

JAVNO PRIZNANJE
PLAKETU KANTONA
Bošnjačkoj zajednici kulture
"Preporod"

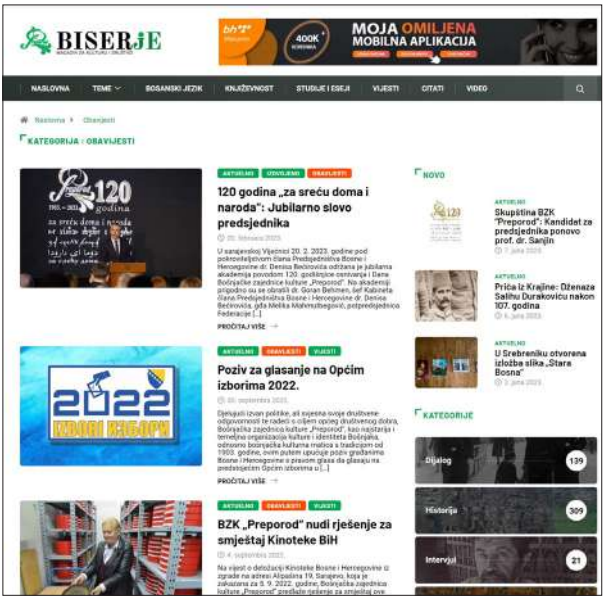
BISERJE
MOJA OMILJENA
MOBILNA APLIKACIJA
NASLOVNA
TEME
BOSANSKI JEZIK
KNJIŽEVNOST
STUDIJE I ESEJI
VIJESTI
ČITATI
VIDEO
KATEGORIJA : OBAVIJESTI
120 godina „za sreću doma i naroda": Jubilarno slovo predsjednika
Poziv za glasanje na Općim izborima 2022.
BZK „Preporod" nudi rješenje za smještaj Kinoteke BiH
NOVO
Skupština BZK "Preporod": Kandidat za predsjednika ponovo prof. dr. Sanjin
Priča iz Krajine: Dženaza Salihu Durakoviću nakon 107. godina
U Srebreniku otvorena izložba slika „Stara Bosna"
KATEGORIJE
Dijalog 139
Historija 309
Intervju 21

Slovom o slovu:
Tragovima bosanske pismenosti
СЛОВОМ О СЛОВУ: ТРАГОВИМА БОСАНСКЕ ПИСМЕНОСТИ
Autori izložbe:
Dr. Enna Ramić-Kunić,
naučna saradnica Instituta za jezik Univerziteta u Sarajevu
Dr. Alen Kahrimanović,
naučni saradnik Instituta za jezik Univerziteta u Sarajevu
Prof. dr. Sanjin Kodrić,
predsjednik Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" i redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu
Tehnička priprema:
Grafički dizajn i štampanje „Preporod":

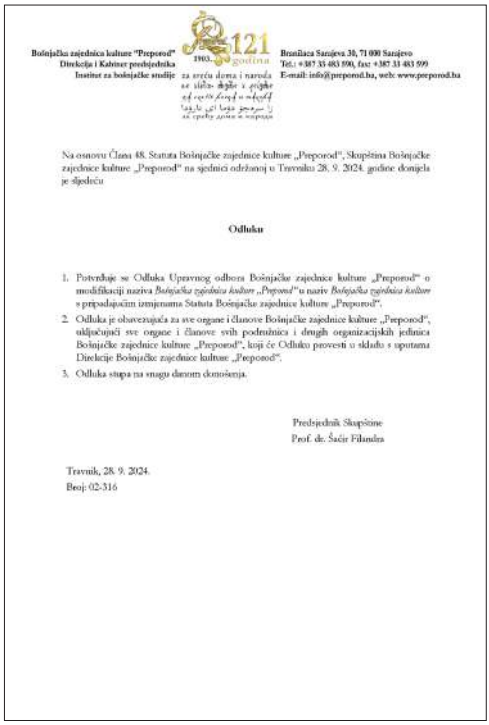

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"
Direkcija i Kabinet predsjednika
Institut za bošnjačke studije

1903. 121 godina

za sreću doma i naroda

Branilaca Sarajeva 30, 71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 483 590, fax: +387 33 483 599
E-mail: info@preporod.ba, web: www.preporod.ba

Na osnovu Člana 48. Statuta Bošnjačke zajednice kulture „Preporod", Skupština Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" na sjednici održanoj u Travniku 28. 9. 2024. godine donijela je sljedeću

Odluku

1. Potvrđuje se Odluka Upravnog odbora Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" o modifikaciji naziva *Bošnjačka zajednica kultura „Preporod"* u naziv *Bošnjačka zajednica kultura* s pripadajućim izmjenama Statuta Bošnjačke zajednice kulture „Preporod".
2. Odluka je obavezujuća za sve organe i članove Bošnjačke zajednice kulture „Preporod", uključujući sve organe i članove svih podružnica i drugih organizacijskih jedinica Bošnjačke zajednice kulture „Preporod", koji će Odluku provesti u skladu s uputama Direkcije Bošnjačke zajednice kulture „Preporod".
3. Odluka stupa na snagu danom donošenja.

Predsjednik Skupštine
Prof. dr. Šaćir Filandra

Travnik, 28. 9. 2024.
Broj: 02-316

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"
Direkcija i Kabinet predsjednika
Institut za bošnjačke studije

1903. 121 godina

za sreću doma i naroda

Branilaca Sarajeva 30, 71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 483 590, fax: +387 33 483 599
E-mail: info@preporod.ba, web: www.preporod.ba

Obrazloženje

1. Sam naziv *Bošnjačka zajednica kultura „Preporod"* strukturno se sastoji od svojeg glavnog – generičkog dijela *Bošnjačka zajednica kultura*, koji suštinski određuje instituciju koju imenuje (narodna prepoznatost, zajednica kao oblik organiziranja i kultura kao oblast rada i djelovanja), i vlastitog imena *„Preporod"*, koje se u nazivu javlja kao svojevrsni imenski dodatak glavnom dijelu naziva, bez možne kako strukturne, tako i sušinske veze s glavnim dijelom naziva. Pritom, dodatak *„Preporod"* pokazuje se kao višestruko suvišan, ali i nepodesan iz niza razloga, naročito u današnjem kontekstu, jednako kao i u historijskoj perspektivi.
2. Sam aktuelni naziv tek je jedan od niza naziva koje je današnja Bošnjačka zajednica kulture „Preporod" imala tokom svoje više od 120 godina duge historije, pri čemu su njezina različita prethodna imenovanja u pravilu bila rezultat kako historijskih prilika, odnosno kulturnih, društvenih, političkih i drugih okolnosti ranijih vremena, tako i karaktera same institucije u pojedinim historijskim periodima. Historija imenovanja današnje Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" stoga je ekvivalentna historiji okolnosti njezina institucionalnog razvoja, kao i historiji stepena njezine institucionalne razvijenosti i dosegnutog institucionalnog kapaciteta i društvenog statusa.
3. Najstariji, ali i najduže korišteni naziv pod kojim je radila i djelovala današnja Bošnjačka zajednica kulture „Preporod" jeste naziv *„Gajret"*, naziv kulturno-prosvjetnog društva koje je osnovano 1903. godine kao prva glavna institucionalna preteča i pravni prethodnik današnje Bošnjačke zajednice kulture „Preporod". „Gajret" je ovo vlastito ime kao naziv dobio po ugledu na način imenovanja mnogobrojnih drugih društava kulture i drugih sličnih organizacija u Bosni i Hercegovini i širem južnoslavenskom prostoru krajem 19. i početkom 20. st., pri čemu je u početku bio određen kao „društvo za potpomaganje đaka muslimana na srednjim i višim školama", potom kao „društvo za kulturno i ekonomsko podizanje muslimana", da bi, u kontekstu osobenog procesa „nacionalizirања muslimana", odnosno u skladu sa specifičnim društveno-političkim okolnostima u monarhističkoj Jugoslaviji, 1929. godine bio preimenovan u „zajedno muslimansko kulturno i prosvjetno društvo", što je određenica pod kojom će raditi i djelovati sve do početka Drugog svjetskog rata.
4. Drugi važni naziv pod kojim je svojevremeno radila i djelovala današnja Bošnjačka zajednica kulture „Preporod" jeste naziv *„Narodna uzdanica"*, naziv kulturno-prosvjetnog društva koje predstavlja njezinu drugu glavnu institucionalnu preteču i pravnog prethodnika, a koje je osnovano 1924. godine, i to kao protuteža društveno-političkom aspektu rada društva „Gajret", mada će i „Gajret" i „Narodna uzdanica" u sušini imati istu kulturno-prosvjetnu ulogu kod Bošnjaka svojeg vremena. U vrijeme osnivanja „Narodna uzdanica" bit će određena kao „muslimansko kulturno društvo", da bi

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"
Direkcija i Kabinet predsjednika
Institut za bošnjačke studije

1903. 121 godina

za sreću doma i naroda

Branilaca Sarajeva 30, 71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 483 590, fax: +387 33 483 599
E-mail: info@preporod.ba, web: www.preporod.ba

kasnije, slično „Gajretu", u takoder specifičnim društveno-političkim okolnostima datog vremena, 1941. godine i ovo društvo bilo preimenovano, ovaj put u „hrvatsko muslimansko kulturno društvo", što je bio zahtjev onovremenih vlasti NDH.

5. „Gajret" i „Narodna uzdanica" radit će i djelovati paralelno sve do Drugog svjetskog rata, nakon kojeg će, na inicijativu novih vlasti, 1945. godine biti objedinjeni u *Muslimansko kulturno društvo „Preporod"*, kojem će se u međuvremenu pridružiti i sva ostala bošnjačka kulturno-prosvjetna i slična društva i drugi oblici organiziranja kulturno-prosvjetnog rada kod Bošnjaka ovog vremena, uključujući i preostale muslimanske čitaonice te Muslimansko dobrotvorno društvo „Merhamet". Pritom, naziv novog, jedinstvenog društva „Preporod" zadat je sa strane novih vlasti kao jedinstveni zamjenski naziv za ujedinjena ranija društva „Gajret" i „Narodna uzdanica", odnosno sva druga bošnjačka društva do Drugog svjetskog rata, pri čemu je ime novog društva imalo za cilj jasno određenje koncepcije rada i djelovanja novog, jedinstvenog društva, a to je bio upravo ne samo kulturni već i sveukupni društveno-politički „preporod" onovremenih muslimanskih „narodnih masa" u skladu s novim, komunističkim ideološkim konceptom.
6. Iako je kao takvo formirano u skladu s odlukom i pod kontrolom novih vlasti, Muslimansko kulturno društvo „Preporod" radit će i djelovati vrlo kratko – do 1949. godine, kad će biti ukinuto kao i druga nacionalna društva u Bosni i Hercegovini, a do njegove obnove doći će tek u kontekstu demokratskih promjena u bivšoj Jugoslaviji 1990. godine, kad se obnavlja kao *Kulturno društvo Muslimana „Preporod"*. Nakon obnove bošnjačkog narodnog imena na Prvom bošnjačkom saboru 1993. godine, Kulturno društvo Muslimana „Preporod" 1995. godine bit će preimenovano u *Kulturno društvo Bošnjaka „Preporod"*, a nakon toga, 1997. godine, provodi se i njegovo preimenovanje te se, konačno, uvrđa aktuelni naziv *Bošnjačka zajednica kulture „Preporod"*. Ovaj posljednji, sadašnji naziv jeste se, pritom, kao izraz institucionalnog razvoja Bošnjačke zajednice kulture „Preporod", s namjerom da se i nazivom jasno napravi što je moguće izraženija i manja distanca od limitirajućeg okvira „kulturnog društva", kao okvira koji je već tad bio odavno historijski prevaziđen i nepimjeren dosegnutom institucionalnom kapacitetu, odnosno s namjerom da se jasno naglasi široki, složeni okvir institucije. Pritom, u datom trenutku, a s obzirom na šire kulturno-društvene okolnosti, zadržan je tad još uvijek relativno funkcionalan imenski dodatak *„Preporod"*, s tim da su se i tad upravo u vezi s ovim dodatkom javile neskrivene dilema i preispitivanja, kao i prijedlozi za njegovo napuštanje.
7. Problem naziva današnje Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" prisutan je, dakle, praktično od njezina osnivanja pod imenom društva „Gajret" 1903. godine pa nadalje, a posebno od obnove njezina rada 1990. godine, dok se danas konačno rješavanje ovog problema nadaje kao očigledna i u potpunosti nužna potreba. To je posebno izraženo i važno u kontekstu mogućnosti daljnjeg institucionalnog razvoja Bošnjačke zajednice kulture „Preporod", uključujući naročito ono što je njezin društveni status i

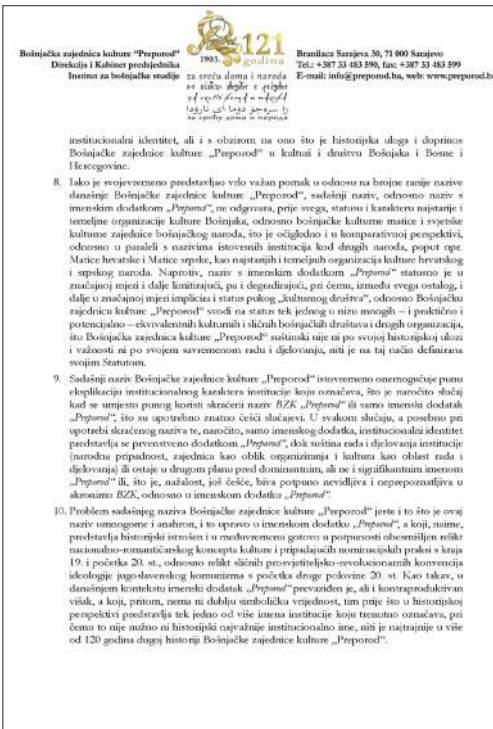

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"
Direkcija i Kabinet predsjednika
Institut za bošnjačke studije

1903. 121 godina

za sreću doma i naroda

Branilaca Sarajeva 30, 71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 483 590, fax: +387 33 483 599
E-mail: info@preporod.ba, web: www.preporod.ba

institucionalni identitet, ali i s obzirom na ono što je historijska uloga i doprinos Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" u kulturi i društvu Bošnjaka i Bosne i Hercegovine.

8. Iako je svojevremeno predstavljao vrlo važan pomak u odnosu na brojne ranije nazive današnje Bošnjačke zajednice kulture „Preporod", sadašnji naziv, odnosno naziv s imenskim dodatkom *„Preporod"*, ne odgovara, prije svega, statusu i karakteru najstarije i temeljne organizacije kulture Bošnjaka, odnosno bošnjačke kulturne matice i svjetske kulturne zajednice bošnjačkog naroda, što je očigledno i u komparativnoj perspektivi, odnosno u paraleli s nazivima istovrsnih institucija kod drugih naroda, poput npr. Matice hrvatske i Matice srpske, kao najstarijih i temeljnih organizacija kulture hrvatskog i srpskog naroda. Naprotiv, naziv s imenskim dodatkom *„Preporod"* statusno je u značajnoj mjeri i dalje limitirajući, pa i degradirajući, pri čemu, između svega ostalog, i dalje u značajnoj mjeri implicira i status pokog „kulturnog društva", odnosno Bošnjačku zajednicu kulture „Preporod" svodi na status tek jednog u nizu mnogih – i praktično i potencijalno – ekvivalentnih kulturnih i sličnih bošnjačkih društava i drugih organizacija, što Bošnjačka zajednica kulture „Preporod" suštinski nije ni po svojoj historijskoj ulozi i važnosti ni po svojem savremenom radu i djelovanju, niti je na taj način definirana svojim Statutom.
9. Sadašnji naziv Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" istovremeno onemogućuje punu eksplikaciju institucionalnog karaktera institucije koju označava, što je naročito slučaj kad se umjesto punog koristi skraćeni naziv *BZK „Preporod"* ili samo imenski dodatak *„Preporod"*, što su upotrebno znatno češći slučajevi. U svakom slučaju, a posebno pri upotrebi skraćenog naziva te, naročito, samo imenskog dodatka, institucionalni identitet predstavlja se prevenstveno dodatkom *„Preporod"*, dok sušina rada i djelovanja institucije (narodna prepoznatost, zajednica kao oblik organiziranja i kultura kao oblast rada i djelovanja) ili ostaje u drugom planu pred dominantnim, ali ne i signifikantnim imenom *„Preporod"* ili, što je, nažalost, još češće, biva potpuno nevidljiva i neprepoznatljiva u akronimu *BZK*, odnosno u imenskom dodatku *„Preporod"*.
10. Problem sadašnjeg naziva Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" jeste i to što je ovaj naziv umnogome i anahron, i to upravo u imenskom dodatku *„Preporod"*; a koji, naime, predstavlja historijski istrošen i u međuvremenu gotovo u potpunosti obesmišljen reliktni nacionalno-romantičarskog koncepta kulture i pripadajućih nomitacijskih praksi s kraja 19. i početka 20. st., odnosno reliktni sličnih prosvjetiteljsko-revolucionarnih konvencija ideologije jugo-slavenskog komunizma s početka druge polovine 20. st. Kao takav, u današnjem kontekstu imenski dodatak *„Preporod"* prevaziđen je, ali i kontraproduktivan višak, a koji, pritom, nema ni dublju simboličku vrijednost, tim prije što u historijskoj perspektivi predstavlja tek jedno od više imena institucije koju trenutno označava, pri čemu to nije nužno ni historijski najvažnije institucionalno ime, niti je najtrajnije u više od 120 godina dugoj historiji Bošnjačke zajednice kulture „Preporod".

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"
Direkcija i Kabinet predsjednika
Institut za bošnjačke studije

Branilaca Sarajeva 30, 71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 483 590, fax: +387 33 483 599
E-mail: info@preporod.ba, web: www.preporod.ba

11. Osim u sadržinskom smislu, institucionalni identitet Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" sa sadašnjim nazivom, odnosno imenskim dodatkom „*Preporod*", izrazito je problematičan i u praktičnom smislu. Uz jedan broj drugih sličnih primjera, odnosno različitih drugih pravnih subjekata s istim vlastitim imenom, posebno je u ovom smislu problematično dovođenje u vezu i miješanje Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" s Islamskim informativnim novinama *Preporod* kao najbire poznatim i izrazito etabliranim izdanjem Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Razlozi za takvo što višestruki su, a uz neinformiranost o široj društvenoj zajednici, čak i tamo gdje se to ne bi očekivalo, to je naročito vidno dominantnija pojava lista *Preporod* „ze narodu", a još više izrazito dominantna pojava Islamske zajednice u javnosti i društvu, posebno u poređenju sa znatno skromnijom pojavom Bošnjačke zajednice kulture „Preporod". U takvoj situaciji list *Preporod* gotovo redovno percipira se kao izdanje Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" ili se, pak, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod" percipira kao tek jedna od institucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, što nije u interesu ni Islamske zajednice ni Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" kao samosvojnih institucija.

12. Pored suštinskih, i važni praktični razlozi upućuju na potrebu i važnost modifikacije naziva *Bošnjačka zajednica kulture „Preporod"* u naziv *Bošnjačka zajednica kulture*. Pa ipak, uz nesumnjive predmosti, predložena modifikacija podmazivanjeva i jedan broj izazova, među kojima su najizrazitiji izrazi emocionalne privrženosti, upotrebne navike i etabliranosti postojećeg naziva, odnosno izraze „otpendinga". Ovi izazovi, međutim, nesumnjivo su minimalni u odnosu na predmosti, a kako to pokazuju mnogobrojni slični primjeri, uključujući i primjere obnove narodnog imena *Bošnjak*, naziva *bosanski jezik* i sl., odnosno mnogi primjeri preimenovanja drugih institucija, uključujući i također institucije s dugom tradicijom, građova, država, kompanija, robnih marki itd. širom svijeta, s tim što je nužno na adekvatan način izvršiti „otpending" te sistemski etablirati modificirani naziv, odnosno ukupni inovirani institucionalni identitet u javnosti.

13. Jedan od izazova jeste i administrativne prirode budući da se predložena modifikacija imena odnosi i na brojne podružnice, odnosno organizacijske jedinice Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Modifikacija imena u ovim slučajevima odvijat će se kao proces u odgovarajućem vremenskom roku, pri čemu imena „*Preporod*", odnosno „*Gajret*" i „*Narodna uzdanica*" i dalje ostaju zakonski zaštićena i u domaćem i u međunarodnom pravnom smislu kao nazivi institucionalnih pretača i pravnih prethodnika Bošnjačke zajednice kulture. Također, a radi osiguranja kontinuiteta i vidljivosti tamo gdje je to potrebno, ime „*Preporod*" zadržava se u svim slučajevima gdje za to postoje opravdani razlozi, odnosno u nazivima pojedinih muzičkih, folklornih i dr. selekcija i aktivnosti podružnica (Hor „Preporod", Ansambl narodnih pjesama i igara „Preporod", Folklorni ansambl „Preporod" i sl.), kao i u nazivima pojedinih organizacijskih jedinica Bošnjačke zajednice kulture (Galerija „Preporod", RTV „Preporod", Planinarsko društvo „Preporod" i sl.).

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"
Direkcija i Kabinet predsjednika
Institut za bošnjačke studije

Branilaca Sarajeva 30, 71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 483 590, fax: +387 33 483 599
E-mail: info@preporod.ba, web: www.preporod.ba

14. Sastavni dio procesa modifikacije naziva *Bošnjačka zajednica kulture „Preporod"* u naziv *Bošnjačka zajednica kulture* jeste i promjena logotipa institucije budući da samim svojim verbalnim sadržajem postojeći logotip (ime „*Preporod*" ispisano stilizirsnim fikom pisma) postaje neprimjeriv. Umjesto trenutnog logotipa, obnavlja se logotip društva „Gajret" kao najstarije institucionalne preteče i prvog pravnog prethodnika Bošnjačke zajednice kulture, uz nužne modifikacije, odnosno adaptacije s obzirom na novi naziv i savremene dizajnerske-grafičke standarde. Savremenom obnovom ovog inače simbolički vrlo signifikantnog logotipa i vizuelnim identitetom institucionalno se u cijelosti zaokružuje historija Bošnjačke zajednice kulture i dodatno etablira institucionalna tradicija od osnivanja društva „Gajret" 1903. godine pa nadalje. Pritom, a radi osiguranja kontinuiteta i vidljivosti tamo gdje je to potrebno, raniji logotip s imenom „*Preporod*" zadržava se u svim slučajevima gdje za to postoje opravdani razlozi, odnosno u slučajevima pojedinih muzičkih, folklornih i dr. selekcija i aktivnosti podružnica (Hor „Preporod", Ansambl narodnih pjesama i igara „Preporod", Folklorni ansambl „Preporod" i sl.), kao i u nazivima pojedinih organizacijskih jedinica Bošnjačke zajednice kulture (Galerija „Preporod", RTV „Preporod", Planinarsko društvo „Preporod" i sl.).

15. Predložena modifikacija naziva *Bošnjačka zajednica kulture „Preporod"* u naziv *Bošnjačka zajednica kulture* nadaje se kao nesumnjiva i neupitno opravdana potreba iz brojnih kako suštinskih, tako i praktičnih razloga. Modifikacijom naziva riječava se u nominacijskom smislu problem institucionalnog identiteta Bošnjačke zajednice kulture koji *de facto* traje duže od 120 godina, odnosno sam institucionalni identitet nominacijski se stabilizira vjerovatno trajno ili barem na duže vrijeme, a sama Bošnjačka zajednica kulture postoje napokon *imenovana* u skladu s onim što je njezin stvarni, suštinski karakter, odnosno historijska uloga i doprinos i savremeni značaj, sa svom fundamentalnom važnošću čina adekvatnog imenovanja. Takvo što predstavlja vrlo važnu osnovu i za daljnji institucionalni razvoj Bošnjačke zajednice kulture, uključujući i mogućnost da se u njezine institucionalne okvire kao sastavne ili pridružene organizacijske jedinice uključe i pojedine druge srodne organizacije, odnosno uključujući i daljnja nastojanja s ciljem rješavanja problema njezina društvenog statusa i finansiranja njezina rada i djelovanja.

(Inicijator i predlagač Odluke i autor Obrazloženja: predsjednik Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" prof. dr. Sanjin Kodrić)

Selektivna literatura

1. Bećović, Uzeir: *Kulturno prosvjetno društvo "Gajret" u Pljevljima*, Almanah, Podgorica, 2007.
2. Dacić, Nadir: *Društvo "Gajret" u Prijepolju i njegova kulturno-prosvjetna djelatnost*, Društvo za nauku, kulturu i umjetnost Bošnjaka "Ikre", Prijepolje, 2007.
3. Dacić, Nadir: *"Gajret" u Sjenici*, Ustanova kulture, Sjenica, 2009.
4. Dacić, Nadir: *"Gajret" u Novoj Varoši*, Dom kulture "Jovan Tomić", Nova Varoš, 2011.
5. Dacić, Nadir: *"Gajret" u Prijepolju (1921–1941)*, Dom kulture, Prijepolje, 2012.
6. Dacić, Nadir: *"Gajret" u Novom Pazaru*, Fakultet islamskih nauka, Beograd, 2014.
7. Dacić, Nadir: *Beogradski Gajret "Osman Đikić"*, Doktorska disertacija, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2015.
8. Dacić, Nadir: *Beogradski Gajret "Osman Đikić"*, Fakultet islamskih nauka, Beograd / Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2016.
9. Dizdarević, Faruk: *Gajret u Priboju*, Zavičajni muzej, Priboj, 2004.
10. Ferović, Denis: *Uloga "Gajreta" u razvoju kulturnog identiteta Bošnjaka početkom XX vijeka u Bosni i Hercegovini*, Magistarski rad, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011.
11. Hadžiahmetović, Ismail: *"Narodna uzdanica" u kulturnome i društvenome životu Muslimana Bosne i Hercegovine*, Historijski arhiv, Tuzla, 1998.
12. Kadić, Dženeta: *Doprinos časopisa "Gajret" odgojno-obrazovnoj praksi u Bosni i Hercegovini*, Magistarski rad, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.
13. Kamberović, Isma: *Bibliografija izdanja BZK "Preporod" i literatura o BZK "Preporod": 1990–2010. (Povodom dvadeset godina od obnove rada "Preporoda")*, BZK "Preporod", Sarajevo, 2010.
14. Kemura, Ibrahim: *Bibliografija radova objavljenih u kalendaru "Gajret" i "Narodna uzdanica"*, Vrhovno Islamsko starješinstvo u SFRJ, Sarajevo, 1971.
15. Kemura, Ibrahim: *Uloga "Gajreta" u političkom i kulturnom životu Muslimana do 1941. godine*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1982.
16. Kemura, Ibrahim: *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903–1941)*, Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986.

17. Kemura, Ibrahim: *Značaj i uloga "Narodne uzdanice" u društvenom životu Bošnjaka (1923. – 1945.)*, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića / Institut za istoriju, Sarajevo, 2002.
18. Kodrić, Sanjin i Zaimović, Haris: *Bošnjačka zajednica kulture "Preporod": 120 godina za sreću doma i naroda*, BZK "Preporod", Sarajevo, 2023.
19. Nikšić Rebihić, Edina: *Uticaj časopisa "Novi Behar" i "Gajret" na razvoj obrazovanja i promjenu društvene svijesti Bošnjaka u periodu od 1939. do 1945. godine*, Magistarski rad, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017.
20. Omerika, Senad: *Kulturne i književne vrijednosti "Gajreta" za vrijeme austrougarske vladavine*, Magistarski rad, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić", Mostar, 2015.
21. Omerika, Senad – Sudo: *Na kapiji sjećanja: Uloga "Gajreta" u razvoju bošnjačke književnosti za vrijeme austrougarske uprave*, Narodna biblioteka, Mostar, 2018.
22. Prguda, Edin: *Muslimansko kulturno i prosvjetno društvo "Gajret" (1921–1941): Analitički inventar*, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2004.
23. *Spomenica dvadesetipetogodišnjice "Gajreta": 1903.–1928.*, ur. Hamza Humo, Glavni odbor "Gajreta", Sarajevo, 1928.
24. *Spomenica BZK "Preporod" (1990–2000)*, ur. Munib Maglajlić, BZK "Preporod", Sarajevo, 2000.
25. Zahirović, Mirna: *Doprinos kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva "Gajret" u razvoju školstva, nauke i kulture u Bosni i Hercegovini od 1903. do 1949. godine*, BZK "Preporod", Jablanica, 2008.

BOŠNJAČKA ZAJEDNICA KULTURE

Za sreću doma i naroda

HISTORIJA TRADICIJA KULTURA

BOŠNJAČKA ZAJEDNICA KULTURE

Za sreću doma i naroda

Safvet-beg Bašagić

Pozdravni govor na Osnivačkoj skupštini *Gajreta*

Štovana gospodo i prijatelji!

Hvala Vam u ime privremenog odbora što ste se odazvali pozivu i gajret učinili doći na skupštinu gdje se društvu *Gajret* polaže temeljni kamen, na kome će se – ako Bog da i sreća nas posluži – s vremenom podići trajni spomenik koji će podsjećati naše potomstvo da smo i mi jednom na svijetu bili i nešto učinili. A sada, dozvolite mi da Vam ukratko kažem historiju razvića ovoga društva od početka do danas.

Prije četiri-pet godina, u kolu nekoliko mladih muslimana koji su na prolazu iz Beča svratili u Sarajevo, rodila se misao da se osnuje jedno društvo koje će materijalno pomagati siromašne i neopskrbljene slušatelje na višim školama. Za to su bila izrađena i pravila, ali prilike i bojazan za loš odziv od strane naroda uspavale su tu plemenitu zamisao na neko vrijeme. Istom lani, naš novi podmladak na visokim školama u Beču obratio se pismeno na nekoliko (mladih) nastavnika u Sarajevu i izvan Sarajeva s molbom da se svaki, po uviđavnosti i po mogućnosti, pobrine da što više naše mladeži pohađa moderne škole. Ta skromna molba iskrene mladeži potaknula je ponovno na razmišljanje svakog njezina prijatelja.

Pri koncu lanjske školske godine, jedan put u kolu više učitelja poveo se razgovor o tome pitanju. Iz običnog razgovora isplela se misao da se osnuje društvo koje će potpomagati siromašne muslimane da pohađaju osnovne i srednje škole. To malo društvance od nekoliko učitelja i prijatelja ove misli razišlo se sa zadaćom da preko školskih ferija ispita hoće li takvo poduzeće naći odziva.

Par dana prije ove školske godine, za vrijeme trka u Butmiru, došlo je u Sarajevo dosta odličnih muslimana iz pokrajine. Dakle pružila se lijepa prilika za sporazum i nije se smjelo propustiti a da se malo življe ne pretrese pitanje o osnivanju islamskog potpornog društva. Kada se vidjelo da i u pokrajini ima dosta rodoljuba koji će se svojski zauzeti za ovakovo poduzeće, zgoda se nije mogla propustiti; na brzu ruku sazvano je danas za sutra više odličnika sa strane i iz Sarajeva da dođu na mali razgovor u Ruždiju. Kako je brzo išlo, odziv je bio dobar, a uspjeh još bolji. Izuzam nekoliko njih, brzo smo se sporazumili i jednoglasno je zaključeno da se osnuje društvo za potpomaganje siromašnih muslimana na srednjim i višim školama pod imenom *Gajret*. Tu je odmah izabran privremeni odbor od šest članova da izradi pravila i predloži ih Visokoj vladi na odobrenje. Kako je poznato svima, pravila su odobrena i *Gajret* će se danas ovdje konstituirati i stupiti u život.

Govoriti o koristi i zamašaju ovoga poduzeća suvišno bi bilo, jer to znači raspravljati o koristi nauke uopće. A mi svi znamo da stotinu ajeti kerima i hadisi šerifa preporučuje, dapače nalaže nauku kao vjersku dužnost svakome bez razlike roda i staleža. Bojeći se da ne bih oduljio navađajući sve ajete, hadise i riječi prvih halifa, spomenuću samo neke:

Ilmun uluvvi kadrini ber vedžhi bihterin. Ispad idet šehadet: Hel jesteviellzin. Visoku čast nauke na najljepši način dokazuje svjedočanstvo *hel jesteviellzine* (mogu li se usporediti neznani sa znanim?, itd.). A sada čujte što hadisi šerif veli: *Talebul ilmi faridatun ala kulli muslimin ve muslimetin* (Tražiti nauku sveta je dužnost svakom muslimanu i muslimanki).

A koja je to nauka i gdje je treba tražiti tumače nam dva naredna hadisa: *Utlubul ilme velev bissini* (Traži nauku pa makar u Kini) i *El-hikjmetu dalletul mumini ehazeha ejne vedžedeha* (nauka je za muslimana zalutala deva, uzima je gdje je nađe). Dobar tumač ovome hadisu jesu hazreti Alijine riječi: *Unzur ila ma kale, vela tanzur ila men kale* (Gledaj što je rečeno, a ne gledaj ko je rekao). A najbolja je poznata izreka Es-sejidi Ahmedi Rufaije el-Huseini: *Huzil hikmete ejne rejteha feinnel akile jehuzul hikmete la jubali ala ejji haitin kjutibet ve an ejji redžulin nukilet ve nim ejji kjafirin sumiat* (Uzmi nauku gdje je vidiš, jer pametan čovjek uzima nauku bez obzira na kome je zidu napisana, od koga je čovjeka predana i od koga nevjernika čuvana).

Ovim riječima komentara ne treba. Dakle, muslimanu su otvoreni puti da traži nauku od koga god bilo i gdje god hoće. U tome mu se daje potpuna sloboda. Što mi tu svetu dužnost ne vršimo, mi smo sami krivi.

Štovana gospodo i prijatelji, meni je danas osobita čast zapala, dapače to mi i laska, da kao predsjednik privremenog odbora otvorim ovu skupštinu, gdje se nalazi više odličnih prvaka i velika svita mladeži; doduše imade u tome komadić egoizma, ja to i ne tajim, jer je zbilja lijepo bar nekoliko časaka biti tumačem svoga naraštaja, svoje generacije. Vjerujte mi, od mladeži nema simpatičnijih i milijih slušatelja, pred kojima čovjek može slobodnije otvoriti srce i reći svoje misli, jer se nada da će ga saslušati i razumjeti. Mladež lahko shvaća i s mladenačkim žarom (čuvstvom) odmah počima raditi čim se uvjeri da je nešto dobro i korisno. Čujmo šta veli Hakem II, vladar endeloski: *Eš-šejhu in jahvin nuha bi tedžarubin / veš-šebabu rejil kavmi inde šebabiha*.

Sve što tvori stari čovjek,
Na iskustvu svome tvori,
A narodna mlada miso
Na mladome srcu gori.

I prva misao za ovo poduzeće planula je u mladim srcima; zato ovdje, moji mladi prijatelji, stupite vi naprijed, pod pokroviteljstvom i iskusnim savjetom naših prvaka i uleme.

Vi, mladost, ste buduća narodna volja i inteligencija! Svaki uviđavan čovjek cijeniće ideje koje u vama začnu i koje vi ispovijedate. Ako nije u kome od vas još dozrelo pitanje da li nam treba pohađati moderne nauke ili ne treba, onda ga molim za oproštenje i upućujem ga neka dalje razmišlja, s molbom da sam svojom glavom razmišlja i da se ne da zavesti svakidanjim nejasnim tvrdnjama u obliku sofizma, koje više odgovaraju ishitrenoj mudrosti nego li čvrstu uvjerenju.

Čovjek koji hoće da koristi svojoj općini, ne smije sebe nipošto držati ništetnim bićem, a ne smije se ni preveć dići nad svoju okolinu, nego mora zrelim razmišljanjem i solidnim radom koračati naprijed. To razmišljanje ne smije trajati dugo, jer ko god dugo razmišlja, ne ostaje mu vremena za rad. Pod izrazom solidni rad treba razumjeti redoviti rad, svagdanju dužnost koju čovjek sebi nametne da svoje djelo svaki dan naprijed pomakne za jedan korak, stopu ili podlanicu. Život je bez rada jednoglasna, monotona kajda, koje mjesto da nas razveseli, sve naš više i više umorava i ozlovoljuje. Narod je jak i moćan u kome radinosti budi ponos i samosvijest. Ko ima imalo pogleda u svijet, lahko se može osvjedočiti da je lozinka našega vijeka, a i svih vjekova, Gambettina

lozinka: Raditi, pa opet, raditi, i opet raditi (*Du travail, toujours du travail, et encore du travail*). Zato, gospodo moja, neka mi niko ne zamjeri što se obraćam u ovoj prigodi na sve rodoljube i na mladež kao na čilu neprokušanu silu, da primi ovo mladenačko poduzeće u svoje ruke, neustrašivo ga vodi naprijed, širi što više može i usavršava.

Draga omladino, upregni sve sile pa hajde na posao! Bez moralne i materijalne pomoći naše čestite starine i prvaci neće vas ostaviti. Nas sve čovječanska dužnost zove da svaki doprinese ovdje neku količinu svoga rada, da svi skupa ostavimo lijep spomen i primjer budućem naraštaju. Neka svaki od nas primi svoju zadaću kao svetu dužnost, koja će mu dokolicu radom zasladiti i u životu ispuniti onu prazninu koju zovemo suvišnim odmorom. Ta zadaća može biti jednostavna i naoko neznatna, ali ništa zato – njezin plod neće biti beskoristan. Zrno do zrna – pogača; kamen do kamena – palača. Doprinesimo svaki neko zrno, neko kamen, pa eto našem *Gajretu* za kratko vrijeme pogače i palače.

Gospodo moja! Ja bih vas još nešto zamolio , a to je: neka bude kod ostvarenja ovoga poduzeća manje razmišljanja, više oduševljenja, manje želje, više volje, manje zbora, više tvora, manje očajanja, više samopouzdanja, pa se sve može postići s Božijom pomoći, lijepim načinom i islamskim nepokolebivim gajretom.

Edhem Mulabdić

Ideologija *Narodne Uzdanice*

Rijetko se koja naša a i opća ustanova može da podiči raznolikim momentima koji su povoljno ili nepovoljno utjecali na razvoj, kao što je to bilo kod *Narodne Uzdanice*. Od postanka svog ona uživa simpatije naše zajednice, njezin postanak gleda se s jedne strane s ljubavlju i poštovanjem, a sa druge predestiniranom odlukom nepotrebnosti i suvišnosti. Ona se rađa i razvija teško, ali se ipak razvija i održava na životu.

Po svom glavnom i konkretnom pozivu i *Narodna Uzdanica* ublažuje jednu našu socijalnu potrebu, pomaže našu omladinu željnu nauke i omogućuje joj da izađe iz tmine u svijetlo, da od običnog našeg prosječnog građanina stvori jaka savremena čovjeka dorasla zahtjevima vremena u kom živi, zrela budućeg domaćina, samostalna čovjeka i pobornika za dobro naše islamske zajednice. Naš narod vidi blagotvorni rad *Narodne Uzdanice*, vidi kako se pred njegovim očima stvara i raste jedna njegova ustanova, jedna tvrđava budućih generacija, uzdiže se kula svjetilja, koja mnogim i mnogim pojedincima pokazuje pravi put kojim će krenuti spasu svom. Narod se okuplja oko te svoje kulturne tekovine, ponosi se njom i oduševljava za nju.

Na tim principima, zadojena islamskim i patriotskim osjećajima na jednoj čisto etičkoj bazi, osnovana je *Narodna Uzdanica* i živi blagotvorno, djelujući u narodu, potpomažući i spasavajući mu omladinu i okupljajući sam narod oko njegova preporoda. Ona je mlada ustanova, s kratkom ali svijetlom tradicijom.

U pozitivnom svom radu *Narodna Uzdanica* nastoji da očuva i da kultivira sve vrednote naše zajednice, ona teži i uzdiže nada sve svijetle crte karaktera naših djedova, a da u isto doba držimo korak stopu u stopu sa savremenim progresom, da se naše savremene i buduće generacije održe sposobne u svakom pravcu i dorasle vremenu u kome žive. Naši pradjedovi bijahu uzor vitezovi, plemići i dostojni svoga roda i plemena, vrijedni i u privatnom životu i požrtvovni

u svim narodnim pothvatima, u dobru mirni i podašni, u borbi pravi divovi, veličinu njihovih svijetlih karaktera naša je pjesma zlatom iskitila i ovjekovječila za nas i buduće generacije. U prevelikoj težnji i čuvanju svog karaktera i tradicija oni bijahu i veliki protivnici svih novotarija i svega tuđinskog, zbog čega su zaostajali za svojom savremenošću. Mi, potomci njihovi, drukčije ćemo shvaćati potrebe savremenih generacija, ali treba da se zanosimo za njihovim lijepim svojstvima, da ih slijedimo u čvrstoći karaktera. I ako se naš život bitno razlikuje od njihova, mi ćemo njih slijediti u ustrajnosti, u borbi i požrtvovnosti za svoju zajednicu, u ljubavi prema rodu i domovini.

Ove dvije vrline: poštivanje svijetlih karaktera naših djedova, težnja da udovoljavamo savremenim zahtjevima cilj su i sredstvo *Narodne Uzdanice* u njezinu radu za našu zajednicu. Tim vrlinama oboružane naše mlade generacije biće dorasle svim zahtjevima koje im vrijeme nameće i s pouzdanošću će ići u susret boljoj budućnosti.

Hamza Humo

Povodom 25 godina *Gajreta*

Sudbonosni časovi istorije, koji su sve donedavna maćuhinski titrali sa našim cjelokupnim narodom, postupali su i sa bosansko-hercegovačkim muslimanima na jedan neobičan način. Pored tamnih strana koja su vremena kao prokletstva nosila sa sobom, ovi istorijski časovi ostavili su dosta i svijetlih tragova u prošlosti bosansko-hercegovačkih muslimana. Ti svijetli časovi, to su njihove duhovne i kulturne tekovine koje nose jedan naročit ton u sebi i koje danas karici kulturnih tekovina našeg naroda daju jednu posebnu nijansu. Ta nijansa, iako u suštini slična ostalim, pokazuje jednu vidnu disonancu u svojoj sredini, ali ne i disharmoniju. Ta nijansa vuče svoj korijen iz duboke prošlosti, mijenjajući vremenom snagu svog naglaska, ali ostajući uvijek jasna i postojana. Ali ta nijansa još je karakterističnija po svojoj psihički složenoj nutrini. Ona nosi opreku u duši samih stvaranja ovih kulturnih tekovina, opreku sa svojom sredinom, koja rezultira iz fatalne granice Istoka i Zapada, rezultira iz nemirne raskrsnice na kojoj su se bosansko-hercegovački muslimani nalazili od prelaza za islam, pa još i od ranijih vremena, a nalaze se i dan danas.

Dušom srasli sa svojom sredinom i bivajući jedna organska cjelina s njom, oni se neprirodno izdvajaju iz te cjeline i u ovim našim slavenskim melanholičnim krajevima stvaraju atmosferu zvjezdanog istoka i odaju se potpuno i predano njoj. Pa ipak, to može da izgleda i tako prirodno i obično. Jer oni u duši, kao i ostali Slaveni, vuku svoju duboku melanholiju iz azijskih strana, vuku svoju ustreptalu osjetljivost i cijeli onaj kompleks naših neispitanih duševnih elemenata koji svojom zasadom unose toliko strasti u život, toliko fatalnosti i kontrasta.

Ogledajući se, iako u dosta mutnom, ogledalu prošlosti, muslimani Bosne i Hercegovine nose sve gore navedene karakteristike koje ravnaju njihovom sudbinom, ispunjuju im cijelu istoriju, a pojavljuju se još i danas u obliku

tradicionalnog odvajanja od svoje sredine. Osim dubljih istorijskih razloga, ovo njihovo izdvajanje iz cjeline kojoj pripadaju, taj njihov zasebni život, nastao je u našoj Otadžbini u najstrašnijim prilikama, na poprištu bezakonja, žučnih vjerskih borbi i plača nezaštićenih. Pred zauzeće Bosne i Hercegovine od strane Osmanlija, istorija govori o tadanjim strašnim prilikama u kojima su se nalazili naši pradjedovi. Bosna je i tada bila granica gdje se sudario Istok i Zapad, silom naturajući svaki svoje tekovine. Iz tada moćnog papinskog Rima zalijetale su se crne jezuitske mantije da proliju bratsku krv svojim intrigama, a kad im to nije uspijevalo, zvali su u pomoć katoličke mađarske kraljeve da sa svojim hordama pustoše našu zemlju. Hrišćanski istok, mnogo manje moćan, imao je svoje pristalice, a oni progonjeni nalazili su ujehe i oslonca u vjeri bogumilskoj. Pored toga, moć gramzive vlastele stvarala je još užasniji haos i beznadnu bezizlaznost.

Zato, kad je na proljeće 1463. godine, silni osmanlijski sultan Fatih Mehmed II sa svojom vojskom stao na obale nasrtljive Drine, po Bosni puče glas o njegovu dolasku i zaradovaše se širom cijele Kraljevine progonjeni i nezaštićeni, njih većina. Zaradovaše se Osmanlijama kao zaštitnicima i protiv Rima i protiv sopstvenih ugnjetača, čiji jaram se nije mogao duže da snosi. Za ilustraciju ovih prilika, potrebno je samo da spomenemo riječi posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića: da je polovina bosanskog stanovništva, ogorčena katoličkom bezobzirnošću, voljela Turke nego li njega. Stanovništvo je čak ulazilo u vezu sa Turcima i pozivalo ih da isto postupaju sa Bosnom kao što su postupili i sa Srbijom. Kako po svemu izgleda, ovom raspoloženju spram Turaka najviše je doprinio Rim, a da je tako vidi se i po tom što pri osvajanju Bosne nije ni jedan jači pokret za otpor izbio na površinu. A kako je narod volio svog kralja, za kog kaže narodna pjesma da ga je prevarila *gospoda latinska* pa je primio njihovu vjeru, kažu stihovi:

Svoj je braći svojoj omrznuo,
i golubu na jelovoj grani.

I sam taj zbog katolicizma omraženi kralj ne pokušaje da se odupre Osmanlijama. Tako, bez kapi krvi, Bosna pade pod tuđinsku vlast, a primanje islama otpoče dragovoljno i u velikom stilu. *Poturči se plahi i lakomi*, kaže narodna pjesma. Dakle, osim onih koji su htjeli da očuvaju svoje posjede i privilegije, *poturči* se sve ono što je još imalo snage i borbenosti, što je još prkosilo i nije htjelo da pređe na vjeru svojih progonitelja. Otud kod bosanskih muslimana, u

prvim počecima, odmah se zapaža ona crta ponosa i prkosa koja se u kasnijem dobu kristalizuje. Ta crta kod bosansko-hercegovačkih muslimana s vremenom ide tako daleko da graniči s tvrdoglavošću i ona se od tih vremena kao nit provlači kroz njihovu psihu sve do današnjih dana…

…Kako vidimo, na islam se prelazi uveliko i bez pritiska, a vlastela tim prije što je kod nje bivalo i iz ranijeg doba prelaženja iz vjere u vjeru, pod pritiskom Rima ili ugarskih kraljeva, bilo samo prividno ili stvarno. Zato se razumije da su oni to činili s mnogo manje pregaranja nego li ostali narod. Kasnije i same Osmanlije forsiraju islamizaciju iz razloga da bi u novoosvojenoj pokrajini imali što pouzdaniji oslonac, od kog doba muslimanstvo u Bosni, a nešto kasnije i u Hercegovini, uzima sve više maha u upravi i vladanju zemljom. Ali uza sve to, koliko god bio snažan uticaj Osmanlija i novoprimljene religije, ima mnogo dokaza da su se muslimani u Bosni i Hercegovini strogo lučili od Turkuša, kako su oni nazivali Osmanlije za razliku od sebe.

Kad bi se zapitali šta je uzrok tomu da muslimani Bosne i Hercegovine nisu asimilovani od strane Osmanlija, mogli bi da odgovorimo: prvo, što su imali svoju jaku tradiciju, svoj jezik, svoje pismo, svoju pjesmu, samosvijest o tom da su oni nešto sasvim drugo od Osmanlija, a zatim i sama osmanlijska taktika, bolje reći ne-taktika, ni najmanje nije išla u prilog asimilaciji. U ono doba, Turci su se oslanjali samo na vjeru, i kad je neko bio musliman, to je za njih bilo dovoljno. Male nijanse koje su muslimani različitih nacionaliteta nosili na sebi izbile su pojačano na površinu tek pri slabljenju turske carevine. Turci, kao eminentno ratnički narod, nisu imali svoje samonikle kulture da bi mogli njome da preplave jedan narod. Svoju duhovnu i materijalnu kulturu oni su donekle crpili iz starog Vizanta, a glavno od Arapa i Perzijanaca, koje su oružjem pokorili. Njihova moć, kojoj je dekoracija bio mač i sjaj, ležala je sva u islamu. Zato su cijenili i Bosance, kao junake na maču, dobre muslimane, a i kao njihove duhovne radnike, i ne pomišljajući na mogućnost i potrebu asimilacije.

Da bi završili ovo nekoliko riječi o prelazu na islam, potrebno je još da spomenemo da je i prije okupacije Bosne bilo muslimana u tadanjoj bosanskoj kraljevini. Jedan nadgrobni spomenik kraj Haseći-hatun džamije u Sarajevu kaže: *Pomoli se Bogu za dušu utemeljiteljice ove zadužbine, Haseći Have. Umrla 1446*. Dakle, devetnaest godina prije ulaska Osmanlija u Bosnu. Turska istorija kazuje da je prije osvojenja Bosne u ovoj pokrajini sjedio sultanov namjesnik i u ime njegovo pobirao danak od bosanskih vladara. U oporuci Gazi Isabega, trećeg bosanskog bega, spominje se da je godine 1465., dakle dvije godine poslije

osvojenja Bosne, utemeljio zadužbinu (vakuf) u Medinei Saraju (medina – glavni grad jedne pokrajine). Među u zadužbinu zapisanim dobrima spominju se: kuća u selu Brodcu, prenoćište (han) za siromahe i putnike kao i hrana za njih. Za izdržavanje ovog vakufa zapisao je svoje nekretnine u čaršiji, a spomenuti han biće da je današnji "Kolobara han". Dakle, Osmanlije su se, i prije definitivnog ulaska u Bosnu, donekle osjećali kao njeni gospodari.

Nakon ovih ukratko iznešenih prilika u vrijeme početka prelaza na islam, da bi se jasnije iznijele neke karakterne osobine bosansko-hercegovačkih muslimana moramo, u prvom redu, da obratimo pažnju na njihove izvjesne običaje čiji počeci sežu daleko u još tamniju prošlost, a koji su se sačuvali do današnjeg dana. Na običaje treba da obratimo pažnju i iz tog razloga što oni bacaju izvjesni zrak i na njihovu nacionalnu pripadnost, način njihova života, kao donekle i na stvaranje njihove narodne pjesme. Ti običaji karakterišu donekle muslimane Bosne i Hercegovine, jer potječu iz dubine njihovih duša, a treba da ih spomenemo i kao rasnu osobinu. Zadahnuti dahom prastarih vremena i poganske mistike, više od hiljade godina, ovi se običaji prenose u narodu s koljena na koljeno i čuvaju ga da ne bi pao pod utjecaj stranih najezda kojima je bio toliko izložen da mu je donekle prijetila i opasnost asimilacije. Ali ne samo da su ga običaji i tradicija sačuvali od asimilacije, nego su oni pokazali i svoju asimilatorsku moć nad čisto turskim elementom, koji se izgubio među bosansko-hercegovačkim muslimanima, a regrutovao se uglavnom iz redova turskog činovništva. I danas ima begovskih porodica u Bosni za koje se zna da su čisto turskog porijekla, a o turskom jeziku nemaju ni pojma. Ti običaji nisu mogli da se iskorijene čak ni primanjem islama. Neki od njih su i danas sačuvani, a neki su skopčani sa tako neobičnim vjerovanjima da liče na pravu pagansku šarenu mitologiju, koja je, usljed primjesa docnije primanih religija, postala još šarenija. Ovi običaji nisu jedinstveni kod svih muslimana u Bosni i Hercegovini; oni su vezani za izvjesne krajeve i podliježu međusobnim varijantama, pa ipak u narodnoj psihi oni ostavljaju neizbrisiv trag koji karakteriše moral i umjetničku snagu te psihe. Oni imaju veze sa paganskim poštivanjem elemenata: vatre, vode i vazduha, poštivanjem životinja, nebeskih tijela i sličnog.

Ti običaji ne samo da u životu nalaze odsjeva, oni ga nalaze i u narodnoj pjesmi i čine jedan od njenih najljepših elemenata. Jer samo ono što je poniklo u jednom narodu može da bude ogledalo njegove duše. Strani uticaji ako se i drže, oni se uvijek ne shvaćaju ispravno, kao što je to bio slučaj u svim nesamoniklim stvaranjima, pa ma koliko oni bili jasni i veliki. Muslimani u Bosni i

Hercegovini shvatili su sve na temelju podloge koju su im postavile paganska i bogumilska religija, obje u suštini mistične. Tešku mistiku ovih religija i danas na svojim paganskim plećima nose doline i planine Bosne, koja u svojim njedrima drži i zamotava ljude paradoksa i skrivenih dragocjenosti. Teško pristupačni svim novim pojavama, ovi naši sinovi pomirili su tvrdoglavo u svojim mozgovima sve kontraste prošlih i sadanje religije, pa otud bi se dala navesti neelastičnosti njihove psihe, tako fatalne i po njihovu prošlost i po njihovu budućnost.

Jer, i pri primanju islama, ova tradicija igrala je vidnu ulogu kod bosansko-hercegovačkih muslimana. Osim toga što je islam primljen i kao spas iz ondašnjih nesređenih prilika i to, kako smo već naglasili, dragovoljno primljen, on je u dušama nailazio na otpor upravo poradi ovih tradicija i bojazni da se one ne izgube. Pa, kako ćemo vidjeti, one se nisu izgubile. Bosanski muslimani sačuvali su svoju potpunu individualnost u moru muslimanskih naroda i onu svoju karakterističnu crtu – bojazan pred novotarijama, sačuvali su i kao pripadnici islama, prolijevajući i krv za nju. Pa zašto su oni, ustvari, u svom vjerovanju tvrđi od ostalih muslimana? Jedan je razlog već gore iznešen, a sad ćemo da iznesemo i drugi: islam je širen prvenstveno od Arapa i njihove velike kulture, a zatim od drugih istočnih naroda, Perzijanaca pa Turaka. Kroz to vrijeme on je preživio sve faze svog razvoja, pojave mnogih sekta, koje i danas postoje na Istoku, i tome slično. Bosanski muslimani primili su ga staložena i sakrosanktna u jednoj prelaznoj i mučnoj epohi svog života. Nisu ga primili na jednoj svijetloj osnovi, nisu ni mogli da ga prime, jer su bili tako snažno opterećeni tradicijama, a osim toga oprečnost narodnosti i prosvjete učinila je i ovdje svoje. Masa naših hodža, osim rijetkih iznimaka, nisu nikad mogli da dobro shvate kulturu Istoka. Nisu nikad mogli dobro da razlikuju pravo od krivoga, pa ni dan-danas. Polupismeni, ili čak nepismeni, stajali su pred kulturom islama kao pred nečim bogodanim i primali sve kao religiju, pa to makar bile fantazije kakvih egzaltiranih derviša. To su sve prenosili u narod i slagali kao tvrdokorno vjerovanje u njegovu dušu, inače naklonjenu čudima i fantastičnosti. Da na isti način i danas postupaju i da nisu mnogo odmakli od svojih predšasnika imamo nebrojenih dokaza slušajući naše mnoge hodže po selima i kasabama…

…Treba da se osvrnemo i na još neke karakteristične osobine bosansko-hercegovačkih muslimana, kao što su ponos, gostoljublje, samilost i osjećanje grjehote. Prva od ovih osobina je ponos. On se isticao nekad u junaštvu, u prkosu i u društvenom životu, a danas naročito u ovom posljednjem, i to sebi na štetu. Poznat je iz istorije i karakterističan slučaj Zmaja od Bosne, a poznati su

i današnji slučajevi gdje zbog tog ponosa mnogi naši muslimani trpe u borbi za svoj savremeni opstanak i bivaju zapostavljeni. Pa koliko je god lijepa i otmjena ta crta, ona u današnje doba ne smije da bude pretjerana. Ne smije da bude na smetnji slobodi čovjeka koji je svjestan svojih prava u borbi za svoju egzistenciju…

…Naposljetku, ponos se ogleda i u jednoj finoj crti, to je u gostoljublju, društvenosti i drugarstvu, što je kod bosansko-hercegovačkih muslimana veoma razvijeno. Ta naša slavenska osobina pojačana je identičnom istočnjačkom u velikoj mjeri. Musafir, gost, riječ je puna poštovanja, a da je njih, musafira, bivalo mnogo, a i danas ih još ima, dokaz su česte musafirhane (gostinske sobe) kod iole imućnije kuće. Sa ovim duševnim osobinama i pod utjecajem islama, razvila se još i jedna veoma mekana i do suptilnosti humana osobina: grjehota. Grjehota je ucviliti sirotu ili joj nažao učiniti. Grjehota je zgaziti parče hljeba. Čak je grjehota zgaziti jaziju (pismo). Grjehota je jesti pred sirotinjom ako joj ne možeš ponuditi, i stotine drugih grjehota koje se u protivnom slučaju, to jest ako se ne čine, sve pretvaraju u sevap, to jest upisuju se u dobro djelo. Ovo nekoliko osobina karakterističnih za bosansko-hercegovačke muslimane potrebno je bilo da letimično spomenemo zato da bi nam njihova slika, koju u ovom radu želimo ukratko da iznesemo, bila donekle osvjetljenija…

…Jedan od najsvjetlijih naših momenata pod tuđinskom vladavinom, to je osnivanje "Gajreta", na dan 20. februara godine 1903. Osnivanje ovoga društva ujedno je bio znak da bosansko-hercegovački muslimani ne misle da njihov poredak treba povjeriti u ruke tuđinu koji bi ga obojio svojim sopstvenim interesima. U ovom slučaju, težnje bosansko-hercegovačkih muslimana udarile su svojim starim pravcem: što dalje od stranog uticaja! Sačuvati pošto-poto svoju individualnost i čistotu svoje tradicije. Jer da "Gajret" nije osnovan, mnogi musliman omladinac, student bio bi prisiljen da padne u vrtlog austrijskih makinacija, moralno obavezan potporom od strane Austrije. Šta bi to značilo za naš elemenat dovoljno pokazuje i činjenica da je broj onih koji su naginjali Austriji, pod njenim uplivom, radio uvijek protiv interesa svog rođenog naroda i ometao svaku akciju narodnih prijatelja.

Osnutkom "Gajreta" bosansko-hercegovački muslimani uvidjeli su konačno i u širim slojevima potrebu stvaranja svoje inteligencije, uvidjeli su potrebu napretka i novih orijentacija. Potpomaganjem "Gajreta", to su oni stvarno i priznali. Istorija "Gajreta" donekle je ogledalo našeg života posljednih dvadesetpet godina, pa iz tog razloga, "Gajret" je u vezi sa svim pojavama našeg kulturnog,

političkog i socijalnog života. "Gajret" je puls naših slojeva, po kom, kroz ovo razdoblje, možemo da osjetimo opšte stanje našeg elementa, njegova nastojanja i prava raspoloženja, njegov kulturni napredak i njegove želje. Danas, kad se bura sudbine utišala nad našim glavama, "Gajret" vije nad nama kao veličanstvena pobjednička zastava. Ona kaže: "Pobjeda je naša. Sve je minulo. Došla su nova vremena u kojima treba da me visoko dižete, i što sam ja na većoj visini, dalje vidim vašu budućnost, sve puteve i potrebe." Da bi bolje upoznali ovog našeg vodiča u budućnost, svakako je potrebno da se pozabavimo i istorijom njegovog razvoja i da se upoznamo sa svim fazama koje je on prošao kroz ovo dvadesetpet godina svoga svijetlog opstanka…

…O postanku imena "Gajret", jedan od njegovih prvih osnivača, Izet ef. Pertev, pripovijeda: "U zimu 1901/1902. Godine, na jednom sastanku u maloj, prizemnoj i zadimljenoj, sobici – kako to rahmetli h. Hamid Svrzo u 1-3. broju *Gajreta* od 1. III 1913. godine veli – bijahu, osim onih po rahmetli hadži Hamidu spomenutih lica, prisutni još: Rizabeg Kapetanović te rahmetlije Omer ef. Muftić, Hamidbeg Mutevelić, Mehmed ef. Berberović, i još neki. Između ostalog, razgovaralo se ponajviše o brigama i kuburacijama nekojih akademičara, đaka muslimana, koji su istupili iz bečkog tzv. Kalajevog konvikta za bosansko-hercegovačke visokoškolce, kojeg su neki švapski studenti posprdno nazivali *Ćušenhajm* i *Bosnischer Asyl*. Tada je na tom sastanku udaren prvi kamen temeljac "Gajretu", jer se u živahnoj debati rodila ideja za osnutak đačkog potpornog društva i tada se zaključilo da se pokretačka skupština sazove prigodom dojdućih konjskih trka u Butmiru, kada najveći dio bosansko-hercegovačke elite i notabiliteta bude na okupu u Ilidžama i Sarajevu. Poslije toga zaključka, na sastanku, po nečijem prijedlogu, kupili su se novčani prilozi za neke đake koji su izgubili štipendije. Tom prilikom, naime, kada se išlo od jednog do drugog iščući prilog, vikao je g. Rizabeg iz sveg grla: *Ha! Gajret, braćo, ako Boga znate!*, i to je kod svakog pojedinog ponavljao. Kada se sakupljanje završilo, neko iz društva uzviknu: 'Znate l', braćo, kako ćemo nadjenuti ime ovom našem potpornom društvu čije osnivanje sada zaključismo?' Svi redom za čas ušutjesmo, a ovaj drug nastavi: 'Eto, braćo, g. Rizabeg mu je, možda i nehotice, ime dao vičući: *Gajret, braćo!*, pa stoga ja predlažem da se društvo nazove "Gajret"'. Ovaj prijedlog bi, uz živahno odobravanje, od sviju primljen, a Rizabeg, prijatno pobuđen i smjehuljeći se, okrenu se prema jednom drugu i reče mu: 'E, sada kad sam ja ovako lijepo vikao i time nešto pridonio društvu, i ti meni za nagradu otpjevaj onu, znaš: *Ej, vjetar puše a katmer miriše*… Rizabegu

je odmah udovoljeno i za čas je cijelo društvo popratilo baritonskog pjevača, a poslije toga obećao je g. Rizabeg sutra k večeri donijeti fotografski aparat da nas uslika, što je i učinio, ali, na žalost, nijesmo svi na okupu bili te večeri, nego tek jedna trećina od jučerašnjeg društva. Eto, to je jedna od početnih epizoda "Gajretove" istorije – nastanak njegovog imena.

Poslije konstituirajuće skupštine u proljeće 1903. godine, zašli smo nekoliko nas iz društva po čaršiji i posjetili viđenije age i trgovce, te ih pozivali da se upišu u "Gajret". Odziv je bio veoma slab, može se reći skoro nikakav. U sarajevskoj čaršiji – ni kod mlađih, a kamo li starijih čaršinlija – nijesmo našli potrebnog razumijevanja. Tek jedan starina odazvao se i odmah položio utemeljačinu od 200 K, s molbom da mu imena ne objavljujemo. Sada, pošto je taj dobrotvor već poodavno preselio na ahiret, smijemo mu ime objelodaniti. To je bio rahmetli hadži Mujaga Semiz, da mu Bog da firdeusi ala dženet."

Kako smo već naprijed spomenuli, ideja o osnivanju "Gajreta" nikla je kod naših akademičara koji su uvidjeli da potpomaganje njih od strane Austrije može da urodi hrđavim plodovima po opštu narodnu stvar, a narod je prihvatio tu ideju da stvori svoju inteligenciju, svoj oslonac u svakoj eventualnoj potrebi borbe za svoja prava i svoj opstanak. Osim ovog, uviđala se potreba stvaranja inteligencije koje je bilo veoma malo. Muslimani Bosne I Hercegovine, do sad, braneći svoja prava mačem, najednom su se našli u sasvim drugoj situaciji gdje su svoja prava morali da brane perom i naukom. Promjena zaista velika i fatalno je da se u posljednoj četvrti vijeka iza okupacije nije priskočilo u pomoć našoj omladini. Uzrok zakašnjenju školovanja potpuno je jasan kad uzmemo u obzir naglu promjenu tako opručnih prilika, jer je potrebno bilo da se, makar donekle, izmire krajnosti, pa da se otpočne sa snalaženjem u novim prilikama.

Dan 20. februara 1903. epohalan je dan za nas muslimane u Bosni i Hercegovini, jer taj dan osnovano je društvo "Gajret". Na sam taj dan osjećalo se neko veselje među pokretačima i omladinom, kao da se očekivalo nešto novo i svijetlo, od čega će u buduće biti lakše svim u tuđinski jaram okovanim dušama. Ali, ujedno se osjećaše i velika bojazan da se ova radost ne bi rasplinula neosnivanjem društva. Jer znalo se da u ovom slučaju vlada ima svoje prste, da ima ljudi uplivnih i uglednih koji rade po njenim instrukcijama. Zato se sa velikim uzbuđenjem očekivalo otvaranje prve skupštine i njen rezultat. Na poziv pokretača, odazvaše se mnogi rodoljubi, svjesno i oduševljeno, a mnogi se ne javiše iz bojazni da stvar ne izađe na neuspjeh, pa čekahu rezultat samog osnivanja društva. Jer mnogi, poučeni prilikama, gledahu na stvar s mnogo sumnje.

Na pomenuti dan, odmah iza podne, iz džamije, počelo je da se skuplja u Kiratehanu sve što je bilo prožeto idejom "Gajreta", sve što je bilo za kulturni rad. Sa velikim oduševljenjem dočekani su njegova presvjetlost Reisul-Ulema, za ovim načelnik grada Sarajeva i ostali. Sve napeto očekivaše otvaranje skupštine. Tačno u dva sata popodne ustade predsjednik privremenog odbora Safvet-beg Bašagić i otvori skupštinu, pozdravivši prisutne. Zatim izreče sljedeći govor:

"Štovana gospodo i prijatelji! Hvala vam u ime privremenog odbora što ste se odazvali pozivu, gajret učinili i došli na skupštinu gdje se društvu *Gajret* polaže temeljni kamen, na kome će se, ako Bog da i sreća nas posluži, s vremenom podići trajni spomenik koji će podsjećati naše potomstvo da smo i mi jednom na svijetu bili i nešto učinili. A sada mi dozvolite da vam ukratko kažem istoriju razvića ovog društva od početka do danas.

Prije četiri-pet godina, u kolu nekoliko mladih muslimana koji su na prolazu iz Beča svratili u Sarajevo, rodila se misao da se osnuje jedno društvo koje će potpomagati siromašne i neopskrbljene slušaoce na višim školama. Zato su bila izrađena i pravila, ali prilike i bojazan za loš odziv od strane naroda uspavale s utu plemeniti zamisao na neko vrijeme. Istom prošle godine, naš novi podmladak na visokim školama u Beču obratio se pismeno na nekoliko mladih nastavnika u Sarajevu i izvan Sarajeva s molbom da se svaki, po uviđavnosti i po mogućnosti, pobrine da što više naše mladeži pohađa moderne škole. Ta skromna molba iskrene mladeži potaknula je ponovno na razmišljanje svakog njezina prijatelja. Pri koncu lanjske školske godine, u kolu više učitelja poveo se razgovor po tom pitanju. Iz običnoga razgovora isplela se misao da se osnuje društvo koje će potpomagati siromašne muslimane da pohađaju osnovne i srednje škole. To malo društvance od nekoliko učitelja i prijatelja ove misli razišlo se za zadaćom da preko školskih ferija ispita hoće li takvo poduzeće moći naći odziva. Nekoliko dana prije ove školske godine, za vrijeme trka u Butmiru, došlo je u Sarajevo dosta odličnih muslimana iz pokrajine. Dakle pružila se lijepa prilika za sporazum i nije se smjelo propustiti a da se malo življe ne rastrese pitanje o osnivanju islamskog potpornog društva. Kad se vidjelo da i u pokrajini ima dosta rodoljuba koji će se svojski zauzeti za ovakvo poduzeće, zgoda se nije mogla propustiti; na brzu ruku sazvano je danas za sutra više odličnika, sa strane i iz Sarajeva, da dođu na mali razgovor u Ruždiju. Kako je brzo išlo, odziv je bio dobar, a uspjeh još bolji. Izuzev nekoliko njih, brzo smo se sporazumjeli i jednoglasno je zaključeno da se osnuje društvo za potpomaganje siromašnih muslimana na srednjim i višim školama, pod imenom "Gajret". Tu je odmah izabran

privremeni odbor od šest članova da izradi pravila i predloži ih vladi na odobrenje. Kako je poznato svima, pravila su odobrena i "Gajret" će se danas ovdje konstituisati i stupiti u život.

Govoriti o koristi i zamašaju ovog poduzeća svakako je suvišno, jer to znači raspravljati o koristi od nauke uopće. A mi svi znamo da stotinu ajeti kerima i hadisi šerifa preporučuje, čak i nalažu, nauku kao vjersku dužnost svakome bez razlike roda i staleža. Bojeći se da ne bih oduljio navađujući sve ajete, hadise i riječi prvih halifa, pomenuću samo neke: *Talebul ilmi faridatun ala kulli muslimin ve muslimetin*, što znači: *tražiti nauku sveta je dužnost svakom muslimanu i muslimanki*. A koja je to nauka i gdje je treba tražiti tumače nam dva naredna hadisa: *Utlubul ilme velev bissini*, što znači: *traži nauku pa makar u Kini*. Ovim riječima komentara ne treba; njima su muslimanu otvoreni putevi da traži nauku od koga god bilo i gdje god hoće. U tome mu se daje potpuna sloboda. Što mi tu svetu dužnost ne vršimo, mi smo sami krivi.

Štovana gospodo i prijatelji! Meni je danas u dio zapala osobita čast, čak to mi i laska, da sam predsjednik privremenog odbora gdje se nalazi više odličnih prvaka i velika svita mladeži. Doduše, imade u tome i malo egoizma, ja to i ne tajim, jer je zbilja lijepo bar nekoliko časaka biti tumačem svog naraštaja, svoje generacije. Vjerujte mi, od mladeži nema simpatičnijih i milijih slušatelja pred kojim čovjek može slobodnije otvoriti srce i reći svoje misli, jer se nada da će ga slušati i razumjeti. Mladež lahko svaća i s mladenačkim žarom odmah počinje da radi, čim se uvjeri da je nešto dobro i korisno. I prva misao za ovo poduzeće planula je u mladim srcima, zato ovdje, moji mladi prijatelji, stupite vi naprijed, pod pokroviteljstvom i iskusnim savjetom naših prvaka i uleme."

Apelom na mladež predsjednik završava svoj govor koji je saslušan sa velikom pažnjom i svaka njegova riječ pala je prisutnim na srce. Poslije njegova govora podiže se bura od pljeskanja i uzvici: *Živio!* Zatim Dr. Halidbeg Hrasnica čita skupštini pravila bez ikakvih upadanja i prekidanja, a poslije toga, Safvetbeg pita da li ko ima šta da primjeti, našto ustaje Esad-efendija Kulović i govori:

"Stvar za koju se iskupismo dobra je i lijepa i mora se zahvaliti pokretačima za njihov rad i trud. Ali, obzirom na okolnosti vremena, na abnormalno stanje koje kod nas vlada i na pomanjkanje upliva u narodu, neće biti željenog uspjeha, pa će nam rezultat biti kajanje. Ovo će se smatrati kao neka kontra i stvarati će izazivanje, pa će biti još veći razdor. Da se tome izbjegne, ja predlažem da se ovo odgodi na neizvjesno vrijeme. Eto, još dosad ima prigovora da je štatut skučen, jer nema unutra medresa ni hodža. A vjerujte, ne možemo biti ni bez toga."

U daljnjem svom izlaganju vladinovac Esad-efendija Kulović I nadalje govori proti ideji o osnivanju "Gajreta", što u publici izaziva silno negodovanje. Ademaga Mešić pobija Kulovićev prijedlog, pri čemu se kod prvih njegovih riječi diže silna bura odobravanja i padaju poklici *živio!* On kaže:

"Ja ustajem protiv Esad-efendijina prijedloga te želim da se društvo osnuje. Ja sam naročito došao iz provincije i danas nam se pruža ovdje najbolja prilika da pokažemo zborom kako nam na srcu leži naš napredak. Za dobru i plemenitu stvar uvijek je dobro vrijeme da se započne. Ugledajmo se, braćo, na naše djedove koji su se za nas mačem borili, a naše oružje danas je samo – pero. Naoružajmo i sirotinju tim oružjem, pokažimo da nam je to na srcu. Bezi, age i trgovci mogu svoju djecu uzgajati, ali sirotinja nema odakle. Srce im kuca za naukom, a nemaju sredstava. Današnji dan pruža nam priliku da pomognemo onima koji žele da uče a ne mogu. Mi iz provincije uprli smo oči u Sarajevo. Mi nismo ništa drugo nego vojnici, pa ako nas naše vođe budu dobro vodile, mi ćemo ih slijediti. Ne odgađajmo, nego pokažimo da hoćemo i možemo, i da se ne plašimo, već samo: naprijed, naprijed i naprijed! Ja ispred svog Tešnja, a jedini sam, čini mi se, iz provincije, pozdravljam s oduševljenjem osnivanje društva. Živio Gajret!"

Na odgovor Kulovića ponovo nastaje negodovanje među prisutnim, našto ustaje Safvet-beg Bašagić i veli da je ipak zgodan čas da se društvo konstituiše. Već dosad ima oko šest stotina članova, pa on pokazuje telegrame i uvjerava da je veliki broj svjesnoga svijeta uz nas. Halidbeg Hrasnica predlaže da se ovo predpitanje ipak riješi parlamentarnim putem. Osman-efendija Hadžić veli da se stvar razbistri pa kaže da bi se krivo učinilo ako bi se Kulovićev prijedlog pogrešno shvatilo i mislilo se da je on možda protiv toga. On nadalje kaže da ja najvažnije to što nisu prisutni čak ni oni za koje se društvo osniva. On se boji da će posljedica svega toga biti deprimisanje naroda, pa će biti još više neprijatelja. Na to ustaje učitelj Hasan-efendija Hodžić: "Ja, gospodo moja, nijesam mjerodavan da govorim o tom, ali mislim: ako je stvar dobra I plemenita, svi smo duži da za nju radimo i za nju je uvijek zgodno vrijeme." Esad ef. Kulović upada mu u riječ: "Je l' sad vrijeme da sijemo bostan?!" Govornik mu odgovara: "Nije *Gajret* njiva!" Između ostalog, on apelira u ime sirotinje koja ne može čekati da se društvo konstituiše kad se kome prohtije.

Edhem ef. Mulabdić, između ostalog, veli: "Pitam vas, gospodo moja, s kakovom bi idejom trebalo doći pa da sav narod prihvati za nju kao za jedan štap? Nema te ideje danas koja bi svakog oduševila. S toga, dakle, nemojmo se

obazirati što sve nije na okupu. Kad mi budemo imali društvo koje će podupirati ovu našu mladež, mi ćemo se nekako tom prilikom više zainteresovati za nju pa je češće obići, a djetetu je koji put dosta i kad ga po plećima poplješćeš i time osokoliš na učenje. U nas toga dosad nije bilo, a postankom *Gajreta* i toga će biti. Probudiće se i u nama veći interes za mladež, i u mladeži za nauku." Esad ef. Kulović ustaje po treći put i kaže da se on slaže s tim mislima, ali se boji da ne prouzrokuje još veći razdor. Želi da se o stvari izraze iskusniji ljudi te se osvrće na Reisul-Ulemu. Nastaje odlučan čas, sve uprlo oči u Hadži Reis-efendiju šta će on reći, a on na to odgovara: "Bojati se da bi bili lijeni da se opet sastanemo." (Prava bura odobravanja: *Živio Hadži Reis-efendija!*)

Esad ef. Kulović sa još nekoliko upadica nastoji da omete raspoloženje oko osnivanja društva, a kad mu se ne usvaja prijedlog, predsjednik ga stavlja na glasanje. Pri glasanju ustaju Kulović i Hadžić, a za njima još jedanaest osoba. Pošto Kulovića prijedlog pada, on ustaje sa sedam drugova i ostavlja skupštinu, dok onih pet ostaje, pokorivši se zaključku ogromne većine, iza čega se prelazi na biranje odbora.

Tako je ova prva "Gajretova" skupština slika i naših tadanjih prilika. Sumnja mnogih da bi vladini prsti mogli da osujete ovu veliku zamisao izbila je na površinu, ali je, na sreću, ostala bez dejstva. Koliko je po nas bosansko-hercegovačke muslimane mogao da bude fatalan recimo jedan Kulović i sličan njemu jasno je kad se vidi šta je "Gajret" učinio za muslimane kroz ovo dvadesetpet godina. Sreća je da su ovi kukolji u šenici, pa koliko god oni bili krupni, ipak ostali neprimjetni. Danas, isti ovi kukolji mogu da posluže svima za primjer, a oni su ujedno i dokumenat prilika s kojima je "Gajret" morao da se bori još u svom zametku. I s vremenom, slični kukolji nisu iščezavali; kako ćemo vidjeti, oni se pojavljuju često puta u toku "Gajretova" rada, sa manje ili više štete, nesvjesno ili zlonamjerno, kao što je bio slučaj sa Esad ef. Kulovićem, koji je bio, skupa sa svojim drugovima, oruđe u rukama austrijskih mahinacija. Jer, Zemaljska Vlada za Bosnu i Hercegovinu, nemogući javno, gledala je da na intrigantski način, pomoću svojih ljudi, omete osnivanje "Gajreta" kao štetno po njene interese. Znali su oni na vladi šta za muslimane znači osnivanje jednog ovakvog društva. Znali su oni da će se iz njeg nasposlije da izlegu njeni najljući neprijatelji. A u svojim slutnjama, kao što smo vidjeli, nisu se prevarili, što nam može samo da služi na ponos.

Da je narod osjećao isto što i pokretači "Gajreta" najbolji dokaz je oduševljenje kojim je širom Bosne i Hercegovine pozdravljeno osnivanje "Gajreta" kao

i prvi stvarni rezultati tog oduševljenja. Na prvoj redovnoj glavnoj skupštini od 19. juna 1903., sekretar g. Hasan ef. Hodžić govori o poletu u narodu koji je stvorila "Gajretova" ideja. Nakon četiri mjeseca protekla od konstituirajuće skupštine do ove redovne, "Gajretova" ideja našla je odziva u četrdeset i jednom kotaru i "Gajret" već broji oko šest stotina svojih članova. Propaganda za "Gajretovu" ideju vrši se održavanjem pokrajinskih skupština, po raznim sastancima i sijelima…

…"Gajret" u ovo doba, pa i nadalje, fungira isključivo kao muslimansko đačko potporno društvo, komu je jedini cilj da stvara što jači kadar inteligencije, u čemu i uspjeva. Cijela prva godina "Gajretova" rada prošla je bez ikakvih trzavica u radu na napretku društva i njegovog cilja. Druga godišnja skupština održana je u Kirajethani na Bendbaši, 24. juna 1904. godine. Rezultati rada kroz ovu godinu, izneseni na glavnoj skupštini, jesu podjela dvadesetpet stipendija u iznosu od 5.460 K i potpora u iznosu od 200 K. Broj članova popeo se ove godine na 1.613. Na ovoj skupštini sekretar izvještava između ostaloga: "Za širenjem društvene misli išao je zaključak odbora od 28. oktobra 1903. Pokušalo se da se na 20. februara, kao na godišnjicu osnutka društva, priredi zabava u Sarajevu, ali što se nije moglo izvesti u Sarajevu, to su izveli dični Tešanjci i na čelu im društveni dobrotvor gospodin Ademaga Mešić. Oni su na pomenuti dan priredili zabavu u Tešnju, a u korist *Gajreta*. Živjeli! Čini se da će ovakve zabave preporoditi nas muslimane, jer zabave ove vrste vode do društvenosti, a gdje je razvijena društvenost, tu istom mogu da uspijevaju i napredne misli… Općenito uzeto, društvo je u ovoj godini lijepo napredovalo, a što je najglavnije, *Gajret* je osvojio srca muslimana i svako osjeća njegovu potrebu i zamašitost, ali time se ne smijemo zadovoljiti."…

…VI redovna glavna skupština "Gajreta" održana je u Društvenom domu, u prisustvu oko 350 članova iz Sarajeva i provincije. Prisutni su skoro svi članovi Egzekutivnog odbora, sa Ali-begom Firdusom na čelu. Nekoliko privrženika tadanjeg režima žele da ometu ovu skupštinu i da je vladin izaslanik rasturi, ali im to ne polazi za rukom. Tajnik izvještava između ostalog: "Ove godine broj članova popeo se na 4.082, a u agilnosti povjerenika osjeća se izvjesna labavost. Obustavljeno je izdavanje kalendara *Gajret* jer se njegovo štampanje pokazalo kao suviše skupo, a kalendarova prođa nikakova, zato, mjesto kalendara, trebalo bi pokrenuti list *Gajret*, u kom će odbor publikovati imena novih članova, kvitirati prispjele novčane pošiljke, izvještavati članove o svim događajima koji se tiču društva itd, a osim toga, u koliko prostor bude dopuštao, treba da taj list

donosi i poučne članke za narod. Po odborovu zaključku od 5. avgusta 1907. pokrenut je taj list. O potrebi, podesnosti i praktičnosti takovog društvenog glasila ne može niko sumnjati kad zna kako se tim listom podržava neophodno potreban saobraćaj između odbora, povjerenika i članova, i kako se njime daje prilika svakom prijatelju *Gajreta* da prati rad odbora i napredak institucije. Tako npr. u listu *Gajret* mogla su i naša politička glasila da nađu dosta pobuda i građe da pišu o društvu, pa da od svoje strane, mudrom i bratskom riječju i poukom, podupru odbor u teškom radu oko osvješćivanja i prosvješćivanja naroda. Ali, na žalost, moramo konstatovati da su se ti politički listovi slabo zauzimali za *Gajret*. Šta više, našlo ih se i takovih koji su u svijet proturali izmišljene vijesti, bez imalo bojazni i savjesti hoće li te vijesti škoditi *Gajretu* ili neće. Te vijesti nijesu *Gajretu* naškodile. Mi ovo spominjemo samo zato da gospoda članovi vide u čemu se sastoji rad nekih naših patriota."…

Na VIII redovnoj glavnoj skupštini od 15. jula 1910. konstatuje se da je rad za "Gajretovu" ideju u redovima inteligencije veoma slab. U zapisniku sa skupštine stoji: "Koliko bi inteligencija mogla da učini za *Gajret*, dovoljan je uspjeh nekolicine agilnih omladinaca koji su preko ferija mnogo učinili za ovu našu kulturnu ustanovu. Odbor stoga apeluje na patriotizam sve braće muslimana, a naročito mladih i inteligentnih ljudi, da prime srcu ovu našu korisnu ustanovu koja imade tako uzvišen cilj. Minula društvena godina donijela je društvu jedan nov prihod, koji je iznosio koncem društvene godine 1.745.50 K. Taj prihod donijela je *Liga hiljade*, za koju je mjeseca oktobra prošle godine dao ideju Smajilaga Ćemalović, vlasnik *Samouprave*, a koja je prihvaćena među mostarskom omladinom. Na list *Gajret*, otkako ga uređuje naš poznati književnik Osman Đikić, javilo se novih hiljadu pretplatnika jer list, pored izvještaja o stanju društva, donosi članke beletrističkog i raznog sadržaja. Tokom rješavanja raznih tačaka na skupštini, prelazi se na biranje novog odbora, a zatim na diskusiju oko lista *Gajret*, kojom prilikom njegov urednik s uspjehom odbija sve prigovore."…

Na početku zasjedanja X redovne glavne skupštine, održane 17. jula 1912., predlaže Mustajbeg Halilbašić da se, prije nego se pređe na dnevni red, ustanovi ko može prisustvovati današnjoj skupštini, a ko ne može. Veli da imade među prisutnim osoba koje nemaju pravo glasa, a drugi, koji ga imaju, nisu dobili članske legitimacije. Edhem ef. Mulabdić je mišljenja da legitimacije koje je Odbor izdao radi prava pripuštanja ne mogu biti mjerodavne, jer toga nema u društvenim pravilima, a predlaže da se po društvenim knjigama ustanovi ko na

današnjoj skupštini ima pravo glasa, a ko nema… Pošto je riješeno ko će prisustvovati ovoj skupštini, tajnik, između ostaloga, izvještava:

"Gospodo skupštinari! Upravni odbor ima prije svega da stavi slavnoj skupštini na znanje tužnu i žalosnu vijest da je društveni poslovođa Osman Đikić, u cvatu svoje mladosti, promijenio ovaj svijet boljim. Smrt Osmana veliki je i nenadoknadivi gubitak, kako za društvo *Gajret*, tako i za cio islamski elemenat. Apstrahujući pjesnika i književnika, novinara i političara, ostaje nam Đikić kao kulturno-socijalni radnik na polju narodnog dobra. I zaista, pravu zadaću društva *Gajret* ispovijedao je Osman još prije nego je postao društveni poslovođa, a s *Gajretom* se upravo onda srastao kad je prešao prag društvenih prostorija kao njegov poslovođa. Mnogobrojna zanatlijska i druga društva, čitaonice i zadruge, posvjedočuju danas Osmanovu radinost. Marljiv kao pčela, ustrajan kao mrav, radio je neumorno za napredak ovoga društva i podigao ga na dostojnu visinu, učinivši od njega neki centar oko koga se kreće naš kulturni i privredni život. Da blagotvorno djelovanje i uticaj društva *Gajret* dođe i do najzabitijih krajeva naše otadžbine, reformisao je društveno glasilo, list *Gajret*, i okupio oko njega lijep broj naše omladine, pripravljajući je tako na intenzivan i plodonosan rad u narodu. Zdrave i plemenite ideje, puni i sočni članci, nalazili su mjesta u listu koji je bio krvna mreža u našem kulturnom životu. Služeći se devizom udruženim silama, radio je na kulturnom i ekonomskom polju da udruži staro i mlado, bogato i siromašno, kako bi svi skupa uprli i pomogli da naš život krene boljim i sigurnijim pravcem. U tome je donekle i uspio, o čemu svjedoči i napredak društva i društvene ideje, pa je dužnost da ga se i ovaj put i na ovom mjestu sjetimo i rahmet mu predamo. Slava Osmanu!"

…Tokom daljeg zasjedanja skupštine, Ibrahim-beg Defterdarević tvdi da, pored svih izaslanstava i svih agitacija, narod ipak neće da prigrli "Gajret" onako kako bi to moglo da bude. "Gajret" nije mogao da raširi svoju ideju radi toga što se još od osnutka u njegove redove uvukla politika i strančarstvo. Govori kako je "Gajret" u početku bio u rukama ferdekterskim, zatim kako je prešao u ruke narodne i naposljetku kako su ga prisvojili demokrati, pa da društvo radi ovih trzavica nije napredovalo onako kako bi trebalo da napreduje. Te trzavice vidi i na današnjoj skupštini. Gospoda skupštinari podijeljeni su u dva neiskrena tabora: za jedne se veli da su Srbi, a za druge da su Hrvati, a naš narod neće ni jedno od toga. Na ovo Smajl-aga Šarić uzvikuje: "Ja sam Srbin, elhamdulillah! Živio kralj Petar!", našto se uzrujaše detektivi, a većina poče da uzvikuje: "Živio Šarić!" Govornik moli, u interesu našeg napretka i naše prosvjete, da se u Odbor biraju

ljudi koji nisu prononsirani ni Srbi ni Hrvati. Samosvijest muslimana u Bosni i Hercegovini tako je živa da ne treba da im diktira ni Beograd ni Zagreb, a pitanje narodnosti možemo komotno prepustiti vremenu i prosvjeti. Mustajbeg Halilbašić ustaje i daje izjavu, u svoje i u ime svojih drugova, da oni nisu niti Srbi niti Hrvati, kako je to rekao gospodin Defterdarević. Ova skupština protekla je burnije nego li ijedna do nje. Struja narodska i struja vladinovaca sudarile su se u nepomirljivom sukobu, što je opet završilo pobjedom nacionalista…

…XI godišnja glavna skupština održana je 29. jula 1913. godine. Ovo je ujedno i posljednja "Gajretova" skupština koja se održala pod nadzorom izaslanika austrijskih vlasti. Tajnik u svom izvještaju, između ostalog, kaže: "…Iako je broj članova porastao, ipak je neznatan uporedivši ga s brojem muslimana u Bosni i Hercegovini kao i prema materijalnom stanju njihovom. Koliko je još maleno i slabo shvatanje ovog društva vidi se najbolje po tome što se mnogi bogati, i vrlo bogati, ljudi upisuju za članove 4. reda i misle da su sa 20 helera mjesečno uplate izvršili svoju dužnost i prema uzvišenoj zadaći ovog društva i prema samom sebi… Ne smijemo, gospodo, biti tako ravnodušni prema svojoj budućnosti. Naš svijet nije nesvjestan, nije ni tvrdica, on će rado priložiti kad mu se stvar razjasni, a to se vidi po tome da ona mjesta osobito daju gdje su vrijedni pododbori i povjerenici, a gdje su oni nemarni, otud ne dolazi ništa."

…Hijadu devetsto i četrnaesta godina bila je sudbonosna za "Gajret" kao i za ostale nacionalne institucije. "Gajret" je raspušten po vladinoj naredbi i predat na upravu predsjedniku Vakufskog saborskog odbora kao komesaru, a na upravljanje odboru. Ova uprava, kroz cijelo vrijeme rata, nije posvećivala mnogo pažnje društvenom napredku. Abnormalne prilike, kao I nemarnost ove uprave, mnogo su pridonijeli nazatku "Gajretove" ideje… Zato, novom odboru, izabranom na XII redovnoj glavnoj skupštini "Gajreta", 19. septembra 1919., u velikoj sali Društvenog doma, stavljen je u dužnost veliki zadatak: da preporodi zamrli "Gajretov" rad i da ga podigne na dostojnu visinu… Tajnik čita izvještaje u kojima pododbori u interesu "Gajreta" traže da se u Odbor izaberu ljudi bez partijske boje, mladi i aktivniji. Konzervativci više ne bi smjeli doći u odbor (burno odobravanje). Dr. Karamehmedović hoće da govori, ali mu većina skupštinara ne dozvoljava, a čuju se i neki glasovi kao: "Nećemo kapitalista koji imaju dnevno 300 K prihoda, pa i opet neće sirotinju da liječe badava! Dolje s njim!" U to ustaje Sakib Korkut i počinje: "U ime Jugoslavenske muslimanske organizacije…" (opšti protesti: Dolje! Ovdje se ne govori u ime političkih organizacija!) Pošto se duhovi malo smiriše, nastavlja Korkut: "Ovdje su

dvije kandidacione liste. Jedna Jugoslavenske muslimanske organizacije, a druga onih oko *Budućnosti*. Mislim da bi se moglo doći do kompromisa." (glasovi: Nećemo u "Gajretu" kompromisa sa političkim strankama!) Enver Muftić misli da bi u interesu "Gajreta" trebalo da dođe do kompromisa. Na to ustaje Šukrija Kurtović pa veli: "Ja sam ovdje izvan stranaka te ne govorim ni ispred kakve organizacije. Meni je na srcu napredovanje *Gajreta* kao jedine kulturne institucije muslimana u Bosni. Stoga ne mogu dopustiti da se ovdje govori u ime kakve političke organizacije, kao što je to gospodin Korkut učinio. Političkih stranaka ne smije da bude u *Gajretu*, niti se smije dopustiti da se u *Gajretu*, pod vidom muslimanstva, vodi propaganda za koju političku partiju, da konzervativci u njemu žare i pale i da našim studentima oduzimaju štipendije samo iz toga razloga što s njima ne dijele ista načela (burno i dugotrajno odobravanje). Ovdje valja govoriti kao član *Gajreta*, a ne kao strančar. Korkut je rekao da je njegova stranka spremna na kompromis. No, ovdje se ne radi o kompromisu političkih stranaka, ovdje se radi o borbi između starih i mladih, između onih koji su prošli i onih koji dolaze, a tu nema kompromisa. *Gajret* će samo onda moći napredovati ako se nađe u rukama mladih i borbenih elemenata (burno odobravanje)." Poslije toga govori Ešref ef. Imamović o štetnosti politike u "Gajretu" te apelira i zaklinje skupštinare da se toga okane i prigrle "Gajretov" program…

…2. marta 1920. primio je predsjednik Glavnog odbora od Policijske direkcije akt kojim ga ova poziva da u roku od osam dana sazove društvenu izvanrednu skupštinu u svrhu izbora novog odbora. Svi članovi odbora primaju taj poziv sa negodovanjem, jer drže da se miješanje političkih vlasti u poslove kulturno-prosvjetnog društva, a na zahtjev natražnjih i društvu nenaklonjenih elemenata, a može biti i nečlanova ili direktnih neprijatelja "Gajreta", kosi sa ustanovama i duhom društvenih pravila. Osim toga, dolazi taj poziv pod kraj društvene godine, u vrijeme kad je odbor izvukao društvo iz blata i nereda, kad je zainteresovao prave njegove prijatelje da za društvo rade. Tehničke teškoće tako su velike da bi one same diktirale odboru da taj poziv otkloni i da uloži protest protiv takvog postupka spram ovako važnog društva kao što je "Gajret". Određuje se predsjednik i blagajnik da kod Policijske direkcije i kod predsjednika Zemaljske vlade uruče pismeni protest. Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu saopštava rješenje Zemaljske vlade da nije uvažila protest protiv zahtjeva Policijske direkcije da se sazove redovna skupština radi biranja odbora i poziva predsjedništvo da, u roku od osam dana, sazove skupštinu u tu svrhu. Iz ovoga razloga

saziva se XIV redovna glavna skupština, koja je održana u gimnazijskoj dvorani Velike gimnazije u Sarajevu, na dan 23. maja 1920. godine…

…U svom izvještaju, sekretar navodi i opisuje kampanju koja se vodila od strane Jugoslavenske muslimanske organizacije protiv "Gajreta", odbijajući razložno i opravdano sve prigovore od strane njezine, pa završava: "Ljudi starinskog kova, nesavremenih nazora, anacionalni, fanatični, zagrižljivi, prkošljivi, ljudi koji se zalijeću na *Gajret* ne da ga unaprijede, već da mu razvitak koče, ljudi koji nemaju ni toliko intelektualne ni moralne snage da bar dobro prouče društvena pravila, da ih se drže, da čuvaju ugled i dostojanstvo *Gajreta*, skrivili su da je ovo društvo toliko zaostalo iza bratskog kulturno-prosvjetnog društva *Prosvjete*, kojoj moramo biti zahvalni što je dijelila pomoći ne obazirajući se na konfesije učenika. Dužnost je ove skupštine da najstrožije osudi one barbarske individue koje *Gajretu*, radi ličnog ćara, bacaju klipove pod noge."…

…XV "Gajretova" glavna skupština održana je 24. jula 1921. u prostorijama "Gajretova" muškog konvikta. Između ostalog, u svojoj pozdravnoj riječi predsjednik Alija Kurtović kaže: "Iza velikog niza godina neprestanih borba i političkih trzavica u društvu *Gajret*, uspjelo je naposljetku današnjem odboru da našoj javnosti, odnosno da političkim nasrtljivcima koji u sve hoće da unesu čaršijsku politiku, dokažu da *Gajret* nije mjesto gdje se vodi partizanska politika. Kao što rad, marljiv rad, u običnom životu svakog čovjeka čuva od poroka i zla, od nevaljala puta, jer ne dozvoljava da se razbuktavaju u njemu političke strasti, tako je i glavni odbor društva *Gajret* uspio da radom spase društvo od političkih trzavica. To je naš najveći uspjeh. On nam omogućava da nesmetano nastavimo rad oko dizanja "Gajretove" ideje. "Gajret" više nije poprište partizanske politike, nego poprište rada i velike nacionalne ideologije… Mnogo veći uspjeh od svega ja vidim u tom što smo otvorili ženski srednjoškolski konvikt u Sarajevu i tako omogućili našem ženskom svijetu da se razvija savremeno. Moje je mišljenje da je centar muslimanskog pitanja kod nas – žensko pitanje, i da je ono preduslov našeg napredka. Bez kulturne majke nema kulturne porodice, a bez kulturne porodice nema kulture u narodu… Žalostan je fakat, gospodo i braćo, da muslimanski široki slojevi ne osjećaju svoje inteligencije i nemaju povjerenja u nju. Nikad do sada, osim časnih iznimaka, nije ništa učinjeno da se steče to povjerenje i da narod osjeti da ima svoju inteligenciju. Musliman kad svrši škole ili je državni činovnik ili političar, čisti političar koji svoju politiku zasniva na frazama i ujdurmama, a ne na pozitivnom radu. S toga puta treba da se skrene na bolji i da se inteligencija organizuje za rad u narodu. "Gajret" treba da

postane centar te organizacije i na tom polju ja vidim mnogo veći i bolji zadatak nego na izdavanju materijalne pomoći. Inteligenciju i rad treba organizovati. Ni jedno selo ne smije da izostane da ga makar jedan inteligenat ne obiđe, ni jedan čovjek ne smije da ostane kome ne bi bilo poznato da postoji "Gajret" i da ne zna njegov zadatak…

…Da spasavamo sirotinju, sirotu djecu i da ih očuvamo i učinimo korisnim za našu zajednicu, nosimo se mišlju da osnujemo jedno sirotište, pa smo i tu na putu skorog otvorenja njegova. Ovaj posao ne bi trebao da bude naš; prirodnije je a i pozvanije je da to uradi Vakuf, ali.. Najbolje je da se zaustavimo na ovom *ali*, da ne izazivamo nepotrebne sukobe među nama. Pored toga, odbor misli da pokrene list, da preuzme inicijativu za narodno prosvjećivanje i u tom se nada da će, i kod vas i kod naroda, u tom naići na razumijevanje i pomoć, jer sam ne može sve da podnese. Bude li se ovako radilo i bude li sloge u ovom radu, ja sam siguran u naš uspjeh."

…Ovaj, u glavnim potezima izneseni, rad i život "Gajreta", nije samo njegov istorijat; on je ujedno i putokaz za budući rad u ovom našem jedinom kulturnom društvu. Svaka stranica, obilježena nastojanjima i trudom oko podizanja ove zgrade, može da se primjeni i na današnje prilike i potrebe, i, gledana u prošlosti, ona je još jasnija i ubjedljivija; svaka stranica obilježena našim manama i nedostacima isto tako može da nam posluži kao dobar primjer za budući rad u društvu, kao način odnosa sa svim onima koji rade protiv društvenih interesa. Zato, pri završetku ovog prikaza o "Gajretovu" radu i životu, treba istaknuti još jedino želju da "Gajretu" u budućnosti bude oslonac svaka ovdje iznešena plemenita namjera, a prst pažnje svaki i najmanji mig onih koji bi radili protiv njegovih interesa. Ali mi vjerujemo da su redovi ovih posljednjih ugasnuli i da će ideja "Gajreta", kao pobjednica, nesmetano da krči puteve prosvjete i napredka u kulturno i ekonomski zaostalim hiljadama nas muslimana u Bosni i Hercegovini.

Husein S. Brkić

Preporod i njegov rad

Kulturno-prosvjetni razvoj bosansko-hercegovačkih muslimana prošao je kroz dva odvojena perioda. Doba do okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, u kome prevladava isključivo islamska kultura i prosvjeta, odvojeno je od zapadno-evropske kulturno-prosvjetne penetracije jednim 20-godišnjim zastojem. Ovaj zastoj ispoljava se u oštroj i svestranoj otpornosti Muslimana prema svemu što dolazi od okupatora koji je svojedobno dočekan sa puškom u ruci. Izdajom je dugo vremena smatrano slanje djece u škole koje je okupator otvarao. Vjerovalo se da će propasti šeriat ako mu izostanu čuvari – kadije koje svrše Šeriatsku sudačku školu, osnovanu od okupatora. Čak se radi toga i selilo u Tursku. Organizovani politički pokret Muslimana počeo je borbom za vjersko-prosvjetnu autonomiju, u čemu je odmah došlo do saradnje sa Srbima. U jeku te borbe došlo je, 1903. godine, do osnivanja kulturno-prosvjetnog društva *Gajret*. Vođstvo muslimanskog pokreta, težeći za objedinjavanjem svih snaga, uzelo je uskoro *Gajret* pod okrilje. To je bilo presudno, koliko za popularisanje *Gajreta* kao mlade kulturno-prosvjetne organizacije, toliko i još više i trajnije za njegovu političku orijentaciju koja je proizašla iz saradnje Srba i Muslimana u političkoj borbi protiv okupatorskog režima. Ovu orijentaciju *Gajret* je zadržao kroz čitavo vrijeme svoga djelovanja. Ostao je u borbenom stavu prema okupatoru čak I onda kad je vođstvo Muslimanske narodne organizacije, poslije aneksije Bosne I Hercegovine, okončavši uspješno borbu za vjersko-prosvjetnu autonomiju, počelo sklapati kompromise sa okupatorskim režimom. *Gajret* je tada nastavio svoj rad bez političkog zaleđa, orijentišući se prema idejama Mlade Bosne. Zato je 1914. godine *Gajret*, zajedno sa *Prosvjetom* i ostalim srpskim organizacijama, stavljen van zakona, a njegovi radnici i njegova omladina izloženi progonima.

U tom prvom periodu svoga djelovanja *Gajret* je ostvario dosta skroman kulturno-prosvjetni program. Rad se uglavnom sastojao u školovanju ograničenog broja srednjoškolske i univerzitetske omladine. Širi kulturno-prosvjetni zahvat *Gajret* nije bio u stanju da izvede u tom periodu. Ipak su se u prvom oslobodilačkom ratu pojavili rezultati *Gajretova* rada, jer je jedan dio njegove omladine i njegovih radnika aktivno učestvovao u borbi protiv zavojevača dok se drugi dio našao u kazamatima i koncentracionim logorima.

Obnavljanje *Gajreta* i njegove organizacije 1918. godine uslijedilo je kao tekovina pobjede nad zavojevačem. U perspektivama pobjednika, *Gajret* je nastavio ostvarivanje svoga ranijeg kulturno-prosvjetnog programa sa većim zamahom i većim uspjehom. Može se reći da je tada cjelokupna kulturno-prosvjetna djelatnost među Muslimanima uglavnom počivala na *Gajretu*. Vođstvo Jugoslavenske muslimanske organizacije, nezadovoljno radom *Gajreta* i njegovom orijentacijom, pokušalo je da svojim političkim uticajem na mase, osnivajući *Narodnu uzdanicu*, ospori *Gajretu* vodeću kulturno-prosvjetnu ulogu među Muslimanima. Takmičenje između *Gajreta* i *Narodne uzdanice* nije se ipak osjetilo u masama nego samo u vođstvu ovih dviju organizacija. To je najbolji dokaz da nijedna od ovih organizacije nije dublje zašla u narodne mase. Oba su se društva uglavnom oslanjala na građanski elemenat, na inteligenciju, trgovce i privrednika iz grada, dok su radnici i seljaci ostali u većini van njihovih organizacija.

Narodna uzdanica ostvarivala je isti kulturno-prosvjetni program kao i *Gajret*, samo u manjem opsegu. Kao čedo jedne političke organizacije, ona je do kraja išla za svojim osnivačima, dok se nije konačno, u doba okupacije, potpuno zaglibila i otišla u izdajnički tabor.

U utakmici sa *Narodnom uzdanicom* uspio je *Gajret* da zadrži kulturno-prosvjetno prvenstvo i da razvije vrlo živu Iikorisnu kulturno-prosvjetnu djelatnost u okviru svoga ranijeg programa. To se naročito manfestovalo prilikom proslave *Gajretove* 25-godišnjice 1928. godine, kada je održan u Sarajevu kongres Muslimana intelektualaca. Uz brojno učešće musilmanske inteligencije, na ovom kongresu su ozbiljno tretirani svi važniji problemi, kako opšti tako i specijalno muslimanski, date smjernice budućega rada *Gajretova* i udaren temelj jednom širokom kulturno-prosvjetnom program rada u narodu.

Greškom *Gajretova* vođstva koje se, i pored otpora uglednih *Gajretovih* radnika i prijatelja, orijentisalo prema režimu diktature, *Gajret* nije prešao na izvršenje programa koji je izradio pomenuti kongres, nego je nastavio rad na ostvarivanju svog ranijeg programa, bez dubljeg zahvata u narodne mase. Greške *Gajretova*

vođstva odbile su od *Gajreta* naprednu muslimansku omladinu, naročito onu na univerzitetima. Nošena idejama najšire demokratije i puna borbenosti protiv svih antidemokratskih pojava u našem tadanjem javnom životu, ta omladina nije ni htjela ni mogla da traži u *Gajretu* uporište svoje borbe. Ipak, pred sami rat, *Gajret* je svojim poznatim stavom u pitanju autonomije Bosne i Hercegovine ustao protiv fašističkih pojava u našem tadanjem javnom životu. Tim svojim stavom *Gajret* se ponovo vratio narodu. Radi toga je on u prvim danima okupacije stavljen van zakona, a njegovi radnici i njegova omladina izloženi svirepim progonima.

U pasivnom otporu Muslimana za vrijeme okupacije, u izdavanju poznatih rezolucija protiv ustaškog režima, kao i u drugim patriotskim pothvatima, inicijativa je dolazila skoro uvijek od *Gajretovih* članova. Aktivni otpor među muslimanima organizovala je ona muslimanska omladina koja se u doba diktature odvojila od *Gajreta*. Toj omladini pripala je časna i istorijska uloga da Muslimane uvede u NOP i da im, kroz borbu, osigura dostojno mjesto u zajednici naših naroda.

Narodno-oslobodilački pokret obilježio je u životu naroda Bosne i Hercegovine prekretnicu istorijskog značaja. Po prvi put u svojoj istoriji, narodi Bosne i Hercegovine našli su se na jednoj borbenoj liniji protiv strane najezde, protiv podmuklog fašizma koji je htio da ih međusobnim istrebljivanjem uništi. U krvavoj četverogodišnjoj borbi, naši narodi su uspjeli ne samo da unište okupatora i oslobode svoju zemlju, nego su u toj borbi osjetili prijeku potrebu da počiste svoje redove od onih elemenata koji su služili kao uporište stranim, neprijateljskim nastojanjima, koja su išla za tim da nas cijepaju i razjedinjuju. Naravno, u ovom poslu stoje pred nama mnogi neriješeni zadaci. Bratstvo i jedinstvo naših naroda, kao najdragocjeniju tekovinu narodno-oslobodilačke borbe, treba produbiti i prenijeti u svijest najširih narodnih masa.

Sada, u oslobođenoj domovini, težište rada u ovom pravcu treba prenijeti na kulturno-obrazovni sektor. Pored državne inicijativa, koja daje osnovni plan rada, privatna inicijativa treba da primi na sebe velike i odgovorne zadatke. Nije još vrijeme niti bi bilo korisno da se pristupi objedinjavanju svih kulturno-prosvjetnih organizacija privatne inicijative, ali je potrebno da se vodi računa o koordinaciji rada ovih organizacija.

Kod nas Muslimana bilo je potrebno da se napusti podvojenost u kulturno-prosvjetnom radu, koliko radi toga što je ta podvojenost izazvala čitav niz krupnih grešaka, toliko i još više što ta podvojenost nije nikada imala oslonca u širokim narodnim masama. Ti su nas razlozi uputili na osnivanje društva *Preporod*.

Pred *Preporodom* danas stoje krupni i odgovorni zadaci. U prvom redu, u organizacijskom pogledu, *Preporod* ne može da ostane u razmjerama naših ranijih kulturno-prosvjetnih društava. On treba da svoju organizaciju produbi i proširi. Grad i kasaba ne mogu ostati glavno uporište njegove organizacije. *Preporodova* organizacija treba da se proširi na selo, na fabrike i radionice svih vrsta, jer se tamo nalaze one stvaralačke snage koje su se i u narodno-oslobodilačkoj borbi napozitivnije ispoljile. Izgrađujući svoju organizaciju ovim putem, *Preporod* će uspjeti da postane masovna organizacija koja će biti u stanju da rješava zadatke koji su pred nju postavljeni.

I u samom kulturno-prosvjetnom planu rada, *Preporod* treba da pođe novim putem. Naša ranija kulturno-prosvjetna društva bila su ograničila svoj rad skoro isključivo na školovanje srednjoškolske i univerzitetske omladine. Nema sumnje da je to i danas jedna vrlo ozbiljna potreba, naročito sada, neposredno iza rata, kada je sustiglo više školskih generacija koje su bile ometene u svom redovnom školovanju. Naša obaveza prema toj omladini tim je veća što se u redovima te omladine nalazi znatan broj boraca i interniraca. Radi toga, *Preporod* treba zasada da ovoj grani rada pokloni svoju punu pažnju, nastojeći da je još proširi na što obilnije pomaganje omladine zanatskih škola, šegrta i uopšte privredne omladine.

Međutim, i pored ovoga vrlo aktuelnog zadatka, *Preporod* treba da što hitnije i što snažnije zahvati u rješavanje našeg najvažnijeg kulturno-prosvjetnog problema, problema suzbijanja nepismenosti. Statistika nepismenosti u Bosni i Hercegovini iskazuje najporaznije podatke u onim okruzima i srezovima gdje su Muslimani u pretežnoj većini. Statistička je činjenica da naročito muslimanska žena spada u velikom procentu u nepismene. Naš opšti državni kulturno-prosvjetni plan uzeo je borbu protiv nepismenosti na prvo mjesto. *Preporod* treba da uklopi svoj rad u ovaj opšti plan i da preko svojih organizacija razvije najopsežniju djelatnost u ovom pravcu. Pored pomaganja, organizovanja i izvođenja analfabetskih tečajeva, on treba da osnivanjem čitaonica I biblioteka stvara žarište kulturno-prosvjernog rada koji će tečajcima omogućiti da utvrde stečeno znanje korisnom lektirom i da ta svoja znanja čim prije koriste čitanjem popularnih knjiga i higijenskih, poljoprivrednih, zadružnih i drugih časopisa.

Na bazi postignutih rezultata u suzbijanju nepismenosti stvaraju se razne mogućnosti rada na podizanju opšteg kulturnog stanja širokih narodnih masa. Tu, na prvom mjestu, stoji higijensko prosvjećivanje naše porodice, naročito naših majki na selu. Mortalitet djece na selu, naročito dojenčadi, iskazivao je prije

rata ozbiljne i opasne razmjere. Rat je sigurno to stanje pogoršao. Radi toga je tu potrebna hitna pomoć. Nastojanje države u ovom pravcu je u toku, ali privatna inicijativa može ovdje mnogo da učini. Zato *Preporod* treba da preko svojih organizacija učestvuje u svim akcijama higijenskog prosvjećivanja, da sam, u okviru opšteg plana, organizuje takve akcije te da nastoji svim silama da preko svojih organizacija učvrsti kontakt između sela i higijenskih stanica i ustanova.

Preporod treba da pokloni naročitu pažnju svim nastojanjima kojima je cilj da se poboljšaju opšti uslovi života u našem domu, naročito na selu. Mi znamo da u našim seoskim domovima, u većini, vladaju isuviše primitivni i štetni uslovi života. Dobar dio te primitivnosti proizvod je neprosvjećenosti, naobavještenosti i neumješnosti. Prije rata bila je zadaća domaćičkih škola da u ovom pravcu poboljšaju prilike i mora se priznati da su ove škole pozitivno djelovale. Preporod bi trebao nastojati da se obnovi rad ovih škola ili možda da se nađe neki još bolji način rada. Svakako, knjigom i predavanjima u ovom pravcu se neće postići brzo rezultati. Primjer, konkretna uputa, a naročito očigledna nastava na licu mjesta, u samom selu, prilagođena konkretnim prilikama seoskog života, donijeće pozitivne rezultate. *Preporod* bi sam trebao da pristupi organizovanju ovakvih tečajeva na terenu, na području svojih seoskih organizacija, pa da tako selo direktnim putem osjeti *Preporodovu* kulturno-prosvjetnu vodeću ulogu.

Preporodov sektor rada obuhvata, uglavnom, kulturno-prosvjetne potrebe Muslimana. Međutim, kulturno-prosvjetna pitanja koja Preporod riješava nisu specifično muslimanska, nego opšta kulturna pitanja, čije pravilno i brzo rješenje interesuje sve narode Bosne i Hercegovine. Za pravilno rješavanje tih pitanja vezano je produbljivanje i izgrađivanje tekovina narodno-oslobodilačke borbe. Narodi Bosne i Hercegovine, u najkrvavijim borbama na tlu svoje uže domovine, od Kozare i Grmeča do Neretve, Sutjeske, Romanije i Majevice, iskovali su bratstvo i jedinstvo uz najdragocjenije žrtve najboljih svojih sinova i kćeri. Zato, čuvanje i izgrađivanje bratstva i jedinstva naroda Bosne i Hercegovine, kao najdragocjenije tekovine njihove zajedničke borbe i kao najvećeg zaloga njihove stvarne i pune ravnopravnosti, treba da obilježi osnovnu liniju na kojoj će se susretati i koordinirati rad svih naših kulturno-prosvjetnih društava, a u prvom redu *Preporoda*, *Prosvjete* i *Napretka*. Zato će *Preporod* u svom radu uvijek nastojati da sve svoje akcije povezuje i koordinira sa *Prosvjetom* i *Napretkom*, kako bi pravilno odgovorio zadatku koji je pred njega postavljen, a to je kulturno-prosvjetno podizanje Muslimana i njihovo ukopčavanje u kulturnu zajednicu naroda Bosne i Hercegovine.

Muhsin Rizvić

Riječ na Obnoviteljskoj skupštini *Preporoda*

Poštovane dame i gospodo, cijenjeni gosti,

Mi danas prisustvujemo jednom značajnom, historijskom trenutku naše kulturne renesanse. Sudjelujemo u činu oživljavanja društva Preporod kao matice okupljanja, ne samo bosanskih Muslimana, nego i naših sunarodnika u drugim krajevima Jugoslavije te iseljenika na sve četiri strane svijeta. Postavljamo osnove integracije naših stvaralačkih snaga na plemenitom poslu njegovanja, razvijanja i proučavanja naše kulture i povijesti, nauke i umjetnosti. I sve to u ravnopravnom i plodotvornom odnosu sa kulturama i znanstvenim dostignućima drugih naroda i civilizacija.

Mnogi od vas, koji su bili djeca poslije rata, i ne znaju da je u obnovljenoj Jugoslaviji, 1945. godine, oživljen rad svih predratnih kulturno-prosvjetnih nacionalnih društava, te je od nekadašnjih *Gajreta* i *Narodne Uzdanice* stvoreno muslimansko društvo *Preporod*, sa višestrukim značenjem pojma koji je ponijelo u svom imenu. Taj pojam je u sebi nosio sjećanje I sadržavao vezu sa bosansko-muslimanskim kulturno-prosvjetnim preporodom na prijelazu XIX i XX stoljeća, u vremenu smjenjivanja historijskih epoha i punog afirmiranja narodnih bitnosti i obilježja: narodnog jezika i historije, narodne književnosti i kulture, rada za narod s pogledom u budućnost napretka, otvaranje za tekovine zapadne kulture, civilizacije i nauke. Naslovni pojam društva Preporod donosio je sa sobom i kulturno-političko spajanje bosanskih Muslimana, prevladavanje međuratnih nacionalno-političkih opredjeljenja muslimanske inteligencije, nasuprot kulturnom i duhovnom jedinstvu njihova naroda, koji, poučen tragičnim iskustvom ratnih stradanja, nije mogao ništa drugo nego biti jedinstven, samobitan, muslimanski.

Pokazalo se, međutim, u toka kratkotrajnog postojanja poslijeratnog Preporoda, da je ovo društvo osnovano sa namjerom okupljanja bosanskih

Muslimana na programu nove socijalističke vlasti, pri čemu je kultura bila podređena političkim ciljevima. A kako su politizaciji i unitarizaciji kulture smetala nacionalna obilježja, *Preporod* je ukinut, zajedno sa *Prosvjetom* i *Napretkom*, godine 1949., na insistiranje izaslanika Ministarstva prosvjete na jednoj sjednici tzv. Koordinacionog odbora, čak, kako to arhivski dokumenti svjedoče, uprkos protivljenju predstavnika društava, koji su dokazivali da takvu odluku mogu donijeti samo njihove skupštine.

Bosanski Muslimani tada su se našli u položaju naroda koji životno egzistira, a nacionalno ne postoji, naroda ugroženog asimilacijom, u opasnosti da izgube ono što jesu i što historijski imaju i pretope se u one narode koji oni nisu. Nešto ranije, godine 1947., ostali su bez imena iznesenog iz rata i predratnih vremena, koje je netragom iščezlo iz zvanične upotrebe, ukinuti kao jugoslavenski narod; a te godine 1949. ostali su i bez svoga kulturno-prosvjetnog društva, jedine bar nominalno svoje nacionalne institucije. I to je trajalo punih četrdeset godina. I to u otvorenom jazu novog, sektaško-ideološkog, raskola među muslimanskom inteligencijom i novog odvajanja od većine muslimanskog naroda. Ime nam je, nakon dva desetljeća, političkom odlukom, vraćeno, "priznata" nam je nacija, kako je tada apsurno a ponekad i cinički govoreno, ali nacija kastrirana, bez institucija, povijesno i kulturno ponižena, strogo kontrolirana i praćena da se ne bi prekoračile granice dozvoljenog kulturnog ispoljavanja. Jer, nacionalno kulturno-prosvjetno društvo nikad nam nije vraćeno, kao ni druga u Bosni i Hercegovini. Čak je sedamdesetih godina povedena oštra kampanja protiv bilo kakve ideje o nacionano-kulturnim institucijama u Bosni i Hercegovini, a nekad plemenitom, rodoljubivom pojmu nacionalnog s tendencijom je pridano ružno značenje šovinističkog, uz apokaliptične asocijacije bratoubilačkog rata.

Tako smo mi četrdeset godina bili i ostali, do danas, jedini narod, ne samo u jugoslavenskoj zajednici naroda nego u Evropi, koji nema kulturne autonomije, koji je bez svojih vlastitih kulturnih institucija; pa zbog toga – sa književnošću koja je osporavana i jezikom koji u jugoslavenskoj lingvistici nema prava ni na svoje tradicionalno ime, a kamoli na leksičko učešće, sa historijom koja se potiskuje povijesnim krivicama i turskim kompleksom, sa kulturom optuženom da je prekinula razvoj duhovnog života u Bosni.

Vjerujem da će neki, na ovom mjestu moga izlaganja, postaviti pitanje za etnologe i sociologe kulture: Pa kako se, unatoč tim iskušenjima i proročanstvima koja se, srećom nisu obistinila, taj naš narod održao u svojoj samobitnosti, posebnosti i etničkoj osobenosti; kako je očuvao svoje kulturno-povijesno

i duhovno biće; kako je izbjegao zavodljivosti asimilacije i opasnosti nestanka sa kulturno-geografske karte jugoistoka Evrope? Odgovor je, u ovom neobičnom i jedinstvenom slučaju, etnološki prirodan, historijski logičan i psihološki jasan: Održao se zato što je bio u ravnotežnom, da ne kažem buridanskom, položaju između Istoka i Zapada, između kultura druga dva jugoslavenska naroda istog jezika, između Vuka i Gaja, u komparativnoj poziciji oplođenja, ali i vlastite određenosti. Održao se iz inata, čvrstinom i postojanošću karaktera, ali i uvjerenjem da "podnijeti sudbinu znači pobijediti", i to uprkos političkom i narodnosnom negiranju, moralnoj sumnji i stalno otvorenim putevima skretanja i pretapanja u druge narode. Reaktivno osjećanje otpora prema nihilističkim pritiscima, opasnostima kulturnog zatiranja i povijesnog brisanja bilo je u ovom slučaju produktivno i efikasno, jer je imap stalan oslonac u vlastitoj svijesti o sebi u tome kritičnom, interpolarnom položaju. To je bila svijest o izvornosti i samosvojnosti vlastitog narodnog bića, o duhovnoj i povijesno-kulturnoj posebnosti među drugim jugoslavenskim narodima, svijest o svome "slatkom majčinskom zboru", kojim su od davnina ispjevane tolike pjesme, ispričane tolike priče, izgovorene tolike mudre poslovične riječi.

Ili, kako je pjesnik govorio svome srcu u zavodljivom okruženju velikih stvaralaca drugih naroda, sa skeptičnom sviješću o konačnoj spoznaji na krilima mašte bez cilja i smjera, sa saznanjem o ispraznosti slijeda tuđih uzora i autentičnosti vlastitog doživljaja ljepote:

Šta te goni, šta te tjera
Da bez cilja i bez smjera
Na krila se mašte dižeš,
A do cilja ne dostižeš?

Srce moje zaljubljeno,
Srce moje izgubljeno,
Zalud vrijeme ti ne trati
U njedra se moja vrati!

Jer kad stigneš Sina-gori,
Gdjeno sve u svjetlu gori,
Gdje se tamna ponoć dani,
Reći će ti: "Len terani!"

Divni glasi s tuđih strana,
U ljubavi uspavana,
Zavešće te, srce mlado,
Kao lovci divlje stado.

Hafiz, Hajjam i Nizami,
Svaki tebe sebi mami,
Sa svima se ti pobrati
Pa s' u njedra moja vrati.

Prepoznajete, to je bio Bašagić, prije osamdeset i pet godina, naš veliki pjesnik i dramatičar, historičar Bosne, bečki doktor *ex linguis islamiticis*, osnivač jugoslavenske orijentalistike, prvi reformator muslimanskog društva, pokretač časopisa *Behar*, osnivač prvog muslimanskog kulturno-prosvjetnog društva *Gajret*, što znači nastojanje, zauzimanje, podsticanje, revnost i zagrijanost za akciju, privrženost njenim ciljevima. Eno mu mezara u haremu Begove džamije, među velikanima našeg prvog književno-kulturnog i društvenog preporoda. Položimo mu danas cvijeće na mezar i poklonima se njegovom djelu i njegovoj uspomeni. Na njega su se, i na časnog Džemaludina ef. Čauševića, pozivali svi oni naši prvaci koji su željeli da emancipiraju muslimanski svijet od svega konzervativnog što stoji na putu društvenog progresa i kulturnog usavršavanja. Na ove naše dalekovide i slobodoumne pretke možemo se pozvati i mi danas, sastavljajući krajeve organiziranog nacionalno-kulturnog razvoja, koji nam je prije četiri decenije bio prekinut. I uzvratiti Bašagiću stihovima ponosa i priznanja koje je on u pjesmi izrekao Mehmed-paši Sokoloviću Velikom:

Ev' i vila zlatokrila
S Nevesinja polja ravna
Na bašluk ti vijenac meće
Uspomeno naša slavna.

O, primi ga! Savijen je
Od cvijeća tvoje grude;
U majčinom slatkom zboru
Nek' ti slavi prilog bude.

A Čauševiću odati počast riječima skrušenog poštovanja, koje je Musa Ćazim Ćatić s tugom izustio "na grobu svoga učitelja":

Na Tvome sam suncu svoje srce grij'o
Od Tvoga duha krila su mi rasla.
S Tvoga sam vrela blagodeti pio.
Jest, svijetli traci Tvog velikog uma
Bijahu luče moje mlade duše,
Što pravoj stazi vodile su mene…

Budući da je karakter ovog društva suštinski određen bićem i životom, duhom i historijom našeg naroda, od prošlosti do sadašnjosti u budućnost, da ono prostiče iz njega – prirodno je da se i rezultati djelatnosti Preporoda, u oblastima koje obuhvata, namjenjuju i vraćaju tome narodu kao saznanje o njemu, naučno protumačeno i umjetnički oplemenjeno, usmjereno prema XXI stoljeću.

Jer mi danas ne živimo u doba emocija i romantike, nego živimo u svijetu kritičkog razuma, provjere i poricanja. I kada se, u znatiželji otkrivanja, vraćamo u svijet iz koga smo proizišli, mi se zaista i ne možemo vratiti drukčije već sa modernim senzibilitetom i oslobođena duha, sa recepcijom našeg savremenog poimanja i težnjom znanstvene revizije svega što smo iz prošlosti naslijedili. Upravo na to se nadovezuju i drugi aspekti djelatnosti ovog društva, a to je iščahurenje iz vlastitog nacionalno-kulturnog bića i kompleksa i bezograničenja prema prostorima svjetske civilizacije i kulture. A bosanski Muslimani su još prije jednog vijeka vitalno dokazali da mogu uhvatiti korak sa kretanjima savremene civilizacije, da mogu uskladiti, u okviru vlastitih nacionalnih odrednica, i svoj život, i svoj rad, i stvaralački duh sa drugim razvijenijim narodima I njihovim kulturama, da naš jezik, kako kaže Bašagić, sa smislom za realnost vizije, *može da goji, može da spoji / Istok i Zapad, pjesmu i um*.

Od tih vremena do danas, uključujući i dvadesetogodišnji zijev naše nacionalne anonimnosti a stvaralačkog postojanja, o tome vitalitetu svjedoči impozantan zbir naših dostignuća i stečevina. I u okviru nepovoljnih društveno-političkih prilika i razvojnih mogućnosti stasao je veliki niz naših književnih, umjetničkih i znanstvenih velikana, koji, kao trajna vrijednost, ulaze u panteon naše kulture i duha, bez obzira na njihove lične ideološke i političke orijentacije. Jer kultura, nauka i umjetnost, čiste od ideologije i politike – to će biti osnovno načelo i moral ovog našeg društva; uz civilizacijski odnos prema

slobodi duha i intelektualnog uvjerenja svakog pojedinca, ako je bez osjećanja niže vrste i vrijeđanja ljudskog dostojanstva. Stoga smo daleko i od pomisli, unatoč mijenama vremena (i društvenih i političkih sistema) da zbog drukčijeg mišljenja gazimo nogama svoje velike duhove, kao što Šekspirova Ofelija kida svijeće iz vijenca koji joj lice krasi. A poučeni političkom težnjom bivšega *Preporoda* i nacionalnim skretanjima društava iz kojih je prozišao, naša obnovljena institucija će biti apolitička i nestranačka. Ali će ona u svojim programima i svojim aktivnostima okupljati sve stvaraoce i saradnike koji mogu doprinijeti našem kulturnom utemeljenju, svodeći u svoju maticu svo poriječje duhovnog i društvenog toka našeg naroda od prošlosti do savremenosti: počevši od vrutaka i izvorišta, sve pritoke i rukavce, sve struje i ponornice, mrtvaje i brzake. U toj matici značajna je svaka kapljica, jer:

Kaplja, kad u more stigne, nestane je.
Više nije kaplja nego dobije ime "sedam mora".
Kaplja je uistinu voda, samo je odvojena od vode
Kada padne u vodu, opet postane voda.

Tako je, o kategoriji univerzalnog jedinstva, prije četiri stoljeća razmišljao naš mistički pjesnik Ahmed Bošnjak Vahdeti (Jedinstveni) iz Dobruna kod Višegrada.

I ovo je jedan od glasova iz naše drevne književne prošlosti koji se svojom mudrošću obraćaju nama. Da se oslobodimo griže savjesti što smo bili nijemi svjedoci prekida naše kulturne društvenosti. Ali odluka o *Preporodu*, koju ćete vi donijeti, neće biti odluka iz onih dana kada je politika kulturu gurnula ustranu i odvela nas na nacionalno bespuće. Ovo što vi danas treba da usvojite, to je izraz naše sadašnjosti i potrebe našeg bića da bismo ravnopravno i samouvjereno stupili u kulturno poređenje s drugim narodima. U toj odluci će narod, čiji ste vi prosvijetljeni izdanak, sagledati svojstva koja voli: nezavisnost, visoku mudrost i plemenitost. A vi ćete mu pomoći da se svestranom kulturom, umjetnošću i naukom uzdigne do one visine na kojoj su najnapredniji narodi svijeta. Tek tada će on biti ukrašen harmonijom, a njegov duh samopouzdanjem.

Sa ovim idejama, osjećanjima i pregnućem na rad, pozivam vas kao savremenike modernog doba, svjesne svoga narodnog bića, da pristupimo zvaničnom buđenju, obnovi i oživljavanju društva *Preporod*, kako bi ono u budućnosti potvrdilo, i čak nadvisilo, ne samo svoju sadržinu već i svoje ime.

Ibrahim Edhem Džafić

Složimo se!

Mlado mi se srce u grudima trese,
Roj uzdaha teških u duši se rađa
Oči mi se suzam' žalosnicam' kr'jese
Gledajući pokor međusobnih svađa.

Nesloga i razdor u mom zavičaju
Vječiti su gosti i svima nam znani,
Svuda domom našim i u svakom kraju
Bolest ova hara, krši i tamani.

Haj, djedova naših, proslavljenih lava,
Na mejdanim' vazda što su lovor brali,
Srušena su djela, potamnjela slava,
Sinovi im nisu čuvati ih znali.

Vječni inad, svađa i nesloga teška,
Među nama što su uvr'ježili žile,
Skršili su snagu; od duha viteška
Kobne su se sitne duše izrodile.

O, teško je srcu da ne jekne bolom
Sjećajuć se onih ponosnih vremena!
Kad su složna braća s brijatkinjom golom
Krvavili ruke obje do ramena

Braneć' dom i narod pred navalom svakom,
A sad, teški jade i čemere ljuti,
Potomci tih pređa ropski služe svakom
Gložeć' se među se, krvno zamrznuti.

O, nemojte, braćo, ne činite tako,
nesloga je mnogi raskućila dom!
Samo složno može bit nam pleme jako,
Da otpora dade protivniku svom!

Složimo se, braćo; jer samo u slozi
Leži našem domu i narodu spas!
Svi u jedno kolo! A Bože pomozi
I svoj rahmet izlij vrhu sviju nas!

Salih Ljubunčić

Za sklad u radu i toleranciju u međusobnom držanju

Hodil sem po zemlji našoj
In pil nje prelesti,
Hodil sem po zemlji našoj
In pil nje žalosti.
Oton Župančić

Zemlja na koju primjenjujem ove Župančićeve stihove jest naša Bosna i Hercegovina, jedinstvena u našoj državi kako po svojim prirodnim osobitostima tako, i još više, po svojem folkloru i mentalitetu ljudi koji u njoj žive. Ostavljajući po strani naše političke prilike, a s njima ideološke i stranačke sukobe, jer ovi redovi nijesu tome nipošto ni namijenjeni, činjenica je da Bosanac odnosno Hercegovac pretstavlja po sebi tip našega čovjeka koji se ističe specifičnim odlikama svojim. S gledišta naučnog to nije ništa ni novo ni neobično. Zna se da pojedini kraj, u kojem ljudi žive, utječe svojim sastavom i klimatskim prilikama na rad i društvene odnose, a time i na duhovne izražaje, drukčije rečeno na spoznajne i umjetničke tvorevine. Razumije se da pri ovome odlučnu prevagu ima sama priroda ljudi, a to će reći urođene i naslijeđene osobitosti, bilo fizičke ili duhovne, koje uglavnom određuju ono bitno ljudsko što oni u sebi imaju i što po sebi znače. Upravo ovo organsko, čime se ljudi ističu, i okolina u kojoj žive (uz prirodnu treba imati na umu i društvenu), čine po sebi zajedničko krilo iz kojeg izraštava tip, recimo Krajišnik, kakav je eto, sažmimo u jedno, naš Bošnjak.

Razumije se da ovaj opći tip Bošnjanina ima svojih varijacija. One su posljedica (konsekvencija) opet posebnih krajiških odnosa, npr. Hercegovac za razliku od Bosanca, pa staleških (razna zanimanja), a nada sve konfesijskih i nacionalnih, a s njima usko povezanih duhovnih utjecaja. Međutim od svih ovih varijeteta svakako su najizrazitiji oni koji imaju konfesijsko obilježje. Oni se očituju i po spoljašnosti, a to je već dovoljan dokaz da su unutarnji elementi, dakle oni konstruktivni, koji ih proizvode, u svojoj varijabilnosti dosta, nekad i previše, naglašeni. Pa ipak pokraj svih ovih varijabilnih činjenica, nemoguće bi bilo zaključiti da je opći tip Bošnjanina nerealan, rasplinut i fiktivan. Protivno tome, on se toliko ističe i toliko je jako obilježen, toliko je svojstven, da snažno dominira nad svakim varijetetom, pa ovima (varijetetima) daje snažan pečat svojih istaknutih kvaliteta. Ovaj opći tip Bošnjanina, za razliku od varijeteta koji su obično centrifugalni, odlikuje se svojim centripetalnim značajem. Sve ono što pojedini varijeteti, posebno konfesijski, nastoje u konstituciji Bošnjanina razdvojiti, odijeliti, to on svojom nadarenošću, barem je dosada tako bilo, izglađuje i izmiruje, popravlja i sjedinjuje. To znači da su psihološki i duhovni elementi, a s njima etnički i socijalni, koji skupa konstruiraju tip Bošnjanina, toliko jaki i izraziti, još uvijek toliko životno sposobni, da je u sukobu s divergentnim težnjama zadržao svoju nadređenost.

S gledišta životnih potreba to ima, kako ćemo vidjeti, svoje veliko značenje. Da to objasnimo s kojim primjerom. Bošnjanin se poznaje i ističe svojim lijepim govorom i društvenom usrdnošću. Njegov govor i društveno raspoloženje prvi su znaci po kojima stiče priznanje kada se pojavi u kojem drugom našem kraju. Ali to nije sve. Naprotiv ima u ovom našem tipu i drugih pokreta, duboko ljudskih, koji kao voda iz izvora biju neposredno i osvježuju, pa i nadahnjuju svako srce u kojem humani osjećaji nijesu zasjenjeni niti, možda, potisnuti. Spominjem, među ostalim, istinoljubivost i pravdoljubivost, a s njima i sva ona lična svojstva, koja su povezana kao roditelji i djeca, naime odlučnost i hrabrost, pa često i tolika beskompromisnost, da i najosjetljivije materijalne žrtve ne znače ništa, ako je u pitanju ljudska čast i socijalni obraz. Sve to skupa utječe na pojedinačni i zajednički život, npr. porodični i komšijski, pa se mnoge ad hoc uredbe u zadružnom životu Bošnjanina ne bi mogle pravo ni shvatiti ni ocijeniti kada se ovo bitno, ovo konstitutivno u tipu Bošnjanina ne bi uvažilo.

Moglo bi se reći da ovo osnovno bošnjansko držanje pokazuje svaki naš Krajišnik. To ćemo susresti kod seljaka kao i kod šeherlije, kod zanatlije kao i kod trgovca, kod tjelesnog radnika (manuelca) kao i kod duhovnog (inteligenta).

Vrlo je važno pitanje odnosa pojedinih tipskih varijeteta prema ovome općem tipu, koga nazvasmo Bošnjaninom. Da li bi možda bilo korisno da se varijeteti suzbijaju do uništenja ili, obratno, da li da se opći tip potiskuje na račun pojedinih varijeteta? Ili, dodajmo još i ovo, da li bi bilo mogućno, a time s gledišta narodnog i probitačno, da se opći tip zajedno s varijetetima zamijeni nekim drugim općim tipom, možda kakvim narodnim, nacionalnim tipom?

Svakako je tačno da postoje struje koje djeluju u svim dotaknutim smjerovima. Radilo se o pojedinom varijetetu ili o općem tipu, zaista u međuljudskim i međudruštvenim odnosima u ovom kraju naše države, kao i inače, susrećemo se težnje koje ciljaju da sve međuljudsko djelovanje sliste (glajhšaltuju) prema jednom, već kojem bilo tipu. Taj slišteni tip javlja se sad kao besklasan (socijalisti), sad kao konfesionalan, pa kao krajinski i narodni. Sve ovisi, kako se vidi, od stajališta s koga se pristupa ovom sociološkom problemu.

Držim da je upravo u ovim i u ovakvim težnjama sva poteškoća, pa i nemir u međuljudskim odnosima, da ne kažem tragika naša. Najbolje ćemo učiniti ako u ovaj osjetljivi duhovni i socijalni kompleks unesemo stvarna saznanja koja nam daje dugovremeno i povremeno iskustvo, i tako pod ovakvim osvjetljenjem pogledamo sam problem izbliže.

Još je davno rečeno da se iz svakog panja ne može svetac istesati, a to znači da se od svakog čovjeka ne može postići ono što bi mi željeli. Po prirodi ljudi su različni. Nije ta razlika samo tjelesna, i ako je ona najbliža i najpoznatija, već je ona još osjetljivija u duševnim sklonostima i radnjama. Zato je sasvim opravdano govoriti o bitnim osobitostima ljudskih jedinaka, individualiteta. Ali uz ove individualne razlike dolaze i skupinske. Njih susrećemo u društvenim slojevima, a poznata su nam već prema glavnom i zajedničkom smjeru zanimanja, životnog shvaćanja i vjerovanja. Svakako da njih konstituišu u prvom redu individualne osobitosti, koje smo već spomenuli, a onda skupno zanimanje; pa, a ovo je najznačajnije, lično pripadanje kojoj već davno formiranoj zajednici. Svima nam je poznato da seljaci, prema svome glavnom zanimanju, čine svoju skupinu, poseban svoj stalež, isto tako kao što radnici (manuelni) čine svoj, pa zanatlije, trgovci, vojnici, činovnici i drugi. Uz ove staleže, obilježene i određene najviše po praktičnom vršenju svoga poziva, od naročite su važnosti društvene skupine kod kojih ideje ili opće duhovne vrijednosti daju poseban biljeg pripadništva. Ovamo dolaze konfesijske i narodne zajednice, pa kulturne, političke, umjetničke i druge.

Bosna i Hercegovina, za razliku od drugih naših pokrajina, imala je, a ima i danas, najviše ovakvih zajednica. Dodaju li se ovim inače vrlo osjetljivim međuljudskim odnosima još i one staleške razlike, koje smo spomenuli, javlja nam se ovaj naš kraj, s čisto psihološkog i sociološkog gledišta, kao vrlo zanimljiv, pa, dodajmo još, i kao vrlo složen, a time ujedno i opasan duhovni i socijalni kompleks.

Međutim teorija je jedno, a življenje, praksa, drugo. lako izmiješani i po životnim nazorima i vjerovanjima, po narodnom osjećanju i narodnim (političkim) težnjama, naši su ljudi u ovom značajnom kraju rješavali teška međusobna pitanja samom životnom mudrošću i postizali u tom, sami od sebe, vrlo povoljne rezultate. Zajednički tip Bošnjanina upravo je sinteza svih inače divergentnih, a u mnogim slučajevima u temelj oprečnih, shvaćanja i težnja. U kakvoj maloj kasabi žive pomiješani i muslimani i katolici i pravoslavni, zanatlije i trgovci, seljaci i građani, pučani i inteligencija, pa Hrvati i Srbi, a s njima i politički strančari, pa ipak u ovoj maloj životnoj školjci vladao je dosad mir, postojala snošljivost i nada sve se uzdizala opća ljudska težnja koja različnosti tako divno izmiruje i usklađuje. Ako je gdje došlo do nemira, do nespokojstva, onda su to učinili oni koji nijesu naviknuti na ovakve socijalne i duhovne tolerantne tvorbe, oni koji su opće ljudsko podređivali nečemu jednostranom, divergentnom. A toga, nažalost, ima i to se, od zgode do zgode, javlja. Zato lijepo kaže Masaryk da je tolerancija moderna krepost i prava humanost. „Moramo biti svijesni," veli ovaj veliki filozof i državnik, „da smo od prirode različni i nejednako nadareni. Zato k duhovnoj i društvenoj jedinstvenosti ne možemo težiti diktatom i silom, već priznavanjem različne ljudske nadarenosti i njihovom harmonizacijom. K jedinstvu, danas i u budućnosti, možemo dospjeti samo harmonijom, zajedničkom suradnjom i tolerancijom."[1] Mnogi su naši pisci i javni radnici, u prvom redu oni iz Bosne i Hercegovine, isticali kako je ovaj naš kraj vršio značajnu ulogu u bližoj i daljoj prošlosti, ali ih je najviše u tome složno da je on, ovaj naš kraj, sa svojim ljudima i onim što oni mentalno i društveno znače, pozvan da u našem zajedničkom narodnom i državnom životu odigra i provede svoju značajnu ulogu. Međutim ni izdaleka se ne poklanja ovom kraju i njegovim ljudima ona pažnja koju oni zaslužuju. Nigdje nema valjda toliko siromaštva, toliko istinske bijede i zapuštenosti kao ovdje:

[1] Vidi: *Hovory s T. G. Masarykem* od Karla Čapka, str. 265.

Hodil sem po zemlj našoj
In pil nje prelesti,
Hodil sem po zemlji našoj

In pil nje žalosti.

A da bismo otklonili ove druge stihove pjesnikove, u kojima je sadržana duboka istina, trebalo bi svijesno i požrtvovno njegovati sve pozitivne snage koje daje ovaj naš kraj. A to bi bilo kad se ne bi pokušavalo suzbijati, a možda i uništavati, ono što je priroda dala, što je životna mudrost stvorila, već naprotiv, kad bi se sve uzorne snage, pa otkle dolazile, upravljale k zajedničkoj suradnji, ka skladu (harmoniji) međuljudskih nastojanja, a čega je na ovom tlu bilo, a ima i danas. Jer što god radili i što god htjeli, uvijek je odlučno s kakvim čovjekom radimo. „Vjerujem," opet ću se poslužiti Masarykom, „i držim najviše do ljudi, do pojedinog čovjeka, a ne do programa kao takvih". I loši programi kad ih prihvate pravi ljudi, ljudi životno sposobni, postaju dobri, i obratno. Malo izdašnija pomoć, malo više tolerancije, uz svijesno buđenje lične inicijative u krugu ovog našeg Bošnjanina kao društvenog i krajinskog tipa dalo bi zaista korisnih i potrebnih rezultata općoj narodnoj stvari našoj.

Safvet-beg Bašagić – Mirza

Kratak pregled mog života

Pedeset je i pet ljeta prešlo preko moje glave
od kako sam ugledao našu Velež, sveto brdo,
gdje no sure orlušine nepristupna gnijezda prave,
gdje no Hata sa preslicom i s garovom čuva krdo.

Pedeset je i pet ljeta prošlo meni ko u kinu,
gdje sudbina ko umjetnik senzacije svoje reda,
i filmove vazda nove iznosi na svjetsku binu
da pomnome gledaocu zastanuti nikad ne da.

Od Adema pa do danas nije vrijeme iznijelo
na svjetsku pozornicu užasnijih scena, slika,
kao mome naraštaju, koji sve to gleda smjelo
i ne pazi ništa, poput fanatična mučenika.

Ispričati šta zapamtih – to bi bila priča duga;
vladari su postajali podanici svoje raje,
a bogati gospodari bjedne sluge svojih sluga,
i taj problem – u povijesti nečuveni – i sad traje.

Pamtim hodžu u Konjicu, kada sam u mekteb došo
prvi put put u kundurama – udari mi deset štapa,
al' je i on zapamtio mene, jer je loše prošo;
da me bolje poznavao, prošo bi se tog sevapa.

Slušao samo Salih hodžu Zeničaka kako vazi:
Ko banknote sobom nosi, a na njima ima slika,
da mu namaz sahih nije, da mu meleć ne zalazi
u dom. Toga i Bog mrzi kao idolopoklonika.

Gledao sam i Džindžiju, gdje budalam pušta brade
i gajtane na tozlukam izvjedljivo okom broji;
s ćursa viče: šerijatska ustanova da imade
kako mora svaki muslim da odijelo sebi kroji.

Negda Bosna pod bajrakom Gradačkog kapetana
u borbi je protiv fesa žrtvovala mnogo krvi,
pa šta sad smo dočekali: djeca istih muslimana
natječu se ko će od njih ustaknuti šešir prvi.

Štošta nešto odigra se u mom vaktu i zemanu,
što vjerovo niko nije dogodi se preko noći:
nesta traga mešihatu, hilafetu i sultanu,
nema više svetih lica da dijele svete moći.

Što državni progres krči, Kemal-paša to ne štedi,
on predlaže, a narodno predstavništvo sve usvaja,
ženi skide valu s lica i s mužem je isporedi,
da u pravu i slobodi djecu rađa i uzgaja.

Pedeset je i pet ljeta mog života burna jako,
jedan roman, pun promjena i čudnije doživljaja:
tu se štošta odigrava, normalno i naopako,
uz radost je i uz sreću bilo tuge i belaja.

Kao dječak prošao sam širom zemlju Hercegovu,
vidio sam Foču, Stolac, Mostar, Konjic i Ljubuški,
čuo pušku Nevesinjsku, gleďo vojsku sultanovu,
prema svemu i posvuda ponio se vazda muški.

Prvi put sam u Mostaru pred Deronjom *elif* rek'o,
a u Stocu nastavio, gdje sam *hatmu* učinio;
u ruždiji sarajevskoj ljubav sam za Istok stek'o
i s perzijskom poezijom svoju dušu začinio.

Roditelji hotjeli su u Carigrad da me spreme,
da postanem carski zabit, ko što su mi bili stari;
tako se je mudrovalo u „blaženo" ono vr'jeme
i mislilo da nas škola ne uzgaja nego kvari.

I onda sam ja mislio uprav ko što mislim danas:
da modernim znanjem treba oružati mladež našu,
da mektebi i medrese ne imadu smisla za nas
kad smo nako kukavički dočekali Omer-pašu.

Protiv volje roditelja pošo sam u gimnaziju
i s dječicom kao mladić sjedio u jednoj klupi.
Iz škole sam sa knjigama pohađao i birtiju,
gdje se mladež sarajevska na sastanke često kupi.

Došo sam na univerzu kada drugi svršavaju,
to smetalo mene nije, nauke se meni htjelo.
Slušao sam slavne ljude kako znanost predavaju
i u zbirci carskog dvora prolistao mnogo djelo.

Tražio sam da što doznam, po knjigama starostavnim,
o prošlosti Herceg-Bosne, domovine moje uže,
i našo sam dosta vijesti o predima našim slavnim,
što na ponos, ko pjesnici i veziri, nama služe.

Da sebičan nisam bio svjedok mi skromna struka,
mjesto prava študiro sam filozofske discipline.
Lebdila mi nije korist pred očima već nauka,
sa kojom ću budit svijest u srcima omladine.

Udes me je dva put baco u kolovrat politike,
oba puta doživio sam neugodna iskušenja,
prvi put mi glas zamuknu u galami jedne klike,
a drugi put nisam mogo odreći se svog mnijenja.

Nijesu me razumili oni koji sad stradaju
da riješiti agrar treba dok se mirno riješit dade.
Prilika se izmaknula i oni se sada kaju,
al prekasno; od kajanja njima fajde ne imade.

Agrar se riješio pod pritiskom svjetskog rata,
kako niko nije htio, ni spahija ni čifčija.
Radi toga vjekovma će krivo gledat brat na brata;
nasilno je rješenje – ekonomska pogibija.

Da pokažem omladini da su naši pređi bili
ko mudraci i junaci odabrano jedno pleme,
i da su nam u povijesti svjetlo ime ostavili,
koje neće pomračiti ni nasilje niti vrijeme.

Ima tridest punih ljeta od kako se tijem bavim
i prikupljam materijal za obsežno jedno djelo
u kom hoću da opišem, da opjevam, da proslavim
i iznesem zakopanu prošlost našu na vidjelo.

Ljubavne sam pjesme pjevo da pokažem mlađem sv'jetu
kako istok sa zapadom u našoj se riječi spaja,
kako pjesnik, ko umjetnik, uzdiše se u poletu
do granica ljudske mašte i ljudskije' osjećaja.

Iako mi zanat nije da prigodne pjesme tvorim,
i njih sam ja kadkad pjevo, da potaknem mlade ljude.
Oružje je moje pjesma, s kojim se i danas borim
protiv kletog farizejstva, natražnjaštva i zablude.

Tridest ljeta mog života ispunjuje borba trajna
s pozvanim i nepozvanim za napredak i slobodu
i za prava politička, koja htjede klika vajna
da oduzme mome domu, mom plemenu i narodu.

U borbi sam izgubio zdravlje, živce, polet, volju,
krila su mi polomljena, energija malaksala,
al skršena vjera nije, ja budućnost čekam bolju,
jer još stojim pod uplivom mladenačkih ideala.

Kušao sam proučavat svijet s puno pouzdanja,
Kao što su to činili mnogi drugi prije mene;
ali sam se izgubio u vrtlogu nagađanja
kao pjesnik zanešen pokraj vrela Hipokrene.

O svjetskoj zagonetci pisano je mnogo toga,
ali sve je nagađanje – pozitivna znanja nema.
Mi smrtnici ne možemo shvatit tajne vječnog Boga,
nu od željna znanja pretresa se – i ta tama.

Konačno je znanje o tom: ili puzo ili skako,
od radosti ili pjevo, od žalosti ili plako,
najposlije šta te čeka, znadeš, ko što i ja znadem,
izbjeć nećeš, umrijeti ćeš il ovako il onako!

Goni prošlost i budućnost! Sadašnjost je vrijeme naše.
Krčmarice, vina amo, da se pune prazne čaše!
Šta je svijet? Zašta smo tu? I kud ćemo s njega poći?
Odgovora na to do sad mudraci nam ne kazaše.

Sve je mračno, jer priroda pretpostavke ne imade,
da o svojoj zadnjoj svrhi naslutiti nešto dade;
veleumni kušali su da doznadu, al zaludu,
kolko sazna Zaratustra, toliko i Niče znade.

O sviraču, gusle amo! Da oduška srcu damo,
da pijemo i pjevamo svjetsku tajnu što ne znamo.
Ko zna? Život u spoznaji možda bi nam teži bio,
pa je bolje da u mašti sve to sebi predstavljamo!

Eto, to je kratak pregled mog života i mog rada,
sa lozinkom sve u ime i u slavu domovine;
iako sam slaba tijela, duša mi je zdrava, mlada,
koja s radom prestat neće dok sa žićem ne ugine.

U Sarajevu, 20. XII 1925.

Salem Ćatić

Dr. Safvet-beg Bašagić Redžepašić kao pjesnik

Bašagić je izdao tri zbirke pjesama. Prva zbirka je "Trofanda iz hercegovačke dubrave" 1890.–1894. Iz samoga naslova zbirke vidi se da su u ovoj zbirci tiskani pjesnikovi prvijenci, jer "trofanda" znači prve dozrele plodove. Pjesnik je ovu zbirku izdao nakon ispita zrelosti i njome se predstavio čitalačkoj publici. S ovom zbirkom dogodilo se čudo. Naišla je na velik odziv kod muslimana. Dokaz za to je da se ubrzo razgrabila sva naklada. Čitali su je i muškarci i žene. Pjesnika "Trofande" svak je zavolio. Kritiku izreče narod, a ta je za pjesnika bila više nego povoljna. Zbirka je posvećena "Uspomeni milih djedova". Prva pjesma ispjevana je premilomu domu. Zatim dolazi ciklus pjesama: "Na povratku u domovinu" (1893.) s motom: "Hubbul vatani minel imani" – Ljubav domovine s vjerom je skopčana. U ovome ciklusu pjesama nalazi se i pjesma "Pogled s Buska na Bunu", jedna od najjačih i najljepših Bašagićevih pjesama iz mladosti. Pjesnik nam u heksametrima i pentametrima niže ljepote pogleda, iznosi nam uspomene iz slavne prošlosti. Pjesnik se sjeća kralja Mihaila, kraljice Jelene, Redžep-paše, Ali-paše i drugih. U ovome ciklusu lijepa je i pjesma "Nevesinju", pjesnikovu rodnom mjestu. Stihovi u ovoj pjesmi su biseri koje pjesnik niže u krunu rodnog mjesta.

Drugi ciklus ove zbirke su "Ašiklije". Ovo su nježne ljubavne pjesme, pune osjećanja. Narodni duh i narodni izražaj prevladavaju u ovim pjesmama.

Zatim dolaze ciklusi "Beharije" i "Ljubav i cvijeće", također ljubavne pjesme.

U ciklusu "Razne pjesme" ima pobožnih, refleksivnih i rodoljubivih pjesama. Bašagić, kao dobar musliman, u mnogim pjesmama ovoga ciklusa veliča Svemogućega. U odi "Na Bajram" zanosno pjeva o veličini, vječnosti, blagosti i svemogućnosti Boga. Pjesma "Na Turi-Sina" je najstarije djelo o Mojsiju (Musau)

na Sinaju. Bašagić je pjesnik bosanskohercegovačkog ponosa, pa zato često i pjeva o tom ponosu. U ovome ciklusu takve su mu pjesme "Hercegovački ponos", "Ponosna Hercegovka", "Ponosni Bošnjak" i druge. U pjesmi "Hercegovački ponos" Bašagić pjeva:

"Čitaj prošlost doma moga sa kamena krvavoga,
Pa da vidiš kakva slava kiti sina junačkoga..."

a malo dalje:

"Časna sablja, što 'no mi je ostanula iza pređa,
Kao zmija otrovnica za dušmanskom krvi žeđa..."

U pjesmi "Poslanica" (Onima kojih se tiče) udara na mračnjake, kojima je najdraže stati napretku na put. On ove mračnjake naziva sinovima pakla i navješćuje im boj prosvjetom, koja će svakako pobijediti tminu. Pjesnik veli da nikada nije nikome pred nogama puzao, pa da to ni ubuduće neće činiti, jer čast i ponos čuvati znade.

Ciklus "Bekrijanke" su pjesnikova isprika što je pio. On pjeva:

"U vinu je obadvoga –
Ima meda, ima jeda.

Ja iz njega med probiram,
Pa sa srca gonim jade..."

a malo dalje:

"Mirza neće onog puta,
Što 'no drugi njemu prave,
Nego ide kuda znade
Bez bojazni i bez strave..."

U "Iskricama" i "Doskočicama" iznosi nam Bašagić svoj credo – (vjerujem):

"Za mladosti vatrene i žive,
Ko svoj razum ne ukrasi,
Zaplakaće na grobu prošlosti,
Kad mu stanu beharati vlasi."

"Raj je sloboda draga."

"Treba čovjek da se bori,
I junački sve odbija
Karakteru što ne prija,
Jer pram vjetru ko se kreće,
Nikad dobro biti neće."

Dalje dolazi ciklus pjesama: "Čovjek i svijet". U pjesmi ovoga ciklusa "Na rastanku ili Ardišir" pjesnik pjeva o Ardiširu Sasanoviću, čuvenom perzijskom junaku koji razvija Darijev bajrak širom svega Irana i koji se sprema na ustanak protiv nesnosnog rimskog gospodstva. Da raskine sramne okove, ne boji se "ni grčke falange ni rimskog kastra". Mladi Ardišir za slobodu domovine pregara ljubljenu ženu i prvijenca sina, istom rođena, i odlazi u neizvjesnost.

U pjesmi "Divane Husrev-paša" pjesnik nam opisuje divan (vijeće, sjednica) slavnog sultana Sulejmana, čiji je istoimeni veliki vezir Sulejman zakleti neprijatelj ponosne Bosne. Deli-Husrev je "od Ponos-Bosne uzor-vitez". Divan je trajao do predveče. Kada se je na kraju divana počelo govoriti i o Bosni, i kada veliki vezir Sulejman dirnu u njen ponos, skoči Husrev kao ris da pred carskim licem liši ćelavca-vezira glave što mu vrijeđa Bosnu i u njen ponos dira. Kada se sultan Sulejman zauze za svoga imenjaka, tada:

"Ponosni Husrev obori glavu –
I turi sablju u žedne kore,
Zubima škrinu, na vrata sinu –
I carske za vazda ostavi dvore."

U pjesmi "Iz zapisnika Zmaja od Bosne" nalaze se i ovi lijepi stihovi:

"Ha na noge brate mili, da bijemo bojak ljut,
Jerbo slavi ponos-Bosne prokrčiti valja put.

Djedi su ti ostavili savjet mio, zavjet svet,
Da u ime svoga doma ne požališ umrijet.

Junaci su tvoji stari, kojim ginut bješe slast,
Za ognjište svoje milo, za naroda svoga čast."

U pjesmi "Slavna pogibija" veliča borbu Grka protiv Kserksa, prikazuje pobjedu neustrašivog Leonide u Termopilskim klancima, koji s 300 Spartanaca odnosi sjajnu pobjedu nad ogromnom perzijskom vojskom. Pjesnik veli da munja, grom, vulkan, bijes uzburkana mora, dreka zmaja ognjenoga, rika lava okrutnoga, prolom dolina i gora – da to sve nije ništa:

"Predstavniku junačkoga roda,
Kad mu srce uzdrma sloboda."

U pjesmi "Smrt Mahmud-paše Hrvata" opisuje se smrt ovoga div-junaka, sina naše zemlje koji je bio kod sultana Mehmeda muhurdar (pečatnik). Od 1451. godine bio je beglerbeg (upravitelj pokrajine) Rumelije. Godine 1453. postao je veliki vezir. Spletkama Rumi-Mehmed-paše bude svrgnut s ovoga položaja godine 1467. Godine 1472. bude ponovno imenovan velikim vezirom, ali ga dvorska klika brzo opet potisnu s ovog položaja. Prigodom smrti carevića Mustafe bi obiđen kao začetnik smrti Mustafine i strpan u Jedikule. Po jednoj vijesti učinio je samoubistvo, a po drugoj pogubljen je 1474. godine. Iza njega je ostao divan (zbirka) pjesama. Bašagić u svojoj pjesmi o njemu kaže da je Mahmud-paša Hrvat svladao Bosnu, Karavlašku, Grčku, Albaniju, Rašku i druge zemlje. Sultanu je u nemilost pao radi toga što samo nije udario znak žalosti za carevim sinom. Zbog te sitnice dželat je odrubio glavu čovjeku bez koga sultan Mehmed ne bi bio ono što je bio, odrubio je glavu čovjeku koji je mnogo značio za Bosnu.

Pjesma "Smrt Cezara" opisuje smrt ovoga velikana. Simpatije Bašagićeve su na strani Bruta i Kasija, jer oni ljube narod i narodnu vladu, a bore se protiv apsolutizma.

U pjesmi "Pogibija Čengić-age" opisuje istinitu pogibiju Smail-age Čengića, svoga pradjeda po materi. Posve je razumljivo i prirodno da pjesnik o svome pradjedu pjeva:

"Mnogo je pjesnika tvoju u crno zavilo slavu,
Ali im manjka moć, da sunca sakriju sjaj."

Pjesma je u elegijskim distisima. Pogibiju Smail-age prikazuje, kao i Ivan Mažuranić, živo: napadaj je bio po noći, iznenada i mučki.

U pjesmi "Prokletstvo Džellal-paše" pjesnik živo iznosi djela krvožednog i okrutnog bosanskog vezira Džellal-paše, koga je sultan Mahmud poslao u

Bosnu za vezira da satare predstavnike bosanske autonomije. Vezir je sazvao najodličnije autonomiste na sastanak u vezirskom gradu Travniku i napao ih pogrdnim riječima. Velikaši tome oštro prigovoriše. Džellal-paša je naredio da krvnici dođu pred vrata vijećnice i kako koji velikaš izlazaše, pade žrtvom krvnika. Žrtvom pade i jedan velikaš Travničanin, jedinac u majke. Dok paša uživaše više plijena, kao što uživati znade ljuti tigar i hijena, dotle begova mati ljubljaše sina i naricaše. Jadnu majku Bog je uslišao: Džellal-paša je iščeznuo, a vezirski dvori su oboreni. Ova je pjesma dokumenat kako se pjesnikova duša nije mogla pomiriti s politikom iz Carigrada. Svi stihovi ove lijepe pjesme ispunjavaju nas gnjevom protiv silnika, a suosjećanjem i udivljenjem prema nevino palim žrtvama. Pjesma je napisana prema povijesnim činjenicama. Sultan Mahmud II, reformator, ljut na Bosnu, tražio je pašu koji će znati skučiti vlast bosanskih ajana i kapetana. Odabrao je rashodžu Ali Dželaluddin-pašu, namjesnika edrenskog. Sultan se u izboru nije prevario, našao je onakvog kakva je želio. Godine 1820. došao je zloglasni paša u Travnik. Tri godine krvava vezirovanja proveo je u Bosni. Mnogi su nedužni platili glavom. Godine 1822. svrgnut je. Na to se razboli i umre u Travniku. U pjesmi govoreći sultan Dželalu o Bosni veli:

"Hajdučko je leglo meni
Nanijelo trista jada,
A tvoj sultan evo želi
Osvetiť se njima sada,
Idi, pa što znadeš radi,
Davi, vješaj, truj, sijeci,
I strašne im oči vadi,
Pa na živoj vatri peci."

Dželal u Travniku na divanu uskliče Bosancima:

"O prokleto slavsko pleme,
O Božiji nesretnici!
Car je mene opremio,
Da salomim svima krila,
Da nestane vaše sjene,
Ko da nigda nije bila;"

Na ove pašine riječi reagirao je jedan mladi beg Travničanin:

"Ti nas pašo misliš trti,
A nu vidi tvoje smrti!
Znaš li pred kim zboriš tako? –
Tu je naša sva gospoda,
Znaš li da je ovdje svako
Od plemena i od roda?
Sad poreci što si reko
Il ti glava na tle pade!
S Bošnjacima šta si steko
Nek cijeli svijet znade."

U pjesničkoj pripovijesti "Bajramske žrtve" mlada Dika pere svoju čast ubivši klevetnika, a sama skončavši život u Savi. U pjesmi se opisuju sveti bajramski dani, kojima se svi muslimani vesele. Ne veseli se jedino mlada Dika, kći begovske kuće u Posavini, jer joj je dragi Šahin-beg poginuo u carskoj vojsci. Radi toga je ona odlučila da se ne udaje. Delija Salih-beg prosi je od matere, ali Dika neće o tome ni da čuje. Salih-beg je nakon toga razglasio da je Diku obljubio. Dika to sazna od jedne svoje kone, pa odluči da sama sudi krivcu. U feredži dođe pred Salih-begovu kuću, izazva ga na vrata, kidnu samokres ispod feredže i bega na mjestu ubi. Poslije ovoga čina osramoćena djevojka odlazi na rijeku Savu, gdje skonča svoj nesretni život.

Zbirka "Trofanda" završava se pjesmom "U Harabatu". Ovo je spjev u kome pjesnik nagovještava vjersku snošljivost i prikazuje istinski duh islama. U vrijeme širenja islama nazivale su se u Perziji krčme u predgrađima "harabatom". Ove su krčme pohađali i muslimani kad bi zaboravili zabranu islama o uživanju alkoholnih pića. Kasnije se "harabatom" nazivalo mjesto gdje su se skupljali ljudi bohemskog svijeta, jer se i ovdje nije sve onako činilo kako to propisuju Božiji zakoni. Konačno stvori perzijski misticizam od "harabata" jednu vrstu moderne tvrđave u koju dospijevaju samo vode duhovnog života, bez razlike na vjeru. Po Bašagiću "Harabat" je palača u sjajnoj zemlji Istine, gdje su članovi muslimani, ermeni, gebri (pristaše perzijskog dualizma), kršćani i jevreji, gdje se istina vječna štuje, gdje posla nema sebičnost, gdje je duša duši u svemu ravna, gdje se pjeva i pije bez srebra i zlata, gdje se ne pita tko pred kojom vjerom saginje glavu i gdje svatko vjeruje što hoće.

Druga zbirka Bašagićevih pjesama "Misli i čuvstva" (Nove pjesme) podijeljena je na 5 dijelova: 1. Razne pjesme, 2. Istočno cvijeće, 3. Ljubavne orgije, 4. Ljubavna siročad i 5. Na pučini svijetla. Razne pjesme počinju religioznom pjesmom "Na Kurban-bajram". "Proslov" je pjesma u kojoj pjesnik upućuje i bodri za rad u budućnosti. "Gajretova himna" ima glavnu misao – prosvjetom slobodi. Pjesma "Iz tuđine" je rodoljubiva. U pjesmi "Mes confessions" pjesnik kaže da su mu svi grijesi što pjeva, pije i ljubi, a farizeji varaju svijet, krijući svoje grijehe za bijele čalme i "svete" brade. Pjesnik se pita zašto svijet ljude sudi po bradama i odijelu, a ne po životu i po djelima. "Moj slavuj" je pjesma koju je, po pričanju, pjesnik najviše cijenio. U ovoj pjesmi nalazi se nekoliko lijepih lirskih mjesta:

"Zora rujna u grimizu
Na obzorje neba stupa,
I veselo svoje lice
U bijeloj magli kupa.

Divno jutro! Cio istok
Preljeva se u svom sjaju
Kao lice djevojčice
U dragoga zagrljaju."

Pjesma "Jednome kritičaru" je Bašagićev odgovor onima koji ustvrdiše da Bašagić kao pjesnik ne vrijedi ništa. Budući da ova pjesma karakteriše cjelokupnu Bašagićevu liriku, to ćemo je donijeti u cijelosti:

"Ti koji ne znaš ozbiljna Arapa,
Ti koji ne znaš Perzijanca bludna,
Ti koji ne znaš Turčina bekriju,
Tebi ne će prijat – moja pjesma čudna.

Ti što ne ćutiš djevičanske boli,
Narodne pjesme iz naših krajeva,
Koju Mujo Fati pod pendžerom pjeva,
Tebe moja pjesma nigda ne zagrijeva.

Što da je čitaš da se dosađivaš,

Kad ona za te nije ispjevana,
Već za gondže-Muju da je dilber-Fati
Popjeva uz žubor bistra šadrvana.

Pusti je u miru! Kad te ne zanima,
Ima je ko čitat, jer naš svijet nije
Pokvario ukus s 'pjevanijom novom',
U njemu još tinja iskra poezije."

U rodoljubivoj pjesmi "Hercegovče" (Sestri u spomenar) nalaze se i ovi lijepi stihovi:

"Sestro mila, ljubi grudu našu,
Sa ljubavlju Hercegovke prave;
Nek ti bude njeno golo stijenje
Suho zlato i drago kamenje
Njeno polje i ponos i hvala
I središte mladih ideala."

U daljim pjesmama ove zbirke pjesnik veliča: Firdevsija, Hafiza, Byrona, Heinea i Kemala. Naročito ga oduševljava duh Firdevsijin, koji je u svome čuvenome djelu "Šahnami" (pjesma o carevima) iznio živu sliku borbe medu svijetlom i tminom. Za Hafiza pjesnik kaže da ćemo u njegovoj pjesmi naći sve, vidjeti nebo i svijet – on će nam sve reći. Byron, "šepavi engleski per", za Bašagića je najveći genij što ga uzgojiše muze u toku svih vjekova. Za Heinea kaže da je uzalud to što mnogi o njega krešu svoje pero. Time mu neće umanjiti veličinu. Za Kemala Bašagić veli da pjeva iz duše i starcu i mladiću, i mogućniku u palači carskoj i prognaniku u kući ribarskoj.

U pjesmi "Mehmed-paši Sokoloviću Velikome", u kojoj veliča ovoga našega velikana, ima lijepih stihova:

"Ta mnogo je naše krvi
Za narodni ponos palo,
Ta mnogo je naše srce,
Za slobodu izdisalo.

Mnoga sila razbila se
O krševe ove puste;
Mnoga slava zamrla je
U gajeve ove guste."

Za Sokolovića pjesnik veli da je:

"Sin kremena što iskresa
Niz bezbrojan velikana."

Pjesma "Voltaireu" je ispjevana prigodom 200-godišnjice rođendana – 30. V. 1894. godine. U njoj veli da je Voltaire miljenik božanskih Muza, mučenik osvjedočenja, svećenik slobodne ideje. Naročito ga hvali što je stalno ostao vjeran svome načelu: Čelik dušman sramotnoj torturi.

Pjesma "Dilber-Zlata i Gondže-Mujo" je balada u kojoj dvoje zaljubljenih gube živote, jer on "ne odgovara" njoj po mišljenju njezina oca.

U pjesmi "Poslanica" – jednome kolegi na Parnasu – Bašagić se tuži da se često u javnosti zbiva, "na sramotu hrvatskijeh vila", da kritika stihotvorce stvara, jer ne traži čuvstva ni poleta, nego samo formu i nekoliko zgodnih epiteta. Prava poezija je za njih "pjesma bez ukusa", "bekrijske manire". Bašagić poručuje kolegi na Parnasu da ne pometa lijeta i neka ravnodušno podnosi napade. Pjesnik se tješi time što su mlade sile na njegovoj strani.

"Istočno cvijeće" je ciklus nježnih i veselih pjesama, nabranih u bašči mlade pjesnikove duše, u bašči gdje pjevaju slavuji, žubore česme, miriše cvijeće i lahorić puše.

"Ljubavne orgije«, posvećene Leili, su ciklus pjesama ispjevanih Leili, koja je svojim živim okom na mirnoj pjesnikovoj liri uzdrmala strune, koje su opet navele pjesnika da se divi ženi i da čita udes iz pune čaše. Pjesnik kaže da će svoju Leilu ljubiti do sudnjeg dana, pa makar ona ljubila i drugoga. Da se ne stidi Boga i ljudi, pjesnik kaže, da bi je priznao za svoga kumira. U ovome ciklusu pjesama nalaze se i najljepši Bašagićevi lirski stihovi:

"Stoj i ne plaši se — ideale pjani!
Da jedan čas od te časovite noći
Proživimo s mirom ovdje – na tenhani;
Nestalan je svijet, sve će bit i proći.

Ko zna! Možda sad smo na raskršću puta,
Ko zna – hoćemo l' se više igda sresti
U svijetu gdje kob i po noći luta
Tražeć gdje će koga u sreći pomesti.

Veleban je azil u prirode krilu
Kad se u njem duša mahmurna odmara,
A ljubav u tome tihome azilu
Časak rajske sreće i užitka stvara."

"Ljubavna siročad" su također ciklus ljubavnih pjesama posvećenih istoj ženi, Leili. Pjesnik ističe da ne može a da ne ljubi. Bašagić u ovome ciklusu pjeva o srcu koje samo za Leilu bije, o poljupcu, o uvelom cvijeću itd.

"Na pučini svjetla" je ciklus pjesama u kojima nam pjesnik iznosi tugu, radost, slast i gorčine svoga negda razuzdanoga života. Pjesnik moli čitaoca da o njemu sudi bez milosti. Bašagić pjeva da ne može više ljubiti, jer je njegova ljubav mrtva, a i ne želi da ponovo bude žrtva. Pjesnik se u ovome vara, jer on opet ljubi: "II pjevo, il plako, Ja uvijek samo ljubim". Ali, to više nije ljubav prema Leili, to je ljubav prema nebu, zemlji – prema cijelome svemiru, kao što je to slučaj kod naših trubadura ljubav prema Gospi. Slično trubadurima, i Bašagić se o ženama izražava dosta oštro:

"Po vanjštini kad ih gledaš,
Iz njih prava nježnost bije,
A uvijek od njih predaš,
Ko od zmija otrovnije"'.

Razočaran u ženi, pjesnik se obraća prirodi:

"O prirodo, u tvom skutu
Sad i Mirza zaklon traži
Da pregara sudbu krutu,
Izmučeno žiće blaži."

Pjesnik traži utjehe i u piću:

"Dajte pića i mezeta,
Nek se danas sretno pije;
Prolazna je slast svijeta,
Za sutra me briga nije."

U "Epilogu" pjesnik veli da je ljubav ipak nešto više.

Treća zbirka Bašagićevih pjesama "Izabrane pjesme" podijeljena je na "Sevdalije", "Ašiklije", "Na pučini svijeta", "Bekrijanke", "Misli i dojmovi", "Balade i romance" i "Razne pjesme".

"Sevdalije" su ciklus ljubavnih pjesama. "Ašiklije" su pretežno također ljubavne pjesme.

"Na pučini svijeta" su pjesme raznog sadržaja.

"Bekrijanke" su vinske pjesme, pune mladenačke obijesti.

U "Mislima i dojmovima" pjesnika samo jedna teška briga muči:

"A to je: da me ne prevari strast,
Il kakve ljute ne sklone nevolje,
Da počnem puzat kao rob sistema –
Bez svoje misli – i bez svoje volje
Ko 'štreber' koji ljudske časti nema."

I u ovoj zbirci Bašagić pjeva o Firdevsiji, Hafizu, Byronu i Heineu. Za Firdevsiju kaže da ga ništa ne začara kao njegov genij. Za Hafiza veli da ako želiš čuti tajne glase vilinske pjesme, ako se želiš napiti slasti s prave edenske česme, ako želiš spoznati viša i niža bića, a ti čitaj Hafiza. Byronova mašta, čuvstvo i polet osvajaju Bašagića. Za Heinea veli da je on stvorio veliko djelo za cijelo ljudstvo, a ne samo za svoj puk.

U "Baladama i romancama" najbolja mu je balada "Žrtve begovskog ponosa", u kojoj ponovo opisuje motiv gdje dvoje zaljubljenih gube živote, a samo radi toga što on njoj "ne odgovara".

U ciklusu "Razne pjesme" nalaze se i ove lijepe pobožne pjesme "Bogu" i "Na Kurban-bajram".

U pjesmi "Proslov" ima vrlo lijepih misli:

"S oružjem su naši stari baratali
I lovor vijence na mejdanu brali",

a odmah zatim dolaze stihovi:

"Ko god plete kotac ko što mu je pleo
Djed i otac, taj se s vremenom zameo
U silnoj oluji kulture i znanja,
Osťo je bez svega: bez časti, imanja –
Osťo je natražnjak, da sam sebe tješi;
Da sʾ i dalje o se i o svoje grʾješi."

"Vremena su taka da traže junaka
S modernim oružjem da nas od zla brane."

U poznatoj pjesmi "Savjet očevima" Bašagić veli:

"Djeca bez škola –
Siročad gola...

Narod bez djece obrazovane
Narod je koji budućnosti nema...

Snaga i bogatstvo u školi se stiče
Obraz, pravo i dom s naukom se brani...

Jer vaša imanja ništa su bez znanja,
Sve vaše imanje srušiće neznanje."

U pjesmi "Iz velegrada" pjesnik se tuži na život u tuđini i veli:

"Ovdje meni ne mirišu ruže
Ovdje mene djevojke ne kruže –
Krasne vile iz našijeh gora."

Velegrad je pun pompe i nadutog sjaja, pun kala i plinskog smrada, pun boli, nevolja i jada, a:

"Moja vila za cvijećem žudi,
Pegaz hoće svježe, naše trave,
Javor gusle traže naših ljudi."

U velegradu je sve zadahnuto modernom manirom, sve za zlato i za pompu diše, a pjesnik čezne za svojim krajem.

Zadnja pjesma ove zbirke "Mila uspomena" je pjesma otpora prema Carigradu, a odnosi se na pjesnikova oca Ibrahim-bega, koji je bio član kratkotrajnog turskog parlamenta 1876. godine, kada se je težilo da se uvede ustavni život u Turskoj. Za uvođenje ustavnosti u Turskoj zalagao se i pjesnikov otac Ibrahim-beg. Pokušaj je propao krivnjom sultana i njegovih pomagača. U ovoj pjesmi Bašagić nam pjeva o ogorčenju svoga oca na postupak Jilduza i moli Božiju milost da uništi Jilduz. Pjesma je nastala mjeseca srpnja 1908. godine, kada je mladoturski pokret pobjednički nastupio. Predskazivanja pjesnikova oca su se ispunila: Abdul-Hamid i Jilduz bili su i prošli. Pjesnik zove oca, koji nije dočekao ovaj poraz Jilduza:

"Ustani, oče, da vidiš kako
Stari se ponos u Turčina budi,
Ustavna svijest širi se polako
I Turčin poče da živi ko ljudi."

Bašagić je počeo pjevati vrlo mlad. Prva njegova pjesma potječe iz vremena kada je bio u II razredu gimnazije. Počeo je da pjeva u doba buđenja bosansko-hercegovačkih muslimana. Među muslimanima Bosne i Hercegovine Bašagić je najpoznatiji baš po svome pjesničkome radu. Nije nimalo smjela tvrdnja da bi bilo vrlo teško naći iole inteligentna muslimana koji ne bi znao za Bašagića kao pjesnika, a naročito za njegovu prvu zbirku pjesama "Trofandu". Narod najviše voli Bašagićev pjesnički rad, jer je taj njegov rad blizak narodnoj duši. Za dokaz ove naše tvrdnje navešćemo slijedeće: Kada je u svoje vrijeme Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu ispitivala, a to je bilo pred svjetski rat, šta širi narodni slojevi najviše vole da čitaju, dobila je za muslimane odgovor da muškarci najradije čitaju Hörmannove "Narodne pjesme", a ženske Bašagićevu "Trofandu".

Svoje prve stihove Bašagić je tiskao pod imenom Mirza Safvet. Tim prvim svojim stihovima pridobio je odmah muslimansku čitalačku publiku. Prije pojave Bašagića bilo je muslimana pjesnika, ali to su bili samo neznatni pokušaji, pa je on, prema ovome, zapravo prvi pravi pjesnik-musliman iz Herceg-Bosne.

Bašagićeve su pjesme probudile bosanskohercegovačke muslimane iz opasnog mrtvil u kome su se nalazili od okupacije Bosne i Hercegovine. Bašagić je bio svjestan toga da su i muslimani sposobni učiniti sve ono što mogu kršćani, kao i to da nije bila slavna samo njihova prošlost, već da ima uvjeta i za lijepu budućnost.

Bašagić je počeo pjevati u vrijeme kada je hrvatska književnost bila itekako razvijena. On je nastojao da se jednim mahom izjednači s ovom već razvijenom književnošću. Radi ovoga je svašta obrađivao i mnogim pravcima stremio. Uglavnom je bio romantičar, što je potpuno razumljivo za njegovo vrijeme i muslimanske prilike u Bosni. Ovaj je baš pravac najviše i osvojio njegovu publiku.

U Bašagićevoj poeziji uglavnom se osjećaju ova 3 utjecaja: 1. utjecaj arapskih, perzijskih i turskih klasika, 2. utjecaj hrvatske nazdravičarske patriotsko-tendenciozne poezije u stilu Harambašića, Arnolda i drugih i 3. utjecaj narodne pjesme (sevdalinke). Sva tri navedena utjecaja su vidljiva i jaka. Bašagić je toliko volio i shvaćao veličinu negdašnje islamske poezije da svjesno nije ni pokušao da nađe svoj naročiti umjetnički izraz. Kao sin svoje napaćene grude itekako je, uza sve svoje simpatije prema Istoku, razumio i shvaćao njezin nacionalni elan i borbu za očuvanjem vlastite narodne individualnosti i njezina oslobođenja ispod tuđinskih utjecaja. Istaknuta rodoljubiva nota u njegovoj poeziji to dokumentira. Utjecaj arapskih, perzijskih i turskih klasika na Bašagića bio je posredan, a ne kao kod drugih naših pjesnika preko njemačkih orijentalista, jer je Bašagić znao odlično spomenute orijentalne jezike. Utjecaj narodne poezije (sevdalinke) isto je toliko jak kao i utjecaj orijentalnih pjesnika, što je lako razumjeti kada se zna da su sevdalinke prožete orijentalnim porijeklom. Sevdalinka je, kako je to već poznato, bosanskohercegovačka narodna poezija, pa baš radi toga Bašagićeva lirska poezija i ima jednu originalnu bosansku notu.

Bašagić kao pjesnik sa stanovišta današnje moderne kritike ne bi dobro prošao, kao što dobro nije prošao ni kada je izdavao svoje zbirke pjesama. Bašagić je na ovu kritiku reagirao i kritičarima dostojno odgovorio. Tadanji kritičari su Bašagića ocijenili negativno, a i danas mu mnogi ne priznaju bilo kakav pjesnički talenat. Razlog za ovo je taj što ti kritičari nisu poznavali orijentalne književnosti, kao i to što nisu shvaćali naše narodne pjesme. Bašagić tim kritičarima odgovara da njegova poezija i nije za njih ispjevana, da je i osim njih ima tko drugi čitati, jer naš svijet nije još do tada bio pokvario ukus s "pjevanijom novom".

Svojim pjesmama Bašagić je kod našega svijeta oživio zamrli duh naše slavne prošlosti, snage i veličine. Kad se uzme u obzir samo ovo, Bašagić vrijedi mnogo

više nego mnogi naši suvremeni pjesnici, kojima je cijela njihova poezija samo plač i pseudosocijalizam.

U svojim pjesmama Bašagić opisuje uzor-karaktere iz naše slavne prošlosti, veliča slavna djela još slavnijih naših pređa, želeći time da kod nas probudi ponos što smo sinovi tih uzor-ljudi. Dosljedan ovome, Bašagić je uvijek ostao pjesnik ponosa, pjesnik borac, pjesnik slavne prošlosti i vjesnik još bolje i slavnije budućnosti: veliki pjesnik i veliki sin svoga maloga, ali slavnoga naroda. U svojim pjesmama pjeva o bolima i stradanjima, životu i užitku svoga napaćenoga naroda, koji živi na velikoj raskrsnici Istoka i Zapada. Iz Bašagićevih pjesama čitamo povijest svoga roda, ponos naših pređa, pjesnikov zanos za dobro i ljepotu, njegov prezir kukavica i nekaraktera, pjesnikovu ljubav za rođenu grudu, koja je natopljena krvlju njenih najboljih sinova, te napokon veličanje Boga, koji je Istina, Spas i Pomirenje.

Bašagićeve lirske pjesme su većinom iz života muslimana. Njegova se je muza kao rijetko kod koga pjesnika veoma brzo proslavila i u najširim narodnim slojevima. Mnogi njegov stih prešao je u narodnu pjesmu, pomiješao se sa sevdalinkom, jer se od nje zapravo jedva malo razlikovaše. Ovo miješanje Bašagićevih lirskih pjesama sa sevdalinkama je za pjesnika najbolja kritika koju mu izreče narod. Naš svijet našao je u Bašagiću baš ono što je i tražio, našao je samoga sebe. Nije nimalo važno što su mnogi kritičari-teoretičari u Bašagićevim pjesmama našli neke nedostatke, ili ih pak nisu uopće priznali za vrijedne. Bašagić je kao pjesnik itekako važan, jer je, kako smo to već istakli, ovim svojim radom prodro u najšire narodne slojeve, jer je u svojim pjesmama izražavao široku dušu našega naroda. Punom je čašom pio slasti zemaljskoga života i o tome pjevao bez lažnog stida, pa se i radi ovoga mnogo svidio našem svijetu.

Bašagić je prvi kod nas u poeziju unio pravi duh Istoka. On je postao najodličniji i najizrazitiji predstavnik ovoga novoga smjera u poeziji, smjera koji se napajao na izdašnim vrelima Istoka. Za Bašagića je istočni Parnas bajni dvor. Pjesme Istoka, kao i duh Istoka, mogu se prenijeti i na Zapad posredstvom našega jezika, koji:

"Sad silno huči kao burno more,
Sad blago kao kroz vilin-dvore
Duhova tajnih čarobni poj,
A sada bruji
Kao da zuji

Kroz bašču pčela prognani roj,
Sad opet nježno kao da tuži
Bulbulče malo na rumen-ruži,
Jadeći gorko na udes svoj."

Sav Bašagićev pjesnički rad protkan je poezijom Arapa, Turaka i Perzijanaca. On je u svoje vrijeme bio kod nas jedini pravi orijentalist. Ko ne zna šta je Hafizov "Harabat", Nefijina "Beharija", Hajjamova filozofija i Firdevsijin nacionalizam, taj nije u stanju shvatiti Bašagića kao pjesnika. Bašagić je jedan od rijetkih pjesnika po kome su spomenuti orijentalni pjesnici kod nas izašli na glas. Sve osobine ovih pjesnika-velikana nalaze se i u Bašagićevim pjesmama. U Bašagićevoj poeziji najbolje se ogleda ukrštavanje istočne poezije s našom narodnom poezijom. Ovo je, kako smo to već istakli, jedan od prvih uzroka da je njegov pjesnički rad toliko popularan među muslimanima.

Za Bašagića islam nije bio samo jedna povijesna činjenica, nego jedna duboko osjećajna stvarnost koja se nalazila u svakom njegovu nervu. To je bila vjera kojoj se uvijek poslije duhovnih lutanja, duboko skrušen i pun bola, vraćao. Njegova pobožna lirika nije mnogobrojna, ali su mu pobožne pjesme najbolji lirski stihovi muslimana. Teško ćemo naći ljepše stihove o traženju Boga kao što ih ima u Bašagićevoj pjesmi "Zadnja spoznaja", gdje je izražena i priznata ograničenost duha:

"Kako, dakle, da poznam 'Onoga'
Moj um do kog doseći ne može?
Ja se s knjigam više bavit neću
Nego samo divit ti se, Bože!"

Bašagić, promatrajući suvremene događaje, pjeva didaktične pjesme, nagoni nas da mislimo o svome materijalnom stanju, koje se je već u Bašagićevo vrijeme bilo počelo ruinirati:

"Za to su naši računi loši –
Grošem se teče, krunom se troši."

Tada je muslimana na školama bilo vrlo malo, a bez škola im nije bilo opstanka. Ako nisu željeli da ostanu samo sitne kafedžije i podvornici, trebali su se školovati, jer:

"Djeca bez škola – siročad gola."

U Bašagićevim didaktičnim pjesmama ima lijepih misli, kojima uči i uzgaja svoj narod u naprednom duhu. On se bori za uzoran život svojih. Bašagić priznaje da mu se kao pjesniku, borcu, ne pristoji da se uzda u drugoga. On sebe procijeni, omjeri svoju snagu, pa tek onda smjelo stupi u borbu. Pjesnika podržava neka neodoljiva sila, veliča ga i uznosi da smjelo pogleda u budućnost. Pjesnik kaže da se valja okaniti staroga načina života. Treba uvidjeti da djeca žive u svojim novim vremenima. Toj djeci treba dati i njihova sredstva za život. Čovjek treba da je umjeren u svemu. Tako se najlakše stiče zadovoljstvo:

"Siromah je ko više zahtjeva
Već na svijetu u dio mu spada
A bogat je: ko veselo pjeva
Nad koricom svagdanjega rada."

Bašagićev nacionalizam sadržan je pored ostalih u ovim njegovim stihovima:

"I moga hrvatskog jezika šum
Može da spoji Istok i Zapad,
Može da goji pjesmu i um."

Bašagić, što je vrlo važno, nikada nije odstupio od ovoga svoga nacionalizma.

Bašagić je pjevao i povjestice, pjesničke pripovijesti, balade i romance. Gradivo za ove pjesme uzimao je iz begovskog života, epizode iz naše prošlosti. Nitko nije zdušnije osjećao sjaja, a ujedno i tuge u prošlosti Herceg-Bosne kao Bašagić. Povod svima njegovim baladama je bosanskohercegovački ponos, koji svugdje proizlazi kao temeljna ideja.

Rodoljubiva poezija Bašagića odiše poštenjem koje povrijeđeno žeđa za osvetom i odmazdom. Rodoljubivi njegovi osjećaji su nježni. On silno voli naše dubrave. On ljubi goli krš svoje Hercegovine, isto onako kao i divna polja Bosne ponosne.

I za vrijeme bolesti od vremena do vremena Bašagić se javlja. Godine 1926. javio se je pjesmom jadikovkom, u kojoj veli:

"Bolest me još potpuno ubila nije,
U meni imade dosta energije,
Da se s jadom hrvem i s nevoljom borim,
Da stihove nižem i pjesmice tvorim."

Ovo je najjača Bašagićeva pjesma bola, jada i pregaranja. Godine 1930. pjesnik je ispjevao vrlo lijepu pjesmu "Hasbiha" (intimna pjesma). Ova se pjesma završava stihovima:

"Mi u Boga vjerujemo i buduće žiće,
Koje čeka na onome sv'jetu ljudsko biće.

Sa spoznajom umiremo, po Objavi znamo
Da smo Božji i da natrag Njemu se vraćamo.

Kad 'Irdži-i' – poziv dođe, idemo bez straha,
Nadamo se u svemilost našega Allaha."

Bašagićeva je poezija jednostavna formom, a sadržajem je bliska duši. Većina njegovih stihova teku glatko i shvatljivi su, a pojedine teme obraduje na osobit način. Naročito su mu popularne pjesme koje je ispjevao velikom lakoćom. Ove su mu pjesme veoma dotjerane:

"Kad mi Azra čašu dade,
Na njojzi mi oko stade,
Zaigra se mlado srce
Ruka klonu, čaša pade
I razbi se. Rujno vino
Žedna zemlja brzo popi –
A ona mi oko vrata
Nehotice ruke sklopi."

U Bašagićev pjesnički rad spada i njegova epsko-lirska pjesma "Mevlud". Ova je pjesma ispjevana kada je pjesnik bio teško tjelesno bolestan. Duh pjesnikov izdigao se je u visoke nebeske sfere, pri tome služeći se samo riječima zemlje. Ovakvi spjevovi do pojave Bašagićeve pjesme bili su većinom na turskom

i arapskom jeziku. Bašagić je ovom pjesmom o rođenju Muhameda htio da dokaže da se i na hrvatskom jeziku može slaviti Muhamedovo rođenje. On je htio da dokaže da je bio u pravu kada je pjevao:

"I moga hrvatskog jezika šum
Može da spoji Istok i Zapad
Može da goji pjesmu i um."

Bašagićev "Mevlud" je prvo djelo o rođenju Muhameda s književnom vrijednošću napisano na jeziku hrvatskom. Kada se zna da 99% muslimana Bosne i Hercegovine ne zna ni turski ni arapski, tek se tada vidi ogromna vrijednost ovoga Bašagićeva djela.

Bašagićev "Mevlud" je veoma zgodan za recitiranje, jer je pun poleta i zanosa, pun je vjerskog oduševljenja. U ovome svome djelu pjesnik zanosno pjeva o Bogu, islamu i Muhamedu. Ovo je djelo spjevano na temelju dubokih studija islamskih djela o ovom predmetu. U cijelosti djelo odgovara zahtjevima naše poetike. Formom i sadržajem skoro je savršeno. Stihovi ove pjesme zvone, riječi teku glatko, a dikcija je skoro savršena. Početak "Mevluda" je naročito lijep:

"Proljetno veče na zemlju pade
Po nebu zviježđe blistati stade,
Između zvijezda mjesec se šeće
I blijeskom svojim posipa cvijeće.
Nebesa trepte u moru sjaja.
Zemlja izlaže sliku od raja.
Ko iza rosne proljetne kiše, –
Sve nekim svježim životom diše, –
Sve nešto tiho šapće i veli, –
Sve nešto tajno traži i želi, –
Sve nešto rado gleda i sluša, –
Sve nešto novo saznati kuša.
Jer tako divne proljetne noći
Vidile nisu ničije oči."

U Bašagićev opsežan rad na poeziji treba ubrojiti i njegovu zbirku muslimanskih narodnih pjesama. Zbirku je skupio u Sarajevu još prije polaska na nauke u

Beč. Pjesme su zapisane u 4 sveska. Zbirka ima naslov "Narodno cvijeće" ukitio S. (Redžepašić) Bašagić. Godine 1894. Bašagić je ovu zbirku poslao Matici hrvatskoj u Zagreb. Pjesme ove zbirke ušle su u V, VI i VII knjigu Matičine štampane zbirke narodnih pjesama.

(Ćatić, Salem, "Dr. Safvetbeg Bašagić Redžepašić kao pjesnik", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1942*, 1942, str. 188-205.)

Hamdija Mulić

Muslimanski prosvjetni pokret

Godine 1878. austrougarska okupacija naše domovine zatekla je naš narod u vrlo slabim prosvjetnim prilikama. Pismenih ljudi bilo je malo. I to što je bilo pismenosti uopće bilo je vrlo šaroliko. Pokoji musliman znao je čitati i pisati arapskim hurufatom na turskom jeziku, rijetko koji pisao je "arebicom" (arapskim pismom na našem jeziku) te pokoje čeljade u begovskim porodicama "bosančicom". Latinicu su tada poznavali samo rimokatolički svećenici (franjevci), a ćirilicu neki pravoslavni popovi, te oni rijetki ljudi iz naroda koji su naučili od svećenika. Uz neke rimokatoličke samostane postojale su osnovne škole, kao i rijetke autonomne srpske škole. Zato konzervativni muslimani odmah iza okupacije nisu rado primali latinicu ni ćirilicu, kojima pišu naši sugrađani kršćani.U prvim osnovnim školama se tada vidjelo samo po koje muslimansko dijete. Neki bistriji naši građani, naročito oni koji su poznavali arapski hurufat, počeli sui z praktičkih razloga da sami uče latinicu, uspoređujući slova latinice sa arapskim harfovima. Muslimanska djeca su morala ići prvo u mekteb (mejtef), koji su pohađali po više godina, pa ako je koji nastavio nauku u osnovnoj školi, upisao se kao čitav mladić.

Roditelji ovih mladića već su se tada, još dok su im sinovi pohađali osnovnu školu, interesirali *šta će im dijete postati* i *koliko će imati plaće*.

U prvim godinama iza okupacije vrlo je malo bilo govora o skupnom naučavanju pismenosti u masi, kao i o prosvijećenosti uopće. Pismenost su širile jedino narodne osnovne škole, rijetko još da je bio koji samouk.

U doba oko godine 1890. među našim rijetkim prvim intelektualcima počelo se govoriti o našim hrđavim prosvjetnim prilikama, ističući u našim listovima da u nas tada ima oko 90% nepismenih. Prvi su javno oglašavali potrebu pismenosti među nama muslimanima list *Bošnjak* i kalendar *Mearif*. Tek oko godine 1900., osnutkom muslimanskog kulturnog društva *Gajret* te lista *Behar*, jače se

naglašavala prijeka potreba pismenosti i uopće školovanja omladine. Sad su tek počele i naše djevojčice da pohađaju osnovne škole, a muški da nastavljaju nauke u srednjim školama u većem broju.

U to doba počela je i austrougarska uprava sa otvaranjem analfabetskih tečajeva, koji su se otvarali pri narodnim osnovim školama. To je bio nešto ozbiljniji zamah, iako su tečajevi bili prilično rijetki i, nažalost, slabo posjećivani.

O pravoj narodnoj svijesti za potrebu škole i prosvjete uopće može se govoriti tek poslije Svjetskog rata. Narod je počeo da se budi. Traže se osnovne škole i po selima. Gdje se otvara analfabetski tečaj, bolje se pohađa. Čak se opažala neka žurba da se pojedinac što prije nauči pismenosti, da se poslije pripravi za nauku ukoliko se obrađuje u osnovnoj školi, a to sve da može nakon položenog ispita da dobije kakvu državnu službicu. Skoro, naime, poslije Ujedinjenja riješi se agrarno pitanje, zatim opadoše stari zanati, za nove, moderne, zanate mnogi nebijaše pripravan, česte nerodice i elementarne nepogode, kao i još uvijek stara ralica u nas, mnogo osiromašiše naš narod. Morao se tražiti hljeb. I baš u takvim teškim prilikama, koje su naročito pogodile muslimansku sirotinju, mjesto da se našem narodu sve to nadoknadi drugom efikasnom pomoći, kao otvaranjem radova, tvornica, škola i materijalnom pomoći itd, mnogi režimi na upravi zemlje naročito zaboraviše naše krajeve. Zato se među sirotinjom sanjalo o državnim službicama za radnika i podvornika i tražilo to na sve strane. Mnogi ranije neškolovani morali su sada da se na brzu ruku uče u svojim zrelijim godinama, jer se ne može dobiti nikakva, ma i najmanja služba, bez osnovne škole.

Ova narodna nepriravnost da ne može neuk i neprosvijećen da se valjano bori za svoja socijalna, pa i politička, prava mnoge opameti, pa barem dadoše svoju djecu na škole. Naša kulturna društva, koja dijele stipendije i pomoći, to sada znatno osjetiše. Dok je na našim srednjim školama prije 10-15 godina bilo prije u Bosni i Hercegovini svega par stotina đaka, sada se broj đaka muslimana broji na hiljade. Za pismenosti širokih redova u narodu, naročito u gradovima, pojavi se jače zainteresovanje, pa se mnogi odazvaše pozivu na analfabetske tečajeve. Ovi tečajevi prvo počeše da se održavaju inicijativom Ministarstva prosvjete (odsjeka za narodno prosvjećivanje) u zgradama osnovnih škola, i to s početka te akcije mnogo više nego poslije. Sada se sve rjeđe čuje da je otvoren koji tečaj u osnovnim školama.

I vojno ministarstvo dođe na ideju da se redovi pri stalnom kadru uče pismenosti. Ovi analfabetski tečajevi po nekim našim kasarnama pokazaše najbolji

uspjeh, naročito u pogledu broja prisutnih tečajevaca, jer tu su tečajevi bili obligatni pod vojnom disciplinom.

Naša kulturna društva Gajret, pa poslije i Narodna uzdanica, također pregnuše na rad i na otvaranje analfabetskih tečajeva. Ali i pokraj svega spomenutog nastojanja, čak ovih dana čulo se u našoj javnosti da u našim krajevima još i danas ima 70% nepismenih. I danas, 20 godina poslije Ujedinjenja, većina je našega naroda analfabeti, daleko još od prosvjete, daleko od svakog kulturnog napretka. *To je najljuća rana, koja nas neprestano tišti i koja nam neće dati mira sve dotle dok jednako kroz sve naše krajeve ne prosija sunce prosvjete*.

Naše ustanove za narodno prosvjećivanje

Okupacija 1878. godine ovdje je zatekla samo u 4-5 mjesta takozvane *kiarethane*. To su čitaonice, i to isključivo za *ešraf* (elitu) u koje obični ljudi nisu zalazili. U tim su se čitaonicama čitale turske i naše novine, te 2-3 književna turska i naša lista. Postojale su i knjižnice u kojima je osim kitaba poslije bila i po koja knjiga na našem jeziku, većinom izdanja Matice Hrvatske. U prvo vrijeme iza okupacije bio je jedini muslimanski list *Bošnjak*, koji je bio naročito dobro uređivan dok je bio u redakciji Hilmi ef. Muhibića i Edhema Mulabdića.

Po primjeru *kiratehana*, uskoro se u našim gradovima počeše otvarati *čitaonice*. Uz ove su se osnivale i *knjižnice*, iz kojih su se rado odnosile knjige na čitanje. U čitaonicama se počeše održavati I naučna predavanja. Tako je to bilo samo u većim gradovima, dok su u nekim našim kasabama čitaonice odmah bile većinom mjesto za sastanke i gdje će se moći pročitati koja novina. Te su čitaonice sve do danas u većini ostale u takvom stanju, mnoge se i ne razlikujući mnogo od običnih kafana.

Kao obično u nas, svaka akcija, u početku dok je nova, pođe pravim putem, sa puno volje i vatre, a onda se brzo ugasi i onaj prvi polet lako malaksava. Nema tu više ozbiljna govora o prosvjećivanju naših redova preko čitanja knjiga i poučnih predavanja.

Neka naša kulturna društva počeše ozbiljnije da u pojedinim mjestima prikupljaju svoje članove, pa se tako osnovaše mnogi napredniji klubovi i društvene čitaonice. Neke od njih su pošle pravim putem i samo je željeti da idu samo naprijed. To su uočili i neki prijatelji našega naroda, pa su preko naših listova često bodrili i savjetovali naš narod na prosvjetni rad. Lijepa je pojava što su naša kulturna društva počela podizati i svoje *domove*, u kojima se po nekim našim

gradovima koncentriše sav naš kulturni rad. "Kamen po kamen – palača", veli naša poslovica, koju su dobrim primjerom dokazali baš ovi domovi. Tako ti domovi u samome Sarajevu danas iznose vrijednost oko 12 milijuna dinara.

Od naših listova, književnih i političkih, vatreno propagirahu ideju za narodno prosvjećivanje *Behar*, *Gajret*, *Biser*, *Vrijeme*, *Misbah*, *Pravda*, *Novi Behar*, *Islamski svijet*, *Reforma*, itd., od kojih neki i danas neprestano to čine.

Prosvjetno nastojanje JMO

Početkom godine 1919. muslimani osnovaše svoju političku organizaciju pod imenom Jugoslovenska muslimanska organizacija, čije je glasilo bilo u početku *Vrijeme*, a kad se ovo zabrani, onda *Pravda*. JMO je također u svome statutu posvetila naročitu pažnju i narodnom prosvjećivanju. Sjećam se dobro da su taj prosvjetni dio statuta zajednički sastavili Edhem Mulabdić, Sakib Korkut, Hifzi ef. R. Muftić, Atif Hadžikadić, Velija Sadović, Hasan ef. Kadić i pisac ovih redaka. Sav taj prosvjetni dio rada JMO bio je u pokojem članku u *Vremenu* i brzo poslije u *Pravdi*. U III godištu *Pravde*, pisac ovih redaka, svojim člankom "Narodno prosvjećivanje", nastojao je da taj rad oživi. Pokrenuta je tom prilikom "Pouka za narod", namijenjena masi, naročito seljačkom svijetu, u redakciji, a gotovo i u samom radu, urednika, pisca ovih redaka. Taj dodatak *Pravde* izađe u svojih devet brojeva i prestade. Nije bilo materijalnih sredstava.

Još ako navedemo da je tek poneki narodni poslanik iz JMO svojom inicijativom nastojao da se otvori koja osnovna škola u selu, rijetko ko i neki analfabetski tečaj, onda smo naveli sve što je JMO učinila za narodno prosvjećivanje. Političke prilike bile su dosta teške. Materijalnih sredstava bilo je malo. Mnogi su se narodni poslanici ispričavali tim razlozima, a osim toga naročito što su pojedini bivši režimi naše krajeve bili posve zanemarili. Ali ipak, da je među svim našim poslanicima bilo mnogo više ljubavi za narod, više volje u radu za pomoć narodu, moglo se i na narodnom prosvjećivanju više učiniti. Narod nije imao koristi od praznih riječi i pustih obećanja. Međutim, tako je bilo i od strane drugih domaćih narodnih poslanika, drugih političkih partija. Karakteristična je izjava skoro izišla u *Jugoslavenskom listu* od jednog intelektualca Srbina, u kojoj veli da je za ovo 20 godina merhum dr. Mehmed Spaho više učinio za Bosnu i Hecegovinu nego svi ostali narodni poslanici, domaći sinovi, bez razlike političkih partija. Do nedavna, Bosna i Hercegovina ostadoše zaboravljene u općem podizanju narodnog blagostanja, pa i u pogledu narodnog prosvjećivanja.

Kongres muslimana intelektualaca

6. i 7. septembra 1928., prilikom proslave Gajretove dvadesetpet godišnjice, održat je kongres muslimanskih intelektualaca. Između ostalih referata, bio je i referat za narodno prosvjećivanje. Tom prilikom palo je dobrih zaključaka u pogledu narodnog prosvjećivanja, izdata je rezolucija i dao se čitav program rada. Ali, nažalost, i od te akcije rezultat je bio sličan sudbini drugih nastojanja, jer i ovu su akciju kočili isti oni razlozi koji su kočili rad uopće kroz ovo 20 godina u našim krajevima.

Prosvjetna akcija Vakufske direkcije

I pored državnog nastojanja, napora općina i banovina, te napora samog naroda na širenju školske mreže I opće obavezne osnovne nastave, pa i pored mnogih analfabetskih tečajeva po selima i u vojsci, gdje su učitelji sa velikim požrtvovanjem radili, i mnogih tečajeva naših kulturnih društava, ipak u našim krajevima ostaje mnogo nepismena svijeta u gradovima i naročito u selima. Školska je mreža još rijetka i, što je teže, nema dovoljno učitelja. Osnovno i neoborivo pravilo je: bez elementarne pismenosti ne može uspjeti nijedna daljnja prosvjetna akcija i reforma, a bez ovih ne može narod nikud naprijed. Vrijeme jednako prolazi i preći će nas, pregaziće nas, razne teške prilike. U nas će još niz dugih godina proći dok se nepismenost likvidira, a toj se likvidaciji mora pripravnije i intenzivnije pristupiti, dobro organizovati i nastojanje pomoći jakom moralnom i materijalnom pomoći.

Uzevši u obzir ove misli, nije čudo da sam se silno obeselio kada sam na 16. decembra 1937. pozvan u Vakufsku direkciju, na konferenciju u kojoj će se pretresti pitanje suzbijanja nepismenosti među muslimanima.

Konferenciji je presjedao predsjednik V.m. saborskog odbora Nj. P. g. Fehim Spaho, sadašnji reis-ul-ulema. Isti je na početku konferencije razložio svrhu ovoga sastanka. Tu se, nakon odulje diskusije, zaključilo:

1.) Da se, nastojanjem Ulema medžlisa i Saborskog odbora, s Vakufskom direkcijom organizira akcija na suzbijanju nepismenosti;
2.) Da analfabetske tečajeve vode naši mualimi;
3.) Da se u tu svrhu izradi početnica, koja će biti udešena najpogodnije za naš svijet. Pri Ulema medžlisu u Sarajevu osnuje se i Glavni odbor, koji daje inicijativu i upućuje na organizaciju tečajeva mjesnim odborima pri

svima sreskim vakufsko-mearifskim povjerenstvima. Već u aprilu iduće godine (1938.) početnica je bila izrađena i štampana, te je poslat I raspis Glavnog odbora na sve područne organe.

Do sada ta akcija, iako nije dala baš kakav velik uspjeh, ipak, što se održalo i sad se održaje, radilo je i radi oko 100 tečajeva. U prvoj godini akcije naučilo je čitati i pisati oko 5.000 muslimana. Začudo, Glavnom odboru na poziv u ovom radu nije se odazvalo 11 vakufskih povjerenstava. Istina, svaki je početak težak, ali ipak sa malo više ljubavi za svoj narod, sa više volje i energije, moglo bi se mnogo postići.

Da se ovakva opsežna akcija čestito izvodi treba:

1.) Dobra organizacija;
2.) Stručni nastavnici;
3.) Dovoljno honorisanje nastavnika;
4.) Stručni nadzor i upute;
5.) Kooperacija svih naših vjerskih vlasti, Vakufske direkcije i kulturnih društava.

Da će se na ovom poboljšanju I unapređenju akcije zbilja i raditi svjedoče nam riječi glavnog inicijatora, Nj.P. reis-ul-uleme, kako ovu akciju na suzbijanju nepismenosti treba postaviti na što šire osnove, a Glavnom odboru je čast zamoliti sva vakufska povjerenstva, odnosno mjesne odbore za suzbijanje nepismenosti, za akciju što više proširiti, kako bi se održavanje analfabetskih tečajeva moglo provesti i u našim najzabitijim krajevima.

Osim toga, Nj.P. reis-ul-ulema razaslao je raspis na sve ilmije da vazovima I savjetima upućuju naš svijet da se rado upisuje na analfabetske tečajeve.

Iako je ovo tek početak jedne velike akcije, koju je smjelo nazvati muslimanskim prosvjetnim pokretom, nadati se da će zbilja što prije ova akcija obuzeti širi mah i stupiti jače i požrtvovanije na posao. Naši sugrađani drugih vjeroispovjesti već punom parom rade u ovome smislu u narodu. Oni, osim rada na suzbijanju analfabetizma, rade i na općoj prosvjećenosti naroda otvaranjem knjižnica, narodnih sveučilišta (univerziteta), higijensko-prosvjetnih zadruga, narodnih pozorišta, domaćinskih škola, poljoprivrednih tečajeva itd. Daje se narodu u svim pravcima potrebna obrazovanost, prosvjeta, bez koje nema nikakva kulturna napretka.

Kod naših sugrađana, osim pozvanih intelektualnih radnika, sudjeluju u ovom nastojanju i drugi građani, naročito imućniji, pružajući veliku materijalnu pomoć dobrovoljnim prilozima i legatima. Ni mi ne smijemo ostati posljednji.

Ne možemo sve tražiti ni od Vakufa. Vakufu je teška dužnost izdržavati naše vjerske službenike I vakufske objekte. Moramo svi žrtvovati makar koliko bilo za akciju prosvjećivanja naroda, a pogotovo naši bogataši.

Naročito danas, kada se radi na preuređenju naše države, pa kakvo god to preuređenje bude, u jednoj demokratskoj državi, biće na bazi širokih samouprava u kojoj će svi građani s jednakim pravima sudjelovati. Sam će narod izgrađivati svoju sreću i blagostanje, a to može da čini samo onda kad svaki građanin bude sposoban i svjestan svojih prava i dužnosti. Te pak sposobnosti i svijesti nema bez prosvijećenosti.

Dženana Mustajbegović

Iz zapisaka babe Mustajbega

Ako si čovjek, budi i ostani valjan i potpun čovjek.
Ako samo željkuješ, a malo radiš, ostaće ti želje puste.
Ako često na javi sanjariš, život će ti ostati prazan san.
Ako se pačaš u tuđe poslove, ne čudi se da se drugi pača u tvoje.
Ako u drugog zabadaš, pazi da te drugi ne ubode.
Ako ne možeš biti bogat, možeš biti dobar i pošten.
Ako je muka trpjeti, nije muka pamtiti pretrpljeno.
Ako ti je brat, drug, komšija ili tuđinac zlo učinio, možeš katkada i oprostiti, ali nemoj podnipošto zaboraviti.
Ako jedan narod neće da bude svoj gospodar, onda je pravo da je tuđi sluga.
Ako s vukom ovce čuvaš, nećeš ih tako lako kući dognati, ali ćeš ih lako prebrojiti.
Ako s hajdukom druguješ, ne čudi se da go i bos ostaješ.
Ako s hajdukom razgovaraš ili ugovaraš, ne čudi se što ćeš ostati ne samo bez kuće već i bez glave.
Ako nemaš strpljenja, nećeš stignut ni spasenja.
Ako u stradanju ne radiš za oslobođenje, onda ne dočeka oslobođenja.
Ako si danas u jarmu, ne moraš biti sutra.
Ako nije čvrste volje, nije ni snage i uspjeha.
Ako je i snage, a nije volje i pameti, uzalud ti snaga.
Ako misliš da je vlast, gospodstvo i bogatstvo suho zlato, onda se varaš: zlato izvana sjaji, hrđa iznutra grize.

Safet Burina

Trgovački odnosi Bosne i Hercegovine sa Dubrovnikom i Venecijom u XIII vijeku

Mala Dubrovačka Republika, koja je jedina od svih naših krajeva bila slobodna vijekovima, makar je ta sloboda i skupo stajala, zbog svoje prirode i smještaja bila je u početku siromašna. Kako se cijela njena teritorija nalazila uz more, a iza nje, osim Župe i Konavala, uzdizale su se gole planine, ona je bila oskudna u produkciji najvažnijih životnih potreba. Nije tu bilo ziratne zemlje i polja da se zasiju žitom, da se zasade voćem i povrćem kako bi stanovništvo bilo obezbijeđeno. Stari Dubrovčani su iskorišćavali i najmanji komadić zemlje koji se mogao obraditi; ali uza sve to stanovništvo bi po tome moralo ostati gladno; upravo, ne bi se moglo tako ni živjeti. Stoga su oni već po samoj prirodi stvari bili upućeni na drugu stranu da tamo nađu mogućnosti zarade, pa da na taj način mogu dobaviti žito iz talijanskih žitorodnih pokrajina, iz Grčke, Turske i rjeđe iz Sjeverne Afrike i Južne Francuske. Dubrovačka Republika je bila čisto pomorska država kao Venecija i Đenova, pa je onda prirodno da su Dubrovčani kod ovakovih prilika bili upućeni na more. Oni su rano počeli da plove morem, pa da tako kao pomorci i trgovci nadoknade ono što im prirodno siromaštvo državne teritorije nije moglo pružiti. Tako su rano postali trgovci, a trgovina je postala najvažniji izvor života njihova; trgovina je bila nesumnjivo onaj faktor koji je staru Dubrovačku Republiku u ekonomskom pogledu, a preko toga i kulturno, digao na zavidnu visinu. Dubrovčani su sa svojom trgovinom bili poznati u cijelom svijetu, njihovi trgovci su iz tog dalekog svijeta donosili ogromna blaga, u Dubrovnik su se slijevala bogatsva iz cijelog svijeta, a Republika je iz dana u dan dobivala nove bogataše, i time omogućila sebi jedan miran, tih i bezbjedan život. Tako je mogla ona često i kupiti slobodu, *dar u kom sva blaga Višnji nam Bog je d'o*, kako je nekad pjevao slavni

dubrovački pjesnik Gundulić, ako je već to bilo potrebno. Ona je za to uvijek imala dosta srebra i zlata, imala je groša, aspri, perpera i dukata da njima omogući svoj sopstveni samostalni život.

Dubrovčani su, dakle, bili upućeni na more, i oni su trgovali sa bezbrojnim trgovačkim gradovima i zemljama svijeta, ali su bili upućeni i na svoje zaleđe, gdje su morali tražiti mnoge trgovačke objekte koje će plasirati na tržištima tih bližnjih i dalekih zemalja. Zaleđe Dubrovnika je upravo i bila žila kucavica njegove privredne moći i opšteg napretka. Bez zaleđa Dubrovnik ne bi bio onaj moćni grad koji je vijekovima bio svjetionik blagostanja na slovenskom jugu. Stoga već vrlo rano Dubrovnik dolazi u vezu sa raznim vladarima Bosne, Srbije i Bugarske, tražeći i dobivajući sve moguće povlastice za slobodno trgovanje i izvoz iz tih naših zemalja. Poznate su njegove veze sa vladarima Srbije iz svih vremena, od kojih je uvijek dobivao sve koncesije koje su se mogle dobiti. Poznata je naročita njegova trgovinska politika iz vremena cara Dušana i posebno despota Đurđa Brankovića, koji je nekoliko puta davao, potvrđivao i proširivao te koncesije, tako da su Dubrovčani u Srbiji bili kao kod svoje kuće. Njihova trgovina i trgovanje bili su zaštićeni naročitim ugovorima i zakonskim odredbama. A 1089. godine sklapa Dubrovnik svoj poznati trgovački ugovor sa bosanskim banom Kulinom. Po tom ugovoru on ima otvoreno polje rada u ovoj našoj bogatoj pokrajini. I otada upravo počinje prava trgovačka veza Dubrovnika i Bosne, i ona će ostati u živom pokretu sve do prestanka samostalnog života Republike.

Iz Bosne su Dubrovčani kroz vijekove izvozili bezbrojne artikle, pa potrebno zadržavali za sebe, a ostalo izvozili u strani svijet, sami ili u društvu bosanskih trgovaca, ili su iz svijeta donosili robu za koju su nalazili tržišta na bosanskim pijacama. Tako je i Bosna, docnije sa Hercegovinom, kao najbliže bogato zaleđe Dubrovačke Republike, na koje je ova bila upućena, vidjela ogromne koristi od te veze i blizine. To je bilo u ranijim vijekovima, pa je tako bilo i u sedamanestom i osamnaestom. Ovo doba, kao vijek općeg napretka i skretanja sa starih smjernica duhovnog i materijalnog života, ima i u našim krajevima naročitih obilježja i naročite živosti. Sad ima već malo više sigurnosti za putnike-trgovce koji prenose svoju robu iz jednog kraja u drugi; drumovi se polako izgrađuju i time omogućuje lakše kretanje. I to putovanje zbog izmjene dobara iz unutrašnjosti na more i obratno prestavlja u ovo vrijeme već jednu živu cirkulaciju, živo strujanje trgovine koje se ubrzava: želja za bogaćenjem, potreba prodavanja suviška domaćih proizvoda i njihova zamjena onima kojih kod kuće nije bilo, i,

najzad, lakše i bezbjednije putovanje novim drumovima. I ljudi su svakodnevno slazili iz naših kasaba i sela, dogoneći sve ono što su proizvodili i što je traženo na pijaci Dubrovnika ili zemalja gdje se to dalje izvozilo. Dubrovnik je, dakle, bio tu neka vrsta posrednika, bio je kopča trgovine Bosne i Hercegovine i one jadranskih, sredozemnih i uopće svjetskih tržišta raznih vremena.

Naši trgovci su dolazili mahom pojedinačno ili u manjim grupicama od po tri do četiri čovjeka. Ali su česta bila i karavanska putovanja koja su bila i sigurnija i bolja. Često je, na primjer, pošlo nekoliko trgovaca iz jednog mjesta Bosne za Dubrovnik. Na putu bi im se priključila druga grupa iz drugog mjesta kroz koje su prolazili, pa iz trećeg, četvrtog i tako dalje, tako da bi do Dubrovnika bila formirana jedna duga falanga natovarenih mazgi, konja i kola. Ponekad su Dubrovčani bili u nedoumici kako da smjeste toliku robu i trgovce u prvom predgrađu gdje je za njih bivalo određeno mjesto stanovanja sa naročitim uređajima za prenoćište i ostavu robe. Sva roba je najprije pregledavana zbog zdravstvenih razloga, zatim popisivana, carinjena, a onda predavana u slagališta za male ili velike trgovce izvoznike, za koje je najčešće i dovožena. Ta procedura je pri ovako velikim karavanama trajala ponekad po više dana, a trgovci su često morali da se vraćaju zbog posla svojim kućama, ostavljajući ponekad svoje povjerenike kojima su povjeravali svu svoju robu. Često su oni uzimali akontaciju od svojih dubrovačkih drugova koji su primali robu. Poneki od većih trgovaca bosansko-hercegovačkih ukrcao bi svoju robu na dubrovačke lađe, pa bi lično s njom otplovio direktno za Veneciju (najčešće), ili na neko drugo tržište. Na taj način su naši trgovci dolazili neposredno u vezu sa mletačkim tržištem: direktno su dovozili svoju robu u ovu bogatu jadransku državu.Tu je i inače roba primana od posebnih posrednika koji su bili ili Mlečani ili Dubrovčani, a rjeđe i Sarajlije. Tako je iz Bosne i Hercegovine ta roba dolazila direktno preko naših trgovaca, kao što je dolazila i preko dubrovačkih izvoznika. Pa ipak je ona većinom dolazila u Dubrovnik, tu ostajala i docnije išla dalje u strani svijet. A trgovci naši su se opet u skupovima vraćali svojim kućama sa novom ili po novu robu, pa su tako, bezbjedno i mirno trgujući, zarađivali i sticali bogatstva koja su kod nekih vrlo brzo rasla.

Iz naših krajeva male i velike karavane trgovačke donosile su mnoge proizvodne artikle. Svakako, u prvom redu one koji su u vezi sa narodnom privredom, sa stočarstvom, poljoprivredom, lovom, pčelarstvom, domaćom radinosti i tako dalje. Dovozila se: vuna, sirove i suhe ovčije i volovske kože, nekad primitivno prerađene, zečije, lisičje i jazavičje kože, duhan, šljiva, žito, ćilimi, ćebad,

razno zemljano posuđe, med, vosak (u velikim količinama), lule, peškiri, maramice, čaršafi, anterije, papuče, dolme, čakšire, zavjese za prozore, ženski ručni radovi i tako dalje. Dovožen je i bakar i željezo, neprerađeni ili primitivno prerađeni. Svu ovu robu donosili su konji, mazge i obična kola svakodnevno, u većim ili manjim grupama. A kotrolori i carinski činovnici Republike imali su pune ruke posla. Vođene su za to posebne knjige. Posebne za pojedince i one koji su dovozili robu jedne ili više vrsta, a posebne za grupna dolaženja. Zanimljivo je napomenuti da su neki trgovci muslimani povjeravali svoju robu trgovcima inovjercima, a posebno pravoslavnima, i obrtano. Kod grupnih dolazaka zavodi se u knjigama ime jednog od trgovaca i kaže broj ostalih. Nekad su neki trgovci dolazili u Dubrovnik sa svojim cijelim porodicama, a nekad samo sa poslugom. I sve je to bilježeno kao što se danas, otprilike, bilježi u hotelskim knjigama. Evo kako, na primjer, izgleda pojedinačan upis u knjigu carinika za jedan dan (sve je vođeno na talijanskom jeziku):

Adi 23 maggio 1759
Aggi Mustafa Umich e Mustafa Bescirevich
coui[2]) bovini pezze ..... n^{0} 55
montoni mazza ..... n^{0} 13
tabacco balle ..... *n* 1
ferro oche ..... *n* 50
Agi Sali Caitasouich
cera colli ..... *n* 4
schiauine ..... *n* 5
ferro balle ..... *n* 4
montoni mazza ..... *n* 17
Ali bascia Scmirich[2])
ferro balle ..... *n* 52
chiusella mazza ..... *n* 7
schiauine ..... *n* 77
pelli di lepre fagotti ..... *n* 1

23 maja 1759 su dakle došli kao pojedinci (u manjoj grupi) trojica trgovaca iz raznih mjesta, i oni su sa svojom robom posebno i zavedeni. Dovezli su: Hadži Mustafa Humo i Mustafa Beširević, 55 komada volovskih koža, 13 svežnjeva ovnujskih koža, i balu duhana i 50 oka željeza; Hadži Salih Kajtaz, 4 paketa voska, 5 ćebadi, 4 bale željeza, 17 svežnjeva ovčijih koža; Ali baša Žmirić,

52 bale željeza, ćusele 7 svežnjeva, 77 ćebadi i 1 svežanj zečijih koža. Ako je došlo više njih zajedno, sa zajedničkom robom, onda se bilježe u posebnu knjigu i smještaju se u posebne zajedničke sobe u predgrađu, od kojih se svaka pozna po svom broju. Tako, na primjer, 30. juna 1764. dolazi Mula Sulejman Bubić sa osam kompanjona iz Mostara, Trebinja, Ljubinja i Nikšića. Njima se dodjeljuje za otsjedanje soba broj 5 u Lazaretu. Oni su ovako zavedeni:

Munlla Suliman Bubich con compagni otto in tutto noue uenuti da Mostar, Trebignie, Gliubignie, e Nichscichi con le infrascritte robbe, e le loro robbe d¨uso ,e posti in Lazaretto di numero cinque.[3])

coui buffalli	*n*	*2599*
montoni mazza	*n*	*691*
schiauine	*n*	*257*
pelli di lepre fagotti	*n*	*13*

Dotjerali su oni skupa, dakle, 2599 bivoljih koža, 291 ovčiju, 257 ćebadi i 13 svežnjeva zečijih koža. Pomenuli smo da su ponekad ovi trgovci uzimali akontaciju od dubrovačkih izvoznika koji su radili za njihov račun, nekad su se i zaduživali na račun robe koju će dovesti; često je roba za račun vjerovnika dubrovačkih rekvirirana od strane vlasti koje su vodile opću kontrolu o svim trgovačkim manipulacijama preko naročitih svojih činovnika. Polovinom XVIII vijeka naročito često se pominje ime činovnika Vlaha Stele.[4])

Iz dole navedenog odlomka iz »knjige stranaca«, »Forestieri«, vidi se da su vršena (i to se često činilo) zalaganja robe kod bogatih trgovačkih kuća u Dubrovniku, na što se uračunavao godišnji procenat. A to zalaganje je vršeno mahom kao neka vrsta robne transakcije (izvjesna roba se daje u zalog za nešto što će se dobiti). Dubrovački brodovi su često putovali sa našim ljudima i njihovom robom u svijet; na istok u Carigrad, Smirnu, Aleksandriju, Tunis, i tako dalje, zatim na zapad, posebno u države na Jadranskom moru s kojim su te veze bile najživlje. Otuda su oni dovozili pune brodove robe i karavanama je prenosili u svoje krajeve. Tako su Bosna i Hercegovina u XVIII vijeku bile u vrlo živim trgovačkim odnosima sa Dubrovnikom, a preko njega sa mnogim državama Levanta i Zapada, posebno sa moćnom Mletačkom Republikom.

U Bosni i Hercegovini je bilo u ovom vijeku trgovaca svih vjera: i muslimana, i pravoslavnih, i katolika, i jevreja. Mnoge naše kasabe i gradovi, koji danas jedva životare, nekad su bili živi trgovački centri koji su preko Dubrovnika svoje trgovačke poslove širili u mnoge daleke zemlje svijeta. U starim rukopisnim

knjigama dubrovačkog arhiva pominju se u prvom redu najčešće mjesta najbliža Dubrovniku, a onda i sva s kojima su Dubrovčani bili u trgovačkoj vezi. Tu se često spominju: Trebinje, Ljubinje, Stolac, Mostar zatim Sarajevo, Foča, Travnik, pored mnogih naših mjesta koja se rjeđe spominju (među ostalim i neka danas sela bosansko-hercegovačka). Iz tih mjesta polazili su trgovci sa svojom robom za Dubrovnik, nemajući ni željeznica, ni automobila, ni dobrih kola. Na putu su se međusobno susretali, sa dogovorom ili bez dogovaranja, i tako nastavljali zajedno ovaj mučni i dugi put, da bi kao vrijedni trgovci svršili što više posla. I vraćali su se oni tu bezbroj puta od svojih kuća dogoneći robu, prodajući i nabavljajući potrebnu novu, pa su se ponovo vraćali svojim dalekim kućama. Od većih trgovaca čija se imena češće spominju u ovim starim knjigama dubrovačkim XVIII vijeka, treba istaknuti neke. To je potrebno iz više razloga: prije svega da se vidi koje su to velike trgovačke kuće bosansko-hercegovačke, koje su nekad imale u rukama ovu granu privrede naše; zatim gdje je bilo sjedište tih ljudi i njihovih porodica, odakle ćemo konstatovati prema današnjem stanju njihovu nastanjenost.

Nas ovdje interesuju prvenstveno muslimani trgovci, jer su jedino njihove porodice i danas poznate našem svijetu kao i nekada, do danas su one očuvane u onom značaju koji su i nekad imale, i, najzad, oni su činili pretežni dio trgovačkog svijeta u ono vrijeme u Bosni i Hercegovini. Pored ostalih, tu su članovi iz raznih i danas poznatih porodica: Hadžiosmanovića, Hadžihasanovića, Mirica, Behmena, Kajtaza, Omeragića, Mehmedbašića, Šaraca, Bubića, Kapića, Huma, Alajbegovića, Ćehajića, Lakišića, Saridžića, i mnogih drugih. U vrlo živim trgovačkim odnosima sa Dubrovnikom i prekojadranskom trgovačkom Mletačkom Republikom je Sarajlija Ibrahim Mirica koji vodi glavnu riječ u ovom trgovanju Dubrovnika sa zaleđem u sredini XVIII vijeka. On je vrlo čest gost Dubrovnika, a preko njega često ide roba i mnogih manjih izvoznika iz naših krajeva onoga vremena. Mirica stalno putuje, dotjeruje velike količine robe, lično prelazi, kad je potrebno, u Veneciju, i tako vrši jednu od značajnih privrednih uloga svoga vremena. Tu su zatim značajni trgovci Salih Hadžiahmetović, Hadži Salih Kajtaz, Ali-beg Bračković, Husein Topalović, Ćato Behmen, Hadži Suljo Hadžiosmanović, Omer Omeragić, Ahmetaga Spahović, Sulejman Bubić, Muharem-baša Kapić, Hadži Mustafa Humo, Barjaktar Mecanović, Juso Alajbegović, Šišo Salihović, Sulejman baša Saridžić i mnogi drugi. Kao što se vidi, to su sve ljudi iz i danas poznatih muslimanskih porodica.

Zanimljivo je spomenuti činjenicu da su neke od ovih porodica u ovo doba živile u drugim mjestima, a ne u onima u kojima sada žive. Tako se spominju Mecani u Mostaru, a danas je to siromašna porodica u Stocu; Tabakovići su također bili u Mostaru, a danas su oni u Sarajevu, i tako dalje. Znači da su skoro svi oni tokom osamnaestog ili devetnaestog vijeka preselili u druga mjesta, tu se nastanili, pa tu i danas žive. A karakteristično je napomenuti činjenicu da pisar svugdje, gdje se može, prezimena piše sa završetkom – ić (Behmenović, Spahović, Mecanović, Kajtazović i slično), mada ova prezimena danas nemaju toga nastavka. Pitanje je da li su sami trgovci tako izjavljivali i bili poznati sa tim punim prezimenima, ili su to pisari po navici pisali. Po svim izgledima, mi moramo pretpostaviti onaj prvi slučaj. Od pravoslavnih značajnijih trgovaca spominju se češće imena Hadži Đure Ponjavice, Jove Lučića, koji je najjači trgovac, Arsenija Lazarevića i Mitra Hadži Simića, od katolika je tu Stijepo Peco, dok jevreje zastupaju naročito Rafael Koen i Abram Danon, pored ostalih. Svi oni često slaze u Dubrovnik, pojedinačno, ili zajednički u grupama. Ima sačuvane i nešto korespondencije na našem jeziku (ali vrlo malo), iz koje se vidi je bio običaj u svim vijekovima života Dubrovačke Republike da pri isplati robe mora prisustvovati kancelar dubrovački u onim slučajevima kad bi trgovac po novac poslao svoje prokuratore novaca, što bi svojim potpisom i pečatom potvrdio i kancelar, a potpisala još dva svjedoka. Navešćemo jedno takovo svjedočenje, pisano istina jedna vijek ranije, ali nema sumnje da ono može biti apsolutno mjerilo procedure isplate od strane dubrovačkih trgovaca u ovakvim slučajevima. Original je poslan ili predan trgovcu, a ovjeren prepis je ostao, i zaveden je u službene knjige Republike. To pismo glasi:

Ocituese kako Risuan Abdula i Alli bassa Aiasaghi obadva poslani od gdna Hussein Cleebie Causaghi gnegoui prokuraturi kako se uidi po prokurah recenoga gospodina noga godiscta na listu 208 primisce pridamnom Cancilierom i sato spouidiesce i confetasce da primaiu asori peset i duie tisuchie dviesti i sceset u talarieh cetarsta i tridesetipet i po od gdna Pola Gina di Menze ostalieh conseruapre 52260 u talarih 435 i po usdarscese u onom pismu a na conat od recenoga pisma koie aspre 52260 u talrarieh 435 i po sapadoscega od efekta koie se oudi naghiosce rrecenog Antuna u dio i guramu od recenoga gna Huseina i takoghier receni Risuan i Alli bassa confesasce daie receni gospodin Husain primio aspre 56452 od Jacoba Nicscicha koimu plati takoghier na conat od istoga recenoga pisma i sa coant od recenoga Antuna Ghiurghieuichia od dinara i od efekta recenoga Antuna tako da ne ostaiemdrugo sa podpunu i zielouitu platu od suiu rec. pisma nego aspri 43264

a ostaloje plachieno kako odisgara i sato receni Risuan i Alli bassa kako procuraturi recenoga quietaiu sauisce recene dinare od gnih i od recenoga Hussaina primiene recenoga Antuna i gnegoua dobra i recene gnegoue conseruature i najbogli nacin koise mosce. _ Ja Frano Bobali Cancilier prisuietle gospode dobrouacke sasuan i moglien potpisah ouo pismo i stauih moi obicaini signum sa meru od istine. Kao svjedoci se potpisuju: Mustafa Hoggia, *dubrouacki suiedok*, i Chiatip emin, *dubrouacki suiedok*.

Priznanica na primljeni novac imala je otprilike ovu formulu: *Cautela ucignena od Husseinaghe, - Usrok od cautele oue ies ono er imausci mi imati od Antuna carstianina sto i pedeset i duie higliade aspri od duga recenoga Antuna i od gniegouieh dobara od ruke Jaka Latinina primismo peset i scest tisucha i scest stotina aspri resta i sato Jaku bi upisana teschem i u ruke mu data mieseza Rebiulevela na stisuchiu i peset,- Husseinagha miesto muhura.* Naši bogatiji trgovci su pozajmljivali ponekad novac od Dubrovčana i obratno.

Iznijećemo samo jedno kratko pisamce – obveznicu jednog dubrovačkog trgovca istom Čelebiću, koga se tiče gornje pismo. *Po ovom pismu, ja Antun Ghiurghieuch obegamuam se sasuiem miem dobrima sadgniem i posledgniem dati isplatiti gospodinu Hussein Celebi od dans pa do Dmitroua dne koi ima dochi parui aspri sto i peset tisuchia i cetarsta, uegliu aspri 150400, odsgara recene aspre ichiu od dua skrita takara osam sat, uegliu 800 t. kako aspara po recenieh skritieh koisu u recenoga acrti. Ioscte aspri deset tisuchia sctomi saima na pohodu, a ostalo do compimenta kako odisgara rasumiete od dobiti od recenieh. talara osam sat od kieh dinara imase odbiti sctoie receni isusimao kako aparischa po libarcu od dogagne do dobra conta od dua godiscta ouamo.*

(Prepisi su transkribovani onako kako stoji u originalu rukopisa. Kao što se vidi ima više talijanskih izraza koji su postali lokaliteti dubrovačkog dijalaekta, po više riječi se piše zajedno, a upotrebavljavan je talijanski pravopis).

Tako je uzajamnost i povjerenje, najprije naših trgovaca međusobno, a onda sa dubrovačkim posebno, pripomoglo da se trgovačke veze Dubrovnika i Bosne i Hercegovine jače učvrste i da ova trgovina postane ne samo izvor bogaćenja mnogih većih i manjih trgovaca naših, no da postane glavna privredna grana cijelog njihovog života uopšte. Dubrovnik je vijekovima apsorbovao ono što je producirala Bosna, pa je služio kao konsument ili značajan posrednik Bosne i Hercegovine i ostalog svijeta, Istoka i Zapada.

Nedžib Šefki

Moj prijatelj Mehmed

Jadni moj Mehmed! Još i danas ga se vrlo dobro sjećam, kao da ga gledam. Bio je nešto osrednjeg rasta. Lice mu je bilo okruglo i rumeno. Rijetko je kada bio ljut i neveseo. Bio je pravi šaljivčina. Ta koliko sam puta radi nekih sitnica bio ljut i zlovoljan, ali čim sam se sastao s njim, odmah me je to sve prešlo i ja sam postao veseo i raspoložen.

Išli smo zajedno u školu. Bili smo pravi nerazdruživi prijatelji, a sjedili skupa za jednom klupom. Njegov otac zvao se Osman Jahić. Neki su ga, valjda po njegovu ocu, zvali i Osman Pašin. Bio je siromašan. Osim malog komadića zemlje, što se nalazio izvan grada, i male kućice, gdje je sa svojom siromašnom porodicom stanovao, nije ništa više posjedovao. No, kako je bio valjan i radin, nije se u njegovoj kući znalo za nevolju i glad. Nije u njegovoj kući mirisalo po siromaštvu, nego je bilo svega i na pretek. Tkao je hasure, a to mu je baš i donosilo najviše dobitka i koristi. Svakog bi sedmičnog sajma donio na pazar po nekoliko otkanih hasura, pa bi ih prodao i za dobivene novce nakupovao za kuću što mu je bilo potrebno. Naravno da ni Mehmed nije pri tom očinom poslu stajao prekrštenih ruku. On je svakom prilikom pomagao ocu u njegovom poslu. Za pazarnog dana često bi s ocem prodavao hasure, a u ostalim poslovima bio mu je desna ruka. U školi je bio među najboljim učenicima. Često mi je tada govorio kako ga veseli nauka, te da mu je jedina želja da postane učen čovjek.

„Brate moj“, govorio mi je on, „Ja ti veliku volju imam za naukom. Ako mi samo otac dozvoli, ja ću nastaviti dalje da učim, pa me to makar i najvećeg truda stalo.“

Ja bih mu na to rekao kako i ja želim da dalje učim, pa da ćemo zajedno uvijek pohađati škole u Sarajevu, zatim, ako nam Bog dade zdravlja, još i dalje u Beču. Ovaj bi moj odgovor njega veoma obradovao. On bi me tada zagrlio i, uskliknuvši veselo, rekao da sam mu mio ne drukčije nego kao brat rođeni.

Naravno da sam i ja njega volio. Najugodnije mi je bilo ako sam koji čas proboravio s njim u društvu.

Dakle, odlučismo skupa ići na daljne nauke. No, čovjek snuje, a Bog određuje. Baš one godine kad smo svršili našu školu, sastadoh se jednog dana s njim. Bio je nekako tužan i neveseo, a to se jasno razabiralo po njegovom blijedom licu. Ovo me je iznenadilo, a kako i ne bi? Ta, on je bio vazda veseo. Na njegovim usnama vazda si mogao da opaziš blagi smiješak.

– Šta ti je Mehmede? – upitah ga, a srce mi obuze neka zla slutnja. Naslutio sam da se mome prijatelju moralo nešto neugodno dogoditi, te sam nestrpljivo očekivao od njega da mi kaže.

– Ništa – odvrati on i odmahnu rukom nekako tužno, neveselo i uzdahnuvši duboko zašuti.

– Ma šta ti je, molim te, kaži mi?! – navaljivao sam na nj da čujem što prije odgovor.

– Moj otac hoće da seli u Tursku.

– U Tursku?

– Da.

– Pa hoćeš li i ti s njim?

– Ja šta ću? Bezbeli da moram i ja kad idu otac i mati.

– Dakle i majka i svi?

– Ma svi što nas ima u kući.

– Pa zašto bi tvoj otac selio i vas tamo u Tursku vodio, kad se i ovdje lijepo promeće i živi?

– Mi smo, doduše, uvijek prilično lijepo živjeli i promećali se, ali on, eto, hoće da seli, pa ga niko od toga ne odvrati.

– Da ga kogod nije podgovorio da seli?

– Ne znam. Samo to znam da od nekoliko dana ni o čem drugom ne govori nego o hidžretu, a znam i to da odskoro više nego obično svraća u onu kahvurinu niže našeg sokaka, gdje se sastaje sa onim besposlenjacima, koji ima nekoliko dana ni o čem drugom ne govore nego o Ankari.

– Zbilja, on se ne šali, nego baš hoće da iseli!? – zapitah ja, vas iznenađen.

– Kod onakvih tvrdoglavih ljudi kao što je on, nema šale. Takvi ljudi što odluče, to i izvrše, pa ih to makar i same glave stajalo. Ne, ne šali se, jer je i kuću već proďo!

Ove je posljedne riječi izrekao Mehmed nekako ljutito, a zatim oborio oči preda se, da mu valjda ne ugledam suzu u očima.

Meni ga je bilo vrlo žao. I u mene se oči bijahu ovlažile suzama. Pri pomisli da ću izgubiti jednoga od najboljih svojih prijatelja, osjetio sam veliku tjeskobu na srcu. Znao sam kakva bijeda i kakva nevolja čeka moga prijatelja i njegove u Turskoj. Pred oči mi izađoše sve one crne slike prijašnjih muhadžira, o kojima sam svašta čuo, ali najmanje dobra. Čuo sam kako oni muhadžiri koji su prije iselili u Tursku jako se tamo pate i kako od svake muke i nevolje skapavaju. Jadni moj Mehmed!, pomislio sam u sebi. I njega tamo čeka bijeda i nevolja. On će tamo u tuđoj zemlji, gdje je sasvim druga klima, drugi narod, drugi jezik, od svake muke morati da skapa. Ali on mora, eto, da seli, jer tako hoće njegov otac.

Svakojake su misli salijetale moju dušu, sve jedna gora od gore. Mehmed je stajao pred mnom i zurio ukočenim očima nekud u daljinu kao da i on o nečemu razmišlja.

– Pa kad mislite ići?, upitah ja da prekinem ovu neogodnu šutnju.

– Mislim kroz ovo desetak dana.

– Zar tako naglo?

– Da samo ako nam pasoš do to doba dođe.

I opet je nastala neka neugodna šutnja, koju sam bio na jedan čas prekinuo. Nijesam znao o čemu da dalje govorim. Da iskažem svom prijatelju svu onu žalost koju sam zbog njegova odlaska osjećao, nijesam nalazio za zgodno. Bojao sam se da ga ne bi tim još više ražalostio. Napokon je i ova šutnja prestala. Mehmed izjavi da ga nekakvi poslovi čekaju kod kuće, pa oprostivši se sa mnom, otišao je hitrom kući.

Nakon toga prošlo je nekoliko dana. Sa Mehmedom se nijesam mogao nikako da vidim, jer sam tih nekoliko dana bio na selu. Baš kad sam iz sela prispio kući, začujem da moj prijatelj toga istoga dana odlazi. Pođem žurno na stanicu. Došao sam tamo prije negoli će vlak otići. Tu se bijaše skupilo mnogo svijeta. Mnogi je želio da vidi posljednji put prijatelja, ahbaba, rođaka Osmana Jahića i da se s njime halali. Na mnogom se licu vidjela neka tajna tuga i žalost.

Svaki je gledao da sa Osmanom progovori koju posljednju riječ. Osmanova vrijedna domaćica sjedila je u jednom kutu čekaonice. Bijedna žena u čohali feredži sjedila je tu, a kod nje dvoje sitne djece: dječak i djevojčica. Jadna djeca! Ona kao da su naslutila u kakvo zlo idu, pa su bila nekako snuždena i uplašena. Pogledom u kojem se jasno razabirala neka tuga i strah, motrili su ti nevini stvorovi onaj svijet što je kroz čekaonicu prolazio tamo i ovamo.

Nađem Mehmeda. „Oh, kako mi je drago što ćemo se bar posljedni put vidjeti“, reče on toplo nakon što smo se pozdravili.

– Oprosti mi, brate, jer sam bio ovo nekoliko dana u selu, pa se nijesam s tobom nikako vidio!
– Zašto ti ne bih, brate, oprostio? Ja znam da je u tebe silni posao na selu, pa ako ga ti ne uradiš, ko će drugi?
– Pa, piši mi, Mehmede, nemoj me zaboravljati, a ja ću tebi uvijek!
– Pisaću.
– Meni je vrlo žao što odlaziš. Ti znaš da smo mi oduvijek živjeli u najboljem prijateljstvu.
– I meni je tebe, vjeruj, žao, jer Bog zna hoćemo li se više ikad vidjeti.

Iza ovih je riječi Mehmed izvukao iz džepa rubac, pa njime obrisao suze što su mu bile u taj čas navrle na oči. Dalje nijesmo mogli razgovarati jer je već bio stigao vlak. Na rastanku smo se zagrlili i pustili još po nekoliko iskrenih i vrelih kapi suza, a onda se požurili na vlak. Ja sam pomogao Mehmedu unijeti neke stvari unutra i pri tome ostao još neko vrijeme sa njim u razgovoru.

Kada je posljednje zvono oglasilo odlazak vlaka, zagrlio sam se i oprostio s njim još jedan put. Zatim je on hitro unišao u vlak. Još sam ga jednom smotrio na prozoru. Bio je i otac kod njega, dok mu je majka s djecom bila u ženskom kupeju. Doviknuo sam im posljedni put: *Allah-amanet!*, kad vlak bijaše već krenuo.

Još neko vrijeme gledao sam za vlakom, koji se sve više i više udaljivao od mene i napokon ga je sasvim ispred mojih očiju nestalo.

***

Prošla su nekolika mjeseca dana otkako je moj prijatelj Mehmed iselio u Tursku. Jednog dana dobijem od njega pismo ovog sadržaja:

Angora 18./X 19...

Dragi prijatelju!

Evo odlučih da Ti se javim i da Ti u ovo nekoliko redaka prikažem žalosno stanje u kojem se sada nalazim. Nije mi moguće opisati sve one nevolje koje su snašle mene i moje roditelje za ova dva-tri mjeseca otkako smo došli u Ankaru. Ah, Bosno ponosna, nikada te zaboraviti neću! Kako sam tamo lijepo živio, a u kakvom se sada kukavnom stanju nalazim.

Ono novaca što smo ovamo sa sobom donijeli, to smo sve potrošili. Sad sami ne znamo u ovoj svojoj nevolji šta bismo činili. Tamo se govori kako ovamo car daje

zemlju, kuću, volove, a to je sve prosta laž. Neki, dakako, što su prije nas iselili, dobili su po komadić zemlje i kućicu, ali je i to sve kukavno. Zemljište se to nalazi u jednoj pustoši, gdje slabo što može da uspijeva. Kućice su obične, slične našim kolibama što ih mi po našim baščama pravimo. Nema ovdje onih zelenih livada i šumica kao tamo. Kuda god pogledaš, sama golet i pustoš. Mi stanujemo u jednoj maloj kućici pod kiriju. Kućica nam je tako tijesna da u njoj jedva živjeti možemo. Pa mi bi smo i s tim bili zadovoljni da je ovo naša kućica, ali i na taj ćumez moramo da plaćamo kiriju, a nema se odakle. Pare smo, kako rekoh, sve potrošili, pa dok se ovaj mjesec navrši, pošto nemamo čime da plaćamo, istjerat će nas iz kuće, a tek ćemo onda pasti u pravu bijedu.

A kakav je tek svijet ovamo! Da te vidi kako umireš od gladi, niko ti ne bi pružio komadić hljeba. Tamo kod nas je drugačije. Otišao vlahu ili turčinu, svaki će ti dati da jedeš i da u suhu i toplu prenoćiš. Ovdje nas svako prezire. Tako nas gledaju i tako postupaju s nama kao da smo cigani. Nigdje se ne može posla naći da se štogod zasluži. Sve te, malo i veliko, prezirnim okom gleda, kao da si cijeli svijet porobio i popalio. Pa to bi sve bila „mila majka" da nije još nešto gore. Otac mi boluje već nekoliko dana od groznice, a i mene je počela da hvata. Da ga vidiš, dragi prijatelju, kako je propao i omršavio, zaista ga ne bi prepoznao. Ni majka mi, isto tako mali brat i sestra nijesu u najboljem zdravlju. Majka mi uvijek plače i uzdiše za milim zavičajem i kune oca koji je bio uzrokom cijeloj našoj nesreći i propasti. Ja priznajem da je otac kriv, ali nije ni na njemu sva krivica, nego na onima što su ga nagovorili da se seli. Ovoliko za sada dragi prijatelju, a drugi put ću ti malo opširnije pisati o našem stanju. Stotinu mahsuz selama od tvoga vjernog prijatelja Mehmeda.

Ovako mi je pisao Mehmed, a ja sam mu na pismo odgovorio i tješio ga kako sam bolje znao i umio, želeći njemu i njegovima od Boga selameta. Iza toga za mjesec dva, dobijem od njega pismo koje je bilo još tužnije i žalosnije od prvoga. Tužna srca javljao mi je moj Mehmed da su mu umrli brat i sestra, a brže za njima i otac, a njih dvoje, on i mati mu, da su u skrajnjoj nevolji, jer žive od čemerne zarade koju on zarađuje služeći kod jednoga trgovca jevreja, koji mu daje neku crkavicu mjesečno sa kojom ne mogu ni živiti ni umrijeti.

Nakon toga pisma prošlo je nekoliko godina, a ja o njemu nijesam nikakva glasa čuo. Pisao sam mu nekoliko puta, no on mi nije odgovorio.

Jednoga Ijetnog dana izišao sam u čaršiju. Velika je bila vrućina. Neprestano sam držao rubac u ruci, pa s njim brisao krupne kapi znoja što su mi se svaki čas pojavljivale na čelu. Idući cestom, ugledam jednog hodžu. Dolazio je u susret meni. Po njegovom se odijelu jasno razabiralo, da je nekakav stranac. Tijelo njegovo pokrivale su nekakve stare hodžinske haljine, a među njima se osobito isticaše stara isplavljela džuba. Dolazio je sve bliže i bliže meni.

Svemogući Bože, je li to moguće?!, usliknuh ja, vas izvan sebe, kad sam iz blizine ugledao lice toga čovjeka.

Zaustavio sam se na sred ceste i začuđeno gledao u hodžu koji se meni približivao i bio tek nekoliko koraka od mene udaljen. Svaka me sumnja ostavi kad opazih da se hodža na me nasmijao.

Dakle se nijesam varao. „On je, niko drugi!", dodadoh poluglasno i potrčah mu u susret. Bacismo se jedan drugom u zagrljaj.

– Ma kad si došao Mehmede? Kako si mi? – obasipao sam pitanjima svoga prijatelja.

– Došao sam jučer – odgovori moj prijatelj i na njegovom blijedom i mršavom licu pojavi se neki blagi osmijeh. Moj Mehmed nije bio onako rumen i pun u licu kao prije.

Njegovo tijelo bilo je samo kost i koža. Bilo mi ga je žao, ali tu sam žalost krio pred njim. Njegovo me je blijedo lice zastrašilo. Znao sam da je to znak sušice.

– Pa gdje si mi bio ovo cijelo vrijeme? Što ne pisa?

– Ah, brate, bio sam ti neko vrijeme u Angori, a onda u Carigradu. Ja sam ti, brate, danas sam k'o drvo okresano, jer sam izgubio roditelje – nastavi dalje moj prijatelj, a suze mu udariše na oči – Pisao sam ti, da mi je otac umro. Prije toga umriješe mi mali brat i sestra. Ja i majka sami ostadosmo. Kakvu smo muku i patnju podnijeli, to niko ne može da pojmi. Siromaštvo, tuđi svijet, pa ona klima, a najviše tuga i žalost za ostavljenom domovinom, sve je to bilo uzrokom da i moja majka nakon nekoliko dana razboljela se i umrla. Ne bi joj suđeno da opet vidi Bosnu. Koliko je plakala i uzdisala za našom milom domovinom... Često mi je govorila da bi joj najveća želja bila kad bi još jednom vidjela svoje rodno mjesto, pa makar odmah umrla. Nijesmo imali novaca da se vratimo, a u tome se ona razboljela, te je kroz nekoliko dana ostavila ovaj tužni svijet. Velim tužni svijet, jer je zaista za nas tužan bio.

Pri ovim posljednjim riječima ugledao sam kako su se dvije krupne kapi suza skotrljale niz lice mome prijatelju.

– Šta ćemo, dragi Mehmede, kad je taka bila vaša zla sudbina – dodadoh ja, ne znajući sam što bih drugo rekao.
– Sudbina da, ali je ovome svemu našemu zlu krivo neznanje. Da smo mi obrazovaniji i znaniji, ne bi se ovako nešto s nama zbivalo – odvrati Mehmed nekako ljutito.
– To je istina, ali kad naš narod mrzi škole i neće ih da pohađa.
– Naš narod jako prezire školu, ali da vidi kako Osmanlija uči i traži nauke, zaista bi bio drugog mnijenja. Osmanlija ide u Paris, Berlin i Beč da traži nauke i obrazovanosti, a u nas škole pred kućnim pragom pa ih ne pohađamo. Za to baš Osmanlija i mrzi nas muhadžire, što smo bez ikakve kulture i naobrazbe. Ja sam ti, vrativši se iz Angore, došao u Carigrad. Htio sam da tu nastavim nauku, no ne htjedoše me primiti. U zavodima na koje sam se obratio rekoše mi da sam prestar, te moradoh u medresu. U medresu me dragovoljno primiše.
– Pa kako ti je bilo u medresi? Sigurno nije najbolje, dok si je ostavio?
– Učio sam ponešto i nekako se prometao, dok mi i to ne dosadi. A kako, brate, i neće. Ništa drugo ne učiš nego arapsku gramatiku. Učiš je po deset godina pa opet ne znaš arapski. Pa najposlije ako i naučiš taj arapski jezik, šta možeš sa samim njim? Istina, lijepo je znati arapski jezik, jer su najglavnije naše vjerske knjige na njemu. No ipak bi trebalo da mi uz njega zajedno učimo i neke druge svjetske nauke. Čime je preteko i pobjedio zapad istok? Ničim drugim nego civilizacijom i prosvjetom.
– Ali daj dokaži ti, Mehmede, našem narodu da je kultura sredstvo pomoću kojeg se danas sve postizava! Daj dokaži ti našem narodu da nas jedino škola može spasiti da ne propanemo.
– Ne treba se mahnuti nego treba uvijek da mu se dokazuje. Dokazuj mu uvijek sve dotle dok se on sam u to ne uvjeri. Da je moj otac bio malo znaniji i obrazovaniji, ne bi ga niko mogao nagovoriti da seli. On, čovjek niske naobrazbe, nije znao da cijeni svoju domovinu, a niti je znao kakve prilike vladaju u Turskoj. Zato ga je, eto, bilo lahko nagovoriti na seobu.

Ja sam sav zanešen slušao ovaj govor svoga prijatelja. Divio sam se njegovom iskustvu, što ga je stekao za vrijeme svoga tužnog boravka u Turskoj. Svaka riječ ovog govora pokazivala je koliko se moj prijatelj promjenio i koliko je postao

iskusniji otkako je iselio. Da, kazali su stari ljudi: Iskustvo je najbolja škola. Na rastanku mi reče Mehmed da stanuje kod strica, te me zamoli da ga koji put posjetim.

S Mehmedom sam se često sastajao, no on je bio svaki dan slabiji. Sve više i više razpoznavali su se na njemu znakovi sušice. Kao mlado drvo kad mu crv podgriza korijen, pa počne vehnuti i sušiti se, tako je moj Mehmed vehnuo i mršavio. Napokon je morao da legne u postelju, iz koje se više nije ni digao.

Baš pred samu njegovu smrt došao sam da ga obađem. Ležao je u postelji, blijed i mršav kao suha grana. Grudi mu se naglo dizale i spuštale, a svaki čas ga je zagušivao suh kašalj.

– Kako si mi sad, Mehmede?, upitao sam svoga prijatelja, sjednuvši blizu njegove postelje.

– Dobro je, brate, samo kada će mi kosti ostati u našoj dragoj domovini.

– Mahni se, brate moj, takvih riječi! Tebe će to sve prijeći, pa ćeš, ako Bog da, ozdraviti!, tješio sam prijatelja, premda sam bio uvjeren da će za koji čas zauvijek zaklopiti oči.

– Ej, brate moj, kakvo ozdraviti? Ovaj ti više ne ustaje iz postelje. Ko je još od sušice ozdravio? Ona koga zgrabi, više ga ne pušta da dugo živi. On postaje njezinom žrtvom, te ga jedina smrt od nje riješi – završio je tužno Mehmed.

Mene su ove riječi moga prijatelja sasvim ožalostile. Znao sam da moj prijatelj istinu govori i da ću ga do koji čas sasvim izgubiti. No znao sam i to da ga nikako od smrti obraniti ne mogu. „Dragi brate, halali mi, a i ja ću tebi, jer su ovo moji posljednji časovi!“, progovori Mehmed i prenu me iz neugodnih misli koje me bijahu taj čas zaokupile. „Halal olsum, brate!“, odgovorih ja. Htio sam da još nešto reknem, no nijesam mogao, jer me bijaše nešto stislo u grlu i ja sam briznuo u plač.

Taj isti dan izdahnuo je moj prijatelj Mehmed.

Muhamed Hadžijahić

Udio žene u islamizaciji Bosne i Hercegovine

Makar da se pojavom islama položaj žene u Arabiji kud i kamo poboljšao, ako se napose uvaži da je islam strogo zabranio dotada uobičajeno zakopavanje živorođene ženske djece, ograničio poligamiju, ženu uglavnom izjednačio glede njezine pravne i djelatne sposobnosti s muškarcem, osobito u području ženidbenog i imovinskog prava, omogućio joj svojim propisima najšire obrazovanje i privredno sticanje, makar da je, osim toga, žena bila prva koja je od Muhameda Resulullaha primila islam (Hatidža), to sve ipak ne daje naročitog povoda za zaključak da su žene srazmjerno više prelazile na islam negoli muškarci. Proučavajući medutim udio žene u širenju islama u Bosni i Hercegovini, mogli smo ustanoviti da je kod nas žena kao takva uistinu nemalo pridonijela islamizaciji, pa, prije negoli se time opširnije pozabavimo, smatramo potrebnim, radi razumijevanja čitave stvari, ukratko prikazati položaj žene u srednjovjekovnoj Bosni.

Što se toga tiče, može se u prvom redu naglasiti da su prilike pod kojima je živjela bosanska žena u srednjem vijeku bile ispod razine u kojoj se nalazilo cjelokupno bosansko društvo, čiji je gospodujući manjinski sloj bilo plemstvo, bogatija i siromašnija klasa posjednika (vlastela i vlasteličići), dok su najširi narodni slojevi bili kmetovi i kmetići. Kao potpuno bespravan društveni sloj dolaze još robovi, s kojima se tako često sretamo u bosanskoj povijesti. Historičari nam dosada nisu dali jasnu sliku o prilikama pod kojima su živjeli široki slojevi naroda u srednjovjekovnoj Bosni, pa nedostaju iscrpne studije i o položaju u kojem se nalazila žena. Ruvarac se je doduše u nekoliko svojih rasprava, izašlih u „Glasniku Zemaljskog muzeja“, osvrnuo na pojedine bosanske znamenitije

žene[1] koje su unišle u povijest, ali iz svega toga nije moguće razabrati kako je živio gro žena, kako je živjela bosanska pučanka. Kad smo postavili tvrdnju da je položaj žene stajao ispod razine čitavog bosanskog društva, u kojem su, kako rekosmo, široke narodne slojeve predstavljali vlasteli u svakom pogledu podložni kmetovi i kmetići, onda možemo pojmiti da je socijalno stanje žene bilo daleko od toga da se moglo smatrati zadovoljavajućim. Položaj žene u odnosu spram muškarca najbolje ćemo uočiti ako, koliko nam dopuštaju pisani spomenici, bacimo pogled na njezin pravni položaj.

Po starom bosanskom pravu žena je, doduše, mogla posjedovati pokretnine, dok su rijetki primjeri iz kojih bi se moglo razabrati da je mogla biti u posjedu nepokretnog imanja. Udadbom djevojka nije imala nikakvih prava prema kući (obitelji), izuzev prćije (*peculiurn*), s kojom je, izgleda, tijekom braka mogla svojevlasno raspolagati. U ispravama, koliko znamo, nema tragova iz kojih bi se dalo zaključiti da je žena, pa i majka, mogla biti tutorom maloljetnoj djeci. Nasljedno pravo *ab intestato* imalo je samo muško koljeno, pa je žena nasljeđivala bez obzira na oporuku samo ono što je sa sobom donijela u muževu kuću. Čak i po oporukama i zapisima, muško je koljeno imalo prvenstvo, te su žene sukcedirale samo u slučaju ako nije bilo muškog potomstva.[2] Što se braka tiče, u jednoj svojoj radnji iznosi hrvatski historik Marko Perojević[3] zanimljive podatke, iz kojih se saznaje da je u srednjovjekovnoj Bosni muž uzimao ženu pod nekim uvjetima i da ju je mogao odpustiti kada je god htio. U Bosni je bilo nezakonite djece, konkubinata i prostitucije. Skoro svi bosanski vladari, kaže g. Perojević, bili su nezakonita djeca, a prije stupanja u brak bili su *po običaju zemlje* oženjeni na patarenski način, te su, došavši na prijestolje, odpuštali prve žene, obraćali se na katoličku vjeru i vjenčavali drugima. U jednom upitu Papi, godine 1373., bosanski vikar Bartolomej navodi: *Pošto Bošnjaci uzimaju žene pod uvjetom „ako mi budeš dobra", ali s namjerom da ih odpuste kad im se svidi, a poznato je da jedva jedan od stotine zadrži prvu ženu, osim onih obraćenih, pitam se: da li se mora smatrati pravim takav brak, iako je tobože sklopljen po obredu i s namjerom zakonito zajedno živjeti?* Kako spomenusmo, u srednjovjekovnoj

[1] Draga, Danica, Resa III., 225 – Katarina, kći Tvrtka I. bana (od 1353–1377.) i od 1377–1399. kralja bosanskog IV., 205. – Dvije bosanske kraljice. Pretposljednja bosanska kraljica Katarina. Mara, posljednja bosanska kraljica V., 467, 565.

[2] Isp. Em. Lilek: Iz društvenog i državnog ustrojstva Bosne-Hercegovine u srednjem Vijeku. Osmo izvješće Velike gimnazije u Sarajevu. Sarajevo 1890.

[3] Brak u Bosni druge polovine XIV. vijeka. Jug. List 25.–27. XII. 1940.

Bosni nije bio ni konkubinat nepoznat, pa g. Perojević štaviše ističe da je bilo i svećenika koji su javno živjeli u konkubinatu.

Što je još najžalosnije, Bošnjaci, patareni i osobito patarenke, bili su predmetom trgovine robovima, koja je, što se naših strana tiče, bila usredotočena u Dubrovniku. Iz Bosne se odvodilo naročito žensko roblje, o čemu postoji mnoštvo isprava. Iz jednog, naročito za nas značajnog, dokumenta sačuvanog u dubrovačkom arhivu saznaje se da je izvjesni katalonski trgovac predao jednom Dubrovčaninu zamot skupocjenog sukna da ga ponese u trgovište

Brštanik na Neretvi i tamo proda, a za novce da kupi nekoliko bosanskih robinja – patarenki. Taj je Dubrovčanin kupio dvije robinje za 36 dukata. Medutim 14. travnja 1393. ove su robinje otišle pred dubrovačkog rektora i izjavile da su krštene kršćanke, rođene od kršćanina, te su tražile da im se na temelju toga po postojećim zakonima vrati sloboda. Trgovac se branio da ih je kao patarenke kupio, ali kad se ustanovilo da su zaista kršćanke, sud ih je oslobodio.[4]

Sve ove pojedinosti, naročito ovaj posljednji dokument, daju jasne dokaze da su socijalne prilike pod kojima su živjele žene, osobito patarenke, u doba pred pojavu islama u Bosni bile upravo očajne, pa kad smo sve to uočili, onda tim lakše možemo razmotriti pitanje o doprimosu žene islamizaciji Bosne.

Može se načelno ustvrditi da su u Bosni na islam prelazili uporedo kako muškarci tako i žene, bilo da se islamizacija vršila skupno, u masama, bilo pak pojedinačno. Nu ipak, što se posebno žena tiče, ne smije se mimoići jedna na oko bezna čajna pojava, koja je od nemale važnosti za širenje islama u Bosni i Hercegovini. Naime, kod proučavanja islamizacije zaslužuju po svojoj mnogobrojnosti naročitu pažnju slučajevi mješovitih ženidaba bosanskih muslimana s kršćankama, koje su u toj prilici redovito primale islam, pa ovu pojavu želimo razmotriti i ujedno tomu istražiti uzroke.

Ako uzmemo prelistavati recimo Hórmannovu zbirku narodnih pjesama muslimana u Bosni i Hercegovini, naći ćemo u većini pjesama spomen o odvođenju kršćanskih djevojaka i žena i o ženidbi s njima, a često i o njihovu prelazu na islam. Primjera radi, navest ćemo nekoliko takvih slučajeva, kao onaj iz pjesme „Hrnjica Mujo u Janoku zarobljen", gdje se navodi:

Zarobiše trides't djevojaka,
Oženi se trides't Krajišnika
I Halile banovom Anđušom.

[4] Dr. C. Truhelka: Još o testamentu gosta Radina i 0 Patarenima Gl. Z. m. XXV, str. 363–382.

U pjesmi „Halil i Janja Bunića bana“ veli se:

Potjeraše plijen i robinje,
Potjeraše kićene latinke,
Iženiše mnoge Krajišnike.
Halil vodi bjelogrlu Janju,
I s njome se Halil oženio.

Ili da još citiramo nekoliko stihova iz pjesme „Durutagić Ibro«, u kojoj se kaže:

Lika kumom bio kod djevojke,
Poturčio Jelu Henkalića,
Poturčio, nićah učinio,
Pa se Ibro Oženio njome;
Jele prije, a Zlatija posl'je.

Moglo bi se s pravom prigovoriti, da je u gornjim primjerima uglavnom riječ zapravo o otmici, usto da su pjesme iz muslimanskog izvora, čime se naša tvrdnja o prelazu na islam jednog znatnog dijela kršćanskog ženskinja putem braka s muslimanima ne bi mogla argumentirati, pa ćemo stoga citirati nekoliko izvoda iz narodnih pjesama kršćanskog vrela, koje naše navode u cijelosti potkrjepljuju.

U poznatoj pjesmi o dvoboju Banovića Strahinje i Turčina Vlah Alije, koji je preoteo Banovića ljubu Anđeliju, Ban Strahinja poziva ljubu da uzme komad polomljene sablje, pa da udari ili njega ili Turčina:

Žensku stranu lasno prevariti:
Lako skoči, ka' da se pomami,
Ona nađe jedan komad sablje,
Zavi komad u vezeni jagluk,
Čuva glavu Turčin Vlah Alije,
I ošinu gospodara svoga.
(Vuk XI, 43.)

U jednoj drugoj pjesmi, Anđa, sestra Ive kapetana, koju je već isprosio Rade Senjanin, govori svojim drugaricama, da će poći ili za Turčina Nukić bajraktara ili za nikoga:

A tako mi moje vjere tvrde,
Ja nijesam bijelila lice
Ni za bana, ni za đenerala,
Ni za kaka mlada kapetana,
Pa ni onog Rada Senjanina,
Već sam, sestre, ne budite mani,
Ja sam moje odgojila lice,
Bijelila ga i rumenila ga,
Za Turčina u tursku Udbinu,
A na ime Nukić barjaktare,
Junaka ga na Udbini nema.
(Vuk VI, 427.)

Narodne pjesme kršćanskog izvora znaju čak pripovijedati ne samo o naklonosti kršćanki prema pojedinim muslimanima, nego i o njihovim simpatijama prema islamu. Ružica, sestra Ivanova, nakon što je odbila mnoge prosce kršćane, kaže svome bratu:

O Ivane, luda mi te nađoh!
Evo, Ivo, tri godine danah
Uzela sam od Stubice Husa;
Postila sam sva tri ramazana,
Postila ih u tvoje dvorove.
(Vuk VI., 433.)

Ako ispitujemo razloge koji su doprinijeli pojavi o kojoj je ovdje govor, doći ćemo do zaključka da su ekonomsko-socijalni momenti kod toga svega bili od pretežnog značenja. Poznato je da su muslimani bili vladajući sloj u Bosni, dok položaj kršćanske žene nije bio mnogo povoljniji od onoga kakav smo maločas opisali govoreći o predturskoj Bosni, pa je želja za ugodnijim, „gospodskim", životom bila najvažnijim uzrokom za vjersku labilnost kršćanki. To

psihološko raspoloženje žene izvrsno je izrazio Njegoš u *Gorskom vijencu*. Na pitanje Tomaša Martinovića, koji se čudi:

Ali ko bi mogâ pomisliti,
Da će uzet Srpkinja Turčina!

knez Rogan odgovara:

Ćud je ženska smiješna rabota,
Ne zna žena ko je kakve vjere;
Stotinu će promijenit vjerah,
da učini što joj srce žudi.

Ovi razlozi dolaze do izražaja i u nekim narodnim pjesmama kršćanske provenijencije. Tako, u jednoj pjesmi, ljuba Novakovića Gruje ostavlja svoga muža i odlazi Turcima:

O gospođo, Grujičina ljubo!
Izdaj nama Novaković Gruju.
Kod Grujice nosiš čistu svilu,
A kod nas ćeš šetati po svili,
A nositi i srebro i zlato,
I biti ćeš kudundžika mlada,
I često ćeš na teferič ići
S kadunama od petka do petka.
(Vuk IV, 427.)

U drugoj jednoj pjesmi, beg Ljubović govori Ružici, kćerki kneza od Grahova, koja se iznevjerava svome vjereniku Stanišić Vuku i odlučuje poći za Ljubovića:

Ako uzmeš Stanišića Vuka,
Odvest će te u pleme Njeguše,
A otale u Lovćen planinu,
Ubrat će ti bukovijeh drva,
U Kotoru gradu ih nositi,
Da se jediš, da se ljebom raniš.

Uzmi, curo, mene gospodara,
Povest ću te Gacku Širokome,
Nabaviti sluge i sluškinje,
Da ti drže skute i rukave,
Da se šetaš po haremu mome.
(Vuk IV, 427.)

Uz opće povoljnije uvjete pod kojima se nalazilo muslimansko društvo, pridošle su i neke pogodnosti pravne naravi, koje su činile da je muslimanka bila u povoljnijem položaju od kršćanke. Spomenut ćemo samo sistem zadruga, koji je kršćanke isključivao od nasljedstva, dok su tomu nasuprot muslimanke mogle nasljeđivati ne samo mulk nego i miriju, u koliko dašto nisu bile relativno od toga isključene.[5]

[5] Mi smo u kalendaru „Narodne Uzdanice" za 1940. god. pokušali iznijeti dokaze da je štaviše još i danas socijalni položaj muslimanke nešto povoljniji od položaja katoličke i grčko-istočne žene, makar smo, dakako, daleko od toga da bi se zadovoljili s društvenim prilikama u kojima se danas nalazi muslimanska žena. Govoreći o mortalitetu muškaraca i žena kod pojedinih vjeroispovijesti u Bosni, mi smo upozorili da iz postojećih statističkih podataka nedvojbeno slijedi da muslimanke relativno manje umiru negoli muslimani, a što je još važnije, omjer smrtnosti kod muslimanaka je znatno povoljniji Od omjera kod katoličkih i grčko-istočnih žena. Spomenuli smo, osim toga, da je i pomor muslimanske djece nešto razmjerno manji od pomora kod katolika i grčko-istočnih, a kako smrtnost djece u mnogome ovisi o položaju koji majka zauzima u izvjesnom društvu, to i ta okolnost potvrđuje da je naše stanovište o društvenom položaju muslimanske, katoličke i grčko-istočne žene u Bosni ispravno. Kako se primjerice tretira žena medu grčko-istočnjacima u Bosni najbolje se vidi iz jednog karakterističnog Člančića u beogradskom listu „Žena danas", br. 24., pod naslovom "Šta je sramota?", gdje čitamo: Sramota je da mlada pred drugima razgovara sa svojim mladoženjom i poslije vjenčanja da muž ženu svoju naziva pred drugima imenom, već kada je spominje kaže *ona*, ili, *da oprostite moja žena*..., da žena jauče kad se porađa; šta više, mora se sakriti od muškarca, pa ni muž ne smije, da je vidi..., da žena rada u kući gdje ljudi stanuju. Ona rađa u štali, njivi ili pojati, da ne bi kuću *ogadila*..., da se ženi vidi dojka kad doji dijete, pa se mora pokriti ili otići negdje..., da djevojka uhvati u kolu momku ruku, nego mu pruži maramicu i jedno drži za jedan kraj, drugo za drugi..., da žena pred muškarcem rekne da se ide prati ili kupati..., da žena sjedi kad prođe i najmanji muškarac, čak i dijete od desetak godina..., da žena pije ili puši u prisustvu muškarca..., da mlade i djevojke piju crnu kafu..., da žene ili djevojke idu otkrivene glave, nego meću kapu ili maramu (to je ostalo od Turaka)..., da se ženi vide gole noge, pa su zato su nosile duge košulje..., da žene jedu za sofrom sa muškarcima. Ako i sjede za sofrom, sjede zasebno u donjoj sofri, a muškarci u gornjoj; ako ne, onda žene jedu sa djecom, a muškarci sami, dok žene stoje i dvore ih..., da žena ne poljubi ruku muškarca, pa ma on bio potpuno mlad, a ona već stara..., da žensko dijete u nečem ima pravo; muško je uvijek pametnije i mora da ima pravo u svemu.

U vezi sa socijalno-ekonomskim položajem u kojem su se nalazili muslimani stoji i jedan biološki faktor, doduše sporednijeg značaja, koji je činio muslimane osobito privlačnim. Kod kršćanki je naime postojalo uvjerenje, da Turčin bolje ljubi od kaurina, pa radi ilustracije navodimo jednu karakterističnu makedonsku pjesmicu, čiji jedan odlomak glasi:

Kaži, Mite, koga sakaš,
Kaurina iľ Turčina?
Neću, nane, kaurina.
Kaurin je mučna duša.
Vazdan ore, vazdan kopa,
Večer dođe, srdit dođe,
Ja ga molim da se mije,
On se vije da me bije.
Ja si sakam mlado Turče,
Mlado Turče rahatluče.
Vazdan šeta po čaršiju,
pa kupuje šar šamiju,
Šar šamiju, leblebiju,
Leblebiju, suvo grojze.
Večer ide, vesel ide.
Ja ga kanim da se mije,
On me tegli u postelju,
Odvezuje šar šamiju,
Pa mi dava leblebiju,
Leblebiju, suvo grojze.[6]

To se uvjerenje dade objasniti nagomilavanjem seksualnih energija kod muslimana koje su dolazile kao posljedak neiskorišćenih snaga, nastalih uslijed

Isti list objavio je i jedan napis Vukice Grbić, u kojem se iznose mišljenja sâmih grčko-istočnih žena o stanju u kojem žive. „Glupe smo mi, gospoja!“, govorile su žene seljakinje, „Kakav je moj život? Ko u marvinčeta. Kopam, sijem, ne znam šiti, ne znam ribati.“ Žene – veli Vukica Grbić u svome članku – ovdje i danas i mlade muškarce ljube u ruku i koljeno. List „Žena danas“ donosi, među inim, i jednu poslovicu koja glasi: *Nesretan je onaj kome krepa kobila, a sretan onaj kome umre žena.*

[6] Primjer je uzet, kao i neki drugi citati iz pojedinih narodnih pjesama, prema dr. Jovanu Hadži Vasiljeviću: *Muslimani naše krvi u Južnoj Srbiji*, Beograd 1924.

povlaštenog ekonomskog položaja (Hufeland), čemu je još pridošla i istočnjačka senzualnost.

Uz narodne pjesme, koje, kako smo vidjeli, bjelodano potvrđuju tezu o značajnom udjelu žene pri širenju islama u Bosni i Hercegovini, vrijedno je još istaknuti jedan podatak, koji nam pruža dr. Ćiro Truhelka u svojoj radnji „Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini", izašloj u *Glasniku Zemaljskog muzeja* 1894. god. Tu se doslovno kaže slijedeće: „Danas pače katolici tetoviranje tako shvaćaju da je tetoviranje oznaka po kojoj se jedino katolici raspoznaju. Vele da je taj običaj prije imao tu svrhu da se prepriječi odmetnuće od vjere, ali se je ipak događalo da se tetoviranjem ta svrha nije postigla, jer i danas još žive neke tetovirane žene koje su prije kakvih 20 i više godina prešle na islamsku vjeru da se mogu udati za muslima koji im je bio srcu drag." Ne ulazeći u meritum stvari, iz ovih podataka proizlazi da odpad napose žena od kršćanstva u korist islama nije ostao nezapažen, pa je tako nastala i gornja verzija o smislu i značaju tetoviranja kod katolika u Bosni i Hercegovini.[7]

[7] Mi smo uspjeli zabilježiti od Ajiše-hanume Memišević iz Sarajeva da su pred austrijsku okupaciju Sarajeva u samome centru grada bili oženjeni kršćankama Rašid ef. Rašidović iz Kanjina sokaka, Bendelija, koji je stajao na ćupriji Šeheriji, Mehaga Kulović iz Kulova sokaka i Mustafa Karkin iz Žabljaka.

Husein Dubravić

Babo, ja sam učinio svoje

Što se više približavao početak nove školske godine, mualim Sabit ef. Silić bivao sve nemirniji. Kako i neće! Imao dva sina u srednjoj školi, a prispio i treći. On bi želio svakog usrećiti, svakome dati potrebnu naobrazbu, ali – ne može. Plaća mala a izdaci golemi, gotovo strašni. Svaki mjesec troši za dva starija sina 500 dinara za konvikt, a za kućnu potrebu ostaje mu svega 800 dinara. Tu je trošak za nj, za ženu, za dvije poodrasle kćeri i za Mustafu, koji je prošle školske godine svršio osnovnu školu. Sva je njegova sreća da ima svoju kuću i nešto malo zemlje – inače Sabit ef., koji živi u jednom selu, morao bi svoju mušku djecu prosto razdavati u čobane drugima.

Već nekoliko noći ne može da spava. Kad legne u 8, stalno se probudi u 12 sati i više nema sna kroz 3-4 sata, tek u sami sabah da malo usne, ali eto namaza i džamije. Svakojake misli dolaze, naviru sa svih strana, pa bruje u mozgu; oči se otvaraju i nekud blude u mrak, u daljinu, u budućnost… "Šta ću s Mustafom? Šta će s njim biti?"

Mustafa je bio u osnovnoj školi dobar đak. Blizu odlike. Imao divan glas, a u Kur'anu uči glatko ko vodu, i pravilno. Mogao bi ga u službi zamijeniti kad odraste. Ona prva dvojica odala se svjetovnoj nauci, uče dan i noć njemački, francuski, latinski, zemljopis itd. I neka uče. Neka svoju sreću grade, neka im bude bolje no ocu i majci. Amin, dragi Allahu! A Mustafa bi bio vrlo zgodan za mekteba, za mualima, muderiza. Eh, kad bi se samo imalo i moglo pa da ide u modernu medresu.

Sabit ef. je poznato da medresa u Tuzli ima dobar glas kao škola. A poznato mu iz novina da se baš ove godine u toj medresi otvara prvi razred po reformiranoj osnovi kakova postoji i u nižim razredima Gazi Husrevbegove medrese. Ujedno je bilo poznato Sabit ef. da će ove godine đaci novajlije morati polagati primjeni ispit iz Kur'ana, ali i srpsko-hrvatskog jezika i matematike kao i u

gimnazijama. Ispitivaće ih profesori, pa ko položi, može biti primljen i u internat medrese. Ovaj internat je vrlo jeftin: za 120 dinara mjesečno ima hranu, spavanje, ogrijev, nadzor, uzgoj, nauku.

Dakle, trebalo bi mu, pored onih 500 dinara, plaćati još 120-150. A kako da ostali žive ako još toliko oduzme? Okreni, obrni, računaj…, ne ide, ne može se i – kait!

A prikučio se dan prijemnog ispita. Sad treba odlučiti. Jer ako sutra ne pođe s Mustafom na put u Tuzlu, onda je više kasno. Ostaće mu sin za čitavu godinu i izgubiti toliko dragocjeno vrijeme. Ne ode li Mustafa dalje u školu, šta će s njim kod kuće? Trebao bi ga opet dati kome na zanat i eto opet troška. A, osim toga, ako presiječe školovanje, on za godinu može zaboraviti račun, gramatiku, čitanje i drugo, pa više ne bi bio spreman za polaganje prijemnog ispita.

Uzmučio se jadni otac, pa podjario i svoju ženu. Ne zna ni ona šta da rekne. Neprestano s mužem razgovara, ali nijedno ne stvara odluke. Ne može se, pa eto. Već sutra treba poraniti i krenuti. Pa i to je trošak. Valja kola platiti, valja skuhati brašljenicu, valja u Tuzli ostati dan-dva, možda i više, dok se svrši sa ispitom, pa onda opet natrag…

Cijelu noć razgovarali se otac i majka.

Osvanulo jesensko jutro. Ugodno, blago. Sunce umiljato sjaji po zelenom polju, po drveću i plotovima. Kod kuće mualimove sve poustajalo i pošlo na redovni kućni posao. Mustafa je trebao da potjera kravu u njivu.

– Ostani! – veli Sabit efendija – Pričekaj malo!

– Biva si odlučio… - poče Fata, postarija žena, podvezana bijelom šamijom, da pita.

Njezin je glas bio jasan. Lice više vedro, jer joj bilo milo ako bi dijete išlo u školu.

– Znaš šta, ženo! Što Bog dadne – veli Sabit ef. – a ja odoh s Mustafom u Tuzlu. Imam trista dinara i to je sva naša novčana imovina. Idem s njim da položi taj ispit, a onda…

– A onda?

– Vidjeću… odlučiću… Ako ga ne položi, eto me natrag s njim; ako ga položi, moguće da ću ipak s njim doći kući, jer mogu ga i ne primiti u medresu…

I tako za čas skoči sve na noge. Brzo se nađoše kola I konji. Za brašljenicu mu nije baš stalo. U putu me može kupiti hljeba i sira, pa – kako Bog dadne.

*

U medresi u Tuzli kao na vašaru. Navalio svijet. Roditelji s đacima zadržavaju se u hodniku pred razredom u kome ispituje komisija. Kraj vrata tjeskoba i gužva. Čim se otvore vrata od razreda, svako se okreće da čuje koga zovu ili da vidi ko izlazi. Svaki put kad izbije profesor na vrata, on pozivlje po petoricu da idu unutra na ispit, a kako koji đak, poslije ispitivanja, izlazi van, tako ga okupe prisutni s pitanjima: Jesi l' položio? Pitaju li teško? Jesu li strogi profesori? Ima li ih još koliko pred komisijom?, itd.

Opet se vrata otvoriše. Prozivanje. Upustiše i Mustafu s još četiri druga. Sabit efendija se pribio uz vrata kao da bi želio čuti koja se pitanja daju u razredu.

Nakon deset minuta, izađe jedan, sav uplašen.

– Jesi li položio? – pitaše ga jedan seljak, valjda njegov brat.

– Nisam!

– Nisi? – hvata ga brat za ruke i povlači se s njim u kraj hodnika da ga dalje pita.

Opet se otvoriše vrata i opet izbi drugi đak. Na njegovu licu odrazuje se nervoza. Izlazeći pita: "Babo?" Odziva se jedan težak u bosanskim seoskim haljinama sa dugom bradom i orlovim nosom: "Hajde amo!" "Jesi li položio?", pita ga Sabit efendija, ali đak samo odmahne rukom, ode k ocu i nešto reče.

Sabit ef. pita jednog težaka što se kraj njega ustobočio, pokazujući glavom na onog đaka: "Šta ono reče? Je li položio?" Na to će težak: "Čini mi se, reče da nije."

– Uh! – opet će Sabit efendija – Evo dvojica izasebice padoše.

– Mora da je stroga komisija.

– I meni se čini. Palo ih je dosta…

Sabit efendija prouči nešto u sebi. Hvata se za rubac da otare lice i oči, pa se još bliže prikuči vratima. Učini mu se, sudeći po glasu, da baš njegov Mustafa sada polaže. Srce mu jače kuca, po licu se ukazuju neke nove brazde jer rade motorni živci. A mozak zabavljen mislima hoće li položiti ili neće. Ako položi, eh to će biti lijepo i dobro. Ne položi li, eto tuge i sramote, koja će se raščuti po gradu i po njegovu selu. Odmahne rukom i sam sebe tješi: "Ah, položiće! Hoće, hoće, ako Bog da!" I tek što to izgovori, eto nekog drugog glasa koji ulazi u uho: "Panuće! Vidjećeš…"

Sabit izvadi sat. Predugo mu se čini. Dugo i predugo pitaju. Možda Mustafa zapinje… Možda piše na tabli… A baš se čuje kako kreda lupa po školskoj tabli. Njemu se učinilo da sad padaju još teža pitanja i da zato ne izbija niko iz razreda.

Vrata se naglo otvoriše. Izlazi Mustafa, sav rumen ali i veseo.

– Sine!
– Babo! Položio sam!
– Baš?
– Baš! Rekli su mi.
– E, hvala ti, sine! Hvala! Šućur Bogu!

Odmah uze Mustafu za ruku, pa ga izvede iz gomile te s njim kroz hodnik na glavna vrata medrese. Silaze niz basamake. Otac, od dragosti, uhvatio sina prstima za vrat ozgor s leđa, pa ga pomalo opipava i govori mehko, toplo: "Aferim, Mustafa! I ti si se sad pokazao da si moj sin... Biće drago i majci i braći tvojoj, a i sestrama…"

Pred medresom zastadoše. Okreću se glavnim vratima, kroz koja se vidi gomila svijeta kako jednako čeka rezultate toga prijemnog ispita. Svako doveo po koga svoga, da ga upiše.

– A jesu li te puno pitali?
– Jesu… Ali ja sam sve znao. I pohvalili su me…!
– Vidi, vidi… Šta kažu, sine?
– Kažu: Ti ćeš biti dobar đak!
– I šta još?
– I pitaju me: Ko ti je bio učitelj u školi? To je dobar učitelj.
– I jest dobar, sine – hvali učitelja i Sabit efendija – I jest dobar… Eto, vidiš! Zar bi ti položio da te nije dobro učio?

Malo provrzoše. Pogledaše uz cestu i niz cestu. Auta, kola, bicikli, ljudi, djeca trkaju gore-dolje. Sirene, povici, škripa kola. Svako juri, svako svojim poslom uperio k cilju. Svjež zrak malo primirio i pribrao oca i sina. Otac izusti: "Eto, i ta briga sretno ode…"

– Da, oče. Ja sam učinio svoje.
– Jesi, sine! Jesi! Učinio si, i to mi je jako drago. Volim što si ispit položio nego da si mi jaram volova poklonio… Eto, toliko mi je drago, a drago će biti i tvom amidži i dajdži i svima našim prijateljima.

Ugodan vjetrić dolazio sa istoka, otkud su i oni došli. Lijepa jesen, puna roda, zvala ljude na rad. "Šta ćemo sad?", pita Mustafa oca.

Ovo pitanje malo zbuni Sabit efendiju. Jer, zbilja, šta sad da radi? Kad je ispit položen, onda treba sva druga pitanja privesti kraju. Treba biti u prvom redu načistu: hoće li Mustafa moći pohađati medresu, odnosno hoće li ga primiti i pod koju cijenu, i hoće li on, Sabit efendija, moći sve plaćati i kako će to plaćati; zatim treba čuti riječ gospodina upravitelja medrese; kod njega su dokumenti…

Najzad, sad treba odlučiti ili će ići natrag kući u selo ili će sina ostaviti u Tuzli i tako se s njime rastati.

Sabit efendija najprije ode u kancelariju gospodina upravitelja, ali ga ne nađe; on je na prijemnom ispitu predsjednik ispitne komisije. Raspita se kada će gospodin upravitelj moći primati stranke, te dozna da o tom nema govora za ovaj dan. Jedino oni roditelji čiji su sinovi pali na ispitu mogu doći u kancelariju i primiti svjedodžbe, kako bi mogli krenuti još danas kući, da džabe ne troše u gradu. Dakle, Sabit efendija je morao sa sinom prenoćiti, pa sutra ostati od reda u pitanju medrese.

Stoga je Sabit ef. poveo sina u čaršiju. Valja se pobrinuti za konak, za ručak i večeru, za konje… Skoro će i podne. U putu mu pa'ne na um Mustafina rečenica: "Ja sam, babo, učinio svoje!" Ide on sa sinom, a sve razglaba u sebi riječ po riječ. Da, da, dobro je rekao. Pametno. Pametno i duboko kao kakav odrastao čovjek, kao učevan čovjek, kao filozof. Ali, u toj rečenici: "Ja sam, babo, učinio svoje!", nakon rezonovanja, opaža se i druga, neizgovorena, rečenica: "A šta ćeš ti sada, babo, učiniti?" Naravno, kad je sin učinio svoje, treba i otac, prema tome, da učini svoje. Treba… Mora…!

Otišli su u aščinicu i tu ručali dobro. Otac je naručio Mustafi, osim slanih jela, i halvu i sutliju, te s uživanjem gledao sina kako slatko jede.

– Hoćemo li sad kući?

– Kući? Ne! – veli otac.

– Pa šta ćemo sad?

– Stani, vidjećeš. Dok se smislim – a onda se kao lecne malo – Još imamo vremena do polaska.

Iza toga su otišli u džamiju i klanjali podne, a onda sjedoše u jednu kafanu. Tu Sabit efendija zateče jednog svog ahbaba mualima te s njim otvori razgovor, a Mustafi dadoše četiri dinara da ide na pazar, neka kupi sebi grožđa ili drugog voća i neka malo razgleda grad, a oko ikindije da se nađu u hanu.

Kad je Mustafa otišao, otvori njegov otac razgovor o sinu te ispriča svome ahbabu i kolegi svoje neprilike i nezgode. Vremena teška, skupoća, ne može se na kraj izaći, ovamo troškovi na sve strane, a najgore je školovanje.

– Sad, brate Alija, šta da radim?

– U medresu s njim!

– Ali trošak, trošak!

– Zaduži se…, ali školuj! Prodaj konja, vola, ali čuvaj sina od neznanja. Ako ga – veli mu Ali efendija – sad ne daš, poslije je više kasno. Prut se dok je mlad…

Ne budeš li ga školovao i osposobio za svoje, za njegovo vrijeme, on će te koriti dok si živ, a kad umreš, Bog zna bi li ti i rahmet predao. Znaj, iz dana u dan sve je život teži, pa kad je nama danas ovako, ja kako će njima, našim sinovima i kćerima, biti do 10-15-20 godina!

Rastali se kad je zaučila ikindija. Iz džamije ode Sabit efendija u han i tu zateče Mustafu kako prigleda kola i konje. "Ovdje ćemu u hanu prenoćiti", veli mu otac, "a sutra ćemo vidjeti šta ćemo i kako ćemo."

Osvanuo petak, sretan dan… Odmah izjutra bio vedar, sunčan, lahak. Sabit ef. došao u medresu s Mustafom. Otišao u kancelariju gospodinu upravitelju, i tu doznade da je nastavnički savjet, na temelju položenog prijemnog ispita, uvažio njegovu molbu i primio mu sina u internat uz malu plaću.

Sabit efendija se zahvalio na susretljivosti i, nekako bojažljivo i sramežljivo, dodao: "To je sve lijepo, ali…"

– Šta *ali*?

– Treba plaćati…

– Da, da, treba plaćati za školovanje. Prošlo je ono staro, dobro vrijeme kad se plaćalo đacima ako će polaziti školu. Sad se plaća školi, jer ona od tog i živi. Uostalom… – veli jedan profesor – ako ti ne dadneš Mustafu u internat, eto drugih pet-šest koji će moliti da budu primljeni umjesto njega.

"Duše mi je tako!", zaključi Sabit efendija, te se maši džepa i plati prve troškove, a kad izađe iz kancelarije i vidje svoga Mustafu, reče mu: "Sine, ti ostaj ovdje. Tu je tvoja nova družina, tu je tvoj novi dom, a ja odoh kući sam! Pazi dobro na red, uči i vladaj se dobro, poštuj gospodu profesore više već mene. Eto, sine! Ti si učinio svoje jučer, a ja danas učinih opet svoje. Jedno za drugo…"

Rekavši to, turi sinu u šake nešto para za knjige i druge potrebe, te se s njim oprosti. A Mustafa, sav sretan i radostan, isprati oca do glavnih vrata medrese i reče: "Babo, selam ćeš majci, braći i sestrama. Sretan ti put!"

Safvet-beg Bašagić

Život i djelo Gazi Husrev-bega

Gazi Husrev-beg spada među najslavnije vojskovođe i državnike što ih je naša gruda dala Turskoj carevini, a kao dobrotvor, poglavito grada Sarajeva, odskače između svih sa svojim prosvjetnim i kulturnim ustanovama. Nevjerovatno velik imetak ostavio je za izdržavanje svoje velike zadužbine u Sarajevu i po drugim gradovima. On je Sarajevo podigao na drugi grad na Balkanu, kako se vidi iz Evlije Čelebije i drugih turskih kronika, podigao je negdje džamiju, negdje mektjeb, a mnogo je gradova koje je on osvojio ili njegovi ljudi: Muratbeg Tardić, rođeni Šibenčanin, i drugi. Osim toga, po granici Dalmacije I po Dalmaciji osvojio je gradove: Skradin, Klis, Nadin, Otin, Knin, Karinj, Sinj, I mnogo drugih manjih palanaka.

Ko je bio Gazi Husrev-beg? To nam je pitanje riješio dubrovački arhiv. On je naše gore list, porijeklom iz Travunije (Trebinje i okolica). Rodio se u Serezu u Trakiji kad mu je otac bio tamo sandžakbeg. Godina rođenja se tačno ne zna, ali može se približno odrediti 884. (1480.). Otac mu je Ferhad-beg, brat Radivoja, kneza trebinjskog, a mati Selčuka, kći sultana Bajazita II. U njemu su se, dakle, sastale dvije krvi dviju rasa: mongolske i indoevropske, pobliže: turkmenske i hrvatske.

Kad mu je otac poginuo braneći Adanu kao sandžakbeg 891. (1486.), sultan ga je doveo u Carigrad i naredio da se uzgaja s njegovim sinovima. Prirođeni talenat, polet misli i ustrajna marljivost brzo mu pribave ljubav među učiteljima, a poštovanje među saučesnicima. Mladi carević Mehmed silno ga je zavolio i bio mu nerazdruživi drug i prijatelj. Kad je Mehmed imenovan namjesnikom u Kali (sandžak na Krimu), poveo je sa sobom i Husreva kao druga i savjetnika. Prvi put Husreva nalazimo kao poslanika carevića Mehmeda u Moskvi 1500., gdje je boravio s misijom da izgladi zamršene odnošaje između Rusije i Turske. Tu je bio lijepo primljen od ruskog cara i dvora. Za cijeloga boravka u Moskvi jeo

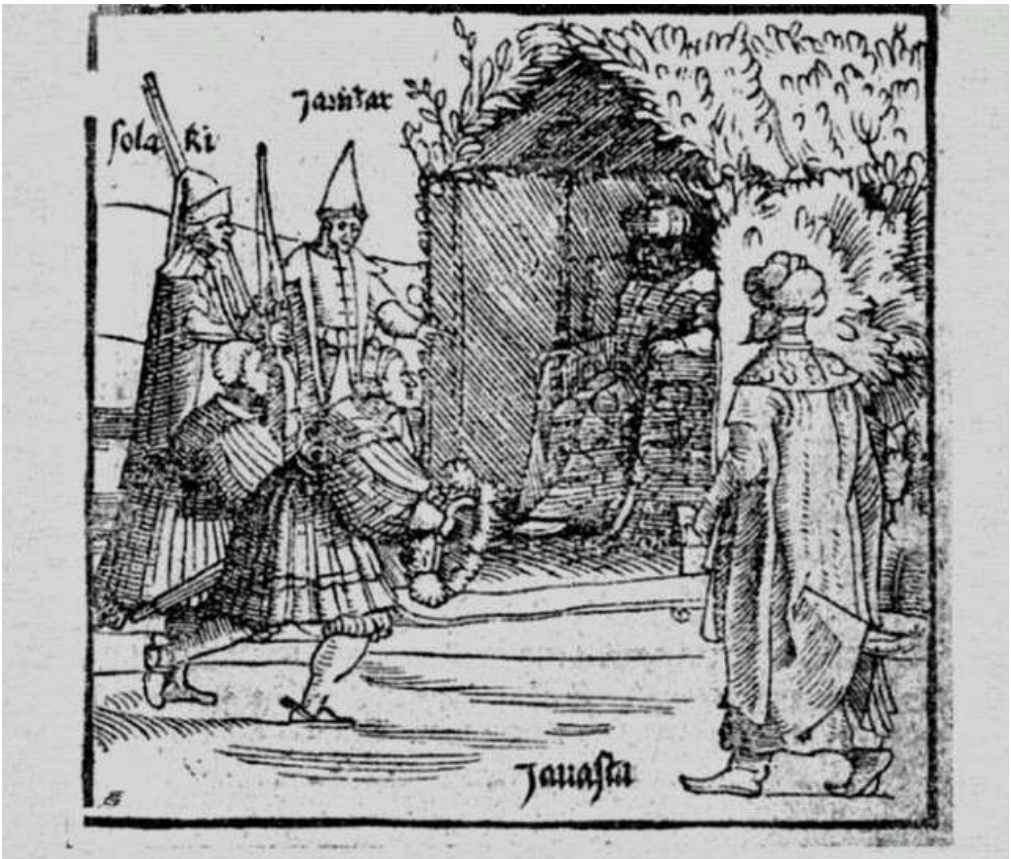

Poslanici kralja Ferdinanda I kod Gazi Husrevbega, godine 1530

je s vladarima za jednom trpezom. Prirodnom prijaznosti i finim diplomatskim ponašanjem dokončao je misiju na zadovoljstvo carigradske i moskovske vlade. Ali mu ne bijaše suđen dug boravak u Kali, jer nesmišljena smrt pokosi mu 910. (1504.) zaštitnika, prijatelja i dobrotvora, mladoga carevića Mehmeda, koga je Husrev volio svim žarom svoje duše.

Iza toga sretamo ga prvi put u povijesti kao sandžakbega u Skadru. Koliko je tamo begovao nije nam poznato. 1521. ga srećemo pod Beogradom kao smederevskog sandžakbega, gdje osvaja grad Zemun. Po *Nuhbetut-tevarihu* (str. 55), njemu se pripisuje i osvojenje Šapca. Iza osvojenja Beograda, na naročitu želju Gazi Husrev-bega, sultan je dao Gazi Bali-begu Fadilpašiću smederevski sandžak, a Husrev-begu Bosnu.

U Bosni počinje pravo njegovo državničko, vojničko i kulturno djelovanje. Šta je taj čovjek kroz 21 godinu učinio čini nam se nevjerovatno. Uza sve to što je uvijek vojevao, sa Sulejmanom i bez Sulejmana, imao je vremena da se pobrine za uređenje Bosne i njezin kulturni i prosvjetni procvat.

Prva njegova vojna bila je na Jajce 1522. godine, ali nije opravio ništa. Godine 1523. silazio je pod Udbinu, ali ni tu nije opravio ništa, nego osvoji samo tvrdi grad Ostrovicu, u koju je smjestio jaku posadu. Koliko se čini, prvih godina sve su njegove želje bile skoncentrisane oko Jajca i jajačke banovine. Kušao je da zapriječi saobraćaj i dovoz hrane u Jajce, ne bi li tako prisilio posadu da se preda. Godine 1525. Bio je pritijesnio Jajce, zato je opremljen Krsto Frankopan s 6000 ugarsko-hrvatske vojske, koji je proturio u Jajce hranu i municiju i prisilio Gazi Husrev-bega na uzmak. Sljedeće godine sudjelovao je u Mohačkoj bitci s 20.000 konjanika i s Gazi Bali-begom izvojštio je pobjedu jednim napadom s boka i prouzročio propast ugarskog kraljevstva. Tu su Bošnjaci osvetili poraz kod Dobora 1408. godine.

Iza Mohačke bitke, gradovi u Bosni koje su Ugri posjedovali ostali su izloženi sudbini i Gazi Husrev-begu. Naredne godine njegov vojvoda Murad-beg, prolazeći ispod Jajca, sazna od jednog vojnika jajačke posade da s pomoću skalina može vrlo lako preko porušene kapije unići u grad. To on odmah javi Gazi Husrev-begu, ali bojeći se da tajna ne izbije na površinu, jedne noći s družinom uvuče se tajno u grad i osvoji ga. Čim su se raznijeli glasovi o padu Jajca, svi ostali gradovi predali su se bez otpora; dapače, banjalučki kapetan Andrija Radović pobjegao je prije već je Husrev-beg došao pod Banju Luku.

Eto tako, nakon 64 godine, opet Turci zavladaju cijelom Bosnom, koju bijaše osvojio sultan Fatih 1463. godine.

Godine 1532., kad je Sulejman krenuo na Beč, pridružio se turskoj vojsci kod Osijeka Husrev-beg sa 100.000 Bošnjaka i Hercegovaca. (To je najveći broj vojnika što nam je poznato da je Herceg-Bosna povela na vojnu.) Pošto je car Sulejman imao pune šake posla na Istoku, sklopi primirje s Ferdinandom, austrijskim nadvojvodom i ugarskim kraljem, a rumelijskim begovima prepusti da uređuju osvojene pokrajine. U to je vrijeme Gazi Husrev-beg obraćao svu pažnju na grad Sarajevo, da ga podigne građevinama i trgovinom.

Istom 1536. nalazimo bosansku vojsku pod Klisom, koju predvodi Husrev-begov vojvoda Murad-beg. Hrvatska vojska od 10.000 pješaka pođe Klisu u pomoć pod zapovjedništvom Petra Kružića, ali ga vojvoda Murad presrete kod Solina 4. ramazana 943. (1537.) i potuče do nogu. Na to se stanovnici Klisa

razbjegnu, a Bošnjaci ga zaposjednu. Tim povodom Husrev-beg dobio je čast *tereki* (unapređenje), a vojvoda Murad zijamet i plemstvo.

Na prijedlog Husrev-begov, Klis i okolišni gradovi postanu za se sandžak, a Murad-beg bude imenovan prvim kliškim sandžakbegom.

Ova velika turska osvajanja po Ugarskoj, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji ponukaju cara Karla V da pripremi otpor i pokuša suzbiti Turke natrag. Tako dođe do Kacianerove vojne na Osijek. Gazi Husrev-beg s rumelijskim bezima na brzu ruku sakupi vojsku i dočeka ga kod Osijeka, gdje ga potuče tako da je sam Kacianer jedva umakao s bojnoga polja 1537.

Po nagovoru Mlečana, koji su 1538. osvojili Novi u Boki Kotorskoj, pobune se i Brđani i uskrate sultanu danak. Već je sljedeće godine uspjelo Husrev-begu s rumelijskim sandžacima ponovno osvojiti Novi, a zatim obratiti pažnju na Brđane. 1541. godine pogibe od ruke jednog člana iz plemena Kuti, koji mu zarinu nož u trbuh. Po narodnoj predaji, to je mjesto prozvano Drobnjak, jer je tu zakopan drob Gazi Husrev-begov, dok mu je tijelo preneseno u Sarajevo i sahranjeno pokraj njegove džamije u posebnom turbetu.

Ovako se kod nas uobičajilo prikazivati smrt Gazi Husrev-begovu. Međutim, po svoj prilici, istini će odgovarati vijest da je umro prirodnom smrću u Sarajevu, kako se to vidi iz rukopisa br. 1125 u Balkanskom institutu u Sarajevu, gdje se veli da je Gazi Husrev-beg, bosanski sandžak, umro u gradu Sarajevu 23. safera 948. (18. juna 1541.): *Vefati Gazi Husrevbeg livai Bosna der nefsi Saraj 23 saferul-muzafer 948*. Ovo je zabilježio Hamdija Kreševljaković u članku "Gazi Husrevbeg", štampanu u zagrebačkim "Novostima" 1927., broj 245, str. 7.

To vidimo i u kronici Rustem-paše, velikog vezira i suvremenika Gazi Husrev-begova, u događajima iz godine 1541.: *…es traf die Nachricht ein, das der Sandschakbeg von Bosnien, Chosrev B., gestorben sei; das Sandschak Bosnien wurde dem Ulama B. gegeben* (*Die Osmanische Chronik des Rustem Pascha*, Leipzig 1923., str. 109).

Više glavnih vrata džamije na mermer-ploči napisana su tri arapska distihona, koji glase u prevodu:

Husrev-beg za Božju ljubav tu džamiju diže,
Da u njojzi dobri ljudi Bogu sedždu čine.
On je sij'o dobra djela, pomag'o junake,
Uzrdžav'o pobožnjake, sjek'o dušmanine;
Hvala Bogu, tarih reći, koji mu dosudi:
To je kuća pravovjernih i zahvalnih ljudi!

U zadnjem stihu, arapska slova sadržaju tarih (doba gradnje), koja pokazuju 937. godinu po H. (1530.).

Na vratima Husrev-begova turbeta uklesan je na kamenoj ploči izbočenim pozlaćenim slovima ovaj natpis:

Bate Husrev beg bi-halin lejse neum
Ve huve m'arufun bi-adlin bejne kaum
Jeser-Allahu lehu fi kabrihi
Rahat erruhi ve afven katle leum
Kale d'ai fid-du'a tarihahu:
Rahmetul madžidi alejhi k'ulle jeum

Što znači:

Reče jedan dovadžija,
Koji s dovom tarih sklada:
Nek' svaki dan milost Božja
I blagoslov na njeg pada!

Zadnji stih nadgrobnog tariha je hronostih, iz koga doznajemo godinu Husrev-begove smrti: 948. po Hidžri (1541.).

Natpis nad vratima Murad-begovog turbeta glasi:

Miri Murad čunki
Dunjaden itti rihlet
Kinki išitti didi:
Džane Murade rahmet

Što znači: *Kada Murad-beg preseli s ovoga svijeta, neko saznade pa reče: Neka Bog blagoslovi dušu Muradovu!*

Godina smrti Murad-begove je 952. (1544.).

Evlija Čelebi veli o njemu sljedeće: "Ovaj vezir, koji je bio mudar i razborit kao Asaf (glasoviti državnik mudrog Salamona) dugo je živio i pune trideset i tri godine[1] bio namjesnik u bosanskom serhatu. Od Mlečana (kršćana) oteo je

[1] Netačna je ova tvrdnja E.Č.; Gazi Husrev-beg je upravljao Bosnom 21 godinu i niko ni prije ni poslije njega nije toliko Bosnom upravljao.

170 gradova i palanaka. Još i sada u bosanskom serhatu imade 41 džamija u kojima se džuma klanja i preko 300 vakufa. Njegovo mubareć tijelo leži u haremu na lijevoj strani džamije pod visokim kubetom. Svi muslimani, ulazeći I izlazeći iz džamije, skrušeno se mole za njegovu dušu (uče mu Fatihu). Neka je Božji blagoslov na njega!"

Hamdija Kreševljaković

Počitelj na Neretvi

I.

Svakom putniku, koji ima imalo interesa za krajeve kroz koje prolazi, vozeći se vlakom od Mostara prema Jadranu, zapeće oko o ruševine grada što strše na vrletnim stijenama uz lijevu obalu Neretve, nadomak mjesta Čapljine, i za onih stotinjak kuća s lijepom džamijom, što su se nanizale uz kule i bedeme po strmom obronku brijega, sve do obale ove rijeke. To je Počitelj, nekoć vrlo važno, danas skroz neznatno mjesto u kršnoj Hercegovini. Spomenemo li da u ovom mjestu danas živi preko 700 žitelja islamske vjere i da u njemu ima jedan mekteb, rekli smo sve što se može danas reći o Počitelju. Samo turiste i prijatelje naše prošlosti privlače danas onamo ruševine starog grada i drugih javnih zgrada. Zavirimo sada malo u prošlost Počitelja!

Teritorij na kome leži Počitelj nije prikladan za naselje, ali je uprav kao stvoren za srednjevjekovnu utvrdu, pa je bez svake sumnje ovdje najprije sagrađena tvrđava, a onda je do nje nastala varošica. Tko je uvidio strategijsku važnost Počitelja i sagradio ondje prvu utvrdu, ne zna se, kao ni to kada se to desilo. U poznatoj povelji cara Fridriha III. od 1448. spominje se prvi put Počitelj. Sigurno je da je ovdje postojala tvrđava prije 1465., jer je 1466. u ovom gradu bila smještena posada hrvatsko-ugarskog kralja Matije Korvina, a 1471. zaposjedoše ga Osmanlije, u čijoj vlasti ostade sve do okupacije Herceg-Bosne. Nakon pada bosanskog kraljevstva 1463. zauzeo je kralj Matija Korvin krajem iste godine sjeverni dio Bosne od Osmanlija i stvorio ondje dva banata: jajački i srebrenički, i stavio sebi za zadaću, o kojoj je snovao sve do smrti: oteti Osmanlijama Bosnu i protegnuti vlast ugarske krune sve do mora. I dok je na sjeveru Bosne organizirao spomenute banate, nastojao je i na jugu osigurati strategijsko uporište u blizini mora i Dubrovnika, kako bi mogao operirati sa dvije strane protiv

Osmanlija - osvajača Bosne. I kao najzgodnija tačka za taj pothvat na ovoj strani, odabran je Počitelj, a da se potaknu Dubrovčani i herceg Stjepan da se i oni što življe zauzmu za taj pothvat, poslao je kralj svoje ljude, Ivana Rozgonyia i Ivana Tuza, u Dubrovnik, kamo stigoše s velikom vojničkom pratnjom u studenom 1465. i otpočeše pregovarati. Ovih je dana stigla Dubrovčanima vijest, da su i opet Osmanlije zauzele komad Hercegova zemljišta - Cernicu. Pod dojmom ove vijesti, bili su spremni i Dubrovčani i Herceg da po mogućnosti podupru kraljeve osnove.

Za pregovora, koji su se vodili u prosincu 1465., zaključeno je da se grad Počitelj utvrdi i u nj stavi ugarska posada, a Dubrovčani obećaše dati 2.000 dukata, čim ugarska vojska pređe Neretvu. Dubrovčani rado prihvatiše i daljnji zaključak, da se na njihov trošak napravi most na Neretvi. Već od 3. siječnja živo se radi na ostvarenju gornjih zaključaka. Dubrovčani šalju lađe s materijalom za gradnju mosta, majstore, inžinjere i hranu; od 7. veljače 1466. šalje se također potrebni materijal za utvrđenje Počitelja. Knez Pavao postavljen je za kneza Počitelja.

Na zahtjev Rozgonyia i bana Tuza, poslan je 15. ožujka jedan zidar počiteljskom knezu Pavlu. U Počitelju smještena je ugarska posada, koju izdržavaju i opskrbljuju oružjem i municijom Dubrovčani[1]. Njima je iste godine (1466.) pisao kralj Matijaš da potpomažu njegove čete u Počitelju živežom i drugim potrebnim stvarima, neka pomažu taj grad godinu dana i tad će biti njihova republika sigurnija od Turaka.[2] Za uzdržavanje ovoga grada davali su Dubrovčani i gotov novac, kako se to vidi iz namire istog kralja od 6. veljače 1468, kojom potvrđuje „da je primio 800 zlatnih forinti za uzdržavanje grada našeg Počitelja zvanoga u rečenoj kraljevini našoj Hrvatskoj". (*Ad conser-vationem castri nostri Pochitel vocati in regno nostro Croatie predicto*[3])

Dubrovčani i dalje šalju sve što je potrebno za gradnju mosta. Ali glavne troškove oko ovih velikih gradnja nisu snosili samo Dubrovčani. U ljetu ove godine opremiše Rozgonyi i Tuz svoje poklisare hercegu Vlatku, sinu hercega Stjepana, (umro 22. svibnja 1466.) sa zahtjevom da kralju dade u ime ovih poslova 20 hiljada dukata. Ove poklisare pratili su do hercega Vlatka dubrovački poklisari, ali Vlatko pristade samo na 9.000 dukata, i to da se isplati iz ostavštine njegova oca, što je i učinjeno, a papa Pavao II. predao je u veljači 1467. kralju 1.000 dukata,

[1] Ispor. Truhelka: „Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive, „str. 160 – 170.
[2] Gelčić – Thallozy: „Diplomatarium Ragusinum", str. 628
[3] N. Z. Bjelovučić: „Neretva je Hrvatska", str. 14

što ih je testamentom ostavio herceg Stjepan, da se upotrijebi kao njegovo zadušje. S ovim novcem napredovala je radnja oko neretvanskog mosta i utvrđivanja Počitelja. 31. listopada 1466. određuje Dubrovčani da se šalju na kraljev trošak u Počitelj inžinjeri, klesari, kovači, zidari, barke, drvlje, klinci i dr.

„Tragovi ovih radnja dosta se jasno vide još i danas u Počitelju: onaj masivni, od tesana kamena sazidani bedem, koji štiti gornji rub amfiteatralnog polukruga grada Počitelja protiv svake navale, što bi je neprijatelj pokušao sa strane visoravni, sa koje se Počitelj obara prema koritu Neretve, nesumnjivo je postao u ovo doba, dok mostu, koji se sagradio da ugarska vojska može prelaziti Neretvu pod Počiteljem, nema ni traga.[4]

Dr. Truhelka upće poriče da je ovaj most sagrađen pod samim Počiteljem i drži da je to bio drveni most u Mostaru, koji je ondje stajao prije današnjeg kamenog, što ga podigoše Osmanlije 1566. [5]

S gradnjom mosta preko Neretve i ceste od Mostara prema Rami, kojoj se još tragovi vide, uspostavljena je strategijska veza između Počitelja i Jajca preko Makljena. U Počitelju je ostala posada kralja Matije do 1471. U rujnu te godine opsjeo je ovaj grad osmanlijski vojvoda u Humskoj zemlji Hamzabeg, (1470-1474), a o tome su stigle vijesti i u Dubrovnik, odakle je posada tražila baruta. Već 20. rujna 1471. stiže u Dubrovnik poklisar Hamzabegov i javi veselu vijest da je Hamza-beg zauzeo Počitelj, a Dubrovčani mu darovaše 40 perpera u znak radosti.[6]

II.

Zauzevši Turci Počitelj, smjestiše u tvrđavu svoju posadu, kojom je zapovijedao dizdar do prvih godina XVIII. stoljeća, a od ovog vremena i kapetan. Godine 1475. poslaše Dubrovčani počiteljskom dizdaru na dar sukna u vrijednosti od 25 perpera. Po obronku ispod ove utvrde, do obale Neretve, nastalo je malo naselje. Prvu podrobniju vijest o ovom gradu nakon pada pod Turke nalazimo u jednom opisu bosanskog pašaluka, pisanom tridesetih godina XVII. stoljeća na talijanskom jeziku, gdje se kaže da u Počitelju ima utvrda (una fortezza), u kojoj sjedi aga i oko 150 vojnika, a varoš broji do 300 kuća[7]. I broj vojnika

[4] Truhelka o.c.
[5] Alija Nametak: Mostarski stari most", Sarajevo 1932.
[6] Truhelka o.c.
[7] Starine jugugosl. akad. XIV. 177

i broj kuća su u ovome opisu pretjerani. Turski geograf prve polovice istog stoljeća, Čatib Čelebija, navodi samo, da Počitelj leži na Neretvi između Mostara i Gabele, dok ga je putopisac Evlija Čelebija opisao podrobnije, prigodom svoga putovanja u Dubrovnik 1664.

Po ovome opisu, tvrđava je malena i niska, ali vrlo tvrda, a na njoj su gvozdena vrata. Opkopa nema. U tvrđavi je dizdareva kuća, jedan ambar, jedna mala kula, mala džamija i vodena kula, iz koje se za vrijeme opsade silazi k vodi niz skaline od 200 stepenica, kojim se i danas vidi ulaz. U tvrđavi je onda stražarilo 50 vojnika, a u slučaju navale moglo se u nju smjestiti samo 500 branitelja, jer je sasvim malena. U tvrđavi je bilo oko 500 malih, carskih topova[8]. Sudeći po ovom opisu, nijesu novi gospodari do ovog vremena ništa izmijenili tvrđavu, osim što su sagradili malu džămiju za vojnike. U ovo je vrijeme bila Gabela glavna utvrda i tek kada je ova bila vrlo oštećena, 1715. godine, znatno je proširena počiteljska tvrđava. Biće da je tada, ili nešto kasnije, varoš opasana bedemom, sagrađena careva ili pašina tabija, jedna tabija tik do Neretve, a sa strane od visoravni iskopan je hendek, koji se i sada vidi. U varoš se ulazilo kroz dvije kapije i dvoja mala, valjda tajna, vrata. Isto tako, vodila su jedna tajna vrata iz tvrđave. Nadozidana je i kula u tvrđavi, s koje je prekrasan vidik na sve strane, a do nazad 40 godina bila je u dobrom stanju, kako to vidimo i na našoj slici. Ovim gradnjama zadobio je počiteljski grad uglavnom svoj današnji oblik. Zub je vremena u zadnjih osamdeset godina dosta toga izmijenio, a k tome su donekle pomogle i potrebe. Tako je nekoliko godina poslije okupacije porušen jedan dio bedema nadomak donje kapije i otvoren put niz Neretvu u Donje Polje, a pred nekoliko godina razvaljen je opet dio bedema iza banje i proširen put u Gornje Polje. Ovom je zgodom nestalo i malih vrata, što su ovdje bila.

Držim da je Počitelj postao sijelom kapetana nakon 1715., kada su Gabelu znatno oštetili Mlečići, ali zapovjednik tvrđave bio je i nadalje ovdje, kao i drugdje, dizdar. U doba velikog rata (1683.-1699.), spominje se počiteljski dizdar neki Mehmed- aga, a u 1764-5. Mustafa, koji ove godine (1178. po Hidžretu) predlaže bosanskom divanu za čuvara gradskog ambara Muhameda Tahira, sina umrlog čuvara Jusufa, i da mu se dade timar od 1.400 akči u ljubinjskoj nahiji, što je privezan uz ovu službu.[9] Zadnji su dizdari bili iz porodice Halilagića. Posljednji počiteljski dizdar bio je Omeraga (umro iza 1878.), a do smrti je kleo Omer-pašu Latasa. Kod njegovih potomaka živi tradicija da je njihovu porodicu

[8] Evlija Čelebija „Sejahatnama“ sv. VI. str. 475 – 478

[9] Orginalna isprava u arhivu rahmetli Muhamed Enveri ef. Kadića

zapala čast nakon bitke na Mohaču i da je njihovu pradjedu tom prilikom sultan Sulejman dao *limali ferman*.

Sve do 1196. (1782.) bijaše Počitelj samostalan grad u blagajskoj nahiji. Uvaživši u Carigradu strategijski položaj ovoga grada u donjem toku Neretve, u blizini neprijateljske granice, prihvaćen je prijedlog Smail-kapetana da se učini sijelom kotara i da mu se pripoji susjedni teritorij. U to su ime izlučene šume i 31 selo s mahalama iz mostarskog, blagajskog i stolačkog kotara i pripojeni Počitelju. Tako je 1782. postao počiteljski kotar s rangom *čanat*. Novi je kotar osnovan samo zato da se Počitelj kao utvrda učvrsti i utvrdi. Ovo 31 selo privezano je i pričvršćeno za službu spomenutom gradu prema nizamu bosanske krajine.[10]

Prema fermanu od rebijul-evvela god. 1196., sastojala se posada u Počitelju od 354 časnika i vojnika s dnevnom plaćom od 3677 akči.[11] Sljedeće godine organizirana je uprava ovoga kotara, preneseni su šerijatski poslovi i ostali *tekalif* (daće) ovih sela u Počitelj.

Dvadesetak godina iza ove organizacije počele su se kadije i naibi kotara mostarskog, blagajskog i stolačkog miješati u šerijatske poslove i tekalif počiteljskog kotara dokazujući da je to njihova starina (*kadim*), ali je to carskim nalogom od 1217. (1802.) zabranjeno s pozivom na ferman od 1196. Nekim spletkama brisana je bilješka (*terkimi kajd*) o ustrojstvu ovoga kotara, pa je u šabanu 1219. (studeni 1804). izdan carski nalog ukrašen hatihumajunom da se, ostavljajući grad Počitelj kao samostalan grad, spomenuta sela uzapte i sebi ih privežu kotarevi Stolac, Blagaj i Mostar, kojima su pripadala i da svršavaju njihove šeriatske poslove i ostali tekalif, a da se časnici počiteljskog grada u to ne miješaju i ne presižu. Tako je, na kratko vrijeme, ostao Počitelj bez teritorija koji mu je bio pripojen 1782.

Onovremeni bosanski vezir Husrev Mehmed paša[12] vidio je u ovom dokinuću opasnost po ovaj grad, pa je dopisom i ilamom izvjestio da je tim odvajanjem sela od Počitelja nanesena šteta čvrstoći i tvrdoći grada, a stanovnici oslabljeni. Kako

[10] Prepis fermana o osnutku počiteljskog kotara i inih zgoda o Počitelju do god. 1234. nalazi se u jednom mostarskom sidžilu, što se čuva u arhivu Zemaljskog Muzeja u Sarajevu.

[11] Ovaj se ferman nalazi u arhivu biv. Bos.-herc. instituta za proučavanje Balkana. Prema ovom fermanu bilo je u Počitelju 26 mustahfiza; 35 prvih i 33 druga konjanika, 17 mjesnih tobdžija; 34 prva, 34 druga, 33 treća, 31 četvrti i 33 petih azbana; 29 martoloza i 24 pasbana. U kuli Struge, koja je pripadala Počitelju bilo je 25 azbana. To je kula Čučukovića u Strugama.

[12] Mehmed Husrev-paša bio je na Bosni od 9. travnja 1806. do 5. veljače 1808. Vijest o njegovu svrgnuću stigla je u Travnik 26. II. 1808.

je ovaj grad izložen pogledima neprijatelja, istaknuo je neophodnu potrebu da se utvrdi i čuva i predložio je da se spomenuta sela kao i prije prenesu i pripoje počiteljskom gradu. Ovaj je predlog u cijelosti usvojen u Carigradu i 1222. (1807.) izdan je carski nalog, ukrašen hatihumajunom, da se briše kajd visokog naloga od 1219. i da se opet pripoji 31 selo Počitelju i priveže za službu ovoga grada, a da se u njihove poslove ne miješaju kadije i kapetani Mostara, Blagaja i Stoca, no da to opet vrši grad Počitelj. Kako je ovaj nalog izgubljen, izdan je 1223. isti nalog ponovno. Sigurno su ovdje imali svoje prste i susjedni kapetani. Ovaj je carski nalog ponovno potvrden u džumadil-evvelu god. 1233. (ožujak 1817.) i protumačen posebnim fermanom. Očito je, da se ponovo tražilo, da se sela oko Počitelja povrate svojim kotarima. U fermanu od početka safera 1234. (konac studenog 1818.) je naročito istaknuto, da se svaki arz i mahzar u ovoj stvari ima odbiti i da se ne dopusti prenošenje spomenutih sela dok se obje stranke ne rasprave po šeriatu u arzodaji pred velikim vezirom. I kako god bi se rasprava svršila, sultan je unaprijed zabranio da se nikad ne smiju sela što čine počiteljski kotar povratiti svojim starim kotarevima, premda za to ima opravdanosti prema zabilježenom nizamu (redu), pošto su ta sela izlučena iz svoje starine i prenesena i pripojena počiteljskom gradu, radi njegova učvršćenja i utvrđenja. Ova je zabrana upisana u službene knjige (šerh iznad kajda u mevkufatu), a o njoj je obaviještena velika gradska kancelarija, vrhovno računovodstvo i ostala mjesta, gdje je potrebno, i napokon bosanski vezir, i naloženo mu je da se ovaj carski nalog unese u šeriatske sidžile, da se tembih (upozorenje) i tekid (potvrda) učini svima kojih se ova stvar tiče, a da se protivno ne radi. Ovim carskim nalogom konačno je zagarantovan teritorij, što je pripojen počiteljskom gradu 1782. i 1807. Sve je ovo prouzročila borba koju su zapodjeli kapetani Počitelja, Hutova[13] i Stoca zbog granica svojih kapetanija, a završila se pobjedom Smail-kapetana, i to ne zbog njegove sposobnosti, no radi strategijske važnosti Počitelja. O ovoj borbi biće još govora na drugom mjestu.

Od počiteljskih kapetana poznati su mi: Ibrahimaga, Omerbeg, Smailbeg, Ibrahimbeg i Hadži Mehmed. Ibrahimaga je vršio ovu službu u prvoj poli XVIII. stoljeća. Bio je na životu 1741. Ove godine ubijeni su trgovci Jako i Ivan u Počitelju, u kući njegovih sinova Hadži Mustafage i Omerage i o tome se vodila rasprava na bosanskom divanu u Travniku. Naslijedio ga je sin mu Omer kapetan, o kome se samo zna da ga je smrt zadesila u Dubravama. Smailbeg

[13] U Hutovu je bio kapetan od 1802. do 1831. Hadži Mehmed-beg Rizvanbegović, poznat pod imenom Hadžun, a u Stocu brat mu Alijaga, kasniji Alipaša, hercegovački vezir.

je bio kapetan preko četrdeset godina i za cijelo vrijeme, pored svoje službe, borio se za opstanak počiteljskog kotara. Zbog granica zavadio se Smailbeg sa Hadži Mehmed-begom Stočevićem, kapetanom Hutova. On je prisvojio Kiševo i Klepce sa još 42 sela u nahiji Gabela tvrdeći, da su to samo mahale od ono 31 selo što čine počiteljski kotar. Više puta udario je na grad u Hutovu i porušio kulu u Klepcima. Ovaj je spor dopro do vezira u Travniku i cara u Stambolu. U jednom fermanu čitamo da se Smail kapetan dao na samovoljan postupak, pa je oko sebe sakupio neki alej raje i gamadi (hašerat), spalio kuli u Klepcima, uzaptio šeriatske i upravne (urfije) poslove od 43 sela stolačkog kotara, iz Počitelja razašilje murasele i udara silnu (mnogu) salijanu. Osim toga je zauzeo i grad Hutovo, a uhapsio i kaznio kapetana, nefere i raju, koj su se nalazili u Hutovu. Po carskom fermanu i vezirskoj bujruldiji, dobavljen je Smail kapetan pred bosanski divan i putem šeriata def učinjeno njegovo zlo i šteta. On je opet navalio na Hutovo, zauzeo ga i mnogo ljudi od njegove posade i raje pogubio i razna rušenja i štetu počinio. I ovo je sve javljeno u Carigrad mahzarom i ilamom, i zamoljeno za izdanje carskog naloga, kojim bi se postavili na svoja mjesta kapetan Hadži Mehmed i ostala raja, a da se Smail-kapetan, njegovi pomoćnici i raja koja mu se priključila, upokore. Na ovo je izdan jedan nalog od financijske strane početkom redžeba 1233. (svibanj 1818.), a drugi krajem ramazana iste godine (srpanj) od carskog divana, da se, ako sve to odgovara istini, putem šeriata providi i nakon ustanovljenja da se po šeriatu pravda učini. Na ove je naloge Derviš Mustafa paša poslao izvještaj u Carigrad, na osnovu koga je konstatirano, da je Smail-kapetan postavljeni kapetan bosanskog ajaleta i u svakom pogledu odan i pokoran državi. Zatim se kaže u fermanu: „Ako je kome uzaptio čifluk, mal i stvari, kada se prepusti tebi da o tim stvarima provedeš šeriatsku tužbu, paziće se da se pravda učini".

Da se stvar privede kraju, poslao je vezir komisiju na lice mjesta, sastavljenu od ljudi iz bosanskog erkana[14] i nepristranih i vještih ljudi iz okolnih kotara. Ovi su ustanovili, da je Smail-kapetan radio protiv dafteri hakanije uzurpiravši ona sela. Usljed nereda koji su time nastali, nijesu pobrani neki državni prihodi. Sultan je naložio, da Smail-kapetan ostavi (oferagati se) sela koja je protivno defteri hakaniji uzurpirao, a bosanski vezir Derviš Mustafa-paša opremio je 21. safera 1234, (19. prosinca 1818.) bujruldiju na kadije, ajane, kapetane i ostaje prvake onog kraja da se uberu zaostale daće, kako bilo da bilo, ali je dodano, da se pri tom pobiranju čuvaju, da ne bi što učinili što bi bi bilo protivno raziluku.

[14] Od bosanskog erkana izaslani su Ahmed beg timar-defterdar i Ali beg, kapidžijski ćehaja.

Nešto kasnije izdana je u istoj stvari nova bujruldija kao urgencija. Čini se da se Smail-kapetan nije pokorio ni carskom nalogu ni bujruldiji, pa je došlo do rata između njega i braće Rizvanbegovića, koji se zbio pod zidinama Počitelja. Alijaga je ovaj rat pamtio cijelog svog života, jer je ovdje ranjen u nogu i ostao hrom, po čemu su ga prozvali Topo. Ova je stvar likvidirana tek po smrti Smail-kapetana. Dva puta je zaratio i na ljubuškog Sulejman-kapetana. "Popovi i vladika tužili su Smailbega zloglasnom paši Dželaliji da od njih traži kaza-mesarif. Radilo se o nekih 2.000 groša. Smailbeg je pozvan u Travnik na divan i kako su popovi dokazali s fermanom u ruci da su od toga oprošteni, obećao je da ih ne će više uznemirivati, a za nj je jamčio i kliški mutesarif Mustafa[15] (27. šabana 1235., 11. lipnja 1820.). Držim da je spor s Rizvanbegovićem doprinio da je Smailbeg morao tražiti za se jamca u ovoj stvari. Tradicija kaže da je i ovaj poziv potaknuo Alijaga, koji je i po smrti Smailbegovoj mrzio njegove potomke i uzalud nastojao da ih ponizi. Vraćajući se iz Travnika od Dželalije, ovom ili nekom drugom zgodom, Smailbeg umre u Sarajevu[16] Naslijedio ga je sin Ibrahim kapetan, o kome nemamo nikakovih pismenih vijesti. Zna se samo da je bio oženjen od Resulbegovića iz Trebinja i da su iza njega ostala dva sina, Hadži Mehmedbeg i Hadži Smailbeg, i kći Hata.

Kako je Alijaga Rizvanbegović poslije smrti Ibrahim-kapetana ponovo navalio na Počitelj, htijući mu zarobiti sinove, a kćer udati za jednog svoga kmeta muslimana, to je njihova majka Aiša krišom poslala sinove u Opuzen Šarićima, a Hatu preobučenu u seosko odijelo daidžama u Trebinje i tako spasila djecu od ovog zakletog neprijatelja potomaka Smail-kapetana. Sinovi Ibrahim kapetana ostali su u Opuzenu dvije godine i naučili talijanski. Posljednji počiteljski kapetan bio je Hadži Mehmedbeg, sin Ibrahim-kapetana. Više puta vodio je vojsku na razne strane. Sudjelovao je i u bojevima na Grahovu. Kapetansku je čast vršio do 1836., ali i nakon ove godine bio je jedan od najviđenijih ljudi u Hercegovini, pa je kao takav pozvan u Carigrad u anketu koja je izradila ramazanski zakon i safersku naredbu. Smail-kapetanovi potomci su počiteljski bezi Gavran-Kapetanovići.

[15] Mustafa paša Skopljak.

[16] Ali Dželaludin paša imenovan je bosanskim vezirom 20. safera 1235., došao je u Travnik krajem džum. Í (oko polovice ožujka 1820.), a svrgnut je 13. reb. I. 1238. (28. studeni 1822.)

III.

Ko se danas navrati u Počitelj da pregleda ovo mjestance, uvjeriće se da je u nazatku kao rijetko koje mjesto. „Duvanjskom arzuhalu" mogli bi danas dati naslov „Počiteljski arzuhal". Ne primi li stranca koji Počiteljac u svoj dom, nema gdje prenoćiti u mjestu u kojem je nekoć bio prostran han, do njega lijepa banja, poviše ovih medresa s bogatom knjižnicom, više nje imaret, par koraka dalje džamija, a nešto podalje sahat-kula. Osim medresanske zgrade i džamije, sve su to danas ruševine, koje s ruševinama grada i njegovih kula tvore žalosnu sliku. Od nekadanje čaršije preostala su dva dućana i jedna najobičnija kafana. Od spomenutih zgrada najstarija je džamija, koju je sagradio 970. (1562.-1563.) neki Hadži Alija sin Musa-agin, koju danas nazivaju džamijom Šišman Ibrahim-pašinom, premda za to nema nikakva pisanog dokaza. Evlija Čelebija spominje je u svom putopisu i tačno citira natpis što je stajao u njegovo vijeme nad ulazom, a danas se ploča s tim natpisom čuva u džamiji, a više vrata vidi se mjesto gdje je nekad stajala. Kako naš putopisac ne kaže ništa pobliže o zgradi, to je moguće da je na mjestu Hadži Alijine džamije sazidana današnja zgrada. Džamija je prostrana, sazidana od tesana kamena i presvođena kubetom. Nad ulazom i sofama pred džamijom tri su manja kubeta, koja se upiru na zid džamije, i četiri kamena stupa. Munara je u potpunom skladu s džamijom. Osobito valja istaknuti da je graditelj ove zgrade bio savršen u svojoj struci, jer je malo džamija u nas koje su ovako akustične. Pred džamijom je visoka selvija, ali valjda ne ona koju spominje Evlija Čelebija.

Unuk Hadži Alijin, Hadži Omeraga, oko 1650. godine sagradio je imaret, iz koga su siromašni stanovnici i putnici dobivali besplatno hranu svaki dan (kruh i juhu, a petkom meso, zerde i pilav). Pred kojih sto godina nestalo je ove humane ustanove, ali se za razlog ne zna. Mjesto gdje je imaret stajao zove se i danas pekara. Medresu (teološko učilište) sagradio je nešto prije 1664. drugi unuk Hadži Alijin, Ibrahim, onovremeni ćehaja (tajnik) velikog vezira Fadil Ahmed-paše Ćuprilića. Lijepa je to zgrada, sa pet vrlo zgodnih soba za stanovanje softâ (bogoslova) i jednom prostranom dvoranom za predavanja. Sve su prostorije presvođene kubetima, a ispred njih je lijep trijem. U njoj je danas mekteb. S malim troškom mogla bi se ova zgrada restaurirati i sačuvati, da ju ne zadesi sudbina banje i hana. Ova je medresa služila svojoj svrsi do okupacije Herceg-Bosne; zadnji muderis (profesor) bio je Salih ef. Kreso.

Banja i han su danas ruševine. Obje zgrade podigao je isti dobročinitelj koji je sagradio i medresu, a prihod od njih odredio za njezino uzdržavanje. Od hana

vide se još danas velika na svod vrata, kao na kakvom gradu, dok je banja sačuvala potpuno svoj oblik, premda je znatno oštećena. Nad glavnom prostorijom za kupanje očuvalo se i kube, ali su mu dani odbrojani. U rasporedu se ova građevina nešto razlikuje od ostalih banja koje su mi poznate. Par koraka od ove banje uz obalu Neretve stoji četverouglast bazen, u koji se naljevala voda iz Neretve, sigurno pomoću točka, i odavle tekla u haznu banje (prostoriju gdje se voda grije) kroz glinene cijevi, koje se još sada vide. Han i banja sagrađeni su oko 1665., jer je ćehaja Ibrahim u ovu svrhu poslao ljude u ono vrijeme, kad je ovuda proputovao Evlija Čelebija 1664. Kada su zapušteni ne zna se tačno, ali svakako se to dogodilo poslije 1800.

Sahatkula je također zadužbina ćehaje Ibrahima, a visoka je kao ona kod Begove džamije u Sarajevu. Radila je do ljeta 1918., kada je s nje skinuto zvono u ratne svrhe, a radi nehaja Počiteljaca propao je sat, kome dohakaše nestašna djeca izvadivši točkove da se njima igraju. Zvono je bilo tako jasno kao nikoje drugo u nas, a, kako tradicija kaže, doneseno je sa Krete nakon njena pada u turske ruke. Oko banje i hana bilo je više dućana, kojim se još tragovi vide, a u njima su radili terzije (krojači) i kujundžije (zlatari), kalajdžije, puškari i sedlari. Svakako je tu bio i koji trgovac. Svi su ovi dućani pripadali vakufu ćehaje Ibrahima. Otac ćehaje Ibrahima zvao se Omeraga; umro je prije no je ovuda prošao Evlija Čelebija i pokopan je u Tasovčićima, kako to ističe naš putopisac, dok mu je majka bila tada na životu. Njoj je Evlija Čelebija donio pismo od sina, a ona ga bogato nagradila. Stanovala je u Počitelju. U muharemu 1075. (srpanj 1664.) postao je Ibrahim jeničarski aga, u travnju slijedeće godine vezir i valija u Sivasu, a u veljači 1667. premješten je u istom svojstvu u Misir, gdje ga zateče smrt 1668. Iza njega ostao je sin jedinac Mehmedbeg (umro 1689-90) i unuk Hasanbeg (umro 1708-09, pokopan u Uskudaru)[17].Da li je ostalo potomaka iza Hasanbega ne zna se. Ovaj je dobrotvor poznat u Počitelju pod imenom Šišman Ibrahim paša i njemu Počiteljci pripisuju zadužbine ostale dvojice dobrotvora: Hadži Alije i Hadži Omerage, dok se njihova imena uopće ne spominju. Uspomenu im je sačuvao Evlija Čelebija u svojoj „Sejahatnami".

Tradicija zna da je Šišman Ibrahim-paša bio valija u Egiptu i da je odanle poslao krasne ćilime za počiteljsku džamiju. Ovo je zabilježio prije pola stoljeća rahmetli Ibrahimbeg Bašagić u jednoj bosanskoj Salnami, ali je Šišman Ibrahim-pašu identificirao s bosanskim vezirom Ibrahim-pašom iz Gabele, koji je umro 1648. U Počitelju bijaše oko 150 pločom pokrivenih kuća još onda kada

[17] Sidžili Osmani sv. I. str. 106-10

je ovuda prošao Evlija Čelebija. Toliko ih je bilo i 1878., a sada ih je nešto manje. Među kućama i kućicama ovog mjesta najveća je kuća potomaka počiteljskog kapetana. Moj prijatelj i vodič po ovome gradiću Bećir ef. Kapić uveo me je u kuću što ju je sagradio 1803. Salih Delić, jedan od vrlo uglednih građana ovog mjesta, da vidim prozore i musanderu u jednoj sobi: remek djelo dogramadžije. Čast majstoru, čija je ruka ovo izradila! Sve su kuće okrenute licem prema Neretvi i svaka ima divan izgled.

Stari put, što je udarao preko Počitelja, spajao je Gabelu s Blagajem, a od njeg se ovdje odvajao drum u Stolac, kao što se danas odvaja na Muminovači od ceste Čapljina-Stolac u Počitelj. Kako je sada ovo mjesto posve palo, u njemu čekić ne kuca. Zahvaljujući nastojanju Ismetbega Gavran-Kapetanovića podignut je zid uz obalu Neretve koji brani da voda ne odnese i ono malo plodne zemlje, i to je sve što se ondje u naše dane podiglo. Nakon ukinuća kapetanije utvrdom su upravljali i dalje dizdari iz porodice Halilagića. U varoši je zapovijedao kadija i muteselim, a kasnije kajmekam. Vlast kadije i kajmekama sterala se nad cijelom počiteljskom nahijom, a granice su joj se podudarale s granicama bivše kapetanije. Pored Počitelja, spadali su ovamo Carići, Gradac, Donje i Gornje Hrasno, Mošević, Čeljevo, Hatanj, Klepci, Prebilovac, Rečice, Tasovčići, Višići (Dračevo), Dretelj, Čapljina, Gabela, Jasenica, Struge i Trebižat. Sva ova mjesta čine iza okupacije počiteljski kotar do 1882. Ove godine spao je Počitelj na kotarsku ispostavu stolačkog kotara, a kad je upravna ispostava prenesena u Čapljinu, prije ravnih 30 godina, potpuno je Počitelj umrtvljen, i za sve to što je izgubio, nije do danas dobio niti osnovne škole. Prije okupacije živio je u Počitelju Hadži Mustafa Kadić, poznat pod imenom Hadži-hećim. On se vrlo dobro razumio u liječenje raznih bolesti, pa je često pozivan i u susjedna mjesta, da svojim znanjem i vještinom priteče u pomoć bolesnim. On je bio učenik čuvenog Baba Hajdara, koji je živio i radio u Kairu u prvoj poli prošlog stoljeća, a bio je sin našeg naroda. Spomenemo li još da je ovo mjestance dalo u prijašnja vremena lijep broj uleme, a u novije doba, prema broju stanovnika, također lijep broj moderno obrazovanih ljudi, rekli smo sve, što je najbitnije o Počitelju od XV. stoljeća do danas.

Ćamil Sijarić

Djeca umiru

Korak, pa zvijezde orosiš,
Korak – pa staneš, pa blijediš, pa nijemiš,
I jedan obični uzdah, jednu šaku trave,
Pa se oprostiš.

I više ne vidiš zvijezde, ne vidiš rijeke, ne vidiš travu.

Blijed si, nijem si, goriš
I kašlješ na sitnu djetinju glavu.

I nema sunca, i nema ruža, i nema ptica,
Za tobom se žuti žuta zemlja,
I opet korak – pa staneš i čupaš travu
Da je spustiš preko lica
Kaplji što će sa srca da kane
Što će da je nestane
Čim na nju pane
Prvi otrov sunca.

A uveče, eh, a uveče,
Poslije praznoga mosta bez djece,
Poslije dana bez ptica,
Kad su nam vlažne crvene ruže,
Kad se pod glavom crne pruge pruže,
Uveče – kašalj, kajanje i vlaga,
Uveče plač za djecom.

Ćamil Sijarić

ČEKANJE

Kad niz put pusti pogledam
Čemer me tuga opaše…
Odbrajam dane, Sinane,
I već se livade kose
Al' ti ne kosiš naše.

Odbrajam dane, Sinane,
Peti put gora zeleni,
Peti put zima prođe,
Al' od tebe, Sinane,
Od tebe – ni glas da dođe.

Zašto, Sinane, tamnuješ?
Ti nisi ni krao ni klao,
Zašto ti sam samuješ?

Sjednem na naš prag i gledam,
I ječmovi već svuda rude,
I snop neće dugo da čami,
A ti mi jednako u blatu i tami
Kopneš i veneš, Sinane.

A nisi ni krao ni klao.

Seid Traljić

O našim prezimenima

Mi bosanskohercegovački muslimani nemamo mnogo svojih narodnih imena, kao što ih imaju Hrvati katoličke vjere. Međutim, mi obilujemo mnogim različitim prezimenima, a Sarajevo stoji u tom pogledu na prvom mjestu u Bosni i Hercegovini. Prezimena su kod nas obično vrlo stara. Naši pradjedovi, bosanski patareni, napustivši svoju staru vjeru i primivši islam, zadržali su većinom svoja dotadanja prezimena, samo su svoja stara imena zamijenili novim, islamskim. Tako u prvim decenijama nakon što su Turci osvojili Bosnu i Hercegovinu, nalazimo u ovim krajevima kao vojvode zapadnih strana, krajišnike i sandžake: Ishak-bega *Hranušića* i njegova tri sina, Skender-bega *Mihailovića*, Mustafa-bega *Juriševića*, Ahmed-bega i Skender-bega *Vraneševića*, Mustafa-bega *Bogojevića*, Mehmed-bega *Obrenovića*, Sinan-pašu *Borovinića* i druge. Kako se po njihovim prezimenima vidi, oni su potomci bosanskih vlasteoskih kuća. Od tada, pa tečajem povijesti, ističu se među bosanskim muslimanima mnoge porodice, poput Turkovića, Brankovića, Novakovića, Vukovića, Kopčića, Vilića, Šestokrilovića, Ždralovića, Sokolovića i mnogih, a to su sve odvjetci srednjovjekovnih bosanskih plemićkih porodica, čiji su članovi sjedili u vijećima bosanskih banova i kraljeva. Osim gore spomenutih prezimena, često se u prošlosti spominju, a i danas su česta među muslimanima u Bosni i među katolicima u Bosni i Hrvatskoj još i ova: Bogdanović, Filipović, Mačak, Kulenović, Ivanković, Martinović, Sikirić, Tomić, Botić, Batinić, Bubalo, Bradarić, Pavlović, Babić, Čengić, Čelik, Čolić, Rebac, Kapetanović, Katica, Pavica, Đogo, Pandža, Zekić, Kolaković, Ljubović, Bilić, Šarić, Rogić, Miličević, Borić, Jakić, itd. itd… Konjhodžići su danas isključivo muslimani, a prije je bilo i katolika koji su se zvali Konjhodžići. Poznata je muslimanska obitelj Bakšić, a 1552. godine spominje se Antun Bakšić kao vlasnik grada Ostrošca. Spominje se također neki Karlo Gušić, a ovo porodično ime nalazimo i danas među bosanskim muslimanima.

Ovo nekoliko interkonfesionalnih prezimena mogu nam poslužiti kao dokaz i podloga pri određivanju našeg porijekla.

Što se neka muslimanska prezimena nisu održala do danas, a spominju se prije dva ili tri stoljeća, ime više razloga. Jedan od njih je to što su neki Bosanci prešavši na islam prekrivali svoje porijeklo arabiziranim imenima Abdulah, Abdulgafur i slično. Tako je, naprimjer, Gazi Husrevbegov otac poznat pod imenom Ferhad-beg sin Abdulgafurov, dok se zna da je imao brata koji je bio kršćanin i zvao se Radivoj.

Neki su međutim svoja porodična prezimena prevodili na turski, odnosno na arapski jezik, a to su činili poglavito učenjaci i pjesnici, te možemo reći da je to bilo kao neka moda.Tako su poznati Tudžar-zade (Trgovičić), Bendezade (Robović), Esam-zade (Gluhić), Bejazi-zade (Bilić), Erneb-zade (Zečević), Lagari-zade (Tanković), Durri-zade (Biserović), Jegen-zade (Bratić), Papaz-oglu (Popović) itd. Jedan ogranak stare hrvatske plemićke porodice Svetačkovića prešao je na islam i kratko vrijeme zadržao svoje staro prezime, a kasnije su ga preveli u Evlijić.

I u turskim historijskim izvorima donose se prezimena naših ljudi skoro redovno u prevodu, a ne u originalu, te i to otežava određivanje porijekla pojedinih ljudi. Neki naši histopriografi (kao Kemura) koji su objavljivali turske spomenike obično su prevodili prezimena. Pa ako tamo stoji Papaz-oglu, oni su prevodili u Popović, iako to nisu smjeli uvijek činiti.

Ovaj proces mijenjanja prezimena odvijao se kod nas kroz čitavih pet stoljeća, pa se još i danas nije završio.

Naša prezimena su nastala na više načina. Ponekad prezime označuje nacionalnu pripadnost. U Bosni ima dosta muslimanskih porodica s prezimenom Hrvat, npr. U Visokom, u Konjicu, u Gračanici, u Zubetima (kraj Vareša)… U Donjem Vakufu se spominje obitelj Hrvačić, a često se susreću prezimena Hrvo, Hrvić (Mostar). U Visokom je živio početkom šesnaestog stoljeća neki Musa Hrvatinlija.

Obično su potomci kakvog značajnijeg čovjeka dobivali prezime po njemu; tako su naprimjer pašini potomci nazivani Pašići, kadijini Kadići, aljabegovi Alajbegovići… Potomci zanatlija koje su se u nečemu naročito istakli dobivali su prezime po tome svom pretku, pa su tako nastala prezimena Tabaković, Sahačić i slična. Prezime može postati i na taj način da se imenu doda nastavak, kao Mehmedić, Alagić, itd.

O postanku nekih prezimena govori nam i narodna tradicija. Nekoliko takvih primjera ćemo I ovdje priopćiti. Mati mi je pripovijedala o prezimenu *Buturović* slijedeće: Živio u Seonici kod Konjica jedan bogat beg. Imao je samo ženske djece, te je želio da mu Bog da makar jednog sina. Jednom mu je žena bila pred porođajem, a on pođe u lov. Na polasku, reče žene: "Ako rodiš žensko dijete, ne čekaj me u dvoru, a ako muško, obilno ću te nagraditi." Dva dana iza toga žena se porodi, ali ne dijete nego nekakav mijeh. Ona pozove hizmećaricu da raspori mijeh. Kad su ga otvorile, našle su u njemu sedmero zdrave muške djece. Hanuma se zamisli šta će činiti. Da ostavi svu djecu kod sebe, reći će joj beg, a i ostali svijet, da je kao *Butra* (tako se zvala jedna lovska kera u toga bega) kad je sedmero djece zajedno rodila. Brzo se domisli te jedno dijete smjesti kod sebe, a ostalu zatvori u jedan sandučić i dade ga sluškinji da ga baci u vodu, a da nikome ne kazuje šta je u njemu. Kad se sluškinja udalji od kuće, srete bega i on je stade pitati šta nosi u sanduku, a ona mu je govorila da je prazan i da ga nosi nekakvoj ženi. Beg joj nekako oduze kutiju i kad vidje šta je u njoj upita je ko joj je to dao i kuda je ponijela. Sluškinja mu sve pravo kaza, a on reče: "Hajde ti kući pa kaži begovici da si joj želju ispunila, a ne kazuj da si mene vidjela." Beg ode u šest sela i u svakom ostavi po jedno dijete, da ih seljanke odgajaju. Kad se je sutra povratio kući, begovicu je lijepo nagradio. Tako su oni živjeli u sreći i zadovoljstvu. Beg je često obilazio svoju djecu, koja su se, ne znajući jedno za drugo, nalazila u raznim selima.

Kad se djeci navršilo pet godina, odluči beg da ih osuneti zajedno kod svoje kuće. On kupi sedam posve jednakih odijela, dovede svu djecu kući i obuče im nova odijela, a onda zovnu begovicu da je pita može li poznati svoje dijete. Begovica kad vidje sve svoje sinove žive i zdrave, onesvijesti se od velikog uzbuđenja i radosti. Taj događaj se proču po narodu, te su ovih sedam blizanaca prozvali Buturovićima, a tako se zovu i sada njihovi potomci.

Isti događaj se i malo drukčije prikazuje. Kad je berber osunetio djecu i povalio ih jednog kraj drugoga, pokrivši ih jorganima, uniđe im mati. Ona je pošla k svome djetetu (onome što ga je ona othranila), ali kako su sva bila jednaka, nije znala koje je. Kad joj je beg rekao da su sva njezina, sjela je više njih i skamenila se. Tako su je i zakopali, jer se nije mogla opružiti na tabutu. (Mostar)

Jedan ogranak velike porodice Smaiš u Sarajevu poznat je popularno pod imenom Komadić. Za postanak ovog imena veže se ova narodna tradicija: Među Sarajlijama, koji su jednog vremena išli u rat na Crnu Goru, bio je i Mujaga Smaiš. Za njega se čulo da se je vrlo krasno borio. Kad se vojska povratila u

Sarajevo, a Smaiš nije došao, počelo se je govoriti da su ga vlasi na komadiće isjekli. Pošto je on bio u Sarajevu vrlo poznat, svako ga je žalio. Prošlo je dosta vremena otkako su se njegovi drugovi vratili kućama, te su njega počeli pomalo i zaboravljati. Jednog dana dođe Smaiš svojoj kući i svi mu se začudiše, a ujedno i obeseliše. Tada mu ispričaše kako se je u Sarajevu bilo čulo da su ga vlasi na komadiće isjekli. On se na to nasmijao i rekao: "Kakvi vlasi, kakvi li komadići!" Otada ga je svijet prozvao Mujaga Komadić, te se i njegovi potomci tako zovu. (čuo od H. Fatima h. Hajro).

Husein ef Rizvić je čuo od Hajdarbega Čengića sljedeće: Jedan od davnih predaka begova Kopčića bio je u vojsci koja je išla protiv nekog kršćanskog vladara te je uhvatio i zasužnjio jednog princa. Pošao je da ga preda sultanu, ali mu sultanovi dvorjanici ne dadoše pristupiti do sultana, nego oni odvedu princa sultanu. Kad sultan upita princa ko ga je uhvatio, on reče: "Uhvati me jedan u kovčali čakširama." Od tada se ova porodica zove Kovčić ili Kopčić.

Husein ef. je čuo da se priča i za Sijerčiće isto kao i za Kopčiće, s tom razlikom što je princ rekao da ga je uhvatio jedan čovjek malen kao *sereč* (vrabac). Tada ovog gaziju prozvaše imenom Sereč, a potomci su mu nazvani Serečići, Sirčići i napokon Sijerčići. Ovo mi je sve potvrdio i A. Dovadžija.

Mati mi je kazivala i ovo: Bila je nekakva katolkinja Stoja, pa kad je on umrla, jedan od njezinih sinova je prešao na islam i zvao se Stojić, a kasnije Ostojić. Kad je od sultana dobio zijamet u Hrasnici, prozvao se je Hrasnica. Sadanji begovi Hrasnice su njegovi potomci.

Adil Čokić

Znamenite Lejle

Ime Lejla[1] vrlo je poznato iz čuvene arapske ljubavne priče o Lejli i Medžnunu. Ovo se ime i danas čuje na istoku, a povijest bilježi oko trideset istaknutih žena sa ovim imenom. Između tih jedna je živjela prije islama. To je kćerka arapskog pjesnika Muhelhilda i majka jednog od najvećih arapskih pjesnika, iz doba zvanog džahilijet[2], Amra ibn Gulsuma. Među ashabima je bilo osamnaest Lejla.[3] Lejla je bilo ime i jednoj Hazreti Alinoj ženi, te napokon majka jednog znamenitog arapskog pjesnika, Ferezdeka (umro 110. H), zvala se Lejla. Između tih Lejla najpoznatije su ove:

Lejla bintu Hasan

To je kćerka znamenitog pjesnika Hasana ibn Sabita (umro 54 g. po hidžretu), koji nosi počasni naslov Pjesnik Božijeg poslanika, jer je pjevao uglavnom u njegovu obranu proti neprijatelja islama, koji su ga napadali i grdili. Njegova je Lejla bila takva pjesnikinja da je jednoga dana natpjevala samoga oca, na šta je on rekao da neće pjevati dok mu je kći živa. Ona je na to zamolila oca da joj oprosti i zavjetovala se da neće vise pred ocem pjevati.

Hasan je imao još jednu kćerku, po imenu Nu'm, koja je također bila pjesnikinja. Njegove obje kćeri spadaju medu ashabe.

[1] Lejla, žensko ime; raspoloženje u početku pića. Lejlun = droplja, potnk. Lejletun = noć

[2] Džahilijet jeste neznanje. Tako se zove doba u Arabiji prije Islama

[3] Ashabi su drugovi Božijeg poslanika. Među ashabe se ubrajaju sva lica koja su živjela u njegovo doba kao muslimani i s njim se sastajala.

Lejla bintu Hasme

Lejla kći Hasmetova iz plemena Kurejša spada u kolo prvih ashaba, koji su pretrpjeli najveće muke od neprijatelja, pred kojim je i ona, s mužem Amirom ibn Rebiom i nekim drugim ashabima, bježala iz Mekke u Abesiniju. Kada je Božiji poslanik doselio u Medinu, i ona je doselila s mužem. Predala je nekoliko hadisa (izreka Božijeg poslanika). Bila je pjesnikinja i pjevala kraće pjesme. Muž joj je postao šehid u ratu na Uhudu, te je tom prilikom spjevala jednu vrlo lijepu tužaljku.

Lejla Ahejlija

Ona je znamenita pjesnikinja iz Ahjel zvanog arapskog plemena, čijim se pjesmama ponosilo pleme. Živjela je u umejevićkom dobu i odlazila na dvor halifi Abdulmeliku (umro 86. H.). Priča se da je nekom prilikom posjetila Abdulmelikova valiju, čuvenog krvnika Hadždžadža (umro 95. H.), kojeg je pohvalila u jednoj lijepoj pjesmici, te da ju je bogato nagradio.

Glavni je uzrok da se Lejla proslavi kao vrsna pjesnikinja tragični slučaj njezine ljubavi. Ona se je zaplela u ljubavnu mrežu s pjesnikom iz svog plemena Teubom,[4] koji je zbog vanrednih vrlina prozvan *Fetel-futjan* (mladić mladića – najbolji mladić). Kako je njezina ljubav bila iskrena i bistra, tako je i on gorio za njom u iskrenom ljubavnom žaru. Ova su dva srca kroz cio svoj život izlijevali žar svoje ljubavi u bisernim stihovima jedno prema drugom. Kao što se često dešava da iskrsnu nekakve zapreke koje onemoguće sastanak zaljubljenim srcima i ostave ih da do smrti tuže jedno za drugim, takva je sudbina zadesila i njih dvoje. Lejlini roditelji nijesu dopustili da ona ode za svog dragog Teubu, nego je prisiliše da ode za drugog. Ona se pokorila nepravednoj želji roditelja, ali je i dalje ostala vjerna svom Teubi. Valja istaknuti da su ova dva srca čeznula jedno za drugim sve do smrti, vodeći poštenu ljubav. Naime, ona je ostala vjerna svome mužu, a i on je poštivao bračni zakon, te i pored toga što su im nekad bile povoljne prilike, nijesu imali tješnjih odnošaja. Poslije njezine udaje vrlo su se rijetko sastajali, jer ga je progonio njezin muž.

Lejla je spjevala cio niz lijepih tužaljki poslije smrti (pogibije) Teubine, a čim joj je pala zgodna prilika posjetila je njegov grob. Pristupivši grobu, viknu s

[4] Ibn Kutejba protivno tomu veli da je Teuba bio hajduk, te da je stoga i poginuo (*Eš-širu veš-šuârau*).

deve: *Selam alejk, o Teubo!*, ali pošto nije čula odgovora, okrenu se društvu koje je pratilo i reče: Ja nijesam znala do ovog časa da Teuba nije bio moj iskreni ljubavnik! On mi u jednoj pjesmi kaže:

Da me Lejla pozdravi,
Kada budem u zemlji,
Srdačno bih pozdrav prihvatio,
Iľ bi joj se sova,
Kraj mog groba,
Svojim tužnim glasom odazvala.

U času kada je ona to govorila, poletila je iz obližnjeg grmlja jedna sova koja se poplašila od prisutnih, te poletivši prema Lejlinoj devi, poplaši je, a deva se trgne i obori je. Lejla je pala na Teubin grob i na mjestu ispustila dušu, uvjerena da je Teuba bio njezin vjeran ljubavnik, te su je i ukopali kraj njega.

Lejline i Teubine pjesme, te njezine tužaljke i drugo izložio je Ebul-Feredž Isfahani (umro 356. H.) u 10. svesku *Kitabul-eganija*.

Lejla Kršćuka

Ona je iz Taglib plemena, a živjela je u umejevićkom dobu. Pored toga što je bila dobra pjesnikinja, vrlo je malo sačuvano njezinih pjesama.

Lejla Amirijja

Ovo je poznata Lejla iz priče *LejIa i Medžnun*. Većina učenjaka ističe da su priča o Lejli i Medžnunu i njihove ljubavne pjesme umotvorina neke nepoznate osobe i da su to sabirači arapskog narodnog blaga popisali onako kako su čuli, te da Lejla i Medžnun nijesu historijska nego umotvorna lica. Neki pisci, protivno tomu, tvrde,da su Lejla i Medžnun istinske osobe iz plemena Amir, da je njihova ljubav istinit historijski događaj i da su živjeli pod konac umejevićkog doba. Poznati islamski pisac Ibnu Kutejba (umro 276. H.) u djelu *Eš-širu veš-šuarau* (Pjesma i pjesnici) veli:

„Medžnun, to je Kajs sin Muazov, a neki vele sin Mulevvehov, iz plemena Amir. On je najbolji pjesnik, jer su mu poklonili pjesnici svoje mnoge lijepe pjesme (tj. njemu se pripisuju mnoge tuđe pjesme)". Zatim citira neke pjesmice od

pojedinih pjesnika, koje se pogrešno pripisuju Medžnunu. Iza ovog u kratkim potezima prikazuje Medžnunov život i ljubav s Lejlom, te navodi neke njihove kraće pjesmice.

Zihni ef. (umro 1329.) također pretresa ovo pitanje u *Mešâhîrun-nisau* (Znamenite žene), te smatra događaj istinitim, ali u kojeg se pomiješalo mnoge neistine. Zatim citira neke Lejline i Medžnunove stihove, kojih nema u bejrutskom izdanju Lejlina i Medžnunova divana. Bez obzira na to koliko je u tom faktične istine, *Lejla i Medžnun su postali poslovicom ljubavi na Istoku*. Sama pak ova je priča doživjela na arapskom originalu preko stotinu izdanja. Taj je materijal prepjevao i preveo turski pjesnik Fudulija (umro 971. H.). U najnovije doba je obradio to gradivo na turskom jeziku Sulejman Teufik i izdao 1327. godine.

Priča Lejle i Medžnuna u najkraćim potezima

Prema toj priči, Medžnunu je ime Kajs. On je sin nekog veoma bogatog šejha, starješine jednog velikog roda iz plemena Amir. Ta su plemena obitavala između Bagdada i Basre. Šejhu tj. ocu je ime Mulevveh. Pošto on nije imao djece, činio je sve moguće, išao je liječnicima i hodžama, dijelio je velike milostinje, klao kurbane (prinosio žrtve) ne bi li mu Bog dao dijete. Bog mu daje jednog sina, kao zlatnu jabuku. On ga sobom odgaja, nemilice rasipa novac i drugo, kao milostinju za njegovo zdravlje, priređuje veliko veselje prigodom njegova suneta, zatim ga daje u mekteb (školu), gdje dječak izvrsno uči. Kroz kratko vrijeme u isti mekteb polazi ljepotica Lejla, kćerka Mendije, bogatog starješine jednog drugog roda iz plemena Amir. Djeca su se već u školi zaljubila.[5] Kada su poodrasli, pročula se njihova ljubav. Mendija zabranjuje Lejli pohađanje mekteba. Sada počinju Lejlini i Kajsovi tužni dani. Kajs dolazi da je vidi, ali ga tuku i odgone. On dolazi tajno, ponekada se oblači i u prosjačko odijelo te dolazi, tuži ljubavnu bol i izlijeva je u stihove. To isto čini i Lejla. Kajs poludi, ostavlja roditeje, ide u pustinju i svijet ga proziva Medžnunom (ludim).

Boraveći u pustinji opazi gazele, te im u zanosu pjeva i pita ih je li njegova Lejla od njih ili pripada ljudskom rodu. Vidi golubove gdje lete prema Lejlinoj kući, te ih dozivlje da joj ponesu njegov pozdrav. Nakon toga nalazi ga otac u pustinji i moli ga da ide kući, ali on neće. On ga uvjerava da je Lejla kod njihove

[5] Neki pisci ističu da su se oni zaljubili čuvajući ovce.

kuće i tako ga odvede. Zatim otac ide i prosi Lejlu.[6] Njezini roditelji neće ni da čuju o tome, jer da je Medžnun lud. Sada nastaje još veće jadikovanje dvaju zaljubljenih srdaca. Zatim se nekom prilikom sastaju, ali se obadvoje izgubi i padne u nesvijest. Lejlu rastiru vodom i nose, a on ostaje ležeći. Kasnije se i on osvijesti, vidi da nema Lejle, pa gorko cvili i, onako izvan sebe, odlazi i luta, a ni sam ne zna kuda ide. Medžnunovi roditelji idu na sve strane i traže pomoći i lijeka svome jedincu. Na koncu ga otac vodi svetom hramu, Kabi. Tamo se moli Bogu za njega i upućuje sina da i on zamoli Boga. Medžnun skromno pristupa hramu, cvili i plače, diže ruke i ovako se moli:

O visoka i presveta kućo,
Mihrabu velikana.[7]
I hramu sreće i napretka!
Na licu zemlje crna sjeno od ambre,
Ti ružice gospodstva i sreće,
Blagajno bogata dragocjenih milja,
O vječna drugarice mojih veljih jada!
Obukla si na se crno odijelo
I sakrila tajnu ljubav svoga srca.
Zaklinjem te Bogom, kog voliš na zemlji?
Tvoja je ljubav u nebu primljena,
Postala si ovdje narodnim svetištem.
O svevišnji Bože, ovog Ti Harema![8]
Ovog Ti visokog i svetoga hrama!
Uvećaj, uzvisi ljubavne mi muke,
Privikni mene zauvijek s njima.
Uvećaj moju ljubav prema Lejli
I vječno mi se u njoj ti ukazuj!

Kada je vidio nesretni otac kako mu sin moli, spopale su ga grčevite muke i pao je u nesvijest. Medžnun izađe iz Harema i ode u pustinju. Jadni otac vrati se bijedan i tužan kući, a Medžnun luta po pustinji i šumama i tuži za Lejlom.

[6] Neki pisci ističu da se je za njeg zauzimao jedan strani čovjek po imenu Nofil i da je on išao u prošnju.
[7] Mihrab – sveto mjesto.
[8] Harem – dvorište oko Kabe.

Ovako lutajući nabasa jednog dana negdje u šumi na jednu u gvožđu uhvaćenu gazelu. To ga posve rastuži, pa nastoji da je spasi, ali ne može jer je fizički malaksao. Stoga sjedne kraj nje, s njom se razgovara i jadikuje, stane je tješiti i obeća joj da će je spasiti i omogućiti joj sastanak sa njezinim dragim. U taj čas dolazi lovac. Medžnun mu prigovara da je kamena srca kad može nevine duše rastavljati od njihovih ljubavnika i ubijati ih. Lovac se izgovara da mu je to zanat, da s tim hrani neopskrbljenu djecu. Medžnun ga zamoli da je pusti, a on odgovara da ne može, jer će mu onda ostati djeca gladna. Medžnun ju je na to kupio od njega i dao mu za nju svoje dragocjeno odijelo, a ostao je u gaćama i košulji. Lovac ode, a Medžnun zagrli i poljubi gazelu, te je pusti i osjeti se sretnim, što će se ona opet sastati sa svojim dragim. Pošto se gazela upitomila, nije htjela da ide od njega, nego ga je pratila.

Zatim Medžnun zatekne još jednog lovca, koji je uhvatio goluba. Medžnun zaplače i zamoli ga da pusti goluba, jer je veliki grijeh rastavljati zaljubljene parove. Lovac to odbija. Medžnun kupi goluba i dade mu za njega jedino što ima, a to je biserna narukvica s ruke, koju po običaju nose bogati Arapi. On pušta goluba i zamoli ga da ostane kod njega. Golub se pripitomi, te ostane uz njega. On ga poslije pošalje svojoj Lejli da je vidi, jer će, veli, biti sretan ako gleda barem oči koje su vidjele Lejlu. Njemu se na to pridruže i druge životinje. On s njima živi i razgovara se.

Ovako lutajući dospije u neko polje blizu Lejline kuće. Tu ga zadesi neki prosjak varalica, koji je vodio u lance svezana jednog čovjeka koji da je osuđen na smrt, ali da prosi novac radi iskupljenja svoga života. Medžnun zamoli toga prosjaka da njega sveže u te lance i da tako s njim prosi, a da će mu on pokloniti svoj dio uprošenog novca. To Medžnun čini iz razloga što se nada da će na taj način vidjeti svoju Lejlu. Dotični prosjak primi njegovu ponudu i povede ga svezana od kuće do kuće i na koncu dospije do Lejline kuće. Opet se vide i obadvoje padnu u nesvijest. Zatim on opet ode da provodi život u pustinji.

Iza toga udadu Lejlu njezini roditelji za nekog Ibnu Selama. Lejla nije htjela da ide, zato plače i kida haljine sa sebe, ali je oni nagnaju i ona ode. To čuje Medžnun, te joj pošalje pismo u kojem je prekori za nevjernost i izdaju. Ona mu odgovori da mu je ostala vjerna, da ga nije izdala, da za njim isto tako gori i čezne kao i on za njom. Lejla zavede svoga muža i kaže mu da se njoj ukazuje svaki čas neki demon (džin) koji traži da ona bude njegova, a ako se dopusti ikome drugom, da joj prijeti smrću kao i onom ko bi joj se primaknuo. Stoga se njen muž susteže, ali čezne za njom i traži joj lijeka na sve strane. Ona ovako dobije

priliku da plače i izlijeva svoju ljubav za Medžnunom. Po cijele noći ne spava, razgovara se s mjesecom i leptirom, koji oblijeće oko svjetiljke. Zavidi leptiru. On doduše izgori u ljubavi, ali se tom prilikom sastane sa svojim dragim, a ona gori bez sastanka.

Medžnunov je otac međutim ostario i iznemogao i pod svoje stare dane opet potraži sina, nađe ga u vrlo hrđavu stanju, zamoli ga da ide kući, ali on neće. Tužan otac vrati se kući, razboli se i spominjući sina umire. Medžnun dođe na njegov grob i plače. Međutim, umire i Lejlin muž, Ibnu Selam, a i njega je umorila Lejlina ljubav. Iza toga dođe Lejla u pustinju i nade Medžnuna. Jedva se prepoznaju, jer su obadvoje uvehli i izgorjeli u ljubavnom žaru. Ona mu se ponudi, ali je on fizički iznemogao i neće nezakonita sastanka. Ona se na to vrati i umire u najžešćim ljubavnim bolovima. Medžnun dođe na njezin grob, bolno zacvili i zaplače, kroz gorak plač izgovori nekoliko gorljivih stihova, sruči se na njezin grob i umre. Vjerni Medžnunov prijatelj i listonoša Zejd podiže turbe (mauzolej) na njihovu grobu i ostade kao čuvar turbeta. On je zatim usnio Lejlu i Medžnuna u Raju, te priča svoj san, zbog čega počinje svijet hodočastiti turbe.

Lejla bintu Tarif

Ovo je sestra Velida ibn Tarifa iz plemena Taglib. Velid je jedan od najistaknutijih vođa iz Havaridž zvanog islamskog raskola. Kako je on bio dobar junak i pjesnik, tako i njegova sestra bijaše rijedak pjesnik, a pokazala se i kao dobar junak i vojskovođa.

Lejla nije bila poznata sve dok se Velid nije digao protiv halife Harun-al-Rašida. God. 178. po Hidžretu digao se u Džeziri Velid protiv halife, a odatle je prešao u Ermeniju i Azerbajdžan. Halifu je zabrinuo Velidov ustanak, te je odmah opremio veliku vojsku proti njemu pod vodstvom istaknutog vojskovođe Jezida ibn Mezida. Pošto je Jezid vidio da je neprijatelj vrlo snažan, počeo je zatezati s otpočimanjem rata, u namjeri da se što bolje pripremi. Radi toga je doskora optužen na dvoru da zateže s ratom profiv Velida, jer neće da ratuje protiv čovjeka iz svog plemena. Harun je zato upravio na Jezida jedno vlastoručno pismo, u kome ga prekori, zaprijeti mu i naredi da odmah počne sa vojnom oporacijom. Jezid je izvršo halifinu zapovijed i počeo s vojnim operacijama.

Godine 179., u mjesecu ramazanu, bila je odlučna borba, gdje je Velid poginuo, a na njegovo mjesto prođe Lejla kao vojskovođa. Iako se ona istakla kao dobar vojnik, ipak je bila pobijeđena. Kada je Harun primio vijest o pobjedi i

Velidovu glavu, odmah je još u ramazanu krenuo u Mekku da zahvali Svevišnjem kod Svetoga hrama, gdje se zadržao sve do vremena hadža. Lejla se iza toga sasvim povukla, zamijenivši pjesmom mač i koplje, te je do smrti pjevala protiv režimu i halifi, a uz to je spjevala mnogo tužaljki za bratom. Među njezinim pjesmama je osobito lijepa jedna tužaljka od 18 distihona, iz koje su citirana slijedeća dva stiha u stilistici kao primjer retoričkog pitanja zvanog *tedžahulul-arif*:

Aoj, bilje, doline Habura[9]*,*
šta je tebi; te si izlistalo,
kao da ne tužiš za Ibn Tarifom?!

Lejle medu Turcima

I među Turcima, u Carigradu, pojavile su se dvije pjesnikinje sa ovim imenom. Prva je kćerka Morali-zade Hamid ef., koji je u svoje vrijeme bio veliki vezir. Ona je bila dobra pjesnikinja, čuvstvene, lirične pjesme. No iz nekojih njezinih pjesama vidi se previše raskalašenosti. Ona nije bila sretna u bračnom životu, te je ovaj stoga bio vrlo kratak, a dočekala je priličnu starost. Godine 1264. po H. otišla je Lejla s ovog prolaznog svijeta, ostavivši iza sebe uspomene svojih čuvstava i misli u jednom lijepom *divanu* (zbirka pjesama). Njezin je divan odštampan, a veli se da je u njemu najljepši ovaj distih:

Nemoj srdit dragoga, da se ljuti na te
Eto, to je finoća na prolaznom svijetu.

Priča se da se bila zaljubila u nekog lijepog dječaka koji je trgovao sviećama. Pošto je dotični dječak bio previše mlad, a valjda i iz nekih drugih razloga, nije mu otkrila ljubavi, nego je samo češće dolazila u radnju i kupovala svijeće. To je opazio neki dosjetljiv susjed i, upozorivši dječaka, dao mu sljedeći stih da joj ga reče prigodom njezine posjete:

[9] Habur drvo – lotos, koje je visoko jedva koliko čovjek. Cvat mu je bijel, a plod crven i jede se. To drvo raste u južnom i srednjem morskom predjelu. Habur je ime jedne rijeke u Džeziri, tako se zove i jedna dolina kod izvora te rijeke. Uzima se da se u stihu misli na drveće i bilje u toj dolini, jer da je Ibn Tarif tu poginuo, a moglo bi se uzeti da se tu dozivlje lotos koji raste oko njegova groba.

Nemoj gledati toliko u svijeću mog lica, jer će ona spržiti.

Kada joj je dječak rekao taj stih, ona mu odgovori:

Kad izbiju tvoje nausnice, ti ćeš mene sa svijećom tražiti.

Druga Lejla je kćerka Hekim Ismail-paše, koji je u svoje doba bio šef javne sigurnosti. Ona je rijedak pjesnik najnovijeg doba na istoku, a odlikuje se i naučnom spremom, te poznavanjem jezika i drugim vrlinama. Zihni efendija se ovako izražava o njoj u a zatim citira njezinu jednu veoma lijepu pjesmu, koja se ovako završuje:

Ne varaj se i ne misli
Da ne može osvojiti
Lejla sve kameno,
Jer strelica uzdaha
Može lako probiti
I čelik i mramor.

Ilijas Dobardžić

Jeseni i sjećanja u životu Omera Tanja

I

Dvije godine poslije nego što je dolazio da miri ustale i nepokorljive Kaliće, Šemsi paša je nenadno opet došao u Akovo. Te godine došao je rano s jeseni (čim su se počeli žnjeti kukuruzi), sa šesnaest tabora askera, i prošao za granicu da uguši nadiranje Crnogoraca koji su navaljivali od Tare ka granici i da kazni raju što ne brani Crnogorcima da propadaju s ovu stranu. Bio je mrk, taman i ćutljiv, ljut na raju. U očima mu podrhtavalo nešta drska i osvetljiva. Ovaj običan seljak, koji je radi toga jer je bio blizu Arnautluku, a bio je rodom iz kraj Ronsaja, Biševac, dobio je bez škole i zasluga titulu i čin paše u vojsci i radi toga napinjao se da pokaže pred narodom svu svoju snagu i uzdržljivost u teškom poslu što mu ga je sultan povjerio. Poslije je bio direk sultanu Hamidu ko po jedan. Bio mu pouzdan kao svoj čovjek u svima sultanovim tajnim i javnim potrebama. Visok planinac, očiju natmurenih iz kojih sija žudnja za slavom i osvetom, ulijevao je svojom pojavom strah i poštivanje. Obijesni, lukavi i šeretli, Kalići i drugi Kolašinci bojali se njega kao sablje pod grlom. Ni pogled mu nijesu mogli izdržati, a kamoli protusloviti mu. Bio je on strah za njihove nesmirene naravi i čudne pojmove o sultanu i sudu.

I one godine kada je otišao da ih stišava, mrko ih je pogledivao i savjetovao da budu mirni i snishodljivi, pokorni sultanu i sudu, pa će njihovim željama biti udovoljeno. Govorio im s prva očinski, meko i vješto, a poslije kada ih je potčinio, izlio je svu jarost na njih. Povezao ih u lance i sveo u kasabu. Išli su visoki, pokunjeni, spori u hodu, a okolo njih i za njima bili su askeri kordunaši.

Poredani, obučeni u bijele i crne suknene haljine, koračali su, a oči im nekamo zverasto, potuljeno i sa osvetom sjale i pogledavale kasablije i askere kordunaše oko njih. Bili su gnjevni na kasablije što su Šemsi pašu doveli i na askere

što ih sprovode. I u tome sopstvenome stidu pred sobom, pred svim oko njih i u njima što se događa, oni su priželjkivali samo jedno: da pobjegnu, da se dohvate gore i hajdučije, pa poslije neka Šemsi paša Biševac pošalje na njih i sto tabora askera, oni će mirno sve to sačekati i suprotstaviti se toj gomili ljudi što je ropski pokorna lukavome Biševcu. Činilo im se tako.

A dvije godine iza toga, kada Crnogorci zaposjedoše utvrđenja na granici, počeše opsijedati sela i primicati se kasabi, oni drugčije pomisliše. Strah pred nečim strašnijim od onoga što se prije dvije godine dogodilo i briga za svoju sitnu i nezaštićenu čeljad, maloljetne, ostarjele, za ženama, sestrama, braćom, majkama i drugima svojama, prekide svu srdžbu na Šemsi pašu. Tako oni, brzo i odjedanput, izgubiše borbenost i odlučnost na sve moguće obrte i načine koje su zamišljali samo da se suprotstave i dadu krvavi otpor sijedome paši.

Promijeniše se oni, promijeni se kasaba, a najviše Omer Tanjo. On te jeseni, kao i prvih, postade ćutljiv, žalostan, uvučen u sebe i neki njemu, samo njemu poznati svijet. I te jeseni ni jedne noći ne usni san kao luđi i žive satvori. Prostenja, prosanja san, težak jesenji, pun užasa i strave. Taman da zaspi, a sablja mu sinu pred očima, on se preplaši, prokriči se i probudi. Vidi sve je kao prije. Soba sama, pusta, i on sam, samcat, tužan, uvučen u sebe. I sve tihano, tužno nesvjesno. Jesen u baščama, jesen u granama, jesen u njegovoj sobi i duši njegovoj, jesen u cijelom Omeru Tanju. Zaboli ga ta jesenja tuga i on zaželi smirenje bar u snu. Opet sanjari, a sablja mu se u sjaju pred očima sija i savija, previja i blješti u lomljenju i vijanju.

Omer poslije vidi u snu kako mu oca vode na stratište, crveni se na visu, gore više graničnih hanova, kao makov cvijet njegov fes, a Omer sluti na krv i bojevi mu u glavi dođu svježi, kao što mu ih je djed bezbroj puta prepričavao u djetinjstvu. Poslije Šemsi paša dojahuje, vija se pod njim konj, kao pod slamkom, lako mu i poskakuje, a Šemsi paša ga plaši i prijeti mu: „Ubiću i tebe kao oca ti! On nije slušao sultana pa ni ti. Stiće te očeva sudbina. Zato, počuj me, o počuj me, Omere Tanjo!“ Sve tako noću snijeva, a danju raspreda snove. Kad granicom prolomi top i jauk od čeljadi pređe na ovu stranu, u njemu se nešta teško, glomazno, a tužno stropošta. Oćuta on to i poblijeđe. Zažali za prošlim danima i jesen mu prolazaše sa teškim mislima u glavi.

Jesen je bila rodna, topla i suha, bez kiša, a puni se kasaba Kolašincima. Dovažano je žito, sijeno, povrće i voće. Sitne i krupne seljačke stvari. Dojavljivana stoka, ovce, koze, goveda, konji, sve se to sleglo u kasabu i kasaba je urnebesno vrela od tog pridolaska svijeta: ljudi, žena, djece, ranjenika, bolesnika i

onemoćalih starih žena. Došli su dani pribojavanja da će sve proći: čitluci, njive, kuće, cijelo imaće, a vrh svega glave ljudske. Zato ova jesen i nije bila kao prošle jeseni u kasabi. Zamuča jesen, zavali se neka tuga u stranama i bol zakorači svuda.

A prve jeseni dolazile bi kao radosti i osvježenja od ljeta, sparine, poslova i opštih briga. Zamirisali bi sokaci od sijena rano pokošenog, još zelenog, u kolima što se pronosilo, druga bi kola zaličala pod teretom žita, zapucale bi pod nogama prolaznika špice od raznoga voća, djeca bi uzvriskala trčeći za kolima, djevojke bi zakliktale, zaradovale se, osjetile radost života i snagu milovanja i jesen bi zacarevala našom kasabom. Zapjevale bi djevojke pjesme o jeseni, o sjetvi i žetvi kukuruza, o branju i rodu voća, o ašikovanju, ženidbama i udadbama i mladost bi još podmlađena ušla u njih kao radost i zanos za življenjem. Tada bi uzdahnuo samo Omer Tanjo. Uzdahnuo teško i zaplakao se. Zažalio bi za prošlim ljetnim danima kao za svojim poznanicima, za svojim pomrlim ocem i majkom, za onima na čija imena i sjenke u sjećanju, u životu, sjetno i pojmljivo zažalimo što nijesu među živima. Tako bi zažalio za ljetnim danima provedenim u pijesku kraj rijeke u sunčanju, kada se tijelo isparava i postaje pokretnije, glađe, smolastije i elastičnije. Jače za pohotom i uživanjem. Raspare se svi damari, okruća snaga, mladost se pojavi u različitim željama i Omer bi tada htio da to ključanje krvi i mladost ugasi. Skakao bi u rijeku, ronio, poslije preskakao s krša na krš i u sunčana ljeta radost mu se ponovno razlila svuda, u njemu, izvan njega, po vodi, treperila ponad vode i nalazila oduška u pjesmi.

Lijepo ti je rano uraniti
đe bećari piju amberiju,
amberiju i ljutu rakiju,
hej, Zarfo, hej!

Momci bi prihvatili pjesmu i uzdigli je. Lim bi bio rijeka što gasi razuzdale mladosti i nabrekle damare. Poslije sa momcima akšamlučio, jahao konja, išao u lov, volio đevojke i život ga svega ispunjavao. Bio je bogat, mlad, a lijep. Zavoljele ga djevojke. Htio je poslije,da se smiri, oženi i izrodi djecu. Majka ga zaklela: Sine, ne uzmi Emiru Šahinovu, tako ti majčina mlijeka. Ne uvedi mi sirotinju u kuću. Poslušao on majku i ne oženio se s Emirom. Poslije bećar Turko zaprosio Emiru, Omer ga strašno zamrzio i prve noći, kada su mladence htjeli da svedu u đerdek, on ubio Turka, djevojku probo nožem i odležao u zatvoru

puno godina. I tada, poluviječan, počeo da razmišlja o životu i prošlosti, o ljetima sunčanim na rijeci.

Zato sada u jesen on, kao i prošlih jeseni od toga slučaja, osjeti neku žalbu za životom što mu prolazi dosadno, uvijek jednako, a pusto. Jesen bi mu došla kao smrt na glavu, utanjila mu obraze, utušila radost i sjaj u očima, a strepnju i strah zasula u srce. Osjetio bi hladnoću i strah pred nečim što ga goni i što će da mu se dogodi... Poblijedio bi, pokunjio se i zavolio samoću. U te dane kada je počeo seljački svijet zbježavati u kasabu, on nasluti kako će i na njih jednoga dana tako reda doći. Uzvrpolji se, na čelu mu se nabra mnoštvo bora i misao mu pobježe nekud daleko u prošlo. Sjećao se kako je kao šesnaestogodišnjak prebjegao ovamo sa svojima, iz Nikšića. Kako je ostavio njive rodne, livade zelene velike, okružene vodom, a po strani gajem. Čardak bijel, visok, što nadvisuje sve kuće mahalske. I ta pomisao iz djetinjstva još ga više zabrinu, zažmuri, oči mu se još više nabraše i ne prestade da plače. Ajah, smrti slatka ti si, ama te nema. Prošla rabota!

Otišao Nikšić, otišla i Međedonija! Mučili se, ne mučili, naše je prošlo! I lice mu biva žutunjavo i blijedo, a oči mu mirno žmirkaju, usta se jedva primjetno pomiču i on, po Bog zna koji put, izgovara: „Ehe, Šemsi paša, diko naša; gdje si bio, gdje si vojsku izgubio...“

I tako, sumoran i žut, provodi jesen u teškim mislima o ratu i bježanju, o Kolašinu i predaji Nikšića. A ta jesen puna roda, zlokobnih slutnja, puna jezivih priča o graničnim napadima i sukobima, utuli u svijetu svaku pomisao o boljem. Nastade strah i pribojavanje kao pred teški trenutak, pred sudnji čas, smrtni dekik. Svi se sneveseliše i osjetiše kako im u nutrinama nešta bijesna rovari i lupka kao sat brzo. Taj nemir unišao u njih i bat se uspinje do mozga i moždanih damara. Čini im se. Misao se tuli u zavojima i kida. Strepnja još više raste, jesen strahom ponijela. Vidi Omer velika kola kukuruza kako promiču sokacima. Vreće nemarno preturene i natrpane, kola škripe i ciju̇u pod teretom, a djeca se igraju rata. Bacaju se kamenjem i špicama od šljiva. Dozivaju se. Digli drveta u vis i oponašaju ratnike s puškama.

Kažem ja tebi, Osmane jadan. Rođeni smo da patimo. Preturamo ti mi godine i nedaće danomice preko leđa. Preko ovih naših zgurenih i otrpjelih leđa kao peruške. A opet osjećamo kako nam biva sve to manje života. Nestajemo, čilimo (postajemo manji), postajemo tuđi i sami sebi. Žalujemo, ali se opet nečemu nadamo. Pomišljamo: e, doći će još jednom, doći će taj dan željeni. Granica nas je u zaranku života krvlju i osvetom zadojila. Muke smo pretrpjeli, jadili se, mučili

se. Proskitali se, raskućivali se, brale. Teške su nam tegobe, ne bismo ih mogli podnjeti da su nam srca kao planine. Rodile nas majke brzo, bojale se preći će granicu, nadale se doći će, strepjele zaturiće boj. Život nam je prošao u huki i zujanju kuršuma, kao da smo bili u rovu.

Na krv smo se navikli kao na vodu i med. Okrvarili smo se kao kasapi. Poživinčili smo se, jadan! I životinja ima dušu i spokoj, a mi je nemamo. Nemamo, kažem ja tebi. I životinje se smire, a mi nemamo smirenja. Ni da dahnemo kao ljudi i živi stvorovi. Ni da zaspimo. Taman da pritvrdimo san, a puške začujemo granicom. Ljudi pobjesne i podivljaju i jauk prolomi strapama. Granica se zapali i nebo prema zapaljenim vatrama čudno zasvjetli i zasvjetluca. Zažari se i zacrveni. Planinama zavlada očaj i muk, a katuni se uzvrpolje i ožive. Svi se okupljaju: domaćini, žene, djeca, čobani, sva čeljad. I oni tada zaborave na ljeto, provedeno pa širokom planinskom visu. A sve se to događa iznenada, ovako. Kad paši poliježu, oni se dovuku i upale prvi. Poslije mi, pa oni, i pucnjava se prolomi u noć.

Nije ni ova zemlja kao druge. Prokleta je, ukleta kao nikakva. Krvlju osvojena, krvlju zalivena, krvlju otkupljena. Popršteni smo krvlju kao kasapi. Krvavi smo mi i na Boga kada pomišljamo. Krvavi, velim ja tebi. Sve o tom razmišljam i misli me vode u staro. Obijele danju rudine bjelinom vune od ovaca, a goveda zamuču brdom. A noću? Utiša noć, utiša pa kao da prah sipi sa uspomena, pomiču mi se godine, povraćaju se u staro, unazad. Zavalim se u šilte, a misli me vode u staro. Pomišljam na bojeve i junake, na oružje i konje, a sve mi jedan po jedan vaskrsavaju. Naso, visok kao bor, silovit, jak kao div. Čakšire mu kratke do koljena, sa vragešama od koljena dolje. Džamadan čohani, crven, vezen od zlata, sjaji, sjaji kao da iz njega ne bije zlato i žutina no žeravica. Imao je brkove kao velike prameni vune, a nos kao u orla, orlušast, nosonja je bio. Oči mu čas mirne; zažmiri pa kao da pritaji, sakrije tada svu jarost pod kapcima, a poslije proviri iz njega ljutina i zasvjetlucaju mu kao iskre iz kamena. Naso je bio junak kao nijedan s ovu stranu. Konj mu i nije bio konj. Vila, đavo, živa satvar, što ide zemljom i jedva dotiče tlo. Bili su to sokolovi, junaci i koljenovići. Žalim ih ja, jadan, kao sebe, kao tebe, kao sve ono što nam je prošlo onoga dana kad nam se carstvo survalo. Pa me ta žalba mori, steže i preteško mi biva u nutrini. Ehe, jadni moj svijetu, jadni tvoj lijetu, sokole, Naso, junače, brate!

Svakoga sam oplako one crne noći. Za svakoga po pregršti suza iskapo. Zapala noć, teška i krvava, crna na bojištu bez radosti. Preturam lješine i gledam, raspoznajem ih. Vidim Salka. Ej, Salko, jadna ti majka i kad te posla! Pošo

ti da spasiš sultana, da mu odvratiš armiju i otrov, da mu pomogneš. Šta ti sada pomaže, budalo, jadane, alkane! Lele! Teško tvojoj majci od sad pa dovijeka! Kuku! Njojzi! Usne mu još kao da su žive, pomakle mu se ustranu, pa kao da bi htjele da kažu naslućenu ranu; kuršum ih pogodio i one okamenjene ostale. Oči uprte, zelene, nevesele. Gledaju put, kuda ga je majka ispratila, rano u jutro, puno tuge i teških nadanja. Pokupili su sve same mladiće, neoženjene, jako oženjene, jedinke. Pošli su u kišu kuršuma kao u bašču kod djevojaka. Sa osmjehom na usnama, sjajem u očima i vjerom u svoju snagu. Bili su stasiti, gledni, sokolovi. (Jadne im majke što ostadoše bez svojih krila.) A to jutro svi su uz bubanj polazili, sa pjesmom ih djevojke ispraćale i podsjećale da im se povrate. Mahnule se mahramama pro mahala.

Toga jutra kasaba je bila sumorna kao jesen. Sve se nekuda spremalo, pomjeralo, užurbavalo se i mijenjalo. Sa granice su dolazile vijesti što plaše, sa bojišta pisma puna tuge. Radifa se kupila, a veliki tabori askera, bijesnih i pohotljivih Lazova, dolazili. Svraćali u kasabu, prolazili za granicu i nosili sa sobom jezu i neku naslućenu strepnju. Narod je bio u očajanju i neizvjesnosti. Zavladao je muk i kasablije se zabrinule. Zaptije su nekud iz kasabe odlazile, pa se ponovno vraćale. Šibali kandžijama konje, znojave, velike, koji su kloparali sa pločama teško i zvonko. Sokaci su na časove postajali pusti. Bila se raja sa askerima. Probijali Crnogorci sa drugih strana, a Brzava gorjela kao žerava. Spremala se na posljednji otpor. Htjela je da dadne posljednju snagu i da više ne nagazi Turčinova noga na njihovu zemlju, dok su oni živi, pa kasnije, ako izginu, neka preko njih mrtvih sve zapale i pobiju, oni će mirno čekati dan osvete i slobode. Misle tako Brzavci i juriše. Juriše kao da su od olova. Jure u vatru i kišu kuršuma, a snaga im malaksava. Poslije dolaze pojačanja. Granicom prašti, kordunaši daju posljednji otpor i zora crvena, krvava, prolije granicom ruj.

Husejn Alić

Lički muslimani

Krajiški muslimani nastanjeni oko rijeke Une, te granične rijeke između Bosne i Hrvatske, odnosno između Krajine i Like, jesu većim diielom ličkoga porijekla. Najveći dokaz tome jesu prezimena koja se nalaze u Lici kao i u Krajini. Mnoga prezimena u Krajini imaju ne samo svoje porijeklo u Lici, već se tačno zna i u kojem mjestu. Oni muslimani lički što vjeru promijeniše, ne učiniše to sa svojim prezimenom, nego se to i danas čuva i s ponosom ističe. Puna je Lika muslimanskih prezimena kao što su: Alagići, Aleškovići, Alići, Alivojvodići, Atlagići Bakrači, Bašići, Begići, Bešići, Bosnići, Cepići, Čaići, Čustovići, Delalići, Dizdarevići, Đulići, Hasančehajići, Kasumovići, Kumalići, Kurtagići, Kolakovići, Komići, Muhići, Musići, Mušete, Nemčići, Osmanovići, Šabići, Šerići, Uzunlići itd. Ova se prezimena nalaze jednako na Udbini, Ribniku, Gospiću, Gračacu, Buniću, Raduću, Perušiću i Vrhovinama kao i u Kulen Vakufu, Bihaću, Bos. Krupi, Bos. Novom, Prijedoru, Kostajnici, i Dubici.

To sve znaju braća i sa jedne i sa druge strane. Ko to ne vjeruje, neka obiđe Liku pa će se uvjeriti da je to istina, da to nije nikakvo historijsko nagađanje. Ličani i kao katolici i kao pravoslavni, ili kao Hrvati i Srbi, vole svoje muslimane. Oni su i danas prema nama prijateljski raspoloženi. Lika je davno ispala iz turskih ruku, ali muslimanu prolazniku kroz lička sela i gradove nije se nikad desila kakva nesreća, kakav napadaj, iako je Lika vazda puna vuka i hajduka. Siromašni muslimani iz pograničnih bosanskih mjesta idu u Liku sa tovarom na konju i u kolima punim žita, voća ili kakve druge robe i oni to slobodno prodaju po Lici, a da im niko i ne pomisli da rekne: „Tamo se, Turčine!“ Ličani istinski štuju svoje „Turke“, znaju da su im to jednokrvna braća i mnogi otvoreno priznaju da su njihovi stari bili muslimani. Krajišnici vole Ličane, a Ličani svoje Krajišnike, jer zaista jedni i drugi pripadaju jednome narodu. U prošlosti su se tukli i krv prolijevali u službi tuđe ideje, nametnute jednoj i drugoj strani.

I Krajina i Lika spadaju zajedno u junačke krajeve, oni imaju istih dodirnih crta u sebi, oni su svi otvorena karaktera. Kad su se bili, junački su se bili, kad se vole, upravo se bratski vole. Nema podvala. Krajina bihaćka ima zasluga velikih i za ostale muslimane Bosne i Hercegovine, jer je bila bedem kroz nekoliko vjekova. Nije badava narodni pjevač rekao za Krajinu:

Ovakva je krvava Krajina:
S krvi ručak, a s krvi večera,
Svak krvave žvaće zalogaje,
Nikad bijela danka za odmorka.

Naša braća u unutarnjosti Bosne mogla su se mirno razvijati i dizati tekije, džamije, banje, ostavljati vakufe, učiti na istoku visoke škole i zauzimati još više položaje, a Krajina je kroz to vrijeme sama čuvala granicu i krvavila.

Historijska je činjenica vrlo interesantna da su Turci osvojili Liku i Krbavu u vremenu od 1514. do 1528. godine, što znači da je Lika prije došla u turske ruke nego današnja Krajina (bihaćki okrug). Krajina je još ostala u Hrvatskoj i bila opkoljena sa svih strana turskim tvrđavama. Gradovi krajiški između Une i Vrbasa bili su u rukama hrvatske vlastele: bana Ivana Karlovića, knezova Zrinjskih i Frankopana. Vlastela je sve uložila da spasi svoje gradove od turske najezde, ali nije u tom uspjela. I najzad su, od 1538. pa do iza 1592. godine, pale u turske ruke tadanje hrvatske utvrde: Dubica, Kostajnica, Novi, Stijena, Brekavica, Bušević, Bužim, Cazin, Izačić, Jezersko, Kladuša, Krupa, Mutnik, Ostrožac, Otoka, Peći, Podzvizd, Vranograč, Ripač, Sokolac, Todorovo (Novi Grad), Tržac i najzad Bihać, koji je pao 1592 godine. Bosnu su osvojili Turci 1463., a Bihać je pao u turske ruke 130 godine poslije pada Bosne.

lako je Lika ranije došla pod tursku vlast, od 1514-1528. godine, ranije je i otišla iz turskih ruku. Turska je izgubila Liku 1689., što znači da je Lika bila u turskim rukama svega 160 godina. Opće nazadovanje tursko počinje od poraza turske vojske pod Bečom 1683. godine. Tri godine poslije toga poraza izgubila je Turska Budim. To se tursko nazadovanje proteže dalje na Požegu i Zrinj, dok najzad 1689. izgubi Liku i Krbavu, u kojoj nestade zadnjeg muslimana, jer je bilo pod silu: ili se krsti, ili bježi iz Like u susjednu Bosnu.Kako je u Lici glavnu ulogu igrala Udbina, u kojoj je prema narodnoj pjesmi stanovao Lički Mustajbeg sa svojim junačkim drugovima, to neće biti na odmet ako iznesemo pad Udbine kako to opisuje historik Lopašić u svome djelu *Dva hrvatska junaka*: „Na 2. jula

1689. prešla je hrvatska vojska Pločanski klanac i stigla pred Udbinu i zametnula bitku sa Turcima. U gradu Udbinskom, dosta čvrstu položajem i zidinama, sabralo se bilo do 500 najsrčanijih ličkih i krbavskih Turaka. Grad bi se bio jedva mogao jurišem zauzeti. U njem je bilo i dovoljno hrane; pa zato uvidjevši naši da će najlakše grad predobiti ako opkoIjenike izmore žeđom, zatvore sva vrela iz kojih su Turci vodu dobivali. Turci neprestano puškarahu iz grada. Hrvatska vojska zatvori grad sa svih strana te začepi i zasmrdi vrela okolo grada, koliko je to bilo više moguće. Već na 17. jula bila je na Udbini toliko oskudica vode da su opkoljeni mijesili kruh i pogače samo krvlju zaklane živine. Toliko je Turke žeđa morila da su bili napokon prisiljeni ponuditi predaju grada."

Padom Udbine, najveće utvrde tadašnjeg vremena, nestade zadnjeg muslimana iz Like, koji se rasijaše po susjednoj Krajini goli, bosi, bez ognjišta, bez pare i dinara, napustivši svoje domove, svoje zemlje i svoje blago samo da očuvaju svoju uzvišenu islamsku vjeru. To ih je jedino i vodilo, dakle da očuvaju vjeru i da dođu u zajednicu sa svojim suvjernicima, pa makar kao goli prosjaci. Bog daje nafaku svome robu, i u toj vjeri ostavili su sve svoje, a mnogi i braću, sestre i najbliže rođake, samo da spase dušu i obraz, te najveće svetinje svakoga naroda. Oni su se spasili dolaskom u nove krajeve i izliječili su materijalne gubitke novim radom i štednjom. Od tada je prohujalo punih 250 godina i svak se zadovoljio i pomirio svojom sudbinom. Niko nije više dirao jedan u drugoga, jedino je ostala tradicija kod jednih i drugih da su bili jedno i da jedno nisu više. Dijeli ih vjera. Dijelila ih je dugovremeno i država, pa nisu ni održavali između sebe nikakvih veza. Mi iz Krajine znamo odakle smo, a i oni u Lici znaju da imaju svojih „rođaka" u Bosni i ništa više.

Kako sam i sâm potomak ličkih izbjeglica i kako se uvijek kod nas u porodici znalo da smo došli iz Gospića preko Zelinovca u Kulen Vakuf, to je meni konačno bilo suđeno da iz Zagreba ličkom prugom dođem, 27. jula 1940., i da vidim Gospić, svoje staro ognjište te da posjetim Aliće. Budačka ulica u Gospiću ima devet punih kuća sve samih Alića. Većinom su po zanimanju težaci, a ima ih po državnim službama i zanatima. Nikakve sličnosti nisam našao u fizionomiji. Dva i po vijeka učinila su svoje. Dočekali su me srdačno i milo im je bilo što su me vidjeli u svojoj sredini. Sjedili smo u kući Nikole Alića i razgovarali o svemu. On je čuo za nas. Ima mnogo djece i bavi se težaklukom. Ima 80 dana oranja zemlje. Kuća mu je vrlo čista i uredna, a on jako razgovoran i veoma bistar i nadaren čovjek. Mnogo su politički prepatili. Svi su Mačekove pristaše, svi su Hrvati, svi su katolici. Pri sastanku našem sam mislio na historiju i njenu

moć djelovanja. Upravo ganutljivo smo se oprostili i ponovno jedan drugom rekli: „Zbogom!“ Meni je bila mirna savjest da sam ispunio svoju staru želju što sam vidio staru postojbinu svoje porodice, što sam vidio ognjište na kojem se vatra nije utrnula od našeg rastanka prije 250 godina. Dužan sam i ovom zgodom izraziti svoju duboku zahvalnost g. dr. Ferdi Grospiću, penz. županijskom fiziku, koji me od srca dočekao u svome domu i s njim sam u društvu išao u Budačku ulicu.

Iz Gospića sam produžio ličkom željeznicom do Zrmanje, a odavle preko Donjeg Lapca došao sam u svoj rodni Kulen Vakuf sa željom da još vidim opjevanu Udbinu, koja je daleko od Kulen Vakufa svega 40 km. Mada je Udbina tako blizu mome rodnome mjestu, mada sam odavno imao želju vidjeti taj gordi grad, to mi bi suđeno na 2. augusta 1940., dakle na sam Aliđun, da dođem na Udbinu i da je vidim svojim očima. Bio sam neobično ushićen prirodnim ljepotama ovoga grada. Put preko Donjeg Lapca kroz Kuk planinu je dosta težak i ima mnogo serpentina. Ova je planina stvorena za hajduke da dočekuju prolaznike i stoga se počesto i jave tu.

Kad sam se približavao Udbini, srce mi je igralo od radosti što sam doživio da vidim ovaj opjevani kraj, čija pjesma i sad bodri i hrabri i održava u borbenom stavu naše Krajišnike, koji su i danas još oduševljeni svojim junacima Ličkim Mustajbegom, Hrnjicom Mujom i Talom Ličaninom. Narodni pjevači još uvijek opjevavaju uz šargiju djela ličkih junaka, a ostali slušaju na sijelima s najvećim mirom i napetošću kako će se koja bitka završiti, ko će koga izbaviti iz dugogodišnjeg sužanjstva, ko će oteti kćerku ili sestru kojeg susjednog bana. Milo mi je bilo da sam vidio svojim očima glavni centar ličkih događaja, da sam vidio rezidenciju Ličkog Mustajbega i kulu udbinskih zidara, koja i sad prilično uščuvana stoji i odoljava i vremenu (zemanu) i vjetru i oluji. Ona još jedino čuva uspomenu na ove naše heroje, na ove naše div-junake. Davno sam vidio Mujinu Kladušu, još davnije Talinu Basaću u Orašcu, pokraj Kulen Vakufa, a eto konačno vidjeh i Mustajbegovu Udbinu. Makar Lika bila siromašna, makar najviše obilovala kršem i kamenom ljutcom, ali zato u njoj mogu da žive ljudi tvrdi kao što je tvrd njihov kamen ljutac, a oštri kao što im je oštar zrak, oštra voda, oštra zemlja, oštar vjetar i najzad oštro sunce. Na Ličanima se najbolje vidi kako su ljudi zaista ovisni o klimatskim prilikama.

Udbina leži na jednoj visoravni od 860 m nadmorske visine i nigdje u životu ne vidjeh tako zračnog mjesta. Nad Udbinom se uzdiže jedno brdo navrh kojeg počiva tvrđava, dosta dobro uščuvana, u kojoj su stolovali udbinski dizdari,

a Udbinjani je zovu imenom Kulina. U podnožju brda na kojem leži Kulina nalazi se crkva, koja je podignuta upravo na razvalinama kule Ličkog Mustajbega, tako da od kule nema više nikakva traga. U blizini se nalazi Ogrošovića gaj. Čim to čovjek gleda i promatra s najvećom znatiželjnošću, odmah se sjeća početka svih ličkih pjesama, kako sjede i zabavljaju se Udbinjani:

U begluku ličkog Mustajbega
Uvrh stola sjedi Mustajbeže,
Do njeg sjedi gazi Čejvanaga,
Pa do njega Glumac Osmanaga,
A do njega Grdan Mustafaga,
Do njeg sjedi Kozlić Huremaga,
A do njega Dizdarević Meho...

Kad smo se popeli na Kulinu, takav je jak vjetar duhao, makar je bio i Aliđun, da smo se bojali da nas kuda ne odnese. Sa Kuline se daleko vidi cijelo Krbavsko polje, ravno kao dlan, a okruglo kao tevsija. Posred polja vijuga se kao zmija rijeka Krbava, koja je kao ponornica u to doba bila i zasušila. Gledajući dugo po Krbavskom polju, leglo mi je u glavu da se iz kule Ličkog Mustajbeg, a pogotovo sa Kuline, mogao i bez durbina vidjeti u velikoj udaljenosti junak kako se preko polja primiče Ličkoga kuli na svome malinu, alatu, doratu, putalju ili kulašu. Ime svakoga junaka usko je vezano i s njegovim konjem, bez kojeg ne može biti vojevanja, jer je to bilo jedino saobraćajno sredstvo.

Najprvi je Grdanović Suljo
Na jagrzu ko na gorskom vuku,
Za njim Pločić Bećir na alatu,
Na alatu alabašakastu (žutoglavu),
Za njim Vrčić na klepanu Ibro,
Za njim Nakić Omer na doratu,
Za Omerom Vasiljević Huse,
Za njim Đulić na konju putalju...

Kako je Tale najpopularniji od svih junaka, to ga je narodni pjevač ovako okitio:

Žuto kljuse, ljudurina gruba,
A na njemu loše je odijelo,
Kroz čizme mu propanule pete,
Kroz čakšire ispala koljena,
Kroz dolamu lopatice vire,
A kroz kapu perčin ispanuo,
Na kulašu uzde ni julara,
Đavo odn›o, sedla ni samara.

Ni na moru nisam vidio čišćega, svjetlijega i prozirnijega zraka. Mnogo se vidi u daljinu. Sa Kuline se Iako vide sva sela što su se poredala po obodnici Krbavskog Polja ovim redom: Visuć, Sarajevo, Selišće, Podudbina, Jošani, Rebić, Mekinja, Brdo Vejnovića, Pišać, Svračkovo Selo, Podlapac, Breštani, Brdo Momčilovac, Čajluk, Kurjak, Srednja Gora, Komić, Poljice, Klapavice, Andić, Krčhana i Mutilić.

Udbina je raskrsnica puteva koji vode na razne strane: jedan put ide u Korenicu, Plitvice i Karlovac, drugi na Bunić, Podlapac i Gospić, treći na Medak, Gospić i Gračac, četvrti, po kome smo mi došli, u Donji Lapac, odatle desno u Kulen Vakuf, a lijevo u Bihać, i peti put u Bruvno i Gračac. Ovo su sve dobri putevi. Pjesma pjeva put od Udbine do Kladuše:

Dot[1]e eno Doratagić Ibre
On prolazi Liku i Krbavu
Pa dolazi gori Plješivici.
Plješivicu goru premetnuo
Na Zavalje, više Bišća bjela,
Iznad Bišća pokraj Izaćića,
Do Tršca je satjero kulaša,
Tržac prođe, upravi Kladuši.

Na Udbini žive izmiješani katolici i pravoslavni. Lijepo je mene i moje prijatelje, g. g. ing. V. Petronijevića i H. Zelića, pogostio i dočekao u svom domu ugledni udbinjski trgovac Sava Čvorak i pričao o današnjem stanju na Udbini. Još se nisu utrnule vatre u udbinskim porodicama Mušeta, Alagića, Kovačevića, Osmanovića, Buljića i Bakrača. Ove su porodice katoličke vjere na Udbini, a njihovi plemenštaci su muslimani u Krajini.

Glavnu ulogu igrao je Lički Mustajbeg. On je bio apsolutni gospodar, kojeg su voljeli i slušali njegovi ajani, age i bajraktari i uvijek se odazivali u svako doba njegovu pozivu na vojnu. Po Lopašića navodu, age i bajraktari imali su po nekoliko kuća kmetova – krštene raje. Nad rajom bijahu knezovi kao povjerenici i pouzdanici spahijski. I raja je često ratovala i četovala i imala je svoje zapovjednike. Stjepan Maljković je, uz Uskok Radovana, bio desna ruka Mustajbegova. Age su imale plaću od cara. Kad bi trebalo vojsku podići, Mustajbeg bi pozvao prvake ličke, kako to i pjesma opjeva:

A Mustajbeg ustavi Goluba,
On ustavi udbinjske ajane,
A ajani ustaviše vojsku,
Pa stadoše jedan do drugoga,
Bajraktari jedan uz drugoga,
A sve braća jedan kraj drugoga:
Najpri stade sedam Memičića,
Do njih stade sedam Kozličića,
Do njih stade sedam Kurtagića,
Do njih stade sedam Vraničića,
Do njih stade osam Kumalića...

Ako bi bitka bila zamašnija, još bi pored ličkih prvaka pozvao u pomoć susjedne prvake iz Livna, Bišća, Knina, Vrlike, Glamoča, Krupe, Kostajnice, Vrane i Skradina. Pjesme govore o 64 grada u Lici, ali sam glavne spomenuo na početku ove radnje.

Mustajbeg, kao glava od sve Like i Krbave, vodio je računa o svim događajima, o svim bitkama i o svim sužnjevima što se nalaziše u sužanjstvu kod susjednih banova. Kad je tako došao Čengić Alibeg u ruke bana Zadranina, tad mu ban dovikuje u najvećoj srdžbi :

Zovi meni Juru tamničara
Nek ponese od tamnice ključe,
U kojoj je četerest aršina,
U kojoj je voda do koljena,
Đe plivaju zmije i akrepi,
Na dno ću ga vrći u tamnicu.

Ev' mu vjera zadarskoga bana
Da mu živu izlaženja nema,
Vidjet sunca ni mjeseca neće,
Već mu mrtvu kosti pokupiti,
Pa ću mu ih u havanu stući,
Te prosuti u debelo more.

Na koncu valja istaći, mada su lički junaci raspolagali divovskom snagom, mada su se između sebe pazili kao braća i mada su bili spremni da ginu jedan za drugoga, pored svih tih odlika gubitkom Like nestalo je onaj čas zadnjeg muslimana. Sudbina ličkih muslimana, slična kasnijoj sudbini užičkih muslimana, neka bude u sjećanju svemu našem i današnjem i budućem naraštaju. Bilo je muslimana i u Lici i u Šumadiji, ali ih tamo više nema. Valjevci, Biogradlije, Užičani, Kučukalići i drugi to također dobro znaju.

Danas se svi nalazimo u našoj Bosni i Hercegovini, pa nastojmo da se tu bolje osiguramo, da se bratski slažemo, volimo i pomažemo. Sjetimo se naše prošlosti, pa udesimo i svoju sadašnjost da što bolje osiguramo našu budućnost. Naši su djedovi prolili potoke krvi za ove zemlje, i mi kao njihovi pravi potomci gledajmo da se pokažemo da smo dostojni i da smo pravi nasljednici svojih djedova div-junaka. Nemojmo ni mi biti kukavice, odrodi i izdajnici.

Muhamed Hadžijahić

Đerzelez Alija u priči

Kao što su Srbi učinili Marka Kraljevića junakom nad svim junacima, slično su i bosanskohercegovački muslimani okarakterisali Đerzelez Aliju. Ali ne samo da ime Đerzelez Alije živi u ustima bosanskohercegovačkih muslimana, nego Aliju opjevavaju i ostali, Hrvati i Srbi. Nema seljaka, nema građanina u ponosnoj Bosni i kršnoj Hercegovini koji ne bi znao za njegovo ime. Ogroman broj narodnih pjesama pjeva o Đerzelez Aliji.

Koliko god ima pjesama, toliko ima i priča. Ovdje ću ih navesti nekoliko radi primjera.

U nekoj planini čuvaše Alija ovce. Jednoga dana naiđe pokraj jednog djeteščeta kojemu su sunčane zrake udarale u lice. Aliji se vrlo ražali na dijete i ogradi ga granama da bi ga ikoliko zaštitio. Na Đerzelezovu sreću, to dijete bijaše vilino. Kad to spazi vila, veoma joj se dopade Alija i hotijaše ga nagraditi, pa mu ponudi da izabere što god hoće. Đerzelezu se naviše svidjelo junaštvo i zaželi da ga tim nagradi. Tad ga vila podoji i naredi mu da podigne jednu veliku stijenu koja je bila u blizini da bi okušao junaštvo. Alija je to pokušao, ali bez uspjeha. Tek kad je treći put podojio vilu, podigne stijenu i odbaci je. Potom ga vila dariva novčićem, naredivši mu da sutra na vašaru u Sarajevu kupi šugavu kobilu koja će se prodavati. Sutradan Đerzelez Alija kupi tu kobilu,a ova mu odmah ožrijebi Dorata "što no skače nebu pod oblake":

A koji su najviši pendžeri
U Stambolu na gornjim bojevim,
Sve iskače prema pendžerima.
Sve se kunu mlade Stambolije
Da je krilat Dorat pod Alijom.

Kad je sultan imao bitku s narodom koji je živio u Besarabiji, i Gazi Husrevbeg je s Bošnjacima bio u toj bitci. Jednoga dana zametnu se velika bitka u kojoj Turke sa sviju strana opkoliše. Gazi Husrevbeg, kao glasoviti junak, borio se sa svojim neprijateljem junački, jahao je na svojem atu, držeći u ruci golu sablju, sve obarajući i sijekući što god mu pod ruku dođe: tako je miješao po gustom neprijateljskom taboru. Bivši Gazi Husrevbeg vrlo dobro posustao a neprijatelji ga opkolili, već se i sam bijaše odredio za žrtvu. Najednom opazi Gazija jednog junaka na doratastu konju, koji pod njim letijaše kao munja. Gazija se stade diviti njegovu junaštvu i lijepo mu zahvali što ga je oslobodio od tolike neprilike. Gazija se bijaše lako obranio u desnu ruku, a Alija, jer je to bio taj junak, potеže čevrmu te Gazijinu ruku zamota. Onda se nepoznati junak i dalje prihvati posla i na svom Doratu jurnu među neprijatelja. Neko vrijeme letijaše na bijesnu Doratu po logoru neprijateljevu i ne bijaše žive duše da bi mu na mejdan stanuo; kud god bi udario, stvarao bi sokak da dvoja kola mogu proći. Svi su Turci u njega gledali i divili se njegovu junaštvu. Za malo vrijeme neprijatelj okrenu pleća, ali junak na Doratu za jedan hip iščezne ispred očiju svima koji su ga gledali i željno iščekivali da se bitka svrši, pa da ga upoznaju ko je i odkle je. Uzalud je Gazija pitao i otpremao mlađe da ga traže; sve to zabadava, jer je junak ispred očiju tolikog svijeta iščezao.

Gazija se povrati u Bosnu i dođe u Sarajevo svojoj kući; njegova gospođa ga zapita o bitci, kako je bilo i kako je u njojzi prošao, a on odgovori da je dobro bilo i da ga je nekakav nepoznati junak u najvećoj bitci od dušmana spasio, pa da njega nije bilo da bi zacijelo sva turska vojska izginula i on da bi sam poginuo. Kad Gazija lijepo opisa nepoznatog junaka, reče joj: "Kada sam se u toj bitci ranio, on mi je svojom čevrmom ruku zavio i eno je u bisagama gdje je čuvam kao uspomenu." Gospođa skoči i otvori bisage te izvadi čevrmu svu krvavu i pogleda je, obrnu je amo i tamo, pa reče: "Gospodaru, ja znadem čija je ovo čevrma, ali ne znam kako je u tvoje ruke došla." U velikom čudu upita je Gazija: "Čija? Kazuj bolje!" Ona mu reče da je ovu čevrmu dala njegovu slugi Aliji. Gazija je upita gdje je Alija ovog i onog dana bio, a ona mu reče da dva dana kod kuće nije bio, da je uzjahao na konja i oboružao se, a u koja je doba otišao, to ne zna.

Gazija pozove svojeg slugu Aliju, skoči na noge i reče mu: "Dragi Alija, koliko si godina kod mene služio, da ti platim pa hajde od mene, jer ti nijesi više za mene niti sam ja dostojan da mi budeš slugom. Alija zaplače i zamoli gospodara da i nadalje kod njega u službi ostane. Sve mu molbe budu uzalud. Lijepo se oproste i rastanu.

Citirane stihove (iz pjesme "Gazi Husrevbeg vodi svatove u Stambol" i gornju anegdotu doslovice prenosim iz knjige Koste Hörmana *Narodne pjesme Muhamedanaca u Bosni i Hercegovini*.

Povijest nam kaže da je 1552. godine napao Sarajevo Vuk Jajčanin, kojeg je na Klokotima potukao Đerzelez Alija. O tom kobnom događaju sačuvala se i jedna narodna pjesma koja se nalazi u Hörmanovoj zbirci, a narodna nam legenda priča ovo:

Kad je Vuk Jajčanin popalio Sarajevo, odveo je i Alijinu seju, koja se junački branila dok je trajalo municije iz kuće na Golobrdici kod Sinanove tekije[1], jer je Đerzelez tada bio na putu (u Vojvodini).

Alija je usnio vrlo čudan san, pa se odmah natrag povratio, i tako je brzo išao da je jednom nogom zakoračio sa Bentbaše u Sarajevu, a drugom u Velika Drveta nedaleko od Sarajeva (razmak od više kilometara), gdje mu je sestra kolo vodila djevojkama koje je Jajčanin zarobio. Vuk je odmah počeo da bježi, ali ga je Đerzelez sustigao u Klokotima nedaleko od Kiseljaka, gdje ga je tako potukao da je kršćanska krv iz zemlje klokotala, i radi toga to se mjesto prozove Klokotima. I sad se na Bentbaši pozna jedna velika stopa odakle je Alija zakoračio.

Vrlo često nailazimo na udubine koje su nastale usljed raznih okolnosti, otiske stope, prsta i slično, za koje narod tvrdi da su Đerzelez Alije. Tako su mi poznaze u Sarajevu četiri, Jajcu, Travniku i tako dalje.

Jednom je Đerzelez Alija sijekao drva na Kovačima (nekada su Kovači i Vratnik bili obrasli gustom šumom), a kad mu je neko za to prigovorio, naljuti se i reče: "Ko god se bude penjao na Kovače i Vratnik, noge ga zaboljele."

Prof. Aleksej Olesnicki, čuvar zbirke orijentalnih rukopisa u Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu, tvrdi da je Đerzelez Alija bio historičko lice[2], isto koje i Mihal-oglu Ali-beg, o čijem besprimjernom junaštvu postoji i umjetni turski ep s naslovom *Gazavat namei Ali-beg Mihal-oglu*, koji je spjevao Muhamed ef. Suzi

---

[1] Ta kuća i danas opstoji, a za nju zna i narodna pjesma:
Hajd' otiđi šeher Sarajevu
Do džamije, ama do Begove,
Do ćuprije, ama do Careve,
Otlen brdu do Sinan tekije,
Do avlije Đerzelez Alije.
(Mehmed Dželaludin Kurt, *Hrvatske narodne ženske pjesme*)

[2] "Tko je zapravo bio Đerzelez Alija", XXIX knjiga "Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena", Zagreb, 1932.

Čelebija. Kao historičko lice ne bi bio identičan s Đerzelez Alijom, suvremenikom Gazi Husrevbega i Vuka Jajčanina, ali je osobina narodnih predaja da su im često nesigurni historički podaci, osobito za starije vrijeme. Po Olesnickom, ime Đerzelez (ili u nekim krajevima Đerđelez) nije prezime nego nadimak, sastavljen od dvije riječi istoga značenja: perzijske *gürze* i arapske *lejs*, koje znače *lav*, a obje zajedno imale bi značenje (junak kao) *ljuti lav*.

Huso Salčić

Himber

Pravo ne bih umio da kažem: ili se njegov trošni dućančić, onako trošan i raskliman, obavio oko njega, kao ljuska oko jezgre, ili se on sam u nj skupio, povukao se u to svoje poharano gnijezdo, priljubio se nesvjesno u njegovu prašnjivu unutrašnjost, pa kao da ne postoji na svijetu nešto treće što bi se moglo staviti njima uz bok. I dućan, i on, Halko, stari obućar, imaju u sebi nečega zajedničkoga, posjeduju neke čudne strane svoje, svojstva koja se nekim čudom (a đavo će znati je li to čudo ili nešto drugo, sa drugim imenom) uklapaju, slažu se, tako da čovjek misli da je to upravo jedna nedjeljiva cjelina, koja je tek formalno rastavljena, a u suštini svojoj ona je čvrsto povezana. I Halko je isto kao i ta stara dućanina nekada bio nov, neizderan, pun nekog nevidljivog žara koji zagrijeva nad sobom još nevidljive kotlove, tjera ih naprijed-nazad i vrda željezno, gotovo ludo, sa njima.

Tada je bio život, prijatelju moj! Čovjek zahuktan, u divljem tempu, jurio je životom, prkosio, grozio se, udarao oko sebe pomamno, bijesno; nije štedio snagu u borbi sa neprijateljem, već u oduševljenju, da bi pokazao svoje prezrenje prema njemu, svoje nepostojanje kao pojedinca, nudio mu svoje tijelo, svoju krv, uda... To je Halko sve preživio. Smucali ga Austrijanci po kasarnama, tamnicama, ali ništa... Sve je trpio bez riječi, bez protesta, a onda, najednom, rekoše: *Oslobođenje!* Dahnu dušom; ugodan talas još ugodnije topline prostruja mu tijelom, zatitraše mu predmeti pred očima, pa čisto ne vjeruje. Na ulici pipa rukama druga Iliju, koji se vratio iz Arada, i okreće ga na svaku stranu da se uvjeri je li to baš onaj Ile koji je onako ponosito otišao u Arad.

A onda najednom... Upade u neko mahnito kovitlanje, nesmiljen vrtlog, neko nevidljiv zatitra sa njim kao sa igračkom. Osjeti on to. Osjeti nešto neprovidno, čvrsto pred sobom, neku golemu pokretljivu masu kako juri pred njim, odmiče ispred njega, trči i on za njom, ali nikako da je stigne. I ostao je iza nje.

To je tempo života za kojim je on ostao. Gledao je za njim pogledom punim bola, u svojoj duši plakao, žalio je sama sebe, živ nestajao. Postalo mu jasno da će tako ostati zauvijek. Treba kuburiti, stenjati... I pomirio se sa tim. Postao je dobričina, poznat u čitavoj varošici po svojoj dobroj volji i još boljim cipelama koje je, sve u *lakoj formi*, izrađivao. Omililo mu piće, pa kasnije nije mogao sama sebe poznati bez pletare crnjaka.

Tako danas u dućančiću kvrcka sa šegrtom po nekoj krpljačini, nateže se, stenje. Do njega Bego, preprodavač starih stvari, šćućurio se na tronošcu, rekao bi izgubljen u samome sebi, otegao dugi vrat, pa nekako pohlepno gleda na svijet što promiče ispred dućana. Eto, ta mlađarija, vrije, bukti, razuzdana, mesnata, puna topline i krvi. A ko juče, sjeća se, bio je i on kao oni. Upravo ko juče. Sada, od onoga jučerašnjeg, posjedovaše samo čašu koju mu niko nije mogao oteti. Sve što je imao prošlo je kroz mutan san njegova života, samo ta čaša ostala je još čistija, umivenija...

– Da, da, majstore, – govori Bego, izvlačeći riječi kao iz dubine – juče se to sa mnom dogodilo. Upravo jutros. A i vrijeme je više. Čovjek vidio sve: umijem zaraditi, prodati, što niko ne bi mogao. Ali...

Bego otеže svoj mršavi, žilavi vrat, mrdnu ramenima, pa tiho dodade:

– Zakleli me, pomisli majstore, zakleli me da nikada više neću okusiti vina.

Kao čovjek koji je nešto i odviše vrijedno izgubio, sagnu glavu i zamisli se. Svi šute, samo čekić sa kojim Halko tuče ledere na koljenu zlokobno odliježe dućančićem. Nešto tajanstveno zatitra na Halkinu licu, a onda obješenjački namignu šegrtu.

– A kako to bi, kako te prevariše? – naoko mirno upita, dok je pod tom mirnoćom gorjela radoznalost.

– A kako! Obećo mi svega, i novca, i robe, svega. Svega, samo da se okanim pića. Hodžu doveo, napravio halvu... Te, zakuni se, bogami.

– Ih, ih moj Bego, što si nagrabusio – ironično govori Halko, znajući kako će Bego održati zakletvu.

– Nagrabusio vala, jakako! Ama ne smeta. Zar ću do vijeka tako! A jok, bratac moj, jok, jok.

Opet se zamislio, a Halko samo namigiva šegrtu.

– A znaš, Beg, ti bi se trebao naučiti na himber. Tako da zaboraviš vino. A eto meni baš jutros jedan seljak donio himbera u jednoj boci, pa ne znam šta će mi. Ja ono starinski: vina i svršeno. A bi li ti jednu bukaru himbera?

Beg izvi obrvama, kao da mu je sporedno, odmahnu rukom i procijedi kroz zube:

– Kako hoćeš.

– Dede, Toša, natoči tu bukaru. I vrijeme je više.

Halko je mislio na vino, Beg na himber. Samo kada je Beg prinio ustima bukaru, posumnjao je u himber, ali nije bio načisto da je vino. Salio je u se, krkljajući, čitavu bukaru, ostavio je na pod pokraj sebe i odahnuo.

– Bi li još jednu?

Opet isto sleganje ramenima i izvijanje obrvama. Opet isto salijevanje i krkljanje.

– lh, pobogu brate, majstore, dobra himbera! E znaš šta: u mojih šezdeset i sedam godina ne okusih ga boljega. O, Bože, dobra himbera! Samo ko da malo žesti. Ali ne smeta. De, de, Toša, još jednu mi natoči. De, de, živ bio nani, de! Aha, tako, tako... A ko ono reče, majstore, da ga je pravio? – upita Beg ispijajući treću bukaru.

– Tek, tek, to se nas ne tiče, glavno je da je himber dobar; a Beg?

– Tako, tako, živ bio nani svojoj – govori Beg već zagrijan pićem.

– Nego, ja slabo razumjedoh o onoj tvojoj zakletvi. To bi ti meni trebao natenane, opširno opisati kako je bilo.

Beg je još jedanput vrdnuo ramenima i ispravio se na tronošcu. Na mršavom i ispijenom licu ukaza se malo svježine. Živnuše oči koje su se davno počele gasiti, neki ugodan drhtaj prođe mu tijelom, a onda nevidljiv, tmuran oblak prekri to sve na momenat i zatrpa nekuda pod sobom.

Beg se kajao. Nije mogao to predvidjeti. Kad je osjetio vino, bilo je kasno. Ne bi bilo kasno da je mjesto Bega bio neko drugi. Samo ona rumena tekućina, blistava, zanimljiva, svjedoči da čovjek može bez smetnje, bez ikakve bojazni pomisliti jedanput na svoju malenkost. Kada čovjek misli na sebe, onda se sve gubi sa horizonta, padaju svi obziri, a ono sićušno, golišavo ja postaje za jedan momenat golemo, pa sve predmete zaklanja svojom glomaznošću.

Beg je tražio sebe. Prevrtao je naslage zaborava, vrludao krivudavim, nizbrdnim skalinama, a nikako nije mogao podignuti glavu više sebe, ugledati nad sobom ono što je toliko tražio, pa mu se vinuti, baciti mu se u radosnom grču u naručaj. Za njega je postojao samo pogled niz, pa je tamo sve gledao i tražio sve odgovore. Nije ninašto reagovao, nije tražio nikakva savršenstva, primao je stvarnost objeručke i ispuštao je, a da nije ostavljao za sebe ništa.

Tako se ni sada nije uzbudio kada je vidio da je prekršio zakletvu. I uopšte, zašto se uzbuđivati? Je li zakletva prekršena? Jest! Onda stvar je varena i to se ne da popraviti. Treba se pomiriti sa tim, sroditi se, učiniti da ti taj prekršaj ni u čem ne smeta i nastaviti živjeti. Samo sa ovim posljednjim Beg je bio načisto.

– Eto: on je navaljivao dugo, a ja se branio. Ponudio novaca. A kada se novaca ponudi, znadeš šta bude. Obično se ponuda primi. Vino piti znači posjedovati nešto, držati u stisnutoj šaci koju hiljadu, znači posjedovati još i više. Tako i ja pomislih. I sve se svršilo zakletvom.

Beg prestane pričati, časak pošuti, a onda nenadano upita:

– A je li ostala još koja bukara?

Već zavaljuje jezikom. Ali šta smeta! Zar neće, već za nekoliko sati, biti trijezan kao što je bio prije nego što je prinio prvu bukaru ustima. Ma, zaboga, šta smeta! I onda više neće, eto, dok se otrijezni. I zašto bi pio! Ne, neće, neće... Samo još jednu, samo... Ispije bukaru požudno, upravo salije je u se. I bukaru bi progutao, čini mu se, samo da ima okus vina.

– Ali nijesi nam sve ispričao – podbarnu Halko.

– Da, nijesam... A i što bi ti sve ispričao? Radi čega? – Beg se nage prema Halki i šapnu:

– Nikada nemoj sve reći. Čuj: nikada! Ja to ne volim. Gdje si ti vidio da neko sve kaže? Molim te, gdje? Svako posjeduje nešto svoje, to čuva, slaže negdje na dnu svoje duše i nosi to sa sobom. Znaš već gdje.

– Dobro, dobro... Nego šta bi ti da sada naiđu oni što su te jutros zakleli? Ali pravo kaži, pravo. Nemoj tako uvijati; malo se razotkrij. Mi smo naši, neće niko znati.

– Čuj, šta bi! – raspaljivao se Beg, videći istom sada na što je Halko stvar izveo – Šta bi? O, Bože, mahnita pitanja! Majstore, to je mahnito, ludo! Pitati me šta bi?! A šta bi ti da si na mom mjestu? Ha, šutiš? Ti nijesi u stanju na to odgovoriti. A to je prosto. Čuješ majstore, vrlo prosto. Ja ne bi ništa! Eto ti odgovora. Eto, eto... Ni pomakao se ne bi. Ne, ne. Ako bih iz bukare pio, ne bih prekinuo radi njegova dolaska...

Sada istom po prvi put osjetio je težinu prekršaja. Da je to on sam od sebe učinio, trpio bi, ali na to je navučen od drugog, prevaren. Nešto ga je u srcu zaboljelo, što do sada nije bio slučaj. Trebalo je majstoru pokazati bar koliko toliko volje, pa je svoje posljednje riječi izgovorio čvrsto, sa mnogo gorčine, upravo istresao ih predanj kao nešto što treba da zaprepasti. Neka majstor ne uživa koliko je mislio u toj svojoj igri, neka bude što krnjavija. Ha, ha, ha, neka zna da

nije Beg ono što je mislio za nj. Neka vidi da i on ima malo svoje volje, pa ako i ne mnogo, a ono je ipak ima. Ima, ima...

Beg je ustao sa tronošca i pošao. Kada je došao do ćoška koji je pravio Halkin dućan, osjeti da ga noge izdaju, pa se uhvati za ćošak da se ne bi složio na zemlju. Djeca koja su se tu igrala spaziše njegovu nesigurnost pa veselo zapiskutaše:

– A, Beg pjan!

– A, Beg pjan! – zaori sa svih strana u Begovim ušima.

– Ha, pasji sinovi, himber je ovo, himber... – reče Beg i sruši se na zemlju koliko je dug i širok.

Hasan Nametak

Mostarska ulema zadnjih sto godina

Stara poslovica u nas veli: *Ne kaži se u Sarajevu bogat, ni u Mostaru učen, u Travniku turski ne govori, kroz Livno konja ne jaši i kroz Banju Luku ne pjevaj!* Tako ta izreka veli u čemu se koje mjesto isticalo, a da je za Mostar to nekada zaista važilo, pokušaću da prikažem rad alima grada Mostara u drugoj polovici XIX i na početku XX vijeka.

Pred ovo doba bijaše se u Mostaru ulema prorijedila, ali je je ipak bilo, pa je čuvala to cijenjeno blago da se sasvim ne izgubi. Sudbina je htjela da Mostar ne izgubi svoj glas, pa dođe za muftiju u Mostar visoko obrazovani alim, počiteljski kadija, Mustafa efendija Sarajlić. Rođen je u Stocu. Kad je poodrastao, otišao je u Carigrad na nauke. Uz muftijsko zvanje predavao je i na medresi. U njegovo vrijeme bilo je šest medresa u Mostaru, a on izabere između sve talebe jednu halku (krug, razred) i počne s njom rad od nahva (sintakse). Radio je i vodio halku i neke doveo do idžazeta. U Mostaru je ostala za nj riječ: *Oživio je i obnovio ulumi dinijju i arebiju*. Imao je posjed u Gnojnicama kod Mostara, pa bi sa svojim softama išao tamo na teferič, jer ih je volio kao rođenu djecu. Bio je vrlo darežljiv. Često puta se desilo da je košulju sa sebe skinuo i dao je svome učeniku, pa kad bi mu žena dala čamašir da se preobuče, vidjela bi da na njemu nema košulje. Pred njim je bilo 60 učenika. Od njegovih učenika poznavao sam Hadži Husein ef. Manjgu, koji je bio dobar poznavalac perzijske knjige i jezika, Munla Bešir ef. Čolakovića, knjižničara Karađozbegove kutubhane, Munla Mustafa ef. Oručevića, koji je bio dobar vaiz i uvažena politička ličnost i za Turske i za austrijske okupacije. Bivao je u raznim medžlisima i deputacijama koje su išle u Carigrad i Beč. Od Sarajlića talebe poznavao sam još Hadži Hasan ef. Arpadžića, koji je pripadao derviškom tariku. Bio je mualim, ali je imao talebe i kao muderis.

Po smrti Sarajlića, 1263. po Hidžri (1847.) dolazi za muftiju u Mostaru Beg ef. (Mustafa) Mukić, također vrlo učen čovjek i veliki sofija. I on je predavao talebi. Otišao je da obavi dužnost hadža i umro je u Jembeul-bahru (Jambo) oko 1854.

Za njim dolazi kao muftija Mustafa ef. Karabeg, koji vrši dužnost od 1857. do 2. augusta 1878., do okupacije Bosne i Hercegovine, kada ga razjareni buntovnici ubiše, što ne htjede preuzeti vodstvo buntovnika koji su htjeli da se odupru ulasku austrijske vojske. Mustafa ef. Karabeg je svršio nauke u Carigradu i njegova sprema je bila nadaleko poznata, pa čak i u samom Carigradu. Bio je član prvog sabora u Carigradu. Njegov rad na političkom i vjersko-prosvjetnom polju bio je dosta plodan, a prikazao ga je u jednoj knjižici njegov učenik Hadži Abdullah ef. Ridanović, mostarski muftija od 1899. do 1917. Iz ovog rukopisnog rada iscrpio je dosta građe rahm. Omer A. Balić, u članku „Život i djelovanje muftije Karabega", koji je izišao u 15. broju V godišta „Novoga Behara" od 1. 11. 1932.

Uz muftijsko zvanje uzeo je jednu halku učenika koju je izveo do kraja. Između mnogih taliba kao najbolji bijahu H. Abdulah ef. Riđanović, Ahmed ef. Dizdar, H. Salih ef. Alajbegović, Fazli ef. i Hadži hafiz Muhamed ef. Kurt. Posljednja trojica odoše u Carigrad, gdje su i stroge (ruus) ispite položili i sva trojica muderisi bili : Fazli ef. Kurt u Travniku, a brat mw H. hfz. Muhamed ef. i Alajbegović u Mostaru. Kurt H. hfz. Muhamed ef. umro je 18. 1. 1940. u 90-oj godini života. Bio je kurrâ.

Dolazak Austro-Ugarske u Bosnu zatekao je još dva učena i na glasu alima Hadži Arif ef. Kajtaza i Hadži Fevzi ef. Milavića. Obojica su po svršenim naukama u Carigradu započeli svoj rad u Mostaru. Neko vrijeme do okupacije Milavić je bio muderis Gazi Husrevbegove medrese i vaiz u niegovoj džamiji u Sarajevu, a zatim je došao u Mostar i nastavio svoj rad na Ćejvanbegovoj medresi u Mostaru. Izveo je do idžazeta dosta uleme, od kojih sam poznavao Ahmed ef. Butuma, Derviš ef. Faladžića, Salih ef. Blagajca, i Munla Ibrahim ef. Riđanovića. Prva dva su bila po Švabinu dolasku mualimi u Derviš-pašinu mektebu, Blagajac je bio sasvim povučen, dok se Riđanović odao trgovini.

Svi su do skrajnosti bili sofije, kakav im i hodža bijaše. Hadži Fevzi ef. Milavić je umro u Meki kad je hadž izvršio. Bio je u velikom prijateljstvu s čuvenim Derviš-pašom Lopčalijom. Prigodom pokrštenja neke seoske djevojke odmah iza okupacije (negdje u 1879.) vodio je jednu deputaciju u Carigrad, da se tome zlu stane na put.

Hadži Arif ef. Kajtaz bio je savremenik i šerik (školski drug) u Carigradu prvog Reis-ul-uleme Mustafe Hilmi ef. Omerovića. Po završenim studijama došao je u Mostar i uzeo preda se jedan sunuf iz svih mostarskih medresa i izveo do idžazeta. Bio je vrlo bogat čovjek, pa nije ni za čim mario nego da odgoji jedan krug uleme. To mu je i uspjelo. Kad je došla okupaciona vlast u Mostar bio je osumnjičen da je imao veze s buntovnicima, te je bio oko 3 mjeseca u zatvoru, ali je onda amnestiran. Naime, Narodna vlada u Sarajevu imenovala ga je mutesarrifom na mjesto ubijenog Hulusi-paše. Umro je u Mostaru 23. XII 1897. Pred njim uzeše idžazet: Derviš ef Ljuta, koji je bio muderis a kasnije vjeroučitelj u mostarskoj gimnaziji, dobar poznavalac ulumi-dinije i historije islama, Hasanbeg Lakišić, Hadži hafiz Muhamed ef. Riđanović i Hamza ef. Puzić.

Hasan beg Lakišić nije radio kao muderis, ali je pomagao nauku i omugućavao da se uči. Ostavio je dosta imetka u prosvjetne svrhe. Napravio je tri mekteba u selima Podveležja, gdje su nastanjeni isključivo muslimani, a uvakufio je nekoliko objekata u Mostaru za izdržavanje tih mekteba. Također je ostavio 1000 napoleona u zlatu za uzdržavanje medrese. Od toga je novca sadašnje Vakufsko-mearifsko povjerstvo napravilo na najljepšem mjestu u Mostaru zgradu koja donosi godišnje preko 50.000 dinara prihoda, a koji se troši za izdržavanje Niže okružne medrese u Mostaru.

Hadži hafiz Muhamed ef. Riđanović je također bio priznat alim. Bio je upravitelj ibtidaije, pa ruždije, a predavao je i u medresi. Pred njim je uzelo hifz preko 20 hafiza. Kajtazovi su talibi još : Agan ef. Kojić, H. Agan ef. Dvizac (umro u Meki), Jusuf ef. Kajtaz, Smail ef. Balić, Mustafa ef. Hadžimahmutović i Hadži Mehmed ef. Hamzić. Većina njih bili su bogati ljudi i dobro stojeći posjednici, pa su se uglavnom i bavili gospodarstvom. Kojić je bio muderis u Konjicu, a Balić u Počitelju i Čapljini. Pred Hadži Arif ef. Kajtazom svršio je istočne i teološke nauke, pored naprijed spomenutih, priznati alim Ali Fehmi ef. Džabić, sin Šaćir efendije, koji iza smrti muftije Karabega postade muftijom, ali kratko vrijeme, jer ga zamijeni njegov sin Ali Fehmi ef., koji je vršio muftijsko zvanje do 1899. godine, kad ga upravna vlast riješi toga zvanja što se stavio na čelo pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju bosansko-hercegovačkih muslimana. Uz muftijsko zvanje predavao je u Roznamedžijinoj medresi u Mostaru i izveo je skoro do idžazeta nekoliko taliba. Bio je dobar poznavalac arapske knjige. Kad je otišao 1899. u Carigrad, okupatorska vlast mu zabrani povratak u domovinu i on ostade u Carigradu, gdje je bio profesor arapske književnosti u Darul Fununu, na dini-fakultetu.

Kad je Džabić dignut s muftijskog položaja dolazi za muftiju h. Abdulah ef. Riđanović, učenik Šehidi-muhterema muftije Karabega. Bio je vrlo učen, osobito u fikhu i feraizu. Bio je muderis u Koski Mehmed-pašinoj medresi sve do 1914. godine i mnogo je talebe odgojio, koje se još i danas nalazi. Napisao je životopis svoga hodže Karabega u kojem je opisao, uz ostali rad svoga hodže, i one mutne dane pred ulazak austrijske vojske u Mostar i pogibiju muftije, kadije, mutesarifa i drugih lica iz Idare medžlisa. Kad je umro Omer ef. Gluhić, kadija u Mostaru, rekao je onda stari Reis-ul-ulema Mustafa Hilmi ef. Omerovłć: „Šta tražite drugog kod Riđanije. Ne treba vam bolja svjedodžba za njegovu sposobnost od menakiba koji je svome hodži napisao". Kad su po izvojevanju Statuta za autonomnu vjersku upravu promijenjene sve muftije u Bosni, merhum Riđanović je ostavljen na položaju koji je dotad zauzimao. Umro je 17. aprila godine 1917., mubarek večeri Lejletur-regaiba, u 73. godini života.

U istom razdoblju živio je i radio na prosvjetnom polju veliki alim Hadži Salih ef. Alajbegović, završivši studije u Carigradu s Hafiz Sulejman ef. Šarcem, bivšim Reis-ul-ulemom za Bosnu i Hercegovinu. Najprije je bio postavljen za upravitelja ružđije turskog tipa u Mostaru, koja se I887 reformirala u osnovnu školu. Nakon svršenog jednog razreda, poče s redovitim predavanjima, kako je to bio običaj i u Carigradu i u drugim većim mjestima Istoka. Radio je i nagonio da se uči i proizveo je jednu halku učenika do idžazeta. I to jedan lijep broj vrlo vrijednih alima. Bio je metodičar i tumač, da mu nema premca. Pred mnogim sam mederisima bivao i slušao razna tumačenja, ali nisam čuo ničijeg slađeg od njegova. Jednom prilikom kad je pok. Krčmarik, šef islamskog vjerskog otsjeka u odjelu za bogoštovlje i nastavu u Zemaljskoj vladi u Sarajevu, inspicirao rad u medresama i mektebima, reče mi, na moj upit kako je zadovoljan s našim ovdašnjim radom: „Sve vam kažem, a Hadži Salih efendiju hvalim. Vallahi, efendum, veli, da sam ovdje, ne bih žalio da svaki dan po dva sahata na koljenima klečim i slušam njegova predavanja." Od talebe koja je pred njim završila nauke imaju još tri-četiri alima u životu, ali je šteta što svoje stečeno znanje ne siju da i drugi žanju plodove. Umro je u akšam Miradž mubarek noći 21. VI 1913.

Pored Ridžanovića i Alajbegovića ističe se još kao dobar alim i muderis Ahmed ef. Dizdar. I on je uzeo idžazet pred muftijom Karabegom, a bio je dugo muderis u Roznamedžijinoj medresi u Mostaru. Kasnije je bio član Ulema medžlisa sve do svoje smrti. Godine 1893/4. predavao je jednom razredu u Darul-mualiminu u Sarajevu iz arapskog Muhtesar i Meaniju.

Od starih alima još nam je na životu Hamza ef. Puzić. Rođen je oko 1850. u Pljevljima, gdje mu je otac bio muselim, a kao mladić došao je u Mostar, gdje je počeo učiti. Bio je muderis u Koski Mehmed-pašinoj medresi uz muftiju Riđanovića, pa i poslije njega, sve do godine 1925., kad su naše medrese prestale funkcionisati. Dobar je hattat i smišljen u pravljenju arzuhala i memoranduma, koje je pravio i slao Visokoj Porti i carevoj kancelariji, kad je trebala muslimanska zajednica da traži kakva medeta i zaštite. Bivao je u delegacijama koje su išle caru u Beč radi pokrštenja Fate Omanovića i jedan je od prvaka u borbi za vjersko prosvjetnu autonomiju. Bivao je u Hodžinskoj kuriji i kandidovan je za Reis-ul-ulemu, u onom zasjedanju kurije kad je rahm. H. Džemaludin ef. Čaušević bio izabran. U povodu izbora Čauševića za Reis ul-ulemu spjevao mu je pjesmu na turskom jeziku, kojoj su se divili svi naši poznavaoci turske poezije. Znam dobro da je bio često puta kod muftije kao kakav priručnik kad je trebala da se skuje kakva fetva. Znao je dobro sastaviti na turskom ieziku mnoge kronograme, gazele i rubaije. I na hrvatskom jeziku spjevao je didaktičnu kasidu „ Ibrahim terziia".

Od H. Salih ef. Alajbegovića idžazetli talebe imamo još Ibrahim ef. Fejića. H. Ahmed ef. i H. Ali Riza ef. Karabega. Ali Riza ef. je preveo na naš jezik Kur'an-i Kerim, a H. Ahmed ef. je vaiz u Karađozbegovoj džamiji, dok se Fejić bavi trgovinom. Bio je jedno vrijeme i načelnik u Mostaru.

Munir Šahinović Ekremov

Hafiz Kustura

Došao je Švabo! Te kobne riječi lebdile su mučno svakom u duši, uvlačile se u srce, grčile ga i stezale. Uvukao se svako u se i podnosio jaram okupatora kako je znao, bez riječi, bez jauka, samo bi pokatkad gnjevno sijevnulo bojovno oko i škrinuli zubi starog Bosanca i tad bi, tamo negdje u Švapskoj, zakukala majka, jedna, dvije, tri...

A i ovamo, niz pitome ravni i ustalasale zelene brežuljke, tužna majka i ucviljena ljuba, iza mušebaka na demir-pendžeru, očekivale su zlokobne potmule tutnje iza kakve pitome šumice, čekale su pucnje švapskih mušketa koji će biti posljednji odraz života kakvog Mehe ili Halila, boraca za slobodu domovine.

I tako iz dana u dan, iz mukom prtrpljene jedne godine u drugu, još mučniju, još ubijeniju poniženjem i patnjom.

A muškete i tanahna vješala po živopisnim okrajcima šehera i kasaba pjevali su tužnu pjesmu o poniženom ponosu, o žrtvama za čast imena i domovine, a vihor, lelujajući o konop obješena tjelesa, raznosio je ovu tužnu pjesmu širom Herceg-Bosne, ponižene i sputane u okov sramnog ropstva.

I godina za godinom bježi u vječnost, a ophodnice švapske obilaze šehere i kasabe, i sela i proplanke pitome i ubave, a izdajice i potkazivači kukavni predaju glave mučenika boraca pred cijevi plamene muškete i u šake krvnika da ih podigne na vješala tanka.

A svijet ćuti i, s pogledom u nebo i sa nesvjesnom riječju molitve na usnama, čeka na bolje dane, dane za koje se nada da će skoro doći, da će sinuti sunce odnekle sa istoka, ili svejedno odakle, samo da sramotni jaram omrznutog Švabe skine sa ponosnih leđa drevnog Bosanca.

A prvaci, od usta do usta, od uha do uha, krišom šapću vijest punu nade, punu nekih nesvjesnih čežnja odmazde za pretrpljene sramote, šapće se, sa

budnim komentarima, da je devlet iz Stambola naredio knezu srbijanskom da istjera Švabu iz Bosne. Dosta je, vele, njegovih zuluma!

A Švabo sveti se i tlači, jer su ga složni Bosanci kod Brodske ćuprije dočekali, mjesto solju i hljebom, prahom puščanijem i olovnim sindirlijama.

A prvaci krišom šapću: o novim vremenima, o sili devleta u Stambolu.

Hadži hafiz Kustura, mršav i poguren ko mumija, sa hodžinskim džubetom podignutim u šaku i iskrpljenim postolama, kao sjena trči od ćepenka do ćepeneka, od kanala do kanala, i kazuje kako je kratko Švabo u Bosni.

I očima užarenih od tajanstvenih govora, i rukama, koje čine gestove najvećeg skrivanja i podozrenja, i raskuštranom bradom, koja se, pod hitrom, prigušenom mimikom usta, trese, nastoji ubijediti nepovjerljive i ustreptale građane Sarajeva o neizmjernoj mržnji koju on gaji spram omrznutog Švabe.

Što je u davna, klasična vremena u Ateni bio mudrac Diogen, to je, u mučnim godinama poslije okupacije, u Sarajevu bio hafiz Kustura. Skroman do skrajnosti, pobožan do samozatajivanja, mudar, milosdran i uviđavan, ali nepokolebiv i neustrašiv poput mitskih junaka. Takav je bio mali i neugledni hadži hafiz Kustura, sa olinjalim džubetom, iskrpljenim postolama i rijetkom razbarušenom bradom. On se bavio hodžalukom i zapisima. Nekad bi kod mrtvaca i gusul učinio i opremio ga, gdjegdje prouči tevhid ili mukabelu, i što god bi mu dali, bio je zadovoljan: „Berikjet versi. Neka ti Bog plati!“

Kod Alipašine džamije u Ćemaluši imao je malenu potleušicu, iskrpljenu podvlačcima i limom od petrolejskih kanti i u njoj sobicu, nisku, mračnu, u kojoj je zapisivao.

Bio je sevapli ruke i svijet hrlio njemu.

Pričaju ljudi, kojima se mora vjerovati, da su viđali u gluho doba noći hafiza Kusturu na Obhodži više Sarajeva kako se šeće ispod ruke sa Gazijom, a oko njih obasjao nur.

Nikad hafiz Kustura nije o tome ni rječice prozborio, ali je svo Sarajevo znalo da se on druži sa džinovima, evlijama i dobrim koji iz kabura ustaju. Svijet je pouzdano tvrdio da je hafiz Kustura *evlija*.

I u mučnim danima, u danima poniženja i žrtava poslije okupacije, kad su pred mušketom i vješalima zanijemili veliki duhovi, a pokolebali se tvrdi značaji, onda je hafiz Kustura bacio rukavicu zavojevačima. Ali oskudna su sredstva bila kojim je raspolagao hafiz i on je u svemu propovijedao pasivnu rezistenciju od svega u čemu bi Švabo mogao imati udjela. Širio je neposluh, došaptavao nove vijesti, krijepio klonule, bacao anateme i kletve na Švabu. Kažu stari ljudi,

jednom je skupio šejtansku dairu i sutra dan po ovom umro je naprasnom smrću kapetan auditor Jerinek, koji je osudio Mula Mustafa efendiju, muderiza, na smrt, bez ikakvih razloga. I još mnogo drugih, običnim smrtnicima nedostupnih stvari pronosio je šapat niz Sarajevo i, od uha do uha, od sijela do sijela, stvorila se fama o mudrosti i moći hafiza Kusture.

A on je huškao i bunio protiv Švabe i već je davno bio notiran u spiskovima vojnih sudova i samo je tražen kakav bilo povod da Kusturi odrube glavu. Jednom je bio radi nekih riječi uhapšen i držan okovan u tamnicama u starom sarajevskom zatvoru. Iako tvrde tamnički stražari da su ga osam dana pomno čuvali u tamnici, ipak su svi posjetioci koji su dolazili da im hafiz Kustura otabiri san, ili da savjet, ili opet da načini zapis svojom sevepli rukom, svi bi oni mogli da se zakunu da su ga kroz tih osam dana vidjeli u njegovoj niskoj sobici u Ćemaluši kraj Alipašine džamije.

Hafiz Kustura je evlija! U to nije moglo biti sumnje. Građani Sarajeva se ponosili s njim, a Austrijanci pobojavali, pobojavali se mistike Istoka i njenih podzemnih moći. A Kustura je bio austrofob: zakleti, očajni mrzilac Švaba i narod je huškao protiv njih.

Takvog čovjeka među građanstvom nije mogla da trpi vojna uprava, nije se smio trpiti ni njegov svetački autoritet koji je u Sarajevu uživao, nije se smjelo čekati na njegovu prirodnu smrt. Zdrav je još bio hafiz Kustura i dugovječan. A kult njegov svetački i fama o nadnaravnoj moći njegovoj dostigli su fantastične razmjere, a agresivnost njegova, u ispadima protiv Švaba, bila je više po upravu nepodnosiva.

*

I da su se svi svirepi demoni združili i paklenu osnovu sklopili, ne bi bila tako podla, tako zlikovačka, kakva je, od strane zavojevača, sklopljena da se riješe hafiza Kusture.

Jednog dana dođe mlada Švabica pred Kusturinu potleušicu, dok je hafiz pred vratima klečeći uzimao abdest. Švabica je bila mlada i lijepa, čudnog pogleda i utanjena u struku. Bila je to prva strankinja, prva Švabica koja je zastala sa nekom namjerom pred Kusturinim kanatima.

– Oprostite, gospodine, jeste li vi hodža Kustura? – upitala ga je čudnim glasom, popraćenim pogledom iz kog su se zrcalile neke neobične namjere.

– Ja sam! – malo začuđeno pogleda hafiz pridošlicu.

– Molim vas, imam tešku muku na srcu, nadam se da ćete mi vi moći pomoći. Molim vas da mi načinite zapis, a ja ću vam dobro platiti.

– Dobro, uđite, samo znajte da ne zapisujem radi novca nego što hoću da pomognem.

U svojoj poštenoj prostodušnosti, visoko uzdignut iznad gadosti svjetskog ološa, sa vjerom kao zvijezdom vodiljom pred sobom, pustio je da mu zavodna Švabica prekorači prag.

Pola sata poslije istrčala je razbarušena Švabica iz Kusturine potleušice. Iz vrata joj je tekla krv. Zapomagala je na Ćemaluši: „Pomoć, Hilfe, er hat mich töten wollen!"

Svijet se je strčao i došla je švapska vojna patrola. Djevojka je bila razbarušene kose i činila se kao da dršće.

Kad je patrolni kaplar upitao šta joj je, odgovorila je: „Onaj turski hodža, tamo u onoj kući, uvukao me je u svoju sobu i milovao me je. Po tome je htio da me britvom zakolje."

Patrola je nasrnula u nisku kuću i našla hafiza Kusturu na namazu.

Kaplar ga strgne sa serdžade, veza i otjera na vojnu komandu.

Svijet se začudi. Švabica se sama malo okrznula britvom.

*

Pukla je osuda hafizu Kusturi: Smrt na vješalima! A Sarajevo je dobro znalo da je to sve urota protiv hafiza Kusture. Jedan Arnaut, halvedžija, vidio je da hafiz nije Švabicu uvukao u svoju odaju, nego da ga je ona zamolila da uđe. I to se čulo po Sarajevu. I ugled hafizov doseže nevjerovatnu visinu, a još višu mržnju protiv Švabe.

Iako je prijeki sud bio već ukinut, iako delikt za koji je nevin Kustura optužen nije po zakonu tražio smrtnu kaznu, ipak je sutra ujutru imao biti obješen hafiz Kustura, jer su ga se Austrijanci bojali, jer jedan takav čovjek nije smio ostati medu građanstvom koje je trebalo pridobiti za sebe.

Na sudu hafiz Kustura bio je rezignirano miran, u svoju obranu rekao je samo ovo: „Nisam kriv! Moj život od prije je najbolji svjedok da ne bih mogao učiniti ono za što me optužujete!"

Mogao je vrli hafiz Kustura dati ne znam kako iscrpnu i dokumentovanu obranu, on je morao umrijeti, jer je živ smetao zavojevaču, jer je bio velika smetnja, kao i fabula o njegovoj moći i nadarenosti koja bi poslije njegove smrti

ostala, i ovom paklenom zavjerom mu je imputiran sramni zločin, tako nedoličan jednom evliji.

Ali nisu mogli podvaliti Sarajlijama. Svako je znao da je to samo bio način na koji će biti smaknut Kustura.

Jednog sunčanog jutra, u samo praskozorje, dovezen je svezan hafiz u običnim vojnim kolima na jednu poljanu za Vratcima.

Na sredini bila su podignuta vješala, a kraj njih je stajao mrki dželat, čekajući da mu predaju žrtvu.

Miran je bio pognuti hafiz, ni žilica na staračkom licu nije mu zatreptala. Cijelu noć je on proveo u molitvi, časove posljednje svog života posvetio je Svevišnjem, moleći ga za oprost njegovim mučiteljima i za spas svoje braće.

Putem je glasno, muževnim glasom učio ilahije, a svijet koji je sretao povorku glasno je plakao.

– Imate li kakovu posljednju želju?

– Jednu! Priznajte barem kroz pedeset godina na kakav ste me podao način otpremili sa zemlje.

Da zagluši pred okupljenim utisak ovih riječi, predsjedatelj viknu: „Krvniče, vršite pravdu!“

Zalelujalo se nevino staračko tijelo hafiza Kusture kroz vazduh pun jutarnjeg ruja i kao da se nesvjesni vapaj dizao sa optužbom put neba sa zemlje natoplјene krvlju žrtava. Kao da su još dopirali krikovi hadžije Bakarevića, prije deset godina obješenog na Gorici, kao da se čuo njegov muževni glas: „Vaj haluna, šeher Sarajevo, vaj haluna-a-a...“

Tu su ga kraj vješala i zakopali. Bez biljega da mu se i posljednji trag zamete.

Hadži Ahmed, mujezin u džamiji na Širokači, pod krk-jeminom priča da je te večeri, okujišući jaciju sa munare, vidio da na Vracima, na grobu hafiza Kusture, gori nur, svjetlo na grobovima pravednika i bogougodnika.

Posljednja je to bila žrtva čiji je spomen do danas ostao, jasan kao jutarnje sunce, a varka kojom Švabe nastojaše ubiti glas tog čovjeka pobožnog bi odmah otkrivena.

Hamdija Kreševljaković

Iz prošlosti kahve i duhana u Bosni i Hercegovini

Danas su upravo rijetki krajevi na zemlji koje ljudi nastanjuju, a da se u njima ne troši kahva i duhan. Oba ova užitka troše se sada u velikoj mjeri, a nije tome baš davno kad su bili rijetki ljudi koji su pušili i kahvu pili. Još pred kojih sto godina bilo je velikih gradova u kojima nije bilo ni jedne kafane ni dućana u kome se duhan prodavao. I duhan i kahva doneseni su u Evropu u 16. stoljeću. Duhanu je domovina Amerika, a kahvi Afrika (Abesinija). Kahva je došla preko Turske, a duhan preko Španije. Danas je glavni producent i kahve i duhana Amerika. Godišnja produkcija kahve iznosi 1350 miliona kg, a duhana do 1300 miliona kg, pa prema tome nešto preko pola kilograma kahve i duhana otpada na jednog stanovnika Zemlje.

Duhan su pušili Američani prije nego je Kolumbo otkrio Ameriku (1492.), dok priča kaže, da je kahvu pronašao neki derviš, koji je provodio život negdje daleko u jednoj pećini s dvije koze i prehranjivao se njihovim mlijekom. On je opazio kako koze dolaze s paše veselih očiju. Jednoga dana pođe i derviš za kozama i vidi kako one brste s trna crvenkast plod, sličan trešnji. On ubere nekoliko tih crvenih boba i ponese u svoju pećinu. Moleći se Bogu počne ga hvatati drijem, a on da se razdrijema počne jesti one plodove i opazi da ga drijem popušta. Derviš reče i svojim drugovima, kako su oni plodovi dobro sredstvo protiv sna, te ih i oni počnu uzimati. Kasnije se počelo sjeme iz tih plodova variti i voda piti, a još kasnije pržiti i prirađivati kako to i mi danas činimo.

Kako se kod nas dosta troši i kahva i duhan, to ću ovdje nešto progovoriti o njihovoj prošlosti u našim krajevima.

K a h v a. Kahva (kafa) došla je u Bosnu preko Carigrada u 16. stoljeću. Turci su se s njom upoznali u Hidžasu i Egiptu za vojni Selima I (1512-1520), a u

Carigrad je donesena 1534., dakle za vlade Sulejmana II, a tada je ondje otvorena i prva kafana. I sigurno nije dugo vremena prošlo pa je i Sarajevo dobilo svoju kafanu, jer se pouzdano zna da je postojala 1592.

Već za Selima II (1566-1574) otpočela je borba protiv kafe i ortodoksna islamska ulema uporedila ju je s vinom. Gospodin Fehim Spaho našao je medu orijentalnim rukopisima bivšeg Balkanskog Instituta u Sarajevu jedan traktat protiv raznih poroka i nastranosti, što ga je napisao Mesih sin Abdulahov za vlade Selima II, u kome je cijelo poglavlje upereno protiv kafe. Ali najžešće se oborio na kafu Fahrudin Muhamed Čivizade, šejhul-islam, (1530-1587) i u jednoi raspravi protiv raznih novotarija, najveći broj strana ispunio je pogrdama na kafu. Protivnicima kafe je pošlo za rukom da je sultan Murat IV naredio 1633. zatvaranje i rušenje kafana, o čemu govori poznati turski geograf i savremenik Murata IV Hadži Kalfa (Ćatib Čelebija) u posebnom poglavlju svog posljednjeg djela (1656.).[1] Koliko je djelovala ova zabrana kafe i kafana u Bosni nije poznato, ali svakako se nije na nju puno osvrtalo, jer se iz Poulletova opisa puta kroz Bosnu 1658. vidi da se kafa pila kao što je to bilo i prije Muratove naredbe, što saznajemo iz jednog francuskog izvještaja od 1611. Tu se kaže da je poslanstvo naišlo u Prokuplju na deset ili dvanaest stanovnika koji su, po njihovu običaju, sjedili pokraj dućana pod strehom, koja se jako nadiže nad ulicom, gdje puše duhan i piju neku crnu vodu, koju nazivlju kavom, a piju je tako vruću da jako peče, pa je stoga srču pomalo krajem usana.[2]

Turski historik Ibrahim ef. Alajbegović, poznat pod imenom Pečevija, putovao je Bosnom 1592. i u svojoj *Povijesti* (Tarihi Pečevi) opisuje kako je sjedio u jednoj lijepoj kafani u Sarajevu, u kojoj je bilo 10 sećija (*nešimen*), ito svaka za određenu klasu ljudi. Prema tome je ovdje otvorena kafana prije nego u većini evropskih gradova (Paris 1672., Beč 1683., Leipzig 1837.). U Mostaru je postojala kafana prije 1660.

Kafana je bilo po svoj čaršiji, skoro svaka ulica je imala svoju kafanu, svaki han svoju, a bilo ih je i po mahalama. Tu se kafenisalo, pušilo i razgovaralo. Kafedžije su držali po cijelu zimu pjevače guslare, koji bi uz gusle pjevali junačke pjesme. Gdje je bolji pjevač, tamo je i kafana bila punija. Čim bi pjevač prevukao gudalom, sve bi mukom zamuklo. Pjevači su obično svaku pjesmu počinjali ovako:

---

[1] Fehim Spaho: „Kafane u našim krajevima“, *Novi Behar*, god. V. 1931.

[2] V. Jelavić: „Kratki francuski putopis kroz Hercegovinu i Novopazarski sandžak iz god. 1611.“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 1907., str. 482.

Gdi sidimo, da se veselimo,
Eda bi nas i Bog veselio !
Na dobru nam nojcu zamrcalo,
A na bolje jutro osvicalo !
Još po tome, moja bratjo draga,
Još po tome da vam pismu kažem,
Od istine, što je za družine,
Jer družina nije za varanja.
Da počnemo, pa dokle mognemo,
Ili cilu ili polovinu!

Ako je pjesma bila dulja, pjevač bi se odmarao, kafu pio i pušio, a i slušaoci. Prekinutu pjesmu otpočeo bi obično: *Gdi li bismo, gdi li ostadosmo?* Nakon dovršene pjesme otvarao bi se eglen, zametale bi se razne igre kao: igra prstenka, dame i dr. Drugi bi opet gonetali zagonetke i razne pitalice, pa pričali razne narodne pripovijetke. Oni opet koji su putovali po stranim i dalekim zemljama (naročito hadžije i trgovci), kazivali bi kako se živi u tim zemljama, kakvi su ljudi i običaji. Tako se eto gajila tradicionalna literatura. Ljudi vješti arapskom, turskom i perzijskom jeziku *kazivali bi tavarih*. To su razne zbirke arapskih i turskih pripovjedaka, koje su čitali i prevodili. Ovako su mnoge istočne priče ušle u našu književnost, jer bi ih slušaoci pričali svojim ukućanima, a ovi dalje, i tako su prelazile s koljena na koljeno, dok ih sakupljač narodnog blaga ne zabilježi. Kafedžije su plaćali ljude koji su kazivali tavarih. Onovremene kafane nadomještale su današnje čitaonice.

Po kafanama se također sviralo uz saz i druge instrumente. Bašeskija spominje nekoliko svirača 1777. godine. Pod godinom 1207. (1792/3) zabilježio je smrt nekog Mehmed-baše i primjećuje da mu u udaranju uza saz nije bilo ravna u Rumeliji (Evropska Turska) i po tom se valjda i prozvao Tamburija.

Pored starije igre dame, viđaju se po sarajevskim kafanama šezdesetih godina prošlog stoljeća karte. tavle i domine. Karađozi[3], što se skitahu od mjesta do mjesta, dolazili su također ovamo i igrali po nekim kafanama, koje bi za ono vrijeme nadomještale cirkus. Deset godina prije okupacije došao je ovamo bilijar. Protiv sveg ovog udarao je onovremeni list „Sarajevski Cvjetnik" i preporučivao poučnu knjigu i otvaranje čitaonica, a zatvaranje kafana. List hvali ljude koji se klone karađoza i radije slušaju gusle. Službeni list #Bosna" u broju 196 od

[3] Karađoz-čarobnjak (Schwarzkonstler)

22. III 1870. donosi zabranu igre tavle, tombole, domina i biljarda u novac po kafanama, dućanima i kućama.

U nekrologiju spominje se više kafedžija, a po tome se vidi da je bilo dosta i kafana. Tu se spominje i neki Lipa kao dobar kafedžija, a njegovo se ime u čaršiji dugo spominjalo: *Kahva mu je kao Lipina*.

U kafanama se svijet sakupljao i dogovarao u doba raznih pobuna. Tako se zna da su kafane bile središta anarhije što je vladala 1747-1756. U doba otpora protiv Dželal-paše 1822. i ukinuća jeničara 1826. istaknuo se kafedžija Ibrahim-bajraktar Pinjo u Kolobari, a za Husein kapetanova pokreta 1831-1832. Hasan-bajraktar Zubović, pa je nakon sloma pokreta naređeno, 8. lipnja 1832., da se njegova kafana do temelja poruši. I kahvedžije su imale svoj esnaf. Njihov se ćehaja zvao kahvedžibaša. Kahvedžije nisu smjele prženu kahvu mljeti odnosno tući, nego su je morali nositi u tahmishane da se istuče. Kako vladi nije pošlo za rukom zabraniti kafu, odlučila je da stvori za državu nov prihod pa je tučenje kafe monopolizirala. Taj monopol zvao se tahmis[4], a zaveden je krajem 17. ili početkom 18. stoljeća. Zakupnici ovoga monopola zvali su se tahmiščije, a državi su plaćali petinu od utrška tučene kafe.

U travnju 1780. svrgnut je dugogodišnji tahmiščija Fejzibeg, a tahmis uze Dugi Hasan, handžija imaretskog hana. Fejzibeg mu ne htjede prodati dibek[5], te ovaj bi prisiljen naručiti nove kod klesara.[6] Čini se da je ovo bio unosan posao, jer mnogi predadoše molbu za taj obrt novoimenovanom namjesniku Sarajliji Abdulah-paši Defterdareviću, dok je boravio u Sarajevu na putu u Travnik od 11. do 19. prosinca 1780. godine. Tahmis je kasnije bio u Muzaferinu hanu, na lijevoj obali Miljacke između Latinske i Careve ćuprije. Ovaj je monopol ukinut 1868. godine.

Tahmis se davao u zakup na godinu ili doživotno (*malikjana*).[7] Godine 1784. bio je sarajevski i travnički tahmis malikjana nekog Omera, koji se pritužio u Carigrad na serdengečdijske age[8]) i bajraktare, jer su nabavljali za svoje kafane dibeke i po svojoj volji tukli kafu i da neki vojni odredi ne plaćaju pristojbe

[4] Tahmis je arapska riječ a znači nešto na petero razdijeliti.

[5] Dibek je poveći havan od kamena, ukopan u zemlju; u njemu se tukla kafa teškom željeznom ćuskijom, sličnom tucalu kod havana. Ima i drvenih dibeka, koji se još i danas vide po manjim mjestima.

[6] Glasnik Z. m., 1918., str. 63.

[7] Carski (državni) prihod izdan trajno u zakup.

[8] Serdengečdijski aga je poglavica dobrovoljaca u jeničarsko doba, koji su napadali na neprijateljsku vojsku i upadali u opsjednute tvrđave.

za tučenje kafe, što se protivi postojećim uvjetima. U njih su se ugledali i seljaci u oba kotara i sami počeli tući kafu. Kako se ovakvim postupkom nanosi šteta državnim financijama i zakupniku Omeru, zamolio je carski divan, da se to zabrani. Kad se je utvrdilo iz knjiga carske blagajne da je mukata sarajevskog tahmisa uz 110 i travničkog uz 88 1/2 groša godišnje kao malikjana u rukama Omerovim, te da su uglavljeni uvjeti da se kafa tuče u državnim tahmisima i za to plaća uobičajena pristojba (resum), da se nikom ne dopusti kafu tući drugdje, a da one, koji rade protivno, spriječi šeriatski sud, izdan je ferman zadnjeg dana safera 1198. na bosanskog valiju, sarajevskog i travničkog kadiju, u kom se nalaže da se ovo zabrani i da se uobičajena pristojba plaća. Bude li neko protivno radio, neka se spriječi putem šeriata.[9]

Ovakvi su se prestupci događali i kasnije, što saznajemo iz bujruldije bosanskog valije Mehmed Husrev-paše od 23. X 1257. (8. XII 1841.). Te godine držao je sarajevski tahmis pod zakup Zulfikarbeg Rizvanbegović, sin hercegovačkog mutesarifa Ali-paše i pritužio se valiji kako u Sarajevu svako, komugod duša hoće, u kojekakvim mjestima i kafanama daje tući kafu te tako nastaje manjak u prihodima tahmisa. Valija je izdao bujruldliju da se taj protupravni postupak putem vlasti zabrani i spriječi jer je protivno starevini. Nikome se ne smije dopustiti da kafu tuče izvan tahmisa.[10] Koliko je ova bujruldija djelovala nije nam poznato, ali svakako nije od nje bilo puno koristi, jer se u ono vrijeme slabo marilo za ovakve naloge.

Sve tahmishane u Bosni izdate su u zakup za 1262. (1845-6.) godinu Mustafapaši Babiću i to je saopćeno svim vlastima u zemlji. Tu se ističe kako su prije ove godine izdane u zakup potraživaocima i od njih upravljane, a kako su neki stranci i lihvari kriomice donosili kafu iz drugih mjesta i prodavali ispod ruke i tako kvarili red, te i zakupci to gledali, pa da se ovim nedopuštenim postupcima učini kraj, zaključio je erkjani ajalet[11] da se sve tahmishane izdaju jednoj osobi.[12] Usto se nalaže da se u kafu ništa ne miješa.[13] Svim se uredima nalaže da zakupniku idu na ruku.[14]

---

[9] Ovaj je ferman stigao u Sarajevo 15. redžepa 1198. (4. svibnja 1784.), Sidžil 23, str. 87.

[10] Sidžil 79, str. 74.

[11] Prvaci pokrajine s namjesnikom na čelu činili su neku vrstu upravnog vijeća, nakon ukinuća ajanskog vijeća 1836.

[12] U to vrijeme bile su u Bosni 23 tahmishane. Sidžil 82, str. 69.

[13] U kafu se miješao nohut.

[14] Sidžil 81, str. 110.

Ovom neće biti razlog krijumčarenje kafe, jer se kafa prenosila kao kontrabant iz Bosne u Hrvatsku,[15] nego to što su u ono doba Fadil-paša Šerifović i Mustafa-paša Babić bili onakvi kakvi su njima konvenirali.svrha i razvrha u Bosni i imali u rukama sve državne prihode i obnašali razne časti. Njih dvojica su pravi predstavnici onovremene korupcije i po njihovoj volji izdavani su vezirski nalozi onakvi kakvi su njima konkvenirali.

Po privatnim kućama pila se kafa mnogo manje. Radi primjera navodim ovdje da je prije nekih sto godina u cijelom Vratniku u Sarajevu (10 mahala) samo u tri kuće bio kahveni takum (pribor). Negdje oko 1820. počeli su se izrađivati kahveni mlinovi u Gornjem Vakufu, a donošeni su i iz Stambola. Bilo je bogataških kuća koje su imale svoj dibek. Takav jedan dibek vidi se još danas Svrzinoj kući u Glođinoj ulici, a nazad nekoliko godina bio je jedan dibek u dvorištu kuće Bakarevića u Bakarevića ulici u Sarajevu.

Da se vidi koliko se kahve trošilo, navodim ovdje zakupninu tahmisa u nekoliko mjesta u godinama 1282. (1865/66.) i 1283. (1866/67.).

Mjesto	1282.g	1283.g
Donja Tuzla	6000	5000 groša
Gornja Tuzla	1390	1950
Maglaj	2560	2585
Srebrenica	1359	1359
Birče (Vlasenica)	870	1120
Zvornik	3999	4040
Bijeljina	7511	11400
Gornja Azizija (Bos. Šamac)	621	1220
Gračanica	1895	1895
Gradačac i Modrić	2835	/
Donja Azizija (Orašje)	700	/
Banja Luka	/	6500
Gradiška	/	2300
Tešanj	4324	4900

[15] Iz Turske u Austriju krijumičarila se so, kafa i šećer, jer je ova roba u Turskoj bila u pola cijene jeftinija. Matasović: *Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj*, dr. Imbro Igniatović: *Tkalac*, knj. I, str. 100.

Mjesto	1282.g	1283.g
Derventa	/	3100
Travnik i Zenica	5850	5850
Donji Vakuf	600	670
Jajce i Jezero	1640	1640
Prusac i Prozor	1550	2650
Livno i Duvno	2705	/
Glamoč	600	800
Bihać	990	1000
Novosel (Petrovac)	629	/
Ostrožac (Cazin)	410	425
Krupa	1500	1635
Stari Majdan	885	750
Kostajnica	1512.16 para	2121
Prijedor	3470	3470
Sarajevo	41900	31000

D u h a n. U više turskih kronika stoji da se u turskom carstvu počeo pušiti duhan 1012. (1603/4.), a burmut prašiti 1050. (1640/41.), ali to nije točno, jer je još u drugoj poli 16. stoljeća šejhul-islam Fahrudin Muhamed Čivizade radio zborom i perom protiv kafe, duhana, burmuta i opijuma kao novotarija i uza nj je pristajala mnoga ulema. Sultan Murat IV (1623-1640) kažnjavao je smrću pušače. Pa ipak je svijet pušio. Iz već spomenutog francuskog izvještaja o putovanju kroz Herceg-Bosnu i Srbiju saznajemo da se duhan pušio u Prokuplju 1611.,[16] a bez svake sumnje i u Sarajevu. I Francuz Poulet, u svom opisu puta kroz Hercegovinu i Bosnu 1658., priča o pušenju duhana.

Iz druge pole 17. stoljeća imamo jednu pjesmu u kojoj se spominje duhan. Šejh Hasan Kaimija (rođen u Sarajevu a umro u Zvorniku 1690.) spjevao je jednu poučnu pjesmu (kasidu) protiv duhana, a po stihovima:

[16] V. Jelavić, o. c., str. 482.

I mi smo ga pili
I u smradu bili,
Kao Bogomili.
Ostan'te se tutuna...

čini se da je i on pušio pa se okanio ovog po zdravlje štetnog užitka. Popularni *Duvanjski arzuhal*, koji je nastao po svoj prilici u prvoj poli 18. stoljeća, jest pritužba nepoznatog autora, koji je valjda bio interniran u Duvno i usto pušač, pa uz druge nezgode ističe kako u Duvnu (Tomislavgrad) nema :

Ni čaršije ni hana,
A nestalo duhana,
Već pušimo smrdana,
Razumite, gospodo!

Obje ove pjesme ponikoše nekako u isto doba kad su tiskane dvije najstarije knjige o duhanu, poljska 1650. i njemačka 1658. godine. I u ovo se doba u Sarajevu dosta trošio duhan, jer se po Poulletu smatralo vrlinom ko ga nije pušio.

Duhan se u naše krajeve uvozio iz Makedonije, a u Hercegovini se počeo sijati istom od vremena Ali paše Rizvanbegovića (1833-1851), a nešto kasnije i u okolici Livna, ali se i dalje uvozio jer berba domaćeg duhana zadugo nije podmirivala potrebu zemlje. Glavni centri za trgovinu duhanom bili su Sarajevo i Livno.

Oko 20. prosinca 1696. utvrdio je Mehmedaga, zamjenik šefa financija za Bosnu Mehmed-efendije, da se u Sarajevu troše samo dvije vrste duhana, i to Strumica i Kaba duhan.[17]

Zna se pouzdano da se ovdje trošio i burmut i opijum, ali svakako u manjoj mjeri. Izgleda da je Tešanj u trošenju opijuma prednjačio u cijeloj zemlji. Bašeskija je zabilježio u svom nekrologiju da je 1762. od opijuma umro neki Mula Osman.

Duhan se turski kaže *tutun* i po tome se trgovci duhanom nazivaju tutundžije. A kako je ovamo donošen u listu te se ovdje križao, obrtnici koji su se tim poslom bavili zvali su se križači duhana ili havandžije. Nisu imali zasebnog esnafa,

[17] Kronika M. E. Kadića

nego su pripadali u esnaf tutundžija, koji je 1848. brojio 96 osoba. Okupacijom Bosne nestade ovoga esnafa.

Duhan u Turskoj, sve do pred okupaciju, nije bio monopol, pa ga je mogao svako saditi i njime trgovati, ali je država pobirala neki porez. Prvi spomen tom porezu nalazi se u fermanu od muharema 1108. (kolovoz 1696.), a u Sarajevu je proglašen oko 20 prosinca iste godine. U njemu se spominje više vrsta duhana i, kako je već rečeno, ovdje su se trošile samo dvije vrste duhana i obje su oporezovane po 20 zdravih akči od oke. Porez je povisivan više puta (1772., 1835.) dok nije dosegao 12 groša na oku. Godine 1835. podignut je od 16 na 20 para (pola groša),[18] a već 1866. bio je 12 groša i zvao se *resmi murrija*. Dakle, za trideset godina postao je 24 puta veći, a u kolovozu te godine zapela je trgovina duhanom, jer su se bili pronijeli glasovi o povišenju.[19] Sredinom kolovoza izdala je bosanska vlada saopćenje u kome se ova vijest proglašuje izmišljenom.[20] U Bosni se već onda trošio duhan u znatnoj mjeri.

Burmut su zakupljivali pojedinci i onda prodavali trgovcima.[21] Bujruldijom od 1838. zabranjuje se krijumčarenje burmuta.

Monopol duhana uveden je u Carigradu 1. III 1872., a u Bosni 1875. Fabriku duhana otvorio je u Sarajevu Kosta Skarić u Alajbegovića ulici, a u Kanjinom sokaku Jovan Sterija Serezlija 1875. Oni su imali i naročite prodavaonice duhana. Vrhovna financijska uprava izdala je 3. I 1294. (18. I 1877) naredbu kojom se nalaže da križači duhana moraju u vremenu od dva mjeseca prodati svoj alat vlasnicima fabrika duhana, a ako ga ne prodaju biće zaplijenjen i dotični će biti kažnjen po stavku 90 duhanskog zakona sa 5-50 zlatnih lira turskih.[22] Čini se da ova naredba nije potpuno provedena do ulaska austrijske vojske u Sarajevo.

Pušaći pribor. Čibuk (kamiš) i lula doneseni su naše krajeve kad i duhan, i gdje se spominje duhan, spominje se čibuk i lula (Kaimija, Poullet i dr.). Čibuci su se pravili u Sarajevu, a donošeni su i sa strane. Bilo je i dugih (do 150 cm) i kratkih čibuka. U narodnim pjesmama spominje se također čibuk :

Na svilen se jastuk naslonio,
Na mafeli čibuk zapalio.

[18] Sidžil 75, str. 9
[19] Službeni list „Bosna", 1\66; „Bosanski Vjestnik" 1866., str. 23.
[20] Saopćenje je datirano 29. rebiul-ahira 1283.
[21] Sidžil 19, str. 104: str. 188.; „Bosna" br. 557.
[22] „Bosna" br. 557.

U Bosni su se mnogo upotrebljavali kratki čibuci ili pajdaci :

Krnje lule, čibuci, pajdaci,
Po tome se poznaju Bošnjaci.

Čibuci su se pravili mahom od hudikovine (fudikovine). U ispravama iz 18. stoljeća spominje se Čibukčijska čaršija Sarajevu, a u nekrologiju Bašeskijinu zabilježena je smrt dvojice čibukčija (1789. i 1797.), pa se po ovome može zaključiti da ih je bilo malo. Prvi put se susrećemo sa čibukčijom u jednoj ispravi od 22. rebiul-evela 1158. (1745.), ali je ovaj obrt mnogo stariji u Sarajevu. Asimaga Hadžišabanović, trgovac i potomak stare trgovačke porodice, slušao je od starih trgovaca, da su se čibuci hudikovci izvozili odavle čak u Misir. U selu Goduši (kotar Visoko) prave se od davnine čibuci ili *naprašnice*.

Čibukčija ima još jedno značenje. Istim se nazivom zvahu momci (sluge), koji su išli uz age i begove i nosili im čibuke, punili lule i pripaljivali:

Kahvedžije kahvu iznesoše,
Čibukčije lulu pripališe.

Na duljem putu nosili su se čibuci i lule u posebnoj kesi što se vješala o sedlo, a zvala se čibukluk, a kad je nestalo čibuka, nošahu u njima kišobrane.

Cigar-papir počeo se upotrebljavati u Bosni koju godinu prije okupacije i, kako mi je pripovijedao rahmetli Huseinaga Krajina, smatralo se to grjehotom, a za ilustraciju naveo mi je jedan svoj doživljaj. Kad su Švabe – priča – zauzele Sarajevo, uputilo se nas nekoliko isti dan put Taslidže (Pljevlja), a u našoj družini bio je jedan koji nije nikad metnuo u usta cigaru, a godinama je pušio na čibuk. On zameračio zapaliti, ali nije imao lule na čibuku. Mi smo i prije ulaska Austrije pušili cigarete i nudili ga da zapali, ali uzalud. Prošla su tako tri dana, a on ne puši, i kad smo pali na treći konak, s njim se već nije moglo govoriti. Skolimo ga da zapali cigaru, a on prije no je metnuo u usta reče: „Ja rabbum, tobe estagfirullah!“[23] i zapali. To je tebi tuhaf (smiješno), ali su se tako čuvali naši adeti do kojih ti – reče mi – ne držiš ništa, a hoćeš da ti bude dobro. Nikad, moj dragi!

Lule za čibuk i nargile pravili su luledžije u Sarajevu, ali su se i importirale. I danas se nađe pokoja domaća starinska lula i na prvi pogled opaziš da je djelo

[23] Moj Bože, oprosti mi.

vrsna majstora. Luledžija je bilo vrlo malo i kasno se spominju (tek 1793.), ali svakako je ovaj obrt spram prvog spomena mnogo stariji. U Sarajevu živi obitelj Luledžija i, koliko se zna, bili su joj preći preko 170 godina luledžije. U luledžiiskom je esnafu 1848. bilo 12 majstora Od ovih, koliko se iz popisa vidi, dvojica su bili Arnauti, dvojica se navode s prezimenom Misirlije, a jedan je Banjalučanin. Njihove su radionice bile uvrh Bravadžiluka, gdje je još posljednji luledžija radio do pred svjetski rat. Njegov alat vidi se u etnografskom odjelu Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Pored duhana i burmuta trošila se kod nas, doduše u manjoj mjeri, *t u m b e č i j a*, a pušila se na nargilu. Kako je danas nargila u našim krajevima upravo rijetkost, to ću i o njoj koju reći. Edhem Mulabdić napisao je jedan članak o nargili u „Nadi" 1895. (str. 144) pa ću se ovdje njime poslužiti. Iz prošlosti nargile u Bosni nije mi ništa poznato.

Ime nargila postalo je od jednog indijskog oraha, koji se zove nargjil. Pošto se nargila nekad pravila od ljuske ovog oraha, dobila je od njega ime. Danas se ova sprava po cijelom Iranu naziva gelejan, što u arapskom jeziku znači vriti. U Indiji je zovu hoka (posuda), a u Arabiji nargila.

Nargila je uopće sprava, kao i čibuk i cigaraluk, da se na nju puši, samo što se na ovo dvoje puši duhan, a na nargilu tumbečija. Tumbečija je biljka istog roda kao i duhan i ovome dosta slična, samo što je većih listova i znatno žešća (otrovnija) od duhana. Stoga se upravo i ne može pušiti suha, već se mora prepirati i onako vlažna pušiti. Ona uspijeva u Maloj Aziji, a osobito je na glasu perzijska tumbečija.

Dijelovi nargile su uglavnom: staklena boca, glava od neke kovine kao mesinga ili tuča, a iz vrha njezina u sredini proteže se šuplja cijev, također od kovine. Dalje na istom mjestu glave usađena je zemljana lula. Glava je probušena, te je tu usađena cijev od kovine, čiji je jedan kraj pod glavom nargile a drugi napolju. U ovaj kraj usađena je drvena cijev, jedno 20 cm duga, te je na oba kraja nekim resicama nakićena. Na ovo je nametnuta cijev zvana marpič, koja je gipka i od tanke kože napravljena a papirom postavljena. Marpiču se na kraju opet nadovezuje drvena cijev, a poslije ove dođe takum koji je napravljen od ćehlibara ili od tuča. Još je s glavom nargile kod lule spojena kao neka podloga od tenećeta, da se na nju može metnuti valjak 9, također od tenećeta, koji ne da da se vatra sa tumbečije rasipa. Sad se nalije vode u bocu, a u tu se zamoči donji kraj cijevi. Poslije jednoga pušenja, koje traje od prilike koliko i jedne cigarete ili malo dulie, rastave se svi ovi komadi. Glava nargile, čija je lula u grliću boce

dobro pričvršćena, da zrak ne može prodirati ni unutra ni iznutra napolje, skine se, te se voda prolije i druga nalije; cijev i drugi komadi malo se očiste te pošto se opet sve sastavi, može se opet na nju pušiti.

Na lulu nameće se vlažne tumbečije, a na nju zažaren ugljen. Ovdje valja spomenuti da se na nargilu ne puši kao na kamiš ili cigaraluk. Na ovo dvoje kad se puši, samim se usnama uvlači dim u usta, te se onda, ako se hoće, vuče dalje u pluća i želudac, a ako neće, ispusti se napolje. Kod nargile je sasvim drukčije. Kad bi i na nargilu izvlačio dim kao i na kamiš, nikad ga ne bi dovukao do usta, jer je marpič predugačak pa se hoće više sile. Tu se mora dim uvući svom silom, i ne u usta već neposredno u pluća. Dakle, kad pušiš nargilu, moraš toliko vući u se kao kad gdjegod udihavaš čist zrak, sve da ti se grudi šire.

Kad se dakle metnula tumbečija u lulu, a i na nju vatra, onda se metne takum u usta i dobro povuče u se. Ali tim se vučeniem izvuče kroz marpič onaj vazduh koji je bio u boci nad vodom u praznom prostoru. Spoljašnji vazduh, po prirodnim zakonima, pojuri sad da nadopuni onaj prazni prostor, te pošto mu je pristup svud zatvoren, osim jedino kroz lulu i cijev, to udari ovim putem, prođe kroz vodu i dospije u onaj prazni prostor. Nego, pošto je u luli tumbečija a na ovoj vatra, tumbečija počne gorjeti, a vazduh ponese sa sobom dima, koji također prođe kroz vodu i dođe u prostor iznad nje. Stoga što vazduh s dimom prolazi kroz vodu, nastane u vodi klokotanje. Ako po drugi put potegneš kroz marpič u se, ući će ti dim pomiješan sa vazduhom u pluća; izvadiš li takum iz usta i odahneš, udari ti dim na usta i na nos i ti ga vidiš pred sobom. Ovim drugim vučenjem opet si ispraznio onaj prostor nad vodom te ovamo nadolazi novi zrak s dimom. To se ponavlja dok teče tumbečije u luli. Zato vele da je dim od tumbečije nešto blaži ili mekši od duhanskog dima, jer se tumbečija prepirala, a dim je još prolazio kroz vodu. No to je i vjerojatno, jer dim prolazeći kroz vodu, morao je ostaviti u vodi nešto otrova, a osim toga se u vodi ohladio pa mora biti blažiji negoli da je suh.

Da li je pušenje na nargilu manje ili više štetno od pušenja duhana i uopće kako je to po čovječje zdravlje, svakako će bolje znati medicina, a evo što narod veli o tom: Ko puši nargilu trostruka mu korist, ito: neće se bojati pasa, nikada ga neće okrasti i lako će umrijeti. Što se neće bojati pasa, tumače time što će ga od pušenja zaboljeti noge pa će se poštapati, a kad bude vazda imao uza se štap, imaće se čime obraniti od pasa. Neće ga nikad okrasti, pošto će od pušenja nargile vazda kašljati, pa kad mu hrsuz i dode pred kuću, čuće ga gdje kašlje unutra i misliće da je budan pa neće smjeti udariti u krađu. Treća mu je korist što će

lako umrijeti, a to se tumači tim jer će oboljeti od sušice, te će sve malo po malo bolovati i na posljetku lako umrijeti.

Ovo narodno mišljenje biće donekle i opravdano, jer kroz nargilu čovjek vuče dim upravo u pluća, a pošto je tumbečija mnogo žešća od duhana, to je i po pluća opasnija. Osim toga su čestice otrova od tumbečije mokre te su puno sposobnije da prionu za one mokre mjehuriće pluća do kojih dopiru.

Ivan Esih

Ličnost Hamdije Kreševljakovića

Hamdija Kreševljaković prvi je učenjak musliman kojega je najviša i najstarija hrvatska znanstvena ustanova Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu izabrala na prijedlog prvaka hrvatske historiografije, razrednog predstojnika dra Ferde Šišića za svoga člana dopisnika u razredu historičko-filologičkom. Uz brojne čestitke primio je Hamdija i najsrdačniju i najlaskaviju čestitku, koju mu je izrekla "Narodna Uzdanica" u Sarajevu, na usta svoga predsjednika nestora hrvatskih muslimanskih književnika Edhema Mulabdića. I "Novi Behar" pridružuje se na poticaj g. Abdurahmana Mešića tim usrdnim čestitkama na naučnoj počasti, koja će Hamdiju potaknuti na dalje i uspješnije naučno stvaranje. I ovaj broj "Novog Behara" nova je čestitka i novo priznanje naučnom odlikovanju H. Kreševljakovića.

Hamdija Kreševljaković prvi je, nastariji i najplodniji muslimanski suradnik Akademijinih izdanja, pa je stoga prof. Šišić svojim prijedlogom samo formulirao davnu i opravdanu želju hrvatskih naučnih krugova da Hamdija Kreševljaković uđe u krug akademika.

Suradnja Hamdije Kreševljakovića u Akademiji priznata je i osobito cijenjena i on je svojim solidnim prilozima zastupan u nekoliko Akademijinih edicija. Tako je u Akademijinoj "Građi za povijest književnosti hrvatske" (sv. 9, g. 1920.) priopćio temeljitu svoju kulturno i literarno-historijsku raspravu "Štamparije u Bosni za turskoga vremena (1529-1878)". U Akademijinu "Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena" (kojega je neko vrijeme uređivao i pokojni dr. Antun Radić) izašle su dvije Kreševljakovićeve rasprave: "Jurjevo u Sarajevu" (*Zbornik*, sv. 16, 1911. g., a tada je Hamdiji bilo 21 godina) i druga, svestrano i izvrsno obrađena, monografija, jedan od najznatnijih priloga u "Zborniku" uopće, pod natpisom "Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini, 1463-1878, Sarajevo" (*Zbornik*, sv. 30, 1035. g., izašla i u zasebnoj, bogato ilustriranoj, knjizi). To

Hamdijino djelo govori o znamenitoj duhovnoj i materijalnoj kulturi Sarajeva, pa je odjeknulo osobito povoljno i u domaćoj i u stranoj nauci. Akademijin "Ljetopis" (32/1, 1917. g.) donio je zanimljivi revizionističko-biografski prinos Hamdije Kreševljakovića pod natpisom "Razgovor vila Ilirkinja god. 1835., napisao fra Martin Nedić". Sve su te Hamdijine naučne rasprave znatno unaprijedile i obogatile naše poznavanje starije hrvatske kulture, pa ih stoga i navodi i hrvatski književni povjesnik dr. David Bogdanović u svom "Pregledu književnosti hrvatske i srpske" (novo, treće izdanje).

Izborom Hamdije Kreševljakovića za člana zagrebačke Akademije odaje se priznanje stvaralačkom radu hrvatskih muslimana, koje privlači time Zagrebu, kojemu je zadaća da unaprijedi nauku u svim dijelovima hrvatskoga narodnog organizma. Muslimanskom granom hrvatskoga narodnoga debla još se jače afirmira hrvatsko narodno biće i individualnost. U složnom jedinstvu valja omogućiti našoj braći muslimanima potpuni vlastiti razvitak slobodnom voljom uz jamstvo slobodne jednakopravnosti.

Hamdijin znanstveni rad služi naučnom napretku naših muslimana, a time i svih Hrvata, u interesu zajedničkog dobra. U tom se ostvarivanju krije ne samo cilj nego i bitni smisao Hamdijinog naučnog djelovanja.

Hrvatska nauka odlikovala je laskavim ocjenama Hamdijina oveća djela "Sarajevo u doba okupacije Bosne" (1937.), zatim "Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu" (1939.), brojne njegove monografije o bosanskim i hercegovačkim gradovima, koje se pravom smatraju uzornim književno-naučnim raspravama svoje vrsti. Tim je svojim djelima osigurao Hamdija sebi u hrvatskoj naučnoj republici jedno od najvažnijih mjesta i o tome pisati ovdje muslimanskim čitaocima značilo bi nositi sove u Atenu.

Kada me je g. A. Mešić zamolio da prinesem par riječi u Hamdijin broj "Novog Behara", odmah sam pomislio da je već vakat da se osvijetli i etička ličnost Hamdije Kreševljakovića, kojega s ponosom i čašću ubrajam među najdraže pobratime.

Hamdija Kreševljaković danas je općepriznati najbolji, najveći i najplodniji svestrani povjesnik Bosne i Hercegovine, on je danas među najvećim povjesnicima koje je islam dao hrvatskoj nauci. Ali Hamdija je i ličnost koja upućuje orlovskim letom prema visinama ideala, koja brani ljudski duh višim idejama bratstva, ljubavi, jednakosti i slobode.

Hipolit Taine često bi znao reći da je za razvitak naučnog stvaranja potrebna i odgovarajuća "moralna temperatura". Korijen etičke ličnosti Hamdije

Kreševljakovića vuče se iz njegova roditeljskog doma, iz one duboko religiozne islamske atmosfere, kojoj je bio značajan predstavnik i Hamdijin otac. I danas, kada bi me tko mu drago zapitao koji je od hrvatskih učenjaka uspio da se u svojoj ličnosti najviše približi savršenom skladu naučne erudicije i čiste čovječnosti, spomenuo bih među prvima Hamdiju Kreševljakovića. Kada u ovom članku želim da svojim slabim silama istaknem uzorni i svijetli značaj Hamdije Kreševljakovića, u očima moga duha iskrsne niz ljudi muslimana koji su mi i danas uzori etičke svijesti. Bilo nas je šestero braće u Travniku i da smo i danas svi živi zahvaljujemo plemenitim muslimanima, u prvom redu dobrotvoru, bivšem načelniku Travnika za vrijeme gladnih ratnih godina, rahmetli Osmanbegu Teskeredžiću. Tada u doba rata sam po prvi put spoznao istinu da je sve džaba, i najblistavija fraza i najveća humanitarna ustanova, ako nema – ljudi. *Man, man, not measures* – veli pravom jedna engleska poslovica (ljudi, ljudi, a nikakvih poučaka-načela).

Hamdija Kreševljaković ide u galeriju najplemenitijih muslimana koje sam upoznao, pa se i Islamska zajednica može ponositi ovim svojim članom i kao čovjekom i kao učenjakom.

Hamdija je vitez požrtvovanja, altrustički idealist koji je svoju etičku ličnost izgradio u svom roditeljskom domu. Etički ideali u najširem značenju nijesu mu nametnuti izvana nego su mu urođeni. Hrvatska domovina kao zajednica svih Hrvata, koji hrvatski misle, čuvstvuju i hoće, bila bi sretnija kada bi se sveta iskra Hamdijina duha mogla rasplamsati u što širem krugu naučnih radnika. Hamdija živi *in angello cum libello*, prati sve što se o Bosni i Hercegovini piše i raduje se svačijem uspjehu kao svom vlastitom.

U interesu bi naše nauke bilo da mjerodavni faktori pripomognu reaktivaciju Hamdije Kreševljakovića u kakvu njemu primjerenu prosvjetnu službu u Arhiv ili Zemaljski muzej u Sarajevu. Time bi mu se dala zadovoljština što ga je prošli režim degradirao materijalno (naučno ga ne može nitko degradirati). Izvan svake je sumnje da bi naučni njegov rad uvelike napredovao.

Ljeti ove godine boravio sam pet dana u Sarajevu, gdje sam se sastajao s Hamdijom i s tih sastanaka ponio samo najljepše uspomene. Upoznao sam i novu Hamdijinu sposobnost da je najbolji i vrlo strpljivi *cicerone* svoga rodnoga grada. Iako smo provodili ugodne časove, ipak Hamdija nikad nije zaboravio svoje dužnosti prema "Narodnoj Uzdanici", gdje je, zajedno s neumorivim predsjednikom g. E. Mulabdićem, rješavao molbe za stipendije.

Kao skroman čovjek, povučen među zidove svoje bogate, velikim marom sabrane, knjižnice, Hamdija Kreševljaković može reći s ponosom za svoj rad:

Feci, quod potui;
Faciant meliora potentes!

Približi li mu se tko u radu, prvi je sam Hamdija koji će mu to priznati i koji će se iskreno obradovati.

Kulturom duše nazivamo ljepotu te duše: to je ljepota koja nastaje pod utjecajem svjetla razuma i vjere. Što je ljepša duša, to su ljepši plodovi našega života. Hamdija, koji je u naponu stvaralačke snage, već se sada raduje bujnim i zdravim plodovima svog rada.

Život u današnje doba kataklizama i potresnih preobražaja prikazuje nam se kao uzburkani ocean razbješnjelih valova, nad kojima visi tmurni i mračni horizont. Povrh svega toga, mračne konture života od vremena na vrijeme osvijetli plamen eksplodirane bombe idejne odnosno ideološke mržnje.

Današnji život treba ozdravljenja i postavlja se ideal koji bi pridigao čovjeka, a koji bi u njem i putem njega pridigao i oplemenio cijelo čovječanstvo.

Ličnost učenjaka Hamdije Kreševljakovića može se pravilno shvatiti samo ako se uokviri u najuzvišenije opće ljudske težnje. Za nas Hrvate, i muslimanske i katoličke vjere, Hamdija Kreševljaković je svjetionik koji raspršava tminu pakosti i tminu neznanja. Njegov javni i naučni rad pridonio je razmahu duhovnog i moralnog života u suvremenoj hrvatskoj stvarnosti.

Hrvatska kulturna javnost raduje se od srca što Hamdija Kreševljaković i dalje savjesno i marljivo urezuje nove brazde u hrvatsku naučnu njivu. Neka ga Bog poživi do skrajnjih granica ljudskog vijeka u korist islamske zajednice i hrvatskog naroda.

Musa Ćazim Ćatić

Ljubavne melodije

I
Sjedi za klavir, Nigjar moja lijepa!
Pa sad mi jednu melodiju sviraj,
Sjajnu i velebnu ko sunčani smiraj,
Kad melankolija prospe se vrh stepa!

Ah! nek ti muzika poput šumnog slapa
S diraka bruji i k nebu se vije –
I kao suzice, što ih ljubav lije
Nek žudnja i čežnja s klavira ti kapa...

Ti dušom vlastitom b'jele dirke preli',
Napoj ih čuvstvima mladog srca svoga,
Pa nek mi ispod tvojih prsta b'jeli'

Jezikom svojim svaki akord zbori,
Da u tvom srcu vječni sevdah gori!
O sviraj himnu uzdisanja tvoga!...

II

Ja ću se cio uviti u zvuke,
Što kao cvjetići padaju s klavira...
Oh, kako lijepo Ljubav zna da svira! –
Daj, Nigjar, da ti ljubim svilne ruke...

Ja čvrsto vjerujem da sred tvojih grudi
Sevdaha dragog sveta vatra gori:
To meni tvoja sad muzika zbori,
Dok tako čezne..., uzdiše i žudi.

O, sviraj, Nigjar!... Na biljurnom valu
Zvukova klavirskih da ko galeb plivam
I vječne slasti, vječnu sreću snivam...

Ah, sviraj, sviraj!... Nek ti dirke ječe,
Dok san se spušta i dok veče teče –
I daj da ljubim tvoju ruku malu!...

Ivan A. Miličević

Pjesnik Musa Ćazim Ćatić i njegov udes

Lanjske me je godine Salih efendija Mešić najugodnije iznenadio. Donio mi je poveći snop rukopisa Muse Ćazima Ćatića za Napretkovu kulturno-historijsku zbirku. Tu je pjesnikovih nacrta, tu su rukopisi konačno pregledanih pjesama, od kojih je dobar dio već otiskan, tu je pisama prijateljima i rodbini Musinima, tu je prvopis rasprava, koje je kasnije obrađene davao u tisak, tu je prevoda s turskoga.

Salih Mešić je bio Musin desni prijatelj i zaštitnik, kao što su bili ostali Mešići: Ademaga i Abdullah Dževdet, pa Zija-beg Đonlagić – i prijatelji i dobrotvori. Uopće rekavši, Musu su cijenili osobito napredni Tešnjaci kao darovitog i naobraženog pjesnika i književnika. A tako su ga uvažavali i izvan Tešnja. I Ivan Trnski je bio zanesen pjesničkim radovima Ćazimovim, kao što ga je uvažavao i dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić. Osobito je plemeniti Ademaga vodio brigu o Musi, strepio nad njim, a i ljutio se na nj kao na svoje dijete kada bi bilo pustopašno i nemirno. Svi su nastojali da ga odgovore od pića. Godine 1910. slome ga napokon toliko da je sam Musa svojom rukom napisao očitovanje da će se kroz deset dana "okaniti pijančevanja", i svoje očitovanje završio s prisegom *vallahi, billahi, tallahi*! To su očitovanje potpisali kao svjedoci Salih Mešić i Sejfudin Huseinagić. Nu u brzo je Musa zaboravio svoju prisegu, te mu svjedoci zamjeravaju. Na to on Salihu piše da će svoju riječ iskupiti pošteno, ali ne iz straha od prijetnje, nego zato što zna da će – prošavši se pića – svoj život dovesti u red i što će zdraviji biti.

Muku su mučili s pjesnikom njegovi iskreni prijatelji, nu Musa je ostao – Musa. Uzaludno je bilo svako tesanje. I mada se Musa ljuti na svoje iskrene prijatelje, opet ih voli, cijeni i poštuje. Ademagu štuje kao rođenog oca i u pismima u Tešanj šalje mu pozdrav i izjavljuje da mu ljubi ruke. Saliha, Dževdeta i Smajila Mešića nazivlje braćom, i nakon kritičnog očitovanja od 1910. držao

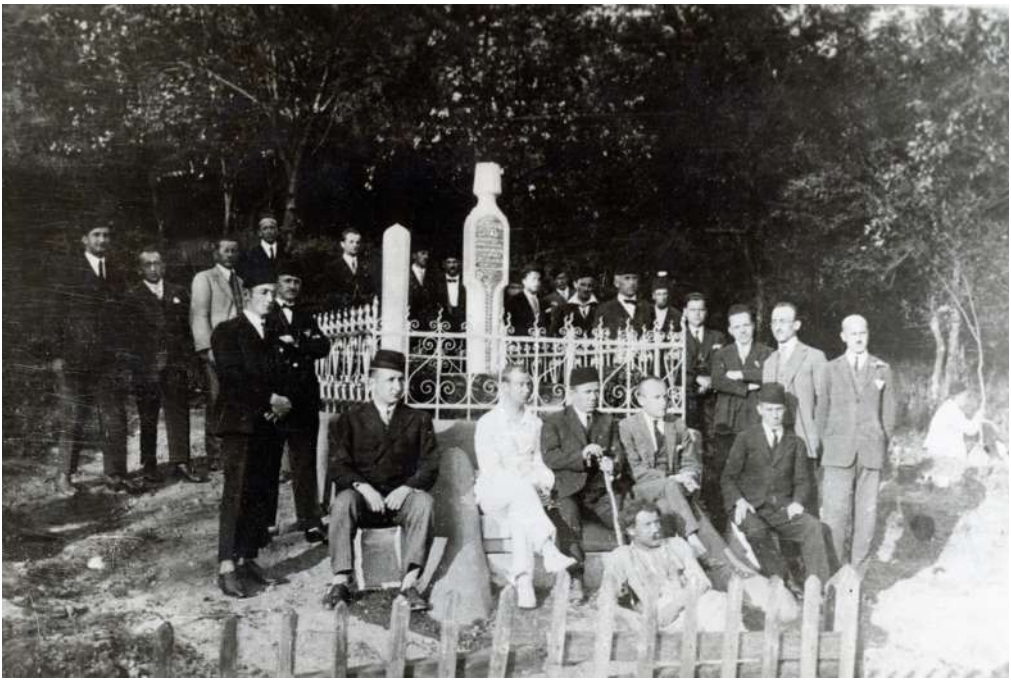

je i svoju "pismohranu" kod Saliha, koju je Salih sada ustupio kulturno-historijskoj zbirci.

Usput pripominjem da je Musa bio i sa mnom u vezi neizravno. Bio sam upraviteljem kotarske ispostave derventskoga kotara u Odžaku 1910., a u Odžaku se rodio Musa 1879. U Odžaku je proveo djetinjstvo i, ostavši bez oca koji mu zarana umre, mati mu, rođena Tešanjka, preudaće se u Tešanj. Kad sam bio u Odžaku moglo je Musi biti tridesetak godina, ali je tada već bio u velikom ugledu kao darovit pjesnik i književnik. I Nurija Borić, koji je služio kod kotarske ispostave u Odžaku i koji je s Musom odrastao, dičio se s njim i nije mi jednom kazivao što o tom svom drugu pjesniku, a kojim se očito ponosio. A znam i vrlo štujem Tešnjake, sa starim prijateljem Ademagom na čelu, koji su pjesnika zaštićivali i otvarali mu svoja srca, nastojeći da ga odvrate od njegove pustopašnosti. Ta, Musa je bio nemirne naravi ili – kako bi većina ljudi rekla – lakomislen. Ne brine se za sutra. Stoga je bivao uvijek u nevoljama, u oskudici, mada je – po svojoj vanrednoj darovitosti, a i po uglednim prijateljima koji su se brinuli da Musu namjeste na odgovarajuća mjesta rada – mogao živjeti udobnim životom i

poživjeti ne samo trideset i šest godina već još dugo i dugo, stvarajući djela koja bi nam bila na diku i ponos.

Izravno sam došao s Musom u dodir kada mi ga je dr. Safvet-beg Bašagić Redžepašić, kao pretsjednik bosansko-hercegovačkog sabora, 1913. preporučio da ga primim za suradnika u uredništvo *Sarajevskog lista*. To sam i učinio našem pjesniku i dopitao mu lijep mjesečni honorar. Prvi je honorar primio i nakon kratka vremena iščezao. Da se je i dalje javljao jednom u mjesecu, on bi dobivao svoje. On se je tužio u pismu Ademagi da mu je jamu potkopao u *Sarajevskom listu* Salih Konjhodžić, koji je navodno postavljen na preporuku Šerifa Arnautovića. Musa je radi svog neredovitog života mislio da ga svi proganjaju. Tako on piše Abdullah Dževdetu Mešiću iz Tešnja, gdje je živio s materom i bratom: "Brat mi već nekako počeo pokazivati kiselo lice i izražavati svoje negodovanje mojim boravkom kod sebe, a i mati mi javno prigovara onaj zalogaj što ga pojedem kod njih. Moguće da toga ne bi bilo da neki ljudi moga brata ne podgovaraju." Uistinu, teško je vjerovati da bi čija mati i brat mogli biti tako nemilosrdni. Vidi se da je, bar katkada, umišljao da ga svako progoni i da ga ne trpi.

Ali već i ono što imamo od Muse služi nam za diku i ponos, i svaki od nas mora priznati ono što je rekao o Musinom radu Hamdija Kreševljaković: "Od smrti očeve pa do hladne rake ispod crnoga grma na tešanjskom groblju, potucao se četvrt vijeka po svijetu bez krova i ognjišta, provodeći bohemski život. Za to je vrijeme živio u deset raznih mjesta i dvadeset i četiri puta promijenio stalno boravište i promijenio, po prilici, deset zvanja. Mnogo se napatio i namučio, a sav mu je užitak pjesma i čaša. Umro je Musa Ćazim Ćatić, ali njegovo će živjeti dokle se bude hrvatska riječ čula i knjiga štila."

Među Musinim rukopisima ima radnja Musina o znamenitom turskom pjesniku i književniku Zija-paši, kojem je pravo ime bilo Abdul Hamid. Ova mu je radnja također objelodanjena, ali je spominjem zato jer baca svjetlo i na Musu, koji je s takovim ponosom prikazao Zija-pašu, čovjeka vrlo vidna u literarnoj povijesti turskog naroda. Musa je vidio u mladom Zija-paši sebe samoga, i ovim prikazom je htio da opravda samoga sebe. Abdul Hamid, kasnije Zija-paša, kao đak imađaše odgojitelja jednog mevlevijskog šejha, koji ga je kriomice učio perzijski, jer je onda u Carigradu perzijski jezik bio vrlo nemio. Naučiv perzijski, čitao je kasnije Zija-paša perzijske pjesnike, te je tako i on počeo pjesnikovati. Kao mlad čovjek stupa u službu Visoke porte i na nj djeluje savjetima i uputama tada poznati tajnik u ministarstvu unutrašnjih poslova učeni Fatin-efendija,

koji je cijenio Zijaa zbog njegova izvanredna dara i inteligencije. I dalje Musa veli od riječi do riječi: "U početku Zija-pašin život bijaše život običnog skitnice ili, bolje rečeno, život obrazovanog bohema. On, u društvu s mnogim savremenim pjesnicima, dan i noć ispijaše boce rakije i vina po običnim mejhanskim *bajzlima*, koji tada bijahu stjecište književne elite, gdje su se vodile literarne rasprave u dimu od nargila i smradu alkoholnih pića. Življaše vazda pjanski, bohemski. U danu bi se na kratko vrijeme svrnuo na Visoku portu – i kako je umio brzo pisati – sve bi svoje poslove posvršavao za sahat-dva, pa opet letio u mejhanu i pijančevao. Ovaj je način života tadanjih pjesnika mnoge mlade talente i energije u osmanlijskom narodu upropastio. Ebu Zija Teufik veli da je, kako u visokim aristokratskim krugovima tako i u prostoj masi, Zija-paša bio dobro poznata ličnost za svog ravnodušnog držanja prema svakome, sa svog raskalašenog zindskog života, druženja s pjesnicima i sa svoje dosjetljivosti, ujedljivih rugalica i ironičkih epigrama, koji su se sa usta na usta prenosili."

Eto, takav je bio i Musa Ćazim Ćatić, s razlikom da nije ovaj postao pašom, već da je ostao onaki kakav je bio kao đak u Carigradu i slušač šerijatske škole u Sarajevu te napokon i pravnik na hrvatskom sveučilištu u Zagrebu, s tom napomenom da sveučilišta možda nije ni vidio iznutra. Musa Ćazim Ćatić nije bio pašom po rudbi, po državnom dostojanstvu, ali je bio velikim vezirom po pjesmi i po svom književnom radu. I kada u daljnim vremenima ne bude ni spomena mnogim bivšim i sadašnjim državnim dostojanstvenicima, s koljena na koljeno će prelaziti spomen na Musu Ćazima Ćatića i njegov rad, na nesretnog Musu, koji je jeo – sam sebe!

Salih Mešić piše da je Musa, dobro oduševljen pićem kao i njegov uzor Zija-paša, znao da svom hitrinom nabaci lijepe i misaone i osjećajne stihove, koje bi nanizao na kojekakvim papirićima i mećao ih u džep da ih sačuva. No, jer mu je i džep bio proparan, mnoga i mnoga bi mu se pjesma izgubila. I trijezan bi osjetio potrebu da sastavlja pjesmu, i tada bi ih dotjerivao i mijenjao, jer je tražio bolju zaobljenost i ljepši izraz. Bio je savjestan u priređivanju pjesama za tisak, kao što je bio savjestan pri sastavljanju prikaza ili eseja, a tako i kada je prevađao sa orijentalnih jezika. Vidi se da katkada nije zadovoljan kako je počeo pisati, kao i drugi pisci prije i poslije njega. Reda i rađa misli u glavi, nemiran je, živčano napet – dok mu nakon nekog vremena ne sine u misli sve što treba, te počne raditi. I stvar teče glatko, lako i lijepo. Musa je u tim časovima bivao "u zanosu". Tako je Musa radio na svojim esejima "O misticizmu i utjecaju Perzijanaca na tursku književnost" ili pak "Prvak turskih pjesnika Fuzuli", i ostalima.

Među spisima Musinima ima i jedan odulji sastavak, pod kojim je potpisan sam Musa i Abdullah Dževdet Mešić. To je prvopis pisma što ga je Musa sastavio da ga pošalje dr. Mili Starčeviću. Sadržaj pisma je reakcija na jednu pjesmu Marina Sabića, koja je izašla u Zagrebu. I iz toga se sastavka Muse Ćazima Ćatića, koji je supotpisao i Dževdet, vidi kakovo je bilo duboko njihovo uvjerenje i orijentacija: muslimani vjerom, a Hrvati narodnošću.

Mlad je umro 1915. Dakle, prije dvadeset i pet godina, u svojoj trideset i šestoj godini života. Lanjske godine bila je šestdeseta godišnjica rođenja. Ovo neka bude za sjećanje poćudno tankoćutnom i nesretnom pjesniku.

Mustafa S. Busuladžić

Arapski historičar Mes'udi o Slavenima

Život i običaji Slavena u njihovim najstarijim historijskim periodima nije najbolje poznat. Stari pisci u svojim djelima o tome vrlo malo govore, a neki tek da im ime sačuvaše. Kada Slaveni počeše dolaziti u tješnji dodir s drugim narodima, prelaziti granice svoje domovine i ratovati s drugim narodima, zapadni pisci u svojim djelima posvećuju im veću pažnju, a prvenstveno gotski i bizantijski (Konstantin VIII Porfirogenet u djelu "De administrando imperio").

No, Slavene šutke ne prelaze ni arapski pisci, koji u svojim djelima posvećuju pažnju Slavenima, njihovim vladarima, državnom uređenju, životu i običajima. Doduše, arapski historičari o tom opširno ne govore, ali ono što su ocrtali u kratkim potezima o Slavenima, njihovim vladarima, životu i običajima, vrijedno je istaknuti, jer tu možemo naći i dobrih podataka o životu i običajima, što treba shvatiti kao stanovit prilog koji osvjetljava davnu slavensku prošlost. Kada su Slaveni živjeli u najvećem neznanju i bezboštvu, kada nemahu poimanja o ma kakvoj kulturi i pismenosti, dotle daroviti Arapi pišu historijska djela koja imaju naučni kriterij. Jedan od takovih historika jest Ebu Hasan Ali Mes'udi (umro 345. po H.) rodom iz Bagdada. Njegova dugogodišnja putovanja po raznim zemljama, koja su imala naučni karakter, urodila su dobrim rezultatima za poznavanje geografije i historije, o čemu nam svjedoče njegova djela, koja su dobro poznata u arapskoj literaturi, a neka su prevedena i na zapadne jezike i uživaju dobar glas u učenim krugovima Europe. Najznamenitije mu je djelo *Murudžuz-zehebi ve meadinul dževahiri* (Zlatne livade i rudnici dragog kamenja) u kome opisuje život i običaje vladara prije Islama i poslije do g. 346. U tom djelu Mesudija se u naročitom poglavlju osvrnuo na Slavene, njihove vladare, plemena i običaje.

Odmah na početku veli da su Slaveni (Sakalibe, kako ih svi arapski historici nazivaju) potomci Bara sina Jafesova, a unuka Nuhova (Noje), a dijele se u mnoga

plemena i rodove. Od tih Slavena potječe veliko slavensko stablo. Slaveni su nastanjeni na zapadu. Dijele se na razna plemena koja su u međusobnom ratu i zavadi. Imaju svoje vladare. U doba Mesudije vjerovatno da su kršćanski misionari počeli djelovati u zemljama današnje Evrope i propagirati kršćanstvo. Zato Mesudija veli da su neki primili kršćanstvo. Ali većina Slavena ne drže se nikakvih vjerskih principa, žive u barbarstvu i neznabožačkim životom. Ne drže se nikakvih vjerskih zakona, nemaju pojma o vjeri. Imaju svoje vladare od starih vremena.

Mesudija navodi nekoliko slavenskih plemena kao i njihove vladare po imenu. Čuveno je slavensko pleme Velinana, a njihov se vladar zvaše Madžil, zatim pleme Istabrane, koje je živilo u doba Mesudije. On veli da se njihov vladar (melik) u ovom vremenu zove Saklabedž. Pleme Delavine čiji se vladar zove Vajh Salaf, Jamuhik (?) je najjače slavensko pleme. Plemena se međusobno razlikuju i po svojim fizičkim sposobnostima. Još su poznata plemena Main, Hanin, Sasif itd. Poznato je među Slavenima pleme Serbik. Karakteristično je spomenuti da članovi ovoga plemena, kada im umre vladar ili starješina ili poglavica (reis), spaljuju sami sebe vatrom. Oni prinose žrtve i spaljuju životinje. Oni podržavaju neke običaje slične Indijcima.

Dalje Mesudija spominje da u zemlji Biladul Hazer (zemlja Hazara), stanuje narod Hazari. Vjerovatno da su to krajevi sjeverno od Crnog i Kaspijskog mora. U Biladul-Hazeru ima Slavena Rusa koji sebe spaljuju vatrom. Manji dio njih se sahrani i posmrtni ostaci se ne pokopaju nego se spaljuju. O tom pišu i drugi arapski pisci. Rusi stanuju na istoku i naselja im se protežu prema zapadu. Mesudija spominje Dira kao prvog slavenskog vladara koji je imao prostranu državu. Muslimanski trgovci, veli Mes'udija, dolaze u njegovu državu i sobom donose razne trgovačke predmete. Uopće muslimanska trgovina prolazi kroz njihovu zemlju. Zna se tačno da je arapska trgovina kao najveća u srednjem vijeku duboko zadirala u Evropu. Čuveni njemački orijentalist Max Mayerhof u djelu *Le Monde Islamique* veli da je arapska trgovina duboko zadirala u Evropu. Trgovali su sa svim zemljama, a krzno i kožu su dobavljali iz najudaljenijih sjevernih zemalja Rusije i Skandinavije, a to nam pokazuju iskopine arapskog novca koji se našao u tim zemljama. Kod slavenskih naroda nalazi se jedan turski vladar. Neki imaju veliku vojsku i vode ratove sa Bizantincima. Najčišće je slavensko pleme Velinana sa vladarom po imenu Madžil.

(Kod pisanja ovog članka poslužio sam se Mesudijinim djeom *Murudžuzzeheb* štampanom u Kairu g. 1346.)

Alija Nametak

Sarajka djevojka

Jurnjava u vlaku da bi se uhvatilo što ugodnije mjesto. Naravno u trećem razredu, kojim smo se kao studenti vozili bilo od kuće do sveučilišta bilo od sveučilišta kući. Ovaj put smo išli u Zagreb. Predanili smo u Sarajevu i urekli sastanak na stanici. Karta od moje i njegove prtljage bila je u mene i ja sam, propisno natovaren, trčao iz kupea u kupe i s mojom i s njegovom prtljagom. Nije bilo nigdje dugih klupa da bi se čovjek mogao pružiti. Prokleo sam onoga kome je na um palo da pravi ovakve klupe za dvije osobe kojima je tijesno i pri dimenzijama kakve ti dadne studentska ishrana, a onda sam blagoslovio onoga ko je povukao one dvije crne pruge, zvane tračnice, da se ne taljigamo u kakvoj četverokolici. Prokleo sam i Rešida što mi utovari ovakav težak kofer, kao da mi je malo mojega, a uz to sam se morao kositi sa saputnicima radi mjesta koje sam za nj rezervisao. Vlak je već krenuo kad on upade u krcat-pun kupe i zauze kraj mene mjesto koje sam mu s mnogo prigovora izručio.

- Ja sam, brate, od danas sasvim drugi čovjek.
- Vazda si takav; ako ne zakasniš, a ono dolaziš u zadnju minutu.
- Oprosti, brate, znam da mi je kufer težak…
- …A još teže očuvati prazno mjesto, jer ljudi misle da ga ja štedim za svoja leđa ili stegna.
- Pa eto sada vide da je za me čuvano. Uostalom, nisi se trebao toliko boriti, ja bih mogao na glavi prestajati do Zagreba, a kamo li ne bi na nogama. Ja sam, brate, zaljubljen.
- Sad razumijem što bi mogao na glavi prestajati. I ne bi ti se ni prehladila, kad je prazna kao i peta.
- Govori ti šta hoćeš, ali ja u životu nisam bio sretniji nego danas. Ja sam se danas zaljubio, no eto na prvi pogled.

- Koji put?
- Prvi i posljednji. Ako sam ikad u životu rekao da sam se zaljubio, lagao sam. Ovo je danas prva ljubav. Prva… Prvi pogled, prve riječi, i mene je svega isprobadalo.
- Da nisu sandžije?
- Šali se ti. Ako se i tebi ovo ikad desi, pitat ću i ja tebe sa sandžije.
- Pa ko je, čija je, kakva je? Je li plava, vrana ili je čakarasta?
- Boga mi sam je zaboravio pitati čija je! Majka mu stara! Ih! Znam samo da joj je ime Bisera.
- Vidi nesreće! Pa kako ćeš joj pisati? Kako ćeš nastaviti razgovor s njom?
- Staviću: Najljepšoj, najdražoj mojoj velikoj ljubavi, Sarajevo, Hrvatin, Megara br. 1.
- Čuješ ti, magare broj jedan, ako poštar bude zaljubljen, odnijeće svojoj djevojci a ne tvojoj.

Ušao je kondukter:

- Karte, molim!

Predao sam mu je i prozumbao ju je. Rešid je izvadio mjesto putničke karte posjetnicu i dao je kondukteru.

- Šta je ovo? Nemojte zbijati šalu sa mnom!
- Da ti ne piše na posjetnici da si kandidat prava, mislio bih da si filozof, ako ne već profesor sa dvadeset godina službe – kažem mu ja, a on me gleda nekim zagubljenim pogledom – Podaj čovjeku putničku kartu!

Izvadio je novčanik i iz jednog pregratka kartu.

- Molim vas, gdje imamo križanje s putničkim vlakom koji ide prema Sarajevu?
- U Zenici u 3 i 20.
- Hvala!

Kondukter je otišao dalje.

- Šta će ti vlak u Sarajevo?
- Vraćam se.
- Zašto?
- Pa moram da vidim djevojku i da saznam kako se zove.
- Nije potrebno. Produlji od Zagreba dalje, pa ćeš doći do Stenjevca.

- Zar ja zbilja tako izgledam? Za Stenjevca?
- Ja mislim i gore. Onamo ih ima pametnijih.
- Pa šta da radim, po Bogu?
- Piši odmah sutra kad dođeš u Zagreb Hećimu, neka se malo sutra prošeta kroz tu ulicu pa neka vidi u kojoj ima djevojka po imenu Bisera, a ako ima više Bisera, neka ih zovne, pa onu ružniju upita za prezime. To je ona tvoja.
- Kako ružniju? Nema je ljepše na svijet.
- Pa da, to se obično pričinja zaljubljenom.

Hećim je bio naš drug na sveučilištu koji je prošle godine svršio medicinu i sad liječi sve moguće nane, babe, tetke, dajidžinice i bližu i dalju rodbinu. Danas nam se tužio kako ga, kad pregleda hastu i diskretno čeka honorar, takva hasta pomiluje riječima: "Mašallah, koliki je, ne ureko se! A znam ko da je jutros bilo, kad si s rahmetli materom dolazio kod nas. Bio si u samoj košuljici; nisi onda nosio ni gaća." Ako se ovako nastavi, opet ću hodati bez gaća, jer dok sam studirao, imao sam barem od općine stipendiju. A sad od mene očekuju.

Barem će tako naš Hećim proći kroz tu mahalu i saznati da u njoj ima kakvu tetku, koja će ga zovnuti iza kanata. Rešid će mu morati staviti u pismo marku za odgovor. Barem on da ga ne oglobi.

Kupe se jedva zagrijao, što od parnih cijevi što od našeg daha. Na osam klupčica bilo nas je šesnaest. Rešid je otvorio prozor i pomolio glavu. Rešid je otvorio prozor i pomolio glavu kroza nj. Makar da su prosvjedovali putnici, on nije ništa mario, a i dobro je to bilo, jer je vani bila mećava. Snijeg i vjetar.

Kad je zatvorio prozor već je bio sličan običnim smrtnicima.

- Klanjam se, gospodine natsavjetniče, - obrati se Rešid nekom veoma visokom i plećatom šezdesetogodišnjaku, koji je sjedio nasuprot njemu jednim dijelom tijela na jednom dijelu klupe.
- Oprostite, – bojažljivo se proču starac – ja nisam nikakav natsavjetnik. Zar bi se vozio u trećem razredu da sam? Ja sam David Rosenfeld, trgovac iz Bijeljine.
- Izvinite, ali tako ste slični na gospodina sudskog natsavjetnika Franića iz Tuzle. Upravo kao dva brata. Čak i više sličnosti. Ja sam se s vama, ne, s njim, upoznao kad sam bio u Tuzli prije dvije godine. Ja sam Rešid Babović, kandidat prava.
- Drago mi je! A ja sam mislio da ste vi kandidat za ženidbu.

Rešid – koji se na prozoru jednom rashladio od snijega a sad u kupeu drugi put, jer je oslovio nepoznata čovjeka – malo se postidje.

- Pa moglo bi i to biti skoro. Sad imam da polažem treći državni, pa ako me sreća posluži, ne bih se dugo skanjivao. Danas sam, mislim, našao što mi srcu treba.
- Gospodine, ja sam stari čovjek, iskusio sam dosta toga, nemojte se žuriti. Smislite dobro, pa onda promislite prije nego se riješite. I onda, dragi gospodine, nemojte se ženiti Sarajkom.
- A što, po Bogu?
- Znate vi kako se ono pjeva:

Sarajka djevojka majci plakala:
Ne daj me, majko, daleko

- Pa ja i nisam daleko. Ja mogu i u Sarajevu služiti.
- Ne razumijete vi mene. Vidite, vi mi mnogo sličite na mog Pepija. To je moj jedini sin. I ja sam vas odmah zavolio, istinski kao da ste mi sin. Moj Pepi je bio u mojoj radnji. Ja sam vam se pretstavio kao trgovac, ali to je navika od ranije. Ja sam siromašan čovjek, trgovac koji bježi u prinudna poravnanja, kojemu obraz gori od stida… Vi vjerovatno mislite da se Jevrejin ne može zastidjeti, ali, vjerujte mi, mene strašno boli što nisam mogao odgovoriti mojim obavezama. Prokletstvo je to, a svemu je Sarajka kriva.

Iako me je drijem hvatao, slušao sam šta govori stari Rosenfeld, koji je unosio svu dušu u govor, molio, kumio i preklinjao Rešida da se ne ženi Sarajkom. Nije bio brbljav nego je mjerio svaku riječ, svaku misao koju je izricao, a on ih je izricao preko reda, kako mu je koja na um dolazila.

- Mladi moj prijatelju! Moja radnja u Bijeljini je imala dvanaest metara lica, a magazin je bio dug dvadeset i pet metara. Sve je to bilo puno robe. Radilo se, Bogu se molilo i bilo je Božjega blagoslova. Moj sin je tu učio od mene kako se radi, kako se stiče i kako se čuva. Bio je stidan kao curica. I po nesreći, jednoga dana ode nekim poslom u Sarajevo. Moglo se to i telefonom obaviti, ali on hoće lično stvar da uredi. Aj, aj, na nesreću i svoju i moju! Ni ja ga nisam mnogo odvraćao. Pa neka se dijete malo provede, mislim ja. Radi kao rob. Ah, gospodine! Ode, ali ne obavi posla, nego nju vidje i propade. Upropasti se. Nema ga mjesec dana kući. Zabrinuo se ja. Zabrinula se Rahela. To je moja pokojnica, koja je kasnije svisnula od

nesreće… Aj, aj…, od sramote velike. Saznamo da se je tamo zagledao u jednu djevojku. Onda velimo ja i Rahela: "Pa hvala Bogu velikom! I vrijeme je da ga ženimo. Hajdemo i mi u Sarajevo da vidimo djevojku, pa ako bude prema njemu i ako imadne miraza, da je odmah vodimo kući." Došli smo u Sarajevo. I vidjeli smo je. Nije bila ljepotica, a nije ni ružna. Ali velimo ja i Rahela: "U Boga je ljepota…" Ne kažem vam, Pepi nam je pretstavi u hotelu. Mi hoćemo da vidimo i prijatelje, da vidimo kuću. Ali ona se nećka da nas odvede kući, a ni Pepi ne zna gdje ona stanuje. Onda, kad se mi nismo dali smetnuti, odvede nas daleko, daleko, da noge polomimo ja i moja Rahela uz neke strmine, na neke Bjelave, pa u nekakvu kuću, u podrum, gdje je samo mali prozorčić na ulicu okrenut i vide se samo noge rijetkih prolaznika.

- Aj, aj, nesreća! – mislimo ja i Rahela. Ali nema se kud natrag. Otac joj i majka sjede kraj peći. Ne rekoh vam da se ona zove Rifka i da joj je prezime Danon… Da, Danon je bio i naš Rabi, Božji ugodnik koji umrije kod Stoca na putu u Sveti Grad, a Danon se zvala i ona nesretnica koja raskopa moju kuću.
- I mi sjedili, i govorili, i ugovorili. Vjenčanje bilo odmah, čestitanja u hramu, jer se nije u Danona imalo gdje ni unići. Ja kažem Pepiju da izvadi vjenčani list kod rabina, da ima polovinu vožnje barem on i ona, a ja i Rahela platićemo čitavu. Ali on se kao uvrijedi. Zar, veli, tata da nam se u vlaku smiju kad izvadim kartu i rabinovo uvjerenje radi pišljivog popusta od 50%? Da nam kogod rekne: "Ne može Jevrejin da ne misli na gešeft i kad je na bračnom putovanju!" Sinko, sinko, kažem mu ja, pa neka nam se smiju. Mi nemamo ni njive ni oranice, da sijemo i da kosimo. Novac je naše sjeme i naša kosa. Ali on me tada ne posluša. Onda sam ja htio kupiti nešto skuplje robe, da je prevezemo pod djevojačko ruho, da ne plaćamo kaldrmiju, ali on mi to ne dade. Kaže: "Sramota je to, tata. Mi trgujemo, a ne krademo od općine." Onda sam ja i tu popustio… I vazda sam više morao popuštati.
- I, gospodine moj, eto vidite, i prije nego je prekoračila prag moje kuće, već mi je počela upropaštavati kuću. Miraza nije ništa donijela, a kad smo jednom ja i moja Rahela govorili o Rahelinu mirazu, ne bi li se ona sjetila da piše svome ocu i materi da je vrijeme da joj pošalju što je još na prvom sastanku ugovoreno, ona, kao da je se to ništa ne tiče, kaže Pepiju: "Pepi! Moraćeš slati mome tati dvije hiljade dinara mjesečno. Ja sam kao

daktilografkinja toliko zarađivala, pa valjda i tebi vrijedim toliko. Ja sam bila njihova jedina zarada, a ti valjda nećeš dopustiti da ti tast i tašta prose po Sarajevu.

- Ja i Rahela smo ušutjeli, a onda je ona nastavila, što dalje, to gore. Nabavila je klavir i učitelja klavira, pa joj nije ni to bilo dosta. "Ja hoću jednog lijepa konja. Volim da jašem." Onda sam ja istupio i rekao otvoreno: "Nema toga, dijete! Konji su za begove, a ne za nas Jevreje. Ti ne znaš koliko se ja cjenjkam sa seljakom dok mu prodam četiri konjske ploče i trideset klinaca, sve za dvadeset dinara, a ti hoćeš konja za dvadeset hiljada." "A zar ja, Pepi, ne vrijedim koliko jedan konj?", kaže ona, a neće ni da gleda u me. "Pa da, kupići ti najboljega", kaže Pepi. "A ako ja ne dam, Pepi?", kažem ja. "Rastavićemo se", kaže Pepi.
- Oj, oj, gdje si, smrti, onda bila da mi dušu uzmeš kad to doživjeh od svog jedinca! Da ne doživim ruglo i svoju propast!

I nabavi joj konja, ali ona hoće i učitelja jahanja. Pa nabavi joj i njega…

Rešid mi je jahao na leđima, a ja sam vukao svoj i njegov kofer. Pucala su mi leđa od umora.

- Sjaši! – govorio sam mu, ali on baš ništa ne haje.
- Sjaši! – povikah glasnije, ali on se ne obazire, nego mi jednako pritište grbaču.
- Sjašiii! – razdrijeh se i probudih. Probudi se i sav kupe.
- Šta ti je? – pita me Rešid, koji je upravo počeo drijemati, jer je svu noć preslušao predavanje Davida Rosenfelda.
- Ništa – protegoh se. Spavao sam sjedeći, naslonivši glavu na vlastita koljena, a opruživši ruke do tala – Sanjao sam da te nosim na leđima.
- Nije ti bilo ništa teže nego meni. Svu noć mi je žarku ljubav rashlađivao ledenom vodom ovaj – pokaza mi bradom Davida.

Zastruga vlak na skretnicama. Zaustavi se.

- Doboj, deset minuta! Prelaz za Tuzlu.

David skoči, pokupi svu silu kofera.

- Dajte, ja ću vam dodati kroz prozor – reče mu Rešid.
- Hvala! Znate, nema se sad da se plaća nosačima. Morao sam nanovo trgovinu početi, kao pred četrdeset i pet godina. Hvala, zbogom, sretan put!

Dodasmo mu kofere i pakete i zatvorismo prozor.

- Hoćeš li pisati danas Hećimu da potraži Biseru?
- Ja sam njoj dao svoju posjetnicu: može i ona meni pisati. Znaš, kako bilo hairli, onako bilo i suđeno!
- Bogme te je žestoko rashladio. Kako bijaše zagrijan kad si ušao u kupe, ja sam mislio da se nećeš ni za heftu rashladiti.

Vlak je pošao. Najednom dotrča iz restauracije Rosenfeld. Kucnu u prozor. Pogledasmo u police da nije šta zaboravio. Znakom nam pokaza da otvorimo prozor.

- Da niste šta zaboravili, gospodine Rosenfeldu?
- Zaboravih vam još jednom napomenuti: Gospodine dragi, ne ženite se Sarajkooom!
- Da li samo ako se zove Rifka Danon ili ako je uopće Sarajka? – već se obijesno Rešid smijao, ali ga Rosenfeld nije mogao čuti.

Hatidža Đikić

Svome bratu

Tajnim žarom srce s budi,
Jače kuca, jače bije –
Iz mlađanih mojih grudi
Prva mi je pjesma vije!

Prva pjesma što je kiti
Duša mlada sestricina,
Tebi hrli, tebi hiti,
Brate mio, put daljina!

Tebi hrli put daljina
Da ti kaže, dragi brate,
Svaka mis'o sestricina
Upravljena da je na te!

Da ti kaže kako tuga
Mlađahne joj grudi slama,
Zbog rastanka tvoga duga,
Što te nije među nama!

Zdravo budi, najmiliji,
Nek' te Allah vječno prati,
Al' mi nemoj poeziji
Mnogo, brate, zamjerati!

Slabašna je pjesma moja,
Al' iskrena znadi da je,
Misleć' na te, sestra tvoja
Uzdišući pisala je!

Molba kćeri očevima

O, očevi poštovani,
Zora rudi, evo danka…
Daj se jednom probudite
Iz dubokog tvrdog sanka!

Podignite teške glave
Sa uzglavlja lijenosti,

Daj i nama da ograne
Sunce sreće i znanosti!

Otvorite oči snene,
Pogledajte na grad Baku,
I tamošnje muslimanke
I njihovu nauk svaku.

Pogledajte, pa se sjet'te
Da ste gr'ješni – gr'ješni jako;
Jer i vi bi svoje kćeri
Obrazovat mogli tako!

Zar su one zaslužile
Tu nepravdu i nasilje,
Pa da im se uskraćuje
lijepi ilum – zlatno bilje!

O, očevi, mili naši,
Otvorite oči bolje,
Izvedite kćeri vaše
Na široko znanja polje!

I one su željne znanja
I prosvjete vrela žedne,
Vaše kćeri – djeca vaša
Očinske su brige vr'jedne.

O, očevi poštovani,
Preklinju vas kćeri vaše:
Hladnokrvno ne gledajte
Prekukavno stanje naše!

Alija Nametak

Uspomene na dr. Mehmeda Spahu

Smerhum dr. Mehmedom Spahom došao sam prvi put u lični dodir kao urednik *Novoga Behara*, pa hoću da u ovom časopisu, u kojemu je i on makar malim književnim prilozima surađivao, iznesem nekolike uspomene da umanjim makar koliko naš opći dug da se izda opsežna knjiga o njegovu životu i političkom i kulturnom radu.

Bilo je to u jesen godine 1930. Jedne noći se upoznah s jednim omladincem koji se iznenadi kad iz razgovora saznade da sam takorekući besposlen, da mi molba za namještenje leži mjesecima u Ministarstvu trgovine, dok škole u Sarajevu koje potpadaju pod to Ministarstvo plaćaju honorarne nastavnike. Reče mi da će govoriti Spahi da stvar urgira u Beogradu i da će biti u redu. Ja sam, zadovoljan i s položajem urednika *Novoga Behara*, i zaboravio na to, dok se ne odlučih s nekolicinom prijatelja da izdamo poseban broj posvećen Edhemu Mulabdiću o 40 godišnjici njegova javnog rada. Ustanovismo da treba da se napiše članak i o njegovu političkom radu, pa odlučismo da zamolimo dr. Mehmeda Spahu da on taj članak napiše. Radi toga odoh njemu jednog popodneva. Dotle se nismo lično poznavali. Kad me je primio u svome stanu, nakon formalnosti upoznavanja i pitanja za zdravlje, reče mi: "Govorio mi je M. za vas, ali vjerujte mi da mi je neugodno moliti… Vi ćete me razumjeti." Potpuno sam ga shvatio, jer nije ugodno moliti svoje bivše potčinjene makar i za najsitniju uslugu, ali ja odmah rekoh da nisam ni došao radi toga (kao što zbilja nisam ni bio), nego radi članka o Mulabdiću kao političkom radniku. Izložim mu stvar i on je odmah odobri i obeća napisati štogod. "Mnogo se neće moći radi cenzure, ali koliko se mogne." Nekoliko dana nakon toga imenovan sam u Tehničku školu u Sarajevu, pa kad me prvi put susrete, zamoli me da mu pozovem profesora Husejna Alića, što sam i učinio. On je onda članak izdiktirao, a Alić stenografirao i kad je kasnije stenogram prepisao u čistopis, ja mu odnesoh kući da

ga pregleda. Onda sam vidio kako pazi na svako slovo, na svaku zapetu, da ne bi ni previše ni premalo rekao. Dobro se sjećam da je Alić bio na jednom mjestu u rukopisu ostavio uobičajenu kraticu JMO, a on onda uze pero i ispisa punim slovima Jugoslavenska muslimanska organizacija.

U sljedećem godištu napisa dva članka, "Glavna načela ustava od 3. septembra 1931." i "Sveislamski kongres u Kudsi-šerifu". Prvi je sam pisao, ali je označen samo inicijalima M. S., jer teško da bi ga ondašnja cenzura pustila, makar da nije davao Ustavu svoga komentara, nego je samo neke njegove ustanove isticao masnijim slovima.

Također je za kalendare *Narodne uzdanice* za godinu 1933., 1934. i 1935. napisao po jedan članak, koje mu je stenografirao g. Alić. Treba naročito istaknuti onaj u kalendaru za g. 1934. "Financijske prilike Bosne i Hercegovine od 1878. do 1918.", koji je dulje vremena radio istražujući gradivo po službenim statistikama, a isto tako se služio upravo svim pomagalima kao najseriozniji akademik obrađujući članak "Izborni falsifikati prije rata" (N.U., 1935.).

Potkraj godine 1937. zamoli me jednom zgodom da mu uredim kućnu knjižnicu i dade mi uputstva kako ću to uraditi. Turska rukopisna i štampana djela koja su mu iza oca ostala ne trebam pomicati iz pregratka u kojem su bila smještena, beletristička djela koja mogu koristiti pitomcima Uzdaničina konvikta treba da izvadim i pošaljem u konvikt, a ekonomske časopise da pošaljem u Trgovačku akademiju u Sarajevu. Također sam mu trebao osloboditi i ladice pisaćih stolova od nepotrebnih pisama.

Taj je posao dulje vremena trajao, jer sam ga radio kad nisam bio u školi zaposlen, a vidio sam veoma mnogo neobično interesantnih stvari. Tako sam tu vidio i njegove gimnazijske školske priprave iz arapskog jezika, kad nije bilo štampanih udžbenika, pa su se skripta diktirala. Toliko se u njegovo vrijeme učilo arapski u gimnaziji da sam tek onda shvatio da je kao osmoškolac mogao napisati, u zajednici s Muhamedom Dizdarom, čitavu knjigu "Kratak pregled arapske književnosti".

Tu su bila i njegova njemačka skripta sa Univerze u Beču, pisana onim jasnim, čistim i urednim rukopisom kakav je zadržao sve do smrti.

Njegova knjižnica je obilovala zakonima, uredbama, budžetima, završnim računima, statistikama i sličnim djelima koja se odnose naročito na Bosnu i Hercegovinu.

Pisma pak koja je primao s raznih strana bila bi dovoljna za posebnu studiju o bosanskohercegovačkom halku s kojim je deverao. Po njegovu ovlaštenju

pročitao sam ih sva, sortirao ih i neka ostavljao kao dokumente vremena, a neka beznačajnija, na kojima je još bilo signirano da je urađeno prema njihovoj sadržini, odbacivao. Bilo ih je na hiljade, a ponajviše ih je radilo o kakvu hljebu bez motike. Ne bi se vjerovalo kad bih iznio popis pisaca tih pisama koji su sve reflektirali da postanu senatori. I što je najznačajnije, nijedan od njih nije nikad imao nikakvih zasluga za bosanskohercegovačke muslimane, niti se ikad istakao u kakvom javnom radu. Jedan penzionisani visoki sudski činovnik mu je napisao tako nepismeno pismo, u kojem je tražio kakvugod sinekuru da mu ne bi ni profesor hrvatskog ili srpskog jezika dao prolaznu ocjenu ni drugog razreda gimnazije. Taj čovjek promijenio je sve moguće stranke i nikad nije bio u JMO,a tražio je od njezina šefa Glavni ili Nadzorni odbor

Jedan od poslanika koji ga je prvi napustio iza 6. januara 1929. piše mu panegirik kad je stupio u vladu 24. juna 1935., a kad ga on kasnije ne prima na vladinu listu, glasa protiv šefa ranije svoje stranke, makar da mu u džepu zveče orasi vladine proveniencije.

Još dok se nije rahmetli Mašo Behmen, što 'no riječ, ni ohladio u zemlji, jedan zemljak mu se javlja pismom Spahi da mu dodijeli zenički srez da ga "obrađuje" (apsolutna muslimanska većina), a kad mu to on ne dozvoljava (kasnije mi jednom reče da mu se to strašno zgadilo), onda od pristaše postaje ogorčen protivnik.

Jedan sijedi državnik, bivši ministar pretsjednik, piše 40 godišnjem Spahi: "Čujem da se strašno srdite na me. Molim Vas, recite mi šta sam zgrešio, da dođem u Vaš klub da vas lično molim za oprost."

Narodna Uzdanica mu je uvijek na srcu ležala i svakom je se zgodom sjećao i obilnim prilozima iz vlastitih sredstava i potičući druge na poklone. Kad je otvoren Dom internat u Sarajevu, jednom zgodom mu pričam kako mnoga djeca ne umiju da čuvaju zgradu, kako u cokulama hodaju i remete mir. "Vidiš", reče mi, "trebalo bi im svima nabaviti kućne cipele." Nije prošla ni hefta dana iza toga, a *Bata* iz Borova posla 100 pari kućnih cipela.

Najsretniji je bio kad je mogao pomoći čitavim krajevima. Kad se počela graditi željeznička pruga Ustiprača-Foča, posla me jednog dana da sa g. Suljagićem obiđem glavne radove i fotografišem mu značajnije objekte. Toliko se veselio što je uspio da se ponovo dozvoli sađenje duhana u ovom srezu, što su javni radovi donijeli zarade ovom kraju i što je te godine kad smo išli fotografisati 1937. bio izvanredan rod voća, kao da je sve to bilo lično njegovo.

Ni puna 24 sata nisu prošla od našeg zadnjeg razgovora i njegove nenadane smrti. Na 28. juna došao sam iz Mostara i on me pitao o stanju u njemu, političkim pravcima i njihovu radu. Izrazio mi je saučešće povodom sestrine mi smrti. Zar sam mogao i pomisliti da će se sutradan već svakom čestitom muslimanu Bosne i Hercegovine moći izraziti saučešće nad gubitkom političkog prvaka i vođe kakvog nismo imalo do njega od Fatiha?! Pa i on je bio Fatih, jer je, iako u mučnim vremenima, osvojio srca dobrog i poštenog muslimanskog svijeta, za koji je gorio svim žarom svoje duše, a koji mu se mrtvu dostojno odužio nezapamćenom dostojanstvenom dženazom, hatmama, tevhidima i odanošću njegovoj politici, čije je smjernice svojim dvadesetgodišnjim političkim radom trajno obilježio.

Osman Đikić

Derviš

K'o sinje beskrajno more usijan p'jesak se stere,
Viš' njega lomača gori i riga žeravu živu.
Klonula narav je c'jela i stoji bez nade, vjere
u daljni život, besvjesno strašnoj smrti na pozivu.

Nikakva drveta nigdje, nijednog osjenka nema
gdjeno bi umoran putnik spokojno odahnuť moga',
niť hladnog izvora, što 'no slatki mu napitak sprema,
odavna ispi ga žedni plam sunca ognjenoga.

Sumornim, pomrtvim krokom po živoj žeravi gazi,
sijedu pognuo glavu, sunce ga ognjeno prži.
Bez nade narav je c'jela, al derviš na Božjoj stazi
u Boga svojeg se nada i vjeru u Nj čvrstu drži.

Njegovo usahlo oko, što samrt pred sobom gleda,
nijednom ne planu gnjevom niť usna njegova kada
pohuli Svevišnjeg Boga; s opekla lica mu bl'jeda
pročitať nije se mog'o ni jedan izražaj jada.

I gledaj, kada ga većem i zadnja napusti snaga,
i noga pokleknu slaba i sv'jest se mračiť poče,
na vreo pijesak kleče i usna prošapta blaga:
"Oprosti grješniku meni, o Višnji svijeta Tvorče!"

I pogle, u tome času gdje čelom pijesak tače,
hlađeni studenac provri i bujno oko njeg' cv'jeće
razavi krunice šarne, a bulbul pojati zače
u granju lisnatih hurma i divno zacari veče.

Klonuli derviš se prenu, duša mu oživje snova,
na sedždu Allahu pade, na dar Mu zahvali velji.
I priđe užitku Božjeg raskošnog blagoslova,
što mu ga izdašno Allah Svevišnji udijeli.

O vjerni, nikada nemoj u Boga izgubiť nade,
niť hulit Svevišnje Ime na rubu propasti svoje,
jer Allah kuša nas često i mnoge patnje nam dade,
aľ nikad survati neće u propast vijerne svoje!

Mustafa Ajanović

Zlatni primjeri iz života starih Sarajlija

Mnogo bi pogriješili kad bi život, nazore i ostalo kod naših starih cijenili i prosuđivali po svome današnjem životu, shvatanju i naziranju. Pomislimo li, naprimjer, na kmetove i drugo bogatstvo naših starih, mahom ćemo pretpostaviti i zamisliti raskošan i razuzdan život njihov. Potaknuti još nekim takvim razbubanim primjerima, potpuno ćemo zaboraviti i zanemariti ono što najviše karakteriše i obilježava naš stari svijet, a to je: poštenje i čestitost, skromnost, štednja u svemu što je suvišno, a izdašno potpomaganje svega i svakoga ko je potreban pomoći, i slično.

Zato, da bi bolje upoznali život, rad i osjećanje naših starih, iznijeću neke primjere iz života starih Sarajlija koje sam čuo od g. Muhamedage Nanića, industrijalca, čovjeka koji se ističe svojom bistrinom, radinošću, čestitošću, koji nastoji da cijeli svoj život i rad što više uskladi sa islamskim propisima. Iznijeću ih i zato što oni, pored gornjeg, treba da budu sačuvani i poznati i široj javnosti, jer mogu da nam posluže kao uzori u našem životu i radu.

Međusobno potpomaganje

Mehaga Čomara[1] *i sarajevski trgovci* – Jednom, u Carigradu, u Džininu hanu, sastalo se dvadeset i osam sarajevskih trgovaca koji su došli da nabave urumenlijsku i carigradsku robu. Bio je običaj na putu štediti: sobom bi se uzelo meso i nešto svarilo. Ovom prilikom, pak, zapazilo se kako se jedan odvaja i ide u aščinicu da štogod pobolje pojede. Kad je neko od društva istakao taj njegov trošak, jedan drugi dodade kako je njemu lako trošiti, jer se na polasku *viđao sa*

[1] Mehaga Čomara djed je g. Ismeta Čomare, činovnika Hipotekarne banke, i g. Mehage, posjednika.

Čomarom, to jest posudio je od njega novaca da bi nabavio robu. Međutim, u daljnjem razgovoru, kad je klin klina potjerao, vidjelo se da su se svi *viđali* sa Čomarom. U ovoj grupi bio je čak i Čomarin zastupnik Hevešlija, pa je Čomara i njemu dao da i on za sebe nabavi robe.

Čomara se nije bojao konkurencije, iako su svi ti trgovci držali i kupovali istu robu. Naime, nakon povratka svi oni koji su uzimali od njega požurili bi da što prije i što više prodaju robe, da bi se Čomari mogli odužiti. Kad bi se ovako kod njih obrala roba, ostalo bi još jedino kod Čomare, pa bi on sada, naročito trgovcima iz provincije; podigao cijenu robi za jedno pet do deset odsto, i tako bi zaradio na svojoj robi više nego drugi trgovci.

Istinsko pomaganje

Pri povratku iz Carigrada jednom trgovcu bude roba opljačkana, pošto on nije išao s njom. Nevolja je bila još veća radi toga što je on uzeo i nešto robe na veresiju, pa sad ne bi mogao odgovoriti ni svojim povjeriocima. Da se ne bi desilo da dođe do te bruke da je sarajevski trgovac nekog oštetio, sarajevski trgovci sakupe među sobom, te oduže svog kolegu i dadu mu još toliko da može i dalje raditi. Muhamedaga ovo naziva istinskim pomaganjem, pa sam mu i ja ostavio ovaj naslov.

Kao primjer istinskog pomaganja, Muhamedaga navodi i ovo: Hadži Salihaga Bičakčić bio je vrlo nesebičan čovjek i veliki dobroželitelj drugih. Muhamedaga je najprije bio na poslu kod Bičakčića. Vodio je trgovačke poslove naročito u Posavini. Nakon 3-4 godine odluči Muhamedaga da otkaže Bičakčićima, ali to odgodi za neko vrijeme, pošto su Hadži-Avdaga i Hadži-Muhamedaga bili suviše opterećeni poslom, a najstariji im brat Hadži-Salihaga[2] bio u internaciji u Carigradu, prilikom pokreta. Kad se povrati Hadži-Salihaga, on otkaže Bičakčićima, da bi, zajedno s bratom, otpočeo samostalan posao. Hadži-Salihaga dođe tada Muhamedagi i upita ga koji je razlog tome, a naročito da li mu je ko štogod krivo učinio, ili da ga neko drugi ne zove, ili da mu nije malo plaće. Ako je nešto od toga, on će mu odmah ispraviti. Muhamedaga odgovori da nije ništa od toga, nego da želi da samostalno radi. Na to mu Hadži-Salihaga rekne: „E kad je tako, ja sam ti dovadžija i nek ti je s hajrom! Sebi si najpreči, a to je moja čast i ponos što si se kod mene spremio da vodiš sam svoj posao.“ Tu

[2] Hadži-Salihaga Bičakčić otac je gg. Mujage i Mehage, a stric gg. Edhemage, dr. Vejsila i Asimage.

Hadži-Salihaga sa zadovoljstvom još istakne kako su se kod njega tako spremili da samostalno rade svoj posao i Demirdžić Avdaga, Muharemaga Salić i drugi.

Muhamedaga je sada počeo rad sa bratom Avdagom, ali u zajednici još s rođakom Hadžavdijom. Posao je napredovao, i nakon nekoliko vremena Muhamedaga i brat mu odluče da se rastave od svog rođaka i da počnu samostalno raditi. Hadžavdija to nije htio, te nastane spor. Kad Hadži-Salihaga odnekud čuje za to, „plane" na njih i stane ih ružiti što hoće da pune tuđe džepove, dobacivši im još prijekorno: „Je l' vam neobično što vam je groš o groš kucnuo, te hoćete zdrave pare da bacate u bone (bolesne), da vam se i one pobole." Naročito se Hadžavdija mnogo odupirao tome da se lijepo namire, ali Hadži-Salihaga najposlije uspije da se oni pogode tako da Muhamedaga i brat mu dadu Hadžavdiji 8000 forinti, i to da mu otplaćuju tromjesečno po 1200 forinti. Na primjedbu Muhamedaginu da oni ne mogu namicati toliko za to vrijeme, Hadži-Salihaga mu rekne da tada njemu dođe pa će mu on pozajmiti. Na prigovor Hadžavdin ko će za njih garantirati, opet odgovori da će on sigurati za njih. Muhamedagi i bratu mu posao je išao, i oni su prije vremena otplaćivali rate-dug. Hadži-Salihaga je kroz to vrijeme često navraćao Muhamedagi i pitao ga kako ide posao. Muhamedaga ovdje Hadži-Salihagu naziva *čovjek od hajra*.

Nesebičnost – Primjer nesebičnosti vidi se iz toga što se je često dešavalo da jedan trgovac koji je toga dana nešto prodao pošalje svoju mušteriju svome susjedu koji nije bio još ništa pazario. Mušteriji bi rekao da je toga kod njega ponestalo. Na kasnije pitanje mušterije zašto mu nije htio dati, iako je toga imao dovoljno, naveo bi gornji razlog.

Blaško Tasovac[3] *i* Hasaga – Gazda Blaško brijao se kod berbera Hasage. Hasaga bi pored svoga zanata pomagao se i time što bi o proljeću nabavio nešto ovaca, te bi prodavao mlijeko, vunu i janjad, i iz toga bi istjerao glavnicu, a ovce bi mu ostale kao ćar, te bi ih prodao o jeseni – kad bi malo nadebljale. Jednog proljeća pri brijanju upita Blaško Hasagu da li je već vrijeme kupovati ovce. Hasaga odgovori da jest, ali da ove godine neće moći kupiti ih, jer nije zaštedio novaca. Blaško odgovori da se radi toga ne smeta i ne razbija, jer će mu on dati koliko hoće. Donekoliko ode Hasaga Blašku, i on mu dadne stotinu dukata. Hasaga upita hoće li napraviti kakva *seneta* (potvrde), ali mu Blaško odgovori da ako će govoriti o senetu, on mu neće ni dati. Hasaga za tih stotinu dukata uzme stotinu ovaca, te se toga ljeta oduži na taj način što mu je Blaško, kao trgovac vunom, uzimao vunu, i to po cijeni po kojoj bi uzimao i od drugih, a mlijeko

[3] Blaško Tasovac bio je trgovac. Danas od svojih ima jedino kćer, udatu za nekog Samoukovića.

i janjad Hasaga bi prodavao i oduživao se. Tako je, susretljivošću gazde Blaška, Hasaga se pomogao i toga ljeta kao i ranije.

Primjeri socijalnog osjećanja i izvršenja šerijatskih propisa

Hadži Mustafa Spaho[4] svakog ramazana bi skupio na hrpu svu svoju robu (bakar) pa bi je premjerio. Da bi bio siguran da je sve pokupljeno iz rafova, zašao bi po magazi i sam se uvjerio da je sve odneseno na hrpu. Tada bi od svega odvojio dva i po odsto, i to bi razdijelio sirotinji kao zekat.

Da ovakav rad Bog nagrađuje, narod vidi po slijedećem: Jednom (kad se gradila zgrada današnje Više islamske škole) zapalila se jedna kuća u Arap-mahali u blizini Hadži-Mujagine kuće, i požar se – kako je bilo vjetra – počeo širiti i na druge kuće. Na toj je strani bila i Hadži-Mujagina kuća i njoj je zaprijetila takva opasnost od požara da su isprtljavali čak i oni koji su bili dalje od Hadžijine kuće. Hadži-Mujagu to nije uznemirilo i zbunilo, te je čak zabranio da se išta iznosi iz kuće, a naredio da se jedino goveda i konji izvedu iz staje. I desilo se čudo: požar je došao do same Hadži-Mujagine kuće, i tu se zaustavio.

– Kad je 1906. (ili 1908.) godine izgorjela čaršija zvana Halvadžiluk, sakupe se trgovci i age u Morića hanu da bi se porazgovorili kako bi se pomoglo pogorelcima (*koji su jangijom oštećeni*). Odluče da se sakupi od ehalije (građana) i da im se da toliko s koliko bi mogli nastaviti svoj rad. To se i učini, pa je i Uzejragi (kasnije je postao hadžija) Gvozdenu[5] zapalo 400 forinta, što danas iznosi 20.000 dinara. Međutim, on izjavi da nije potreban te pomoći, jer nije nikome dužan, a ima toliko da može ponovo otpočeti posao. Zato predloži da se ta svota dade onima koji su sasvim uništeni požarom, pa nisu u mogućnoeti da dalje rade.

Povjerenje i čuvanje od kamata

Mehaga Čomara i kontračija – Neki k*ontračija* (liferant), hrišćanin, zapadne u nepriliku i nije mogao naći nikakva načina da se pomogne. Bio je zato vrlo potišten, pa kad je u razgovoru nekome rekao šta mu je, ovaj ga upita da li je išao Čomari. Kontračija na to odgovori da on nema nikakve veze s Čomarom (ne

[4] Hadži-Mustafa Spaho, trgovac, najstariji je stric rahm. Dr. Mehmeda i reis-ul-uleme g. Fehim-ef.

[5] Hadži-Uzejraga Gvozden je skoro umro, a ostavio je iza sebe dva sina, bakala.

zna se da li ga je Čomara ikako i poznavao), ali na daljnje nagovaranje ovoga on se odluči i ode Mehagi. Pozdravi se s njim sa *sabale hajrulah* i kaže mu zašto je došao. Mehaga ga odmah upita koliko mu treba, i toliko mu dade. Ovaj se time lijepo pomogne, pa kad dođe do novaca, svrsta ih u istom *džinsu* (da budu u istoj vrsti), uz njih metne jednu srebrnu kutiju i nešto suhoga mesa, te to pošalje Mehagi po svome sluzi. Kad je ovo sve doneseno Mehagi, on ne htjedne primiti, i sve povrati. Kontračija se začudi tome i pomisli da se Mehaga nije našao uvrijeđen što mu sobom nije donio, te sve to ponovo spremi i krene sam Mehagi. Kad mu dođe, počne se izvinjavati što mu je po sluzi spremio, ali Mehaga rekne da to on nije učinio radi toga, nego radi onoga što je metnuto uz novac (jer bi se to moglo smatrati kao neka kamata). Kontračija rekne da mu je kutiju donio radi uspomene, a meso je on sobom osušio i pripremio za svoju kuću, pa mu je donio kao *peškeš* (dar). Mehaga sada uzme meso, a kutiju mu vrati i rekne mu da se ne bi prevario da tako više ikad učini.

Mehaga Čomara i sarafi – Od Mehage bi posuđivali i sarafi, nemuslimani, pa kad bi im što zatrebalo, poslali bi svoga sina ili nekog drugog da to donese od Mehage. Tada bi donosioca uvijek upozoravali da ne traži ako ima nekog kod Mehage. Ali, jednom jedan saraf pošalje sina (ili slugu) koji nije znao (ili je zaboravio) za ovo da Mehaga ne daje pred drugima, te on zaište novac kad je neko bio kod njega. Mehaga mu ne dadne, te kad se on vrati ocu (gazdi) i rekne mu da ga je Mehaga vratio, ovaj ga upita je li ko bio u Mehaginu dućanu. Kad on to potvrdi, otac mu odgovori: „E, zato ti nije ni dao!“, te ga upozori da ubuduće nikad ne zaišće kad u Mehage bude nekoga.

Skromnost i štednja

Ašir-efendija Svrzo[6] *i Salihaga Softić*[7] – Od sarajevskih trgovaca u Englesku (u Mančester) išli bi braća Kapetanovići i braća Softići. Kako je običaj da se s puta nešto donese i svojoj familiji, tako i Salihaga Softić donese jednom za svoje neko platno koje se nije dotada u Sarajevu viđalo ni nosilo i koje je bilo skupo. Čuje to Ašir ef. Svrzo, *elita sarajevskog društva*, ugledan i bogat, te dođe u Softiću na *hošgeldiju*. Tom prilikom upita ga i to da li je istina što se veli da je on donio nešto naročito za svoju familiju. Ovaj mu potvrdi i iznese top toga platna. Ašir ef. vidi da je to zbilja nešto naročito, pa ga upita da li ima ovoga nekoliko

[6] Ašir-ef. Svrzo bio je djed Salih-ef. Svrze, muftije u penziji.

[7] Salihaga Softić otselio je u Tursku, a ovdje ima nešto rodbine.

i za njegove ahbabe. Kad mu ovaj odgovori da ima, on ga upita za cijenu, te zatraži makaze i stane rezati platno, i to tako da se više nije moglo nikako upotrijebiti. Tome se Salihaga jako začudi, ali ga pusti da dovrši što je počeo. Pošto sve izreže, Aširef. izvadi kesu i izbroji mu onoliko koliko je platio za cijelo platno. Tada mu reče da je to on učinio radi toga da se u svijet ne bi ubacivale i unosile neke novotarije koje ga tjeraju na veliki trošak. „Ja i ti ovo bi mogli platiti i mogli bi izdržati ovakve troškove, dok mnogi drugi od *ešrafa* (istaknutih ljudi), za koje se misli da su s nama ravni, ne bi mogli izdržati, ali pod pritiskom svojih žena morali bi i oni to kupovati i zaduživati se. Tako bi se svijet zapetljavao, a mi to ne smijemo prouzročiti", objasnio je. Salihaga se s ovim tumačenjem složio, a nije rekao da on za svoje pare može raditi šta hoće.

Aširef. ovako je radio iz općih interesa, ali je i u svojoj kući pazio i tražio da se i najmanja sitnica utroši onako kako treba. Tako, kad bi vatra gorjela u peći, naredio bi da ugase lampu, da ne bi dva vida gorjela. Da ovo, opet, nije radio iz škrtosti i da ovo nije znak tvrdičluka, dokazuje nam i sljedeći njegov primjer. Kako zanačije nemaju gdje da iziđu na teferič, on bi ih ljeti pozvao sve na svoj posjed u Sarajevsko Polje. Išli bi u grupama, i to poslije podne, pa bi kod njega večerali, noćili, ujutru doručkovali i ručali, a kad bi pošli, rekao bi im: „Eno bostana, pa nek svaki ponese šta hoće." Bilo je bostana, kukuruza (pečenjaka), krompira i drugoga. Ovi bi otišli, a drugi bi dolazili, i tako dok se ne bi svi izredali.

Ovakav je primjer i sljedeći: U zimsko doba raspitivao bi se da li su sve zanačije spremili ziminu, to jest da li su svi opskrbljeni brašnom, drvima i odjećom. Kad bi mu za nekog rekli da nije spremio ziminu, upitao bi za uzrok tome, pa ako bi to bilo radi toga što nije bilo posla ili što je dotični bio bolestan, naredio bi da mu se iz njegova hambara otjera četiri do pet tovara žita (prema broju čeljadi) i 20 tovara drva, *jer se on ne smije patiti*.

Ne bi poslao onima za koje bi mu rekli da nisu spremili ziminu radi toga što su ljenčarili, to jest radi toga što nisu radili, iako su bili zdravi i iako je bilo posla. Rekao bi da oni treba te zime da se propate, da bi poslije bili pametniji. Muhamedaga ističe da je ovo primjer kojim se davao podstrek za rad.

Dok sam ovo obrađivao s Muhamedagom, bio je prisutan i g. hafiz H. Ferizović, te mi i on ispriča ovaj primjer: Hadži-Muhamedaga Karasalihović[8] rado je pozajmljivao novaca onima kojima bi zatrebalo. Tako je nekom čovjeku pozajmio više puta, ali kad je jednom došao da zatraži novaca od Hadži-Muhamedage,

[8] Hadži-Muhamedaga Karasalihović ima brata Alijagu, posjednika.

pripali cigaretu šibicom, iako je na mangali bilo vatre. Hadži-Muhamedaga na to upozori okom hafiza Ferizovića, a ovome koji je bio došao radi novaca rekne da dođe poslije. Nakon njegova odlaska, Hadži-Muhamedaga protumači cijelu stvar ovako: „Dosad sam mu pozajmljivao novac, i pošteno mi je vraćao. Sada vidim da ne pazi kako šta troši, i neću mu dati, jer se radi toga lako može desiti da mi neće moći vratiti dug."

Mehaga Kumašin[9] – Trgovci su obično imali i svoje posjede, pa je tako i Mehaga Kumašin imao posjed u Semizovcu i tamo bi ljeti izlazio. Zato je držao i fijaker, ali ga je upotrebljavao na naročiti način, iz koga se vidi velika skromnost i neisticanje svoga bogatstva. Kad bi pošao iz Sarajeva, ne bi sjeo u fijaker odmah od kuće ili od dućana, nego bi rekao da fijaker prazan prođe kroz čaršiju i sjeo bi istom onda kad bi izišao iz glavnog dijela grada, odnosno kada bi njegov prolazak bio što manje upadljiv. Pri povratku, opet, radio bi obratno.

Kad bi trebalo nešto nabaviti u čaršiji, ponio bi onoliko novaca koliko bi po prilici bilo dovoljno. To bi se ranije činilo iz više razloga: da ne bi neki siromašak vidio veću svotu novaca i uzdahnuo za tim, da mu ne bi došla pomisao kako to da nekom Bog daje mnogo, a nekima malo ili ništa, da ne bi kod nekog izazvalo razbojništvo i slično. Sličan primjer ovome je i stari običaj da se pita ili neko slatko koje se šalje na pekaru da se peče, pokrije drugom tepsijom ili drugim nečim što dobro čuva miris onoga što je u sudu.

Rad i poštenje u radu

Iz vremena iz koga je i pomenuti Hadži-Uzejraga Gvozden navodi se i ovaj primjer: nekom abadžiji od 85 godina pomru svi sinovi, a ostanu brojna unučad koju je on morao izdržavati. Jedan od trgovaca koji je poznavao njegove teške prilike jednog ramazana donese i ponudi mu svoj zekat (koji se tada davao u zlatu). Starac mu se na pažnji zahvali, ali odbije da to primi, pošto on još može sobom zarađivati, a uputi ga na jednog koji je bio potrebniji od njega.

Čizmar Hadžavdija – Dolazili bi trgovci iz provincije u Sarajevo da kupuju raznu zanatsku robu. Tako dođe jedan trgovac čizmaru Hadžavdiji da kupi čizama. Ovaj mu iznese dva uzorka i za jedan kaže da stoji 30 groša, a za drugi 36. Dotični mušterija nije mogao naći razliku među ovim parovima, i upita Hadžavdiju zašto je to tako. On mu protumači: one bolje postavljene su *merdane* (iz sredine) kožom i jednim su koncem sašivene, a one slabije postavljene su

[9] Mehaga Kumašin otac je gg. Mustafe i Seida.

trbušinom (slabijom kožom) i konac je nastavljan. Gornju razliku, naročito po koncu, danas sigurno ne bi nijedan majstor uzimao, nego bi robu jednostavno uvrštavao u onu bolju.

Ahmedaga Šahinagić[10] bio je *surgunisan* (protjeran) u Tursku. Dok je on bio tamo, sinovi su radili i prilično zaradili. Kad je ovaj došao iz internacije, oni mu podnesu *muhasebu*, bilans rada. Kako je bila oveća zarada, on upita kako su to oni radili i toliko zaradili. Oni su ga uvjeravali da je sve bilo rađeno pošteno i čestito i da je dosta zarađeno radi toga što su bile dobre godine. Međutim, Ahmedaga nije mogao shvatiti da se toliko moglo zaraditi poštenim radom, te je odvojio onoliko koliko je on ostavio, a ono što je bilo viška, što je zarađeno, to je njima dao.

Rekao sam u početku zašto iznosim ove primjere, a sad iskazujem i svoju vjeru da će oni ponekad, ponegdje i ponekome dobro doći, dobro pomoći i dobro donijeti.

Tako, danas, u danima kada je sve manje i manje međusobnog pomaganja, iako se danas osjeća najveća potreba baš toga, sjetićemo se primjera Mehage Čomare, Blaža Tasovca, Ašir-ef. Svrze i onih primjera koji se ne vežu za pojedince, a koji su bili sasvim obični slučajevi kod naših starih. Podstreknuti njihovim primjerima, i sami ćemo biti izdašniji, odlučniji i istrajniji u međusobnom pomaganju.

Radi li se naročito o osposobljavanju za samostalan rad onih koji su u nečijem poslu, sjetićemo se primjera Hadži-Salihage Bičakčića. Često se mi potužimo na postupak nekih poslodavaca nemuslimana, radi toga što odgone naše šegrte baš onda kad bi trebalo da skoro završe zanat, ali oni koji objektivno govore ne bježe od toga da istaknu i loš rad nekih naših poslodavaca. Za takve je stvarno dobro došao Hadži-Salihagin primjer. Pomislimo li na ovo današnje dosadno mamljenje mušterije, sjetićemo se navedenog primjera nesebičnosti.

Danas, kada je sve manje socijalnog osjećanja i izvršavanja šerijatskih propisa, sjetićemo se primjera Hadži-Mujage Spahe i Hadži-Uzejrage Gvozdena.

U vremenu kada je sve manje povjerenja i čuvanja od kamata, sjetićemo se primjera Mehage Čomare.

U doba kada je sve manje skromnosti i štednje, kada svako ide za tim da se što više nagizda, te kada žene traže da se puste samo radi toga što im muževi ne

[10] Ahmedaga Šahinagić djed je čuvenog rahm. Avdage, a pradjed gg. Mujage, Ibrahima i Mehmeda.

daju da idu na Ilidžu da se provode, sjetićemo se primjera Aširef. Svrze, Hadži-Muhamedage Karasalihovića i Hadži-Mehage Kumašina.

U zemanu kada imamo mnogo onih koji prose mjesto da pošteno zarađuju, sjetićemo se osamdesetpetogodišnjeg starca iz vremena Hadžije Gvozdena. A često se danas konstatuje da čovjek ne može nikoga da nađe za neki posao, pa i ako ga nađe, posao se ne obavi kako treba, a nisu rijetke ni krađe učinjene pri obavljanju nekog posla.

U vaktu kada je sve manje poštenja u radu, te kada se javlja nezajažljiva gramzljivost da se dođe do novaca na ma koji bilo način i bez ikakvih obzira, sjetićemo se primjera čizmara Hadžavdije i Ahmedage Šahinagića.

Danas, kad smo zbilja u teškim prilikama, iznosim gornje primjere s najboljom namjerom: ne bi li se popravili u onome što nam ne valja i ne bi li se prihvatili onoga korisnoga što zanemarujemo.

Napokon, g. Muhamedagi Naniću zahvaljujem na susretljivosti i strpljivosti što mi je kazao navedene primjere, a cijenjenu rodbinu vrlih rahmetlija i pokojnika o kojima sam govorio molim da mi ne zamjere što sam sve gornje iznio u javnost. Kako sam ranije već rekao: sve je učinjeno iz najbolje namjere.

Rasim S. Filipović

Slučaj u parku

Nije bilo ni sunce iza brda granulo, a već je stari Dedaga Pinjo klepnuo mandalom od svojih avlinskih vrata i izašao na ulicu. Još sinoć mu je, onako mimohod, jedan njegov stari poznanik, gospodin, rekao da ga pričeka, tako oko sedam sati, u parku, pa će ga voditi svojoj kući da mu poradi neke poslove u bašči i iscijepa drva, te još neke druge sitnice posavrši. To je Pinjo drage volje primio, i dok je došao kući, rekao je ženi da ga rano digne jer će ići na posao.

I tako je, evo, i bilo.

Pinjo se niz usku kaldrmisanu ulicu izgubio i otišao ravno u park. Nije on trebao tako rano ići, ali eto, mislio je on, „bolje je da ja njega pričekam nego on mene".

U kući je ostala žena sa troje nejake dječice. Sve četvero je bilo mučno, gladno i ispijeno. Već tri dana čestito ne ručavaju niti večeravaju. Nemaju šta, ni odaklen. Hajde, opet, dok im je bio otac zaposlen, moglo se je nekako živiti. Dinara ne možeš zaraditi da ti oba oka pobijele. I svijet se promijenio, nije ko što prije. Svak se o sebi zabavio i o svojoj glavi. Čovjek bi mogo i od gladi i od zime da lipsa a da niko za to ne zna i da niko ne čuje. Pa kud će još ta nesreća da Dedagu iz službe izbace. Eh, baš nesreća. Baksuzluk. A nije on, siromah, kriv, nije. Deset godina on je bio u službi i kroz sve to vrijeme niko ga nikad nije ni, što se ono kaže, krivim okom pogledao, a kamoli šta više. Radio je kao mrav bez prestanka. Uvijek. Žurio se, letio na posao na vrat na nos i nikad jedne dekike ne bi zakasnio, ali svejedno. Uzalud. To oni „stariji" nisu gledali. Njima je glavno bilo da sebe okoriste pa onim nemoćnim šta ostane. Neka umru! Oh, baš bi ih neko požalio i nekom je opet stalo za njima. Šta svijeta briga što Pinjina djeca nemaju šta jesti i što će danas do sutra svisnuti od gladi. To se nikog ne tiče. Njihov plač i lelek niko ne čuje. E pa šta se može ? Ništa. Prazna ne puca. Nebo

visoko, zemlja tvrda. Šta da se radi? Samo trp ti. Sabur. Ništa više. Tako je vrijeme. Surovo. Bespemoćno. Eto.

Nesretna ženica Dedage Pinje na svašto je pomišljala. Došlo joj već do grkljana. Prigustilo. Misli je morile. Neka guka stisla je u grlu pa ne pušća. Ne da joj disati. Dušu joj čupa. A glad je sve više pridolazila, rasla. Po stomaku crijeva burljala i lomatala kao isukana, izrezana; prazna. Oh, muke li teške. Glad očiju nema. Djeca se migolje, buncaju, a jadna mati dvostruko trpi: i svoju glad i dječiju. Maksumi još nisu zacičali, ali još malo fali. Mati ih tješi, uspavljuje. Oh! Grdna rano! Ni hljeba nemaju. Tvrde, bajate korice.

Ali glad ne da spavati. Djeca se probudila. Zaridala, zakrkljala, a onda u jedan glas zaplakala.

Mati se kamenila. Nije znala kud bi ni šta bi. Kud god pođe: džaba. Svijet izopačen. Proklet. Jadna mati! Ona mora sve da trpi i ispašta. Neka joj Bog plati! Ljudi nisu kadri. Ne mogu.

Djeca su zakrkljala i srušila se na tle. Zadrhtala. Ušutila. Ugušila se svojim vlastitim glasom, hroptanjem. Mati je plakala. Mučila se, mučila. Još je bila jedina nada da Dedaga dođe iz čaršije. Donijeće im makar bajat somunčić. Spasiće im džan. Goli život.

*

Dan uveliko odmakao. Sunce kliznulo podugo sa zrenika. Podne se približavalo. A Dedaga Pinjo? Šta je s njim? Oho! On je već dospio s onu stranu brave. Pod ključ. Ukačili su ga prava, zdrava. Nevina. A kako? Nije moguće! Ta on je tako pošten i miran čovjek. Da! Jest! Pošten! Bio bi pošten da nije onih nepoštenih. I Dedaga je sada nepošten. Nepošten i gotovo. Otišao da zaradi parče hljeba ženi i djeci i postao nepošten. Ljudi mu spleli zamku i ulovili ga u nepoštenom poslu. Sad nek crkne. Džaba mu je.

Kad je, siromah, pošao u park, nije ni slutiti mogao da će ga ma kakvo zlo zadesiti. Nije znao da ima pokvarenih ljudi. Ali šta ćete. Na nekom se moraju kola slomiti. Tako i na Dedagi. A na njemu su se baš slomila. Onako kako treba.

A evo kako je bilo.

Dedaga došao u park. Ugrabio prije sunca. A zna se već radi čega. Je li mu rekao onaj „gospodin“ da dođe pa će ga voditi svojoj kući na neki posao. I u to on računao kao što je Bog jedan. Bio veseo, nasmijan. Šta ga briga. Zaradiće koju paru. Donijeće ručak sebi, ženi, djeci. Koliki je to uhar na današnjem vaktu!

Stajao na jednom mjestu kao kip, bez kreta. Pogledavao je očima na sve strane. Ulicama su jurili tramvaji i automobili. Po pločnicima i alejama parka žurili su se ljudi najraznovrsnijih fizionomija. Dedaga se nije micao. Nestrpljivo je očekivao gospodina. Zna: obećao mu je, sigurno će doći. Bez sumnje. Kad je otkucalo sedam sati, Dedaga se malo uzvrtio. Uznemirio. Izvirivao je na sve strane. U ovo vrijeme trebao je gospodin bezuvjetno doći.

Ali sedam je bilo prošlo i pola osam odzvonilo, a gospodina nije bilo. Sigurno prespo, pomisli Dedaga. Pa doći će. Nije hikmet. Kad ga još i čitav sahat uščekam, ima vremena.

I Dedaga je, potpuno uvjeren u tačnost gospodinovu, produžio čekanje...

Vrijeme je odmicalo, a ljudi su sve jednako milili po ulicama kao u mravinjaku. Kroz gomilu ljudi gurala se jedna debela žena. Bila je u tamnom zaru. Muslimanka. Crni veo prekrio joj cijelo lice, bradu, povoljak. Ono zara što je bilo na njoj, visilo je kao vreća. Nimalo prikladno. Bez ukusa. U ruci je nosila jedan povelik ceker. Prolaznici koji su je susrećali, upadno su se obazirali za njom.

Kad je bila blizu Dedage, okolišala je iza njeg, pa je onda neopaženo banula preda nj. Zastala je. Kao da se nešto predomišljala. Nakon kraće stanke, spustila je na zemlju ceker i još bliže prišla Dedagi. Uvrla mu se gotov pod nos, pa, poluglasno, sa nekim prikrivenim strahom u duši, izustila : „Efendija! Pričuvaj mi ovaj ceker dok se ja vratim. Odmah ću doći. Evo ti pa popi kafu.“ Pružila mu dvodinarku i izgubila se. A Dedagi dobro došlo. Šta ga briga. Dobio dvodinarku. Badava. Šta će mu biti ako maIo pripazi na ceker. Neće ga na leđima držati. Svakako će stajati. I sad, eto, već može i štrucu kupiti, ima zašto. Dosta je i to kad nema više. I Dedagi malo olahnulo. Eto, nek nije makar džaba stajao. Isplatilo mu se. A bolje je išta nego ništa.

Zvonilo je devet sati. Uh! Puno! A gospodina još nema. Tri sahata već kako Dedaga na jednom mjestu stoji. Zabolile ga i noge i ruke i cijelo tijelo pošlo da mu malaksava. Pa ni one žene, đavo je odnio, nema. Šta je s njom? Po ceker ne dolazi! Ko je ona da Dedaga samo zna i šta mu je donijela u cekeru da čuva, frcio bi ko bijesan u nebo, u zemlju, ma kud god bilo, samo da tu ne stoji, da ga nema. Ali... Nesretnik Dedaga! On ništa ne zna. Misli ako je on pošten, i svi su ostali ljudi takvi. U tome se je ljuto varao.

Rajonski stražar, koji je bio na službi u neposrednoj blizini Dedage, davno je već bio bacio oko na njega. Pao mu je u sumnju. A ponajviše mu ceker u oči upadao. Računao je da u njemu nije slučajno kakav duhan – eškija, ili druge neke švercerske stvari. Naposljetku ga je zapitao:

- E, bre! Šta Vi tu svojutro stojite?
- Ha...? – vrcnuo se je Dedaga – Je li ja?
- Jest. Ti. Koga čekaš cijelo jutro ?
- A jednoga gospodina čekam, gospodine, pa ga nema.
- A kakav je to ceker tu ? Jedna žena ostavila ga kod mene da ga pričuvam dok se ona vrati.
- Šta ima u njemu ?
- Ne znam, gospodine.
- Da vidimo.

Stražar se primakne cekeru. Počne roviti po njemu. Nešto u bijelom čaršafu bilo je zamotano i odavalo čudan, smrdljiv zadah. Stražar začepi nos, namršti lice i stane otpuhivati. Iz cekera je zaudarala usirena krv i kužila vazduh.

- Deder, driješi ovo, da vidimo šta je! To toliko smrdi... Uh! – zgrozi se i zgadi stražar, a Dedaga ponizno sage se zemlji i poče odvezivati zavežanj, koji je bio mrtvouzice svezan.
- Ako šta i bude, gospodine, ja nisam kriv, nek znate – opominjao je Dedaga stražara.
- Driješi, driješi! To ćemo tek viditi, odgovorio je stražar tvrdo, službeno.
- Ali ja ne znam ništa. Ovo nije moje, gospodine.
- Ne pitam te. Driješi!

Dedagu nemir takne u srce. Obuzme ga strah. Šta će sad? Vidi: zapleo se ko pile u kučine. Nema kud.

Odriješio je zavežanj, samo nije čaršafa odmotao. Udario mu smrad u glavu. Nije mogao disati.

- Odmotaj to! – drekne stražar.
- Ne mogu, gospodine. Smrdi.
- Ma šta smrdi! Da vidimo! – uzruja se stražar i potrese nogom ceker. Izvrne ga. Kroz istančalo platno ukaže se dijete novorođenče. Hladno. Usmrćeno.
- Čije je to?! – pita stražar u čudu.
- Ne znam, gospodine. Nije moje! – odgovori Dedaga i u isti mah ga uhvati strašna prepast, groznica.
- Hm! Tico zelena! Nije tvoje! Deder! Kupi to! Veži! Sa mnom ćeš! Gore... Vidjećemo je li tvoje ili nije.

Oko Dedage se sve okrenu. Svjetlaci mu udariše na oči kao plamenovi. Lice mu se zapali. Stid ga osvoji. Čitava rulja naroda iskupila se pa sve to gleda i čudi se. Dedaga zacvili kao malo dijete; zacvili tužno, žalosno.

- Šta ću ti ja, brate... – poče stražar blaže – Moraš ići sa mnom.
- Ali ja nisam kriv. To nije moje. Pustite me da idem kući. Djeca su mi gladna.
- To ti ne pomaže. Moraš ići. Zakonu se ne smije žaliti. Deder! Prti to! Hajde!

Dedaga je molio stražara, kleo i preklinjao da ga pusti, ali sve je bilo uzalud. Ništa mu nije pomagalo. Morao se sudbini pokoriti. Nesretnik! A ni kriv ni dužan.

Sutrašnje novine donijele su u rubrici „Policijska kronika" sljedeće riječi: *Jučer oko deset sati prije podne primjećen je, po rajonskom stražaru D. P., besposličar iz S. da je na jednom mjestu u parku duže vremena stajao sa jednim velikim cekerom. Stražaru je ovaj tip pao u oči te ga je predveo na policiju, gdje se ustanovilo da je isti imao u cekeru nezakonito novorođenče. P. se brani da mu je neka nepoznata žena u zaru predala ovaj ceker da ga pričuva dok se ona, tobož, odnekle vrati. Tačnost se nije utvrdila. P. je predat. sudu, a izvidi se energično vode.*

Nakon čitavih mjesec dana, Dedagu su pustili iz zatvora i riješili krivnje, a na njegovo mjesto došao je drugi i pravi krivac, koji je svu ovu zbrku nanio nedužnom i sirotom Dedagi. A šta mislite ko je bio taj krivac? Niko drugi već onaj „gospodin" što je Dedagi rekao da ga čeka u parku. I ona žena nije bila žena, već samo maska, a u zaru je bio taj isti gospodin. I sav ovaj jad i svu ovu nesreću Dedaga bi Iako zaboravio da nije, kad je došao kući, udario na još sto gorih jada i na još sto gorih belaja. U kući nije našao nikog. Sve pusto i prazno. Ni žene ni djece nije bilo. Dedaginica, što od gladi a što od tuge i žalosti za Dedagom, svisnula, izdahla, a djeca, isto tako, dospjela u bolnicu i tamo ih smrt zatekla.

Prvi put u svom životu Dedaga je, sam samcat, prespavao noć u pustoj kućerini, a sutra, rano, zašao je od kuće do kuće, drhtavo se oslanjajući o prosjački štap, tražeći milostinju. Drugo mu nije preostajalo jer je i on bio gotovo na izdisaju.

Šaćir Sikirić

Tekija na Oglavku

Nakon naše smrti ne traži
naših grobova u zemlji;
Naš je grob u srcima
upućenih ljudi.
Dželaludin Rumi

Misticizam je u islamskoj filozofiji i literaturi, a i u moralnom i društvenom životu islamskih naroda, ostavio vrlo duboke tragove. Još u trećem vijeku po H. nailazimo u islamskoj arapskoj literaturi na pisce u čijim su djelima zastupljeni mistički nazori o svijetu i životu. Misticizam ili arapski *tesavvuf* (izraz dolazi od riječi *sâf* – vuna, jer su njegove pristaše nosile grubo vuneno odijelo) postepeno osvaja sve više terena. Osnovna misao mističnog učenja je ljubav preko koje se postepenim napredovanjem dolazi do spoznaje Boga. Tom spoznajom se čovjek spoji sa božanstvom kao zraka sa praizvorom svjetla ili kao kaplja vode sa neizmjernim oceanom. Uporedo sa mističkim učenjem javlja se kod islamskih pobožnjaka asketizam (zuhd) koji često dolazi u sukob sa idejom umjerenosti koja dominira na svim područjima islamskog učenja. Gazalija je svojim spisima odredio mističnim nazorima pravo mjesto. Mistička nauka je našla najjačeg odraza kod Perzijanaca. Perzijski mistični pjesnici Hajjam, Attar, Sadija, Dželaluddin Rumi i drugi spadaju u velikane svjetske literature. Od Arapa i Perzijanaca je misticizam došao Turcima i kod njih našao zastupnike u nauci i poeziji.

Rasadnici mističkih ideja bijahu brojni derviški redovi, koji su se raširili po cijelom području islamskog svijeta. Ovi se redovi obično zovu po svojim osnivačima (Kadiri, Rifai, Nakšibendi i dr.), a da dokažu svoju vezu sa prvim

generacijama islama, obično tvrde da vuku porijeklo od jednog između prvih halifa: Ebu Bekra, Omera, Osmana i najčešće Alije. Neki derviški redovi su se svojim učenjem toliko udaljili od islama da njihove pristaše ne možemo ni smatrati pripadnicima ove vjere. Ima, medutim, dosta redova koji se drže opće priznatog islamskog pravca (sunne) i koji imaju velikih zasluga za vjersko i moralno pa i socijalno pridizanje muslimana (npr. red Senusi u sjev. Africi). Tako su tekije, u kojima derviši održaju svoje sastanke i vrše propisane obrede, često vršile blagotvornu vjersku i kulturnu misiju.

Dolaskom islama u naše krajeve pojavili su se i kod nas derviški redovi. Odmah spočetka osmanlijske vlade osnovane su u našim krajevima prve tekije (npr. u Foči, zatim Gazi Isabegova tekija u Sarajevu i druge, čiji je broj svakim danom rastao. Poznati turski putopisac iz 17. vijeka Evlija Čelebi na svom putu kroz Bosnu nailazi u svakom znatnijem mjestu na jednu ili više tekija. Ove ustanove su kasnije osnivane i po najzabitnijim kutovima naše domovine, a njihovih ostataka je još i danas vrlo mnogo. Interesantna je činjenica da su mističke ideje u Hercegovini nalazile mnogo manje pristaša nego što ih je bilo u Bosni. Dok je u Bosni sva sila tekija, u Hercegovini im jedva ima traga. Očevidno je da teške materijalne prilike za nasušni hljeb, koje su radi same prirode tla našeg Hercegovca teže tištile nego Bosanca, nisu ostavljale vremena za transcedentalna snatrenja.

Tekija na Oglavku spada u red najčuvenijih u našoj zemlji. Tako se zove selo koje se nalazi 45 km udaljeno na zapad od Sarajeva, a leži na obronku Šćit planine, na bazi trokuta čije dvije katete čine ceste, od kojih jedna vodi u Fojnicu, a druga prema Brodu. Da iznesemo kako je osnovana oglavačka tekija, moramo posegnuti u prvu polovicu 18 vijeka. Tada je neki Husejn Zukić osnovao tekiju u selu Vukeljićima, džemat Živčići, koje leži dva sata hoda sjeverno od Fojnice. Husejn je svoju mladost proveo na naukama, najprije u Fojnici, a onda u Sarajevu i Carigradu. Za vrijeme školovanja u centru turske carevine posjećivao je čuvenu Muradijju tekiju i tamošnji šejh ga je uveo u derviški red Nakšibendi. Ovaj red dobio je ime po svome osnivaču Behauddin Nakšibendu i još i danas je jedan od najraširenijih derviških redova. Po nalogu svoga starješine (šejha) Husejn je obišao znatnije tekije Male Azije, a onda Buhare i Samarkanda i tako stekao obilno znanje na izvorima islamskog misticizma. Zreo i bogat iskustvima vrati se u svoje rodno selo Vukeljiće i tamo osnuje tekiju, koja je s obzirom na zabačenost i gorovitost ovog kraja bila namijenjena misiji da tamošnje gorštake što jače krijepi islamskim duhom.

Nije prošlo dugo i šejh Husejn je postao vrlo popularan. Kako je češće dolazio u Fojnicu, sprijateljio se je sa tadanjim fojničkim kadijom Mehmedom. Još Mehmedov otac Fadil je bio fojnički kadija i za njegova vremena je kadiluk prenesen iz Kreševa u Fojnicu. Grobovi spomenute dvojice kadija nalaze se i danas niže Fojnice, nedaleko od mosta Alaupovke. U kadije Mehmeda bijaše mlad sin Abdurrahman, koji je rođen oko godine 1785. Mladić je učio u fojničkoj medresi i pred šejhom Husejnom, koji ga kasnije uvede u nakšibendijski red. Po predaji, on je jedini derviš koga je Husejn u taj red uveo i dao mu priimenak Sirri. U zrelije dane oženi se Sirrija sa jednom udovicom, koja je imala nešto imetka u selu Oglavak. Ovo je selo od kuge bilo posve opustilo, pa se još i danas raspoznaju ostaci ruševina. U ovom pustom kraju nalazio se grob jednog vojnika iz vojske sultana Fatiha, koji je ovdje našao mučeničku smrt, kad je sultan krenuo sa Milodraškog Polja da osvaja grad Kozo, čije se ruševine još i danas vide na obronku Zec planine, poviš Fojnice. Taj poginuli junak (šehid) se zvao šejh Husein, a porijeklom je čak iz istočno-perzijske provincije Horosana. Kako u islamskom svijetu na bojnom polju pali junaci zaslužuju naročiti pijetet, šejh Husejn iz Živčića je naredio Sirriji da se naseli na Oglavku i da tamo u neposrednoj blizini bogougodnika osnuje tekiju. Tako je početkom 19. vijeka utemeljena tekija na Oglavku.

Prvi šejh oglavačke tekije Abdurrahman Sirri, u narodu prozvan šejh Sikira, bijaše učen, blag i vrlo pobožan čovjek. Njegova tekija postade rasadnikom ne samo vjere, morala i pobožnosti, nego još uzorom u racionalnijem obrađivanju zemlje, vrtlarstvu i gojenju plemenitog voća. Naskoro je ova tekija svojim glasom nadmašila sve tekije Bosne i Hercegovine. Godine 1824. naredio je tadanji bosanski namjesnik Selim Sirri paša da se iz rashoda (taksita) sreza fojničkog izvjesna suma isplaćuje oglavačkom šejhu. Sirrija je imao svuda svojih derviša, među njima i vrlo učenih i moćnih ljudi, kao što je poznati sarajevski muftija Mehmed Šakir Muidović, mostarski muftija Sarajlić, glasoviti gospodar Hercegovine Ali Galib-paša Stočević, Husejn kapetan Gradaščević, Fidajić i mnogi drugi. Za vrijeme Husejn-kapetanova pokreta Sirrija je bio na njegovoj strani i kad je Husein na Bulozima kod Sarajeva, g. 1831., bio razbijen od Mahmud Hamdi-paše, došao je na Oglavak, tamo prenoćio i onda nastavio svoj put prema Travniku. Veli se da je tom prilikom, tužeći se šejhu na izdajstvo nekih svojih bivših saradnika, rekao: „Ko u Bošnjaku vjere imao, dabogda je ne imao!“

Svjesni velike Sirrine popularnosti, turski namjesnici koji su iza Husejn-kapetanova pokreta upravljali Bosnom nastojali su da steknu naklonost oglavačkog šejha. Naročitim fermanom sultana Mahmuda II, izdatim godine 1835, oprošteni su Sirrini posjedi svih daća i tereta. Odredbe ovog fermana važile su sve do najnovijeg poreskog zakona iz godine 1929. Na Oglavku je o svom trošku podigao jedan konak Mehmed Vedžihi paša (1835-1840), a do njega drugi Morali Muhamed Kamil paša (1845-1847). Prvi je nedavno srušen, a drugi je još i danas u životu. Više ulaza u glavnu salu ovog konaka napisao je muftija Mehmed Šakir Muidović ove stihove:

Prijevod:
Ne treba voditi brige kad bi odmah iščezlo blistavo sunce,
Zemlji je dovoljan carski namjesnik, baklja svjetla pravednosti.
Ako pitaš ko je ta osoba, koja je elemenat pravde i pravičnosti,
To je uzvišeni namjesnik Bosne, čija darežljivost ispunjuje vrijeme.
On je zbir lijepih osobina i izvor darežljivosti,
Ime mu je isto kao i (Božjeg poslanika), ponosa svijeta (Muhamed).
On je svijetla zraka kuće pobožnosti savršenog vođe, Šejh Sirrije, čija je tekija mjesto dubokih tajni.
Njegova (namjesnikova) čista ljubav upućuje na dobra djela,
Oči sfere sada nisu u stanju da vide njemu slična.
Rezultat njegova čistog stvora je njegovo kao ogledalo čisto srce, Njegovom uvidavnom oku ljudske tajne ne ostaju sakrivene.

Kad se zatalasaše kapljice mora njegove darežljivosti, sazida se sjajno ognjište molitve.
Njegova iskrenost i odanost je učenjacima jasna,
A suze radosnice trepere u očima zanesenih, odanih i zaljubljenih.
Šakire, iz dvije polutice tvoga pera izlazi potpun datum: Mušir Muhamed Kamil sagradi dvorac.

Kad se sabere brojčana vrijednost zadnjeg polustiha, izlazi godina 1262. po H. ili 1846. po Is.

Sirrija je u derviškim krugovima ovih zemalja poznat i kao pisac. Njegove ilahije (pobožne pjesme) na turskom i našem jeziku vrlo su popularne i pjevaju

se u zboru prilikom pobožnih sastanaka. Pisac ovog članka je sabrao sve te pjesme (21 na turskom i 3 na srpskohrvatskom jeziku) i izdaće ih prvom zgodnom prilikom.

Sirrija je umro god. 1263. po H. ili 1847. po Is, kako se vidi iz slijedećih stihova, koji potiču od nekog njegova murida po imenu Zuhdije:

Prijevod:
Abdurrahman Sirri je pročelnik kruga šejhova ;
On je prvak pobožnosti i ljubimac tajne.
Bijaše savršeni vođa nakšibendijskog reda,
Uzvišeni Bog je na njega upravio Svoj divni pogled.
Svjetlo njegove nadnaravne vrijednosti obuhvatilo je svijet, Njegova darežljivost je glasovita na istoku i na zapadu.
Božjem pozivu: »Povrati se!« odazva se sa ljubavlju,
Pa iz prolazne kuće otseli u kuću vječnosti.
Kad se jedan oduzme Zuhdina strelica (pero) završi datum:
Njegova duša prispje u svjetlo Božjeg raja.

Ako se slova zadnjeg polustiha saberu po njihovoj brojčanoj vrijednosti i od zbira oduzme jedan, izlazi godina Sirrine smti 1263. po H. ili 1847. po Is.

Sirrin odani murid Ali-paša Stočević češće je dolazio na Oglavak i tu sagradio banju, koja u ruševnom stanju još i danas postoji. Ali paša je iza Sirrine smrti podigao na njegovu grobu divno turbe, u kome je kasnije sahranjen i Sirrin stariji sin i nasljednik šejh Abdullatif. Mlađi Sirrin sin Šakir opjevao je gradnju turbeta u ovim turskim spomen stihovima:

Prijevod:
Besprimjerni vezir, Džemovih vrlina,[1] *Asaf*[2] *svoga vremena,*
To je namjesnik Hercegovine Ali Galib paša, lav svijeta.
U sjeni njegove pravednosti našli su mir odabrani i obični ljudi;
Iz mora njegove darežljivosti kapaju lijepa dobra.

[1] Džem je jedan od najslavnijih vladara stare Perzije.
[2] Asaf je čuveni mudri ministar Salamonov.

On naročito sagradi ovo divno posjetilište,
Koje danju-noću sfere i zvijezde sa ljubavlju posjećuju.
Počevalište ove čiste osobe je kibla svih nevoljnika,
To je Kaba zaljubljenih i izvor mora blaženstva upućenih.
Šejh Sirrino čisto ime je riznica božanske tajne;
On je pol svijeta, pročelnik derviške hijerarhije i prvak učitelja.
Ni hiljaditi dio njegova opisa i hvale pismo ne može izraziti;
Pero se pokaza nemoćnim, a pjesnici zamukoše.
Grobu moga oca tajanstveni glas reče datum, Šakire:
Ovo turbe pola svih vremena surmedan[3] *je srčanog oka.*

Prema datumu izraženom u zadnjem polustihu, turbe je sagrađeno iste godine kad je Sirrija umro.

Sirrija je iza sebe ostavio tri kćeri i dva sina. Na šejhovskoj kožici ga je zamijenio njegov stariji sin Abdullatif, također vrlo pobožan i popularan. Latas Omer-paša ljubio je ovog šejha u skut i ruku[1] a na Oglavku je često boravio i kulturni bosanski namjesnik Osman-paša Hromi (1860-1869), koji je oglavačku vodu za piće nosio u svoj konak u Sarajevo. Šejh Abdullatif je umro god. 1300. po H. ili 1883. po Is. O njegovoj smrti spjevao je neki Šukri ove stihove:

Očevidac Latasove skrušenosti, koja, dakako, nije bila iskrena, umro je prije tridesetak godina. To je neki Ivan Puljić, koji je kao sluga dugo godina boravio na Oglavku. Slučajno je kao dječak bio zapao u Latasovu komoru. Tom prilikom je bio očevidac na Dugom Polju, nedaleko Bilalevca, kako Latasovi vojnici cijelu noć dovode zarobljene buntovnike i na obali potoka Mlave otsijecaju im glave. Ogorčen na ovaj grozni postupak, Ivan je do svoje smrti tvrdio da Latas „nije imao turskog srca".

Prijevod:
Sin Sirrije, bez parca medu šejhovima,
Bog ga je obdario darežljivom naravi i blagom ćudi.
Bijaše mu milo da dan i noć druguje sa zaljubljenima,
Kod njega bijaše jednak bogataš i siromah.

[3] Surmedan je kao mali prst duga posudica, obično od kože, u kojoj se drži amonijak.

Dan-noć bijaše zabavljen pobožnošću,
Neka mu Bog božanskim svjetlom osvijetli grob.
Volio je derviše, savjetovao ih i prednjačio im,
Neka mu Bog dodijeli mjesto u visokom raju.
Ti si mizeran pa nisi znao vrijednost svoga vođe,
Dervišima naknadno kajanje ne donosi koristi, bijedniče.
Preseli se vodič u vječnu kuću, prhnu njegova duša;
Nas ostavi da čeznemo za njim, a on se udalji spominjući Boga.
O njegovu preseljenju, pomoću njegova imena, izreče datum Šukri:
Otac šejh Abdullah predade dušu rekavši: Allah.

Iz zadnjeg polustiha izlazi da je umro god. 1300. po H. odnosno 1883. po Is.

Šejh Abdullatifa je naslijedio njegov mlađi brat Šakir, iza koga je ostala obilna biblioteka, što je znak da je bio učen čovjek. Vlastitom rukom je prepisao nekoliko djela, među njima i Attarov *Mantikut-tajr*. Više godina je boravio u Carigradu i poznavao je izvrsno turski i perzijski jezik. Umro je god. 1307. po H. ili 1890. po Is. i sahranjen je uz Sirrino turbe. Na njegovom grobu napisao je njegov bratić, poznati kaligraf Behauddin, sljedeće stihove:

Prijevod:
Šejh Šakir Rasim, sin velikog Sirrije,
Spominjući Boga iznenada ode u ružičnjak vječnosti.
Sa mizerne zemlje prhnu u nebeske visine
Poput ptice njegova duša savi gnijezdo u nebeskom ružičnjaku.
Kada je u gornji svijet prhnula njegova čista duša,
S poštovanjem su je dočekali Bogu najbliži anđeli.
Kad je čuo njegovu smrt, Behaija tužno zamoli:
Neka je ovom vrijednom učenjaku mjesto kod uzvišenog Arša.
Dana 10. zilhidžeta god. 1307.

Po smrti šejh Šakira pročelnikom oglavačke tekije postade njegov najstariji bratić Abdul Medžid Halim, koji je umro god. 1917. Nakon njega je došao za šejha njegov mlađi brat Abdul Fettah Hamdi, koji je umro 1936. godine. Sada je šejhovska dužnost kao uzgredan zadatak povjerena njegovom sinu Abdullatifu, koji je imam matičar u onom kraju.

Husein Muradbegović

Ispovijest

Dragom prijatelju rahm. Muratu Šuvaliću

O, veliki dobri Bože!
Bilo je časova mladosti lude,
Ali davno me prošlo to doba
Kad sve mlade ljude
Uzvitla i zanese uzburkana mladost…
O, prošlo me, davno prošlo, doba tog ludog bezumlja
Kad mlad čovjek u sve sumnja.

Bilo je časova mladosti lude,
Bilo je časova smrtnoga grijeha.
Sa mnom i u meni se rodila pakost, zloba i niskost
Laž i podlost milijuna ljudi.
Ali ja osjećam da sam u stradanju svome
Saznanjima gorkim prekalio dušu mislima ljepšim,
Osjećam da sam jednoga dana spoznao silu
I moć samo Tvog zakona.
Silu i moć samo Tvoje jedine vječnosti.
I tek tad su mi svi ti ljudi postali sitni kao makova zrna,
I tek tad sam osjetio želju da priđem što bliže Tebi.

Ali ne sa ćurkom na leđima i ćabenskom ahmedijom oko glave.

Ne sa abdestima I vječnim klanjanjima,
Ne sa isposničkom ili bajramskom čistotom duše,

Ne sa strahom pogažena, ponižena i upljuvana roba,
(Jer ja znam, Ti, veliki jedini dobri Bože, nisi krvolok!),
Ne sa farizejskim osmijehom duševne fukare,
Ne sa molbom za namještenje
Na ovom ili na onome svijetu.

(Ja znam, samo Tvoj je zakon pravičan i stalan,
Kao što je stalna Tvoja Vječnost!)
Ne sa plašljivim izrazom lica, a šarenim očima i dušom,
(O, koliko nas takvih ima!)
Ne sa tikvom mudraca koji je davno
Snagom svoga plahovita uma
Negirao Tvoju Bit…

Ne tako!
Htio bih da Ti pridem kao čovjek, onaj isti
Kakvog si me stvar'o u Praocu mome,
Ali sa čistoćom duše nevinog djeteta,
Koje nije okusilo materina mlijeka.

Sulejman Alečković

Dah mahale

Dom njezinih roditelja nalazio se licem u Evropi, a zaleđem u Aziji. U njemu su je pomilovali prvi mlazovi mjesečeva odsjeva i opržili prvi traci sunca. U njemu je rasla i dorasla da osjeti miris djevojaštva. Danju je živjela na *Zapadu*, a noći provodila na *Istoku*. S prozora je danju pratila život asfalta. Ispred njezinih očiju klizale su Iuksuzne limuzine, ostavljajući smrdljiv trag izgorjelog benzina. Njima su se uklanjali i kape im skidali odrpani prosjaci. Pločnicima su šetali parovi, zastajkujući pred bogatim izlozima. Nekim od *slabijih polovica* gledanje je izazivalo uzdahe. Pred izlozima s jestvinama nepomični su gladni. Cijede im se bale od podražaja za žvakanjem onog čime su ovi izlozi krcati.

S akšamom se pale *bogen-lampe*, da bi stanovnici *Evrope* vidjeli i po noći živjeti. U sabirališima *zapadnog svijeta* počinju treštati džezovi, čija se suvremenost sastoji u tom da proizvodi što više disonancije. Tada se ona povlači na Istok; ide u svoju spavaonicu, čiji prozori gledaju u mahalu pjevanu, ali još neopjevanu. Zasjenjena umjetnom svjetlošću *Zapada*, pod kojom treba proučavati naličje života da biste mu upoznali lice, trebaše joj na *Istoku* više časaka dok svjetlo *bogen-lampe* zamijeni sa svjetlom *Bogine lampe*, sa sjajem mjeseca.

U spavaonici, uz otvoren prozor, čuvajući se stidljivo da je takvu ni Mjesec ne bi nazreo, ona je znala satima sanjariti o nekom životu koga ne zna, nego mu samo nazire konture, namirisaje ga. Mahalom joj lutaju pogledi i ova mahala je prenosi u grad sanja, u začarani grad. Pod mjesecom joj visoki, drveni krovovi izgledahu kao gorostasni vodoskoci, zeleni vrtovi kao umjetni cvijetnjaci, izrasla dudova i orahova stabla kao kubeta raskošnih dvorova. Mahalske munare pričinjahu joj se kao nadzemaljski gromobrani, kao čuvari od gnjeva neba i zemlje.

Jedne večeri, pobjegla iz *Evrope*, spremila se u svojoj sobi za san tijela, ali budne duše sjela je do svog prozora. Pun Mjesec prelio je mahalu kalajnim

svjetlom obilno. Poslao je jak mlaz i njoj, pa stidljivo obasjana, uznesena disaše ona dahom ove mahale, koju isti Mjesec, eto, jednako milovaše. Ova mahala, zapravo grad, umrlog bogatstva i žive siromaštine, grad bogatih duša a siromašne volje, grad kismeta, grad sanja i zbilje, grad nada i razočaranja, grad Ijubavi i mržnje, grad gordosti, ponosa i otmjenosti, grad rasne Ijepote, grad čađavih krovova, čistih tijela, poštenih duša i velikog srca, grad smijeha i plača, pjesme i uzdaha – grad boli i izumiranja. Kada ga nestane, upoznat ćemo mu vrijednost kao umjetnika koji je klonuo u radu i umro od gladi, kada ga nakon smrti proglasimo neumrlim i sagradimo mu mauzolej milijunske vrijednosti. Ona, uznesena, prenijela je sebe tamo pod čađave krovove pa disaše tamo dahom mahale. Koračala je nečujno, na prstima, iz doma u dom, iz sobice u sobicu; prolazila je guštarama vrtova, kojima je ova mahala, naročitim smislom za sklad i Ijepotu, protkana, sačinjavajući potku a kuće osnovu platna svoje vrste.

Našla je u ovom gradu, uglavnom, četiri života, života koji se vide, čuju ili osjećaju izvan krova. To su: život domova iz kojih se čuje plač djece, život domova ispod čijih nagnutih krovova dopire starački kašalj ili jeka iznemoglih, onda život domova sa čjih se prozora, kroz mušepke, čuje djevojački šapat i dah Ijubavi kroz uzdah, i konačno: život domova koji su izvor glasnih nada, čežnji, boli i očajanja. U ovim se domovima ona zadrža. U njima htjede da s oboljelima dijeli bol, beznadnima da ulijeva nade, a neutješnima da pokuša dati utjehe.

Međutim, na prvom koraku osjeti se nedoraslom. Čak i nju uze u vrtlog Ijubavni val boli. Stoga, u svemu što se dalje zbivaše, njezina je duša sudjelovala kao da sve to proživljuje. Pod jednim od ovih krovova, obuzeta dertom, pusti jedna duša da joj strune, pokrenute talasima srca, izazvatim jačim kucajima, dahne pjesmom:

Gdje si, dragi, živa željo moja?
Živom sam te željom požeIjeIa.

Ona otvori dušu; neka se te riječi, na putu k njemu, odmore i osvježe, pa odmorne stignu do njega, njega, koji će ih, ako ima osjećaja, pa bio ma kako daleko, morati čuti, osjetiti i uzvratiti: evo me.

Pjesma izumiraše i, što se više bližavaše kraju, pretvaraše se u šapat i na koncu postade dah. Jedva je dah dahnuo, kad se, kao nastavak čežnje, već pretvorene u bol, javi druga supatnica. Dade oduška pjesmom:

Ima l' jada k'o kad akšam pada,
Kad def bije u pozne jacije,
Kad tanahni dršću šadrvani,
A iz tame šapću usne same:
Gdje si, dragi, da l' još misliš na me?

Dok je kod prve zaljubljene duše ono *gdje si* bilo ispunjeno nadom, kod ove se osjećaše sumnja da će ga ikad više vidjeti ili čuti. Stoga ono: gdje si bješe uvijeno u bol, izlazeći iz duše razdiraše je.

Njezina duša spremi se da pobjegne. Nemađaše više snage da izdrži, ali je spriječi, zakrči joj put, treća očajnica. Ona je izgubila vjeru da će uopće živa osvanuti:

Duge noći, teške misli
Što mi moju pamet more;
Čini mi se nikad neću
Dočekati rujne zore

„Jadna drugo, šta te dotle dotjeralo da gubiš i nadu u život do zore?!", reče ona glasno sa prozora i, sama nemoćna, zazva Boga, da nađe, da dade lijeka ovim oboljelim dušama. Umorna tijelom a skršena duhom, ustade i pođe da pritvara prozor, ali, kao mlaz iz krvarećeg srca, poškropi je, ispod nekog od onih čađavih krovova, čemeran glas jos čemernije duše:

Moj živote gorak li si,
Ni čemer ti ravan nije.

Da koja kap toga čemera ne kane više u njezinu dušu, začepi uši, pade po krevetu i projeca nad djevojačkom sudbinom.

Fehim Efendić

Ćirilska prepiska muslimana s Dubrovačkom republikom

U dubrovačkom arhivu nalazi se, kako je poznato, mnogobrojna zbirka ćirilskih dokumenata.[1] Od njih, velik broj su izdali Ljuba Stojanović, Medo Pucić, Fr. Miklošić, dr. Ć. Truhelka, K. Jireček i dr. Svi su oni, osim dra. Ć. Truhelke, radili starije dokumente, dok su ovi iz XVll i XVIII vijeka ostali do danas skoro sasvim nepoznati naučnom svijetu. Ovih spisa ima velik broj. To su najvećim dijelom pisma pisana starom begovskom ćirilicom koja se i danas čuva u upotrebi u međusobnoj prepisci u nekim muslimanskim begovskim porodicama u Bosni i Hercegovini. Ova ćirilica je danas najviše poznata pod imenom „bosančice". Međutim, u ovim ćirilskim dokumntima ne nalazimo nikakva osnova za taj naziv. Prema njima to se pismo zove *sarbsko pismo* ili *vlaško pismo*, a napisano pismo *sarbska knjiga*. U dubrovačkoj kancelariji, ono se zove *serviano* ili *slavo*.

Kad se Mustajbeg Čengić naljutio na Dubrovčane, da bi im otežao prepisku sa sobom, piše im 1648. godine riječima: *...I veće mi nemojte nikako pisati nego turski, zašto mi ne ima tko bi mi vlaški ni legao ni pisao. Turski mi pišite*. Međutim Osmanaga Rizvanbegović (XVlll vijek) piše u Dubrovnik jedno pismo latinicom i traži odgovor pisan *srbskiem slovima, jer ne mogu sveđer imat ko će mi proučit knjige latinskiem slovi spisane*. Iz ovih podataka može se zaključiti da je naziv *bosančica* tvorevina novijeg datuma. To isto dade se utvrditi ako se stvar ispituje na terenu tj. kod ljudi koji to pismo još i danas upotrebljavaju. Kod muslimanskih prvaka bivali su često puta pisari pravoslavni popovi, a kod novskih (hercegnovskih) muslimana njihovu ćirilsku prepisku s Dubrovnikom najviše vodi Niko Kuvelić, dubrovački konfident u Novom. Iz jednog pisma Nika Kuvelića iz 1660.

[1] Dubrovački arhiv, Prepiska XVII vijek, fascikli broj 1941, 1942 i 1984 a-c.

godine saznajemo da su novski muslimani rekli za Nika kad im je odao tajne: *...zašto tebi* (tj. Niku Kuveliću) *ne bismo dali rečenieh kniga ni legati ni pisati, nego bismo dobavili jednoga popa raškoga, koji bi nam i lego i piso knige*.

Kako smo gore rekli, u dubrovačkom arhivu je velik broj novijih ćirilskih pisama. To je prepiska muslimana i hrišćana iz bliže i dalje okolice dubrovačke. Dubrovačka republika u dopisivanju s ovim ljudima služila se također ćirlicom, jer su Dubrovčani pored kancelara *linguae turcicae* imali i kancelara *linguae slavae*. Ova pisma iz dubrovačke kancelarije dosta se razlikuju od onih njima upućivanih i formom pisma kao i oblikom ćirilice. Ćirilica u Dubrovniku nije bila tako poznata, a to nam svjedoče mnogi prepisi ćirilskih pisama na latinicu, koje su napravili kancelari *linguae slavae*. Iz jednog ćirilskog pisma nekog Fazli bega iz Ljubinja upućenog *Begu Maroju* doznajemo da on traži da mu se tajni izvještaji iz Dubrovnika pišu ćirilicom. Između svih ćirilskih pisama svojom raznolikošću padaju u oči pisma muslimanskih prvaka: paša, defterdara, kadija, kapetana, jeničarskih starješina, aga, ajana i drugih, ili upućena Dubrovačkoj republici ili u međusobnoj prepisci. Po teritoriju ona se odnose najviše na obližnja hercegovačka mjesta: Novi, Trebinje, Ljubinje, Stolac, Ljubuški, Počitelj i dr., a ima ih i iz Sarajeva. Pisana su s više tipova ćirilice. Kod jednih su slova sasvim uspravna i vrlo lijepo čitka, kod drugih je veliko obilje znakova za poluglase koje meću i gdje treba i gdje ne treba. Kod jednih je više slova pisano a kod drugih su česti znakovi za dvoglase. Kod pisanja ovih pisama svaki pojedinac unosi svoje crte, a pisana su živim narodnim jezikom tako da ona pružaju i značajan materijal za proučavanje našeg jezika u prošlosti. Većina piše štokavski i jekavštinom, a nađe se i čakavštine. Neki se služe ikavštinom, a ima ekavskih oblika zbog toga što je kod mnogih rijetko slovo *j* (označuju ga s poluglasom, slovom н ili *jat*). Pada u oči da nemaju posebnih znakova za glasove *dž*, (pišu ga sa *ж* ili *ч*), *nj* i *lj* (označeni kao *н* i *л* ili *њн* i *њл*), *ć* (kao *ћ* ili *ч*), a rijetko je slovo *f*, koje katkad označuju s grupom *хв* ili *в*. Neki pišu samoglasno *r* s poluglasom, neki sa samoglasnikom и ili а.

U ovim pismima mogu se pratiti pojedine jezične i glasovne promjene. Pored toga, ona daju obilje leksikografskog materijala za naš jezik, jer pored mnogih turskih i dubrovačkih lokalnih riječi, ona sadrže i naše stare riječi koje su se izgubile u upotrebi u savremenom govoru ili su vrlo rijetke. Pri pisanju, pisari ne znaju za interpunkciju niti za velika slova, što često dovodi do dvosmislenosti teksta. Riječi se grupišu prema akcenatskim cjelinama, a interesantno je primijetiti kako se u tim grupama riječi nalaze glasovne promjene baš kao da se radi o jednoj riječi.

Opaža se velika uglađenost u toj prepisci, iako se to ne može tvrditi za ćirilska pisma iz dubrovačke kancelarije. Skoro svako pismo počinje se riječima: *U svem mnogo poštovanom, svake časti i časne hvale dostoinomu i mudromu i plemenitomu gospodinu knezu i svietlomu negovu vieću ot meje...* ili *U sve mnogo prisvietloj, umnožitoj, izvišenoj gospodi dubrovačkoj vele drago i milo pozdravlenie...*, a završavaju se riječima: *mladji*, *odani* i *sinceri priatel*, *ponizni i odani*, *sluga ponizna*, i slično. Na lijevoj strani ovih pisama, uz muhur i potpis na turskom jeziku, nalazi se zvanje dotičnog kao i mjesto odakle je. Tom prilikom su često puta upotrebljena srednjevjekovna imena naših mjesta, te su i s te strane vrlo poučna. Time ona pružaju još jedan dokaz faktu kako je iz turskih dokumenata moguće saznati srednjevjekovna imena naših mjesta. Rijedak je slučaj da je i muhur ćirilicom. Razumijevanje ovih pisama otežava komocija s kojom su pisana, jer je katkad izostavljen veći ili manji dio riječi pa i cijela riječ.

Valja istaknuti da veći dio ovih pisama nemaju na sebi nikakva datuma da bi se mogla odrediti njihova hronologija. Tu se može pomoći turskim dokumentima, Kuvelićevom prepiskom (tj. prepiskom dubrovačkih konfidenata iz Novog u XVlI vijeku) i zapisnicima Vijeća umoljenih. Na turskim dokumentima vazda nalazimo na vrhu invokaciju (spominjanje Božijeg imena), dok kod ćiriliskih pisama invokacija je rijetka ili bolje reći da je uopšte nema.

Po sadržaju ova pisma su najviše privatnog karaktera, pisana često povodom nekog većeg ili manjeg pograničnog spora. Ona daju masu podataka za našu političku, ekonomsku, kulturnu i pravnu istoriju. Tu je razmjena darova između Dubrovčana i muslimana. Vidi se u njima koje i kakve stvari su se uvozile i izvozile iz naših krajeva. Naročito lijepih podataka ima o vjerskom životu muslimana, pravoslavnih i katolika, a dade se iskonstruisati i lijepa slika karaktera, ćudi, shvatanja, osjećanja i pogleda na život, svijet i religiju kod muslimana naše krvi. Isto tako, dobiva se vjerna slika savremenog života u dubrovačkoj okolici, dade se vidjeti cijelokupna turska uprava sa svim njenim manama i vrlinama, dadu se utvrditi dublji razlozi propasti Turske carevine. Kako hajduci sa svojim družinama prave mnogo neprilika dubrovačkoj trgovini i teritoriju, stalno dolazi do sukoba između turskih i dubrovačkih podanika. S tim u vezi su i sporovi. Uz hajduke spomenućemo i uskoke koje su pomagale mletačke vlasti, a jasno izlazi da su i Dubrovčani simpatisali njihovu akciju.

Ova zbirka važna je i za istoriju medicine. Tu je materijal za poznavanje kako i koliko su se širile pojedine bolesti, osobito kuge, kako su se one suzbijale i ko ih je liječio. Muslimani, pa i oni najviđeniji, stalno traže u Dubrovniku ljekare da

ih liječe, a ovi su se slali samo onom ko je bio osvjedočeni prijatelj Dubrovačke republike. Nije rijedak slučaj da je pojedinac upućivan na liječenje u Dubrovnik. On dolazi obično s pismenom preporukom na Dubrovčane da mu dadu *dobra hećima*. I ovo je zavisilo od dobre volje Dubrovčana.

Cilj Mletačke republike bio je da raširi svoju vlast na teritorij s koga su upravo ova pisma. Tako ona govore i o odnosima našega naroda prema Mlečanima. S tim u vezi govori se o roblju, koga je bilo mnogo u ovim pograničnim krajevima. Čas s jedne čas s druge strane, ljudi, žene i djeca dolaze u ropstvo protivnika. Onda je na dnevnom redu nastojanje da se dotični pusti na slobodu uz otkup ili se preprodaje negdje daleko od granica. Trgovina robljem bila je unosan posao, a toga je bilo i kod muslimana i kod Mlečana. Dubrovačka republika se bavi otkupljivanjem robova ako su s njene teritorije, tj. ako su njeni podanici. U tom im pomažu i muslimani s kojima su u prijateljskim odnosima. Sulejman Čelebija Bijelić iz Novog otkupljuje dubrovačke podanike iz ropstva, jer *vaši* (tj. Dubrovčana) *podložnici u zdraviu čestitoga cara ne mogu robovi biti*, jer su to *dobri i najstariji haračari sultanovi i nisu kao ostali hrišćani*, kako se to navodi u fermanima.

Među muslimanima, karakteristična je ličnost Omer-aga s Ljubomira, brat novskog kapetana Ali-bega. To je čovjek silan, ali pravedan. Najprije je s Dubrovčanima prijatelj, a poslije se s njima strahovito posvađao i prekinuo sve veze. Do svađe je došlo radi toga što su Dubrovčani pustili nekažnjene svoje podanike iz Konavlja, koji su s hajducima poharali i ogolili carevu raju iz njegova dva sela tako da ona *ne može ni živjeti, ni plaćati harač*. Kaže im da su *veći dušmani sultanovi nego Mleci. Što čine* (Mleci), *oni publiko* (javno) *čine*. Traži od Dubrovčana da puste na slobodu 23 lica careve raje, a kune im se, *tako mi moje turske viere*, da će im se osvetiti. Ovaj čovjek je vrlo duhovit u pisanju, te se, uz čisti narodni jezik, svakom prilikom služi lijepim poslovicama i izrekama vješto upletenim u njegov lijepi stil, tako da njegova pisma imaju zabavan karakter.

Kao u narodnoj pjesmi, vidimo Ahmed agu, janičarskog čorbadžiju iz Novog, kako piše Andriji Čangradoviću i Vuku Radonjinu da će doći *na pijačer* (na teferič) u Sutorinu, i traži od njih da mu pribave *dva mieha dobra vina*, ribe cipola i *koi jastog*, a ako mu to ne spreme, on će pisati u Dubrovnik svojim prijateljima koji će ih kazniti radi neposluha prema njemu.

Kako je sultanova raja bila izvrgnuta stalnim napadajima, nedjelima i hrđavim postupcima dubrovačkih podanika iz Konavlja, jasno se ocrtava jačine borbe između katolika i pravoslavnih i dubina jaza među njima, a mnoga pisma

turskih vlastodržaca nisu ništa drugo nego samo opomene, tražnje ili intervencije kod dubrovačkih vlasti za izmirenje među njima. U ovom pravcu bio je poznat rad begova Čengića (Mustaj-bega i Ali-bega) kao sandžakbega hercegovačkih, koji su s Dubrovčanima imali i trgovačkih veza. Uz ovo se vidi i siromaštvo raje koja u nuždi uzima novac na zajam od *akče sahibija* uz *mamelu*, a turske vlasti su ipak vodile nadzor nad uzimanjem *mamele*.

Dobavljanje žita s turske teritorije u Dubrovnik predmet je mnogih turskih dokumenata. Isti taj predmet nalazi mjesta i u ovim ćirilskim pismima. Tu su podaci o prodaji, cijenama, obilju ili oskudici kao i prevozu žita iz Hercegovine i Albanije. Tom ili drugom prilikom spominju se aspre, groši, riali i dukati, kako koji je novac bio u opticaju i kako što je od interesa za valutne prilike onog doba.

Špijunaža kod muslimana kao i kod Dubrovčana bila je dobro razvijena. Hvataju se pisma i jednih i drugih. S tog gledišta zgodna su pisma Fazlibega iz Ljubinja s nekim iz Dubrovnika, čije ime ne navodi. To nepoznato lice izvještava Fazlibega o svemu što se u Dubrovniku radi. Fazlibegu piše da to ne čini *za drugi uzrok nego za tvoje dobro i tijeh ostalijeh Turaka...*, a piše ih i zato što *ne bivši našo u mojoj pameti drugi način za sačuvat vas i vaše dobro i vašu vjeru*. Ovaj isti Fazlibeg traži od *Bega Maroja* da mu piše iz Dubrovnika svoje špijunske izveštaje ćirilicom.[2]

Svake godine su Dubrovčani slali svoje poklisare harača u Carigrad da tamo odnesu godišnji danak dubrovački i posvršavaju sve poslove u vezi s dubrovačkim interesima. Na putu kroz naše krajeve, ovi poklisari su imali neprilika, a i sami su činili razne prekršaje. Tu su onda razne sumtnje i intervencije ili istrage, o čemu govore i ova pisma.

Pored ovih pisama privatnog karaktera, nalazimo ih i zvaničnih pisanih ćirilicom u potpunoj formi zvaničnih akata na turskom jeziku. Nailazi se na slučaj da je dokument pisan turskim jezikom, a adresa ćirilicom ili obratno. Raznolikost dokumenta ove zbirke pruža potpunu sliku stare ćirilice u XVII i XVIII vijeku koja se do danas sačuvala u upotrebi kod muslimana u Bosni i Hercegovini. Iz nje bi se mogao napraviti jedan zgodan paleografski atlas iz koga bi se jasno vidjela ova vrsta pisma pa bi se onda mogla uporediti s tim pismom u današnjoj upotrebi.

Dubrovnik, pred bajram ramazanski 1939. godine.

[2] Ova špijunska pisma su uhvatile dubrovačke vlasti pa su tako dospjela u dubrovačku kancelariju i tako nam se sačuvala do danas.

Halid Čaušević

Salihaga od onoga svijeta

Nekako odmah pri ulazu u naše selo, ne znam hoću li vam pravo reći, treća ili četvrta kuća je našeg Salihage. Znate, Salihaga je jedan od najodličnijih seljana. Eto, muhtar Dervo, imam Hadži Hašim efendija, pa odmah iza njega dolazi Salihaga. Na trećem mjestu. Ova trojica imaju glavnu riječ u našem selu. Ovaj triumvirat vlada potpuno na demokratkoj osnovi. Salihaga se nije doduše riječima isticao kao demokrata, ali, nema duše gubiti, jest djelom. On i pored svoje starosti od pedeset i sedam godina i časti koju zauzima, uvijek, na svim svadbama, sjeda u dnu sofre. „Ja sam najrahatniji među svojima", govorio bi on uvijek kada bi mu ponudili mjesto u pročelju. Međutim, zli jezici su šaputali da je Salihagi plaho drag janječiji *kujruk*, te radi toga da on sjeda u dno sofre, jer se po našem običaju uvijek donja strana janjeta tamo okreće dok glava ide glavama.

Jednoga krasnog ljetnoga jutra sjedio je treći član triumvirata Salihaga sa svojom vjernom stopanicom na čardaku i ispijao mrku. Oboje su šutili. Salihaga je izvijao guste dimove, dok je Salihaginica sjedila kod pendžera i gledala negdje u daljinu preko zelenih livada i pašnjaka. Najedanput do njihovih ušiju doprije tužno kriještanje vrana iz obližnjeg voćnjaka. „Sigurno su negdje opazili lešinu", progovori Salihaginica, jer joj ovo dobro dođe da otpočne razgovor.

Salihaga je šutio. Čelo mu se jače nabra i on samo odmahnu rukom. Salihaginicu nešto žignu i ona odmače malo dalje od njega, jer ju je bogato iskustvo učilo da nije pohvaljeno sjediti u blizini Salihage kad je neraspoložen. Prođe gotovo pola sata duge i mučne šutnje. Salihaginica je sjedila kao na trncima. Naposlijedku otpočne Salihaga. „To kreštanje vrana ne sluti dobru...", kao da je rekao ne znam kakvu mudru besjedu, on pogleda značajno svoju stopanicu, koja ga je gledala začuđeno i sa otvorenim ustima. O kavim li vranama sada govori, da nije poludio? Takva misao mučila je Salihaginicu, koja je bila

zaboravila da je ona sama prije pola sata otpočela taj razgovor. A Salihaga je nastavljao: „Ovo kreštanje meni se nikako ne dopada, jer ti znaš da vrane time najavljuju nečiju smrt. Boga mi, nije mi drago. Sinoć sam usnio jedan vrlo ružan san." „Neka ga Bog na hajr okrene", upade Salihaginica, koja je tek sad došla sebi.

„Sinoć kad smo legli mene nekako odmah san prevari i ja zaspah. Nisam, čini mi se, ni čestito očiju sklopio, kad pred mene bahnu čovjek u zelenim haljinama. Poznadoh ga odmah. To je hazreti Azrail. Spopade me nekakav strah. U to mi doprije do ušiju glas iz njegovih mubareć usta: 'Spremi se, u ovoj godini valja ti se seliti na bolji svijet!' To mi reče pa ga nestade, a ja se probudih sav u znoju. Više ne zaspah. Razmišljao sam cijelu noć i nekako pred sabah dođe mi na pamet da je najbolje da se ja počnem polako pripremati za ahireta." Salihaga zastade u tom svečanom trenutku i pogleda ženu, čije su oči bile pune suza.

„E nemoj odmah da plačeš, ja neću još ići", poče je tješiti Salihaga, „Valja se dobro spremiti, pa tek onda pred Boga." Rekavši to, on se diže i pođe u dućan, a Salihaginica odmah poslije njegovog odlaska u komšiluk.

Još istoga dana cijelo selo je znalo da se Salihaga sprema za onaj svijet. Za to najviše zasluga pripada, naravno, marljivoj Salihaginici, koja nije žalila truda ni žrtava, kako bi to rekli naši novinari, da tu vijest proširi što dalje. Pošto je ispričala cio svoj jutarnji razgovor prvoj koni, upotrebivši na kraju ono obligatno: *Neka ovo ostane među nama, nemoj, Boga ti, da se dalje čuje!*, i pošto joj je kona malo uvrijeđeno odgovorila: *Uh, neće, draga, ne d›o Bog!*, Salihaginica se mogla mirno povratiti kući. Misija širenja te važne vijesti prešla je sada na prvu konu, koja, svjesna povjerenog joj zadatka, odmah navlači zar i za kratko vrijeme obigra cijelo selo. Sa svih strana hrlili su seljaci, predvođeni imamom, muhtarom i najozbiljnijim pretedentom na Salihagino mjesto Mušanom Cincarom u Salihagin dućan, gdje im je on, htjeo ne htjeo, morao pričati svoj čudesni san i još čedesniju nakanu. Mnogi zaplakaše.

Nekoliko dana iza toga događaja selom se pronese vijest da je Salihaga naručio nišane, naslone i tabut, i da je sve to unaprijed platio. To podiže još više njegov ugled, naručito kod žena, koje ga počeše smatrati evlijom. A ni seljaci ne ostadoše prema tome ravnodušni. Prijedlog Mušana Cincara da Salihagu već sada prozovu rahmetli Salihaga ne bi usvojen, nego aklamacijom odlučiše da mu dadnu časni nadimak *od onoga svijeta*.

Istoga dana, u prisustvu uglednijeh seljana, zakla najboljeg i najdebljeg ovna iz svoga tora, kojeg namjeni kao kurban šejh Zulfi, čiji se grob nalazi u

džamijskom haremu, a za koga se zasigurno zna da je bio evlija, koji je svakoga jutra uzimao abdest u svojoj banjici, a klanjao sabah u mekanskom Haremi šerifu, pa opet prispjevao na dovu u seoskoj džamiji. Ovaj keramet šejh Zulfin ostao je u živoj uspomeni među seljacima, koji su se uvijek sjećali straog šejha Fatihom, moleći ga za šefaat, jer su oni dobro znali, da se, pored Resulullaha, kod Boga mogu zauzimati za griješnike još šehidi, ulema i evlije.

„Evo, u čast tvoju, ja šejh Zulfi dede, ugledni naš domaćin Salihaga kolje ovaj kurban...“, govorio je pobožno i svečano imam hadži Hašim efendija, dok je Salihaga prinosio nož životinjskom vratu, „...nadajući se da ćeš mu ti, uz pomoć Allahovu, olakšati patnje Sudnjega dana, kada će Sunce iz daljine od pet aršina pržiti glave griješnika; da ćeš mu ti pomoći da pređe na ovome ovnu tanku Sirat ćupriju i da ćeš ga ti uvesti u čador najljepše dženetske hurije...“

Ovdje svečani govor hadži Hašima efendije prekide prisilno kašljanje ljubomorne Salihaginice, koja je cijelo vrijeme virilia iza kućnih vrata, dok se Salihaga blaženo smješkao nad zaklanom životinjom, valjda dočaravajući sebi dženetske ljepote.

Prolazili su dani, nedelje i mjeseci, a Salihaga ni da pomisli o ahiretu. Seljaci su se u čudu pitali šta je uzrok tome, gledajući kako Salihaga zadovoljno i mirno sjedi za tezgom svoga dućana. Jedanput se nekoliko odvažnijih seljana, izgleda po nagovoru Mušana Cincara, odlučiše da upitaju Salihagu kad misli na onaj svijet, ali on im ne odgovori ni jedne riječi, nego ih samo katilski prostrijeli očima tako da im više nikada nije palo na um da govore o ahiretu.

Život je tekao dalje. Seljaci su sve manje i manje govorili o Salihaginom ahiretu, naravno potajno, dok napokon taj događaj pade gotovo sasvim u zaborav. Čak je i imam hadži Hašim efendija prestao sanjati o čohi Salihaginog tabuta.

Ali jednoga jutra puče iznenada selom glas da je Salihaginica umrla. Kako, zar onako zdrava žena tako rano da umre? Pa još prije Salihage? Ovako se pitahu začuđeni seljaci, komentarišući njezinu smrt. Svako se čudio, samo Salihaga ne. Dok su mu vjernu stopanicu opremali, on je razmišljao: to je sigurno Azrail posefio, pa mjesto mene potrefio nju, ili sam ja krivo protumačio svoj san. Šta ćeš, ovo je zaista hikmet Božiji...

Ne znam šta se dalje dogodilo. Ali mogu vam kazati samo to da se, pet mjeseci nakon smrti svoje žene, Salihaga ponovo oženio – mladom udovicom Pembom. Kažu da mu od tada više nikad nije Azrail na san došao.

Vejsil Čurčić

Ptice na našim srednjovjekovnim spomenicima i starim muslimanskim nišanima

Proučavajući stećke, nadgrobne spomenike patarena (bogumila) i muslimanske nišane iz prvih godina iza osvojenja Bosne i Hercegovine po Osmanlijama, našao sam na nekoliko njih isklesane ptice. Nijesu one tu postavljene u dekorativne svrhe, nego imaju neko drugo značenje, neki simbol. U poznatoj nekropoli sa Lađevina u rogatičkom srezu, gdje su ležali ispisani spomenici bosanskih velmoža Vlatka Vlađevića i njegova vojvode Mistoša, nalazio se uz ovog i spomenik njegovog sina Stjepka, što saznajemo iz očeva natpisa, koji kaže da na tom mjestu leži sa svojim sinom Stjepkom. Stjepkov je spomenik kudikamo manji od onog njegova oca, pa je valjda umro kao mlad dječak još za života očeva.[1] Na pročelju ovog dječijeg spomenika isklesan je krst i na njemu ptica. Sličan motiv je i na začelju samo što je umjesto krsta isklesan spiralni motiv i na njem također ptica u istom položaju kao i sprijeda. Položaj ptice je prilično naturalistički shvaćen i živo podsjeća na kukavicu u onom položaju kada ona kuka, pjeva. Ovim se htjela ovjekovječiti neprežaljena tuga oca i matere[2] za izgubljenim sinom, može biti baš jedincem.

Po narodnom vjerovanju, kukavica je sestra Lazareva, onoga Lazara koga je Hristos uskrsao iz groba četvrti dan poslije smrti. Poslije Lazareve smrti ona je i dan i noć na glas kukala. Lazar joj se javljao u snu i molio je da ne kuka, ali ga

[1] Sva tri ova spomenika dopremio sam ja u muzej, gdje sam ih isto onako postavio kako su ležali i na Vladavinama. O transportu jednom od tih narednih gorostasa u onom teškom terenu bit će govora u jednom od narednih brojeva.

[2] U selu Seljanima kraj Rogatice ima jedan stećak s natpisom iz koga se razabire da je tu zakopana Grubača, žena vojvode Mistoša, vjerovatno onoga Mistoša sa Vladavina.

sestra ne posluša i on je zato prokune, te se pretvori u kukavicu. Kukavica počne kukati o Lazarevu danu (Lazareva subota na osam dana pred Uskrs) i narod je rijetko kad zove kukavica, nego obično pjevačica, jer misli da je grijeh drukčije je zvati. To čini sigurno od straha, ne smijući joj ni imena spomenuti, da i njemu ne bi zakukala sinja kukavica. Kad prvi put u proljeće neko čuje kukavicu, pa je slučajno gladan ili parasuz (kokuz bez para), biće cijele godine gladan i bez para, a ako je sit i parali, onda cijelu godinu neće gladovati i uvijek će mu džep biti pun para. Stoga mnogi imaju običaj, kad u proljeće čuju prvi put kukavičin glas, da se rukom dohvate budželara ili kese s novcima, vjerujući da će cijele godine imati novaca.

Kukavica kuka do Vidovdana (do 15. juna po st.), a kukala bi i dalje, ali kad je poginuo car Lazar na Kosovu, onda kćeri Lazareve rekoše kukavici da je ona već svog brata okukala i oplakala, pa je zakumiše da sad pusti njih,da one okukaju poginulog oca, izgubljeno carstvo i slavu. I kukavica ih je poslušala te ne kuka mimo Vidovdan.

Kad sestra izgubi svu braću, te ostane bez ijednog, onda obično viče: „Kuku meni, kukavici crnoj!“ Narod smatra da je grjehota ubiti kukavicu, jer ko je ubije, on nema kud na onaj svijet.

Kad ko koga kune, reče mu: „Kukavica mu jaje snijela.“ Narod vjeruje i to da kad kukavica kuka, njoj sve padaju suze na travu i kako padaju, onako se i nižu na kakvu travku. Da se mogu naći, one bi bile lijek od svake bolesti.

Kako se vidi, naš narod mnogo drži do kukavice. Stoga mislim da i ona ptica isklesana na stećku na Vukovoj baštini kod Skender Vakufa ne predstavlja sokola, nego baš kukavicu, koja je upravo u onakvom položaju isklesana kako se u prirodi drži kada pjeva, kuka. Čitava je kompozicija na stećku takva da je puno vjerojatnije da se ondje radi o kukavici nego li o sokolu, jer nema ni smisla da umjetnik isklesava sokola kraj ruke iznemoglog starca s palicom u ruci, koji valjda oplakuje pokojnika koji leži u grobu pod spomenikom. Tu mjesta ima samo kukavica.

Druga ptica koja se javlja na spomenicima je domaći pijetao. Dva sata istočno od nekropole u Ladevinama, blizu džamije, koja se nalazi u polju ispod Rusanovića, ima na obronku nekog brežuljka prilično srednjevjekovnih stećaka i na jednome se vide ove skulpture: Na pročelju kamena ima u profilu prikazana stojeća muška podoba, odjevena u kratkoj dolami; desnom se je rukom podbočila, lijevu je na pola ispružila, držeći u ruci nejasno markirani balčak od mača. Iznad balčaka, isklesana je nekom kapom poput kacige pokrivena glava, u

koje je naročito obilježje oštro profilirana, šiljasta brada. Iza spomenute muške podobe vidi se nešto kao vrata, a pred njima palica s drškom kao u štake.

Na protivnoj strani mramora isklesan je horoz kako kukuriče. Horoz je smješten na četverouglastom predmetu, koji je sličan onom na pročelju i koji sigurno predstavlja vrata. Pokojni kustos Fiala držao je ovaj predmet za nekakav sto, ali je vjerojatnije da su time markirana vrata, jer već stećak u obliku krova na dvije strehe predstavlja sam po sebi domaćinsku kuću. Da se tu zaista radi o vratima dokazuje nam ovaj primjer koji je mnogo interesantniji.

Na pročelju jednog stećka na oblik kuće iz Očevlja na desnoj strani rijeke Misoče povrh Ilijaša isklesan je, među ostalim, i horoz. Pročelje je toga stećka ispod zabata razdijeljeno u dvije pole, natkrivene lukom poput arkada. U prvoj je isklesan čovjek s bradom u kapi poput one, koju prije opisasmo, kako sjedi na tronogu (stolici) naslonivši se na štaku, koju drži u ruci. U drugoj poli pred starcem, isklesan je četverouglast predmet, po duljini razdijeljen plitkom brazdom u dvije jednake brazde. Ovaj predmet bez sumnje predstavlja kapiju sa dva kanata (krila). Starac je snažno prihvatio lijevom rukom jedan kanat kao da hoće da otvori kapiju.

U zabatu više starčeve glave isklesan je horoz kako se šepuri i pjeva. Razumijem da se kukavica slika po nekojim spomenicima, ali kakva posla ima horoz na spomenicima mrtvih nije sasvim jasno. Horoz je doduše po narodnom vjerovanju najblagoslovenija ptica. Njega je blagoslovio sv. Petar kad ga je sa svojim kukurijekanjem podsjetio da se je odrekao Hrista, a poslije ga je blagoslovio i sv. Savo. Ako zao duh, đavo dođe da navede koga na zlo, on to može učiniti samo tako ako pijevci ne pjevaju, a ako gdje pijevac zapjeva, đavo mora odmah bježati. Moguće je da horozi na spomenicima koji su, kako izgleda, prikazani kao da pjevaju, predstavljaju simbol čuvara umrloga od napasnika, umjesto uobičajenih molitava i proklinjanja da ne nastupa niko na njegov grob, da ga ne raskopa itd.

Soko se također javlja na nadgrobnim spomenicima, ali uvijek u vezi sa kompozicijama prizora lova, te najmilije zabave naših srednjevjekovnih vitezova. Na tim lovačkim prizorima po stećcima (Čerin u Brotnju i Cernica kraj Gacka) soko je uvijek prikazan kao pomagač lovačkog kerčeta (hrta) u lovu na jelene, ometajući ga na bijegu neprestanim kljuvanjem iz lijeta.

Na starijim muslimanskim nišanima nalazimo također kadikad isklesanog sokola. Muslimanima uopće najomiljeniji lov bio je odvajkada lov sa sokolom i to na pernatu divljač, jarebice itd. U groblju kraj Alipašine džamije u Sarajevu

isklesani su, uz ostale simbole lovca (kerče, luk i strijela), i dva sokola na kamenu, nad nogama, na strani prema bašluku a na suprotnoj strani bašluka ljudska ruka. Po narodnoj predaji u ovom grobu leži neki čerkeski kan, koji je došao sa sultan-Fatihom u Bosnu i ovdje zakopan. Sigurno je u našim krajevima našao vrlo podesan teren za lov sa sokolom, koji mu je u tuđem svijetu bio može biti jedina i najomiljenija zabava, koja je i ovjekovječena na njegovu spomeniku.

Isto tako, gledao sam i na jednom nišanu u groblju pred Glamočem isklesanu ruku, a više nje soko-ptica.[3]

[3] O pticama u narodnom vjerovanju isp. Bratić A. Tomo u Glasniku Zem. muzeja, 1900, str. 345-340.

Džemila Hanumica Zekić

Briga majčina

Što si, kćeri, tako tužna,
Šta je tebi, slatka hrano,
Što je tebi, dušo moja,
Lijepo lice uplakano?

Ne pitaj me, slatka majko,
Ne vr'jeđaj mi srca rane,
Sinoć su me pogledale
Jedne lijepe oči vrane.

Moram plakat', tužit', mamo,
Jer mi srce tište rane…
Od pogleda jednog samo
Što zadaše oči vrane.

Pjevačica

Lijepa je, bujna, k'o majska ruža,
U haljini od bijelog muslina,
Glas joj zvuči k'o u sirene,
Ah, gledat' ju je milina.

I gle muškarce kako je samo
K'o žedni tigri glede,
Kako im oči gore od strasti,
Gle kako blijede, blijede…

A ona pjeva, glas joj se ori,
Tijelo se zanosno giba,
K'o pod blagim poljupcem vjetra
Vitka, mliječna šiba.

Kad pjesmu svrši, smiješi se milo,
Svud aplauzi zvone…
Uzvija tijelo, u sreći plovi
I u blaženstvu tone.

A da li sluti da će
Domoć' se prosjačke torbe
Kad iznemogne, svi će je prezreť
U tami životne borbe.

Sulejman Suljagić

Prenj planina

Prenj planina je, u širem smislu riječi, jedan zasebni prostrani planinski predio, sastavljen od većih i manjih skupina vrhova, isprekidanih prodorima i dolinama, dok Prenj, u užem smislu, riječi jeste samo jedan vrh na toj planini, po komu se i sav planinski predio prozvao.

Prenj planina leži u srcu najljepših planina Bosne i Hercegovine, te je po svojim prirodnim ljepotama i po svojoj visini za ove krajeve ono isto što je Triglav za Sloveniju. On je doista najinteresantnija i najljepša planina naših krajeva. Omeđen je sa svih strana, osim sa jugoistočne, rijekom Neretvom. Pruža se u pravcu od jugoistoka prema sjeverozapadu, a najviši njegovi vrhovi leže većim dijelom u sredini tog gorja (Osobac, Otiš, Zelena glava, Crnoglav).

Uglavnom ga možemo poredati u ove skupine: sa sjevera i sjeveroistoka Cvitinje, Konjička Bjelašnica, Velika Kapa, Taraš, Borašnica, Crna Gora, Sivadija; sa zapada i jugozapada Veliki Prenj, Glogovo, Kantar, Galić, Lupoglav, Crnoglav, Vjetrena Brda, a u sredini gorja diže se grandiozna skupina Otiša i Zelene Glave.

Sjeverne skupine ovog gorja sastavljene su od jurskog krečnjaka, dok njegove najviše vrhove (Otiš, Zelena Glava, Lupoglav sa Soviljem, te Galić) sačinjavaju krečnjaci gornje krede, kao najmlađa i najviša formacija mezozoika. U dubljim, skoro okomito stršećim, usjekama primjećuje se verfenski škriljac, a iznad toga naviše pojavljuju se skoro u prah zdrobljeni bijeli triaski dolomiti (prodor potoka Bijele i Idbara sa sjevera, Glogošnice sa zapada, te potoka Bijele s jugozapada). Pod sjevernim obroncima Konjičke Bjelašnice – u predjelu zvanom Ljubija – ima bakrene, dok u zapadnom području prema Neretvi ima magnanove i olovne rude. Po jugozapadnim obroncima, odmah ispod vrha Velikog Prenja, prema Lučinama, ima boksita (aluminijeve rude). Na krajnjem izlazu tog gorja prema sjeverozapadu – u koljenu što ga čini Neretva svojim naglim zavojem

– nalaze se velike naslage granita, gdje se u zadnjih desetak godina razvila prilična industrija u iskorišćavanju tog rijetkog kamena.

Podnožje Prenj planine sačinjavaju skoro sa svih strana manje ziratske livade isprekidane šumicama hrasta, graba, makljena, kukrike, drijena, lijeske i grmova tilovine. Viši slojevi pokriveni su pašnjacima, kosanicama i šumama borovim i bukovim, dok su po visinskim dolovima na sve strane razasuti planinski pašnjaci, nakićeni svakovrsnim alpskim biljem (Crno Polje, Vlasni Dô. Pasije Doline, Tisovica, Veliki Dô, Lučine i dr.). Obronci koji okružuju ove visinske dolove obrasli su naizmjenice: crnim borom, bukvom, munikom (koja je vrlo rijetko stablo) i klekovinom. Oko Tisovice i po strmim klisurama ispod vrha Cvitinja ima ponešto tisovine.

Svi planinski dolovi i njihove kamenite strane obrasle su gustim čupercima trave vlasulje, nakićene alpskim potočnicama, raznolikim violama i Žabnjačama, a po okomitim stijenama vise plave kitice zvončaca (*Campanula Hercegovina*) i raznobojnih primula. Po zaravancima visova upadaju u oči crveni prenjski karanfili (*Dianthus prenjus*), a po sjevernim sjenovitim kamenjarama vide se kao žumanjce Žuti cvjetovi buhača (*Chrysantemum cinerarifolium*). Prisojne borom i klekom obrasle strane nakićene su crvenim miomirisnim ciklamama. Na sjeverozapadnim klisurama Velikog Prenja i Galića raste, u našim planinama rijetka, alpinska biljka – runolist (*Leontopodium alpinum*).

Od planinske divljači najviše ima na ovom gorju divokoza (Veliki Prenj, Cvitinje, Otiš, Borašnica), medvjeda (Crna Gora), puhova (Konjička Bjelašnica, Glogov Gvozd, Poljice), te vukova svukud, a najviše u blizini čobanskih stanova. Po klekovini nekojih vrhova (Veliki Prenj, Kantar) živi vrlo rijetki prugasti alpinski (ledeni) miš, po prilici veličine našeg pacova. U Crnoj Gori, Boračkoj Dragi, Tisovici i Glogovu Gvozdu ima ušara i ćukova, a po šumama nijesu rijetke jarebice i kamenjarke, pogotovo na južnim obroncima planine. Zmija otrovnica (poskoka, riđovki i crnokruga) ima najviše po kršovitim sunčanim i nižim obroncima (na putu od Glogošnice na Glogovo i od Bijelog Polja na Lupoglav). Beskičmenjaka ima najviše na jugozapadnim padinama planine, od kojih su najrašireniji popci, skakavci razne veličine i boje, te cikade (pripeke), koje, kad pripeče sunce, prolazniku deru uši svojom kričećom pjesmom. Po špiljama i ispod pećina po visokim obroncima žive – skoro kao staklo prozirni – špiljski kukci raznih vrsta, koji su bez očiju.

Izvori su po svoj prostranoj planini vrlo oskudni, a za sušnih ljetnih dana skoro svi presahnu. Najjači je izvor na Vlasnom Dolu (zvan Jezerce) ispod vrha

Taraša, u neposrednoj blizini planinarske kuće društva „Prijatelj Prirode", onda na Tisovici ispod Kantara, kod čobanskih koliba Rabte na Konjičkoj Bjelašnici, te na Glogovu ispod Malog Prenja. Čobani u Lučinama i Poljicu opskrbljuju se snijegom, koji donose na leđima do svojih koliba iz zasjenjenih točila i tu ga topljenjem na suncu pretvaraju u vodu. Snijega ima po osojnim točilima ispod najviših vrhova preko cijelog ljeta. Za napajanje stoke imaju nekoliko lokava i čatrnja, a najviše im u tom pomaže paša po rosnoj travi rano izjutra. Iz čitavog ovog prostranog planinskog predjela ne otječe niti jedna znatnija rijeka. Sa sjeverne i sjeveroistočne strane pritiču od ove planine u rijeku Neretvu: Borački potok (koji ljeti presuši), Bijela i Idbar, a sa zapadne Glogošnica, te jugozapadne Bijela (koja također ljeti presuši). Najveći dio Prenjske vode sakuplja se u velikom bazenu Boračkog jezera na sjeveroistočnoj strani planine. Površina ovog jezera iznaša 264 dunuma, a najveća njegova dubina je 16 m. Ovo se jezero izlijeva u Neretvu, a taj izljev sačinjava rijeku Sišticu. Jezero je obraslo gustim šašem, ima u njemu dosta plemenite ribe i rakova. Vrlo je ugodno ljeti za kupanje, jer mu je dno pjeskovito, a toplina vode blaga. Jezero leži 402 m nad morem. Jezero je temeljito ispitao i obradio dr. Đorde Protić u Glasniku Zemaljskog Muzeja u Sarajevu. Kraj jezera se nalaze dvije lijepe planinarske kuće društva „Prijatelj Prirode" sa svom opskrbom. Najbliži i najlakši prilaz ovom jezeru je od željezničke stanice Konjic, a traje za pješaka 5 sati hoda.

Svi prilazi, prelazi, kao i usponi na najviše vrhove Prenj planine označeni su vrlo lijepo tablama i crveno-bijelim kolutićima, po agilnim članovima društva „Prijatelj Prirode". Na Prenj planinu mogući su prilazi sa svih strana, a najlakši je onaj koji vodi od Konjica preko sela Boraka, Boračke Drage na Crno Polje. Drugi prilazi su: sa sjeverne strane od Konjica uz lijevu obalu rijeke Neretve do doline potoka Bijele, dalje uz potok do pod Rakov Laz na Jezerce pod Tarašom; iz Konjica preko sela Zabrda i Ljubije na Konjičku Bjelašnicu; od Čelebića uz potok Idbar na Tisovicu. Sa zapadne od željezničke stanice Prenj preko Glogošnice na Glogov Gvozd; od jugozapadne strane iz Bijelog Polja kraj Mostara na Poljice pod Lupoglavom, ili preko Rujišta na Boračko jezero, ili od željezničke stanice Vojno preko Bijelog Polja, Bijelih Voda i Prijevorca na Vlasni Dô.

Osim spomenute planinarske kuće društva „Prijatelj Prirode" na Boračkom jezeru, nalazi se u selu Papratinama – na putu idući iz sela Boraka u Boračku Dragu – planinarska kuća „Društva Planinara u Bosni i Hercegovini". (Od ove je kuće krasan pogled na Boračko jezero i njegovu okolicu). Na izlazu iz Boračke Drage – na Crnom Polju – sagradilo je društvo „Prijatelj Prirode" 1936.

lijepu planinarsku kuću, a tri sata odavde idući prema Otišu, kod izvora Jezerce, svoju drugu planinarsku kuću na ovoj planini. Na zapadnoj strani planine – idući od željezničke stanice Prenj – imaju dvije državne lovačke kuće (skloništa) i to jedna u Glogovu Gvozdu, a druga u dolu između Cvitinja i Velikog Prenja. Drugih skloništa, osim skromnih čobanskih koliba na Tisovici, Poljicu i Lučinama, nema na ovoj planini.

Prekrasni i skoro neopisivi vidici otvaraju se gledaocu sa vrhova: Osobca {2030 m), Otiša (2097 m), Zelene Glave (2133 m), Konjičke Bjelašnice, Velike Kape (2004 m), Lupoglava (2102), Cvitinja (1992 m) i Velikog Prenja (1916 m) na sve strane Bosne i Hercegovine sve do dalmatinskih i crnogorskih planina. Posmatraš li sa tih vrhova svoju najbližu okolicu, tu vidiš pred sobom velike prodore, vrtače, okomito stršeće klisure, sniježna točila, gole pločne poljane isprekidane velikim pukotinama, zelene dolove i šumicama obrasle obronke i glavice. Taj divni i šaroliki prizor veličanstvene Božje prirode mora da zapanji i da zanese i najokorjelijeg neznabošca. Te prirodne ljepote Prenj planine privlače dosta veliki broj posjetilaca svake godine Ijeti, kao i zimi. Zimi radi zimskog sporta (skijanja), koji na ovoj planini u zadnje doba prilično napreduje.

Začudo je, da mladi naraštaj obližnjih mjesta Mostara i Konjica, kojima je Prenj planina takcrekoć pred nosom, slabo mari za ovom vrstom sporta – za izletima na planine. Najviše ga posjećuju članovi planinarskih društava iz Sarajeva i stranci.

Lijepa je pojava da je planinarstvo počelo u zadnje doba uzimati sve više maha među muslimanskom omladinom Sarajeva, naročito među članovima muslimanskog sportskog društva „Đerzelez“, koje je u godini 1936. sagradilo i svoju lijepu planinarsku kuću na Romaniji planini.

Šukrija Pandžo

Iz dnevnika seoskog učitelja

Jugovina je svojim toplim dahom izlizala snijeg, nadojila zemlju sniježnicom, pa brizga pod nogama kao sunđer. Novo, umiveno sunce izmamilo je po livadama i čajirima travu i kukurijek i svojim žarkim prstima pomilovalo plavu, krivovratu ljubičicu u grmlju.

Trešnja, kraj prozora, opruženih grana sa nabreklim pupovima, ljuljuška se prema modrim visinama i čeka da razvigorac zasvira u njenoj krošnji, pa da se ogizda beharom. Proljeće je došlo i zove napolje, mami svojom svježinom i blagim, ugodnim sunčanim milovanjem.

Djeca se zbila u stare otrcane klupe, blijeda, slaba ali uznemirena: kao da osjećaju to proljeće što tako dražesno viri kroz prozore učionice. Oči im se modre nekom prisnom ljupkošću i tihom, toplom molbom:

– U šetnju gospodine učitelju, u šetnju!

To im je želja koju još ne izgovaraju svojim beskrvnim usnama, ali koja se već rodila u njima, u dubini duše, popela se u zjene, te pliva po njima i treperi...

A ja sam visoko za stolom, zamišljen i nepomičan. Ne silazim do njih da ih razvedrim, da ih pomilujem po glavi, da svakom kažem blagu, utješnu riječ kao što sam imao običaj. Bojažljivo sam se prikupio na stolici i gledam te male kuštrave glave te žive, razigrane oči, ta blijeda ispijena lica sa nečim isposničkim i bolećivim.

Polovina je klupa praznih. Iz tri sela ne dolaze djeca ovih dana u školu. Dok je tako proljeće izvezlo zemlju ljepotom, u Račicama, Dubravama i Husnićima često puta po grobljima zamiriše svježa, proljetna zemlja i svojom kobnom tišinom proguta nečiju ljubav i nadu, nečijeg hranitelja. Pjegavac je zašao po tim šušnjarama, prelazi iz prnja u prnje, gamiže iz njedara u njedra, ujeda i muti krv. Donosi vatruštinu i nesvjesticu i onda krvnički davi jadno ljudsko srce, te ono kuca sve tiše i tiše, dok ne utihne. U onoj klupi kraj zida sjedio je do

prije nekoliko dana mali Began. Bijaše živahan, sa očima pitomim kao smilje iz djevojačkog sanduka, malen, prirastao za zemlju, dobar kao duša i pametan da zadivi čovjeka. „Umro nam Began“, kažu djeca. Prazno mjesto bode me u srce, onespokojava, dira trepavice i neopaženo ih vlaži. Mislim o njemu. Baš kao da će sad opružiti svoje tanke prstiće, kao da će tankim glasićem progovoriti: „Molim ja, gospodine, molim ja!“

– Upozoravam vas – govori mi ljekar – da se čuvate i da budete oprezni, pošto već imate slabo srce.

Mene, pritom, obuze čudno nespokojstvo i žalost u isti mah, i strah.

Zar da umrem tu na pragu života, mlad u doba raspjevanog proljeća, daleko od svojih, sa toliko želja, toliko obaveza!? I zato oprezno zagledam stolicu, sjedam uzdignutih nogu, i cijeli dan ne silazim sa podijuma, baš kao da ta bezobrazna gamad imaju krila, pa će se iz tih košuljica dječijih da brzo i neopaženo izlepršaju, da se prikvače na moju kožu i obaspu me zaraznim ubodima. Prije, te neugledne životinje nijesu mi zadavale strah. Događalo se da pokoji i prepliva na mene i počne usplahireno da veze po novom području, svom novom životnom prostoru, dok ja ne primjetim. Događalo se to, a što da ne. Moja priča o čišćenju, svakodnevni pregledi, šišanje čupavih kosa nijesu mogli da imaju čarobno dejstvo i da iskorijene te redovne pratioce njihovog bijednog života. Nije ta priča mogla da, s jedne strane, unese u te udžerice platna, botane, sukna i pokrivača koliko treba, a, s druge, da uzdrma zamrlost duša u toj bljutavoj svakidašnjici, koja je utukla, uspavala i svaku pomisao na bolji i trepljiviji život.

– Tako ti je to kod nas, pa eto!

Znalo se, na primjer, da moj Alija iz Tvrtoševa neće nikad četvrtkom doći u školu, jer mu majka, njemu i ostaloj djeci, pari i pere haljine. Imao je samo jednu košulju... I tako više njih. Jednom prilikom kad sam vršio pregled njihovih ispucalih, sićušnih ruku, koje su mrtvo ležale na klupama, da vidim da li su ih oprali i odrezali nokte, mali Avdija je bojažljivo povukao ruke i sakrio ih u njedra. Nokti su mu bili dugi, crni i neodrezani.

– A što ti, Avdija, nijesi odrezao nokte? – pitam ga i strogo gledam u njegove usplahirene oči i usplamtjele obraze.

– Nije mi dao babo – i suze se već kupe na njegovim trepavicama.

– A što ti nije dao, a?

– Nemam se, kaže, čime češati.

Smiju se djeca grohotom, smijem se i ja, i mislim. Kako je daleko pristojan život, ljudski život od ovog seljaka, koji radi do iznemoglosti, nosi na svojim

plećima ogroman dio zajedničkog čovječanskog bremena i kome je eto, izgleda, postalo sve svejedno: da li da ga jede gamad ili ne, da li da ide bos ili obuven, tek nešto još da žvaće, ma šta bilo, nek se u miru rodi pa makar i u klanici, i nek umre spokojan kraj neugaslog ognjišta.

Dimi se para iz dezinfektorskih kazana u kojima se otkuhavaju haljine, prostirke i ćebeta. Žene kriju po raznim skloništima sve što se može sakriti da ne sagori u ovoj švapskoj napravi. Šišaju djecu, mladiće, djevojčice. Majke kriče kao ubodnice i ne daju pletenica svojih cura, ali im ne pomažu suze. Vlast je vlast. S tugom posmatraju njihove ošišane glave, brižljivo ih zavijaju u jemenije i plaču nad tom oskrnavljenom ljepotom.

Sjedio sam jednog dana na drvenoj klupici pod orahom u školskom dvorištu, gledao u talase Ćehotine, koji su poljuljkivali rakite nadnesene nad samu vodu, i puno nešto mislio... O sebi, o svijetu, o ovom zapučenom životu. Iznenadi me jedan rezak i plačan ženski glas: „Kako si, efendija?“ Preda mnom je stajala zgrbljena žena u dronjavom, bezbojnom zaru, a iza nje se, zakukljena jemenijom, stidljivo krila mršava i nježna djevojka, gotovo djevojčica. „Evo, sine, živ ti bio majci, reci im, doktoru i onim tamo dušmanima... Vidiš kolika je? Djevojka na udaju, a oni hoće da je ošišaju... Halavna ja!“ Djevojka se tresla u plaču, a majka je uzdisala iz dubina kao nad mrtvacem. „A u nje, da oprosti tvoja muška glava, pletenice ko ruke, ni u jedne cure nijesu take. Kad se rasplate, padne joj, mašalah bilo, kosa do pasa. Pa sad da je ošišaju, da je unakaze majci svojoj. Reci im, efendija, tako ti onog što ti je najmilije na svijetu, molim te!“

Mene opet oprži oni svakidašnji strah da će ona napast nekako pregamizati zemljom i travom, i da će me uklati, zažditi mozak i ščepati za srce. Skočih kao oparen, izmakoh se podalje i rekoh joj da ona sama moli doktora, da ga ja i ne poznam i da ja to ne smijem da učinim, jer sam tobože državni čovjek. Ostavih ih gotovo bez odgovora, i pobjegoh dalje.

Čuo sam poslije da su joj se smilovali. Nijesu je ošišali, ali se razboljela i umrla. Majka joj je mrtvoj ljubila debele duge pletenice i kukala što nije dala da je ošišaju. Valjda je, sirota, mislila da bi tad ostala živa...

Bolest je poslije jenjala i najposlije iščezla. Već je proljeće bilo u punom jeku kad se dozvolilo seljacima i djeci iz sela gdje je tifus harao da smiju slobodno da idu i da se kreću, i ako su to oni i bez dozvole gotovo uvijek činili. I moji mališani došli su u školu, radosni što su među drugovima i u životu. Ali mene je još uvijek neki nejasan, pomalo kukavički strah stezao oko srca i držao me

nespokojnim. Kao da ja nemam još tu, blizu mene spremna, da me svakog časa uljulja u grozničavi san i da mi zaustavi dah.

Voćnjak je izgledao kao ogromni bijeli čador, u danu ljuljuškan razvigorcem što nježno otvara pupove, a noću poliven punom i tajanstvenom mjesečinom. Livade, kao zeleni sagovi izvezeni krasuljcima, dimile su sa izmaglicom, pa je izgledalo kao da zemlja kadi daleka, plava nebesa. Kukavica je prokukala u hrastovom gaju više sela, a oranja mirisala svježe, zapahujući nekim praiskonskim mirisom od koga se šire nosnice i drugi nabreknu snagom, kao da zemlja miješa svoju dušu s našom, s dušom svoje djece.

Krenuo sam da posjetim druga u obližnjem planinskom selu, u kome je također pjegava smrt obilazila ognjišta i kupila duše. Pošao sam da se porazgovaram i izbrbljam o svemu i svačemu: o našim učiteljskim brigama, o prikriveniim momačkim čežnjama, koje sliče dječačkim snovima, o strahu od smrti što je, tu pred vratima, vrebala toliko vremena, neumitna i grozna.

Brda su bila još dremljiva, s istim izniklim kukurijekom i Suncem, koje je ovde nekako svečano i dostojanstveno u svom širokom carstvu. Volujak i Maglić blještali su u daljini svojom bjelinom, okupani suncem i natkriveni nebeskim mavenilom. Još dalje, mnogo dalje, neka rudasta krvava magla ogrtala je Durmitor i spuštala se sve niže i niže, i iz njega se pomaljala postepeno, s bijelim kicoškim kečetom, glava ovog dostojanstvenog planinskog starca.

Išao sam, trčao, disao široko i u uzbuđenju, ali i sa nekom tihom tugom u ovom pustom beskraju. Rijetke kuće kraj puta, planinske brvnare, neugledne i grube kao i život u njima. Prljava i odronjala mala djeca bježe preplašeno pod strehu, izviruju divlje i glođu prste. Teško odjekuje sjekira u obližnjoj šumi. Njima, tim planincima, nisu tako privlačni ti gorostasni vrhovi što podupiru nebo. Pamte ih samo po mećavi koja se zimi spušta s njih i zatrpava ih i zameće snijegom. U ovom mučeničkom životu za goli zalogaj, kraj iskeženih zuba divljih zvjerova i nemilosrdne prirode, ljepota ove veličine nije za njih ljepota. To je tek zemlja, na kojoj oni vežu jutro za večer snagom koju još imaju, a noću kraj rasplamsanih ognjišta, u dimu i tišini, odmaraju se od dnevnog rabotništva. A kad im pjesma navre na grlo, da uguši samoću planine, to nije pjesma, to je urlik, drhtav i otegnut.

Kad sam s drugom malo poslije u razgovoru načeo svagdašnju priču, ispovijest, šta li, o tom surovom životu; govorio sam do iscrpljenja, užurbano, o svemu što se tu u dubini naslagalo, pa gori kao žeravica i peče. Ljubav i čežnja, strah za život, tugaljiva slika sredine, sve se to nezgrapno kidalo, izviralo u nedorečenim

riječima, dobivalo snagu grča. Sve je naviralo, gnječilo prsa i bilo tako mlako i tužno.

Vratio sam se umoran, šutljiv. Planina se spremala na počinak, a sunce je već bilo pristalo brdu i otud još škropilo osojne strane. Zaradovao sam se kad me odmah pod selom sustiže jedan čovjek iz tog sela. Vodio je osamarenog konja. Tako je nekad neugodno biti sam, kad se u glavi roje svakojake neugodne misli.

– Polako, efendija, zajedno ćemo! I ja ću dole do Hadžina dućana – kaže mi on.

Idemo i za nama kaska osamareno kljuse, a preko njega treska prebačena neka izblijedjela, drpava ponjava. On me bojažljivo propituje, a ja se unosim s pravom vještinom u dugi nepovezani razgovor, svojstven ovim ljudima, i tako prebiramo brda i doline, dotičemo se svega i svačega, od ove Božije ljepote i skorašnje žetve do šumskih kazni i opštinskih izbora.

– Boga ti, efendija, što ti tabanaš kad nije za nevolju? Uzjaši, ako će biti i samarica!

Klepćem tako oduprtih nogu o uprte na samaru i pričam. A moja Hasan je raskravio dušu, pa se i on razvezao. Ide da kupi soli, malo šećera i kafe. Gore, kod njih, nestalo u dućanu. Morat će da poore ono njivice, da baci nešto u zemlju i da nekog zovne da mu pomogne. Ako čovjek ne posije, nema čemu ni da se nada. Ovce mu počele da otiču od metilja. Boga mi i krepavaju. I nema ih puno, desetak. Jedan mu vo, pa treba bar neko june tražiti za izbor. Inače osta crna zemlja, a crna zemlja, crn i život. Teško je. Najgore je za haljine, za bez, botanu, basmu i čit. Niotkud pare, a djeca gola, a, da oprostite, i one ženetine ne mogu od bruke na vodu. „Odronjale se ko ciganski bajrak, kažem ti." Hasan to priča nepovezano, lijepi jednu muku za drugu, a one se otegle i mnogo ih, brate. Za čitavog puta nije uspio da ih sviju izvadi iz svog grubog srca i ukopča u svoju ispovijest. Previše ih je za jednu skromnu, sirotu dušu.

Odmorili smo se uz kafu, dok se veseli stari hadžija trgovački smiješio, razdragano gladio bradu i otegao priču o Arapkinji, koju je htio da kupi u Meki za ravno dvanaest dukata.

Nešto me je pokatkad uštinulo za kožu, kao mrav ili slično. Počešao sam se, promeškoljio i pala mi je na pamet jedna mučna i neugodna misao. Zazaeblo me nešto, oblilo ledenilom udove. Oprostio sam se od Hasana, ušao u učionicu da pripitam bojažljivo mog Salka, koji je u to vrijeme čistio sobu, da li je u Hasana bilo boleštine ovih dana?

– Kako da nije, troje im je djece umrlo, jadniku...

Ukočiše mi se noge. Zastade dah. Utrčah u sobu i skidoh sa sebe sve, da prebiram i očima ugledam smrt. A ona je bila tu. Ne jedna već dvije tri vezle su kao da su imale tapiju na moju kožu. Slobodno su pregmizale iz ponjave, raštrkale se kao uplašene, da me jedna od njih žicne smrtno.

Trnci mi razniješe cijelo tijelo, a težak umor prikova za pod. Jedva sam disao. Preobukao sam se i izletio napolje kao oparen, da se ne bih ugušio u svojim mislima. Strah me pomilova jezivo niz kičmu i zatrese koljena. Svršeno je sve. Zabolješe krsta, glava će utoniti u grozničavi zaborav i moje malo, slabo srce klonut će.

Pričam svakom, galamim, tek što ne urlam.

– Hajde, ne budali! – kaže Hadžija – Bez edžela umiranja nema!

Ali ja ću umrijeti. Ostavit ću ovo umilno proljeće, ovo modro nebo i cvrkut šumskog hora i zaćutati, eno ondje, pod onim brijegom. Seljaci će pobiti bašluk, a s trešnje će padati godinama lišće po mom crnom počinku i sve će biti isto, svake godine, s proljeća, s jeseni...

Noć mi je bila bolni oproštaj sa sobom. San je tako daleko, a kroz prozor navrla mjesečina, ljepša nego ikad. Kao da se nadojila ljepotom kroz daleka noćna carstva i sjetno klizi niz moje lice i ruke, uvire u dušu i budi neku grčevitu tugu. I ništa više neće biti. Ni onih dubokih, u snu stvorenih, bademastih očiju i mirisne kestenjaste kose neke neznanke, ni pjesme duge, svatovske kroz planine. Samo opalo lišće po crno breščiću ispod visoke, stare trešnje.

A tamo, daleko na jugu, u jednoj tužnoj i oronuloj pločari, teći će suze obilato, jer brajko ne piše dugo, dugo.

Tako se vuku dani, tako prolaze noći, a ja bdim u duši, krsta me još ne bole i vatra me ne obuzima. Nada se svakog drugog jutra sve više uvlači u ovu mračnu misao. Mada nisu bile bolesne, nego mirne, bezazlene. Ujele me tako po običaju, kao što ujedaju sve moje susjede, ne jednom nego ih prosto grizu godinama. Kad prođe sedmica-dvije, ja radosno razmahnuh rukama: živjeti i dalje, osjećati, mirisati pa makar i sam. U ogledalu ugledah malo više bora na čelu. Život je počeo da ostavlja svoj trag. Poslije ove neobuzdane radosti zapljusnu me neki vruć, nerazumljiv stid, stid od samog sebe. Bojao sam se, eto za svoj jadni život. Mislio toliko o njemu. A oko mene su živjeli ljudi i umirali od bijede i neznanja. Svakog dana, svake godine. Sve vrste bolesti lutale su od praga do praga. Zavlačile se pod gunjeve, kraj veriga, u naćve, stapove, u diječije koljevke, torove i izbe. Životi su se tanjili, kidali. Dolazilo je novo potomstvo, žuto, isherenih

nogu, blijedih ručica, mekih kostiju. Nestajalo je jedne široke snage i sve se gubilo u nemoć.

I niko nije mislio na te ljude, a i oni su voljeli život, imali svoje radosti i svoje nade. Opet sam sišao među djecu. Pomilovao njihove glavice. Oči su im se živo zakrijesile, kao zvijezda kroz proljetni suton. Mala, slabačka tijela uzdrhtala su radošću i želja je širom zažuborila:

– Molim, gospodine učitelju, u šetnju!

Odveo sam ih na brežuljak više Orlove glave. Igrali smo se, razgovarali, deklamovali i pjevali onoliko koliko smo mogli i umjeli. Šuma je već bila olistala, a prvi ponikli usjevi povijali su se njivama kao razastrto zeleno povjesmo. Mislio sam više nego ikada, osjećao puno naslonjen nad svoju razmekšanu dušu i malo, nejako srce. Eto, te raštrkane kuće, prituljene i bijedne, čekaju nekog da ih oživi. Čekaju da se iz njihovih badža i otvora odlijepi hartija pa da zasjaju prozori na suncu, da se obnove krovovi, zažute podovi, zablistaju tendžere i sahani, zamirišu ognjišta; da u te blijede ljudske obraze uđe krv i ljepota, i da oni sliče ovom carskom proljetnom danu.

I dok negdje čobanče na svoju vrbovu boriju borija, ja se nadnosim nad tu vrtaču malih domova, sitnih ljudi, a velikih i trpeljivih duša. U taj čas bi da zovem, da kriknem, a svjestan sam da bi se zov rascijepio o ova nadnesena brda, ugušio, nestao i niko ga ne bi čuo. Zato zašutim, a ta šutnja je teška i pritište kao ono ralo na žuljevitoj ruci, što se dolje na luci, kraj Ćehotine, upinje da zaore brazdu, uz tepanje gromko, a toplo:

– Hojs, garonja... Hojs, hranitelju... Hojs, brate!

Nurija A. Pašić

Namaz promatran sa stanovišta suvremene filozofije

Sklop događaja političke i ekonomske prirode, zatim ideje i filozofski pravci koji su nastali u prošlom stoljeću, izazvali su krizu u vjerovanju, a kritičkom i subjektivističkom pogledu na svijet dali su jak poticaj. Uzmak religijskih autoriteta, koji se oslanjaju na samo vjerovanje, pred probuđenom sasmosviješti ličnog saznanja tako je jak u zadnje vrijeme da se sa mnogo sigurnosti može predviđati slom onih religija koje zasnivaju svoju moć na samom vjerovanju, bez sudjelovanja kritičkog razuma.

Ovaj opći zahtjev današnjeg čovjeka da i sam sudjeluje u svom spasenju i duhovnom razvoju, iako nam danas pokazuje svoju negativnu stranu, ne možemo smatrati nezdravom pojavom novije istorije ili čak zabludom ljudskog duha. Da bi mogli stvoriti tačan sud o nekoj pojavi treba imati u vidu i njene pozitivne strane kao i posljedice koje bi ona mogla izazvati. Budućnost će pokazati da je neopravdan strah pred pojavom opadanja vjerovanja i da će baš ovo revolucionarno i individualističko, u današnjoj svojoj formi rušilačko, raspoloženje probuđenog čovjeka biti od blagoslovenog upliva na razvoj ljudskog duha. Da bi nam postala bližom ova tvrdnja, podsjetićemo na činjenicu da se svako izvorno religijsko naučavanje obraćalo uvijek aktivnoj strani našeg duha, tj. želji za spoznajom i volji. Na našu spoznajnu stranu, odnosno razum, može se uticati razlogom i dokazom, a na volju elementima koji djeluju na osjećajni život. Razni oblici religije koji su se javljali u istoriji djelovali su, već prema potrebi i prilikama, jednom više na spoznaju a manje na osjećajnu stranu čovjeka, odnosno volju, a drugi put se više obraćala duši nego razumu, ali *ni u jednom obliku izvorna religija se nije obratila samo razumu ili samo volji*. Međutim, današnji oblici religije, sa jednom jedinom iznimkom, pokazuju nam baš obratno;

naime, kao da se religija obraća samo našoj osjećajnoj strani, odnosno volji, a razum ostavlja po strani, nezadovoljnog, ili ga čak omalovažava. Jedinu iznimku čini islam. Stoga imaju pravo oni koji danas prave razliku između pojma religije, vjere i islama. Jer židovska religija u svom današnjem obliku sliči ugovoru između Jehove i "izabranog naroda" o uzajamnoj pomoći, a vjera u obliku današnjeg kršćanstva u svojim dogmama osporava razumu svako pravo na život. Prema tome, vjera i religija u današnjim svojim oblicima kao kršćanstvo i židovstvo bez sumnje će nestati, ali islam će ostati; no, svakako samo u svom izvornom obliku, jer on zadovoljava zahtjevu naše spoznajne strane, odnosno razumu, a podjednako ima u vidu i ulogu naše čuvstvene strane, odnosno volje, u duhovnom razvoju. Islam, dakle, može zadovoljavati potrebama vremena, bez obzira na to jesu li one okarakterisane jednom ili drugom stranom naše aktivne ličnosti. On je suvremen, ako se suvremeno tumači. Pri njegovom tumačenju treba imati u vidu stanje nauke, ideje i filozofske pravce koji vladaju; ukratko, treba uzeti u obzir strukturu ljudskog duha.

Nije teško pogoditi put kojim treba da pođemo u tumačenju islama. Iako je danas možda i pretjerano isticanje razuma kao jedine podloge zdravom razvoju ljudskog društva, pa iako su danas mnogi i usprskos naglašavanja individualnog kritičkog razuma u istinu samo žrtve tuđih zabluda, ukratko, iako je danas, tako rekući, moderno da se mnogi pozivaju na zdrav razum iako ga usitinu nemaju, ipak, pored svega toga, moramo biti na čistu s tim da je želja za spoznajom i aktivnim sudjelovanjem u stvarima koje se tiču vlastitog duhovnog razvoja danas življa nego ikada. Po svim znacima izgleda da će se toj želji ovoga puta i udovoljiti. Nije samo slučaj što se u novijoj filozofiji ističu novi tipovi čovjeka, kao na primjer tip čovjeka akcije i organizacije (O. S. Marden, Amerika), zatim čovjek volje i uspjeha (J. Payot i drugi) i konačno tip nadčovjeka (Nietzsche). Predstavnici prvih dvaju tipova čovjeka u filozofiji odriču apsolutnu slobodnu volju kao i fatalizam i zastupaju mišljenje uvjetne slobodne volje, tj. da je moguće utjecati na svoju budućnost obzirom na dane preduvjete, postepeno jačajući volju i izgrađujući karakter. Ljudi se rađaju nesavršeni, ali sa svim uslovima da mogu svojevoljno, strpljivim radom, uklanjati svoje nedostatke i umetati u svoj karakter nove, ljepše, elemente. Islam je veoma blizu ovom filozofskom pravcu, pa će svakako biti zanimljivo ako pokušamo rastumačiti neke islamske dužnosti (farzove) sa gledišta ovog filozofskog pravca. Učinićemo tu u prvom redu s namazom (molitvom) i to radi važnih razloga. Nijedna Božja zapovijed nije u Kur'anu na više mjesta i sa više važnosti naglašavana kao namaz, ali nijedna se

druga Božja zapovijed ne susreće sa toliko nerazumijevanja i krivog, direktno protuislamskog, shvatanja.

Žalosna je, ali istinita, činjenica da je za mnoge od nas namaz samo farz, Božja zapovijed, bez obzira čemu ona služi, a ima ih među nama i takvih koji u namazu gledaju po zdravlje korisnu gimnastiku, a čak i onih koji tvrde da im namaz nije potreban jer su oni dovoljno duhovno jaki da mogu shvatiti *vjeru*. Oni kažu: "Mi vjerujemo u Boga i to nam je dosta." Namaz je po njihovom mišljenju sistem kojim se discipliniše prosti svijet, a inteligentan čovjek ne treba da klanja. Od ove tri zablude, najopasnije je svakako ova treća, jer baš onaj koji misli da intelektualno razvijenom čovjeku nije potreban namaz, treba da sa najviše pobožnosti i skromnosti obavlja namaz, jer duhovno stanje koje je obilježeno ovakvim krivim mišljenjem o namazu i njegovoj svrsi uzrok je teškim duševnim procesima, koji konačno onemogućavaju duhovni razvoj individue. Iz daljih izlaganja vidjećemo da pravi namaz dolazi kao spasilac baš u ovom stanju duhovnog života.

Radi ispravnog shvatanja naših sljedećih izlaganja moramo upozoriti na tumačenje svrhe namaza koje nam daje Kur'an. Po Kur'anu, Bog nam je naredio da klanjamo ne što time samo odajemo dužno priznanje i hvalu svome Stvoritelju, jer Njemu to nije potrebno, nego radi toga što nam namaz oplemenjuje dušu i čuva nas od ružnih djela. Prema tome, namaz, kojim izričemo hvalu Bogu i iskreno predanje pod moćnu zaštitu svoga Uzgajatelja i Gospodara, namijenjen je samo nama i služi našem duhovnom razvoju. Treba napomenuti da pod ovim razumijemo onaj namaz koga obavljamo svojevoljno i svjesno, sa potpunim poznavanjem njegova sadržaja. Namaz koji se vrši iz običaja, indiferentno, mehanički i bez razumijevanja njegova sadržaja odnosno teksta, ne dolazi u obzir kod naših razmatranja. Takav namaz osuđuje i Kur'an, a po svojim je posljedicama čista suprotnost namazu kojeg bi mogli nazvati živim namazom, za razliku od onog indiferentnog i mehaničkog, mrtvog namaza.

Prvo što karakteriše namaz kao Božju zapovijed jeste to što ga mora svaki musliman i muslimanka obavljati osobno, pa i u onim prilikama kad se mogu ostale vjerske dužnosti bez daljega zanemariti. Namaz je *farz* jednako mušku, žensku, staru, mladu, zdravu, u svakoj prilici i bez iznimke, i bolesnu, bez obzira na prirodu i stanje bolesti. Kroz sav život, u svim situacijama, sve do zadnjeg časa, namaz nam je farz. Drugo što odlikuje namaz je to što ga moramo izvršavati češšće nego ostale vjerske dužnosti, i to na određeni način i u određeno vrijeme. Ove dvije karakteristike namaza interesuju svakog od nas u prvom

redu, pa ćemo pokušati da rastumačimo njihovo značenje i obrazložimo njihovu važnost.

Čovječja je duša u svom izvornom stanju, tj. onakva kakvu je donosimo na svijet, bez određenog oblika ili, tačnije, bez sadržaja. Upoznavanjem stvari i odnosa u materijalnom i duhovnom svijetu dajemo svojoj duši izvjesni sadržaj, pozitivan ili negativan, prema tome u kakvim smo prilikama sticali spoznanja o stvarima izvan nas i u nama samim. Prema tome je naša duša samo odraz prilika u kojim smo se razvijali, pa je naš duhovni razvoj ovisan o samim slučajnostima. No, naš je duh po svojoj naravi aktivan i beskonačan i ne može se zadovoljiti samo pasivnom ulogom duše. Naš duh revidira naslijeđeni i stečeni sadržaj duše i daje mu oblik po izvjesnom sistemu, tako da nam se materijalni i duhovni svijet može pokazati u pravoj slici, naime u organičkoj cjelini sa određenom svrhom. Tu reviziju naslijeđenog ili stečenog sadržaja naše duše izvodi naš duh na temelju vjerskih principa, a formira ga po sistemu koga sačinjavaju aktivne vjerske dužnosti. I baš u ovoj točki pokazuje religija svoju premoć nad filozofijom. Dakle, organizaciju duše i formiranje njenog sadržaja, da bi mogli akceptirati svijet kao kosmos, red i ljepotu, a ne kao haos i nemilosrdnu borbu, moramo izvršavati osobno i svjesno po sistemu koga nam daje religija i u tome nema iznimke. Svako se mora sam brinuti za spas svoje duše.

U nerazvijenoj i neorganizovanoj duši odražava se svijet bez reda i razloga, bez veze, rasparčan i sa neizgladivim oprekama. To je očito stoga što nam svijet izgleda onako kakvu mu sliku daje naša duša. Da bi mogli gledati svijet i događaje u logičnom slijedu, treba da svojoj duši damo smisao za red, u prvom redu za vremenski red događaja, odnosno smisao o tačnom i logičnom odvijanju događaja u izvjesnom vremenu. Dakle, religijski sistem i u tom pravcu mora zadovoljavati. Mi klanjamo određene namaze uvijek istim slijedom i u određeno vrijeme. Time se privikavamo da dajemo događajima i stvarima određeno mjesto u vremenu, a slijed namaza, koji se uvijek u isto vrijeme ponavljaju, budi u našoj duši smisao kontinuiteta vremena i događaja, ili približno rečeno, naizmjeničan slijed namaza discipliniše našu dušu i osposobljava je da može gledati izvjestan red u događajima koji se oko nas dešavaju. Stvari nam postaju jasnije i naš se duh oslobađa neizvjesnosti i neodlučnosti, i može da se orijentiše prema svom cilju. I kad našem duhu uspije da kroz prizmu duše vidi u svim stvarima logičan red i zajedničku svrhu, onda se riješava spona materijalnog svijeta i sposoban je za suradnju u duhovnoj evoluciji. To je, s našeg gledišta, obrazloženje

zašto se polaže tolika važnost na lično i svakodnevno vršenje namazā, koji idu određenim redom.

Promotrimo vanjsku formu namaza i njezinu vezu sa nutarnjim idejnim sadržajem, a tako isto i smisao njegovih idejnih elemenata. Već smo prije spomenuli jedno krivo mišljenje o namazu, naime da vanjska forma namaza predstavlja po zdravlje korisnu gimnastiku, a bez dubljeg, ideološkog smisla. Po našem mišljenju, gimnastički sistem kojem fali ideološka podloga, odnosno kod koga svaki gimnastički akt ne prati nužna i jasna svijest odnosne svrha, može, doduše, umjetno razviti i formirati tijelo, ali ne može nikada biti sigurna podloga njegovom zdravlju. Kad bi, naprimjer, bilo moguće da lav samo radi športa i gimnastike uhađa svoj plijen, trči za njim i preskače visoke zapreke da bi pograbio žrtvu, ne bi se sigurno kod njega razvila ona srčanost, lukavost i snaga. Mogli bi, dakle, reći ovako: gimnastika tijela u koju nijesmo unijeli svu svoju pažnju, orijentišući se prema konačnom cilju, ostaje bez stvarnog efekta po naše tijelo, a pogotovo po naš duh. Prema tome, namaz kao tjelesna gimnastika nema smisla, pa treba potražiti njegov pravi smisao.

Iz Kur'anskih ajeta koji govore o namazu vidi se sljedeće: iako je određeno držanje tijela i pokreti u namazu, tj. stajanje (kijam), učenje Kur'ana (kiraet), sagibanje (rukuu), padanje ničice (sudžud) i sjedenje (kadei ehire) Božja zapovijed (farz), ipak oni nisu suština i svrha namaza, a to se vidi i iz toga što bolesnik i putnik mogu te tjelesne pokrete obavljati na način koga dopuštaju prilike, a teški bolesnik može ih vršiti u mislima (išaretom). Prema tome, blizu smo mišljenja da tjelesni pokreti u namazu imaju sporednu, sekundarnu važnost te da služe glavnom cilju namaza.

Prema rezultatima suvremene nauke o duši ne bi mogli ni uz najveću pažnju povući granicu koja bi izrazito dijelila dušu od tijela. Mi nećemo ni pokušati da povučemo granicu između duše i tijela, nego ćemo prihvatiti istini mnogo bliže mišljenje današnje psihologije, na kome se osniva i suvremena nauka o odgoju, naime mišljenje da su duša i tijelo u vrlo tijesnoj uzajamnoj vezi, bez oštro izraženih prelaza.

Mi znamo, naprimjer, da strah, koji je bez sumnje duševna pojava, utječe znatno na neke funkcije tijela, poremeti rad srca, prouzrokuje blijedilo, sušenje usta i drhtanje tijela. Žalost usporava cirkulaciju krvi i slabi tjelesne funcije, dok radost utječe obratno. S druge strane opet znamo da umjetno izveden plač može da izazove u našoj duši bezrazložnu tugu i umjetne suze postaju izražaj istinite tuge. Ova se pojava može vrlo lijepo promatrati kod djece i žena. Svi

znamo kako je smiješno tjelesno držanje ohola i uobražena čovjeka. Ali pokušajmo oponašati njegovo držanje, pa će se i u našoj duši pojaviti isti osjećaj nadutosti i oholosti. Stoga je tjelesno držanje u svakoj prilici vrlo važna stvar i treba to naročito držati na umu pri prosuđivanju izvjesnih psiholoških pojava. Ovaj odnos duše i tijela opravdava potrebu određenog držanja i tjelesnih pokreta na namazu, a razjašnjava i način kako oni služe pravom sadržaju namaza.

Ideološki i psihološki sadržaj namaza okarakterisan je sljedećim elementima: 1.) svjesnim priznanjem ljudske nemoći i nesavršenosti s obzirom na Božju moć i savršenstvo; 2.) iskrenim predanjem Svemogućem sa željom da Bog, Stvoritelj i Uzgajatelj svega, upravlja razvojem ljudskog duha. Logične posljedice ovih dvaju psiholoških elemenata jesu ona prava svrha kojoj služi namaz. Zaista je svijest o vlastitoj nesavršenosti i želja sa usavršavanjem najbolja podloga i najsigurnija garancija našeg duhovnog razvoja. Stara je istina da priroda otkriva svoje tajne samo krotkim i bezazlenim. Krotak i bezazlen ne može biti duhovno skučen čovjek, jer takav je prije sitničar i zajedljiv. Odlika je jakog duha da gleda stvari pažljivo i gotovom djetinjom radoznalošću. Po iskrenosti i, moglo bi se reći, prijateljstvu s kojim susreće sve stvari oko sebe, duhovno jak čovjek sličan je djetetu, a po pronicavosti kojom probija koprenu tajni prirode, sličan je munji koja razdire tamne oblake. Krotkost i blagost, odlike snažnog i aktivnog duha, imaju veliko značenje za spoznavanje stvari i njihovog međusobnog odnošaja. Mi, naime, kao da osjećamo neki nagon da dajemo stvarima određenu vrijednost. No, ta vrijednost nije nipošto stalna, nego ovisi o našem duhovnom razvoju. Kako se, naime, razvijamo, stvari u nama i oko nas dobivaju ili gube na vrijednosti. Ali priroda prema kojoj nas je Bog stvorio ne poznaje pojmove vrijedan i bez vrijednosti, jer sve su stvari u prirodi po svojoj ulozi jednako važne, a nama su korisne ili štetne samo radi toga što ih znamo ili ne znamo orijentisati prema njihovoj svrsi. Naš je sud o svijetu i stvarima relativan, ili moglo bi se reći proizvoljan, a uglavnom je uvjetovan stepenom duhovnog razvoja. Uzme li se još u obzir da naš nagon ili navika da stvarima dajemo određenu vrijednost nije ništa drugo nego manifestacija naše skrivene želje da se oslobodimo spona materijalnog svijeta i uzročne veze događaja, a i da zavladamo stvarima, odnosno izraz naše želje za snagom i moći (*Wille nach der Macht*, Nietzsche), može se doći do sljedećeg zaključka: Svijest o vlastitoj vrijednosti i moći dovodi nas u opasnost da stvari vidimo u iskrivljenoj slici, pa da ne mognemo prodrijeti do njihove prave svrhe. Tako postajemo igračka vanjskog svijeta, a duhovni razvoj prestaje. Dokaz za ovo daje nam povijest oholih faraona i rimskih careva.

Moglo bi se reći da onim časom kad se u nama počne rađati uobraženje o našoj ličnoj vrijednosti i iluzija o inferiornosti, podređenosti svijeta i stvari oko nas, pred nama se počnu zatvarati vrata duhovnog svijeta. Dakle, svijest o ličnoj vrijednosti i moći vodi nas sebičnosti ili, filozofski rečeno, egocentrizmu, a to u našem slučaju znači duhovnu smrt i ropstvo materiji. Evo, to je razlog zašto su ljudi jakog i aktivnog duha skromni i ponizni i zašto ne podcjenjuju stvari i svijet oko sebe. Oni gledaju na prirodu i ostale Božje tvorevine s pažnjom i poštovanjem. Pa zapaze mnoge "male", "sitne" stvari, koje obično vode do velikih spoznaja, dok čovjek koji vjeruje u svoju vrijednost i superiornost neće i ne može da opazi te "bezvrijedne" stvari, pa stoga stoji pred njim priroda kao zatvorena knjiga. On u njoj ne vidi života, a niti svrhe, pa je jasno zašto vjeruje da je svrha svega njegovo *ja*.

S ove tačke promatranja bilo bi interesantno promotriti i magiju (sihir) kao ideju koja prati čovjeka sve od njegovog postanka kao neprijateljica religije, a temelji se na ljudskoj slabosti da lahko izgubimo iz vida pravu svrhu svijeta i svoju ulogu u njemu i da pored sve svoje nesavršenosti i slabosti posegnemo protiv prirode za gospodstvom nad svijetom i stvarima. No, za ovo interesantno pitanje potrebna bi bila cijela studija, a to prelazi opseg našeg zadatka. Ovdje ćemo samo spomenuti da magija praktički znači negaciju Božje svemoći, pa je po islamu najstrožije zabranjena.

Na temelju dosadašnjih izlaganja mogu nam biti jasne gore spomenute logične posljedice osnovnih psiholoških elemenata koji prožimaju čitav namaz. Svijest ili uobraženje o vlastitoj vrijednosti i snazi koči, dakle, duhovni razvoj ili mu daje takav smjer da se nikad ne mognemo osloboditi ropstva materiji i uzročnoj vezi u svijetu. Mi, prema tome, postizavamo suprotno od onoga što želimo, odnosno mi negiramo svoj vlastiti poziv i svrhu u svijetu. Prema Kur'anu je prokleti šejtan podcijenio važnost čovjeka i zanijekao njegovu svrhu, pa je stoga oholost, koja se rađa iz svijesti i uobraženja o vlastitoj vrijednosti, glavna odlika prokletog šejtana, vječnog neprijatelja ljudskog roda. No, namaz sprečava da se u nama javi i učvrsti oholost, brani nas od teških zabluda i približava Svemogućem Bogu, našem konačnom cilju.

Moglo bi se pomisliti da je dovoljno prosto priznanje Božje svemoći i našeg nesavršenstva, pa da ne pođemo stranputicom na koju nas navodi prokleti šejtan. Takvo priznanje učinjeno jedanput bilo bi, istina, dovoljno kad bi ta naša misao mogla neprestano vladati našom dušom, ali to nije tako. Misao nikada ne može zavladati našom dušom dok se ne veže s našom voljom, odnosno dok se

ne prožme snagom osjećaja. Sa stanovišta današnje filozofije, misao ima sporednu vrijednost u razvoju naše duše; naime, ona može djelovati aktivno na našu dušu samo onda kad pozajmi snagu od naših osjećaja. Misao poprima snagu osjećaja samo postepeno; ona, naime, čestim i postepenim ponavljanjem prelazi u naviku, a kao navika postaje dio naše volje. Volja kao najviši i aktivni izraz osjećajnog života, obzirom na svoj razvoj, nije ništa drugo nego sistem navika. Prema tome, misao može djelovati trajno na našu dušu ako je postala dio naše volje, to jest ako je prešla u naviku. Ali, ako hoćemo da nam neka misao ili stvar pređu u naviku, treba da je vrlo često, po mogućnosti u stalnim razmacima vremena, ponavljamo. Prema tome, stalnim ponavljanjem namaza u određenom vremenu prelazi u naviku ono duševno stanje i osjećanje koje imamo dok smo na na namazu. Drugim riječima, jednomjernim ponavljanjem namaza osjećaj veze s Bogom, koji imamo na namazu, postaje stalan, naša se duša ispuni ljubavlju prema Bogu i njegovim stvorenjima, naš duh se oslobađa neizvjesnosti i mi najkraćim putem idemo ka savršenstvu.

Moć navike je velika, mnogo veća nego što obično mislimo. Navikom može da se ukorijeni u našoj duši misao ili ideja koju mi ne želimo prihvatiti, šta više i onda kad smo odlučno protiv nje, jer smo uvjereni u njenu neispravnost. Da je moć privikavanja velika pokazaće sljedeći slučaj. Kad sam jednom poslije obavljenog namaza razgovarao o postu s jednim poznanikom, on je, u govoru spomenuvši riječ Bog, nehotice pogledao prema nebu, tako da sam dobio dojam da on vjeruje da je Bog na nebu. Ali, jasno je da on u to nije mogao vjerovati; već i obzirom na zvanje i uzgoj to je bilo posve isključeno. On, naime, već dugo godina obnaša jedno vjersko zvanje, a svršio je jedno naše poznato učilište, vjerskog smjera. Interesantno je da on nije ni opazio taj svoj gest, i kad sam ga na to upozorio, on se i sam iznenadio kako mu se mogla "omaknuti" tako krupna pogreška. Ispričao se lošim uplivom kršćanske sredine u kojoj živi. A to je istina. Navikao se da gleda kako kršćani daju Bogu mjesto na nebu, pa se ta zabluda neopazice počela uvlačiti u njegovu dušu i, protiv njegovog uvjerenja, počela postajati dijelom njegove volje, odnosno njegovog duha.

Ovaj slučaj pokazuje kako naše uvjerenje intelektualne naravi, polagano i neprimjetno, uzmiče pred premoći navike i kako navika, neosjetno ali sigurno, izmjenjuje našu dušu.

Kad se već nalazi pod tako moćnim uplivom nemuslimanske sredine, preporučio sam ovom svom prijatelju da na namazu što češće uči suru Ihlas (*Kul huval-lahu…*) jer je u ovoj suri dan najbolji pojam o Bogu, a njeno često učenje

(sa razumijevanjem) očuvat će nas da i protiv svog dubokog uvjerenja ne postanemo žrtvom zabluda nemuslimanske okoline.

No, osim, gore izložene, glavne zadaće namaza da, naime, stalnim ponavljanjem, po psihološkom zakonu navike, usadi u našu dušu budnost, skromnost i bogobojaznost, odnosno da u našem duhu učvrsti spoznaju naše nesavršenosti, čime nas dovodi u ispravan stav prema Bogu, prirodi i Božjim tvorevinama, postoje i druge važne zadaće kojima namaz potpuno odgovara. Uzmimo riječi koje ponavljamo na kadei ehire (sjedenju). One po svom psihološkom djelovanju imaju veliki uticaj na razvoj i pravilan odgoj socijalnog osjećaja. U prvom dijelu, *Ettehijatu…* itd., sadržana je predodžba idealne islamske zajednice (*ibadillahissalihin*), a u dugom je dijelu (*Allahume salli…*) izražena iskrena želja svakog muslimana da se ta islamska zajednica razvija i napreduje pod Svemoćnom zaštitom i milošću Božjom. Prema tome, *Ettehijatu* i *salavati* razvijaju u nama svijest o pravoj islamskoj zajednici i stvaraju u nama želju i raspoloženje da branimo njezine interese te da se žrtvujemo za nju.

Istaknućemo još da sve ono što obično na svakom namazu učimo nije neophodno nužno, pa se, naprimjer, neke dove i ajeti (sure), osim Fatihe, mogu po volji mijenjati. Time nam je pružena mogućnost da, prema svojoj uviđavnosti, biramo i učimo na namazu ona ajeta iz Kur'ana koja nam najviše odgovaraju, odnosna koja sadrže u psihološkoj formi ono u čemu naš duh oskudijeva. Time se na najbolji način udovoljava danas toliko naglašenoj želji suvremenog čovjeka da lično aktivno sudjeluje u svojoj duhovnoj evoluciji.

Na temelju svega što smo rekli, možemo stvoriti sljedeći zaključak: Namaz je po svojoj vanjskoj formi i svom nutarnjem, ideološkom sadržaju najbolja i najsigurnija metoda da damo svojoj duši one elemente, a svom duhovnom razvoju onaj smjer, koji nam jamči da ćemo uistinu postići svoju svrhu na ovom svijetu.

Hamid Dizdar

Muhadžiri

U daljini odjekuju eksplozije, pucnji i jauci,
užasi i nevolje sve više moje selo stežu.
Opliću mreže strave krvavi bauci
što oštrim bodežima i vatrom i klanjem
sebi sablasne puteve krče
ko crni krvoločni pauci.

Selo moje rodno na zelenu brijegu!
Drhte kućerci trošni od grmljavine i laveža pasa,
drhte srca ranjena od tuge u snijegu,
srca onemoćalih staraca i žena,
preplašenih dječaka u čijim zjenicama još rude zore,
zore što će potamnjeti na bijegu.

Oni će svoj zavičaj ponijeti u bolnoj duši,
sa svim zorama i snijegom u gorama,
ostat će u srcu ljubav što se penje i ruši,
ljubav za pijetlove na plotovima i mršave krave,
uspomena na komšije dobre, bolesne i zdrave,
tuga za odžacima što se krto puše.

Povorka budućih prosjaka i muhadžira bijednih
zastat će, užasnuta i blijeda, na kraju sela:
još jednom će, obasjana ognjem zapaljenih kuća,
uzdahnuti, okrenut se lica nevesela
i proplakat patnjom beskućnika
za dvorima svojim spletenim od pruća.

Osjećam kako sam prepleten okovima vječnim
što ih oko mene podižu i grade.
Kosama gorskim i koritima rječnim
kliješta korijenja i stabala me drže.
S mojim srcem srce zemlje kuca, sunca prže
krovove i kuće s prozorima mliječnim.

Suze i plač i pogled što izgubljen luta.
Prosjačka torba o vratu
i pružena ruka kraj tuđeg puta.
Kad će čovjek prići čovjeku ko bratu?
Kad će biti kraj? Kad će nestati pauci i bauci?
U daljini odjekuju eksplozije i pucnji i jauci.

Esadbeg Alajbegović

Naši iseljenici u Turskoj

Iseljavanje našeg svijeta u Tursku počinje nakon okupacije Bosne i Hercegovine po Austro-Ugarskoj monarhiji, čiju su vojsku naši pretci, primitivno naoružani, u divovskim borbama decimovali. Iako je delegat Austro-Ugarske na Berlinskom kongresu grof Andraši dao izjavu da narod BiH jedva čeka ulazak austrougarske vojske i da je dovoljna jedna pukovska muzika za okupaciju BiH, pacifikacija je trajala šest mjeseci. U krvavim borbama i nadčovječanskom otporu muslimanskog dijela našega naroda, u sukobu sa ogromnom moderno naoružanom vojskom velesile, naš je narod ispisao krvavu ali i sjajnu epopeju. Prema kasnijim službenim austrijskim izvještajima, okupacija je stala austrougarsku armiju 40.000 ljudi, te vrlo veliki broj oficira, mrtvih i ranjenih. Otpor koji je dala Bosna i Hercegovina jedna je od najsjajnijih strana istorije muslimana Bosne i Hercegovine, koji tada pokazaše kako treba ginuti za slobodu Otadžbine.

Nakon okupacije otpočinje pokret muslimanskog svijeta za iseljenje iz domovine, jer se nije mogao pomiriti s time da gleda kako mu tuđin gospodari. Val iseljavanja nekada je bio veći, nekada manji, a za vrijeme pokreta muftije Džabića bio je uzeo opasne razmjere i u prekidima je trajao sve do našeg oslobođenja. Od okupacije do oslobođenja iselilo se iz Bosne i Hercegovine u Tursku oko 300.000 duša, pa ako se uzme da broj muslimanskog stanovništva danas iznosi oko 750.000, da nije bilo emigranata – bilo bi nas danas 1.050.000.

Naši iseljenici, razbacani po svima dijelovima Turske, ne mogavši podnijeti klimatske prilike u novoj domovini, mnogo su stradali, tako da njihov broj danas ne iznosi više od 150.000. Umjesto porasta njihov broj je opao, uslijed toga što naseliše većinom nezdrave krajeve, u koje dođoše iz Bosne i Hercegovine, čije vode, gore i vazduh ne mogoše da im nadoknade malarični i nezdravi predjeli Anadola. Glavna naselja naših iseljenika nalaze se u glavnom u Adapazaru,

gdje ih živi 4.000-5.000, a grad i srez adapazarski je najbogatiji dio Turske, te gotovo sve zemaljske produkte izvozi u Carigrad s kojim je vezan željezničkom prugom Carigrad-Ankara. Nakon Adapazara, naši iseljenici se nalaze u Inegolu, Eskišeheru, Kjutahiji, Manici, Karamurselu, Ankari, Adani, Brusi, Smirni, Carigradu i još nekim mjestima. Naši se iseljenici u pretežnom broju bave zemljoradnjom, a u Carigradu, Eskišeheru i Smirni ima priličan broj trgovaca. U Ankari je nekada bila brojno jaka bosanska kolonija, ali je danas jako smanjena, jer mnogo ih je pomrlo usljed klime i zdravstvenih prilika, koje su naročito u ranijim vremenima bile veoma teške.

Kako i danas u Turskoj živi veliki broj naše braće, potrebno je da makar u krupnijim crtama upoznamo njihov život i prilike, jer iako je sudbina odredila da nas ostave, veza koja nas spaja s njima jaka je, a ljubav njihova prema starom zavičaju neugasiva, što se može na svakom koraku zapaziti.

Iako relativno brojem malobrojni, naši iseljenici igraju u javnom životu Turske važnu ulogu; oni su po svemu onome što su dali svojoj novoj otadžbini, pravi „kultur-tregeri". Oni ovaj naziv zaslužuju jer mnogo učiniše za svoju novu domovinu u svima pravcima njenog života. Naši ljudi u Turskoj afirmisali su se kako u kulturno-prosvjetnom tako i privredno-ekonomskom životu, zauzimajući svojom sposobnošću i čistotom karaktera položaje u državi i društvu, počam od najmanjih pa do najvećih. Nema gotovo mjesta ili kraja u Turskoj gdje se neće sresti naši iseljenici, kojima je najveće zadovoljstvo kada susretnu nekoga od zemljaka iz stare im domovine, sa kojom ih pored drugih vežu i rodbinske veze. Oni se vesele kada im se pruži prilika da progovore svojim materinjim jezikom, kojim odlično vladaju ne samo oni, nego i njihova djeca, inače rodena u Turskoj.

Karakteristično je da se Turci vrlo rado žene sa Bosankama, ali naši iseljenici najviše se žene i udaju medusobno. Veliki je broj bh. Muhadžira koji se nalaze u vojnoj i drugim službama, pa kada bi bilo moguće dobiti statistiku, tek tada bi se vidilo u kako velikim ciframa dođoše do izražaja. Svi sa puno hvale govore o Bošnjacima, a naročito je laskavo mišljenje visokih vojnih lica o našim ljudima, koje su imali priliku upoznati u prošlim ratovima, naročito u oslobodilačkom ratu protiv Grčke, u kome su bh. iseljenici i kao vojnici i kao oficiri pokazali snagu svoje rase. U kemalističkom pokretu također su Bosanci dali potporu velikom turskom reformatoru, koga su slijedili i slijede u ratu kao i u miru.

U borbama sa grčkom vojskom mnogo se istakao naš zemljak Sabribeg Alipašić, rodom iz Bijeljine, unuk Alipaše Fidahića, istorijske ličnosti iz naše

prošlosti. Sabribeg se iselio iz Bosne prije 30 godina, kada su švapski progoni protiv našeg elementa bili na vrhuncu. Naselio se u Adapazaru, udaljenom od Carigrada 150 km, kupivši veliko imanje Arifiju, koje siječe glavna željeznička pruga Carigrad-Ankara, a koji posjed on obrađuje traktorima, po svim principima racionalne ekonomije. Sabribegov čifluk važi u srezu adapazarskom, inače jednom od najnaprednijih srezova, kao najuredeniji (u srezu ima preko 100 traktora, pored silnog broja drugih modernih poljoprivrednih mašina kojih je ovaj srez od 300 hiljada duša prepun).

Za vrijeme revolucije Gazi Mustafe Kemala - Ataturka, Adapazar i naši iseljenici u njemu mnogo su pretrpili usljed upada okolnih čerkeskih, lazovskih i abaskih plemena, naseljenih iz Rusije, inače mnogobrojnih, a svi su se borili protiv Kemala, dočim su njegovom pokretu Bosanci dali izdašnu pomoć. Da bi očuvao grad od tih bandi, Sabribeg Alipašić organizuje dobrovoljački bataljon od oko 800 naših iseljenika. Tim bataljonom on je i komandovao, i tokom borbi, naročito sa grčkom vojskom, pokazao je veliku hrabrost. Radi svoga junačkog i patriotskog držanja u najtežim danima Turske, Sabribeg je stekao ogromnu popularnost i priznanje na najvišim mjestima svoje nove otadžbine. On je usljed ovakovoga držanja postao, može se reći, najmarkantnija ličnost među našim iseljenicima u Turskoj, gdje mu je u više navrata nuđen mandat narodnog poslanika u Velikoj narodnoj skupštini, što je on uvijek odbio.

Na istaknutim položajima u sadanjoj Turskoj nalaze se i mnogi drugi naši ljudi. Tako mjesto zamjenika šefa general-štaba u rukama je N. Fetahagića, rodom iz Trebinja, dok je na položaju ministra narodne obrane do nedavno bio također naš zemljak Alagić iz Bos. Gradiške; turskim pak ambasadorom u Londonu bio je do pred 2-3 godine A. Rizvanbegović (čini mi se, kasniji turski poslanik u Budimpešti). U Velikoj narodnoj skupštini nalazi se i sada 7 naših ljudi, narodnih poslanika. Graditelj zgrade narodne skupštine u Ankari je također Bosanac – Ale Sokara iz Banja Luke. U prošlom svjetskom ratu je bio kapetan turskog drednota „Javuz Sultan Selim“ (brod se prije zvao „Geben“, a Turci ga dobiše od Njemačke) Hasanbeg, čijeg se prezimena ne mogu sjetiti, inače iz Žepča. Na čelu bivše carske riznice u Carigradu kao direktor bio je doskora Bosanac, dočim istu i danas čuva šest naših ljudi, kojima je povjereno čuvanje vrijednosti od preko 10 milijardi dinara, koliko je procijenjena vrijednost ove riznice. Bosansko-hercegovački naseljenici u Turskoj igraju važnu ulogu i u privrednom životu, i na tom polju oni su dali dovoljno dokaza o svojoj sposobnosti. Današnja Kemalistička Turska, kako je poznato, mnogo je učinila na polju

podizanja domaće industrije, a među onima koji imaju jaka industrijska preduzeća nalazi se lijep broj Bosanaca i Hercegovaca.

Tako u gradu Adani ima velike tekstilne fabrike M. Lakišić rodom iz Hercegovine. Njegova preduzeća spadaju medu najjača tekstilna u Turskoj, a posjeduje i velike plantaže pamuka, koga prerađuje u svojim fabrikama. Lakišić izdržaje vlastitu apoteku i pekaru, iz kojih daje siromašnom svijetu besplatno lijekove i hljeb. Tako isto je uživao veliki ugled i drugi naš zemljak, Ibrahimbeg Begović Odžaklija (rodom iz Odžaka kod Dervente), koji je prošle godine preminuo, a bio je graditelj željezničkih pruga i jedan od najbogatijih Bosanaca. I danas njegova fabrika štofova uspješno radi u Carigradu i zapošljuje 300 radnika. U carigradskom predgrađu Jedikule ima velika fabrika kože, vlasništvo Sarajlija braće Čengić, viđenih carigradskih industrijalaca, koji prošle godine sagradiše u Carigradu veliku palaču. Vlasnik velikog hotela „Šahinpaša" na Sirkedži u Carigradu je naš čestiti starina H. Selimbeg Šahinpašić iz Zvornika, predratni dobrotvor našeg „Gajreta" i danas najstariji Bosanac u Turskoj. Generalni zastupnik „Forda" u Turskoj republici je V. Ibrahimbegović iz Banja Luke. U Smirni (Izmiru) najjači izvoznici suhog grožda, smokava i ostalog južnog voća su Bosanci, koji uživaju veliki ugled u ovoj danas najjačoj turskoj luci, čiji je izvoz daleko premašio Carigrad. U Turskoj ima nekoliko velikih posjednika, naših iseljenika. Tako se u Izmiru nalazi posjed Reufbega, po majci Gradaščevića, iz Gradačca rodom, čije je imanje u površini od 15.000 dunuma jedno od najuzornijih.

I na prosvjetnom polju naši se iseljenici istaknuše, pa je veliki broj naših ljudi na osnovnim, srednjim pa i na najvišim školama u državi. Na carigradskom univerzitetu predaje među Bosancima nastavnicima i profesor Husein Kulenović iz Kulen Vakufa. Analfabetizam je među našim iseljenicima najmanji, te uvođenje latinskog pisma kao obligatnog u Turskoj njima je dobro došlo, jer ovo pismo oni poznaju iz stare domovine, dok Turci, koji su oduvijek upotrebljavali arapsko pismo, još uvijek muku muče sa latinicom. U turskim državnim i privatnim službama nalazi se znatan broj ljekara Bosanaca. Poznat mi je mladi ljekar-specijalista dr. Ahmed Zulfikarpašić, porijeklom iz Foče, koji je ujedno jedan od prvih hafiza u Turskoj! Tako isto bilo je naših ljudi na položajima ministara raznih resora, pa je za vrijeme Abdul Hamida na položaju ministra pošta bio Bosanac, koji je sagradio paIaču carigradske pošte i uz nju, u istom stilu, džamiju za službenike pošte. Također je i ministar prosvjete u svoje vrijeme bio Bosanac. Među našom mnogobrojnom inteligencijom, koja je dijelom došla

natrag u Bosnu i Hercegovinu a dijelom ostala u Turskoj, nalazio se i naš neumrli Osman Đikić, kao i daroviti pjesnik merhum Musa Ćazim Ćatić. Veliki je broj naše ilmije koji su pohađali carigradske vjerske visoke škole: Dinijje šubu na Darul-fununu (teološki fakultet), kao i Fatihovu i Bajezidovu medresu, koje su tada slovile kao prve vjerske škole u islamskom svijetu.

Što se pak tiče Turaka, oni mogu da imaju o našim iseljenicima samo najbolje mišljenje, jer su bosansko-hercegovački iseljenici dobri državljani, elementi reda i rada, koji su u svoju novu domovinu prenijeli mnoge vrline svoje zdrave i čestite rase. Sadanje prijateljske i savezne odnose naše otadžbine Jugoslavije i Turske republike najsrdačnije su pozdravili naši iseljenici, jer time postaju još življe i prisnije veze između stare im i nove otadžbine. Turska i turski narod mogu da nam zablagodare ne samo zato što su u našoj braći iseljenicima dobili čestite i vrijedne državljane, nego nam duguju, među ostalim svojim velikim državnicima naše krvi, i za velikog svoga državnika, sina ponosne Bosne, Mehmed-pašu Sokolovića, pod čijom upravom je Turska doživila najveću slavu i moć, a čiji zemni ostaci leže u turbetu na Edren-kapiji u Carigradu. Grob velikog Sokolovića, i grobovi dvojice naših narodnih velikana: kapetana Huseinbega Gradaščevića koji leži na Ejjubovom groblju u Carigradu, a pobratim mu Alipaša Fidahić u Trapezuntu, još više učvršćuju naše veze sa našom jugoslavenskom braćom u Turskoj.

Hamza Humo

Mi, Bosna i naš izraz u riječi

Ko ne razmišlja o sebi, i ne poznaje sam sebe. A ko sebe ne poznaje, griješi i u potezima koje čini u životu. Danas, u burnim vremenima, teško je tako povlačiti poteze, jer kod nas događaji više ravnaju nama, nego li mi njima. Ali, ipak, mentalitet jedne sredine najintimnije je njeno ravnanje. U ovom slučaju, sopstveni izraz najbolji je oslonac te sredine, a naročito u pisanoj ili predanoj riječi. Njega treba suočiti sa postojećim prilikama, pa iz razlika među njima crpiti pravac za svaku akciju.

Predstavnik izraza jedne sredine, ili jednog naroda, i to glavni predstavnik, to je njegova književnost u kojoj se on ogleda. Ona je duhovna potreba i stvaraocu i čitaocu. Ona je ogledalo prirode i različitih duša u koje mi ulazimo pomoću nje. A ulaziti u tuđe duše znači imati i prisniji dodir s njima, primati od njih.

Nema kulture duha bez toga.

Ni životno iskustvo ne obogaćuje toliko ljudski duh kao dobro i iskreno pisana knjiga, iz tog razloga što dobar pisac osjeća dublje život i, naposljetku, što ga voli na naročit način i što umije da izabere njegove najznačajnije momente.

U velikom broju ljudi, s kojima svakodnevno saobraćate, uvijek ćete poznati literarno obrazovanog čovjeka. On se ističe finijim zapažanjem stvari, on stvara finiji kontakt sa ljudima, on ih brže prozire. Njegov svaki potez djeluje finije i obazrivije.

Nije beznačajna pojava da svaki narod ima svoju književnost. Ona je, dakle, potreba. Narodi osjećaju da se pomoću svojih književnosti ogledaju u svojim zajednicama i u svojim mislima.

Mi muslimani Bosne i Hercegovine, koji smo krvni dio naše nacionalne zajednice, sve donedavna nismo uzimali učešća u književnom stvaralaštvu. Bilo je pokušaja u XVI, XVII i XVIII vijeku, ali beznačajnih. Mi smo uglavnom imali svoju sevdalinku i svoju epsku pjesmu, a oni naši muslimani koji su stvarali na

istočnim jezicima ostali su nepristupačni našim širim slojevima. To naše književno stvaralaštvo, koje je našlo podstreka u našoj srpskoj i hrvatskoj književnosti, iznijelo je odmah i svoj sopstveni akcenat, svoju boju i svoj zvuk koji dolazi iz naročitog stanja muslimanske sredine.

Kad se pominje književno stvaralaštvo u ovim pokrajinama, treba da se osjeti i njihov dah koji ga inspiriše. Bosanske strane podsjećaju na duboko zvonku epiku, dok je Hercegovina lirski pusta, ili u svojim oazama lirski nasmijana. Bosna je, u suštini, pokrajina bez smijeha i svaka riječ u njoj pada teško i svaki korak ozvanja muklim tonovima. Otud, može biti, u Bosni postoji i ona šutljiva tromost koja djeluje na akciju pokreta i na brzinu misli. I prošlost Bosne, zakopana pod stećcima i zatvorena u gradinama, zvoni kao iz dubine, a u duše i u lik naslagali su joj se otisci bogumilske skromnosti, hrišćanskog isposništva i gospodstva islama. Po svom centralnom geografskom položaju i teško prohodnom terenu, Bosna je ostala najoriginalnija i sebi najvjernija pokrajina, i pored toga što je naizgled primila istočnjački karakter koji joj je ostao pretežno spoljna dekoracija.

Ima tog istoka i u duši našeg čovjeka. Ima ga i dosta. Senzibilnost, ljubav za prirodu, merhamet, grehota, lako izmirenje sa niskim standardom života, sve nam je to u nasljeđe ostavio Istok i sve se to sudarilo sa današnjim tempom života i sa njegovim zahtjevima. Ljubav za prirodu zauzima naročito mjesto kod bosanskog muslimana građanina. Ta ljubav za prirodu potencirala je i ljubav za uživanja u njoj i nadoknadila mnogu duhovnu potrebu. Otuda je nekad i stvaralačko duhovno kod nas, uglavnom, skrenulo u sevdalinku, dajući joj onu duboku osjećajnost i reljefan dekor prirode.

Ovo istočnjačko upada u oči i kod muslimana pisaca. Smisao za lirsko, slikarsko, kao i senzibilno iživljavanje struji kroz stranice njihovih djela.

Nostalgija za rodnim krajem naročito je naglašena u nama. Često bolno, tragično. Nju je opet stvorila ljubav za prirodu i ona toplina, udružena sa vjekovnom nepokretljivošću iz jednog mjesta. Jer tek novi, činovnički, život unio je nešto nomadske uznemirenosti u naše domove.

Ovo vjekovno nepokretanje iz svog rodnog kraja i ljubav prema njemu, kao i neovisan život koji je donedavna našim porodicama pružao feudalni sistem, stvarali su poseban mentalitet, stvarali su ponos i nenametljivost i oduzimali našem čovjeku smisao za snalaženje, za dovitljivost i okretnost u borbi za život.

Kad je riječ o našem izrazu u riječi, treba pomenuti i onog koji taj izraz formulira, a to je pisac. U svakom nenamještenom i stvarno talentovanom piscu ukorijenjena je želja da utiče na svoje savremenike i na generacije.

Pristupiti samom sebi što nesebičnije, osjetiti svoju okolinu što bliskije, izdvojiti u njoj dobro i zlo, to je glavni zadatak pisca. Ovakav, on je borac za bolji i savremeniji život svoje sredine. U ovom slučaju nije toliko potrebno da piščeva pronicljivost bude duhovita, dovitljiva, a najmanje proračunata; ona mora da bude spontana, da tako kažem objavljena.

Naš izraz u riječi još je pretežno lirski. I to nam je, kako rekosmo, ostavio Istok i dosadašnji način života. Ali, on će se izgubiti u promjenama načina života, u promjenama prilika. Jer mi i sada sa sigurnošću možemo da konstatujemo jedno, a to je da je, pored svih zapreka koje su mu se stavljale na put, naš progres neosporan. Bacimo li pogled dvadeset godina unazad, konstatovaćemo veliku promjenu među nama muslimanima Bosne i Hercegovine, ito promjenu nabolje. A toj promjeni predstoji još brži tempo u napredovanju.

Ovo malo nevezanog razgovora o nama, Bosni i našem izrazu u riječi nabačeno je tek radi razmišljanja o nama i izvan svakidašnjice. Kao slučajno, bacili smo svjetlo na nekoliko naših, intimnijih, boljih osobina, bez namjere da se dublje upuštamo u analizu, što nije ni svrha ovog napisa.

Muhamed Konjičanin

Iza mušebaka

„Daruj, hanuma, neka svemoćni Allah i tvojoj djeci daruje ljepotu lijepe Vasve“, prosjačila je stara ciganka Hatidža. A momci venuli, sagorijevali od sevdaha i, kasno u noć, sjetna, bojažljiva pjesma zamirala starim mahalama:

Lijepa li je Bećirbega Vasva;
ljepote joj u svoj Bosni nema,
u svoj Bosni niť Hercegovini!

O, ali sve uzalud! Ko krhka i plašljiva haremska hanumica skrivala se lijepa Vasva iza gustih mušebaka, a zidovi oko njene avlije bili su viši od gradskih bedema.

1.

– Saleme, sine, šta je tebi? Ti si se promijenio. Blijed si. Kapi krvi nema u tebi. Ne jedeš skoro ništa, a i ne spavaš, čini mi se. Sinoć sam, da Bog na dobro okrene, sanjala strašan san. Skočila sam kao luda i dugo stajala pred tvojom sobom, osluškujući dišeš li.

– Mnogo učim, majko. Spremam se.

– Evo, donijela sam ti nekakve knjige. Našla sam ih jutros u bašči, niže duda. Sve su mokre; sinoć pokisle.

– A, znam, to su neke stare knjige. Spusti tu, majko.

Majka je spustila knjige, rastrijebila stol i punu pepeljaru ispušenih cigareta i pepela sasula u staru, zemljanu peć. Zatim se blago osmjehnula i dodala:

– Mnogo pušiš, sine; ne valja.

– Majko, nisam već pet dana čistio pepeljare.

Majka samo odmahnu rukom i pođe ka vratima, a zatim opet zastade, kao da se nešto domišlja:

„Jah, eto umalo zaboravih: Suljaginica mi dolazi juče i kaže kako joj je neko pričo da te često viđa po noći, s onu stranu rijeke. Pregaziš, kažu, vodu, pa uz Bećirbegovu bašću. Dočuo za to i Bećirbeg, pa neku večer, kažu, htio djevojku zaklati. Prođi je se, sine! Dosta je ona majki, a i žena, u crno zavila.

Eto, Ibrahim, momak ko zelen bor, jedini u majke, oboli i umrije. Hasan-efendija, oženjen čovek, dvoje djece, žena mu ko vila, a on se propi i ženu otjera, sve radi nje, kažu. Okani se, sine, majka tebe jedinog ima! Nije ona za tebe. Ona je begovska!“

– Majko, tako ti Boga, ostavi svjetska naklapanja! Zar možeš to vjerovati?

– Sine, mladost je mladost.

– Ostavi, majko!

Majka zaćuta. Krajičkom šamije utra dvije-tri suze na smežuranom, ali još uvek lijepom, dobroćudnom licu i tiho izađe.

„Eto, takav je svijet. Znao sam ja to. Hahaha! O, ali samo da jedanput položim!“, govori Salem sam sa sobom. „Zar čovjek mora biti beg? Gdje to stoji? Zar nije dovoljno biti čovjek, čovjek u pravom smislu: pošteno živjeti, raditi, pomoći drugome, starati se za...“

Tu na čas zastade, a onda opet, kao prešavši preko nečeg, nastavi: „Bećirbeg će popustiti. Naposljetku, otići ću mu sam. Reći ću mu sve. Uostalom, on već znade. Hoće, hoće, popustiće on. Majka se sad boji. Ne zna ona Vasve. Poslje će se primiliti. Biće joj drago. Voljeće je.“

2.

– Vasvo, noćas sva mirišeš. Mirišeš nekim čudnim, lijepim mirisom, a lice ti vrelo. Evo i grudi ti vrele. Sva si vrela. Plamtiš.

Jest, miriše. Danas se jagom namirisala. „Sevap se jagom namirisati. Jag se s Ćabe donosi“, rekla joj majka.

Salem se osmjehuje. Osmjehuje se srećom. Osmjehuje se i miluje Vasvu. Miluje i ona njega. Miluju se i vole se. Srećni su.

Stari dud u Bećirbegovoj bašči spustio nad njima svoje grane, a plodovi mu dozreli. Crveni su i sočni ko usne djevojačke.

„Saleme, nana mi sinoć pričala: Davno, nekad, iz dva razna sela, koja je rastavljala samo jedna mala rijeka, voljelo se dvoje. Seljani bili u zavadi i, već više

godina, jedni drugima nisu dolazili u sela. A oni se voljeli. Voljeli se jako. U predvečerje, svakog dana, dolazili oni na obale rijeke i gledali se. Gledali se i domahivali cvijećem. Domahivali se nekoliko godina. Jednog dana, u njenom selu bila moba. Ona, sva znojna, došla na rijeku da se rashladi. On je gledao s druge obale i nije mogao više odoljeti: preplivao je rijeku. Jedno čobanče vidjelo kad su se poljubili i, sutradan, nju zasuli u kamen."

– Eto, tolika je sramota i grijeh kad momak poljubi djevojku prije vjenčanja! A ti mene, Saleme, ljubiš svake noći, šapće Vasva.

Salem se samo osmjehuje. Osmjehuje se i miluje Vasvu. Miluje je, a ona sva strepi. Strepi i sve se više pripija uz njega.

– Vasvo, ti se bojiš? Bojiš se da i tebe ne zaspu u kamen? O, ne boj se, srce moje! Ono je samo priča, izmšljotina – šapće joj Salem i uzima je naručaj.

– Ne, ne bojim se. Hladno mi je. Dimije mi od burundžuka, tanke. Pogledaj, kao da ništa na meni nema, šapće tiho Vasva i zatvara oči.

Sabahski vjetar. Hladan. Rosa pada. Padaju i dudovi. Padaju oni i bez vjetra. Padaju jer su već zreli. U Vasve kosa puna rose, pa se čini kao da je biserom posuta.

– Pusti me, dragi, eno pijetli pevaju. Sabah će skoro – šapće Vasva.

– Neće, dušo, neće. To Mjesec izlazi, pa oni misle da sviće. Eno, proviruje Mjesec kroz dudovo granje. Obasjaće nas skoro.

– Pusti me, dragi!

Tužno zacvilješe zahrđale baglame na baštenskim vratima, a Vasva sva protrnu.

3.

Došla zima. Snijeg zasuo. Salem više ne dolazi uz Bećirbegovu bašču. Ne smije, vidjeće mu se stope u snijegu. A Vasva sjedi uz pendžer i veze jagluk. Vezo zlatom i pjeva: „Snijeg pade, drumi zapadoše..." Pjeva Vasva, a majka je kara:

– Lijena si, Vasvo, lijena: Eto, jagluk ti sav učadio otkad ga vezeš. Sramota je da ko vidi.

– Nisam lijena, majko, nisam. Krupne grane, a vezem bajberekom. Ne mogu brže – kaže Vasva.

– Jesi, Vasvo, tiha si, tiha – govori majka i osmjehuje se, a Vasva je više i ne sluša.

Gleda Vasva iza mušebaka, negdje tamo u gornje mahale. Gleda i osmjehuje se. Razmišlja o nečem lijepom, slatkom. O nečem što majka ni naslutiti ne može. Razmišlja Vasva dugo, dugo razmišlja, a onda se trga, trga se kao iza sna i postaje sjetna. Postaje tužna i nešto je steže u grlu, guši je.

– Plakaće majka, plakaće, znam ja – šapuće Vasva tiho i pravi se kao da veze, a suze same naviru i upijaju se u napeto platno na đerdefu.

– I nana će plakati, a babo će biti ljut, biće bijesan, znam ja njega. Ali odljutiće se on. Hoće, odljutiće se. I Salem kaže da će se odljutiti – šapuće Vasva i opet se osmjehuje.

Majka sjedi na sećiji i niže tespih od merdžana. Ne zna ona ništa o tome. A Vasva razmišlja i veze jagluk, dok snijeg pada, pada.

*

I Salem razmišlja. I on se osmjehuje. Položio je već davno, a od prvog će dobiti i namještenje. Veseli se Salem, veseli, drago mu, ali opet je nekako nemiran, ne može da staloži.

Nekidan je bio odlučio da ne ide Bećirbegu, da nikog i ne pita, nego da dođe po noći i da je odvede. Tako se bio i sa Vasvom dogovorio. A jutros, opet, sve se promjenilo:

– Zaprosi je, sine, ne valja da je ukradeš. Svijet će reći: „Bogata, pa je, ukrao. Znao je on da mu je Bećirbeg ne bi dao." Zaprosi je, sine, bolje će biti – rekla mu majka.

I Salem prihvatio.

Majka već našla i ženu da ode Bećirbegovim. Sutra, rano, dok je još i Bećirbeg kod kuće, otići će žena da zaprosi Vasvu.

4.

– Razgrni, Huso, barem do ahara i do magaze, da se može proći – rekla begovica, jutros.

A Huso razgrće i sam sa sobom razgovara:

„Prošlo ljeto, prošlo. Došla i jesen, pa i jesen prošla. Tako ti je to. Sve što dolazi, to i prolazi. Allah je samo vječan. Evo, došla i zima. Snijeg pao. Ne bi sad čovjek rekao da je ikad bilo one žege i prašine. Nu, pogledaj ti samo šta ga ima! A beg mi sinoć reče da je negdje, blizu nas, napadao snijeg za čitavu munaru. Ih,

ljudi, Božjeg davanja! Božje moći i kazne! Ne daje to Allah onako, ne daje. Sve su to ljudi zaradili", govori Huso i odmahuje glavom.

„A ima ga, evo, i kod nas. Ima ga samo u muškoj i u ženskoj avliji, ja mislim, neću slagati, preko sto vagona! Da ga je na Ćabu barem polovinu spremiti! Hadžibeg kaže da oni tamo i sada skapavaju od vrućine...", govori Huso i pljuje u ruke.

Razgrće Huso tako i pljuje u ruke, a Bećirbeg, u svojoj odaji, sjedi na šilti. Gleda preda se i odbija dimove na dugi, šareni čibuk.

Bećirbegovica sjela do begovih nogu i skida mu pepeo sa čibuka. Tiho je u sobi. Beg šuti, šuti i dimi. Ljut je. Begovica je zabrinuta. Plašljivo i često zagleda u begovo lice. Gleda je li se imalo razvedrilo ono široko, naborano čelo. Jesu li se podigli oni teški kapci na očima što se uvijek spuštaju kad bega mori kakva nepravda i ljutnja.

Gleda begovica i strepi, a tišina raste. Bećirbeg razmišlja.

U staroj hrastovoj gredi oču se crv. Grize. Oču ga i Bećirbeg. Podiže glavu.

– Neka ga, neka grize! Neka sve izgrize! Neka ih je stotina, hiljada, sto hiljada, pa neka sve, izgrizu, čitavu kuću! Neka i mene izgrizu, ali moje ime neće! Moj hrz i obraz! Neće, neće!

Bećirbegovica strepi. Boji se. Ne smije da ustane, da ode. Ne, smije da govori, da pita. Strepi begovica i šapće molitvu, šapće molitvu i tiho plače.

– Hajde, zatvori je! Zatvori je u magazu! Nek' svisne, nek' krepa! Ne dam je za onog šugu, pa čitav svijet kad bi se prevrnuo; čuješ li! Ne dam! Biće kako ja hoću! Hajde, diži se! Hajde, kad ti kažem! Što si se skamenila! Što sliniš! – bijesno se razdera Bećirbeg na begovicu i odgurnu je nogom.

Begovica ustade i ponovo se zaplaka.

– Stani! Kazaćeš još Husi neka trkne do Ibrahimbega. Neka mu kaže da je beg poručio da odmah dođe.

Begovica samo kimnu glavom i tiho izađe. Bećirbeg ostade sam. Crv grize. Grize sve jednako, a Bećirbeg ga sluša. Sluša ga Bećirbeg i gleda u crne grede, a onda se naglo diže.

– Daću je njemu, Ibrahimbegu! Ibrahimbeg je star, ali neka. Svako će ostariti. Ostariće i onaj šugo, neće se do Sudnjeg dana kicošiti! – govori Bećirbeg i hoda po sobi.

Crv grize. Grize sve jasnije. Bećirbeg korača velikim koracima, lupa nogama, samo da ga ne čuje. Da ne čuje crva. A crv grize, grize sve jače.

– Usrećiće se ona! Ibrahimbeg je čovjek bogat: od familije, beg! – viče Bećirbeg, a krupan znoj oblio ga po čelu.

Crv zaćuta. Bećirbeg se osmjehnu i prošapta: „Hoće, hoće, usrećiće se Vasva...“

Prošla i zima. Sve prolazi. Allah je samo vječan. Došlo i proljeće, pa i proljeće odmiče. Sve izbeharalo, zabijelilo se. Avlije naše pune su behara. Mahale mirišu, mirišu beharom i proljećem. Došlo proljeće, došlo. Djevojke sade cvijeće. Sade cvijeće i pjevaju. Pjevaju onu staru pjesmu, pjesmu o Bećirbegovoj Vasvi, o njenoj ljepoti. Pjevaju i sjećaju se. Sjećaju se Vasve. Sjećaju se i pjevaju, a glas im postaje mekan, pa sjetan, pa sve tiši, tiši...

Sait Orahovac

Tražim te, živote

Tražim te, živote! Gde si, kud li pođe,
Ko suludi vetar urvinama mraka,
Ili poput dima, uzdaha il' vlaka
Što jurnu u ponor, greškom vozovođe?

Kad sam bio dete, grešniče, ti dođe
I cinički šanu: tvoja želja svaka
Ostvarena biće i najčišća zraka
Svetliće ti putem kud ti noga pođe.

No svečano slaga. Jer ja danas imam
Samo tvoju senku s maskom tvoga lica,
A nipošto tebe. Postoji li krpka
I sme li biti da se pred svačim klimam
Kad bi smeh mi slao sa tvoga zrenika?

Sulejman Šehagić

Na livadi uz prve otkose

Pod oštrim sječivom kose
U rukama kosača vrijedna
Pao je otkos prvi.
I cijelo polje ispuni miris sijena
Dobivenog s mukom i znojem
I snagom tople težačke krvi.
Otac se veseli – priča mi drug
Jer ove godine sijena ima dosta,
otplatiće dug
Za porez, što mu još od lane osta,
Za puru (jer gladna crijeva zimus mučahu po drobu)
I za, kod trgovca, na kredit uzetu robu...
A onda bludeći pogled mi stade
Na dugim nizovima plastova sijena.
I misao pade: ovi ljudi rade
Pa ipak napretka nema.
Njihove žuljave ruke svijet hrane,
A oni sami gladuju bez hrane.

Anton Šimčik

Turbe bosanske kraljevne u Skoplju

G. Elezović, poznati turkolog srpski, napisao je u Bratstvu (XXX, 1939., str. 21.) zanimljiv članak pod naslovom "Kral K'zi". U tom člnaku iznosi svoja domišljanja o jednom grobu koji se nalazi kraj Hadžilar Yola (hadžijskog puta), koji vodi kraj Tutunsuz džamije na sjeveroistočnom rubu Skoplja. Taj grob, u obliku turbeta, koji stoji na osami, nalazi se na Urjan-babi, nekadanjem muslimanskom groblju. Turbe ima starinski oblik, načinjeno je od tvrde kamene građe, s kubetom na četiri ugla, koje leži na maurskim lukovima kojima se završavaju četiri četverouglasta stupa. Turbe je sazidano od opeke i lijepka, pokriveno ćeremitom, na koji se od starosti nahvatao sloj zemlje koji se svako proljeće zazeleni od mahovine, trave i cvijeća. Raspon lukova povezan je sa četiri debele motke od kovana gvožđa, kakve se nalaze na turskim zgradama u Skoplju iz druge polovine XV I prve polovine XVI stoljeća.

Turci skopski zovu ovo turbe od baba zemana Kral k'zinin mezari ili jednostavno Kral k'zi.

Pisac piše nekoliko fantastičnih pokušaja da se razjasni porijeklo tog groba i kritički ih odbija kao neprihvatljive. Zatim pokazuje kako su Turci u XV stoljeću Kraljevom zemljom nazivali osvojenu Bosnu. Tako se u jednom pismu od 1470. namjesnik bosanski naziva *gospodin vojvoda Ajaz beg, gospodar Kraljevi zemlji*. Poznato je da su Turci, osvojivši Bosnu, zarobili osim kralja Štefana Tomaševića i njegova polubrata Žigmunta i polusestru Katarinu i odveli ih u Tursku. Ašikpaša-Zade, opisujući opširno feth Bosne u svom djelu *Tarihi ali Osman*, kaže da je mali brat kraljev bio zarobljen u gradu Jajcu. No Dursunbeg, učesnik vojnice na Bosnu, u svom *Tarihu o Abdul Fatihu* (Mehmedu II) kaže da je kraljev mali brat bio u Zvečaju i da je gradska posada, predavši grad veziru Mehmed-paši, izručila mu i maloga kraljevića bosanskoga. Mlade kraljevne bosanske doduše ovi turski historici ne spominju, ali ne govore o njoj ni kršćanski autori.

Ipak, znamo sasvim pouzdano da je godine pada Bosne Turcima u ruke došla i bosanska kraljevna. Jedan ljetopis srpski zabilježio je pad Bosne suhom bilješkom: *Leta 6981. (od stvorenja svijeta, to jest 1473., mjesto 1463.) ode car na Bosnu i uvati Stefana despota (!) i Lazara zeta, a brata mu i sestru zarobi.* Hrvatski ljetopisac piše uz godinu 1463: *Tada Mahomet, car turski, vaze Stipana i Žigmunta, sini (sinove) Tomaša, kralja bosanskoga, miseca ijuna*. No, najsigurnije vijesti o Žigmuntu i Katarini, njegovoj sestri, imamo od njihove matere kraljice Katarine, udovice Tomaševe, koja u jednom pismu iz Rima, gdje je živjela u emigraciji, datiranom 23. srpnja 1470., piše da je tada njenu sinu Žigmuntu bilo četrnaest godina, a zarobljenoj od Turaka kćeri Katarini deset godina. Iz toga slijedi da se Žigmunt rodio 1456., a njegova sestra 1460., po prilici godinu dana prije smrti ili ubijstva njena oca Štefana Tomaša, koji je umro 10. srpnja 1461.

Ne zna se kako se moglo dogoditi da je za pada Bosne mati djece pobjegla pred Turcima sama, spasila sebe i dio svoga imutka u Dubrovnik, a zatim otišla u Rim, a njena djeca da su ostala u Bosni, gdje su pala u ropstvo. Iz Rima nastojala je nesretna kraljica da oslobodi svoju djecu, i direktnom akcijom kod turskoga dvora i posredovanjem evropskih dvorova kod sultana. Katarina nije gubila nadu da će joj se djeca osloboditi ni onda kad je već doznala bila da su joj se djeca poturčila, to jest primila islam. Godine 1474. njeni poklisari Galeazzu Mariju Storzi, vojvodi milanskom, u svojoj predstavci tome vladaru kažu da je gospođa kraljica sve do sada uzdržavala mnoge koji su bili gospoda u njenoj kraljivini, koji još i sad čekaju u nadi da će s njenim sinom vladati u njegovu kraljevstvu. Sada, pošto je veliki Turčin (car) obećao njenu sinu oslobođenje, ona polazi sama na granicu Turske, očekujući poziv carev i ne želeći ništa nego milost da dobije sina iz milostive ruke careve. Od kršćanskih vladara moli pomoć, jer je od samoga Boga imala svoje kraljevstvo, a djeca joj, rođena da vladaju, sad su tursko roblje. Da li je dobila pomoć za otkup sina iz ropstva ne zna se, no turski car nije bio tako neoprezan da pusti na slobodu u kršćansku zemlju mladića koji je po smrti svoga brata Štefana Tomaševića bio zakoniti nasljednik bosanske krune. Čini nam se da godine 1474. njena djeca nijesu još bila prevedena u islamsku vjeru. To se dogodilo, čini se, između 1474. i 1478., jer gospođa kraljica Katarina, pišući svoju oporuku u Rimu, 20. listopada 1478., pet dana prije svoje smrti, ostavlja kraljevstvo bosansko svojoj djeci ako se povrate u kršćansku vjeru, ako li ne, onda ga ostavlja rimskomu Papi.

Žigmunt Tomašević nalazio se među odličnim službenicima na dvoru Fatihovu godine 1473., kad je Fatih išao na Uzun Hasana. Bosanski kraljević

nalazio se u najbližoj blizini carevoj, jer Donado de Lezze u svojoj *Historia Turchesca* piše da je *kralja bosanskog sin često se igrao table s gospodarom i mnogo se srdio u igri i gospodaru govorio riječi na svoj način, a gospodar se tomu smijao s velikim zadovoljstvom*. Ako nije već tada bio primio islamsku vjeru, onda nije bio od toga daleko.

Godine 1486. Ishak-beg Kraloglu, bivši Žigmunt, bio je već negdje u Anadolu sandžakbeg i pod zapovjedništvom svoga daidže Ahmed-paše Hercegovića, beglerbega rumelijskoga, ratovao protiv misirskih mameluka radi Tarsa i Adane. U toj vojnici bili su zarobljeni obojica, i Ishak-beg i Ahmed-paša, i odvedeni u sužanjstvo u Kahiru, odakle su bili pušteni i s darovima povraćeni u Tursku. Godine 1487. bio je na položaju sandžakbega Karasi u vilajetu Hudavendikjaru, koji se nalazi dijelom na Marmarskom moru, dijelom uz Brusa-sandžak. Po prilici u isto vrijeme, Ahmed-paša Hersekoglu (Stjepan Hercegović), njegov ujak, bio je beglerbeg anadolski. Sljedeće godine učestvovao je Ishak-beg sa svojim spahijama u ratu s misirskim sultanom kod Aga Čaira i nakon toga poraza bio je, s ostalim zapovjednicima turskim, uhićen i poslan na sud u Carigrad. Je li na sudu bio oprošten ili svrgnut ne znamo. No, ovakve mazule car je često, za duže ili kraće vrijeme, opet postavljao u službu. I tako je Ishak-beg opet postao beg nekoga sandžaka i s Hadum Jakub-pašom, rumelijskim beglerbegom, išao u pomoć Alaudevletu, kad je turska vojska kod Hirman-Kale razbila misirsku vojsku. Posljednji podatak o životu Ishaka Kraloglu našao je A. Olesnicki u jednom Tarihu nepoznata pisca, koji je pričanje o Krbavskom razboju (9. rujna 1493.) zabilježio po kazivanju jednog muderisa i Ishak-bega Kraljevića, koji je o tom razgovorao sa samim pobjednikom, gore spomenutim Gazi Jakub-pašom. Prema tome, znamo da je bio živ i poslije Krbavskog razboja, ali sam u njemu nije učestvovao. Dalja njegova sudbina nije poznata.

Mnogo manje zna se dosad o Žigmuntovoj sestri Katarini. Jamačno je u ropstvu bila brzo rastavljena od brata i odgajana negdje u haremu, ali ne zna se gdje. Elezović nagađa da je Katarina bila predana na čuvanje Isabegu, sinu Ishakovu, krajišniku skopskom, koji je više godina služio u Bosni i imao na svom dvoru brojne Bošnjake, ne samo islamske nego i kršćanske vjere.

Kral K'zi mogla je biti privolom carevom udata za koga, ili je pak umrla prije udaje kao djevojka, premda joj je bilo već 18 godina kad joj je mati umrla u Rimu. Za pretpostavku da je umrla djevojkom govori ime groba – Kral K'zy, kraljeva djevojka, kći. No, čini se da nije umrla u kući Isabegovoj, jer nije bila

ukopana pokraj Isabegove džamije, gdje su pokopani drugi članovi ove odlične porodice.

Iz pomnjivo izrađene studije Elezovićeve izlazi s velikom vjerovatnošću da u onaj grob u Skoplju, poznat po imenu Kral K'zy, nije ukopan nitko drugi nego Katarina, posljednja princeza bosanska, kći Štefana Tomaša i Katarine, kćeri hercega Stjepana, polusestra posljednjeg kralja bosanskog Štefana Tomaševića.

Seid M. Traljić

Muslimanski nadgrobni spomenici

Kod svih naroda koji svoje mrtve sahranjuju u zemlju ima običaj da se njihovi grobovi na razne načine obilježavaju. To se čini iz više razloga. Neki narodi smatraju svoje pokojnike svetim i vjeruju da oni i u grobu nastavljaju život sličan onom na zemlji, pa ne dozvoljavaju da im se bilo čime ometa vječni mir. Drugi, iz pažnje i poštovanja prema svojim umrlim precima, označavaju i ukrašavaju njihove grobove, da bi im se sjećanje na njih što duže održalo i češće se ponavljalo. Radi toga, i iz mnogih drugih razloga, uređuju se grobovi, ito prema shvaćanju raznih ljudskih grupa. Stari Perzijanci su pravili grobove u pećinama i klisurama da se bolje očuvaju. Egipćani su podizali nad grobovima svojih velikaša i vladara ogromne piramide kojima se mi i danas čudimo i divimo. Grci i Rimljani su također kamenjem ukrašavali grobove, označivši na jednoj ploči ime i porijeklo dotičnog pokojnika. Stanovnici naših zemalja, koji su ovdje živjeli u prethistorijsko doba, pokopavali su ovdje mrtve ili njihov pepeo u tzv. gromile ili mogile,[1] kojih i danas ima još dosta. Većinom je jedna grobnica služila za pokopavanje više osoba. Naši preci, bosanski Patareni, označavahu grobove neobično velikim kamenjem, koje su zvali biljezima, a kod nas su poznati pod imenom stećaka. Ti se grobovi i danas vide po skoro svima krajevima Bosne i Hercegovine, negdje su gušći, a negdje rjeđi. Mnogo ih je tečajem vremena na razne načine propalo, pa ih na nekim mjestima uopće nema, iako je sigurno da su i tu morali postojati. O ovim spomenicima ima kod nas čitava literatura, jer oni zaista predstavljaju jednu interesantnu pojavu u našoj povijesti

Prvi muslimani su grobove svojih milih označavali jednim običnim kamenom, bez ikakva drugog ukrasa. Ipak se već dosta rano javlja na grobovima

[1] Narod u Sarajevu zove „gromijama“ skupine od više šehidskih grobova, pa ima gromija kod Alipašine džamije i nad Kovačima.

tesano kamenje i radi raspoznavanja se na nj stavlja tarih (natpis). Taj su običaj primili od Arapa i Turci, te su ga nešto izmijenjena prenijeli i u naše krajeve. Oni su počeli nad grobovima graditi turbeta raznih oblika, a često puta su podizali i prave porodične grobnice, gdje su se duže vremena pokopavali članovi jedne porodice. I kod nas su poznate sve vrste ovih spomenika osim porodičnih grobnica.

Najobičniji muslimanski spomenik pretstavlja grob okružen sa četiri tesana kamena, unutar kojih su usađeni nišani. To se zove santrač.[2] Neki opet grade iznad mezara pravi sarkofag (*kubura*) od nekoliko kamenih ploča. Obično je sa svake strane po jedna uspravna ploča, a po vrhu je ili jedna velika, koja prekriva čitavu šupljinu sanduka, ili ih je nekoliko manjih, koje se učvrste željezom ili olovom. Često puta je na sredini ova ploča šuplja, da kiša može natapati zemlju na grobu. U novije doba se sve više prave potpuno zatvoreni sanduci, građeni od nekoliko ravnih ploča, koje se polažu horizontalno jedna na drugu. Na te se ploče postavljaju nišani. Razumljivo je, da i santrač i sanduk mogu praviti samo bogatiji ljudi. Oni slabijeg imovinskog stanja sade samo nišane, dok posve siromašni ne čine ni toga, pa im se za kratko vrijeme za grob i ne zna.

Bogataši su gradili nad mezarom svojih predaka turbeta, a često puta se vide turbeta i na grobovima uglednih učenjaka i pobožnih ljudi. Turbeta odličnika su zidana, obično oktogona tlocrta, i s vana zatvorena. Takvo je Gazi Husrevbegovo turbe u Sarajevu. Turbe može biti i otvoreno, a sastoji se od četiri zidana ili kamena stupa. Presvođeno je kao i ona prva kubetom ili je prekriveno običnim krovom. Unutra je na grobu santrač ili sanduk s nišanima. Dok kubeta svagdje natkrivaju cijelo turbe, u Travniku, Donjem Vakufu, ili nekim drugim mjestima, na vrhu su šuplja, da kiša, ili kako se obično kaže Božji rahmet, pada na zemlju, po grobu. U pobožnih ljudi i derviša turbeta su građena od prostijeg materijala, obično od drveta, da i to bude u skladu s njihovim skromnim asketskim životom. Njima su turbeta podizali redovno njihovi bogati štovatelji. Takvih spomenika ima dosta u čitavoj Bosni i Hercegovini, pa su još i danas predmet posjećivanja i pobožnih i praznovjernih ljudi Kako god bio grob uređen, na njemu se nalaze nišani, jedan nad glavom, drugi iznad nogu rahmetlijinih.

[2] Santračem se naziva kolutasta drvena podina (krug), što se pri kopanju bunara meće na dno. Isto tako ima jedna vrsta mostova pa se zovu „na santrač", što bi mi rekli „na luk".

Razni tipovi nišana. Po formi imamo nekoliko vrsta nišana. U prvom redu moramo lučiti muške nišane od ženskih, onda po formi možemo na prvi pogled utvrditi kome je staležu rahmetlija pripadao, zatim se može odrediti iz koga vremena nišani potječu itd. U prvom slučaju je razlika dosta jednostavna i Iako uočljiva: muški su nišani građeni u formi kvadratične prizme i na vrhu onoga nad glavom (*bašluk*) isklesana je kapa koju je rahmetlija nosio. Ženski su nišani plosnati i većinom su oba jednako građena, izuzev raznih ukrasa koji mogu biti različiti na pojedinim nišanima. Ima ženskih nišana i u formi valjka, koji se završava poluloptom. Često puta je ženski bašluk upravo kao i muški, pa se završava kapom u obliku fesa, samo je ta dolje uža nego gore i nema kite nego na vrhu malu jabučicu te razne ukrase (lišće, cvijeće). To je prva razlika izmedu nišana.

Kako spomenusmo, muški nišani imaju formu prizme, ima ih kvadratičnih i osmerokutnih. Ovi posljednji su dosta stari, po 300-400 godina. Muški nišani iz doba fetha su često isti kao i ženski i razlikuju se od njih po raznim heraldičkim znacima. Ove nišane narod zove šehitskim i gazijskim, a gdje ima više tih grobova, mjesto se zove šehitluci. Karakteristična je osobina ovih nišana što imaju neobično velike dimenzije, tako da neki po veličini dostižu osrednje patarenske stećke. Zato je posve opravdana konstatacija da se muslimanski nišani prvih nekoliko decenija po padu bosanskog kraljevstva razlikuju od stećaka samo u tome što su duži, a tanji od stećaka i stoje uspravno, a ne horizontalno kao stećci. Ipak najveći nišan Bosni ne potječe iz toga vremena, nego iz 1798. godine, a nalazi se na grobu Omer-age Bašića kod Glamoča. Visok je 4,7 m, a opseg saruka iznosi 4,7 m. Nišani prvih muslimana u Bosni rađeni su skoro svi po istom obliku. Na njima se često puta nađe vrlo lijepih ukrasa, pa neki predstavljaju prava remek djela klesarske umjetnosti. Ima ih u svima krajevima Bosne, a naročito su lijepi na Bulozima i u Bogovićima (kraj Sarajeva) te pod Treskavicom i Bjelašnicom itd. Često puta se muslimansko groblje ovoga doba jednostavno nastavlja na koju patarensku nekropolu, pa se i u tome ogleda postepeno islamiziranje naših krajeva.

Neobično su stari i u isti mah lijepi i tzv. stambolski ili ušćupski nišani. Građeni su u obliku tanke kvadratične prizme sa malim sarukom na vrhu. Potječu iz desetog stoljeća po Hidžri. Oni su obično s natpisom, a ima ih u Sarajevu, Tuzli, Žepču i drugim mjestima. Nalaze se na grobovima bogatijih ljudi, koji su nišane mogli iz daleka dobavljati.

U Sarajevu ima dosta nišana pravljenih od zelenog kamena za koje narod pripovijeda da označuju kabure muhadžira što su došli iz Unđurovine (Ugarske) kad se ova oslobodila turske vlasti. Pošto se na njima rijetko nađe natpis, teško je točno odrediti otkada potječu. Češće puta isklesana je tu samo godina, pa po tome sudeći, bili su u upotrebi kroz čitavo 18. i početkom 19. stoljeća.

Svakako je najinteresantnije razlikovanje muških nišana po saruku što se nalazi na vrhu prednjeg nišana. Po formi saruka možemo odrediti profesiju dotičnog rahmetlije.

Na nišanu ljudi koji su pripadali ulemanskome staležu nalazi se posve obal turban, u sredini malo tanji nego s krajeva, što bi imalo da pretstavlja ahmediju „na pero". U nekih hodža nije saruk sasvim obal, nego ima posve plitki reljef od poprečnih zavoja.

Ako je saruk velik, sa velikim zavojima, znači da je čovjek bio trgovac, hadžija i slično. U zanatlija su nišani, saruk i zavoji znatno manji i skromniji.

Posjednici su imali nišane sa sarukom koji ima izgled da je sastavljen od dubokih, skoro uspravnih, režnjeva. Osobito se ta forma nalazi u ljudi koji su pripadali jenjičarskom odžaku.

Šejhovski i derviški nišani se poznaju po kapi poput ćulaha na prednjem nišanu. Osim toga, na derviškim nišanima je čest i saruk sa horizontalnim zavojima.

Fes na prednjem nišanu označava grobove vojnih časnika. Ti su fesovi neobično veliki i imaju otraga lik široke kite. Fes dolazi na nišanima od početka 19. stoljeća. Na ovim nišanima ima obično i znak nekog oružja, osobito sablja ili mač.

Znamenitije paše i skoro svi kapetani imaju nišane naročitog oblika. Kod njih se bašluk završava zaglavkom u obliku zarubljene piramide, koja svojom širinom nadmašava debljinu nišana i izgleda kao kakav podravnjeni krov. Sve ove razlike nijesu uvijek uzimane u obzir kod pravljenja nišana, pa ima i izuzetaka, ali ipak se većinom držalo ovih pravila.

Detaljnijim ispitivanjem dolazi se do zaključka da su razne epohe prošlosti imale svoje posebne forme nišana (šehitski, ušćupski, jenjičarski), jedino naše doba nema svoga utvrđenog stila. Sada se imitiraju sve moguće forme i stilovi od najstarijih vremena do danas, a usto se ponegdje javi koji novi oblik.

Natpis (tarih). Najstariji natpisi na muslimanskim nišanima u Bosni nalaze se na spomenicima prvih naših konvertita. Oni su, što je interesantno, pisani bosančicom. Po svoj prilici, rođaci ovih prvih muslimana, ostavši u svojoj staroj patarenskoj vjeri, kopali su ih u svoja porodična groblja i podizali im spomenike

po obliku slične pravim muslimanskim nišanima, a natpis im pisali kao i na svojim stećcima. Takvih nišana s natpisima ima vrlo malo Da ih nisu pravili muslimani svjedoči nam i završetak natpisa braće Radilovića (Hasana i Ahmeta) iz Čadovine gdje stoji: „Da je blagosloven tko će projti i proklet koji prevaliti". Šteta je što se ne zna točno vrijeme postanka tih nišana, ali, bez svake sumnje, oni su stari koliko i islam u Bosni.

Otada pa sve do desetog stoljeća po Hidžri nema nišana s natpisom. Poznata su u Sarajevu 2-3 nišana s navodnim natpisom iz 9. stoljeća, ali se ne može povjerovati u njihovu autentičnost, jer po svemu izgleda da su napisani mnogo kasnije. U desetom stoljeću se pojavljuju natpisi na nišanima, ito samo na „ušćupskim", pa ih je u Sarajevu poznato samo desetak, a u drugim mjestima ih je još manje. Tarihi iz toga doba su vrlo kratki. Jedan, koji se nalazi kod Bijele džamije u Sarajevu glasi :

Promijeni (ovaj svijet), od Boga pomilovani Hasan sin Huseinov. Neka Bog oprosti grijehe njemu i njegovim roditeljima... (nečitljivo). Krajem Šabana devet stotina pedeset pete godine.

Takvi su i drugi tarihi toga vremena. Pisani su sa sve četiri strane nišana odozgor dolje, tako da svaka riječ zauzima po jedan odvojeni pravokutnik. Kasnije se tarihi sve češće susreću, pa ih od 1100. g. ima dosta. Oni se po svome sastavu dosta razlikuju od onih ranijih. Najobičniji je oblik :

Od Boga pomilovani i kome su grijesi oprošteni Ali ef. sin Mustafin. Neka mu je duši Fatiha, 5. džumadel ahire 1274.

Često tarih počinje riječima: (ah, smrti!)ili (tj. On (Bog) je vječit) Iza toga se nastavljaju gore citirane riječi. Treba naročito spomenuti tarihe napisane u stihovima, kojih ima na turskom i arapskom jeziku. To su većinom natpisi znamenitijih ljudi. Svako je vrijeme imalo bar po jednog pjesnika koji su se bavili skladanjem tariha. Tako su poznati sarajevski pjesnici raznih kronograma (za nišane i razne javne građevine): Mehmed Džudi ef. Čohadžić (XII st. po H.) Muhamed Mejli ef. (1713-1708), Muhamed Enveri ef. Kadić (1855-1931), Šejh Sejfudin ef. Kemura (1864-1917). Neki su od njih, kao npr. Mejlija, spjevali su čitavu masu natpisa, da bi svi zajedno predstavljali lijepu zbirku prigodnih pjesama.

Datum smrti se bilježi na kraju natpisa. Prvo se bilježi godina, a ispod toga dan i mjesec. Imena mjeseci se označavaju kraticama, rjeđe punim imenom. Kratice su za arapske mjesečeve: Muharem – safer – rebiul evel – rebiul ahir – džumadel ula – džumadel ahire – redžeb – šaban – ramadan – Ševal – zulkade

– zulhidže – Š. U starijim natpisima bilježio se čitav datum riječima, osobito ako je natpis u arapskom jeziku. Gdje je tarih u stihovima, pjesnik je i datum izricao kronostihom u ebdžed hesabu (brojčana vrijednost slova).

Treba spomenuti da se tarihi pišu obično sulusom i neshom, zatim divanijom (dvorsko pismo) i talikom (perzijska odlika arapskog pisma). U novije doba pišu se i našom arebicom, pa ih ima i u stihovima na hrvatskom jeziku. Već smo spomenuli nišane prvih muslimana s natpisom u bosančici. Posljednji poznati mi takav natpis je u Memnuna h. Hrasnice iz 1930. god. Tu je bosančica došla samo kao tradicionalno begovsko pismo i zauzima samo sporedno mjesto, jer je arapski natpis glavni. Danas se sve više piše uz arapski ili turski natpis ime merhumovo latinicom.

Tarih se okreće obično prema kibli ili prema ulici. Pjesnički sastavljeni tarihi zauzimaju često po dvije, tri, pa i četiri strane nišana. U tom slučaju počinje se tarih od kible i čita dalje prema zapadu. Ima slučajeva da se tarih nađe napisan, osim na nišanu, i na santraču ili na sanduku. Ako je nad mezarom turbe, natpis se stavi na vanjsku stranu zida, obično iznad vrata.

Dekoracija nišana. lako na starim nišanima redovno nema natpisa, ipak oni nisu i bez svakog ukrasa, jer se na njima nalaze razni heraldički i drugi znakovi. Najobičniji i ujedno najčešći od tih ukrasa su stari islamski znakovi mjesec i zvijezda te jabuka, a nalaze se ponajviše na nišanima iz doba fetha. Kraci su mjeseca okrenuti gore. Samo u Čekrekčinici u Sarajevu ima nekoliko nišana gdje vrhovi mjeseca gledaju zemlji. Na ovim nišanima je često isklesano razno oruđe i oružje kao mač, bodež, luk sa strijelom, topuz, sablja, čomaga (kijača), sjekira, bajrak i dr. Narod drži da je čovjek poginuo od onoga oružja koje mu je na nišanu. Medutim, neće biti tako. I na nišanima nekih istaknutijih derviša nađe se po koji znak oružja, koje su oni upotrebljavali pri svojim obredima i ceremonijama. Držim da bi to mogli biti znakovi čina koji je dotični čovjek zauzimao u vojsci, iako svima vojnim licima nisu stavljani ti znakovi na nišane.

Isto tako se tvrdi da kvrge na nišanima označuju broj rana što ih je junak zadobio u boju i podlegao im. Osobito se ova tradicija veže za najstarije nišane. Također, na nekim nišanima ima po nekoliko rupa, koje su po tradiciji znak rana. Tako kod Kamengrada ima jedno veliko šehidsko groblje, gdie na skoro svakom nišanu ima po nekoliko rupa. Često se pripovijeda i da kvrge na nišanima označuju da je dotična osoba umrla od mubarećije (kuge). U tome bi moglo biti i nešto istine.

Iako rijetko, i na muslimanskim se nišanima viđaju kadikad, slično kao i na stećcima, isklesani lovački prizori, među ostalim i lov sa sokolom. U groblju kraj Alipašine džamije u Sarajevu imaju dva zanimljiva i po obliku neobična nadgrobna spomenika. Po narodnom pričanju, to je grob nekog tatarskog hana, koji je pao kad su Turci osvajali Sarajevo. Na bašluku isklesana je na jednoi strani čomaga (kijača) i luk i strijela, a na prednjoj strani ruka raširenih prsta. Na kamenu niže nogu vidi se na onoj strani prema gornjoj ruci par ptica okrenutih jedna prema drugoj, a na obratnoj strani istog kamena jedna četveronožna životinja, vjerojatno pas. Sudeći po repovima, one dvije ptice predstavljaju par sokolova. Po svemu se čini da ovaj motiv: ruka, sokolovi, pas, luk i strijela, nije ništa drugo doli simbol lovca sa sokolovima, kakav je bio možda dotični Tatarhan, koji već blizu pet stoljeća leži daleko od svoje domovine, u zemlji koju je moguće bio baš zavolio radi bogatstva lova, kakvim su od vajkada obitavali naši krajevi[3]

Na jednom četverouglastom nišanu više glave na jednom muslimanskom grobu kraj Glamoča vidi se s jedne strane isklesan okrugli štit i mač, a na prednjoj strani ruka i na njoj ptica, svakako soko, također simbol lovca sa sokolom.[4]

Mnogo je od tih jasnija i ljepša slika što se nalazi na jednom starom nišanu u selu Govedovićima. Tu nam je pretstavljen lik konjanika kako goni jelena. Iznad toga reljefa ima natpis, koji, međutim, do danas nije riješen. Stanovnici toga sela su muslimani, i oni čuvaiu taj nišan i svake godine ga kreče.

Zanimljiv je također i neobično lijep i našan u selu Bakićima kod Olova. On je sa tri strane ukrašen reljefima. Tu ima spirala, zvijezda, stiliziranih cvjetova, grozdova i po jedan lik divljeg vepra i nešto slično štitu. Nije poznato da je ovo bio čiji plemenski grb. Zato nije isključeno da je čovjek stradao u borbi sa tom krvoločnom šumskom zvijeri. Ovo nam mišljenje potvrđuju i g. Hamdija Kreševljaković i g. Sulejman Suljagić, kao i to što se nišan nalazi u šumi, a u blizini nema više ni jednog groba.

To su sve motivi što ih susrećemo na muškim nišanima, pa oni u isti mah imaju i neku nutarnju vezu sa životom dotičnog čovjeka. Na ženskim se spomenicima zapažaju neobično lijepi ukrasi, ali ne likovi stvari kao kod muškaraca, nego razni ornamenti. Najčešći su motivi: vijuga, zvijezda, mjesec, mreža, kružnica, muhri-Sulejman (heksagram), razni biljni dijelovi kao stilizirani cvjetovi,

[3] Vejsil Čurčić: „Lov sa sokolom u Bosni"; kalendar *Napredak* za 1937., str. 91 i dalje. Po naročitoj dozvoli piščevoj, uzeta je i slika na str. 196 iz njegova članka.

[4] Ibidem.

lišće i grančice. Naročito su ovi ukrasi brojni i lijepi na djevojačkim nišanima, kao što se i dženaze djevojaka neobično lijepo kite ruhom i cvijećem.

Gledajući ove radove na nišanima, napisao je Dr. P. Knoll: „Nagrobna je umjetnost bosanskih muslimana uopće umjetnička grana od neobične ljepote i važnosti, iako je ona gotovo nezapažena. Njezini dotjerani oblici, njezina savršena tehnika i skoro nedokučiva fantazija ukrasa odaje prastâru tradiciju te umjetnosti. Mi joj se ne možemo dosta načuditi. pogotovo kada znamo da je ona samo rad priprostih bosanskih klesara.“[5]

I zaista nišani svojom jednostavnom, ali ipak savršenom, obradom privlače pažnju prolaznika i promatrača i ugodno djeIuju na njihov osjećaj. To nam svjedoči o lijepom umjetničkom i estetskom ukusu majstora koji su ih radili, kao i ljudi za koje su rađeni.

Taščije i izrada nišana. U narodu se i dan danas pripovijeda da je sa vojskom sultana Fatiha išlo 12.000 taščija, koji su klesali nadgrobne spomenike palim junacima. Za sve one velike i krasne nišane kaže narod da stoje nad grobovima Fatihovih šehita. Ova tradicija nije posve prazna. Dolaskom Osmanlija došle su i taščije u naše zemlje, ali ih je bilo i prije, što nam potvrđuju stećci na patarenskim grobovima i druga njihova djela.

„Uz kršćane bio je uvijek velik broj muslimana taščija. I dokle su se muslimani bavili ovim obrtom, dotle su i građeni oni zaista krasni nišani što još i sada stoje na raznim sarajevskim grobljima. Sudeći po nišanima, ovaj su obrt napustili muslimani početkom prošlog stoljeća.“[6]

Sarajevske su taščije pale na tanke grane osobito pred austrijsku okupaciju Bosne. Zato su nišani često dobavljani čak iz Carigrada, što su činili naročito bogatiji činovnici turskog porijekla.

U Sarajevu živi muslimanska porodica Taščić, čiji su preci bili taščije. Kada su oni ostavili ovaj zanat ne da se točno ustanoviti. Moglo je to biti još u 18. stoljeću, jer je 1711. godine bio u Zvorniku kadija Mehmed ef. Taščić, rodom iz Sarajeva. Isto tako se 1731. god. spominje kao visočki naib Abdulah ef. Taščić, sin kadije Ahmed-efendije.[7] U posljednje vrijeme bili su Taščići posjednici (Salihaga, Avdaga, Neziraga i Muhamedaga). Sada je živ samo jedan njihov potomak.

Nišani su većinom građeni od vapnenca, koga ima u velikim količinama po svoj Bosni. Taj je kamen bio poznat kao vrlo dobar građevni materijal još u

[5] Dr. Petar Knoll: „O muslimanskoj umjetnosti u Bosni“, *Književnik*, 11. str. 443–456.
[6] Hamdija Kreševljaković: *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini I*, str. 151.
[7] Kronika M. E. Kadića: sv. XV. str. 184 i 86/2.

rimsko doba i za vrijeme bosanske samostalnosti. I danas je u upotrebi više nego ijedna druga vrsta kamena: prvo, jer je neobično podesan za obradu, i drugo, što ga je svagdje jeftino nabaviti, jer je svuda rasprostranjen.

Uz ove su poznati svuda i tzv. vodeni nišani, koji se prave od lapora. Osobito se prave od toga kamena u zapadnim krajevima Bosne, gdje ga zovu pjeskoviti lapor i uz Krivaju (miljevina, miljuša).

Ima nišana i od andezitnog tufa, zelene su boje, i narod u Sarajevu pripovijeda da stoje na grobovima unđurskih muhadžira. Sarajevu je najbliže ležište ovoga kamena kod Vlasenice. Isto tako ima ih od zelenog dijabaza i glaukonitskog lapora, te od sedre itd. I ovo se kamenje da obrađivati, jedino je na njima teško izvoditi sitnije radnje kao tarihe i druge ukrase, jer su vrlo sitnozrne strukture.

Spomenuli smo već nišane što ih narod zove ušćupskim ili stambolskim. Oni su pravljeni od mramora. Kako u našim krajevima nema pravog mramora, sigurno je, da su dobavljani sa istoka, što im i samo ime potvrđuje.[8]

U vezi s taščijama i izradom nišana treba još nešto spomenuti. Često puta se događalo da su taščije uzimali ljepše nišane iz starih grobalja, pretesavali ih i napisali potrebni tarih, pa prodavali kao nove. To je jedan od uzroka da često uzalud tražimo grob i kojeg znamenitijeg čovjeka, u koga je sigurno morao biti i tarih. Mnogo se nišana u Sarajevu zatrlo i prilikom podizanja zgrada u prvoj polovici 18. stoljeća. I danas seljaci raznose nišane sa starih grobalja za gradnju kuće. Tako na razne načine nestaje ovih vrlo važnih spomenika. Trebalo bi se pobrinuti da se negdje prenesu svi ljepši i važniji nišani, kako bi se sačuvali zle sudbine množine stećaka i nišana, kojih je dosada netragom nestalo.

Folklorne bilješke. Nadgrobni spomenici imaju u životu našeg naroda vidno mjesto Tako oni i u narodnom ljekarstvu igraju znatnu ulogu. Često vidimo na vrhu nišana izdubljene neke rupe, koje narod zove čankovima ili kamenicama. Za vrijeme kiše nahvata se u te rupe vode, koju bolesni svijet pije, a ako nema kišnice, sami lijevaju vodu i onda je piju kao lijek. Ovakve izdubine imaju na svakom nišanu četiriju braće Čelja kod Jakub pašine džamije (Maguda). Po narodnoj tradiciji njih je bilo sedmero braće, i živjeli su u desetom stoljeću po Hidžri, a bili su dervišane. Najstariji od njih, Sulajman-dede, bio je šejh u tekiji koju su oni podigli u svojoj mahali, koja se po njima i prozvala Čeljigovića.[9] Isto tako imaju te rupe na nišanima niihove sestre Đulbagdže, u Hitri Sulejman ef. na Pajama i šejh Mehmeda na Bjelavama. Sve su te osobe i inače poznate u

[8] Za podatke o građi nišana zahvaljujem dr. Ahmedu Poliću, kustosu Zem. muzeja.

[9] Šejh Sejfudin Kemura: „Sarajevske džamije“, str. 20 .

narodnom vjerovanju i tradiciji, jer se drži da su bili pobožni i bogobojazni, pa im se grobovi još i danas posjećuju.

Narod vjeruje da će svaki čovjek na rozi mahšeru (sudnjem danu) nositi svoje nišane, pa je zato bolje saditi „vodene" nišane nego „kamene", jer će se oni dotle istopiti.

Ako je čiji grob u zatvorenom prostoru te se ni odakle ne vidi, treba na koji bilo način označiti da tu ima mezar, neka prolaznici mogu učiti Fatihu. U staroj Zildžića kući, prema džamiji u Arap mahali u Sarajevu, bila su u baščenom zidu na ulici dva nišana, a u bašči dva mezara. Pripovijedao mi je otac da se taj zid uvijek rušio, dok nisu nišane usadili u zid da i prolaznici znaju za te grobove i uče mrtvima Fatihu. Niko ne pamti kada je to bilo, samo znaju da je bilo vrlo davno.

Kad se u nekoga što pokrade, pa ne može naći lopova, donese zemlje sa mezara kojega pobožnog čovjeka. Lopov se tada, kažu, mora sam javiti, jer on nema mira dok se zemlja ne vrati na svoje mjesto. U Sarajevu nose zemlju sa mezara Žutog hafiza, koji je živio u XVIII stoljeću. Osoba koja ie uzela zemlju usnije hafiza i on joj kaže ime kradljivca.

U narodu je poznat još jedan način ukrašavanja grobova osim nišana. Često puta usade kraj mezara drvo i posiju cvijeća. Danas je to mnogo rjeđe nego prije. Krajem prošlog stoljeća zabilježio je o tome, po kazivanju svojih učenika, Emilijan Lilek slijedeće:[10]

"U Sarajevu zakite grob momka ili djevojke kitom rutice. U Stocu i Nevesinju metnu na štap crvenu aspurliju (crvena okruga) i zadiju je više glave djevojačkog groba. Ta se aspurlija mijenja u Nevesinju svake godine. U Stocu i Posavini sade ružice i šljive i na grob. U Skoplju u selu Balikovcu posade mladoj djevojci šljivu više glave, pa je nakite maramama, aspurlijama i jabukama. U jednom selu blizu Zenice vidio je gimnazijalac Petronić na jednom djevojačkom grobu posađenu šljivu, a na njoj, gotovo na svakoj grani, puno platna svake boje. Na grob meću još ulćiju tj. mjeru kojom su mrtvom grob izmjerili.

I danas u Ljubinju sade na djevojačke grobove ružu. Usto nišan koji stoji nad glavom pri dnu probuše, te se tuda provuče stablo ruže, koja onda raste uz nišan.

Ovim običajima nalazimo traga i u narodnoj pjesmi. Čelebija Mujo ostavlja dragu, zbog čega ga ona proklinje i on umire, a tada :

[10] E. Lilek: „Vjerske starine iz Bosne i Heecegovine", Glasnik Zem. muzeja VI, str. 165-166.

Majka njega u groblje ne kopa,
već ga kopa u zelenu bašču.
Više glave ružu mu usadi,
niže nogu šadrvan vodicu.

Isto tako ako roditelji sinu ne dozvole da uzme ljubljenu djevojku, nego ga drugom ožene, on se obično sam usmrti. Njegova draga od velike žalosti za njim umire. Tada ih njegovi jarani makar mrtve sastavljaju:

Zajedno im kabur iskopaše,
kroz kabure pendžer ostaviše,
kroz pendžere ruke sastaviše.
Ajka pruža rumenu ružicu,
Meho njojzi vinovu lozicu,
pa se loza oko ruže vije,
kao Meho oko svoje Ajke.

Husein Šehić

Mojim Krajišnicima

Ko vas ukle, djeco divnih krajiških planina,
Vas, unuke Hasanaga, Muja i Halila?
Ko vam nataknu tako prgav jaram na vrat?
A kako vam je prošlost slavna i krvava bila!

Bijelim drumovima, što kraj njih trnovi cvjetaju,
Gonite mršave vočiće i krave šiljatih kukova,
A tim su vam drumovima očevi i djedovi
Jahali na atovima bijesnih skokova.

Za pasom vam se ne svijetle pale i handžari
Nego komad žute kukuruze;
Hrnjičin đogat sad balvane vuče,
A na vašim plećima ne prelijevaju se dolame
Nego iznošene Švabinih jegera bluze.

Preko vas su grmili ratovi, gladi i jadi,
I nizovi nerodnih godina ko aveti.
Kostiju vaših ima po Pijavi, Sebringu i Tirolu.
Slali su vas u boj za sve švapske care i cariće,
I gušili vas u Soči ko šugave mačiće.

Po vašim dolovima šume kukuruzi u zrijenju,
A šum im ko beskrajan bol odnose vjetri čairima.
Licima vašim mučan vakat brazda nevolje,
Dok slavu vašu čuvaju crne, porušene gradine.

O vi, silni čuvari nekadanje padišahove granice,
O vi za koje su napisani mnogi fermani i povelje,
Kako vam je mučan život a goleme nevolje!

Nad sudbinom vašom plaču luzi i dolovi,
U virovima noći jecaju stari čardaci,
I na sve pada teška, nijema tuga,
Ko sivi, kišni oblaci.

Selo u noći

Ko težak, golem malj
Na selo se moje spustila noć.
Blatni su putevi pusti i tihi
I niz njih sad niko neće proć.

Prnjave kolibice ovila je gusta, vlažna tama,
I tek po koje okno se svijetli ko bolesno oko;
Zalaje negdje kod tora pas, zahuče u duplju sova
I opet sve utone u tamu ko u more duboko.

O, kako je teško biti budan u mrtvom selu
I osjećati kucaje umornih, ojađenih srca!
Koliko je gladne dječice, ljudi i žena
U mome selu sakrila ova turobna noć!

Svaku sam drugu noć budan i sam,
Svaku drugu noć slušam te zloslutne sove
Vrisak djece i kašalj bolesnih staraca u selu mome
I dugo gledam u svitanja kako ko gljive
Iskrsavaju te bijedne pletare naše.

Dočekujem svitanje novog dana,
Novih bijeda, novih tuga, novih jada.
O, jadno moje selo,
Na te je tisuće jada i bijeda sjelo!

Šefik Bešlagić

Hajra Osmanova

I

"Ja sam akran. Ne možeš ti meni ni na ruke poľjevati!", rekao bi Osman na sva usta kirethani kada se zavadi sa tako isto zajedljivim begčetom ili kakvim uslobođenim mladićem.

Svak je znao da su oni bogati i zgodni. Imaju ada i begluka. Koliko je samo njihove zemlje u Barama. A na selu? Barakovac, pa Rudina, Selišće, Zabranice. Sve je to njihovo. Čini mi se više od trista kuća kmetova imao mu je babo. I na Osmanu se to vidi. Čim on petkom niz mahalu, očuje se šapat iza taraba i kapija: "Eno, ono je Halidbegov Osman..."

– Je l' onaj, Zejno, je l'? Onaj što no ima vezen fermen?

– Jes, jes, onaj crnomanjasti sa brčićima. Onaj crnih očiju. Eno, gledaj, što no zaturio fes – Emina popravi šamiju i otegnu kere.

– Vallahi, eto ga vamo! Hajd' da zamandalimo kapiju.

– Neće, jadna, neće se on ni prikučiti. Ima on Vasvu Hadžibegovu.

– Ma koju Vasvu? Je li sa Orašja?

– Jes, jes. Ne da ona njemu, bona, ne da.

I tako nastave žene i djevojke iza taraba ili mušabeka o Osmanu.

II

Babo je Osmana bio spremio u gimnaziju, ali babo umre i Osman dođe kući. Podjelila se braća i sestre. Osmanu dođe glavno tamo preko Ukrine. U gradu je imao samo polovinu kuće, nešto bakrenog suđa i pet-šest sarajevskih čekmedža. I Osman je uzrastao i oženio se. Doveo Vasvu Hadžibegovu. Vasva se upela i za

selo ni da čuje. Osman ubrzo ode u rat. Lumpovao je sa oficirima i noći, uz šampanjac i čardaš, provodio sa Mađaricama. Vasva se nosila po modi u gradu.

I Osman dođe kući, ali ko da grom puče između njih. Niko ništa i dalje nije radio, a oboje troše. Po heftu dana Osman ne dođe kući. Prebije leskov prut o Vasvu i nema ga opet po heftu. Ona se zaključava po sobama i ne da ženama da joj dolaze. Počela je da govori neke mahnite riječi. Veli kona Duda da bi joj trebalo zovnuti Mula-Husu da kupi dairu. "Bogme sam jutros vidjela gdi drži nož u ruci i pokazuje ga meni kroz pendžer!", veli kona Duda.

III

Nestade Čaira. I Zabranice neki dan prodade Muhi Bećinom. "Zemlja je neplodna, a potroši na kopanje i oranje više nego što poberem u jesen", govorio bi Osman kada ga ko upita: Šta to uradi, bolan? "I daleko je, pa nema ko da pazi. Ne isplati mi se, pa eto ti. Za te ću pare uzeti ovdje u polju", govorio je Osman.

Ali od toga ne bješe ništa.

Jednoga dana u Osmana Halidbegova osta samo pola kuće u gradu, Vasva i petgodišnja Hajra. Hajru je volio mnogo. Donosio joj je kolača od Arifa Arnauta i tepao joj. Upirao bi prstom na Vasvu koja je, u budžaku odžaklije, savila skute i poluglasno govori neke nerazumljive riječi.

– Gledaj, gledaj tvoje majke. Pogledaj kakva je ružna. Ti nisi onakva. Ona nije tvoja majka. Jeľ de, Hajro? Vidiš da je ona budalasta. Gledaj očiju kako su joj pokrvavile.

A Vasvu paraju ove riječi. Ne može više da izdura.

Nešto joj hladno prođe tijelom i dimije joj se zatresoše. Vijeđe joj se uzdigoše visoko i ukazaše se zakrvavljene ženske oči. Učini joj se da je dobila neku novu snagu i gotovo da prekipi.

Mušepci se potresoše. Vasva je ustala. Navalila je na Osmana i jednom rukom zgrabila Hajru. Povuče je u svoj budžak i osjeti kako joj nešto govori: "Udavi je, udavi, nek' je nema, nek' je nema nikako..." Mala Hajra se zacenula. Nije znala kome pripada. Htjede da zavuče glavu u majkine dimije, ali je odvuče ruka pijanog oca.

IV

Jedne noći opet Osman nije došao. Vasva je tada pripremala nekakav nož i vježbala se kako će se zaklati kada on dođe. Baš te noći Osman nije došao. A ujutro skrenu kadiji i odriješi Vasvu od nićaha.

Vasva je izbacila dušeke i jorgane. Zveknula su dva tri đuguma i sahana o kaldramisanu avliju. Zaboravila je spustiti veo i, eno je, odjuri ko furija niz Mali sokak. Hajra vrišti a ona je izdigla za ruku i mlaca je o neravnu kaldrmu.

Osmanu se učinilo ko da je stresʼo teret sa prsa. Požalio je samo Hajru.

V

Vrijeme je prolazilo kao nabujao potok. Prilike su postajale sve gore i gore. Bez imanja, bez posla... Osman se kucao u glavu i kajao. Sada je postao i pametniji. Prošao se pića. Trčkarao je dugo, moljakao i preklinjao i, eno ga, jedva dobio mjesto na željeznici.

Vasva je iz inata pošla Zejnilu, starijem seoskom trgovcu. Pošla je ona njemu najviše zato što je znala da će Osman morati da prolazi ispred prozora njegove čardaklije.

– Hoću, hoću, sjediću po vazdan i čekaću dok on prođe. Nakitiću se, bolan, objesiću pet gužvi bisera i opet čelibare, pa ću se smijat, smijat, hahaha. Hoću, drago mi je! Nekʼ pukne od muke, nekʼ crkne! – govorila je Vasva kad bili na sijelu kod Mujaginih.

Osman se zaustavljaše baš ispod njezinih pendžerova. Sjedio je podlakćen na kočnici vagona. Zakrenuo bi uvijek glavu. Mučilo ga je nešto. Mučilo ga je što ne može da se sakrije gdje god dok prođe čardakliju, da se zavuče makar u vagon, jalʼ što. Ne, ne, to bi ga još gore mučilo, ona bi se tada još gore rugala. Neće on da bude kukavica. On je sada i pametan. Odvrće Osman ručku i ne može da pogleda ispod željezničarske kape na Hajru kada voz počne da se izvlači iz stanice.

Vasva je Hajru izmolila na pendžer, uklepala joj nekakve ohrndane harmonike i iza zara povlači joj pom amno. Njemu se, mili Bože, nešto na duši nagomila i nikako da se oslobodi toga.

Teško mu je. U glavi mu se šire Hajrine harmonike, šire, šire i čini mu se sad će mu glava pući. A riječi ga Vasvine prže. Zaboravio on i da koči na okukama. Eno ga doziva onaj ispred njega, maše rukom uokolo i opominje ga da koči...

Vrijeme ide, Osman napreduje u službi, a Vasva svaki puta tako. Njemu dodijalo. Boljelo ga srce za Hajrom. Tražio od muftije da mu se Hajra dopremi, ali

Vasva ni da čuje. Zato ona još više sa pendžera dovikuje: "Crknućeš ti, budalašu stari!", viče ona jače nego ohrdane harmonike.

Hajra poodrasla. Vrijeme je da ide u školu. Ali muftija ko da je oduljio sa onim Osmanovim. Čuje se da je zimus od Zejnila i bibca dobio. Osman jednako po sudovima. Od nekakvog suda došla naredba da mu se Hajra uruči, jer mu po zakonu pripada. No, oni ni progovoriti o tome. Kako, Zejnil bi i glavu dao samo da je ne odvedu. Muftija opet nešto zavrzava. Kada nije mogao da dokaže da majka ima pravo na dete i da je otac rasipnik, izdao je nekakvu fetvu po kojoj tetka treba da dobije djevojčicu. On je, valjda, hotimično zaboravio da tetka nije neporočna. Osman pohitao. Onaj drugi sud izdade ponovo nalog.

Jutros su Osmana blatom ljepili sa Zejnilovih pendžera...

I došao onaj od suda sa torbom. Ispružio naređenje, ali da vidiš galame. Skočili svi ko cigani. Sjekire i noževi. Dreka. Osman se osmjehuje iza jednog ćoška i u sebi progovara: Čekaj, čekaj, dat ćete vi nju, dat... Prekosutra će patrola nju da otme i da je dovede meni u grad...

Hajra će tada da rasteže ohrndane harmonike, a on će s njom da se igra. Da joj donosi kolača od Arifa Arnauta i da joj tepa...

Salih Omanović

Pastirski život u planinama

Ogromni planinski pašnjaci kršne Hercegovine i ponosne Bosne, junačke Crne Gore i južne Srbije su zanimljivi krajevi po svojoj divljoj prirodi, po velikoj prostranosti i plastici, po različitosti i bogatstvu geoloških formacija i po svome životinjskom i biljnom carstvu. Na tim pašnjacima naši pastiri, kao vječni putnici, svakog ljeta sa svojom stokom preživljuju život na prost, nepokvaren, prirodan i interesantan način. Ti su krajevi puni divlje romantike i lijepih kontrasta izmedu bujnog zelenila i mirisnog šarenila sa jedne i golog sivog krša i kamenja sa druge strane, krajevi prostog i zdravog života pastira sa svojom slikovitom nošnjom i interesantnim običajima. Promatrati taj priprosti način života znači slijediti i ići putem vječne prirode, znači uživati u svježem planinskom vazduhu i tu oplemeniti dušu, srce i misao.

Pastirski život u planinama ostao je uglavnom onakav kakav je bio u najstarija vremena. Takav je način života bio u doba starih Grka i Rimljana, Kelta, Ilira i starih Slavena, koji su nekada nastavali Balkanski poluotok. O tome nam svjedoče mnoga groblja, stećci i ozidine koliba, staja, čatrnja i bunareva na tim planinama. Na vrhovima naših planina pokopani su naši stari preci, koji su izginuli od nepogoda vremena, oluje i snježne mećave ili su pomrli od kakve pošasti, kuge i kolere, ili su se iskrvili u međusobnoj borbi za prvenstvo na paši.

Radi važnosti našega stočarstva kao jedne od glavnih privrednih grana našeg naroda i radi upoznavanja produkcije mliječnih proizvoda, neće biti na odmet ako se upoznamo sa patrijarhalnim pastirskim životom na visokim pašnjacima, suvatima i katunima. Taj život je ostao bez uticaja civilizacije i nije se promijenio, nego je ostao onakav kakav je bio prije hiljadu godina. On je šarolik i idiličan, priprost, prirodan i konzervativan, te mnogo sliči nomadskom životu.

Kada se u rano proljeće počinje buditi priroda iz svoga zimskog sna i kada počinje nanovo da buja sav životinjski i biljni život, tada se počinju spremati pastiri

za izlazak na planine i već početkom mjeseca juna kreće se na taj daleki i naporni put. Obično se putuje 3 do 5 dana, a ima planinskih krajeva u Crnoj Gori i Južnoj Srbiji gdje pastiri putuju i po mjesec dana, napasajući usput stoku po seoskim ispasištima, utrinama, zabranama, zabelima i strništima. Govorićemo o životu pastira sa nebrojenim stadama ovaca i koza i mnogim čoporima goveda, koja se stoka u proljeće izgoni iz južnih, nižih i toplih krajeva naše Hercegovine, Crne Gore i južne Srbije u više hladnije i za ishranu stoke povoljnije krajeve naših planina. Tu će pastiri planinštari preradivati mlijeko u sir, kajmak i maslo, da bi prodajom tih mliječnih produkata nabavili hrane za sebe i stoku, kada se povrate svojim domovima. Na tim će planinama ostrići vunu sa ovaca da je opredu i da otkaju topla odijela.

Evo vam tih planina koje za vrijeme ljeta ožive pastirskim životom: Bjelašnica, Treskavica, Prenj, Visočica, Velež, Crvanj, Morinje, Čabulja, Muharnica, Čvrsnica, Zec planina, Vran planina, Vranica, Bitovija, Zelengora, Konjuh i Somine. Na crnogorskim brdima nalaze se ove planine sa prostranim pašnjacima: Sinjajevina, koja se pruža ispred Maglića i Volujka sve tamo do Lima i Drima sa Jablanovim vrhom, Pećancom, Gradištem i Starcem kao najvišim vrhovima ovog planinskog pašnjaka. Na tim crnogorskim brdima, a prema albanskoj granici, prostiru se bujni pašnjaci planinštara čuvenih plemena Mijaka sa planinama: Kočerinom, Korabom, Bistricom i Stogovom. Prema bugarskoj, albanskoj i grčkoj granici prostiru se suvati čuvene Šar planine, Peristera, Kožulja i Ljubotena.

Već početkom mjeseca juna kreće se na te planine, redaju se stada bijelih ovaca u raznim pravcima i na izvjesnim odstojanjima, ostavIjajući na vrućem ljetnom danu iza sebe oblake prašine i ispunjajući zamornu ljetnu tišinu zaglušnim blejanjem ovaca i janjadi i rikanjem goveda. Za stadom polako i plašnljivo idu veliki ovčarski psi, ti vjerni i stalni čuvari naših pastira i njihovih stada.

Na planinama u proljeće najprije zazelene niži dijelovi planine oko šuma, a zatim sve više i više. U maju i junu planine se posve zazelene i pune su bujnog zelenila sa mirisnim cvijećem i hranjivim travama. Tu su vam gorocvjeti, planinske ljubice, noćnici, kaćuni i matepke.

Trave su vrlo sočne i hranjive: djetelina, moravka, gumbelj, krtelj, ćerani, spanać, koprive, rezike, čemeri, vlasenike, lopuhovi i mnoge druge, od kojih se stada vrlo brzo oporave, dok ne nastanu suše i trava ne izgori ili je do temelja ne unište skakavci. Stada trpe u vrućem i sušnom ljetu od slabe prehrane i oskudice vode. Tada napadnu u nebrojnim jatima skakavci, koji za nekoliko dana obrste

svu travu i ogole pašnjake tako da ona izgledaju kao sprženi. Štaviše, u oskudici napadnu i stada ovaca i počnu jesti vunu na ovcama. Pastiri su tada u velikoj brizi te tjeraju stada prema šumi, koprivištima, čemerištima i trništima, tražeći usput kakav potok ili vrelo. Tako zamaraju svoja stada samo da bi ih spasili i održali u životu. Često takvi naporni putevi traju po više sati na ljetnoj žegi i u bezvodnim krajevima. Tek kasno u jesen padnu obilne i blagotvorne kiše, koje obično slabo koriste za stoku, jer je ona prinuždena da se, usljed nepovoljnog vremena i čestih stihija, povrati u svoja zimovišta. Planine tada pogotovo zazelene i biljke ponovno procvjetaju, te taj izgled traje do u duboku jesen. Inače, na ovim planinama, radi svoje velike nadmorske visine i promjenljivih atmosferskih i klimatskih prilika, nastaju još vrlo rano hladni dani sa maglom, kišom, susnježicom, olujom, mećavom i snijegom, te nije rijedak slučaj da mećave, pojačane gustom maglom, zametu sve puteve i staze i po čitava stada ovaca, koje tu nađu sa svojim čobanima sigurnu smrt. To nam svjedoče veće grupe grobalja na planinskim visoravnima. I same neiskusne i prigodne prolaznike preko tih planina snađe često ista sudbina, što nam svjedoče nazivi *svatovsko* ili *djevojačko groblje* na tim planinama.

Svaka je planina omeđena sa starcima – kamenjem od suhozida – koji su podignuti po vrhovima planina da se vide iz velike daljine. Planine su razdijeljene na *države* i *manhale*, gdje su na takozvanim *bačilima* grupisane kolibe i staje. Svaka država ili mahala ima svoga glavara, kojem se svako bezuslovno pokorava i koji se brine za svoju državu ili mahalu.

Na podnožju planina nižu se njive, livade, voćnjaci, vinogradi i hrastovi šumarci. Tu su poredana sela do visine od oko 900 metara. Od te visine pa do 1600 nastaje šumska planinska zona, a od 1600 metara pa na više zona planinskih pašnjaka. Pastiri pasu svoje stado i u šumskoj planinskoj zoni, gdje su drveće nekad uništili sami pastiri da bi dobili što više prostora za pašu.

Većina je našeg stanovništva sa juga države do 19. stoljeća živilo od stočarstva. Tako su nastala na crnogorskim brdima naselja čuvenog plemena pastirskog Mijaka i maloazijskog plemena Juruka, koji su sa Mijacima vodili ogorčene borbe za preimućstvo prava paše na planinama. Mnoga sela su za vrijeme otomanske vladavine po naročitim sultanovim fermanima dobivali prava paše na izvjesnim planinama, koje im pravo nije smio niko oduzeti. Sela su sa tim pašnjacima raspolagala kao sa svojom imovinom. Sela su bila obvezana davati državi izvjesne usluge, kao vojsku ili su čuvali drumove i prilaze preko granica države.

Pravo paše regulisano je po Ramazanskom zakonu iz god. 1858., koji je vrijedio za tadašnje područje Bosne i Hercegovine, i to je uobičajeno pravo ostalo sve do danas, sa manjim izmjenama u pogledu plaćanja kolibarine i pašarine.

Na bosanske i hercegovačke planine izgonila su sela iz južnih srezova svoju stoku na planinu, plaćajući kolibarinu, a ako vlasnik stoke nije imao svoje kolibe, onda je svoju stoku gonio kao sumjesnik i morao je plaćati odmjerenu pašarinu po komadu sitne ili krupne stoke.

Na crnogorske pašnjake Korab, Krčin, Bistricu i Stogovo izgoni stada pastirsko pleme Mijaka, koje je u ove krajeve došlo nakon kosovske bitke, prešavši Šar planinu. U 16. vijeku desilo se islamiziranje ovog plemena, a tada dolazi tursko nomadsko pleme Juruci iz Male Azije, koje je u 15. vijeku prešlo na Balkansko poluostrvo. Juruci su zauzimali pašnjake od Mijaka na silu, te se je između njih razvila ogorčena borba, u kojoj su na koncu pobijedili Mijaci i iskorijenili juručko pleme, o čemu svjedoče razni nazivi kao Juričko groblje na Korabu i Bistrici i mnogi mjesni nazivi na navedenim planinama.

Ni na bosanskim planinama nije bio miran život pastirski. Često je dolazilo do sporova i krvavih borbi između pojedinih planina i susjednih sela za preimućstvo prava paše.

U vrijeme ratova i buna planine su ostajale puste i neiskorišćavane, jer su se pastiri bojali navala neprijatelja, koji bi im često otjerao po čitava stada stoke a pastire poubijao. Zato se u stara vremena išlo na planine sa puškom u ruci i po posebnim vrijednim ljudima osiguravali su se oružjem prelazi preko prevoja i dolina.

U pogledu organizacije paše na crnogorskim pašnjacima, naročito na prostranom pašnjaku Sinjajevini, postoje takozvani *katuni*. Izgon stoke na ovu planinu vrši se iz doline rijeke Zete, a to je stoka plemena Bjelopavlovića. Iz doline Morače izgoni se stoka čuvenog plemena Moračana. Taj izgon traje 3 do 5 dana, dok pastiri dođu u svoja ispasišta katune, koji, kao i na bosanskim planinama, leže u vrtačama, uvalama i glacijalnim dolinama, da bi se tako stoka i ljudi lakše zaštitili od nepogoda vremena, kurjaka i neprijatelja. Ti su katuni obrazovani po bratstvima, plemenima, selima i vojnim jedinicama, te leže na podnožju najvećih vrhova, gdje zemljište nije podesno za poljoprivrednu svrhu. Na takvim katunima ima dovoljno stočne hrane, snježnika i vrela, od kojih uslova zavisi pastirski život.

Za napojišta stoke svuda se na planinama iskorišćavaju lokve, koje su nastale u vrtačama i nabijene su crljenicom zemljom da voda bolje drži. Ovu crljenicu

zemlju zbiju pastiri konjima, goneći ih unaokolo kao na gumnu. Često čobani u laporima iskopaju rupe, gdje se skuplja kišnica ili donose iz jama ili provalija snijega i tope ga na suncu da bi napojili stoku ili oprali rublje. Ima slučajeva gdje čobani skupljaju snijeg i pokrivaju slamom ili sijenom da se odmah ne otopi na vrućem ljetnom suncu. Žene i djeca svakog jutra donose na leđima u uprtima komade snijega i leda i slažu na te hrpe. Čobani se spuštaju pomoću račvastih drveta u provalije i pećine i odatle u burilima i kacama iznose vodu za piće iz podzemnih izvora.

Snabdijevanje vode za stoku i ljude na planinama, kao što se vidi, jedan je od najtežih problema.

Radi ogoljelosti planinskih pašnjaka, nema tu nijednog drveta gdje bi se stoka i ljudi za vrijeme nevremena mogli skloniti, a baš radi te ogoljelosti su rijetki i izvori na planinama.

Sve kolibe i staje svih planinštara pravljene su primitivno od kamena ili iz drvenog materijala. Kolibe i staje na kraškim i kamenitim pašnjacima pravljene su iz suhozida i pokrivene kamenim pločama ili raženom slamom, dok u crnogorskim katunima imamo kolibe od pruća, pokrivene daskama. Obično je u kolibama samo jedno odjeljenje za spavanje, loženje vatre i spravljanje mlijeka. Imućniji i napredniji pastiri prave posebne magaze kao mljekarnice i zidaju masivne kuće iz kamena.

Kolibe su poredane u grupe, a oko njih su torovi za ovce, janjad, goveda i telad. Čim se ovce pomuzu, čobanice puštaju janjad na podojenje. *Maja*, domaćica, stoji sa muzilicom na vratima tora, a čobanice pripuštaju jednu po jednu ovcu na mužu. Poslije muže ovce i janjad se smiješaju i tada nastaje zaglušno blejanje, koje traje dok svako janje ne nađe svoju majku. Mlijeko se razlijeva u *škipove* od jasenovine. Sa mlijeka se u jutro skida povlaka, od koje se pravi kajmak i maslo i meće u mješine ili kace. Mlijeko se siri siništima od janjeta ili svinjčeta. Sirišta se drže u drvenom sudu i polijevaju surutkom, da se bolje očuvaju. Sir dobiven od mlijeka sa kojeg je skinuta povlaka zove se tvrdi sir i on se drobi i slaže u kace ili mješine, dok se masni sir pravi obično u jesen kada je mlijeko gusto, koje se uvariva i sa kojeg se ne skida povlaka. Poznat je hercegovački masni sir iz mješina i masni travnički sir sa Vlašić planine.

U najnovije doba odstupa se od ove primitivne prerade mlijeka, te se posebnim mašinama pravi maslac buter i ovčiji masni sir.

Život je pastira na crnogorskim planinama skoncentrisan u takozvanim bačilima, a ondje postoje Mijačka bačila i Ženska bačila. Na Mijačkim bačilima

napasa stoku jedan pastir, a gospodar samo nedeljno obilazi ova bačila, dok su na Ženskim bačilima kolibe skoncentrisane u grupama, gdje mlijeko prerađuju žene. Na Mijačkim bačilima izrađuje se čuveni sir kačkavalj. U tu su svrhu nabavljene moderne mašine za mućenje masla i izbačene su tzv. butine. Nekadašnji *odor*, na kojem se čuvao tvrdi sir, zamijenjen je sa magazama za sušenje, soljenje, ispiranje i pakovanje masnog sira kačkavalja. Ne kuha se više mlijeko u furunama sa užarenim kamenjem, već u ogromnim bakrenim kazanima. Kačkavlije za pravljenje sira dolaze čak iz Grčke i Pirota. Ovčari su obično Arnauti i Kodžadžklije, jer seljaci ne žele više da stočare, nego idu da traže bolje zarade.

Kačkavalj se izrađuje kao tvrdi sir, samo mjesto sirišta upotrebIjuje se fabrički preparat. Kačkavalj se pakuje u džakove i nosi na tržište u Skoplje i Solun, da se onda prenese na brodovima u Egipat, Ameriku i druge države. Godišnje se izveze nekoliko vagona sira kačkavalja osim one količine koja se kod nas potroši. Sav posao oko prerade mlijeka vrše najamnici, pa radi toga postoje nazivi *fićur*, od vlaške riječi *fičor*, što znači dijete čoban, *ćehaja* i *paraćehaja* je od turske riječi, a znači stočar.

Pohod pastira na planinu je svečan i vrlo interesantan. Odrasliji i iskusniji čobani i čobanice tjeraju stoku, jači ljudi tovare na konje i magarce: kotlove, burila, mješine, kace, muzlice, posteljinu i malu djecu. Za njima jašu iznemogli starci i starice. Polako se kreće ta karavana na vrućem ljetnom danu, dok ne stigne do prvog prenoćišta, *padališta*, gdje će se stoka i ljudi odmoriti i nahraniti, da opet ranim jutrom, dok još ima hlada i dok nije upeklo ljetno sunce, odmaknu prema planini, tom blaženom kraju za ovu izmorenu stoku i pastire. Pohod je veseo. Već iz daljine čuje se pjesma veselih i zdravih čobana i čobanica, pa kako se tek ti pastiri osjećaju na planini sa bujnim i mirisnim zelenilom, na svježem i malo hladnom vazduhu. Neka pusti kraj oživi za tren oka, a sunce sa blagim zrakama blagosilje ovaj jedinstveni, ali pun čara, život. Vesele i zdrave čobanice idu za stadom, predući vunu i pleteći čarape. Veliki ovčarski psi prate ih na svakom koraku i ne daju da im se iko približi. Pod azurnim visinama već kruže orlovi-lješinari i čekaju kad će pasti na koju lješinu da je požderu. Po noći krvoločni vukovi obilaze češće torove i uznemiruju stada ovaca u njihovom blaženom odmoru. Mnogo stoke ugine za vrijeme toga dugog i napornog puta. Bujnu travu ne mogu stada opasti ni za mjesec ni za dva, samo ako je redovno nakvasa blaga ljetna kiša. Stoka brzo odeblja i oporavi se od napornog puta i slabe zimske ishrane. Ljudi se osjećaju na ovome svježem vazduhu veseliji

i zdraviji, te se rado laćaju svakog posla koji ih čeka na tim planinama. Prave se torovi, koji su u jesen bili složeni kraj koliba, popravljaju se kolibe, lokve i vrela. Uzore se po koji komad zemljišta i posije ponešto povrća i žita. Već ranim jutrom muzu se ovce i krave, luče se telad i janjad i sva se stoka već vrlo rano tjera na pašu. Vrijedna *maja* ostaje kod kolibe da sprema ručak i spravlja mlijeko. Već se po brežuljcima, obasjanim pozlaćenim zrakama ljetnog sunca, vide stada bijelih ovaca i čuje se vesela pjesma čobanica.

Ima dosta zabave među pastirima. O Petrovu danu, Ilindanu (Aliđunu) i Gospojini izlaze pastiri na molitve i sastanke, te se uz pjesmu čuju zvuci kavela, ćurlike i svirale. Zvukovi su kavela otegnuti i sliče na epsku popijevku, te tužnim zvukom natjeravaju suze na oči. Momci i djevojke igraju kolo uz svirku šupetljike, po noći se prepjevaju razne junačke pjesme uz tužne zvuke gusala. Opjevavaju se junačka djela Marka Kraljevića, Muse Kesedžije, Miloša Latinina, Đorđa Kastriotića i drugih narodnih junaka. Ili se uz kavele i gusle opjevavaju pljačke i otmice stada i djevojaka. Djevojke prepjevavaju pjesme svojih drugara pastira. Poznate su lirske pastirske pjesme: „Stale ovčare“, „Paćaj, paćaj, Šar planino“, „Zacvilila mi ovca roguša“.

Taj bezbrižni i veseli život prođe vrlo brzo, jer se već u septembru počinju skupljati tmurni oblaci kao predznaci oluje, kiše i strašnog nevremena, koje prisili ove vesele pastire da brzo napuste ove krajeve i ponesu svoju skromnu imovinu svojim domovima i da se spuste u južne krajeve pune prašine, omorine i vrućine.

Rešad Kadić

Behar su mirisali...

Strah, strah me je bilo te mrke bosanske kuće u našoj ulici. I mene i svu mahalsku djecu. Ogromna, sa starim drvenim mušepcima, obavijena crnom debelom lozom koja se, kao crna koštunjava mrka šaka s mnogo žilavih prstiju, ovila oko nje, sablasno dizala u velikoj, visokim ćerpićli zidom ograđenoj, avliji. Čudne su priče kružile o toj tajanstvenoj i pustoj mahalskoj kući. Naše su majke o tome govorile po kućnim halvatima s nekom čudnom ozbiljnošću i povjerljivosti u glasu, a mi djeca, sa strahom i jezom, za svijetlih, džamijskim kandiljima okupanih ramazanskih noći.

Šaputali smo o Dobrom, koji, obučen u zelenu čohu, stanuje u kući i luta s upaljenim fenjerom kroz nju, da pred jutro iziđe u crvenim mekim firalama i nestane u groblju mahalske džamije, sa starim u kadifastu mahovinu obraslim nišanima. Znam, kada nam je jedne ramazanske noci mahalski mujezin dozvolio da se popnemo na staru džamijsku munaru, da smo, dok su nam srca od neke čudne jeze i razdraganosti drhtala, opazili kako kroz kuću luta svijetlo, kroz sobe, i s beskrajnim strahom u duši spuštali smo se za Mehmed-efendijom niz kamenite stepenice, da, sutradan, pronesemo jezivu priču kako smo vidili Dobrog gdje s fenjerom šeće kroz kuću, i kako je poslije izišao, izgubio se u džamjskom haremu, i legao u, uz džamiju složene, tabute.

Čudna je bila sudbina te kuće, sudbina njenih stanovnika. Kao kad oštar jesenski vjetar nesmiljeno puhne kroz gole krošnje crnih stabala i omlati posljednje žute listove, u sivoj jesenskoj noći, smrt je isto tako pokosila njene stanovnike. Porodica Osmanage Alibegovića zatrla je za tihi čas, za nepune dvije godine; naše su majke, kad god bi to spomenule, uvijek dodavale: „Gluho i daleko bilo!“

Prva je umrla Fatima, djevojka i najstarija Osmanagina kćerka, onda, ni pun mjesec za njom, i druga kćerka Emina, pa onda sin Mustafa, i najposlije

stari Osmanaga. Njegova smrt, na nas, mahalsku djecu, djelovala je najčudnije. Nikada nismo mogli ni zamisliti da može umrijeti stari, ugledni Osmanaga, onaj ponosni visoki starac što nam je s večera, kada se vraćao iz čaršije, dijelio šarene duge šećerlame, blago nas milujući po čupavoj djetinjoj kosi. Sve četiri dženaze prošle su kroz našu mahalu praćene dugom, šutljivom pratnjom čitave čaršije, i našim ustrašenim i začuđenim pogledima, koji svega toga nismo mogli da shvatimo. Jedino su nam se u uši i duše urezale riječi majki da su Osmanaga i njegovi pomrli od „suhe", jezive i čudne bolesti, koja je harala u njihovoj kući. Stare rahmetli Osmanaginice nismo zapamtili, jer je umrla mnogo, mnogo ranije.

Niko, niko od Osmanaginih nije više ostao, osim jednog, za nas, mahalsku djecu, čudnog i u crno „tijesno švapsko odijelo" obučenog čovjeka. Za njega smo čuli da je bio negdje „u svijetu", da je učio, da je najstariji sin rahmetli Osmanage i da se, kada su svi pomrli, vratio u očevinu. Ali, u kući, našoj mahalskoj kući, nije stanovao. Ubirao je kirije od mnogih, iza oca ostalih, kuća i dućana i živio, ali stare kuće nije izdavao. Nekada, rijetko, vrlo rijetko, viđali smo ga kako prode mahalom, s čudnim, blago tužnim, pogledom uperenim u zemlju, pa zastane pred vratima, otključa ih i nestane u avliji. I čekali smo ga tada po sat, dva, dok iziđe, sa istim, još tužnijim pogledom, i napusti mahalu. Majke su nam kazivale da je to Ismet, najstariji sin rahmetli Osmanage, koji je učio u švapskim zemljama i vratio se kad mu je sve pomrlo. I za nas je on bio čudan i tajanstven čovjek, s crnim tijesnim odijelom i tužnim pogledom, koga smo se i nehotično pribojavali. A nikada nismo znali, niti nam je bilo jasno, šta traži u staroj mahalskoj kući. A on je dolazio i odlazio, rijetko, tiho i nečujno, bez riječi...

Bila je blaga proljetna noć, noć uoči Kurban-bajrama. Bijeli behar šljiva tiho je mirisao u baščama iza naših kuća. Ovnovi u aharima blejali su s vremena na vrijeme, i ne kušajući položene mekinje i vodu u ćasama. Kao da su predosjećali sutrašnji dan, kada će toplom krvlju natopiti bijela runa, dok rikne prvi top sa Žute tabije; da će sutra ugledati, po pričanju majki, zlatan nož, oštar kao guja, koji će preći preko njihovih vratova. I mirovali su u tamnim aharima, s časa na čas blejući i dozivajući se...

Čovjek u crnom tijesnom odijelu polako se uspeo uz mahalu. Bilo je već kasno. Mi, mahalska djeca, spavali smo već davno, omamljeni čudnim mirisom novih, više glave složenih odijela sa crvenim nakalufljenim fesovima, sanjajući o slatkim, spremljenim gurabijama, i nježnoj ljepoti bajramskog jutra, koje se sa zorom nečujno rađalo...

Zastao je pred kućnim vratim, polako ih otključao, zapadnuvši odmah u do koljena visoko izraslu travu između, nekada kao sir bijele i čiste, kaldrme. Šta li je tražio te tihe bajramske noći u to gluho doba? Polako je prošao avlijom, skinuo više kućnih vrata dugi obješeni fenjer, upalio ga, i počeo da luta kroz puste kućne odaje. Pogled mu je milovao čohom prekrivene sećije koje su trunule, šarene prostrte ćilime koji su se raspadali, stare ispucale sehare, drvene dolafe i dušekluke u kojima su se miši za čas pričutali, po rafama nanizane, nekad svijetle, a sad pocrnjele sahane, na svačem dugo, dugo zadržavajući pogled...

Šta li se zbivalo u duši tog osamljenog čovjeka? Šta li je tražio? Nije li došao da obnovi djetinjski san, da se u mislima prenese dvadeset i više godina unazad, i da proživi blagu bajramsku noć? Eno, vidi sam sebe kako, još s akšama okupan, slaže nove šalvare više dušekskog uzglavlja, vidi sebe kako prigleda i ljubi kurbane s djetinjim bolom u duši što će se sutra rastati; gricka slatke gurabije; udiše miris čistoće kao rušpa žutih izribanih podova, novih prostrtih ponjava, isprašenih šarenih ćilima, kalajsanog suđa i đuguma; govori s bratom i sestrama kako će podijeliti bubrege zaklanih kurbana; drhti pri pomisli na babin svijetli nož, koji nečujno klizi preko kurbanskog vrata nadnesenog nad iskopanu jamu pod starom baščenskom šljivom; s čudnom djetinjom razdraganošću polazi na Bajram namaz; prvi bajramski top; ljubi majčinu i očevu ruku; uči hatmu na dedinom i naninom kaburu, vidi babine ahbabe kako dolaze u novim haljinama opasanim vatrenim stambulskim trambolozima; ljubi ih u ruku i trpa u šalvarski džep bijele srebrne petake; izlazi pred ponovljenu mahalsku djecu... Vidi, vidi, sve vidi. Brzo, bez veze, nervozno. Oči mu se šire, misao trepti, poprima oblik, stišava se, vizija isčezava, mrak halvata, obasjan blijedim svijetlom fenjera, guši ga, pa izlazi u baštu. A zora, mliječna bajramska zora, polako puca, trepte svjetla u mahalskim kućama, ovnovi često i tužno bleje, djeca se bude, srca drhte i čekaju...

Prvi komšija je u čudu zavrtio glavom kada je s čardaka ugledao čovjeka kako u svijetlom bajramskom jutru stoji s upaljenim fenjerom, i tiho je prostenjao: „Da nije, gluho bilo, privrno...“

A behari su mirisali...

Husein Muradbegović

Noć u Hašanima

O majko!
Nebesa su visoko,
Beskrajno visoko
Da mi vapaj čuju...
I dok noćas u gluhoj osami sobice svoje
Slušam žaloban vrisak vlastite duše,
Zvijezde se sa neba ruše
I padaju padaju
U neizvjesne dubine...

Tišina je u mom selu.
Sve šuti strašnom šutnjom mrtvila.
Ni vjetrić da pirne,
Ni list da se pokrene,
Ni ptica u gnijezdu da se prene
Sve je noć i tišina zavila
U tihe, mračne koprene.

Ma šta je to noćas?
Kao da je cio svemir stao na mrtvoj tačci,
Kao da su sva srca davnim bolom ubijena,
Moje selo je mrtva arena
Poslije boja života i smrti!
Svi krovovi crni, nekud utonuli,
Svi prozori crnim zavjesama zastrti.

Putom prolaze sjenke ispijene
Muškarci, djeca i žene
U nijemoj povorci
S fenjerima u ruci...
Tiho, svi ćute
Moji dragi seljaci prolaze tako
Selom i životom
Nečujno ko minute.

Bešir Babić

Jedan mi ahbab dolazi u razred

Kadifene usne sumraka ljube mi oči
i vidim kako pramaljeće noći
u koštac se hvata sa jeseni dana.
Vaj, srce mi peče bezbroj ljutih rana.
Za grlicom što hrli u uzdužne šire
duša mi čezne – Bešire! Bešire!
Ah, ahbabu, ti si, merhaba! Kako si? Sjedi!
Cimpra cimp čuje se svirka mjedi
kavanske kapele.
Lipe se u zagrljaj splele,
znaš one pod kojim su vile
pletenicu plele
djedovu vrancu.
A tamo po stranama i klancu
jagorčina se žuti.
Psi zavijaju k'o da su u lancu –
I ovdje, ahbabu, ima jagorčine,
ali i gorčine.
Nešto mi dušu kljuje kao koru žuna.
Svijet je zloban:
stariji traži da mu pete ližeš;
dan ti je koban,
ako mu slavopojke ne nižeš;
on ne smije biti glup,
samo mudrost iz njeg sija.
Moraš se pričinjati tup, tup…

il' lukav k'o lija
da te taština njegova prijateljem smatra.
Život je pun boli,
grozna baština naša, moj ahbabu!
Vaj, srce me boli…
Više puta u gudalskom stavu
presjedim ovdje, u klupi, noć
i kad grimizne usne zore
sliju se s mojim
u cijelov dug,
kad dune jug
I kucne na prozore
pramaljeće dana
hrvući se s jeseni noći,
odlane mi rana.
Zalud!
Znam, bol će opet doći…

Muhamed Hadžijahić

Narodni pjevači na dvorovima bosanskohercegovačke aristokracije

Prema najstarijim zabilješkama stranih književnih radnika, Slaveni su bili ljubitelji pjesme. Bizantijski pisac iz VII stoljeća Teofilakt Simokate spominje trojicu Slavena, koji žive na području bizantijske države, s *kitarama* i *lirama* u ruci.

Prvu pouzdanu vijest o slavenskoj lirici zabilježio je Martin Galla, poljski ljetopisac iz XI stoljeća.[1]

Islamiziranjem Bosne bosansko-hercegovački muslimani ostaše i nadalje pjesnički narod. Kod najskromnijeg pučanina i najmoćnijeg velikaša opaža se ljubav prema narodnoj pjesmi. Bosansko-hercegovački kapetani, dizdari, begovi i age imali su u svojim konacima naročite pjevače. Njemački pisac Benedikt Kuripeschitz u svom putopisu od 1531. god. kaže da je čuo pjevati o begu Malkošiću (Malkoschitz) i njegovim čestitim djelima u Hrvatima i Bosni.[2] Po Šimčiku, Malkošić „će biti jedan od glasovite turske porodice Malkoča ili Malkočevića, koji se od druge polovice XV. stoljeća često spominju u historiji južnih Slovenaca i Ugarske."[3]

Godine 1554. spominje madžarski kroničar Sebastijan Tinodi[4] glasovitog guslara Dimitriju Karamana u svojoj latinskoj kronici u stihu. Tinodi kaže da

[1] V. Jagić: „Gradja za slovinsku narodnu poeziju", Rad Jugoslavenske akademije, XXXVI.

[2] Ibidem

[3] Antun Simčik: „Bugaršica – Kako se Nikola Radanović odvrgao od svoga gospodara", *Napredak*, hrv. nar. kalendar za god. 1934.

[4] Među zasluženim književnim radnicima protestanskog doba u madžarskoj književnosti (526-1603.) ističe se Sebastijan Tinodi kao pisac znatnog broja pjesama iz svjetske historije. Pjesme je pjevao kao očevidac, a često kao učesnik tursko-ugarskih bojeva. Išao je od dvora do dvora

je Karaman svojom umjetnošću toliko zadivio lipovskog bega da ga je obasuo darovima.

Putnik Pavle iz Rovinja bilježi da je čuo u Visokom 1640. godine narodne pjesme od pjevača, koje su ga učinile melanholičnim.[5] Jamačno pjesme bijahu bugarštice, koje su po sadržaju obično tužne.[6]

Pouzdano se zna da su držali pjevače begovi Gradaščevići iz Gradačca, Ljubovići s Hercegovine, Beširevići iz Ostrošca. Naročito je bio sklon pjevačima Smail-aga Čengić. Dr.

Bašagić u „Najstarijem fermanu begova Čengića" pripovijeda:

Čuo sam više puta od Selima Štroke, koji je služio Smailagu i cijeli život proveo u službi Čengića, jedan citat iz narodne pjesme o Grahovskom boju i zapamtio ga doslovice, pa mislim da neće biti na odmet ako ga ovdje zabilježim i predam uspomeni. Ovako bi, naime, uvijek zapjevao kad bi se otvorio eglen o Smail-agi:

Sv'jetla sablja age Čengijića
Sasiječe sedam Petrovića
Na Grahovu polju širokome
Na sramotu knjazu brđanskome.[7]

U epu slavnog Ivana Mažuranića *Smrt Smail age Čengića* stihovi 937. i dalje glase:

Vjera moja ti si pjevač dobar,
A ja željan gusal i pjevača:
De zapjevaj da me želja mine.
Usta Bauk, gusle skide,

---

s lirom u ruci i opjevao različite bojne zgode i nezgode svoga vremena. Umro je oko 1560. (T. Maretić: *Čitanka iz slavenske i madžarske književnosti*, str. 618).

[5] Starine Jugosl. akademiie, XXIII.

[6] Uzgred napominjemo da su se bugarštice po svoj prilici pjevale uz tamburu, jer se i danas u Bosni kratka tambura zove bugarija.

[Za] bugarštice se općenito drži da su izumrle već koncem XVIII stoljeća. Mi smo pokušali pobiti ovu tvrdnju u „Islamskom Svijetu" broj 70. Naknadno dodajemo da je vjerodostoini svjedok Utješenović tvrdio da je slušao šezdesetih godina prošlog stoljeća slijepca iz karlovačke okolice gdje pjeva razmjerom bugarštica. (Josip Milaković: *Bibliografija hrvatske i srpske narodne pjesme*, Sarajevo, 1919.).

[7] Pod *knjazom brđanskim* razumijeva se Petar Petrović Njegoš; Glasnik Z. m., 1897., str. 446.

A pa smjeran podvitieh nogu
Na prijašnje sjede mjesto;
Ter nasloniv pred sobome
Gudnu lučcem zveketniem
Amo tamo po konjskome repu;
Pak gdje klinac nekoliko puta
Krenut škrinu u gromovit
Uz udesne strune veće.
Glas ovako lukav pjevač zače:
„Mili Bože, čuda velikoga!
Kakav bješe Rizvan aga silni
I na sablji i na konju vitu,
I na puški i na nožu ljutu,
I na šaci i na dobru konju – itd.

O Ali paši Rizvanbegoviću zabilježio je Ata Nerćes (Hamdija Mulić) jednu karakterističnu anegdotu, koju doslovice prenosimo:

Pripovijedaju da je Ali paša Rizvanbegović jednoč uz duge zimske noći pozvao tada na glasu guslara i narodnog pjevača u Hercegovini Ishaka da mu sijelo zabavlja.

Ishak ugodio žice na guslama, ugodio grlo što je bolje mogao, pa otpočeo nekakvu od starina junačku pjesmu. Poslije poduga dva-tri sahata, pošto je uvijek jednu otegao, upita ga začuđen paša:

„E andansani, Ishače, gdje je, dina ti, ču toliku? Ja je prije nijesam nikad čuo."

„E pašo, *nijesam vala ni ja, no mi se noćas otvorilo pjevati*!"

„Ha, nalet ti šera bilo, zar si se meni došo ovdi izlagivati!"

Pa i opet ga je paša lijepo nadario.[8]

Husein beg Kulinović (umro 1858.) držao je često u svom domu po dva pjevača mjesecima pa i godinama. Slušao je i

ispravljao njihove pjesme, prepirao se s njima ili im pjevao svoje pjesme, i onda ih otpremao s bogatim darovima[9]

Priča se za Dedagu Čengića, Smail agina sina, da je uvijek poslije večere zahtijevao od svog guslara da mu pjeva junačke pjesme.

[8] „Behar" IV, 291. – školski Vijesnik 1909., 83-4.

[9] Dr. Branko Vodnik: Narodne pjesme srpsko-hrvatske. Zagreb 1924., 8.

Begler beg Ljubović, koji je živio u Omer-pašino vrijeme, ljubio je narodnu poeziju, te je oko sebe okupljao pjevače.[10]

U Bosni se junačke pjesme pjevaju uz dvožicu tamburu. Francuski putopisac Poullet putovao je godine 1658. kroz Bosnu i o tamburi piše (u prevodu):

„Imaju još neku vrst glazbala koju zovu tamburica (tabourat), a koja oblikom i veličinom podsjeća na drvenu cipelu naših seljaka. Držak je dugačak tri četvrtine aršina, a nešto širi od dva dobra prsta. Na njoj su zategnute samo tri mjedene žice, u koje udaraju percem, ali za to oni tvrde da im je moguće nadoknaditi njihov nedostatak s pomoću brojnih tipaka, kojima se služe za izvođenje akorda.

Ja mislim da nije baš potrebno uobraziti melodiju koja se dobiva ovim glazbalom, a Turci su njome toliko zanešeni *da nema među njima djetića iz dobre kuće koji ne bi znao uz nju igrati, koji je ne bi posjedovao i posvuda nosio uza se: na putu, u ratu, pješke, na konju, bilo privezanu uz korice njegova ćemera, bilo pritegnutu na plećima uporedo s njegovim čibukom*."[11]

[10] Jednu duhovitu anegdotu zabilježio je g. prof. Alija Nametak u „Novom Beharu", III, 389. ISP. Antun Šimčik: „Svi su bezi po Hercegovini", Napredak 1931., str. 39.

[11] Vj. Jelavić: „Doživljaji Francuza Poulleta na putu kroz Dubrovnik i Bosnu", Gl. Z. m. 1908., str. 29.

Faik Bahtić

Ženidbeni običaji kod muslimana na selu

Ženidbeni običaji su različiti: oni iako imaju i zajedničkih momenata, ipak kod svake od ove tri vjeroispovjesti u našim krajevima ima ponešto specifično.

Ovdje ćemo opisati ženidbene običaje kod muslimana na selu, a specijalno u selu Karauli, sreza travničkog, jer svaki kraj ima kod toga događaja i ponešto svoje naročito. Po mom mišljenju, ni u kojem drugo selu ne provodi se taj događaj kod muslimana s takvom pompom, veseljem i oduševljenjem kao u Karauli.

Ašikovanje. Momci ašikuju s djevojkama većinom po noći, a ponekad i po danu, i to prilikom raznih sastanak o bajramima i pirovima. Na tim sastankima razgovaraju momci s djevojkama na otvorenom polju, unesavši se gotovo u lice jedni drugome. Koji momak umije bolje, a naročito brutalnije govoriti, taj postiže veći uspjeh kod djevojke.

Po noći su prela, a naročito prilikom komušanja kukuruza. Tada djevojke posjedaju za veliku hrpu kukuruza i počnu s komušanjem, a momci sjednu na hrpu pred djevojke i razgovaraju. Kako uvijek na tim prelima bude više momaka nego djevojaka, to se izmijeni po nekoliko momaka da razgovara s jednom djevojkom, a ta izmjena vrši se na ovaj način: momak koji obično stoji iza momka koji s curom razgovara dotakne ga prstom u rame i rekne mu: *Ustani!* Onaj koji je razgovarao ustane, a dotični sjedne pred djevojku i nastavi razgovor o ljubavi i sevdahu. Tu padaju razne sevdalinske doskočice, a pokoja i u stihovima i vrlo masna, kako sa muške tako i sa ženske strane. Ako se desi da neki momak neće da ustane ispred djevojke s kojom razgovara, to onaj drugi, koji ga je pozvao da ustane, smatra za veliko poniženje, pa ga ponekad i šamarom podigne ispred djevojke. Onda obično nastane lom na prelu i preldžije se razaspu kud ko stigne.

Velika je sreća za djevojke u ovom selu i okolici što ih je mnogo manje nego momaka, te uživaju veliku čast kod muškaraca. S toga razloga ovdje rijetko koja djevojka doživi dvadesetu godinu a da se ne uda; pa makar bila i najružnija, i za nju se nađe poneki mušterija. Skoro se baš udala jedna od takvih nenormalnih ljepotica, posve mlada, i tom prilikom zavikala je snaša: "Mili Bogo, svašta li se u nas u Karauli troši!" Obično se ovdje cure udaju od 16-te do 18-te godine. Inače su djevojke većinom lijepe, zdrave i razvijene, a isto su im takvi i momci.

Svatovi. Kad se momak ašikujući zaljubi u djevojku, onda ugovara s njom da pođe za njeg. Taj ugovor obično obavlja sam momak, u noćnom ašikovanju s djevojkom kod njene kuće, i to u najvećoj tajnosti. Ako djevojka pristane, onda joj momak daje prsten ili amanet. Taj amanet daju obično u novcu, od 200 do 1000 dinara. Amanet je znak da se momak sa djevojkom vjerio. Desi se da djevojka primi amanet od dvojice momaka, te jednog od njih prevari, iako se on u nju potpuno pouzdao i s njom ašikovao dvije pa i tri godine dana. Ponekoja se djevojka prevari i primi prsten i od onog momka koga ne voli, pa se poslije pokaje i vrati mu prsten s izjavom da neće poći za njega jer voli drugoga. Kad djevojka primi prsten, onda ugovori s momkom u koju noć i u koje vrijeme treba da dođe sa svatovima po nju. Tada momak sakupi svatove, obično svoje jarane i prijatelje, oko 20 do 50 ljudi, i s njima ide po djevojku da je ukradu od njenih roditelja. Ovdje rijetko koji djevojku isprose i zaištu dozvolu od njenih roditelja, nego je većinom ukradu. Stoga kada pođu svatovi po djevojku, idu u navećoj tišini, a kad momak izvede djevojku iz roditeljske kuće, onda nastane pravo veselje. Puške odmah zapucaju kao u ratu, a svatovske pjesme zaore. Djevojku vodi mladoženja ili neko od njegove rodbine ili prijatelja, i idu pješke pred svatovima, a svatovi ih prate s pjesmom i pucanjem iz pušaka sve do mladoženjine kuće. Ako je djevojka iz poveće daljine, onda ide na konju ili u kolima.

Kad svatovi s mladom udavačom dođu u mladoženjinu kuću, onda tek nastane čašćenje i veselje. Pred mladoženjinom kućom izađe pred mladu obično mati mladoženjina i dočeka mladu, koja je poljubi u ruku, a onda joj ona dadne hljeb u jednu ruku, a u drugu Mushaf (Kur'an) i uvede je u kuću.

U kući mlada ostavi hljeb i Mushaf te izljubi sve prisutne starije žene u ruku, a onda stane u jedan sobni budžak, metnuvši ruke na prsa, i dvori, a žene je gledaju i pilje u nju, iako su je i prije svaki dan viđale. Zatim se odmah počne sa čašćenjem. Tu se pije rakija i vino, što se ono kaže, kao iz kabla i koliko ko može. Ko ne pije alkoholnih pića, tome daju slatko šerbe i crnu kafu. Uvijek pridolaze novi ljudi i žene i čestitaju mladoženji i njegovoj rodbini. Onda se daje večera

svatovima, i po nekoliko sofara izredaju s najrazličitijim jelima. Poslije večere nastavi se opet s pićem i veseljem. Pjesma i svirka neprekidno se čuju. Djevojke i momci pjevaju, ašikuju i igraju. Ta pjesma i veselje potraje kod nekih sve do zore. Samo ta prva noć poneke mladoženje košta nekoliko stotina, pa i po hiljadu dinara.

Vjenčanje. Kada mladoženja dovede mladu, onda poslije nekoliko dana zatraži od imama matičara *Ilmi haber*. Tada mladenci idu šeriatskom sudiji (kadiji) na vjenčanje, koji ih vjenča po šeriatskim propisima. Pri tome obredu ne provodi se nikakav šenluk ni čašćenje. Valjda zbog toga što mladoženja plaća razne takse oko vjenčanja, pa mu nije do šenluka.

Pir. Poslije vjenčanja odmah se počne pripravljati za pir, ali se to pripravljanje gdjekad otegne po mjesec i više dana, i kroz sve to vrijeme časti se svijet šerbetom i kafom. U tom vremenu pošalje mladoženja *mirdžije* sa darovima mladinim roditeljima, koji se u ime njegovo s njima izmire i počaste, a onda mladini roditelji šalju kćerci njeno ruho.

Sa spremanjem jela za pir počne se bar na tri-četiri dana prije pira, koji traje dva dana. U oči pira, a to je redovno u utorak, izašalje se, obično poveći, dječak ili djevojčica, koji mladoženjine prijatelje, rodbinu i komšije pozivaju na pir. Taj *pozivač* ide u određene mu kuće i svugdje pozove žene za sjutra, u srijedu, na ručak (k'nu), a muškarce za prekosjutra, u četvrtak, na večeru (pir). Ko god bude pozvan, dužan je pozivača darovati sa dinarom ili dva dinara.

Prvi dan pira je samo za ženske, a zove se *k'na*. Taj dan, u srijedu, iskupe se žene prije podne i oko podne im se dadne ručak. Tu se izmijeni po nekoliko sofara s raznim jelima. Čitavo to prijepodne mlada se nalazi sama u jednoj sobi, obučena u starinsku nošnju (dugu košulju sa širokim rukavima, anteriju, dukatli fes na glavi i crven duvak preko lica, a na nogama papuče). Kada žene ručaju, onda vjenači kum mladoženjin uvede mladu u sobu, gdje su sakupljene sve žene, rekavši im: *Selamun alejkum!*, a sve žene odgovore mu u jedan glas: *Alejkumu selam!*; onda kum dovede mladu do na sredinu sobe i tri puta je okrene u čevrntiju prema Kibli. Oko kuma je pripasana kecelja u kojoj se nalaze bomboni izmiješani s novcima. Kad kum ili kuma tri puta okrene mladu, onda je pospe po glavi tim bombonima, a zatim grabi šakom bombone i novce te ih baca po drugim ženama, koje ih na brzu ruku pojagme. Tada kum izađe iz sobe, a onda mladu počnu *krnati*. Sav pribor za krnanje, kao i dimiluk za mladu, dužan je pribaviti vjenčani kum.

K'nanje mlade vrši se na sljedeći način: na sred sobe prostre se dušek, po kome se najprije provalja muško dijete, kome se tada dadne neki dar. Onda na taj dušek posade mladu. Tada donesu u tepsiji umiješanu k'nu i četiri ženske okrnaju mladi ruke i noge do članaka. Dvije ženske od mladine rodbine okrnaju mladi ruke, a dvije od mladoženjine rodbine okrnaju joj noge. Poslije donesu za to već pripravljene kese i nataknu ih mladi na ruke i na noge dokle su okrnate, povale je na dušek i jorganom pokriju. Dok žene to rade, dvoje male djece drže upaljene svijeće i toj djeci se također dadne neki dar (obično po rubac ili peškir). Za vrijeme krnanja djevojke pripjevaju mladoženju i mladu u stihovima. Naprimjer:

Muhareme, uzvi brdu brke,
Tvojoj Hanki okrnaše ruke.
Okrnaše i noge i ruke,
Tvome srcu olakšaše muke.

Dok mlada leži na dušeku, četiri djevojke nad njom razapnu duvak, njišu ga i pjevaju gotovo uvijek o ženi, napose naprimjer ovu pjesmu:

Suljagince, diko naša,
Dika te je i rodila.

Šale se sve do pola noći, a onda se razilaze svojim kućama.

Junuz Međedović

Kiša

Noćas pada kiša ko suze sirotinje,
Srebrna k'o inje
Što po drveću pada,
Kiša što zvoni u beton tvrdi.
Ja je slušam noćas i pjevam pjesmu velegrada:
O vrlogu što se svuda mota,
O fabrici što me jutrom budi
I o životu što teče bez reda i bez cilja,
U susjedstvu mome vesele se ljudi
Uz zvuke klavira, uz ples što smrdi,
A njima se čini da je pun božanskog milja:
Zaneseni tako vrte se do zore,
Večeras ih gledam dok kiša pljušti
I pjevam pjesmu koju pjeva ulica i grad
I život naš sušti
Što se s njim bore
Milioni ljudi bez profesije i ne mogu ni stati na kraj.

Druže, njih život tegli kao davljenike
I nanosi im gorčinu i jad,
A ovim što plešu raskoš i sjaj:
O suprotnosti prevelike!
Napolju kiša kao srebro pada
I prati pljuskom pjesmu velegrada
A ja ispunjen zvucima nečuvenim
Nad knjigom formula o prošlosti snim

I čekam da svane,
Ja šahovska figura, internatska automata
Što bez dozvole ne smijem ni pred vrata
Izgrađujem svoje buduće dane.

Husejn Dubravić

Povijest jedne sevdalinke

Među obljubljene sevdalinke, koje se često pjevaju po našoj dragoj Bosni i Hercegovini, spada i ova:

Mujo đogu po mejdanu voda,
Prekrio ga zelenom dolamom
S obje strane do zelene trave,
A po glavi vezenom mahramom.

Gledala ga Ajka sa čardaka.
„Bolan, Mujo, opaši se kruto,
da ti ruža kroz pas ne ispane,
da ti draga drugom ne dopane!“

Ova opjevana ljubav između Muje i Ajke nastala je i završila se u Tuzli, tom najvećem gradu plodne Posavine.

Ajka je i danas živa i zdrava. Ona se preudala još davno za jednog čestitog muslimana, s kojim i danas sretno živi.

Ajka se zvala djevojačkim imenom Kurtalić. Njezinu ocu bilo je ime Hadži Smajil Kurtalić, kome je ona bila jedinica i babina mjezimica, od koga je naslijedila lijep imetak.

Ajkina kuća, u koioj se rodila, i danas uzgor stoji. Nalazi se na lijevoj obali mutne Jale, na jednom brijegu koji pri vrhu ima nešto ravnice. Ta se ravnica zove Mejdan, na kome Tuzlanke djevojke i danas igraju i kolo vode. Ovaj je brijeg pun omanjih kuća, u kojima stanuju gotovo isključivo muslimani, i to srednji stalež, kao zanatlije i mali trgovci. Te su kuće većinom od jednog boja, ali ima kuća i sa dva boja kao što je i Ajkina. Gornji boj zovu u Tuzli (kao i u Sarajevu)

čardak, a donji *halvat*, inače se u drugim mjestima pod čardakom razumijeva istureni dio kuće u gornjem boju.

Ajka je kao djevojka bila veoma lijepa plavojka s dugim kosama, plavim očima, osrednjim stasom, bijelim i rumenim licem. Kao djevojci nije joj u ono vrijeme bilo ravne u ljepoti. To tvrde i danas živi svjedoci,

Oko njezine kuće vazda se vrzli momci i natjecali se za njezin pogled, za njezin osmijeh, za njezinu naklonost..., zavideći jedan drugome, tako da se na Mejdanu više puta zavrgla svađa i kavga kao na kakvom pravom, junačkom mejdanu. Dakako da su takve scene izazivale intervenciju od strane mirnih komšija i djevojačkih roditelja, koji bi poslije svoju ljutnju iskazivali na svojim kćerima, te im zabranjivali uopće izlazak na kapiju. A može li, efendum, biti riba bez vode, ptica bez gore – i mlada djevojka bez ašikovanja? Jok, brate moj slatki! I šta sad? Ajka je svemu tom kriva! Ona je kriva, što je živa i što je tako lijepa i mlada! Valjda bi komšije htjele da je stara, ćorava ili sakata?

Najposlije se Ajka zagledala u Muju. Ne izlazi više na kapiju, ne reflektira više na momke, ne javlja se više sa pendžera nikom nego samo Muji.

On se zvao punim imenom Mustafa Mulajašarević, po svom ocu Ragibu prozvan Ragibović. Mujo je bio po zanimanju trgovac mješovitom robom, umio je lijepo govoriti s mušterijama, znao je kao svaki trgovac svoju robu hvaliti i tuđu kuditi; ponekad se i zakleti , a sve to treba i kod ašikovanja! Živa riječ i pametna hvala na svakog povoljno utječe, a najviše na djevojke!

Mujine kuće nema danas u Tuzli. Ona je stajala tamo, gdje se sastaje Glavna ulica sa Šehovom ulicom, koju su za bivše Jugoslavije nazvali Jovanovića ulica. Dakle, Mujina je kuća bila blizu Poljske džamije, nadomak željezničke stanice. On je u toj kući svojoj imao i svoj dućan, te je zajednički radio sa svojim bratom Ibrahimom, koji je bio, kako kažu, još ljepši od Muje, samo je ovaj bio okretniji i življi.

Mora da je ta ljubav izmedu Muje i Ajke trajala duže vremena. On je morao

mnogo dana i mnogo noći da na svom konju dolazi na Mejdan, da ga voda pod vezenom mahramom i da čeka kada će se na pendžer pojaviti lijepa Ajka, pa da joj onda kaže koliko je voli.

Ova se ljubav, koju je pjesma sačuvala i opisala, svršila vjenčanjem. Tuzlanski kadija je po šeriatu vjenčao Ajku, kćer Hadži Smajla Kurtalića, i Muju Mulajašarevića, zvanog Ragibovića.

Odlaskom Ajkinim u njezine nove dvore ostao je pust onaj čardak na kome je sjedila i Muju čekala, a ostao je i Mejdan na raspolaganju njezinih neudatih

drugarica. Neka sada slobodno igraju, pjevaju i papuče deru! Prestaju više svađe i kavge, momci sad mogu slobodno dolaziti, mogu se razgovarati, mogu ašikovati. Jer nema više one Ajke! Komšije i rodbina su joj zaželjele u novom domu dobru sreću i berićet. Ali, baš toga nije bilo!

Opjevana velika ljubav naših protagonista nije dugo trajala. Svega pet-šest mjeseci. I bez bračnih posljedica!

Mujo je pred istim kadijom razvrgnuo brak. Tome se čudila gora i trava, a kamoli se ne bi čudila čitava Tuzla! Zar je moguće da velika ljubav može tako malo trajati? Čini se da je Mujo bio previše osjetljiv, a moguće je bio zagrižljivi ašiklija, pa nije mogao podnijeti mirni bračni život. Kad se čovjek oženi, onda prestaje svaki šport, a naročito je zazorno i zabranjeno ašikovanje. Više Muji nije bio potreban ni đogat koga je tako volio i pazio i s njim se ponosio.

U Tuzli postoji o njemu jedna verzija, koja bi mogla riješiti ovu tajnu na lak način. Govorilo se onda da je Mujo volio još jednu djevojku, koju je ostavio, a lako je moguće, da je on njoj i vjeru zadao i da ga je s toga savjest pekla. Osim toga, kako svijet veli, može puno naškoditi i djevojačka kletva. Ona se, kako to naša pjesma tvrdi, čuje čak do Boga! Svakako Muji nije bilo lagodno pri duši i on se odlučio da ostavi svoj vilajet.

Mujo je zajedno s ocem i bratom ostavio Tuzlu i odselio se u Tursku. Ovo se dogodilo onda kada se u Tuzli rušio tvrđavni pojas Tuzle kapetana. To je bilo oko godine 1897. Dakle, Mujo je ostavio svoju Bosnu, jer je mislio da će mu u tuđem svijetu biti bolje.

Čim se odselio iz Tuzle, odmah puče glas: da se na ovaj korak odlučio zato što se prije njega odselila u Tursku jedna druga djevojka sa svojim roditeljima. Nisam mogao doznati njezino ime. Također nisam čuo da li se je on s njom u Turskoj vjenčao.

Brzo iza Mujina odlaska dopre glas u Tuzlu da se u Turskoj Mujo Mulajašarević ubio, odnosno da je sam sebe zaklao!

Ovim je povijest ove naše sevdalinke svršena. Dakle, ona je nastala krajem devetnaestog stoljeća. Brzo je stekla krila. Brzo se raširila po svim našim mjestima i krajevima. A zašto? Naš narod silno voli ljubavne zgode i motive, osobito ako je ta ljubav velika i jaka; ako je djevojka lijepa a momak kršan i zgodan. U ovoj pjesmi je opisan stari način ašikovanja. Onda je bila takva moda da djevojka sjedi na čardaku, a momak da joj dolazi pod pendžere, bilo pješice, bilo na dobru konju, u zelenoj dolami. Lijepa nošnja, naročito ako je izvezena srebrom ili zlatom, imponirala je uvijek našoj mahali i čaršiji, našim ženama i

djevojkama. Svaki takav momak činio se kao kakav vitez iz istočnih priča, a djevojka u svilenim haljinama uspoređivala se s vilom. Zato je ondašnji naš svijet puno trošio na haljine, a malo na školovanje.

Nadalje, ova pjesma ima lijepu kajdu s posavačkim koloritom. Ali od svega ovoga u ovoj pjesmi ima nešto što je najjače, a to je onaj s a v j e t: da dobro pripazi i Mujo i svaki ašiklija da mu draga kome drugom ne ode, jer djevojke ne vole puno čekati ni otezati s udajom. Predugo ašikovanje podgriza pravu ljubav, a slabi vjernost. Stoga, koji momak ozbiljno misli na ženidbu, neka se puno ne razmišlja, jer će mu inače ruža kroz pojas ispasti, pa će mu se drugovi smijati, a neprijatelji rugati.

Ko pročita ovu pjesmu, može lako pomisliti da ju je spjevala Ajka sa čardaka. A to nije istina! Ovu je pjesmu uskladila Ajkina komšinka, koja je njoj zavidjela i na ljepoti i na ljubavi, dok je čitav Mejdan stvarao kajdu te pjesme. Imali su razloga za to. Bilo je u interesu svih djevojaka da se jednoč okonča ta ljubav između Muje i Ajke, kako bi njezine drugarice u miru i bez straha stajale za vratima i tu čekale svog dragana i svog suđenika.

Hamdija Kapidžić

Omer-paša Latas u Bosni

Pored svega Portina nastojanja da u evropskom dijelu Osmanlijskog Carstva provede reforme, nije bilo uspjeha. Te su reforme, naročito zasnovane na hatišerifu od Gilhane (1839), najsporije provođene u periferijskim provincijama Carevine poput Bosne i Hercegovine. One su davale nekoliko decenija snažan otpor koji se naročito istakao u pokretu Husein-kapetana Gradaščevića. I pored Gradaščevićeva poraza i neuspjeha autonomnog pokreta, u Bosni nije bilo reda ni mira. Buntovno Sarajevo i nemirna Krajina bili su uvijek spremni na bunu i otpor protiv travničkih vezira. Doduše, Porta nije preduzimala jačih mjera poslije Gradaščevićeva pokreta, jer nije ni bilo jačeg revolta u zemlji. Iako slomljeno, bosansko plemstvo se oporavljalo i uzimalo postepeno sve važnije položaje u zemlji.

Pokušaji travničkih vezira da provedu reforme poslije Gradaščevića imali su manje uspjeha. Nešto energičniji u tom poslu bili su Mehmed Vedžihi-paša (1835-1840) i Tahir-paša (1846-1850). Međutim, i oni su imali prilike da okušaju svoje snage sa osionom feudalnom aristokracijom Bosne.

Jednom riješena da likvidira bosansko pitanje, Porta je prešla sa riječi na djela. Delikatna i odgovorna misija bi sredinom prošlog vijeka povjerena ernegičnom i vjernom carskom generalu, Omer-paši Latasu. Omer-paša Latas, kao rođeni Ličanin – Srbin pravoslavne Vjere – docnije islamizovan u mladićkom dobu u Bosni, neobično je brzo stekao karijeru u turskoj vojsci i 1846. god. bio je u činu mušira (maršala). On je bio poznat kao neobično privržen i Porti vjeran general, kome su povjeravani najteži zadaci u ugušivanju raznih ustanaka u Carstvu, stekao je glas odlična i energična vojskovođe. Dakle, čovjek punog Portinog povjerenja dobio je zadatak, nimalo lak i jednostavan, da umiri Bosnu, provede u njoj reforme i slomije otpornu snagu begovske oligarhije.

Početkom maja 1850. god., krenu Omer-paša, komandant dunavske vojske, iz Carigrada u Bitolj sa tridesetak viših oficira, mahom Poljaka i Mađara, koji su prebjegli u Tursku poslije sloma mađarske revolucije od 1849 god. Karakteristično je da su baš ti strani, u Turskoj islamizovani bjegunci, činili srž Omer-pašine armije. Njegov general-štab činili su upravo oni. U Bitolju su se nalazile trupe određene za Bosnu. Vojska koju je Omer-paša poveo nije bila ni brojem jaka ni dobro opremljena. Redovna vojska, nizam, brojila je 8000 vojnika, uglavnom pješaka i 34 topa.[1] Armijska komora bila je vrlo slaba. Pri polasku iz Bitolja, uzeo je Omer-paša pod kiriju 600 rumelijskih konja zajedno sa komordžijama-seljacima da gone armijsku komoru. Pošto ovi seljaci nisu bili plaćani, bježali su usput sa svojim konjima. Manjak se popunjavao prisilnim rekviriranjem seljačkih konja iz krajeva kroz koje je Omer-paša prolazio. U armiji je bio poseban bataljon austriskih bjegunaca, zvan *murtad-tabor*.[2] U Skoplju se pridruži Omerpašinoj armiji 2000 neredovnih Arnauta pod komandom Đuleka, vođom iz posljednjeg njihova ustanka koji je, takođe, ugušio Omer-paša. Đulek je bio amnestiran.

Pošto u Bosnu nije bio došao novi valija Hafiz Mehmed-paša, to serasker posla Abdi-pašu s nešto vojske u Travnik da privremeno zastupa valiju. Sam je kretao ka Sarajevu, ali, dok je boravio u Novom Pazaru, dođoše mu glasovi o buni Bugara u vidinskom i niškom pašaluku za koju dobi naređenje da je uguši.

Ustanak bi brzo ugušen. Muslimanska Bosna, naročito njeni prvaci, sa zebnjom su očekivali čovjeka u koga nisu imali nimalo povjerenja, dok ga je hrišćansko stanovništo očekivalo kao oslobodioca. Serasker Omer-paša se spremao da što svečanije uđe u Sarajevo, da svojom teatralnošću, pompom i vojnom silom formalno zaplaši stanovništvo Bosne, a osobito begovsku oligarhiju. Njegov dolazak u Sarajevo pada na 4. VIII (23. VII) 1850. g.[3] Glavne strategijske tačke Sarajeva zaposjeo je vojskom, a sam je sa glavninom armije otsjeo na Gorici. Još iz Novog Pazara pozvao je predstavnike plemstva i uleme na svečano čitanje carskog fermana u Sarajevo. Čitanje fermana obavljeno je na Musali (gdje se danas nalazi Banska uprava) 15. avgusta 1850. g. Pored ostalih viđenih velikaša, svečanom čitanju fermana prisustvovalo je ništa manje nego 2 vezira i 10 paša. Među najvažnije ličnosti feudalne bosanske aristokratije treba ubrojiti na tom svečanom skupu Ali-pašu Rizvanbegovića Stočevića, Mahmut-pašu Tuzlića,

[1] Državni arhiv u Beču, Generalni konsulat u Travniku i Sarajevu, No. 89, 10. X 1850.
[2] Ibidem, N2 111, 24 X 1850
[3] Čokorilo, *Dnevnik*, str. 494; Muvekit, str. 166

Fadil-pašu Šerifovića i Mahmut-pašu iz Zvornika.[4] Carski ferman glasio je na Omer-pašu i valiju Hafiz Mehmed-pašu i izričito tražio provođenje reformi.

Tako je Omer-paša, na svečan način, pun teatralnosti i poze, navijestio bosansko-hercegovačkoj feudalnoj aristokratiji novo vrijeme. Nekadašnji otporni duh te aristokratije bio je opao. Nije bilo pređašnje snage da se otvoreno ustane na oružje, nego se u početku radi potajno, intrigama, a na površinu, umjesto snažnih ličnosti, izbijaju ljudi manje poznati sa ciljem da maskiraju svoje stvarne gospodare-plemiće. Šta više, svi su velikaši izjavili Omer-paši da pristaju na reforme. I sam Omer-paša je bio u početku uvjeren u iskrenost tih izjava, naročito onih koje su dali Krajišnici. Oni su se naročito žalili na postupak domorodaca koji su bili na čelu pojedinih srezova.[5]

U provođenju reforama imao je valiju da pomaže veliki upravni savjet (*medžlisi-kebir*) pod predsjedništvom Osmanlije Sulejman Nazim-bega. To je vijeće bilo premješteno iz Travnika u Sarajevo, što je imalo, svakako, da znači da će to mjesto ubuduće biti sjedište valije. I doista, Omer-paša je, u sporazumu s valijom i velikim upravnim savjetom, predložio Porti da Sarajevo bude centar novouređene Bosne umjesto Travnika. I prije donošenja Portine odluke, valija je imao da se preseli u Sarajevo.[6]

Po svršenom poslu u Sarajevu, Omer-paša raspusti kućama velikaše, izuzev Ali-pašu Rizvanbegovića i još četiri bosanske paše koji su imali da budu garancija za provođenje reformi.[7] Prvi zadatak Omer-pašin bio je kupljenje rezervne vojske (*redife*), zatim nova administrativna podjela zemlje i, najzad, provođenje u djelo tanzimata. Za izvođenje tog zamašnog posla trebalo je vremena i saradnika. Saradnika, kako ćemo docnije vidjeti, nije bilo u dovoljnoj mjeri, a naročito ne kod centralnih vlasti.

Prva Omer-pašina akcija bila je upućena prema Krajini. Ova je prošla mirno i bez krvi, i trajala je nepun mjesec dana, od kraja avgusta do kraja septembra 1850. god. U Banjoj Luci i Prijedoru primao je Omer-paša krajiške deputacije koje su ga uvjeravale u vjernost i odanost Porti. Njegova je pojava ulijevala i strah i poštovanje. U Prijedoru je primio pretstavnike Prekounja pod vođstvom Kedića i Kapića koji preda nj izađiše pod pusatom. I ove nemirne kavgadžije,

[4] Dr. S. Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne, Sarajevo 1900 g., str. 166.
[5] Drž. arhiv u Beču, Gen. kons. N2 51 – 31-V111-1R51.
[6] Drž- arhiv u Beču, Gen, kons. N2 51 – 31 VIII 1850.
[7] Jukić, Bosanski prijatelj, II, str. 44

vidjevši da se ostala Bosna pokorila, prikloniše glave i izjaviše se spremnim da izvrše Omer-pašina naređenja.

Važno je napomenuti da je Krajina prva od svih bosanskih oblasti dala regrute Omer-paši. Već 6. oktobra 1850. g. stigao je prvi kontigent krajiških regruta u Sarajevo, praćen od 2 bataljona Omer-pašine vojske. Pričalo se, veli austrijski gen. konzul, da su ovi krajiški regruti, prolazeći kroz Banju Luku, govorili tamošnjim građanima: „Vidite, vi nas smatrate za ustanike, dok smo mi prvi koji smo se pokorili zapovijedima našega cara; slijedite, dakle, našem primjeru."[8]

Još prije Omer-pašina dolaska u Sarajevo, krajem septembra 1860. g., Ali-paša Rizvanbegović je, po seraskerovoj dozvoli, otišao u Mostar.[9] Ali-paša, za svog dvomjesečnog boravka u Sarajevu, nije mirovao. On je stalno održavao sastanke sa bosanskim velikašima i radio protiv Omer-paše i nastojao da, ne izlažući se otvoreno, udari preko manje poznatih i odgovornih ljudi na seraskera.[10]

I doista, nije bilo mnogo čekanja. 15. oktobra izbi mostarska buna, a malo kasnije, krajem oktobra, ustanak u Posavini. Po planu su imali da izbijaju ustanci u raznim krajevima zemlje, da se i inače malobrojna Omer-pašina armija rasturi, a u to je nastupala zima koja je imala da pomaže ustanicima. Međutim, Omer-paša je bio vojnički talenat prvog reda, naročito vješt u ugušivanju ustanaka i gerilskih ratova. On je brzim i energičnim potezima ugušivao ustanak za ustankom, grozno kažnjavajući ustaničke vođe. Da se ne bi proširio ustanak u Hercegovini, kome je bio na čelu Kavaz-baša, a stvarno je iza njega, po Omerpašinom uvjerenju, stajao Ali-paša Rizvanbegović, Omerpašina vojska, pod komandom Poljaka Muhameda Skenderbega (grofa Ilinskog), zauze Konjic i utvrdi njegov čuveni kameni most preko Neretve. Cilj ove akcije bio je da se hercegovačkim ustanicima spriječi prelaz u Bosnu i udarac u Omer-pašino zaleđe. Sam je serasker namjeravao da preko Duvna provali u Hercegovinu. Međutim, mijenja plan, radi ustanka u Posavini. Krajem oktobra izbija i taj ustanak koji, interesantno za prilike, nije imao izrazitog vođu. Vođom posavskog ustanka smatrao se čuveni Mahmut-paša i sin mu Osman-beg. Obojica, međutim, u toku ustanka napuštaju ustaničku stvar i bježe, prvi u Austriju a drugi u Srbiju. Po vijestima koje su krajem oktobra stizale austrijskim pograničnim vlastima, razlozi ustanka bili su sljedeći: „Sultan nam šalje komandante koji jedu svinjsko meso,

[8] Drž. arhiv u Beču, Gen. konsulat u S. i T., N2 89, 10. X 1850. Bosna je imala da dadne 3000 regruta. Samo Sarajevo dalo ih je 240, i to iz 120 gradskih mahala po 2 čovjeka.

[9] Drž arhiv u Beču, G. K. No 72 -20 IX 1850.

[10] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 111 - 24 X 1850.

prema tome nisu pravovjerni muslimani nego Mađari koji su pobjegli od svojih domova i hoće naše sinove da vode u Aziju.“[11]

Omer-paša je energično nastupao. Ustanici su odbili njegov pomirljiv stav, ubivši njegova parlamentarca, vezirova Čaušlar-agu, kod Golubanja u blizini Vranduka. Važnije i odlučne bitke između Omer-paše i ustanika odigrale su se kod Vranduka i Žepča, 29. i 30. oktobra. Poslije bitke kod Žepča nastupa malaksalost kod ustaničkih vođa. Omer-paša operiše dolinom Bosne, ide ka Derventi i kod Modriča u Vučijaku odigrava se najkrvavija borba u posavskom ustanku, u drugoj polovini novembra 1850. Potom padaju gradovi Gradačac i Tuzla. Da je doista bitka u Vučijaku bila krvava, tvrdi nam i sljedeća vijest: *Kroz Sremsku Mitrovicu je prošao lađom od Broda Omer ef., tumač beogradskog vezira. Sobom je nosio Omer-pašino pismo upućeno veziru. U Mitrovici su austrijske vojne vlasti došle, na neki način, do tog vrlo karakterističnog pisma. Serasker Omer-paša javlja beogradskom veziru o zauzeću Gradačca i poručuje mu da tih dana ne jede ribe iz Save, jer im je dao dosta bosanskog mesa za hranu.*[12] Početkom decembra Omer-paša je u Tuzli. Tu je skoncentrisao pohvatane vođe ustanka, one koji su bili prebjegli u Austriju i sami se vratili u Bosnu i predali i one koje mu je poslao beogradski valija. Ne zadržavajući se dugo u Tuzli, sa silnim blagom paše Tuzlića od 18 miliona piastera, po jednoj verziji, a po drugoj od 17.000 dukata, dođe Omer-paša u Sarajevo 17. XII 1850., vodeći u sindžiru ustaničke vođe.

Omer-paša se zadrža u Sarajevu do sredine februara 1851. Međutim, akcija nizama u Hercegovini je bez rezultata do kraja januara 1851. Tada Muhamed Skender-beg, potpomognut od Omer-paše, navaljuje na drum koji je vodio od Konjica za Mostar i osvaja tu varoš 10. II 1851. Omer-paša dolazi za njim 21. II, ostaje do 5. III, i onda hita na Krajinu, vodeći sobom sijedog Ali-pašu, koji je jahao na mršavoj mazgi, okrenut glavom sapima sa repom u ruci.

Energičan i pregalac, Omer-paša suzbija krajiške ustanike koji su se u tri pravca kretali ka Travniku. Redžić, Kedić i Kapić su vođe tog ustanka. Redom padaju grad za gradom: Jajce, Varcar, Banja Luka, Prijedor, Krupa, Kozarac i Bihać. Na putu za Banju Luku, u Dobrinji, krajem marta 1851., odigrala se tragedija nad Ali-pašom Rizvanbegovićem. Ubijen je, kako se govorilo, slučajno, iz vojničke puške. Već početkom maja 1851. Omer-paša je u Travniku. Slomio je otpor bosanskog plemstva, predstavnike mu pohvatao i smjestio ih u zindane sarajevske i travničke tvrđave, da ih odatle u etapama pošalje u Carigrad.

[11] Ratni arhiv u. Beču, Ministarstvo rata, No 6357, Temišvar, 30. X 1850.
[12] Ibidem, No 7697, Mitrovica, 4. XII 1850.

Omer-paši je, dakle, trebalo nepunih osam mjeseci, i to mahom zimskih, da krvavo slomi otpor bosanske oligarhije i da time obilježi epohu u istoriji Bosne. *Omer-pašin vakat* je po zlu poznat u našem narodu.

Odnos Omer-paše i bosanskih valija

Za uspješno provođenje reformi i pacifikacije Bosne bezuvjetno je bila potrebna što uža saradnja vojnih i civilnih vlasti. Omer-paša je bio čovjek neograničenog Portinog povjerenja i sa neograničenim punomoćima. Najteži zadatak mu je bio, svakako, pacifikacija Bosne. Dotada je nosilac vlasti bilo muslimansko plemstvo. Ali je Omer-pašinom misijom ono imalo da potone u svojoj krvi.

Bosanski valija Hafiz Mehmed-paša nije bio čovjek kalibra i shvatanja Omer-pašina. On je shvatao reforme sasvim drukčije i htio je da se one provode evolutivnim metodama. Omer-paši je, kao i Porti, bilo jasno da se reforme neće moći provesti bez sloma muslimanskog gospodujućeg sloja. Hafiz-paša je htio da čuva muslimane, što se u početku, u izvjesnoj mjeri, osjećalo i na Omer-paši. To se vidi iz izvještaja austr. gen. konzula od 31. VIII l850. iz Travnika. U tom izvještaju, između ostaloga, stoji: *Omer-paša je bez daljega naglasio da će Porta sa poboljšanjem položaja hrišćana polako i oprezno nastaviti da ne bi oneraspoložila muslimane u čijim se rukama nalazi glavna snaga i zaštita države.*[13] Osim toga je Hafiz-paša kao civilni guverner Bosne – valija, smatrao da se vojne vlasti ne smiju da miješaju u njegove poslove. Njihovi lični odnosi bili su više nego nekorektni i slabi, pa se, šta više, govorilo u Sarajevu da je serasker napao sabljom valiju na Ilidži.[14]

Austrijski gen. konzul dr. Atanasković je napravio prvu službenu posjetu Hafiz-paši, 6. lX 1850. i predao mu svoja akreditiva (berat i ferman). Na dr. Atanaskovića Hafiz-paša je napravio prijatan utisak i on primjećuje da se, nažalost, valija zavadio ne samo s Omer-pašom nego i sa defterdarom i dodaje da je u ovom momentu zažaliti što nema saradnje između vojne i civilne vlasti kad se radi o organizaciji zemlje i provođenju reforama. U Sarajevu se javno govorilo, nastavlja gen. konzul, o neslaganju Omer-paše s valijom. Hafiz-paša je svojim nesmotrenim izjavama napadao na seraskerov autoritet. Šta više, prijetio je Omer-paši i izjavljivao da je on vjeran sultanov sluga. Hafiz-paša je daleko od svakog zemaljskog uređenja i nastoji, veli dalje konzul, zajedno sa odličnim

[13] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 51, 31 VIII 1850.
[14] Martić, Zapamćenja, Zagreb 1906, str. 40.

bosanskim prvacima da pravi smetnje Omer-paši. Ali-paša Stočević, paše od Tuzle, Zvornika i Bihaća, muselimi i, uglavnom, nosioci zemaljske vlasti stalno su na okupu u Sarajevu. Njima nije bilo u interesu da Sarajevo bude centar zemaljske uprave, jer bi se tim učinio kraj njihovoj vlasti. Ali-paša Stočević je stajao u vezi kako sa Sarajlijama tako i sa Krajišnicima. Pametan i lukav da bi otvoreno istupio protiv Porte i da bi tako žrtvovao položaj svoj i svojih sinova, pretvarao se da je odan Porti.[15] To su bile opservacije dr. Atanaskovića za vrijeme prve Omer-pašine akcije u Krajini. Takvo stanje u Sarajevu ne samo da je trpio valija Hafiz-paša nego mu je išao i na ruku.

O odnosu Omer-paše i Hafiz-paše ostavio nam je dr. Atanasković jedan karakterističan detalj. Za vrijeme jedne večernje sjedeljke, Hafiz-paša je u prisustvu velikaša rekao Omer-paši: *Vidite, ja sultana služim tako dugo i tako sam mnogo učinio, a ipak sam niži od Omer-paše*. Na to mu je Omer-paša odgovorio: *Vi, zaista, duže služite nego ja, ali moja služba učinjena Porti daleko je uspješnija od vaše.*[16] Jednom drugom prilikom Hafiz-paša se vrlo nepovoljno izrazio o Omer-pašinim vojnim mjerama i o pacifikaciji zemlje.

Jednom riječi, Hafiz-paša je bio čovjek starog kova i vičan samo starom državnom uređenju, pa je bilo jasno da Hafiz-pašin boravak u Bosni neće biti dug. I, doista, teško ako je u Bosni vezirovao tri mjeseca, pa je, više nego sigurno, na Omer-pašin predlog premješten iz nje. Kurir iz Carigrada je donio 23. IX 1850. ferman o smjeni valije Hafiz-paše i o imenovanju novog bosanskog valije Hajrudin-paše. Do njegova dolaska civilne poslove imao je da vodi Šefik Abdi-paša.[17] Da je prisustvo Hafiz-pašino u Bosni bilo nepoželjno, pa čak i opasno, vidi se najbolje iz njegovog naglog odlaska iz zemlje. Već 26. IX 1850. g., u ranu zoru, otputovao je Hafiz-paša poštom u Beograd, a odatle lađom u Carigrad.[18]

Do dolaska novog valije Hajrudin-paše bila je i civilna i vojna vlast u rukama Omer-paše. Hajrudin-paša je početkom novembra krenuo sa 1000 ljudi, mahom mladića, na jednoj turskoj ratnoj lađi, fregati, u Bosnu i 17. XI stigao je u Herceg-Novi. U decembru je bio na Buni kod Ali-paše Rizvanbegovića, pa je odatle, pošto je drum preko Mostara i Konjica bio u ustaničkim rukama, pošao preko Duvna i Livna za Travnik i Sarajevo. Krajem decembra bio je u Sarajevu. U početku su odnosi između Omer-paše i novog valije bili dobri ali vremenom

[15] Arhiva austr. gen. konzulata u Sarajevu, No 61, 19 IX 1850.
[16] Ibidem, No 52, 4 IX 1850.
[17] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 72, 26 IX 1850.
[18] Ibidem.

slabe. Opšta je karakteristika Omer-pašina da uza se nije trpio ljudi koji bi mu ma čim pokazali nešto svoje lično. Omer-paša je htio da ga svi ropski slušaju i da mu se pokoravaju. Po seraskerovu povratku iz Krajine u Sarajevo, napravio mu je gen. konzul posjetu 10. V 1851. Tom je prilikom, između ostalog, bilo govora i o držanju valije Hajrudin-paše. Omer-paša se gen. konzulu nije povoljno izražavao i govorio je da ima više dokaza o njemu, kao što je imao i o njegovu prethodniku Hafiz-paši, da je u više prilika radio protivno njegovim naređenjima i gdje je god mogao pravio mu teškoće. Naročito je Omer-paša upisivao valiji u grijeh dvije stvari: 1. što nije uhapsio, kako mu je bilo zapovijeđeno, poznatog Omera Redžića koji je s njim na istoj lađi došao iz Carigrada u Herceg-Novi i bio docnije duša ustanka u Hercegovini i 2. što se dao voditi od predsjednika bosanskog upravnog savjeta (*Reisi-medžlis*), jednog surovog i fanatičnog čovjeka.[19] Očito je bilo da ni ovaj valija, koji je bio samo u rangu vezira a ne i mušira, nije radio u intencijama Omer-pašinim i da ga je trebalo udaljiti. Lični sukobi su bili već javnog karaktera krajem juna 1861. Šta više, žalio se valija jednom prilikom gen. konzulu da njegova pisma, upućena carigradskom poštom, stižu u prestonicu otvorena. Omer-paša se bojao valijine aktivnosti i prepisku mu je na ovaj način kontrolisao. Jasno je bilo da će neograničena Omer-pašina vlast doći u sukob ponovo sa civilnom upravom. Gen. konzul u izvještajima ponovno podvlači da je za žaljenje što opet dolazi do trvenja između vojnih i civilnih vlasti u vremenu kad se radi o organizaciji zemlje. Krajem jula 1851. govorilo se o premještaju valije i pretsjednika upravnog savjeta.[20] U poslove Hajrudin-pašine Omer-paša nije imao povjerenja. Svi upravni činovnici, kajmekami i mudiri, koje je postavio valija, bili su smijenjeni po Omer-pašinom naređenju, a na njihova mjesta došli su vojnici od seraskerova punog povjerenja.[21] Hajrudin-paša je svaki čas očekivao ferman o smjeni. On je bio uvjeren da će, dok je god Omer-paša u Bosni sa tako neograničenom moći, svaki bosanski valija biti samo lutka, bez ikakve moći.[22]

[19] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 228, 15 V 1851.
[20] Ibidem, G. K. No 387, 30 VII 1851.
[21] Ibidem G. K. N 417, 14 VIII 1851.
[22] Ibidem, G. K. No 453, a-b, 4 IX 1851.

Finansijske prilike Omer-pašine armije

Finansijska strana Omer-pašine armije bila je više no nepovoljna. I inače, finansije Turske carevine sredinom XlX vijeka bile teške. Naglašeno je da Omer-paša nije imao dovoljno komorskih konja na raspoloženju, nego ih je uzimao rekviriranjem od hrišćana. Taj nedostatak mu je prilično ometao brzinu operacija. Radi slabog finansijskog stanja, Omer-paša je udario velike namete na redovne poreze, i to 40% i ubirao ih svom silom. Početkom oktobra 1850 g. moralo je hrišćansko stanovništvo Sarajeva da dā u ime ratne kontribucije, u roku od 48 sahata, 30.000 piastera.[23] I inače osvojene varoši davale su ratnu kontribuciju. Mostar je dao 300 kesa, i to muslimani 260 a hrišćani 50.[24] Po osvojenju Banje Luke, Omer-paša je naredio da mu banjalučka opština plati ratni porez u visini od milion piastera. Nešto kasnije, na mnoge molbe, ta je suma smanjena na polovinu i od plaćanja je bilo oprošteno hrišćansko stanovništvo.[25]

Po izvještaju austr. gen. konzula od 24. X 1850. g., finansije Omer-pašine armije bile su vrlo slabe. Tu se, između ostalog, veli: *Iscrpljena Portina kasa ne plaća trupe. Već nekoliko mjeseci, govori se o 4 mjeseca, niko me dobiva svoju platu. Živi se od zaduživanja i rekvizicija. Porezi se povećavaju i utjeruju neumoljivo. Seljaci ne donose ništa na pazar, jer im se sve oduzima bez plaćanja. Umjesto 30.000 kesa ili 15 miliona piastera, koji se već nekoliko mjeseci očekuju iz Rumelije s velikom čežnjom, stigao je nedavno novčani transport od 250.000 piastera (oko 24.000 forinti), i, kako je baš stigla vijest o ustanku u Hercegovini, ovim su novcem plaćeni neregularni Arbanasi da bi se predobili za predstojeću akciju. U narodu se osjeća veliko nezadovoljstvo radi takvog stanja a naročito radi rekvizicija. Kiridžije na putevima prema Brodu i Livnu bivaju hvatani i moraju da gone vojnu komoru.*[26]

Gen. konzul je napravio službenu posjetu bosanskom defterdaru, 17. lX 1850., u Sarajevu i tom mu se prilikom defterdar požalio na teške finansijske prilike: pomanjkanje novca i uopšte sredstava za izdržavanje. Raznim trgovcima i pekarima zadužio se preko milion piastera. Cijene životnim namirnicama i furažu su bile poskupile. Seljaci se nisu usuđivali da išta donesu na pijacu, jer im vojnici sve otimaju, plaćajući jedino priznanicama.[27]

---

[23] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 111 od 24 X 1850.
[24] Glasnik Zem. muzeja u Sarajevu, 1913.
[25] Drž. arhiv u Beču, G, K. No147 - Travnik, 27 III 1851.
[26] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 111 od 24 X 1850.
[27] Arhiv. austr. gen. konzulata u Sarajevu, No 61 -1850.

Bolje prilike u tom pogledu nisu bile ni u godini 1851. Po izvještaju iz Travnika, stanje Omer-pašine kase je slijedeće: plaću jedva dobiva serasker i viši oficiri; oficiri nižih kategorija, ljekarski personal i vojnici su u zaostatku 3-4 mjeseca, a oni vojnici koji mijenjaju stanice po 7-8 mjeseci.[28]

Slabo ili nikako plaćena vojska bila je više elemenat nereda i maltretiranja svake vrste, nego elemenat sigurnosti u zemlji. U tom pogledu su se naročito isticali Arbanasi. Po izvještaju gen. konzula iz Travnika od 3. IV 1851., u to mjesto je došlo 1000 Arbanasa iz plemena Gega i Toska i na putu su za Krajinu kao pojačanje Omer-paši. Konzul za njih veli da su *rđavo odjeveni, u najvećoj mjeri nedisciplinovani, pljačkaju usput i čine razne ispade*.[29]

Za primjer nedisciplinovanosti Omer-pašinih vojnika služi nam izvještaj od 6. XI 1851. Tu se veli slijedeće: *Vojnici izlaze iz grada, zauzimaju puteve koji vode u sarajevsku varoš, oduzimaju seljacima silom ugalj i sve što kod njih nađu, pa to onda prodaju maloprodavcima u gradu i utvrđuju cijenu otetim artiklima*.[30] Razumljivo je da su gladni i gotovo nikako plaćeni vojnici postali strah i trepet za stanovništvo naših krajeva. Nije bez razloga dr. Bašagić pisao o pljački u Mostaru sljedeće: *Ali-pašino blago postade za vremena plijenom grofa Ilinskog i grabežljivih Arnauta, koji su ženama pletenice rezali da se dograbe što prije nakita u njima*.[31] Da se ovo događalo i u Sarajevu vidimo iz izvještaja gen. konzula od 18. juna 1862. Za vrijeme velikog požara u Sarajevu, vladala je prava anarhija u razuzdanost vojske. Vojnici su napadali na kuće, upadali u ženske odaje, kidali đerdane sa žena i otimali im kape s glava da bi došli do nakita i zlata u njima. Zabilježena su imena mnogih Jevreja čije su kuće i magacini tom prilikom bili opljačkani. Tražena naknada štete nije nikom dolazila.[32] Ovi primjeri jasno svjedoče u kakvim je prilikama završila Bosna svoj srednji vijek.

[28] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 147, Travnik, 27 III 1851.

[29] Ibidem, G. K. No 159, 3 IV 1851.

[30] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 587, Sarajevo, 6 XI 1851.

[31] Dr. Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 170. Pored ostalog plijena u Mostaru, cijela Ali-pašina ergela pala je u ruke grofa Ilinskog, dakle Muhamed Skenderbega. Dva austrijska oficira, kapetan Preradović i poručnik Šentan, došli su u Travnik Omer-paši 21. VI 1851. da za bana Jelačića nabave nekoliko arapskih konja. Iako im je obećano, ipak su otišli bez konja. Međutim, Poljak Muhamed Skender-beg je bio veliki kavaljer, pa je po tim oficirima, 25. VI, poslao gospođi banici divnog ata. Konzul dodaje da je bilo poznato da je on zaplijenio sve konje iz Ali-pašine štale u Mostaru, Drž. arhiv u Beču, G. K. N2 304 od 26. V 1851. i U 324 od 4. VII 1851.

[32] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 504, Grbavica kod Sarajeva, 18. VI 1852.

Sarajevo za vrijeme Omer-pašine akcije u Bosni

Do Omer-pašina dolaska u Bosnu, Sarajevo nije bilo centar bosanskog vilajeta. Istom za njegova vremena ono postaje središte novouređenog bosanskog vilajeta. Istorija ovog trgovačkog i esnafskog grada bila je i suviše burna. U stalnim sukobima sa bosanskim vezirima, ono je prednjačilo i bilo uvijek centar otpora u zemlji. Moćno i osiono, Sarajevo je uvijek bilo spremno na buru. Međutim, energični serasker Omer-paša znao je da obuzda ovo buntovno gnijezdo. Za cijele Omer-pašine akcije u gradu su bile na snazi izuzetne vojničke mjere i one su onemogućile da Sarajevo uzme učešća u ustancima. Na dan svog polaska u Travnik, 21. X 1851. g., Omer-paša je naredio da sva vojska, koja je bila ukonačena u varoškim kućama, napusti varoš i da se smjesti pod šatore na Gorici, odakle će lakše moći da drži na uzdi šeher Sarajevo. U prisustvu varoških predstavnika Omer-paša je izdao naređenje svom zamjeniku Ferik Abdi-paši da, pri najmanjem pokušaju otpora, bombarduje šeher.[33] Radi toga je u varoši nastalo veliko uzbuđenje, ali se niko nije usudio da poremeti mir. Trgovci su svoju robu smjestili u magazine sigurne od požara. Vojne patrole krstarile su gradom i danju i noću. Omer-pašina supruga, kao i supruge ostalih velikodostojnika, sklonile su se u vojni logor ili u kuće u njegovoj neposrednoj blizini.[34] Iz logora su se češće čuli topovski pucnji koji su nagovještavali Omer-pašine pobjede i ujedno ulijevali stanovništvu strah. Vojni komandant Abdi-paša uzimao je za svaku eventualnost, a da bi bio sigurniji, po 12 najuglednijih Sarajlija kao taoce koji su noćivali u logoru.[35]

Vojska koja je bila u logoru na Gorici, po prilici 3.500 ljudi sa 14 topova, izdržavala se rekvizicijama. A pored vrlo žestoke zime i nevremena, vojska je logorovala pod šatorima. U tom logoru bili su konfinirani neki kompromitovani bosanski velikaši, među kojima su najznamenitiji bili Mustafa-paša Babić, bivši bihaćki paša Bišćević, krupski kapetan i drugi.[36] Ali, i pored svih vojnih mjera, Sarajevo je bilo ipak spremno na ustanak. Očekivala se samo vijest o uspjehu ustanika. U drugoj polovini novembra Mustafa-paša Babić je lišen čina. Drugi znameniti Sarajlija, Fadil-paša Šerifović, nalazio se u Travniku pod pažnjom. Po

[33] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 111 od 24. X 1850.
[34] Ibidem G.K. No 121 od 29. X 1850.
[35] lbidem, G. K. No 124 od 1 XI 1850.
[36] lbidem, G. K. No 175 od 28 XI 1850.

mišljenju austr. gen. konzula, *reforme se u Bosni nisu nikako mogle provesti dok se predstavnici moćne bosanske oligarhije ne protjeraju iz zemlje*.[37]

Za primjer grubog vojnog režima poslužiće sljedeći incident: 20. decembra 1850. otišlo je jedno odjeljenje askera od 300 ljudi u Konjic. To je odjeljenje kroz grad pratila muzika. Kad je asker išao preko čaršije, više muslimanskih i nekoliko hrišćanskih trgovaca osta sjedeći na svojim ćefencima. Ovo se shvatilo kao demonstracija, pa su svi trgovci koji ne dočekaše asker na nogama bili napadnuti i odvedeni u haps. Usput su bili bijeni kundacima od pušaka.[38]

I pored svih izuzetnih vojnih mjera koje je, po Omerpašinu nalogu, preduzimao u Sarajevu Abdi-paša, ipak s njegovim radom nije bio zadovoljan serasker. U najvećem povjerenju saopštio je Omer-paša dr. Atanaskoviću da je doznao za više nelegalnih poslova koje je učinio Abdi-paša za vrijeme njegova boravka u Krajini i Posavini. Naročito mu je zamjerao što je isuviše blago postupao sa kompromitovanim bosanskim vođama i što im je dozvolio međusobnu vezu. Radi toga je Abdi-paša bio privremeno suspendovan sa dužnosti i optužen.[39]

Po Omer-pašinom planu, trebalo je Sarajevo privremeno evakuisati od vojnih i civilnih vlasti za vrijeme njegove akcije u Hercegovini i Krajini. I doista, to je učinjeno. Sarajevo je ostalo kao pusto. Napušteno je od vojske, valije, upr. savjeta, svih državnih ustanova, štaviše i vojna bolnica se u zimu morala prenijeti u Travnik. Austrijski konzul je takođe morao privremeno u Travnik. To je sve zahtijevala situacija u februaru 1851.[40]

Na polasku za Mostar, 17. I 1851., Omer-paša je održao, po prilici, ovakav govor predstavnicima Sarajeva: *Ostavljam iza sebe Ibrahim-pašu sa neznatnom posadom, ali će uskoro i on napustiti grad. Vi ste prepušteni sami sebi. Među vama sigurno ima zlonamjernih ljudi. Vi me poznajete i znate zašto idem. Usudite li se da dignete ustanak, odmah ću doći da vas kaznim i da razorim vaš grad. Na to vam se kunem!* Niko od prisutnih ne pusti ni glasa. Svi su nijemo slegli glave i otišli.[41]

Doista, već krajem februara Sarajevo je bilo evakuisano. Gen. konzul ovako opisuje Sarajevo početkom marta: *Sarajevo je kao izumrlo. Trgovina i zanatstvo su potpuno propali. Na posljednjem pazaru bilo je izuzetno malo životnih namirnica, i to su sve ljudi donijeli na leđima. Teretnih životinja se ne viđa, jer su*

[37] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 171 od 28 XI 1850.
[38] Ibidem, G. K. No 205 od 20 XII 1850.
[39] Ibidem, G. K. No 1-6 od 2 I 1851.
[40] Ibidem, G. K. No 97 od 27 II 1851.
[41] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 97, 27 II 1851.

dijelom rekvirirane za vojne transporte, a dijelom su seljaci, da bi izbjegli besplatne napore sa svojom teglećom i nosećom stokom, pobjegli u planine ili u sklonitija mjesta. Ovih dana dotjerali su seljaci iz susjedne Srbije 23 tovara meda i voska. Jedva da su mogli otovariti, a njihovi su konji bili zaplijenjeni za vojne transporte u Hercegovini.[42] I tako je Šeher Sarajevo za Omer-pašina vakta preživljavalo, možda, svoje najteže dane.

Hapšenje i progoni plemićke oligarhije

Politički najvažniji činilac u Bosni do Omer-paše bilo je muslimansko plemstvo. Ono nije izgubilo otpornu moć ni poslije Gradaščevićeva sloma, nego je, umjesto bosanske otvorenosti, kod njega nastupila osmanlijsko-orijentalna prikrivenost. Kao da su u borbi sa Osmanlijama bosanski plemići i poprimili izvjesne njihove osobine. Omer-paši je bilo jasno da je najjači protivnik njegove akcije i uopšte reforama baš to plemstvo koje se bojalo da, gubeći svoju političku moć, ne izgubi i svoj staleški položaj u zemlji. U krvavoj i neravnoj borbi s Omer-pašom bosansko plemstvo je pobijeđeno i završilo svoj život, star nekoliko vijekova.

Austr. gen. konzul, čiji su izvještaji najvažniji izvor za ovaj period naše prošlosti, neraspoložen je prema našoj feudalnoj aristokratiji, želi njenu propast i često daje u tom smislu sugestije Omer-paši. Po njegovu mišljenju, predstavnici bosanske aristokratije trebali su da budu protjerani iz zemlje zajedno sa svojim porodicama, pa da se onda bez njihova uticaja provede reforme. Tačno je da je to plemstvo bilo opozicija prema Omer-paši, ali je isto tako tačno da Omer-paša nije bio u stanju da reforme provede ni poslije krvavog sloma plemstva. U provođenju reformi zadovoljava se samo forma bez dubljeg korijena. Hrišćansko stanovništvo se s pravom nadalo poboljšanju svog političkog i socijalnog položaja. Ni tu, međutim, nije bilo uspjeha nego samo razočaranja. Odnosi između muslimana i hrišćana poslije Omer-paše bili su i teži i nesnošljiviji.

Pokušaću da hronološki prikupim vijesti o hapšenju, mučenju i progonima bosanskog plemstva, uglavnom na osnovu izvještaja dr. Atanaskovića ministru inostranih djela knezu Švarcenbergu u Beč.

Poslije čitanja fermana na sarajevskoj musali, Omer-paša je zadržao neke plemiće kao taoce, a neke od njih je imenovao i za članove upravnog savjeta, kao naprimjer Mahmut-pašu Bišćevića. Za vrijeme prve Omer-pašine akcije u

[42] Ibidem, G.K. No 116, 6 III 1851.

Krajini, bili su česti politički sastanci hercegovačkih i bosanskih plemića. Gen. konzul kaže: *Za vrijeme njegova* (Omer-pašina) *odsustva u Krajini dogovaraju se ovdje* (u Sarajevu) *Ali-paša Stočević, hercegovački vezir, tuzlanski i zvornički paša i nekadašnji sarajevski muselim Mustafa-paša Babić o pokretu i otporu protiv novog uređenja*.

Ali-paši Rizvanbegoviću je uspjelo da uvjeri Omer-pašu u lojalnost i pokornost Porti, Tuzla-paša je stajao jedno vrijeme na čelu posavskog pokreta, a zvornički Mehmed-paša je prebjegao u Srbiju. Prvi koji je izgubio slobodu bio je bivši sarajevski muselim Mustafa-paša Babić. On je bio uhapšen u Sarajevu i smješten u vojni logor, gdje se nalazilo još kompromitovanih plemića, kao bihaćki paša Bišćević, krupski kapetan i drugi.[43] Da bi zastrašio Sarajlije a pašu Babića ponizio, Omer-paša je naredio da ga češće provedu sarajevskim sokacima da ga svijet posmatra.[44]

Na povratku iz Posavine u Sarajevo, gdje je stigao l7. Xll 1850., Omer-paša je sa sobom poveo čitav transport ustaničkih vođa i učesnika, vezanih u lance. Oni bijahu odmah smješteni u vojni logor. Pošto je slomio glavnu ustaničku snagu kod Modriča, Omer-paši je pošlo za rukom da zarobi Mahmut-pašu Tuzlu, za koga je namjerno pustio preko telala glasove da je u Vinkovcima umro. Iz Vinkovaca, gdje je bio prebjegao, Tuzla-paša se povratio, vjerujući u uspjeh ustanika kod Modriča, u Bosnu da utiče i na širenje ustanka u Krajini. Pošto je osvojio Tuzlu, Omer-paša je opljačkao, kako je pomenuto, silno blago Mahmut-pašino koje se cijenilo, po jednoj verziji na 18 miliona piastera, a po drugoj, što izgleda vjerovatnije, na 17.000 carskih dukata. Za Tuzlu-pašu se govorilo da je globio narod i da je monopolisao svu trgovinu svog okruga.[45]

Posredovanjem beogradskog muhafiza Vasif-paše bili su uhapšeni i degradirani zvornički paša i Osman-beg Tuzlić i izručeni Omer-paši početkom decembra 1850. g.[46]

Da se vidi Omer-pašin postupak sa posavskim ustanicima, dovoljno je citirati jedan savremeni izvještaj. Brodska granična regimenta izvijestila je iz Vinkovaca, 24. XII 1850., svoju komandu u Temišvaru o kažnjavanju bosanskih ustanika u Omer-pašinu logoru kod Tuzle. Obični ustanici su propuštani kroz šibu, poredan asker sa štapovima, i oko 100 ih je ostalo na mjestu mrtvih

[43] lbidem, G. K. No 175 od 28. XI 1850.
[44] Ibidem, G. K. No 192, Sarajevo, 19. XII 1850.
[45] Ibidem, G. K. No 192, Sarajevo, 19. XII 1850.
[46] Ibidem, G. K. No 191, Sarajevo, 12. XII 1850.

od askerskog degeneka. Begovi i ugledniji ustanici uopšte bačeni su u zatvor i svaki drugi dan su tučeni dok bi im duša došla u grlo. Mahmut-paša Tuzla se, po ovom izvještaju dobrovoljno predao, imetak mu je bio konfiskovan i dvor opljačkan.[47]

Omer-paši se žurilo da što prije odstrani iz zemlje vođe posavskih ustanika i već 29. I 1851. otpremljen je prvi transport zarobljenih Bosanaca u Carigrad. Oni su proveli u sarajevskom vojnom logoru mjesec i po. U ovom transportu bili su najznamenitiji: Mahmut-paša Tuzla i Mustafa-paša Babić. Pod jakom vojnom eskortom otpremljen je taj transport preko Kladnja, Tuzle i Brčkog na Savu. Odatle je imao biti otpremljen vodenim putem za Carigrad. Prilikom odlaska ovog transporta bilo je dosta Sarajlija koji su sa simpatijama ispratili ove zarobljenike. Međutim, ispoljavanja ovih simpatija nije bilo i publika je ostala nijema i mirna. Ipak se našao jedan koji je javno manifestovao svoje raspoloženje i glasno povikao sretan put nesrećnim ljudima, ali se u isti čas vojnici okomiše na njega i premlatiše ga puščanim kundacima. Omer-paša bijaše izuzetno dozvolio starom tuzlanskom paši da jaše na uredno osedlanom konju, dok su ostali jahali na samaricama sa vezanim rukama ili iđahu pješke u lancima.[48]

Na docnijim svojim kaznenim pohodima po Hercegovini i Krajini, Omer-paša je, pobjeđujući ustanike, hvatao njihove pretstavnike i bacao ih u sarajevske i travničke tamnice. Poznato je na kakav je svirep način proveo Ali-pašu Rizvanbegovića kroz Hercegovinu i Krajinu da ga, najzad, ubije u Dobrinji kod Banje Luke, krajem marta 1851.

Fazli-paša Šerifović, bivši zakupnik bosanskih carina, bio je jedini bosanski velikaš koga je najviše poštedio Omer-paša. Svakako ne iz sentimentalnih razloga, nego zato što ga je trebao i dobro iskorišćavao. Fazli-paša mu je liferovao hranu za vojsku. Osim toga, Omer-paša je ovog najbogatijeg čovjeka u Sarajevu slao i u razne misije. Tako, naprimjer, slao ga je pred Hajrudin-pašu u decembru 1860. u Hercegovinu, a i u Zagreb sa Muhasebedži ef. i Jukićem banu Jelačiću u proljeće 1851 godine. Međutim, i on je uhapšen sredinom maja 1851. g. u Travniku.[49] Osim toga, bili su uhapšeni u proljeće 1851. g. Mehmed-paša Bišćević, član upravnog savjeta, i Ali-beg Džinić, bivši banjalučki kajmekam.[50]

[47] Ratni arhiv u Beču, Min. rata, No 8276, Vinkovci 24. XII 1850.
[48] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 45, Cap 30 I 1851.
[49] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 253, Cap 29 V1851.
[50] Ibidem, G. K. No 228, Cap 15 V 1851.

Krajem proljeća 1851 g. Omer-paša bio je već pohvatao najveći dio politički sumnjivih ljudi i smjestio ih u vojničku kasarnu u Travniku, koja je bila prepuna. Takvih političkih i ratnih zarobljenika bilo je više stotina u Travniku. *Tako izgleda*, veli gen. konzul, *cijela bosanska aristokratija kao slomljena sa svojim najodličnijim i najuticajnijim članovima*.[51]

Travnik je proljeća 1851. g. ličio više na veliki koncentracioni logor ili robijašnicu, no na vezirsku rezidenciju. Izvještaj dr. Atanaskovića od 5. juna 1851. g., po svojoj važnosti i po svojoj karakteristici, vrijedi da ga donesem u cijelosti. On izvještava svoju vladu o sljedećem:

Travnik liči na veliku robijašnicu. Muslimani raznog ranga, među njima mule, kadije i begovi, vide se u lancima kako čiste gradske sokake ili dovlače materijal za njihovo kaldrmisanje.

Jedna vojna komisija, pod predsjedništvom brigadnog generala Melemendži Mustafa-paše, preslušava hapšenike, a osudu nad njima izriče Upravno vijeće pod predsjedništvom valije Hajrudin-paše. Omer-paša češće prisustvuje ovim sjednicama.

Zarobljenici su podijeljeni u tri kategorije. U prvu kategoriju spadaju oni ustanici koji su učestvovali u ubistvu vezireva čaušlar-age, Omer-pašina parmamentara. Oni se osuđuju na smrt.

U drugu kategoriju spadaju predstavnici plemstva i vođe ustanka, kao Fazli-paša Šerifović, Mehmed-paša Bišćević i ostali. Oni će biti poslani u Carigrad i zajedno sa svojim porodicama protjerani iz Bosne. S obzirom na Fazli-pašu, izjasnio se Omer-paša da posjeduje njegova kompromitujuća pisma već nekoliko mjeseci, a pošto se mogao dobro iskoristiti u liferacijama za vojsku, radi toga ga je dosada štedio.

U treću kategoriju spadaju obični zarobljenici. Oni će biti kažnjeni dijelom batinama, a dijelom tamnicom, pa će onda biti pušteni kućama.[52]

U junu i avgustu 1851. transportovani su u Malu Aziju oni plemići koji su bili osuđeni na izgon. Jedan dio je upućen preko Broda, Vidina i Ruščuka za Carigrad. 17. VIIl doveden je jedan transport osuđenika iz Travnika u Sarajevo. To je, izgleda, bio transport najotmjenijih Bošnjaka. Među njima su bili: Fazli-paša Šerifović, Hafiz-paša Rizvanbegović, Mehmed-paša Bišćević, Ali-beg Džinić, kapetani Krupe, Majdana, Novog i ostali. Oni su imali da idu preko Soluna u Carigrad. Može se uzeti, veli gen. konzul, da je ovim transportom

[51] Ibidem, G. K. No 253, Cap 29 V 1851.
[52] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 263, a-b, Cap 5 VI 1851.

otišao iz zemlje posljednji ostatak uticajnih bosanskih prvaka i svakako uglednih ljudi.[53] Savremeni istoričari ovih događaja, Čokorilo i Jukić, takođe su zabilježili ove progone i uništavanje bosanske aristokratije.

Presuda bosanskim prvacima

Protjeranim bosanskim prvacima, vođama i učesnicima u ustancima sudio je najviši državni sud, na osnovu materijala koji je dostavio Omer-paša. Otpravnik poslova austrijske internuncijature u Carigradu izvijestio je svoju vladu 27. I 1852. g. o presudi nad bosanskim ustanicima, poslavši joj izvod presude koji je objavljen u turskim službenim novinama. Ministarstvo inostranih djela u Beču poslalo je prepis tog izvoda gen. konzulu u Sarajevo, 9. I 1852. godine.

Osmanlijske službene novine, Z 462, donijele su u januaru 1852 g. službeni članak koji je javljao o izrečenoj presudi i kazni zarobljenicima koji su uhvaćeni za vrijeme ustanka u Bosni i Hercegovini i dovedeni u Carigrad.

Najveći državni sud, u saglasnosti sa osmanlijskim kaznenim zakonom, osudio je na smrt 15 ustaničkih vođa ili toj kazni ravan broj godina robije. Sultan je, međutim, oslobodio osuđenike smrtne kazne. Kazna robije i rada na galijama ublažena je Mahmut-paši iz Tuzle i dvojici uleme, Nuh-ef.[54] i Ibrahim-ef.[55] Mahmut-paša je, s obzirom na visoku starost, degradiran i doživotno prognan na ostrvo Rodos, kamo su ga imali da prate sin mu Osman-beg i cijela porodica. Nuh-ef. i Ibrahim-ef., s obzirom na njihov društveni položaj (stalež), protjerani su u Konju, s uvjetom da se nikada ne vrate u Bosnu. Ostali, kojima je dokazan zločin javnog ustanka, imali su da ostanu na robiji na neodređen rok, dok njihovo vrijeme kazne ne bude utvrđeno na osnovu podataka podnesenih od Omer-paše.

Rizvan-paša (Hafiz-paša), sin umrlog hercegovačkog vezira Ali-paše, i njegov brat Rustan-beg, dalje Mahmut-paša iz Zvornika, Bekeli Mehmed-paša i Fazli-paša Šerifović iz Sarajeva protjerani su u odgovarajuća mjesta u zemlji, isto tako pod uvjetom da se više nikada ne vrate u Bosnu. Isto tako Ali-beg (svakako Džinić) i Derviš-beg (Krupić-Majdanski)[56] internirani su na dvije godine sa porodicama i djecom i sa još 63 lica u Kjutahiju i u Balikeser. 69 drugih lica

[53] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 432, Cap 21. VIII 1851.

[54] Nuh ef. je bio tuzlanski kadija i jedan od najaktivnijih ustaničkih vođa u Posavini. Osobito se istakao u bitki na Vučijaku, gdje je i zarobljen.

[55] Ibrahim-ef. je, po svoj prilici, Kapić, kadija iz Vrnograča, jedan od ustaničkih vođa u Krajini.

[56] Bašagić, *Kratka uputa...*, str. 174.

imalo je do daljnjega da boravi u Brusi.[57] Iako je ovaj izvod osude prilično štur, ipak je on za istoriju od neobične važnosti.

Organizacija zemlje i stanje hrišćana

Omer-paša Latas imao je u svojim neograničenim punomoćima, između ostalog, zadatak da provede novu administrativnu organizaciju zemlje, koja se zasnivala na tanzimatu. Doista, to nije bio nimalo lak zadatak. Najprije je trebalo ugušiti u krvi otpor bosanskog plemstva, pa onda prići organizaciji zemlje. Prvo, što je Omer-paša predložio Porti, u sporazumu s valijom i upravnim savjetom, je to da Sarajevo bude središte novouređenog Bosanskog vilajeta. Po novoj administrativnoj organizaciji, Bosna je imala biti podijeljena na *kajmekamije* (okruge) i *mudirluke* (srezove). Tom se poslu pristupilo već u januaru 1851. godine. Iako ne mogu tačno prikazati administrativnu podjelu na osnovu materijala sa kojim raspolažem, ipak i ono što se iznese od koristi je. Za bihaćkog kajmekana bio je imenovan neki Mustafa-beg. On je otputovao na mjesto opredjeljenja 20. I 1851., sa 40 do 50 lica pratnje. Za livanjskog mudira imenovan je divitar-ef. iz redova Hajrudin-pašinih činovnika. On će biti pod travničkim kajmakom, na koje je mjesto imenovan Ali-ef., muhurdar Hajrudin-pašin. Za banjalučkog kajmakama postavljen je dosadanji muselim grada Banje Luke Ali-beg Džinić. Karakteristična je primjedba austr. gen. konzula da je on jedini domorodac na položaju kajmakama, dok su ostali svi izreda Osmanlije.[58]

Pod banjalučku kajmakamiju spadali su gradovi: Banja Luka, Derventa i Tešanj. Tuzlanski kajmakam je Fehim-ef., čovjek punog Omer-pašina povjerenja i u rangu je miri-mirana (paše). Pod njegovom upravom stoji cijela Posavina i istočna Bosna, i to gradovi: Maglaj, Žepče, Gradačac, Gračanica, Srebrenica, Tuzla (Gornja i Donja), Zvornik i Kladanj. Novopazarska kajmakamija nije mogla biti organizovana radi predstojeće reorganizacije Hercegovine. Njeno je središte u Novoj Varoši. U organizaciji zemlje igrao je veliku ulogu upravni savjet. Od dolaska novog valije Hajrudin-paše, taj upravni savjet (*medžlisi-kebir*) postao je aktivan. U njegovu kompetenciju spadali su upravni i jednim dijelom sudski poslovi. Valija nije odlučivao svojim autoritetom, šta više molbe

[57] Arhiva austrijskog konzulata u Sarajevu, N2154 -1852.

[58] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 45, Sar., 30. I 1851. U jednom izvještaju iz Sarajeva, od 22. III 1851., stoji: *Alle kaimekamen und Distriktcamter sind mit sogenannten Osmanlis besetzt* (Arhiv austr. konz. u Sarajevu, No 239 22. III 1851).

stanovnika, koje su imale biti pisane na monopolskoj hartiji, nisu se upućivale na njegovu ličnost, nego na upravni savjet. Svaka se molba mora podnijeti pismeno i valija je upućuje na nadležnost upravnog savjeta. Predsjednik tog tijela (Reisi-medžlis) je Nazim-ef., jedan Carigrađanin, u rangu miri-mirana. Članovi upravnog savjeta po dužnosti (ex officio) jesu: mula (muftija) i defterdar (direktor finansija). Između 12 članova, koliko ih ima upravni savjet, samo je jedan hrišćanin. Ranije (za Tahir-pašina vremena), pravoslavni vladika bijaše član upravnog savjeta, što u Omer-pašino vrijeme nije bio običaj. Ali, ipak, po potrebi, biva pozivan na sjednice.[59]

U junu 1851. g. očekivali su se iz Carigrada finansijski činovnici (intendanti) za Travnik, Banju Luku, Bihać i Tuzlu. Oni su imali da vode finansije pomenutih kajmakamija.[60] Važno je da su i oni bili Osmanlije. U domaće ljude nije se imalo povjerenja.

Da su se propisi tanzimata provodili formalno i bez temeljitijeg proučavanja prilika vidi se najbolje po jednom primjeru. U avgustu 1851. obilazio je bosanske kasabe miralaj Said-bej sa ciljem da objavi stanovništvu uvođenje reforma, poznatih pod imenom *tanzimati-hajrije*. 15. avgusta izvršeno je objavljivanje u Sarajevu pred skupljenim stanovništvom, muslimanskim, hrišćanskim i jevrejskim. Tom prilikom pale su izjave i uvjeravanja bez objašnjenja specijalnih tačaka tanzimata koje se odnose na prava i dužnosti građana. Pozvani predstavnici svih gradskih mahala (muhtari) i drugi najstariji mještani bijahu upućeni da odmah sa sobom ponesu pečate (muhure). Po izvršenoj objavi, bio je sastavljen jedan pismeni akt i prisutni, a da im nije prethodno pročitan, bijahu pozvani da ga ovjere svojim pečatima, jedan za drugim. To je odmah izvršeno. Niko se nije usudio tražiti da mu se ranije objasni sadržina tog akta. Mnogi hrišćani moljahu pravoslavnog vladiku da on stavi taj zahtjev, ali on to odbi i prvi udari svoj muhur.[61]

Iz ovog primjera se jasno vidi kako su se provodile reforme, kako se falsifikovala narodna volja. Odakle je mogao da shvati reforme onaj koji nije ni znao o čemu se radi? Novoj organizaciji zemlje smetala su mnogo i neslaganja između Omer-paše i bosanskih valija, Hafiz-paše i Hajrudin-paše. Imenovanje pomenutih kajmakama izvršio je Hajrudin-paša. Međutim, kako su lični sukobi i nerazumijevanja između seraskera i valije započeli već u proljeće 1851., to se

[59] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 45, Sarajevo, 30 I 1851.
[60] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 263, a-b, 5 VI 1851.
[61] Arhiv austr. konzulata u Sarajevu, No 432, Sar., 21 VIII 1851.

desilo da je Omer-paša u avgustu 1851. smijenio većinu kajmakama koje je bio postavio valija. Omer-paša je na kajmakamska mjesga doveo samo vojna lica.[62]

Novi upravni aparat se teško snalazio u zemlji. Sem toga bio je slabo ili nikako plaćen, pa je i razumljivo da se odmah zažalilo za starim partrijarhalnim stanjem. Već u avgustu 1851. god. primijetio je austr. gen. konzul da su Osmanlije, koji čine vrhove činovničkog aparata u zemlji, pretjerale svoje prethodnike u samovolji, pritisku i isisavanju naroda.[63]

Od novog uređenja zemlje i zavođenja tanzimata najviše su očekivali hrišćani. S toga su oni, gdje god su to prilike dopuštale, bili na Omer-pašinoj strani. Razumljivo je da su hrišćani očekivali od Omer-pašine akcije poboljšanje svog političkog i socijalnog stanja. Dok su muslimani, kako ona vodeća aristokratska klasa tako i širi slojevi naroda, zebli od Omer-paše, dotle su hrišćani od njega očekivali bolje prilike i bolju budućnost. To se najbolje vidi po držanju katoličkog sveštenstva, a osobito je karakterističan primjer franjevca Jukića. Omer-paša je, naslanjajući se na hrišćansko stanovništvo Bosne i iskorišćavajući ga u svojim pohodima, i mogao onako krvnički da uništi muslimansku aristokratiju. Naročito su hrišćani pomagali Omer-pašinu akciju dajući mu brojne konje za transport trupa. Računa se da je prilikom Omer-pašinih operacija nestalo oko 4000 hrišćanskih konja.[64] U junu 1851. g., u Travniku je bio instaliran jedan biro pod šatorom, gdje su se predavale molbe i žalbe. Molbe nisu morale biti pisane turskim jezikom nego i domaćim, slavenskim. Tu su, uglavnom, likvidirana potraživanja koja su izlazila iz poslova učinjenih vojsci. Za konja koji je poginuo u transportima određivana je naknada od 250 piastera ili 23 forinta.[65] Međutim, do oktobra 1861. nijedan hrišćanski seljak nije dobio ni pare otštete. Cjelokupna suma za izgubljene konje iznosila je milion piastera. Porezi su se u to vrijeme nemilice pobirali. Seljacima se određena otšteta odbijala od poreza.[66]

Čim je slomljen otpor muslimana, odmah je počeo drugi kurs prema hrišćanima. Nade polagane u tanzimat iščezavale su, a tereti državni su stalno povećavani. Pritisak vlasti, i to onih osmanlijskih, osjećao se teško već u junu 1851. g. Dok su s jedne strane vlasti bile i prema njima kao i prema muslimanima nemilosrdne, dotle su odnosi između muslimana i hrišćana postajali sve nesnosniji.[67]

[62] Drž. arhiv u Beču, No 417, Sar., 19 VIII 1851.
[63] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 432, 21 VIII 1851.
[64] lbidem, G. K. No 542, 16. X 1851.
[65] lbidem, G. K.No 263, a-b, 5. VI 1851.
[66] Drž. arhiv u Beču, G. K. No 542, 16. X 1851.
[67] lbidem, G. K.No 304, a-b, 26. VI 1851.

U agrarnim odnosima nije gotovo ništa učinjeno. Olakšice, date kmetovima za vrijeme Tahir-paše, imale su malo praktične vrijednosti. U drugoj polovini 1851. g. i početkom 1852. g. Omre-paša se bavio razoružanjem hrišćana. Po slomu muslimana, trebalo je i hrišćansku većinu obezglaviti i dovesti je u nemogućnost bilo kakvog otpora. Štaviše, Omer-paša je počeo da sumnjiči hrišćane kao buntovan elemenat, i da ih kao takve opisuje kod Porte. U septembru 1851. bilo je zabranjeno hrišćanima da posjećuju austrijski konzulat u Sarajevu, jer je postojao strah da Austrija, kao i uz to susjedna sila, ne pomaže hrišćane u njihovim zahtjevima.[68] Omer-paša je objašnjavao svoje prilično dugo zadržavanje u Bosni strahom od hrišćanske opasnosti. On je u novembru 1851. dao izraditi preko upravnog savjeta jednu pretstavku Porti (*mazbatu*) u kojoj su izneseni razlozi za njegov daljni boravak u zemlji. Hajrudin-paša nije udario svoj muhur na ovu mazbatu.[69]

O Omer-pašinu odlasku iz Bosne (23. lV 1852.) pisao je dr. Atanasković, po prilici sljedeće: Omer-pašin odlazak nije sigurno zažalilo bosansko stanovništvo. Muslimani ga nisu sigurno žalili, jer ih je razbio, potukao, mnoge porodice uništio i mnogobrojne plemiće, koji ipak imaju privrženosti u zemlji, protjerao iz Bosne. Hrišćani su ga još manje žalili, jer ih je prevario u datim obećanjima, u posljednje ih vrijeme, bez njihove krivice, progonio, razoružao i obeshrabrio. Jednom riječi, on napušta zemlju, u najvećoj mjeri nezadovoljnu i razočaranu.[70]

Omer-pašin vakat u Bosni je od nemale, upravo epohalne važnosti. Gospodujući elemenat, muslimani, izgubio je vodstvo iz ruku, slomljen povukao se u se i bio je razočaran. Hrišćani su takođe njegovim vaktom izgubili. Nestalo je patrijarhalne uprave, u kojoj je ipak bilo više i morala i ljudstva no u novoj, neizgrađenoj osmanlijskoj upravi. U ovo vrijeme kod muslimana se iskristalizovao pojam *Turkuša* za sve što je osmanlijsko. Slomom plemićke aristokratije u Bosni za Omer-pašina vremena završava, kako su tačno prim ijetili mnogi naši istoričari, srednji vijek u Bosni.

[68] lbidem, G. K.No 461, 11. IX 1851.
[69] lbidem, G. K.No 529, 13. XI 1851.
[70] Drž. arhiv u Beču, G. K. Praesid. 5763, Cap 29. IV 1852.

Hajrudin Bujukalić

Razbijeni životi

Poslije dugog potucanja i seljenja iz jedne kuće u drugu, smirila se naposljetku kod jedne debele gospođe, čiji je muž bio neki visoki činovnik. Dodijeliše joj za stanovanje mračnu sobicu koja je bila na brzu ruku skovana iz jednog dugog i mračnog hodnika što zaudaraše izmetima i gnjiležom. Samo jedan jedini prozor te sobice gledaše u drugi, još mračniji, hodnik. Zidovi su joj neprestano bili vlažni, pa je cijela soba odisala nekom teškom zagušljivom vlagom.

I eto, u tu sobu useli se ona, siromašna, napuštena Zumra, sa četvero sušičave djece koja su zbog patnje, potucanja i čestog gladovanja izgledala kao blijedi, providni papir. Bilo je to jednog vlažnog jesenjeg dana, kad je vjetar izvodio svoju žalnu melodiju u granama olinjalih kestenova i vitlao požutjelo lišće u vazduhu. Svu svoju prtljagu donijela je u jednoj iskrpljenoj bošči. Bilo je tu samo nekoliko prljavih posteljica, dva jastuka iz kojih su se izvaljivali bičevi sparne smrdljive vune, jedna izlinjala masna ponjava i nekoliko začađelih šerpica i lončića. S njima se i neka teška tuga useli u tu memljivu sobu. Zacvrkuta nekoliko sušičavih glasića da se malo kasnije stope u jedan bolan, dugi jecaj. Od prvog časa osjetiše neku tjeskobu i smrad koji im natezivaše neku vrtoglavicu.

Ona je morala raditi gospodi po cio dan za vrlo neznatnu mjesečnu platu i koru hljeba koju bi im sa svog stola bacili. Zumra oseti još veću gorčinu života kad gospođina djeca počeše tući njene slabunjavce. Mališani tada prvi put osjetiše koliki ih zid dijeli od ovih razmaženih gospodičića. Nisu se smjeli ni izvlačiti iz sobice pa, šćućureni u mračnim kutevima, zurili su u čkiljavo svjetlo koje je titralo u masnom vazduhu. Majka im se od velikog posla rijetko danju navraćala, a gdje kad bi po cio dan presjedili sami. Njihove su se misli širile iz tog tjesnog prostora i dopirale tamo negdje u prodgrade, u svjetli prostrani stan gdje su prvi put ugledali svijet. Došlo bi im da polete iz tog mračnog prostora,

da bježe iz zagušljivog teškog vazduha u kom je zujalo bezbroj gadnih mušica. Potrčali bi vratima, teglili ih i pritiskivali. Vješali se o zahrđalu bravu pa se, s prigušenim plačem, spuštali na goli pod. Od vanjskog života pamtili su samo kad bi im otac svakog prvog dolazio, lupao na vrata sve dok ih ne bi izvalio i tad bi njegov smrdljivi zadah alkohola ispunio sobu. Kad bi ih sve s reda istukao psujući im sve što mu na usta dolazi, oteo bi ženi cijelu mesečnu zaradu i otišao nekud. Zumra bi cijelu tu noć plakala, a četvero mališana privijalo se uz nju.

Ona je poticala iz jedne siromašne, ali čestite, malograđanske porodice i udala se za Muhameda, sina jednog bogatog industrijalca, koji je do skrajnosti bio razuzdan, pa ga je njegov otac poslao u provincijski gradić gdje je imao veliko zakupništvo šume, ne bi li se tako, otrgnut od pokvarenog velegradskog društva, popravio. Pripustio mu je svu brigu oko posla na kome je radilo mnogo radnika, sjekući šumu. Ali on se je malo zadržavao među njima. Smrdili su mu njihovi prokisli gunjevi i košulje na znojavim i dlakavim tijelima. Najradije je provodio vrijeme šetajući izrovljenim mahalama, lupajući se štapićem i zviždukajući svoju najdražu: „Znaš li majko šta bi bilo najboIje, da izneseš ovaj krevet napolje!"

I tako jedno predveče opazi on na nekom kapidžiku lijepo, jedro djevojče, pa kad htjede da joj se približi, ona otrča u kuću, lupajući svojim nanulama niz avliju. Drugu noć on se tu zastavio, izazvao je na vrata i s njom počeo razgovarati. Ona se stidila, mucala, a on je zasipao najzavodljivijim riječima od kojih bi joj cijelo tijelo drhtalo. On je bio od onih ljudi koji svojim obećanjima zavode mlade neiskusne djevojke, pa ih onda ostavljaju starcima s kesavim bradama. On joj je pričao o gradu, o veselom noćnom životu u moru svjetiljki i tonova. Ona ga je s radoznalošću slušala i ako ga nije ni razumjevala.

I tako, jedne noći, kad je lišće šuštalo u bašči pod kućom a miris karanfila širio se sve do njih, on joj poče opet svoju priču o životu u velegradu, gdje se i najmanji dio mladosti iskoristi. Čitavo mu je tijelo gorjelo u nekoj vatruštini. Neka nepodnosiva žudnja izbila mu je na usta i on pruži ruke prema njoj, prihvati je čvrsto za ramena, privuče bliže sebi i ona ojseti da je nešto vrelo, ugodno opeče po svježim usnama. Ona se za čas izgubi, nešto kao strnja zatrza joj cijelo tijelo, osjeti neki žar, ali se snađe, odgurnu ga od sebe i pobježe u kuću. On, nezadovoljan, procijedi neku krupnu psovku i odjuri niz mahalu.

Ali on niie bio ubijen ovim neuspjehom. Ljutio se na se što je tako prenaglio, psovao tu prostakušu što ne zna da živi. Osjećao je da ona mora njegova biti pa na koji bilo način. Pokušavao je nekoliko puta da je vidi, ali uzalud. Kad vidje da ne može tako, on se poče približavati njenom ocu, koji je bio jedan od njegovih

radnika. Povisi mu platu pa ga naposljetku postavi i nadglednikom. Starac se je čudio otkud u mladog age ovoliko dobrote. Ali jednog dana Mehmed mu razloži kako namjerava da se ženi, kako je čuo da on ima kćer (jednom ju je čak dobro i vidio) i pita ga hoće li mu je dati za ženu. Otac se na ove riječi zaprepasti, promuca nekoliko nesuvislih riječi, odmahnu rukom i nastavi posao. Ali kad ovaj poče navaljivati, starac se branio da to Alijaga ne bi dozvolio da se njegov sin srodi s fukarašima. Ali mladić, vođen svojom neobuzdanom strašću, ne prestajaše sve dotle dok mu je ne obeća.

Kad su to Zumri javili, ona je proplakala. Mati je počela koriti što plače nad takvom srećom na kojoj bi joj mnoge aginske kćeri zavidjele. Ali ona još jače zajeca i zagnjuri majci glavu u krilo. Stara je to sebi rastumačila kao znak velike radosti. Zumra se nije mogla ocu protiviti premda je znala da je on pokvaren, da je ne uzima iz ljubavi nego da bi se makar na taj način dokopao njenog tijela. I jedne svijetle proljetne noći kad se je snijeg topio niz Bojnu a vazduh mirisao prvim ljubicama, on prevede Zumru u kuću koju je iznajmio od jednog mještanina. Kad je Alijaga za to doznao, razbjesnio se i pojurio sinu da ga od tog odvrati.

Sastali su se odmah poslije vjenčanja. Mladić je bio hladan. Na svaku očevu riječ odgovarao je s negodovanjem, pa tako su se i rastali. Na polasku mu je dobacio otac da ga se odriče. I zbilja, tako je i bilo. Poslije nekoliko dana došao je trgovac kome Alijaga bijaše prepustio cijeli posao. Mehmed se je morao od svega odstraniti. Pri njemu je ostala jedna suma novaca, koju on zadrža namjeravši otvoriti trgovinu. Ali naskoro, vrijeme pokvari njegove namjere.

U Milkanovu kafanu bješe došao jedan ciganski orkestar i s njima jedna mlada, lijepa cigančica Cana, koja imađaše puno, oblo tijelo i glas čist kao zvuk frule. U Mehmedu se opet povrati želja za lumpovanjem, uzbuni se u njemu njegov stari duh i on poče piti. Padale su noći burne kao njegov život i titrale od zvukova ciganskih ćemaneta. On bi neprestano sjedio uz čašu vina, zurio u nju kao da u njoj vidi svoju proživjelu prošlost. Kad bi violina zajecala, jedan čist, strastven glas prosuo bi se zadimljenim prostorom:

Daj, Mirjano, ruse kose,daj
Da ih mrsim ja!

U njemu bi se sve uzburkalo. Krv bi mu proključala u venama a neka toplina oblila mu čitavo tijelo i zamutila u glavi. I on bi tada nesvjesno zatitrao tijelom po taktu muzike. A kad bi ciganka lupila defom, ciknula i nastavila:

Daj, Mirjano, belo grlo,daj
Da ga grizem ja!

On bi kao bijesan vrisnuo, prihvaćao za čaše i bacao ih po podu. Razbijeno staklo zaškripalo bi pod nogama, a neko ludo maglovito raspoloženje obuzelo bi cijelu kafanu. On bi tada dozivao ciganku, cupkao je na koljenima, trgao joj jeleče, lijepio po grudima papirnati novac i u bjesnilu grizao joj tijelo.

Kad bi kući dolazio, natjerivao bi Zumru da mu igra i pjeva, psujući joj pri tom seljačku majku. Ona je sve sa šutnjom podnosila. Ali kad nestade novaca, on isprodava i ono malo pokućstva što je Zumra od oca dobila pa i to prolumpova. Kad kuća ostade gola, on odluči vratiti se u grad ne bi li tamo našao kakvog načina da nastavi svoj burni život. Zumri reče da on ide u svijet, pa ako hoće, neka ide za njim. Ona protuži ali ipak pristade.

I jednog tužnog jesenjeg dana ispratiše je njeni roditelji sa suzama u svijet da provodi razbijeni život potucajući se ispod tuđih krovova. Ona je nastojala da se uzdrži od plača, ali kad sjede u kola, na ono malo prtljage što je ponovno od majke dobila, zajauka i kroz lupu kopita po izrovljenoj kaldrmi čuo se njen prigušeni jecaj...

Kasim Gujić

Kultura duhana kao glavni izvor narodnih prihoda u Hercegovini

Kultura duhana je predstavljala glavnu granu narodne privrede u Hercegovini, jer prihodom od kulture duhana hercegovačko seljaštvo uglavnom podmiruje sve svoje glavne potrebe. Iako je u prošlim godinama smanjivana sadnja duhana u Hercegovini, ipak i danas se bavi kulturom i proizvodnjom duhana blizu 18-20.000 hercegovačkih domova.

Prvi put je na evropskom kontinentu duhan zasađen oko 1511. godine i otada se rasprostranio po čitavoj Evropi. Na Balkanu duhan se počeo saditi početkom 17 stoljeća. U isto vrijeme počeo se duhan saditi u Hercegovini. Mnogi drže da su Mlečani, trgujući uz Neretvu, unijeli i duhan u Hercegovinu. Ali do kraja 80-tih godina 19. vijeka nije moglo biti ni govora o kakvoj racionalnoj kulturi. Istom godine 1880., kad se osniva fabrika duhana u Sarajevu i Mostaru i otkupni duhanski uredi u Mostaru, Ljubuškom, Stocu i ostalim srezovima Hercegovine, istom tada, može se reći, počinje racionalna gojidba duhana u Hercegovini. U tim godinama duhan je monopolisan, te se to monopolisanje duhana sve do danas održalo.

Obrađivanje duhana

Kao svakom sjemenu tako isto i duhanskom hercegovački seljak posvećuje veliku pažnju. Odabiranje sjemena za duhanski rasad uglavnom se vrši empirijskim putem: sjemena čahure najboljih strukova duhana puste se da sazru, docnije se oberu i vežu u kitice, pa se iduće godine uzmu za odgoj rasada. Ovaj stari i prokušani način odabiranja sjemena se pomalo istiskuje sa monopolske strane. Monopolske vlasti preporučuju selekciju i selekciono sjeme, koje se

proizvađa u opitnoj stanici u Domanovićima. Ali praksa i iskustvo je pokazalo da je mnogo bolji stari i prokušani način odabiranja sjemenog rasada, t.j. da svaki sadioc odabire sa svoga zemljišta sjeme, jer na uzrast i kvalitetu duhana najviše utječu zemljišne prilike, koje svaki sadioc u svom selu najbolje poznaje. Za duhan su najpodesnije lake vinogradske ili brdske zemlje, jer one daju listove sa finim kvalitetnim osobinama: lijepu aromu, svjetlo žutu boju, tanak, sjajan list i dugačak kao svila, izrezani duhanski konac. Poljske zemlje ili nizije nisu pogodne za kulturu duhana, jer takve zemlje daju duhan slabije kvalitete: grub, debeo i velik list sa debelim rebrima.

Zemlju na kojoj će se duhan saditi treba što bolje obraditi. Takva zemlja se još u ljeto prežiga (duboko uskopa), u martu i aprilu se ponovo uskopa i usitni, a krajem aprila duhanski se rasad sadi gotovo na isti način kao kupus. Svaki struk duhana treba da je udaljen jedan od drugog po 50-55 cm. Ako je suha zemlja, duhanske kućice se zalijevaju vodom prije i poslije sadnje sve dok se struk ne primi. Kad duhan uzraste (15-20 cm), onda se okopava.

Duhan je biljka s velikim korijenom koja isiše sve sokove iz zemlje. Radi toga moraju se duhanska zemljišta gnojiti sa odležanim stajskim gnojem ili umjetnim gnojivom, koje sadrži u sebi veće količine kalija, jer je kalij najpotrebniji za uzrast duhana. Kako Hercegovina, naročito zapadna Hercegovina, tzv. duhanski centar, nema dovoljno stoke, pa prema tome ni dovoljnih količina stajskog gnoja, to je upućena na umjetna gnojiva (duhanska zemljišta obično se đubre prije sadnje duhana). Bez upotrebe dovoljne količine umjetnog gnojiva, kvalitete duhana će opadati i, prema tome, donosiće sve manje dohotke.

Kad duhan uzraste, onda se izvrši po organima finansijske kontrole procjena duhana u zelenom stanju. Treba tačno odrediti zrijenje duhana i ne dopustiti da duhan prezrije ili da je zelen, tj. treba znati odrediti i pogoditi momenat branja duhana. Na duhanu ima 5 vrsta lista: podbir, nadpodbir, srednji list, podvršak i vršak. Pošto svaka ta vrsta lista zrije u zasebno vrijeme, to se i duhan ne bere od jedanput nego od 6-8 puta (navrata). Duhan se bere samo od podnožja prema vrhu (od podbira prema vršku). Kad se duhan obere, niže se na konce (nizanje duhana) i tako se priprema za sušenje. Sušenje duhana spada među najvažnije radove oko ove kulture. Bez valjanog i urednog sušenja nema dobre kvalitete duhana. Svrha sušenja je da se ispari suvišna voda i da list dobije sva svojstva dobrog duhana, naročito svjetlo-žutu boju (t.j. da se lisno zelenilo pretvori u svjetlo-žutu boju). Duhan treba sušiti u posebnim prostorijama – sušionicama. U Hercegovini imade primitivnih (najviše) i savremenih sušnica

(vrlo malo). Primitivno sušenje duhana vrši se na zidovima kuća, plotovima, ogradama i serđenima. Ogromna većina hercegovačkih sadilaca duhan suše na taj način. Savremena ili mješovita sušnica ima oblik staje, pred njom se nalazi ograda, na kojoj su smješteni serđeni, na kojima se za vrijeme ljeta suši na suncu duhansko lišće. Ove sušnice imadu prednost što se u svako vrijeme za elementarnih nepogoda može duhan skloniti, jer kiša i vjetar nanose mnogo štete duhanu za vrijeme sušenja. Da bi se poboljšala kvaliteta hercegovačkog duhana, Uprava državnih monopola trebala bi da o svom trošku podigne nekoliko uzornih sušnica.

I osušenom duhanu treba posvetiti veliku pažnju, valja sada naći posebne prostorije gdje će se duhan smjestiti. To su tzv. ostave, u kojima se duhan čuva od svakog kvara. Za ovu svrhu upotrebljavaju se hladne i potpuno suhe prostorije. Duhan ne smije biti na podu, već mora biti odignut i smješten tako da oko njega struji zrak sa svih strana. Takvih ostava u Hercegovini gotovo i nema.

Konačno se vrši posljednja i gotovo najvažnija radnja proizvodnje duhana: sortiranje – demetenje. Ovaj rad uglavnom sastoji se u tome da se suhi duhan demeti (slaže) i veže u svežnje – demete (patke). I ovaj rad zahtijeva mnogo truda. Duhan se najprije razabire. Pazi se na veličinu i vrstu listova. Listovi jednake veličine iste vrste vežu se u jedan demet. Manji pak listovi vežu se s manjim, a veći listovi s većim. U posebne predjele svrstavaju se (sortiraju) duhanski listovi po samim vrstama duhana. Podbir se svrstava s podbirom, nadpodbir sa nadpodbirom, srednji list sa srednjim listom, podvršak s podvrškom, ovršak sa ovrškom. Pri sortiranju duhana valja paziti na bolesne i oštećene listove. Slabiji i oštećeni duhani vežu se posebno. Isto tako i fini duhani se posebno sortiraju. Tako razvrstan i uređen duhan naslaže se u denjke i nosi se u duhanske stanice radi otkupa. Posebne otkupne duhanske komisije otkupljuju od sadioca duhan.

Kako se vidi, težak je i mukotrpan rad sadioca duhana, to je najteži rad, te su deset puta teži radovi oko proizvodnje duhana nego kod proizvodnje žitarica.

Proizvodnja duhana kao važan privredni faktor

Produkcija duhana zavisi najviše od zasađene količine duhana i od vremenskih prilika.

U 1935. godini Hercegovina je sadila 120.000.000 struka duhana. Usljed jake i dugotrajne suše (tromjesečne: juni, juli i august) duhan je u uzrastu vrlo slabo napredovao, ali je zato postigao odličnu kvalitetu. Tako je u 1935. godini

Hercegovina dala oko 220 vagona odličnog duhana, dok je mogla dati, da je bila normalna kišna godina, oko 390 vagona duhana. Prema podacima s kojima raspolažemo, berba duhana 1935. godine otkupljena je po brutnom prosjeku od 12,50 dinara. A to znači da je prošlogodišnja berba duhana u Hercegovini procijenjena na 27.5000.000 dinara. Čisto na ruke za svoj duhan hercegovački sadioci duhana dobili su te godine oko 20.000.000 dinara, dok je na razne odbitke otpalo oko 7.500.000 dinara. Kako je u 1935. godini u Hercegovini bilo 14.000 sadioca duhana, to znači da je svaki sadioc primio čisto na ruku za svoj duhan oko 1.400 dinara. Ako se tome naznači da je taj novac podijeljen uglavnom (90%) sadiocima seljacima iz triju srezova: mostarskog, ljubuškog i stolačkog, onda znači da taj dio Hercegovine (zapadna) živi isključivo od prihoda proizvodnje duhana i da nikakva druga privredna grana u ovim krajevima ne može nadomjestiti proizvodnju duhana.

Potrebe i zahtjevi sadilaca duhana

Oduvijek su glavna i životna pitanja za sadioce i proizvodnju duhana bila: povećanje cijenika klasa duhana, povećanje sadnje, bolje kategorisanje duhana i klasifikacija, ukidanje odbitaka, reorganizacija osiguranja duhana protiv krupe (tuče), odobravanje pušilule, pitanje amnestije strašno velikih monopolskih magacina. Povećanje cijenika klasa duhana traže sadioci duhana naročito u posljednje vrijeme, jer im se duhan u dvije predhodne godine (1933, 1934) prosječno procijenio 6 dinara po kg, a čisto na ruku kilogram duhana plaćen im je po 3 dinara i 60 para. Da je po tako niskim otkupnim cijenama plaćen Hercegovcima duhan uzrokom su tome: godišnji cijenici, koje izdaje svake godine Monopolska uprava, a i same otkupne komisije, koje nijesu davale sadiocima odgovarajuće klase i kategorije duhana.

Bivša bosanska duhanska režija (1880-1918) uvijek je težila da sadioce zadovolji u otkupnim duhanskim cijenama. Zato je ta režija otkupljivala od sadioca duhan prosječno po 1 krunu i 20 helera (1913. u kotaru ljubuškom). To odgovara današnjoj našoj novčanoj vrijednosti 17-18 dinara. Kad je tuđinski (austrijski) monopol mogao hercegovačkim sadiocima plaćati duhan po 17-18 dinara, zašto i naš monopol, koji imade daleko veće monopolske prihode od hercegovačkog duhana nego što ih je imao austrijski monopol, neće da plaća po tom cijeniku duhana. Da i naš monopol podigne cijene otkupnom duhanu na istu visinu (17-18 dinara), onda u tom slučaju morao bi se cijenik klasa duhana

povećati za 175%. Uz to bi komisije trebale pravilno klasirati duhan. Samo u tom slučaju naš monopol bi zadovoljio (ako i ne potpuno), hercegovačke sadioce duhana u otkupnim duhanskim cijenama.

Povećanje sadnje duhana bio je od uvijek aktuelno u Hercegovini. Prije rata Hercegovina je sadila mnogo više duhana nego danas. U 1931. godini Hercegovina je sadila oko 192 miliona struka duhana, a već 1933. godine sadnja duhana smanjena je sa 192 na 71 milion struka.

Sa zvanične (monopolske) strane ističe se da se 1933. godine pristupilo smanjivanju sadnje duhana u čitavoj našoj državi, pa i u Hercegovini, zbog nastalih ogromnih rezerva duhana koje su se pojavile u našim duhanskim magacinima krajem 1932 godine. Sadioci duhana nisu krivi tim rezervama, pa radi toga ne treba da snose posljedice.

Usljed velike potražnje hercegovačkog duhana iz inostranstva (Poljske, Čehoslovačke, Njemačke, Francuske i Egipta) hercegovački duhanski magacini su se danas ispraznili, pa postoji bojazan da će hercegovačkog duhana ponestati za našu domaću fabrikaciju kao i za izvoz, a sadioci duhana u Hercegovini prijavili su u 1936. godini za 80% veću sadnju, koja im nije odobrena. Radi toga trebalo bi od sada odobravati Hercegovini sadnju od najmanje 180-200 miliona struka duhana, a ne 140 miliona struka kao što je to odobreno u 1936. godini.

Samo uz povećani cijenik klasa otkupnog duhana i uz povećanu sadnju duhana, kultura duhana postaće glavni produkt zemljoradničke privrede u Hercegovini. Forsira se veća sadnja duhana u Vardarskoj i Dunavskoj banovini, pa neka se i u Hercegovini poveća.

Kategorisanje duhana je vrlo važno duhansko pitajne, jer uz bolje kategorisanje i klasiranje postignuće se veći novčani efekat za duhan.

Do 1929. godine bila je u Hercegovini uvedena najbolja II *A* kategorija; te godine ta kategorija je ukinuta iz neopravdanih razloga. Na tu odredbu Monopolske uprave Udruženje sadioca duhana je protestiralo i tražilo da se ponovo uvede II *A* kategorija. Da su hercegovački blagorodni tipovi duhana *tanče* i *ravnjak* zaslužili II *A* kategoriju, to su priznali prošle (1935.) godine i sami monopolski činovnici (procjenitelji) u otkupnim komisijama, jer kad bi se sadioci žalili da su im duhani zaslužili bolju klasu, onda bi im procjenitelji odgovorili: da postoji bolja klasa i kategorija, mi bi je dali.

Radi toga trebalo bi u Hercegovini uvesti II *A* kategoriju, a ukinuti III kategoriju, koja je uvedena 1924. godine, jer za tu kategoriju nisu ni najgori

hercegovački duhani. Napominjemo da se u Vardarskoj banovini nije uopće ukinula nikad ni jedna kategorija.

Ukidanje odbitaka je važno pitanje, jer i ono utječe na novčani prihod od duhana. Ti odbici su: previranje duhana, komisijski troškovi i privatne zabrane. Za previranje se je do sada odbijalo 10-12% od težine duhana; komisijski su troškovi iznosili 30 para po kg duhana za podmirivanje dnevnica monopolskim činovnicima i monopolskim inspektorima, a privatne zabrane su privatni dugovi sadioca duhana, dakle poljoprivrednika, koje su obustavljali putem advokata i sudova blagajnici komisija za otkup duhana. Ti gore navedeni odbici iznosili su obično 18-25% od ukupne vrijednosti duhana ili u dinarima oko 8-12.000.000 dinara.

Novi finansijski zakon za 1936/37. godinu (*Službene novine* br. 75 od 1. IV 1936. str. 315) svojim Članom 102 ukinuo je gore navedene odbitke. Uvidjela se osnovanost potrebe ukidanja tih odbitaka i radi toga je finansijski zakon ukinuo i promijenio sve odredbe našeg monopolskog zakona koje govore o tim odbicima.

*Reorganizacija osiguranja duhana od tuče (krup*e) u posljednje vrijeme postala je vrlo aktuelna. Primorska banovina od 1932. godine provela je osiguranje duhana u Hercegovini na pogrešnoj osnovi. Na zahtjev hercegovačkih privrednika i udruženja sadioca duhana, Primorska banovina je sada riješila reorganizirati osiguranje duhana protiv tuče. Novi pravilnik treba da uzme za osnovu faktičnu (otkupnu) vrijednost duhana. Paušalni ulog treba da bude najviše 3% od čiste vrijednosti duhana, pa bi se oštetne isplate u cijelosti morale sadiocima isplaćivati.

Uvođenje slobodnih kila (pušilule). Prije rata, a neko vrijeme i poslije rata, hercegovački sadioci duhana dobivali su od monopola izvjesnu količinu duhana za vlastitu upotrebu. Svaki sadioc bi dobivao po 6 kg, a svaki muški zadrugar-pušač 3 kg. Za te slobodne kile sadioci su plaćali novčanu odštetu monopolu. I te slobodne kile su ukinute 1927. godine. Te slobodne kile trebalo bi ponovno uspostaviti, jer i od prije sadioci duhana su naviknuti da puše svoj vlastiti duhan.

Podizanje duhanskih magacina. U Južnoj Srbiji podižu se novi duhanski magacini i duhanski institut za sitnolistne duhane, a u Hercegovini se ništa ne podiže, iako bi bilo neophodno potrebno da se podignu duhanski magacini u Stocu, Širokom Brijegu, Ljubuškom, Mostaru i Čapljini. I oni magacini koji su davno projektovani, niti se svršavaju niti se počinju raditi. Tako npr. projektovano je 1931. godine da se u Stocu izgradi u 1932. godini duhanski magacin sa

kapacitetom od 50 vagona duhana. Ali sa gradnjom toga magacina nije se počelo ni do danas. I duhanski institut za Hercegovinu trebalo bi osnovati, jer prilepski institut ne može udovoljiti potrebama krupolisnog hercegovačkog duhana. Po zaključcima hercegovačkog Udruženja sadioca duhana od 26. janura 1936. godine (str. 14), od 1918. pa do 1936. godine Monopolska uprava investirala je oko 200.000.000 dinara u magacine i duhanske naprave u Srbiji, a u Hercegovini jedva 10.000.000 dinara.

Amnestije monopolskih krivica i kazna. Monopolske kazne za sitne monopolske krivice su ogromne, te monopolske kazne trebalo bi amnestirati iz dva razloga: jer za te krivice veću odgovornost snose sami finansi (naročito u brojenju lišća) i jer te krivice neće se moći nikada pretvoriti u novčane kazne niti će se ikada moći te novčane kazne provesti. A i kazne zatvora opet padaju na teret državne kase. Zbog toga sve monopolske kazne trebalo bi amnestirati, a za iduće monopolske kazne trebalo bi donijeti blaži zakon kako bi se stvarno postigla tendencija zakona.

Monopolska uprava kao i njezino podređeno činovništvo treba da smatra sadioce duhana svojim ortacima i monopolskim privrednicima koji svojim mukotrpnim radom donose veliku korist našem monopolu i državnoj privredi.

Monopolska uprava treba da posveti mnogo veću pažnju otkupu duhana, da upozna i dovoljno procijeni sadiočeve teške napore i troškove oko proizvodnje duhana i da zadovolji sadioce u otkupnim duhanskim cijenama, kako bi kod sadioca povratila vjeru u gospodarsku rentabilnost ove važne grane narodne privrede.

Monopolska uprava treba da obnovi predratnu monopolsku politiku bosansko-hercegovačke duhanske režije, pa će biti dobro i sadiocima i monopolu.

Nazif Resulović

Nogomet kroz vijekove

Bačen k'o lopta
na ovu planetu
čovjek je stalno u nogometu.
Prekaljen patnjom
na plamenu bola,
vrijeme ga vitla od gola do gola…

Cezarâ raznih legionar
plavio sve je kontinente.
Cilj nauke
rob tehnike
rijetko svoje dostig'o je mete.

Kroz stoljeća mnoga,
peripetije i muke –
mada na putu neprohodnih milja,
on žnjaše katkad plod zamamna cilja –
k'o bogodani misionar…

Brodar na moru
znoja i krvi,
upravljaše jedro neznanome žalu,
žudeći zoru;
oluj mu smrvi
gondolu života i pusti je valu…

I stradalnik hudi
bez daha i glasa
vapijaše pomoć i tražaše spasa.

Al' izmučen zaman spasenje čeka,
pokoljenja eho zastruja iz daleka:
Upinji snažno muskule i čula;
rezulat igre čista je nula…

Ahmed Polić

Željezo i njegove rudače u Bosni

Zamislite da nekim slučajem nestane svega zlata na Zemlji – šta bi se sve dogodilo? Po mom mišljenju, ništa značajno po čovječanstvo. A da nestane željeza, držim da bi nam vrlo malo ostalo od naše kulture i onog malog ostatka ubrzo bi nestalo, pa bi se čovječanstvo vratilo za koju hiljadu godina unazad, povratili bi se u brončano, ako ne i u kameno doba svoje povijesti. Opći značaj željeza držim da vam ne trebam dokazivati, ali mi dozvolite da vam istaknem neke pojedinosti koje imaju svoj značaj za našu privredu.

Prije svjetskog rata, zemlje za čeličnom podlogom svoje egzistencije bile su samo birane velesile koje su, blagodareći jako razvijenoj industriji željeza, igrale ulogu lidera u tadašnjoj svjetskoj privredi. Svršetkom svjetskog rata geografska karta Evrope se izmijenila i mnogi narodi dobili su svoju slobodu, među kojima je i naš. Tada se u sklopu naše države našlo osam raznih pokrajina, mahom već upućenih na razna tržišta, radi čega među njima nije bilo skoro nikakvih privrednih veza, jer su sve svoje potrebe do tada podmirivale uglavnom iz Austrije, Mađarske i Njemačke, dok su one kroz to vrijeme bile samo liferanti sirovina. Sad je trebalo izgraditi svoju vlastitu industriju i završiti preorijentaciju u pijacama, jednom riječi od privredno heretrogenih pokrajina stvoriti privredno homogeni skup. Ovo je bio i ostaje imperative za sve naše političare, u koliko to do danas nije izvršeno.

Današnji sistem proizvodnje i potrošnje stvara konkurenciju među pojedinim državama, pa kroz to i njihove imperijalističke težnje da putem ekonomskog zarobljavanja i političke vlasti, u bilo kom obliku, nad pojedinim narodima, osiguraju sebi potrebne sirovine i prevlast na tržištu. Pa ako želimo potpuno sačuvati krvavo stečenu slobodu, moramo spriječiti invaziju stranog kapitala, sačuvati svoje sirovine za se i izgraditi jaku vlastitu industriju, kako jednoga dana ne bi morali u vlastitoj zemlji kupovati vlastite sirovine ili produkte svojih

sirovina, u slučaju oružanog sukoba, pa dan onda pobjeda zavisi od volje jedne grupe stranaca, možda prijatelja našeg neprijatelja.

Za izgradnju industrije, ma bilo koje, a naročito industrije željeza, moraju postojati uvjeti bez kojih se ona ne može zasnovati, ili ako već postoji, sigurno se ne može razviti kako treba i nije dugog vijeka.

Kad se je kod nas, pred koju godinu dana, odlučilo podići vlastitu industriju gvožđa, uzeti su u razmatranje oni krajevi naše države u kojima bi mogli postojati ti uvjeti; ako ne svi, ono barem najveći dio njihov i, nakon duge debate među odlučujućim faktorima I u javnosti, pala je odluka da se izgradi ovdje kod nas – u Zenici.

Bilo je prijedloga, koji su postavljani u obliku zahtjeva, da se ta industrija izgradi u jednom drugom kraju naše države, ali bi to imalo isto toliko smisla kao izgraditi solane u Zenici, pa tamo dovoziti morsku vodu radi proizvodnje soli.

Jedan od glavnih uvjeta za razvoj industrije gvožđa su rudnici željeza koji, kvalitativno i kvantitativno, moraju stajati na takvoj visini da mogu izdržavati konkurenciju stranih rudnika u svakom pogledu, pa ako ne svih, a ono bar onih s kojima se najčešće susreću na pijacama.

Za proizvodnju željeznih fabrikata i polufabrikata nije dovoljna samo željezna ruda, nego su od prijeke potrebe kromove, manganove i magnezijeve rude, kojih također mora biti u dovoljnoj količini i relativno neposrednoj blizini željeznih rudnika, tako da njihova dobava ne zahtijeva veće financijske izdatke, a ni da bude otežana iz ma kojih drugih razloga. Ništa manje važni drugi faktori su ugljen, ali svakako podesan za koksifikaciju i saobraćajne mogućnosti u najširem smislu riječi.

Gdje postoje svi ovi uvjeti u našoj državi, odnosno gdje su sve nabrojane sirovine tako skoncentrisane da je zagarantovan razvoj i opstanak industrije željeza, tačan odgovor može dati samo geologija.

Za postanak ma koje rude potrebni su izvjesni geološki faktori, koji imaju presudan utjecaj ne samo na njen postanak, nego i na njenu količinu i kvalitet.

Za dobivanje željeza dolaze u obzir četiri minerala: magnetit, hematit, limonit i siderit. Prva tri su poželjnija nego četvrti, ali se hematit, limonit i siderit vrlo često nalaze na istom mjestu jer nastaju preobrazbom jedan iz drugog.

Postanak ovih rudača je različit. Svaka od njih može nastati na jedan, dva ili više načina. Od vrste i trajanja uzroka koji dovodi do njihova postanka ovisan im je kvalitet i kvantitet. Ja se neću ovdje upuštati u detaljno razlaganje ovih uzroka, jer vam je to uglavnom poznato, nego ću na njih samo podsjetiti, uzger

govoreći o važnijim našim rudištima. Stvaranje željezne rudače može biti djelovanjem vulkana, i to na više načina; jedan je diferencijacijom magme, tj. da se na jednom jestu u magmi nagomila toliko željeznog oksida da se stvori ekonomski važno nalazište željezne rudače. Ovakav slučaj desio se je kod nas u blizini Jablanice u Hercegovini, gdje se stvorilo moćno nalazište magnetita koje će danas-sutra igrati vidnu ulogu u našoj industriji željeza. Ovaj magnetit sadržaje u sebi prosječno 68,26 % željeznog oksida. Magnetit može nastati i kemijskom reakcijom između plinova željeznog klorida i vrelih vodenih para, ali ovakvi slučajevi su srazmjerno rijetki, bar u našim krajevima.

Jedan veliki dio ležišta željezne rudače u našim krajevima sačinjava hematit. Nije potrebno da vam nabrajam sva ova nalazišta, nego ću spomenuti samo krajeve u kojima se ona nalaze, a to su u okolici Vareša, Travnika, Bugojna, Donjeg i Gornjeg Vakufa. Može se napomenuti da se u ovim krajevima javljaju limonit i siderit.

Sva se ova nalazišta nalaze u negdašnjim vulkanskim područjima, što jasno govori da im je postanak vezan uz rad tih vulkana, ali ne direktno kao magnetit kod Jablanice, već posredno, metasomatskim putem, na taj način što su za vrijeme rada tih vulkana, pa i kasnije, kroz njihove otvore koji su spajali površinu Zemlje s njenom unutrašnjosti, isticale vode u kojima je bilo otopljenog željeznog karbonata. Ove su vode dolazile u neposredni doticaj s tamošnjim naslagama krečnjaka (kalcijevog karbonata). Između otopljene mineralne tvari, željeznog karbonata i ovog čvrstog kamena dolazilo je do kemijskih reakcija na taj način što je u vodi otopljeno željezo postepeno zauzimalo mjesto kalcija u tom kamenu, koji je prelazio u otopinu, ili drugim riječima, ta ista voda ispuštala je iz sebe željezo, a primala kalcij iz krečnjaka i sa sobom ga dalje nosila. Tako je kalcijski karbonat, krečnjak, prešao u željezni karbonat – u siderit.

Tako su se na tim mjestima stvorile, u većini slučajeva, velike naslage siderita, koji je oksidacijom prešao u hematit, a ovaj, primajući u sebe vodu, prelazio je u limonit; radi toga se ova tri minerala često puta i nalaze na istom mjestu.

Da se ovako zbilja desilo, da je od krečnjaka mogao nastati hematit, najbolji je dokaz što se u samom hematitu vrlo često nalaze fosilni ostaci biljaka i životinja – isti kakvi se susreću u susjednim krečnjacima.

Svakome je poznato da je željezo u kamenoj kori Zemljinoj jako rašireno. Valjda nema izvora čija voda ne bi sadržavala u sebi koju količinu željeznog oksida. Ova izvorska voda, tekući dalje površinom zemlje, otapa razno kamenje koje u sebi redovno sadržaje izvjesnu količinu željeza. Sve se te tekuće vode

konačno ulijevaju u mora, u kojima se kroz vijekove nagomilavaju željezni spojevi. U morima pak živi bezbroj životinjica koje se jako brzo množe i ugibaju. Njihova tjelesa gniju i raspadaju se, povodom toga se stvara u moru amonijski karbonat, koji ima to kemijsko svojstvo da iz vode obara željezne spojeve u formi željeznog karbonata – siderita. Ovakav se process odigrava kroz duge vijekove i tako se na dnu mora stvore ogromne naslage siderita. I jednog dana kad ovako morsko dno postane kopno i ova željezna rudača dospije na svjetlo dana, tim časom počne na nju djelovati voda i kisik, koji je počnu pretvarati u limonit, na način kako sam već prije opisao. Ovako su postale one ogromne naslage željezne rudače limonita i siderita u okolini Ljubije, čija se količina cijeni na 50 milijuna metričkih centi. Ako bi ovome dodali i količinu ostalih naših nalazišta, ovaj bi se broj nekoliko puta povećao.

Što se pak tiče drugih sirovina koje su potrebne pri preradi željeza, ni u njima ne oskudijevamo. Po količini kromove rudače računamo se među najbogatije zemlje u Evropi, pa i na svijetu ako ćete, a sa magnezijem i manganom stvar ne stoji mnogo drugačije.

Što se pak tiče ugljena, za sada situaciju nije povoljna, ali uspiju li pokusi sa koksifikacijom mrkog uglja, bićemo posve neovisni od inozemstva.

Kako se može iz ovoga oskudnog prikaza vidjeti, imademo gotovo sve uvjete da, u pogledu industrije željeza, zauzmemo vidno mjesto u svjetskoj privredi.

Rudolf Zaplata

Bosna i Germani kroz vijekove

Najstariji tragovi Germana u Bosni potječu iz ranog srednjeg vijeka, tamo još prije velike seobe naroda. Sa sjeveroistoka, od strane Crnoga mora i Karpata, dođoše Goti preko Balkana u Evropu, te u II i III stoljeću poslije Krista, a naročito za Klaudija (268-270.) upadahu u balkanske zemlje, nanoseći im ogromne štete. Jedno stoljeće kasnije, kada su za vrijeme vlade Konstancija (337-361.) Germani priznali rimsku državu, odobrio im je Rim da se mogu naseljavati na sjeveru Balkanskog poluostrva. Posljedica toga je bilo ponovno upadanje Germana i u Bosnu. Za njima upadoše u Bosnu Huni, koji zemlju opustiše i Gote potisnuše, ali samo za kratko vrijeme. Nakon pobjede Gota kod Drinopolja, na 9. VIII 378. godine posl. Kr., bi im opet otvoren put u balkanske zemlje. Tako Germani pod Alarihom, 395. godine, provališe ponovno u Bosnu, što se je ponovno opetovalo u godini 413., a naročito za vrijeme Teodorika Velikog (493-526.). Nakon bojeva između Justinijana i istočnih Gota, Bosna je od 535. godine potpala pod Bizant. Iako su Goti bili u stalnom pokretu i ove zemlje napustili 488. godine, ipak ih je ovdje ostao jedan mali broj, od kojih su ostali izvjesni tragovi još u doba doseljavanja Slavena u Bosnu, ali koji su se postepeno potpuno izgubili. Vrijeme boravka Gota u Bosni ne spada u sjajno doba ovih krajeva, jer su oni uništili sve što su Rimljani stoljećima teškom mukom sagradili.

Pod konac srednjega vijeka počeše u Bosnu dolaziti Sasi, i to iz Mađarske, gdje su si bili potražili novu postojbinu. Ti ovamo doseljeni Sasi i oni koji sada žive u Njemačkoj nisu u vezi, jer oni prvi potječu iz Rajnske oblasti Hessena kao ogranak franačke linije. Bosanski vladari posjedovahu rudnike još iz rimskog doba i oni iskoristiše te Sase kao rudare. U XII stoljeću počeše oni dolaziti u Bosnu, ali naveći dio ih se doseli za Kulina-bana (1168-1204.), ali oni pridolažahu sve do XV stoljeća. Ali mimo Sasa, koji su ovamo došli iz mađarskih

rudokopa, ima dosta I osnova po kome bi se moglo zaključiti da su neki došli kao rudarski stručnjaci neposredno iz Njemačke na poziv domaćih vladara I vlastele. Današnja domaća I bivša rudarska terminologija, te stari turski rudarski zakoni, svjedoče nam da je to sve njemačkog porijekla. Mnoga bosanska mjesta – kao Sasi, Sasim, itd. – dobila su svoja imena po tim prastarim njemačkim rudarima. Ti njemački rudari su s vremenom iščezli na taj način što ih je domaći narod asimilirao.

Dalji tragovi Nijemaca u Bosni su njihove vojne na ove krajeve, ali koje nisu dovele do naseljavanja Nijemaca u Bosni, niti kao posljedicu imale bilo kakav utjecaj na domaće stanovništvo. Tako su njemačke čete za trećeg križarskog rata pod Fridrikom I Barbarosom (1189-1192.) prošle kroz ove krajeve, ne ostavivši za sobom nikakvih germanskih naseobina. Pet stotina godina kasnije je grof Ludvik Badenski, 25. X 1688., pokorio cijelu našu Posavinu. Zatim je slijedio vojnički pohod princa Eugena Savojskog, koji je u oktobru 1697. godine prodro čak u Sarajevo, te ga popljačkao i popalio, kojom zgodom je u Sarajevu izgorilo oko 6000 kuća i 150 džamija. Ali ni princ Eugenova vojna u Bosnu nije ostavila njemačkih tragova u vidu njihovih naseobina u našim krajevima.

U XVIII stoljeću slijedile su daljne germanske vojne, i to naprije pod vojskovođom Petrašom 1716-1717., koji je provalio preko Save, a zatim vojne operacije austrijskog vojskovođe Laudona u Posavini. Ali je sve to bilo kratkog vijeka i bez nekih naročitih posljedica po lokalno stanovništvo.

Početkom XIX stoljeća počinje nova era germanskih pothvata u Bosni i Hercegovini. Godine 1807. osniva Austrija prvi svoj konzulat u Travniku, sa zadatkom da prati ovdašnje političke prilike, jer o zaštićivanju austrijskih podanika u Bosni i Hercegovini u to doba nije moglo, uslijed vrlo neznatnog broja, biti ni govora. Međutim, taj austrijski konzulat postojao je u Travniku samo do 1820., kada je dokinut radi sukoba tadašnjeg guvernera Džellaludin-paše i austrijskog konzula pukovnika Simbschena. Od 1820. do 1850. nema u Bosni uopće austrijskih konzula, nego su samo s vremena na vrijeme dolazili u ove krajeve tajni politički agenti bečke vlade. Godine 1831. pokušao je grof Lilienberg da skloni bečku vladu na ponovno uspostavljanje austrijskog konzulata u Bosni, ali u tome nije uspio. Godine 1850. uspostavlja bečka vlada ponovno austrijski generalni konzulat, najprije u Travniku, a zatim (do okupacije) u Sarajevu, sa vicekonzulatima i konzularnim agencijama u Mostaru, Livnu, Banjaluci, Bihaću, Tuzli i Brčkom. Njihova se akcija osjeća jače u ovim krajevima.

Godine 1864. osniva se u Sarajevu i pruski, kasnije njemački konzulat. Prvi pruski (kasnije njemački) konzul u Sarajevu dr. Otto Blau veli u svojim bilješkama o osnivanju toga konzulata doslovno i ovo: "Što je pruska vlada odlučila da u Bosni uspostavi svoj konzulat bijaše jedan znak političkog stanja i evropskog značaja istočnog (orijentalnog) pitanja, jer njegova misija bijaše obilježena kao izričito politička misija." A o tadanjoj njemačkoj koloniji u Bosni veli konzul dr. Blau ovo: "Broj osoba o kojima je konzulat imao da vodi računa bijaše vrlo malen. Godine 1868. pripadali su tima npr., osim konzulove obitelji, samo konzularni pisar, sobarica, guvernanta i jedna fotografkinja. Njima se osim toga neko vrijeme pridružiše u okolini Sarajeva nekoliko obitelji, jedan pivar i jedan obućar. Tako nije bilo mnogo za izvještavanje. Unatoč toga, bijaše mnogo posla oko ispitivanja i promatranja zemlje."

Takvo stanje je potrajalo sve do okupacije. Brojno stanje Nijemaca u Bosni i Hercegovini prije okupacije bilo je gotovo neznatno, kako to i sam konzul navodi u gore spomenutim svojim bilješkama. Njegov pokušaj da u Sarajevu nastani njemačke đakonise pod vidom učiteljica u ženskom zavodu koji je on podigao, a koji je kasnije preuzela Mis Irbijeva, brzo se izjalovio, jer je naš narod brzo uvidio pravu svrhu toga zavoda, te ga za kratko vrijeme onemogućio.

Pregledajući podatke o prvim počecima njemačkih naseobina u Bosni poslije okupacije, koji su mi stajali na raspoloženju, primjetio sam u tome pravcu dvije akcije koje su u prvi počecima bile neodvisne jedna od druge. Jednu je vodila bosanska vlada sa konzularnim predstavnikom Nijemaca u Sarajevu, a druga, zapravo najranija i samonikla, je ona koju je na svoju ruku vodio prvi osnivač trapističkog manastira kraj Banja Luke Franjo Pfanner, koji je u junu 1869. godine udario prve temelje trapističkog samostana u Delibašinom Selu, a koji se ima smatrati kao prvi kamen temeljac njemačkih naseobina u Bosni. Bosanska vlada je mnogim njemačkim kolonistima, koje je sama naseljavala, davala pod izvjesnim uslovima besplatno zemljište, dok su oni koji su došli na poziv Pfannera kupovali zemlju vlastitim sredstvima. Pošto su njemačka naselja koja su nastala kod Banje Luke (Aleksandrovac, Topola) akcijom Pfannera prva i najstarija poslje okupacije u Bosni, to ćemo ovdje u glavnim potezima prikazati njihov postanak.

Kada je Austrija na osnovu zaključka (čl. 25) Berlinskog kongresa 1878. godine okupirala Bosnu i Hercegovinu, trenutak je bio povoljan za kolonizaciju i Pfanner nije čekao ni časa, nego je odmah počeo sa akcijom. U jesen 1878. godine, dakle odmah nakon okupacije, napisao je Pfanner u njemačkom časopisu

Christilcher Pilger (Krščanski hodočasnik) podulji članak o Bosni, ističući naročito mogućnost naseljavanja. Izdavači spomenutog časopisa otisnuše Pfannerov članak kao posebnu brošuru, a društvo sv. Boromeusa poče tu brošuru širiti i proturati kroz Njemačku. Osim Pfannera, pisali su po njemačkim novinama i časopisima i drugi o Bosni, ali su to bili mahom ljudi koji Bosne nisu uopće ni vidili ili su u njoj samo kratko vrijeme boravili, usljed čega im nije poklanjana osobita vjera i pažnja. S Pfannerom međutim bijaše drukčije, jer je on u Bosni bio dotada proboravio gotovo deset godina, a naročito je interesantima palo u oči i ohrabrilo ih njegovo obećanje da će novim kolonistima biti u svakom pogledu u pomoći.

Promotrimo li tadanje prilike u Njemačkoj, vidjećemo da je poziv, bolje rekavši propaganda za kolonizaciju Bosne, imala najbolji izgled za povoljan uspjeh. Poslije rata 1870/71. proživljavala je poljoprivreda i industrija u Njemačkoj teške dane. Svijet je trbuhom za kruhom morao da traži novu domovinu, koja će mu pružiti sigurne uslove za život koje mu njegova zemlja nije mogla da dade. Pored toga se ubrzo iza njemačko-francuskog rata jako razmahao tzv. Kulturkampf, u komu su katolike nastali teški dani. To nezadovoljstvo je još više poraslo kada su nastupile rđave godine 1876-78., u kojima je ljetina podbacila, a izgledu za zaradu osjetno ospali. Tada se pojaviše razni agenti stranih država, koji su nezadovoljni narod pozivali u svoje zemlje, obećavajući im sve moguće povoljštine i udobnosti života. I tako je nastala prava groznica iseljavanja, a ljudi su se zanosili čas Brazilijom, čas Sjevernom Amerikom. I u takvom raspoloženju došla je i Pfannerova brošura, poziv za kolonizaciju Bosne, koja je tim ljudima skrenula pažnju i na naše krajeve.

Jedno od iseljeničkih žarišta bijaše i grad Essen u Ruhru sa okolicom. Naročito se isticao župnik Kauf, koji je također tada bio upleten u tadanje vjersko komešanje protestanata i katolika i koji se nosio mišlju ne samo da sam iseli, nego je tu ideju širio i među Krupovim radnicima. U tome su ga naročito pomagali njegovi prisni prijatelji, inače također radnici, Zimmermanm i Ott. U tome času dođe i Pfannerova brošura kao naručena. Iz opreznosti obratiše se najprije Pfanneru, koji im odmah odgovori da 20 obitelji sa 1000 maraka kapitala može mirne duše odmah doći. Sa tim pismom je Ott prve nedjelje mjeseca septembra 1879. osvanuo u radničkom savezu. Ubrzo se sporazumješe 20 obitelji i 2 povjerenika da otputuju u Delibašino Selo. Na 7. IX 1879. krenuše povjerenici iz Essena i 13. IX 1876. stigoše u Staru Gradišku, odakle se prebaciše na bosansku stranu i prenoćiše. Idućeg dana se odvezoše u trapistički manastir,

gdje ih sačeka Pfanner i saopći im da je beg Džinić, koji je bio ponudio zemlju na prodaju, potegao riječ i sada traži za zemlju više dukata nego je prije forinti. Četiri nedjelje je Pfanner sa tim povjerenicima tražio nekog drugog prodavaoca. Konačno naiđoše na Arifa Šibića, koji im prodade svoje zemljište u blizini Bosanske Gradiške za 3.500 forinti. Na 24. X 1879. Dođoše na telegrafski poziv još trojica iz Njemačke, a na 1. XI 1879. i njihove porodice, koje se useliše u jedan stari čardak koji se nalazio na kupljenom zemljištu, i tako postade prva njemačka kolonija nakon okupacije u Bosni. Za ovom su slijedile druge, kako na poticaj Pfannera tako i na zauzimanje njemačkog konzula u Sarajevu putem bosanske vlade. Pored tih njemačkih kolonija, došao je sa austrijskom upravom i lijep broj državnih i vojnih lica Nijemaca, kao i drugog privrednog svijeta, te se tu stalno nastaniše.

Ali svi oni njemački naseljenici ranijih vremena u Bosni iščezli su na taj način što ih je domaći narod asimilirao. To će biti nedvojbena sudbina i onih njemačkih naseobina i pojedinaca koji se ovdje nastaniše poslije okupacije Bosne i Hercegovine. Njihovi potomci, koji su ugledali svjetlo ovoga svijeta u bosanskim njemačkim naseljima, vladaju odlično našim jezikom i tokom vremena, uslijed miješanja sa domaćim elementom, gubiće sve više njemački karakter, sve dok te odlike ne budu potpuno izblijedile i konačno potpuno nestale.

Abdurezak Hifzi Bjelevac

Putevi u budućnost

Kako čovjek stari, sve više misli na budućnost i traži puta i načina kako će starost osigurati. I u mladosti, u muževnim godinama, bori se na razne načine da osigura starost. Ima li put osiguran, stalan, određen, koji vodi u budućnost? Ja mislim da nema. Jer i nema budućnosti! Nema ni prošlosti koja bi nam bila most s onim nepoznatim što nas čeka. Postoji sama sadašnjica, koja se samo mijenja. I ljudi, idući u budućnost, preziru tu sadašnjicu, odriču se svega što je prošlo i bore se za nepoznato. I sve smo stavili na kocku radi budućnosti, radi traženja mira u zavjetarju nepoznate luke u kojoj je dobro. Ljudi se laćaju raznih sredstava da osiguraju budućnost i starost. Prelaze preko svega; preko velikih i malih događaja, značajnih časova sadašnjosti i kao Sizif idu nekud – nekud, a i ne znaju gdje će doći. Da li ljudi teže istom cilju; jednoj zajedničkoj sretnoj budućnosti? Ne. Jer svaki za sebe, svaki na svoj način, svaki svojim putem ide... Njihovi putevi unakrštavaju se, sukobe se jedan s drugim na jednakim poljima interesa. Jedni idu slobodno, ravno, otvoreno, širokim putem, drugi tjesnim, uskim, krivudastim, mračnim, tamnim, blatnim... Jedni su brzi, drugi spori. Neki idu poprečnim stazama, besputnim prolazima, šuljaju se po noći, po mraku – tiho, obazrivo... Jedni opet promiču brzo, naglo; spotiču se, zastaju,obaziru se, čekaju u zasjedama, sakrivaju se...

Na velikim raskrsnicama života nagomila se ljudstvo, zastane sve u jednoj gomili, sukobe se želje i interesi. Gazi jači slabijeg i idu dalje.

– A kuda, ljudi, idete?
– U budućnost!
– A zašto ostavljate sadašnjost?
– Jer tražimo budućnost...
– A kakva je ta budućnost?
– Ne znamo...

*

Ljudi se bore za starost! Ljudi žrtvuju mladost i muževnu snagu za starost. Zar to nije paradoks, zar to nije ironija prirode? Žrtvovati zdravlje za bolest, žrtvovati zdravo, mlado biće za onog nomoćnog bolesnog starca koji će postati od mladića.

U mladosti i u zrelim muževnim godinama mučimo se i radimo dan i noć, sva dvadeset i četiri časa okupirana su nam mislima kako ćemo doći do materijalnih dobara, da njima osiguramo starost. Bojimo se naše fizičke nemoći. I radi toga razaramo ono najljepše: radosti zdravlja i snage, da bi mogli liječiti bolesti starosti, koje ćemo ponijeti iz mladosti jer je nismo racionalno štedili...

Je li to vrijedno tih dragocjenjenih žrtava? Jesu li to naše sanje?

*

A kome je osigurana budućnost? Za koga se mučimo i žrtvujemo sve najljepše i najvrednije u našem životu? U najviše slučajeva, umire čovjek na pola puta, a da i nije došao u luku zavjetarja, gdje su izvori budućnosti. Nije došao pred kapiju zgrade staraca i nemoćnika, gdje se odmaraju. Nestaje ih na pola puta i drugi prigrabe njihovu muku, nastave isti put ili se vrate natrag. Jer ima ih koji ne idu naprijed nego nazad, ima ih koji kao paraziti pripiju se uz drugog, uz mrtav leš... Žive od mrtvih.

*

Na glavnoj raskrsnici puteva zabijen je ogroman stup i na njemu napisano: *Novac*, a okolo stupa uhvatilo se mnoštvo svijeta u koštac, savili se u jedno ogromno klupko, povezali se rukama, nogama, zubima... I ne pušta jedan drugog.

Novac! U današnjem našem stoljeću nije više novac sredstvo za namirivanje potreba, nije više jedinica za vrijednost dobara. Novac je nešto više, najviše... On se podigao visoko, visoko iznad svoje vrijednosti. Taj zlatnik, koji je nekad bio predmet u rukama ljudi, danas, se brižljivo čuva u trezorima banaka, kao kakva svetinja. Po njemu se ocjenjuje blagostanje i moć naroda. Još od najstarijih vremena kuje se i urešuje likovima najmoćnijih i najuticajnijih. On je sve! Imperator svih država i svih naroda, koji mu bez roptanja služe. Jedna nevidljiva sila ravna njegovim sjajem. On je prokletstvo civilizacije i bakcil kulture. U svoje mračne svrhe podjarmio je čitavo čovječanstvo, korumpirao ga, zarobio i

ponizio do puzavca, do skota!... Prelomio mu kičmu, okaljao mu je savjest, zatrovao mu život, oblatio mu čast i prostituisao mu dom.

Novac sve može učiniti! Ništa nema sveto i veliko što ne može dostići i pregaziti. Nema nikakvih vrata koja ne otvara, nema veze koju ne raskida... On stvara ratove, razara gradove, zida nove vavilone, da ih opet opustoši. Briše granice država, zatvara ih: raširuje i sužuje, potlačuje privremeno oslobođa da ih opet podjarmi u svoj jaram... Ubija, pali, unakažuje tijelo i dušu... Prolije se kao rijeka, zapljusne kao more, ali ne da natopi, da osvježi, nego da potopi, omete, opustoši...

I dok teoretičari dokazuju njegovu upotrebu kao sredstvo ekvivalencije, sakriveni njegovi gospodari, anonimni, mrse čovjekove puteve u budućnost. Iz tajnih kuteva, sakriveni od očiju obična smrtnika, ravnaju čitavim uređenjem svijeta i određuju danak u krvi i znoju.

*

A on, uzdigao se visoko na svome prijestolju, koje je sagradio nad gomilom kostiju i bola, pa svakom, od svoje moći, sarkastički govori: Nemaš novaca, nemaš alata i zato si nesretan! Grčevito pružate ruke prema meni i tražite me; nudite mi sve: znanje, snagu, rad, ime, čast, ženu i djecu. Ostavili ste Boga, ostavili ste vjeru i žudite za mojim sjajem... U mojoj moći gledate svoju budućnost, sreću i obezbjeđenje. A ja vam bacam samo ostatke s moga stola i vi se zadovoljavate s njima kao štenad, jer me niko ne može osvojiti. Ja vam dajem radosti, zabave, ostvarujem vaše želje i držim vas uvijek u svojoj ruci, da vas svaki čas mogu uništiti i kada vam uskratim svoju milost, propadate, gladujete, idete bosi i poderani...

Odrecite me se!... Prerežite me, živite bez mene, pa ćete se vratiti sebi... Postaćete ljudi – veliki i slobodni!

*

Ali ljudi ne mogoše. Ostadoše robovi novca... I samo rijetki uzimaju njegov surogat u ruke – papir, da im posluži kao sredstvo za održanje života. I rijetki gledaju na njega kao ekvivalenciju svojih potreba, a ovi drugi čim pređu preko granice svojih potreba, počinju mu ropski služiti. I nameće se pitanje: zašto nema mjere čovjek u slučaju materijalnih dobara? Može li se čovjek povratiti sebi domu, vjeri i Bogu? Ako ograniči svoju gramzivost za novcem, može li

početi srećiti? Da li smo u vremenu razaranja svih duhovnih vrednota ili preživljujemo krizu materijalističkog uređenja svijeta? Hoće li nastupiti vrijeme duhovnog preporoda čovjekovog ili idemo barbarizmu? Da li stojimo na pragu jedne nove istorije, kada će nastupiti vlada dobra, ili satana završava svoje djelo uništavanja?... Hoće li se istorija ponovitI, ili će nastupiti doba kada će čovjek, svjestan svoje kulture, ponosno ustati protiv zabluda prošlosti i sam rukovoditi događajima, koja će stvarati novu istoriju?

Čovjek nosi u sebi svoju veličinu i, evo, indijski prorok-pjesnik Tagora je govorio:

„I zaista, gdje nema sputanja, gdje postoji samo ludilo tjelesne slobode, duša prestaje biti slobodna. U tome je njezino zlo, njezino odvajanje od beskrajnoga, agonija njezina grijeha. Kada dolazi iskupljenje, duša izbjegava ropstvo zakona, ali mu se u isto vrijeme ropski pokori, pa kao dijete lišeno majčine potpore viče: „Ne udaraj me! Veži me, veži vezama tvoga zakona, veži na sve načine, drži me čvrsto uza se od samrti labavosti grijeha...“

I Brahim će sutra pobožno na lomaču *stati*, jer vjeruje da će iza toga doći u Brahmin raj, a savremen čovjek nema vjere, nema Boga, nema duše...

I zato je ovaki!

BOŠNJAČKA ZAJEDNICA KULTURE

Za sreću doma i naroda

IZVORI

BOŠNJAČKA ZAJEDNICA KULTURE

Za sreću doma i naroda

Ajanović, Mustafa, "Zlatni primjeri iz života starih Sarajlija", *Gajret: Kalendar za godinu 1940*, 1940, str. 194-202.

Alajbegović, Esadbeg, "Naši iseljenici u Turskoj", *Gajret: Kalendar za godinu 1938*, 1938, str. 193-197.

Alečković, Sulejman, "Dah mahale", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1942*, 1942, str. 79-81.

Alić, Husejn, "Lički muslimani", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1941*, 1941, str. 97-105.

Babić, Bešir, "Jedan mi ahbab dolazi u razred", *Novi Behar*, IX, br. 21, 1935/36, str. 303.

Bahtić, Faik, "Ženidbeni običaji kod muslimana", *Novi Behar*, XII, br. 20-21, 1938/39, str. 248-251.

Bašagić, Safvet-beg, "Govor na Osnivačkoj skupštini Gajreta", *Behar*, III, br. 21, 1902-1903, str. 326-328.

Bašagić, Safvet-beg, "Kratak pregled mog života", *Gajret*, X, br. 5, 1926, str. 66-67.

Bašagić, Safvet-beg, "Život i djelo Gazi Husrevbega", *Novi Behar*, IV, br. 4, 1930/31, str. 22-23.

Bešlagić, Šefik, "Hajra Osmanova", *Gajret*, XII, br. 2, 1931, str. 31-32.

Bjelevac, Abdurezak Hifzi, "Putevi u budućnost", *Gajret*, XIV, br. 3-4, 1933, str. 58-59.

Brkić, Husein S., "Preporod", *Almanah: Kalendar KDM "Preporod"*, KDM "Preporod", Sarajevo, 1946, str. 19-23.

Bujukalić, Hajrudin, "Razbijeni životi", *Gajret*, XI, br. 21, 1930, str. 542-543.

Burina, Safet, "Trgovački odnosi Bosne i Hercegovine sa Dubrovnikom i Venecijom u XVIII vijeku", *Gajret: Kalendar za godinu 1937*, 1937, str. 152-160.

Busuladžić, Mustafa S., "Arapski historičar Mesudi o Slavenima", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1935*, 1935, str. 126-128.

Čaušević, Halid, "Salihaga od onoga svijeta", *Gajret*, XVIII, br. 12, 1937, str. 218-219.

Čokić, Adil, "Znamenite Lejle", *Gajret*, IX, br. 9-10, 1925, str. 138-142.

Ćatić, Musa Ćazim, "Ljubavne melodije", *Gajret*, IV, br. 8, 1911, str. 114.

Ćatić, Salem, "Dr. Safvetbeg Bašagić Redžepašić kao pjesnik", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1942*, 1942, str. 188-205.

Ćurčić, Vejsil, "Ptice na našim srednjovjekovnim spomenicima i starim muslimanskim nišanima", *Gajret*, XI, br. 22, 1930, str. 557-559.

Dizdar, Hamid, "Muhadžiri", *Novi Behar*, XVI, br. 2, 1944, str. 26-27.
Dobardžić, Ilijas, "Jeseni i sjećanja u životu Omera Tanja" (Književni prilog u nastavcima), *Gajret*, XII, 1931, br. 3-5, str. 54-56., br. 4, str. 87., br. 5, str. 111-112.
Dubravić, Husein, "Babo, ja sam učinio svoje", *Gajret*, XX, br. 2, 1939, str. 25-27.
Dubravić, Husejn, "Povijest jedne sevdalinke", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1942*, 1942, str. 97-100.
Džafić, Ibrahim Edhem, "Složimo se", *Gajret*, IV, br. 2, 1911, str. 18.
Đikić, Hatidža, "Molba kćeri očevima", *Gajret*, III, br. 4, 1910, str. 59.
Đikić, Hatidža, "Svome bratu", *Behar*, VI, br. 9, 1905, str. 133.
Đikić, Osman, "Derviš", *Gajret*, IX, br. 3, 1925, str. 38.
Efendić, Fehim, "Ćirilska prepiska bosanskih muslimana s Dubrovačkom republikom", *Gajret*, XX, br. 13, 1939, str. 236-238.
Ekremov, Munir Š., "Hafiz Kustura", *Gajret*, XII, br. 1, 1931, str. 5-7.
Esih, Dr. Ivan, "Ličnost Hamdije Kreševljakovića", *Novi Behar*, XIII, br. 1-6, 1939, str. 18-19.
Filipović, Rasim, "Slučaj u parku", *Gajret*, XIV, br. 9, 1933, str. 149-151.
Gujić, Kasim, "Kultura duhana kao glavni izvor narodnih prihoda u Hercegovini", *Gajret: Kalendar za godinu 1937*, 1937, str. 203-209.
Hadžijahić, Muhamed, "Đerzelez Alija u priči", *Novi Behar*, VI, br. 24, 1932, str. 346-347.
Hadžijahić, Muhamed, "Narodni pjevači na dvorovima bosanskohercegovačke aristokracije", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1935*, 1935, str. 73-77.
Hadžijahić, Muhamed, "Udio žene u islamizaciji", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1942*, 1942, str. 71-78.
Humo, Hamza, "25 godina Gajreta", *Spomenica dvadesetipetogodišnjice Gajreta 1903–1928*, ur. Hamza Humo, Glavni odbor "Gajreta", Sarajevo, 1928, str. 67-101.
Humo, Hamza, "Mi, Bosna i naš izraz u riječi", *Gajret: Kalendar za godinu 1940*, 1940, str. 222-224.
Kadić, Rešad, "Behari su mirisali", *Gajret*, XVIII, br. 3, 1937, str. 48-49.
Kapidžić, Hamdija, "Omer-paša Latas u Bosni", *Gajret: Kalendar za godinu 1939*, 1939, str. 50-71.
Konjičanin, Muhamed, "Iza mušebaka", *Gajret*, XII, br. 1, 1931, str. 3-5.
Kreševljaković, Hamdija, "Iz prošlosti kahve i duhana u Bosni i Hercegovini", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1940*, 1940, str. 141-153.

Kreševljaković, Hamdija, "Počitelj na Neretvi", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1934*, 1934, str. 27-40.

Ljubunčić, Salih, "Za sklad u radu i za toleranciju u međusobnom držanju", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1938*, 1938, str. 23-29.

Međedović, Junuz, "Kiša", *Gajret*, XVI, br. 2, 1935, str. 29.

Miličević, A. Ivan, "Pjesnik M. Ć. Ćatić i njegov udes", *Novi Behar*, XIII, br. 13-18, 1940, str. 214-216.

Mulabdić, Edhem, "Ideologija Narodne Uzdanice", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1938*, 1938, str. 17-18.

Mulić, Hamdija, "Muslimanski prosvjetni pokret", *Novi Behar*, XIII, br. 7-10, 1939, str. 84-86.

Muradbegović, Husein, "Ispovijest", *Novi Behar*, IX, br. 19, 1935, str. 267.

Muradbegović, Husein, "Noć u Hašanima", *Gajret*, XIV, br. 21, 1933, str. 333.

Mustajbegović, Dženana, "Iz zapisaka babe Mustajbega", *Novi Behar*, IV, br. 22-23, 1930/31, str. 326.

Nametak, Alija, "Sarajka djevojka", *Novi Behar*, X, br. 23-24, 1936, str. 309-312.

Nametak, Alija, "Uspomene na Mehmeda Spahu", *Novi Behar*, XIII, br. 1-5, 1939/40, str. 2-4.

Nametak, Hasan, "Mostarska ulema zadnjih sto godina", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1941*, 1941, str. 75-80.

Omanović, Salih, "Pastirski život u planinama", *Gajret: Kalendar za godinu 1940*, 1940, str. 270-275.

Orahovac, Sait, "Tražim te, živote", *Gajret*, XVIII, br. 2, 1937, str. 25.

Pandžo, Šukrija, "Iz dnevnika seoskog učitelja", *Gajret*, XXI, br. 4, 1940, str. 73-75.

Pašić, Nurija, "Namaz promatran sa stanovišta suvremene filozofije", *Novi Behar*, IV, br. 24, 1930/31, str. 345-352.

Polić, Ahmed, "Željezo i njegove rudače u BiH", *Novi Behar*, XII, br. 1-4, 1938/39, str. 32-33.

Resulović, Nazif, "Nogomet kroz vijekove", *Novi Behar*, VIII, br. 17-18, 1934/35, str. 315-316.

Rizvić, Muhsin, "Riječ na Obnoviteljskoj skupštini *Preporoda*", *Spomenica "Preporod" (1990–2000)*, ur. Munib Maglajlić, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" – Matični odbor, Sarajevo, 2000, str. 35-41.

Salčić, Huso, "Himber", *Gajret*, XI, br. 17, 1930, str. 417-418.

Sijarić, Ćamil, "Djeca umiru", *Gajret*, XXI, br. 4, 1940, str. 70.

Sikirić, Šaćir, "Tekija na Oglavku", *Gajret: Kalendar za godinu 1941*, 1941, str. 41-52.

Suljagić, Sulejman, "Prenj planina", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1937*, 1937, str. 166-171.

Šefki, Nedžib, "Moj prijatelj Mehmed", *Gajret*, III, br. 2, 1910, str. 21-22.

Šehagić, Sulejman, "Na livadi uz prve otkose", *Gajret*, XVIII, br. 14, 1937, str. 251.

Šehić, Husejn A., "Selo u noći", *Novi Behar*, XIII, br. 7-10, 1939/40, str. 95.

Šehić, Husejn, "Mojim Krajišnicima", *Novi Behar*, XII, br. 7-14, 1938/39, str. 138.

Šimčik, Antun, "Turbe bosanske kraljevne u Skoplju", *Novi Behar*, XII, 1939, br. 15-19, str. 176-177.

Traljić, Seid M., "Muslimanski nadgrobni spomenici", *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1940*, 1940, str. 192-210.

Traljić, Seid, "O našim prezimenima", *Novi Behar*, br. 21, IX, br. 21, 1935/36, str. 301-302.

Zaplata, Rudolf, "Bosna i Germani", *Novi Behar*, XII, br. 7-14, 1938/39, str. 153-155.

Zekić, Džemila Hanumica, "Briga majčina", *Novi Behar*, VIII, br. 17-18, 1935, str. 316.

Zekić, Džemila Hanumica, "Pjevačica", *Novi Behar*, IX, br. 9-13, 1936, str. 144.

BOŠNJAČKA
ZAJEDNICA
KULTURE

Za sreću doma i naroda

DODATAK

BOŠNJAČKA
ZAJEDNICA
KULTURE

Za sreću doma i naroda

Modifikacija naziva *Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"* u naziv *Bošnjačka zajednica kulture*

S ciljem daljnjeg institucionalnog razvoja Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", odnosno primjereno dosegnutom stepenu institucionalne razvijenosti i sukladno daljnjim potrebama institucionalnog razvoja Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", kao i ukupne kulture i identiteta Bošnjaka i Bosne i Hercegovine kao cjeline, a na osnovi dugogodišnjih i transgeneracijskih institucionalnih nastojanja da se ova institucija imenuje na primjeren način, Skupština Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" na sjednici održanoj 28. 9. 2024. godine u Travniku donijela je Odluku o modifikaciji naziva *Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"* u naziv *Bošnjačka zajednica kulture*, potvrđujući prethodnu Odluku Upravnog odbora Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" od 2. 9. 2024. godine, odnosno inicijativu predsjednika Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" prof. dr. Sanjina Kodrića od 8. 2. i 22. 8. 2024. godine, uz sljedeće

Obrazloženje

1. Sam naziv *Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"* strukturno se sastoji od svojeg glavnog – generičkog dijela *Bošnjačka zajednica kulture*, koji suštinski određuje instituciju koju imenuje (narodna pripadnost, zajednica kao oblik organiziranja i kultura kao oblast rada i djelovanja), i vlastitog imena *"Preporod"*, koje se u nazivu javlja kao svojevrsni imenski dodatak glavnom dijelu naziva, bez nužne kako strukturne, tako i suštinske veze s glavnim dijelom naziva. Pritom, dodatak *"Preporod"* pokazuje se kao višestruko suvišan, ali i nepodesan iz niza razloga, naročito u današnjem kontekstu, jednako kao i u historijskoj perspektivi.
2. Sam aktuelni naziv tek je jedan od niza naziva koje je današnja Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" imala tokom svoje više od 120 godina duge historije, pri čemu su njezina različita prethodna imenovanja u pravilu bila rezultat kako historijskih prilika, odnosno kulturnih, društvenih, političkih

i drugih okolnosti ranijih vremena, tako i karaktera same institucije u pojedinim historijskim periodima. Historija imenovanja današnje Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" stoga je ekvivalentna historiji okolnosti njezina institucionalnog razvoja, kao i historiji stepena njezine institucionalne razvijenosti i dosegnutog institucionalnog kapaciteta i društvenog statusa.

3. Najstariji, ali i najduže korišteni naziv pod kojim je radila i djelovala današnja Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" jeste naziv *"Gajret"*, naziv kulturno-prosvjetnog društva koje je osnovano 1903. godine kao prva glavna institucionalna preteča i pravni prethodnik današnje Bošnjačke zajednice kulture "Preporod". "Gajret" je ovo vlastito ime kao naziv dobio po ugledu na način imenovanja mnogobrojnih drugih društava kulture i drugih sličnih organizacija u Bosni i Hercegovini i širem južnoslavenskom prostoru krajem 19. i početkom 20. st., pri čemu je u početku bio određen kao "društvo za potpomaganje đaka muslimana na srednjim i višim školama", potom kao "društvo za kulturno i ekonomsko podizanje muslimana", da bi, u kontekstu osobenog procesa "nacionaliziranja muslimana", odnosno u skladu sa specifičnim društveno-političkim okolnostima u monarhističkoj Jugoslaviji, 1929. godine bio preimenovan u "srpsko muslimansko kulturno i prosvjetno društvo", što je odrednica pod kojom će raditi i djelovati sve do početka Drugog svjetskog rata.
4. Drugi važni naziv pod kojim je svojevremeno radila i djelovala današnja Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" jeste naziv *"Narodna uzdanica"*, naziv kulturno-prosvjetnog društva koje predstavlja njezinu drugu glavnu institucionalnu preteču i pravnog prethodnika, a koje je osnovano 1924. godine, i to kao protuteža društveno-političkom aspektu rada društva "Gajret", mada će i "Gajret" i "Narodna uzdanica" u suštini imati istu kulturno-prosvjetnu ulogu kod Bošnjaka svojeg vremena. U vrijeme osnivanja "Narodna uzdanica" bit će određena kao "muslimansko kulturno društvo", da bi kasnije, slično "Gajretu", u također specifičnim društveno-političkim okolnostima datog vremena, 1941. godine i ovo društvo bilo preimenovano, ovaj put u "hrvatsko muslimansko kulturno društvo", što je bio zahtjev onovremenih vlasti NDH.
5. "Gajret" i "Narodna uzdanica" radit će i djelovati paralelno sve do Drugog svjetskog rata, nakon kojeg će, na inicijativu novih vlasti, 1945. godine biti objedinjeni u *Muslimansko kulturno društvo "Preporod"*, kojem će se u međuvremenu priključiti i sva ostala bošnjačka kulturno-prosvjetna i

slična društva i drugi oblici organiziranja kulturno-prosvjetnog rada kod Bošnjaka ovog vremena, uključujući i preostale muslimanske čitaonice te Muslimansko dobrotvorno društvo "Merhamet". Pritom, naziv novog, jedinstvenog društva "Preporod" zadat je sa strane novih vlasti kao jedinstveni zamjenski naziv za ujedinjena ranija društava "Gajret" i "Narodna uzdanica", odnosno sva druga bošnjačka društva do Drugog svjetskog rata, pri čemu je ime novog društva imalo za cilj jasno određenje koncepcije rada i djelovanja novog, jedinstvenog društva, a to je bio upravo ne samo kulturni već i sveukupni društveno-politički "preporod" onovremenih muslimanskih "narodnih masa" u skladu s novim, komunističkim ideološkim konceptom.

6. Iako je kao takvo formirano u skladu s odlukom i pod kontrolom novih vlasti, Muslimansko kulturno društvo "Preporod" radit će i djelovati vrlo kratko – do 1949. godine, kad će biti ukinuto kao i druga nacionalna društva u Bosni i Hercegovini, a do njegove obnove dolazi tek u kontekstu demokratskih promjena u bivšoj Jugoslaviji 1990. godine, kad se obnavlja kao *Kulturno društvo Muslimana "Preporod"*. Nakon obnove bošnjačkog narodnog imena na Prvom bošnjačkom saboru 1993. godine, Kulturno društvo Muslimana "Preporod" 1995. godine bit će preimenovano u *Kulturno društvo Bošnjaka "Preporod"*, a nakon toga, 1997. godine, provodi se i njegovo preimenovanje te se, konačno, usvaja aktuelni naziv *Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"*. Ovaj posljednji, sadašnji naziv javio se, pritom, kao izraz institucionalnog razvoja Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", s namjerom da se i nazivom jasno napravi što je moguće izraženija i nužna distanca od limitirajućeg okvira "kulturnog društva", kao okvira koji je već tad bio odavno historijski prevaziđen i neprimjeren dosegnutom institucionalnom kapacitetu, odnosno s namjerom da se jasno naglasi široki, stožerni okvir institucije. Pritom, u datom trenutku, a s obzirom na šire kulturno-društvene okolnosti, zadržan je tad još uvijek relativno funkcionalan imenski dodatak *"Preporod"*, s tim da su se i tad upravo u vezi s ovim dodatkom javile neskrivene dileme i preispitivanja, kao i prijedlozi za njegovo napuštanje.
7. Problem naziva današnje Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" prisutan je, dakle, praktično od njezina osnivanja pod imenom društva "Gajret" 1903. godine pa nadalje, a posebno od obnove njezina rada 1990. godine, dok se danas konačno rješavanje ovog problema nadaje kao očigledna i u potpunosti razložna potreba. To je posebno izraženo i važno u kontekstu

nužnosti daljnjeg institucionalnog razvoja Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", uključujući naročito ono što je njezin društveni status i institucionalni identitet, ali i s obzirom na ono što je historijska uloga i doprinos Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u kulturi i društvu Bošnjaka i Bosne i Hercegovine.

8. Iako je svojevremeno predstavljao vrlo važan pomak u odnosu na brojne ranije nazive današnje Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", sadašnji naziv, odnosno naziv s imenskim dodatkom *"Preporod"*, ne odgovara, prije svega, statusu i karakteru najstarije i temeljne organizacije kulture Bošnjaka, odnosno bošnjačke kulturne matice i svjetske kulturne zajednice bošnjačkog naroda, što je očigledno i u komparativnoj perspektivi, odnosno u paraleli s nazivima istovrsnih institucija kod drugih naroda, poput npr. Matice hrvatske i Matice srpske, kao najstarijih i temeljnih organizacija kulture hrvatskog i srpskog naroda. Naprotiv, naziv s imenskim dodatkom *"Preporod"* statusno je u značajnoj mjeri i dalje limitirajući, pa i degradirajući, pri čemu, između svega ostalog, i dalje u značajnoj mjeri implicira i status pukog "kulturnog društva", odnosno Bošnjačku zajednicu kulture "Preporod" svodi na status tek jednog u nizu mnogih – i praktično i potencijalno – ekvivalentnih kulturnih i sličnih bošnjačkih društava i drugih organizacija, što Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" suštinski nije ni po svojoj historijskoj ulozi i važnosti ni po svojem savremenom radu i djelovanju, niti je na taj način definirana svojim Statutom.
9. Sadašnji naziv Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" istovremeno onemogućuje punu eksplikaciju institucionalnog karaktera institucije koju označava, što je naročito slučaj kad se umjesto punog koristi skraćeni naziv *BZK "Preporod"* ili samo imenski dodatak *"Preporod"*, što su upotrebno znatno češći slučajevi. U svakom slučaju, a posebno pri upotrebi skraćenog naziva te, naročito, samo imenskog dodatka, institucionalni identitet predstavlja se prvenstveno dodatkom *"Preporod"*, dok suština rada i djelovanja institucije (narodna pripadnost, zajednica kao oblik organiziranja i kultura kao oblast rada i djelovanja) ili ostaje u drugom planu pred dominantnim, ali ne i signifikantnim imenom *"Preporod"* ili, što je, nažalost, još češće, biva potpuno nevidljiva i neprepoznatljiva u akronimu *BZK*, odnosno u imenskom dodatku *"Preporod"*.
10. Problem sadašnjeg naziva Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" jeste i to što je ovaj naziv umnogome i anahron, i to upravo u imenskom dodatku

"Preporod", a koji, naime, predstavlja historijski istrošen i u međuvremenu gotovo u potpunosti obesmišljen relikt nacionalno-romantičarskog koncepta kulture i pripadajućih nominacijskih praksi s kraja 19. i početka 20. st., odnosno relikt sličnih prosvjetiteljsko-revolucionarnih konvencija ideologije jugoslavenskog komunizma s početka druge polovine 20. st. Kao takav, u današnjem kontekstu imenski dodatak *"Preporod"* prevaziđen je, ali i kontraproduktivan višak, a koji, pritom, nema ni dublju simboličku vrijednost, tim prije što u historijskoj perspektivi predstavlja tek jedno od više imena institucije koju trenutno označava, pri čemu to nije nužno ni historijski najvažnije institucionalno ime, niti je najtrajnije u više od 120 godina dugoj historiji Bošnjačke zajednice kulture "Preporod".

11. Osim u suštinskom smislu, institucionalni identitet Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" sa sadašnjim nazivom, odnosno imenskim dodatkom *"Preporod"*, izrazito je problematičan i u praktičnom smislu. Uz jedan broj drugih sličnih primjera, odnosno različitih drugih pravnih subjekata s istim vlastitim imenom, posebno je u ovom smislu problematično dovođenje u vezu i miješanje Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" s Islamskim informativnim novinama *Preporod* kao najšire poznatim i izrazito etabliranim izdanjem Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Razlozi za takvo što višestruki su, a uz neinformiranost u široj društvenoj zajednici, čak i tamo gdje se to ne bi očekivalo, to je naročito vidno dominantnija pojava lista *Preporod* "u narodu", a još više izrazito dominantna pojava Islamske zajednice u javnosti i društvu, posebno u poređenju sa znatno skromnijom pojavom Bošnjačke zajednice kulture "Preporod". U takvoj situaciji, list *Preporod* gotovo redovno percipira se kao izdanje Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" ili se, pak, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" percipira kao tek jedna od institucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, što nije u interesu ni Islamske zajednice ni Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" kao samosvojnih institucija.
12. Pored suštinskih, i važni praktični razlozi upućuju na potrebu i važnost modifikacije naziva *Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"* u naziv *Bošnjačka zajednica kulture*. Pa ipak, uz nesumnjive prednosti, predložena modifikacija podrazumijeva i jedan broj izazova, među kojima su najznačajniji izazovi emocionalne privrženosti, upotrebne navike i etabliranosti postojećeg naziva, odnosno izazov "rebrendinga". Ovi izazovi, međutim, nesumnjivo su minimalni u odnosu na prednosti, a kako to pokazuju mnogobrojni slični

primjeri, uključujući i primjere obnove narodnog imena *Bošnjak*, naziva *bosanski jezik* i sl., odnosno mnogi primjeri preimenovanja drugih institucija, uključujući i također institucije s dugom tradicijom, gradova, država, kompanija, robnih marki itd. širom svijeta, s tim što je nužno na adekvatan način izvršiti "rebrending" te sistemski etablirati modificirani naziv, odnosno ukupni inovirani institucionalni identitet u javnosti.

13. Jedan od izazova jeste i administrativne prirode budući da se predložena modifikacija imena odnosi i na brojne podružnice, odnosno organizacijske jedinice Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Modifikacija imena u ovim slučajevima odvijat će se kao proces u odgovarajućem vremenskom roku, pri čemu imena *"Preporod"*, odnosno *"Gajret"* i *"Narodna uzdanica"* i dalje ostaju zakonski zaštićena i u domaćem i u međunarodnom pravnom prometu kao nazivi institucionalnih preteča i pravnih prethodnika Bošnjačke zajednice kulture. Također, a radi osiguranja kontinuiteta i vidljivosti tamo gdje je to potrebno, ime *"Preporod"* zadržava se u svim slučajevima gdje za to postoje opravdani razlozi, odnosno u nazivima pojedinih muzičkih, folklornih i dr. sekcija i aktivnosti podružnica (Hor "Preporod", Ansambl narodnih pjesama i igara "Preporod", Folklorni ansambl "Preporod" i sl.), kao i u nazivima pojedinih organizacijskih jedinica Bošnjačke zajednice kulture (Galerija "Preporod", RTV "Preporod", Planinarsko društvo "Preporod" i sl.).
14. Sastavni dio procesa modifikacije naziva *Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"* u naziv *Bošnjačka zajednica kulture* jeste i promjena logotipa institucije budući da samim svojim verbalnim sadržajem postojeći logotip (ime *"Preporod"* ispisano stiliziranim likom pauna) postaje neprimjenjiv. Umjesto trenutnog logotipa, obnavlja se logotip društva "Gajret" kao najstarije institucionalne preteče i prvog pravnog prethodnika Bošnjačke zajednice kulture, uz nužne modifikacije, odnosno adaptacije s obzirom na novi naziv i savremene dizajnersko-grafičke standarde. Savremenom obnovom ovog inače simbolički vrlo signifikantnog logotipa i vizuelnim identitetom institucionalno se u cijelosti zaokružuje historija Bošnjačke zajednice kulture i dodatno etablira institucionalna tradicija od osnivanja društva "Gajret" 1903. godine pa nadalje. Pritom, a radi osiguranja kontinuiteta i vidljivosti tamo gdje je to potrebno, raniji logotip s imenom *"Preporod"* zadržava se u svim slučajevima gdje za to postoje opravdani razlozi, odnosno u slučajevima pojedinih muzičkih, folklornih i dr. sekcija i aktivnosti podružnica

(Hor "Preporod", Ansambl narodnih pjesama i igara "Preporod", Folklorni ansambl "Preporod" i sl.), kao i u nazivima pojedinih organizacijskih jedinica Bošnjačke zajednice kulture (Galerija "Preporod", RTV "Preporod", Planinarsko društvo "Preporod" i sl.).

15. Predložena modifikacija naziva *Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"* u naziv *Bošnjačka zajednica kulture* nadaje se kao nesumnjiva i neupitno opravdana potreba iz brojnih kako suštinskih, tako i praktičnih razloga. Modifikacijom naziva rješava se u nominacijskom smislu problem institucionalnog identiteta Bošnjačke zajednice kulture koji *de facto* traje duže od 120 godina, odnosno sam institucionalni identitet nominacijski se stabilizira vjerovatno trajno ili barem na duže vrijeme, a sama Bošnjačka zajednica kulture postoje napokon *imenovana* u skladu s onim što je njezin stvarni, suštinski karakter, odnosno historijska uloga i doprinos i savremeni značaj, sa svom fundamentalnom važnošću čina adekvatnog imenovanja. Takvo što predstavlja vrlo važnu osnovu i za daljnji institucionalni razvoj Bošnjačke zajednice kulture, uključujući i mogućnost da se u njezine institucionalne okvire kao sastavne ili pridružene organizacijske jedinice uključe i pojedine druge srodne organizacije, odnosno uključujući i daljnja nastojanja s ciljem rješavanja problema njezina društvenog statusa i finansiranja njezina rada i djelovanja.

Sarajevo, 22. 8. 2024.
Broj: 03-243

Predsjednik
Prof. dr. Sanjin Kodrić

Napomena uredništva

Ovo trogodišnje izdanje *Godišnjaka* Bošnjačke zajednice kulture jubilarnog je karaktera, te se svojom koncepcijom i sadržajima umnogome razlikuje od ranijih izdanja *Godišnjaka*. Naime, odnoseći se na 2023., 2024. i 2025. godinu, ovo izdanje posvećeno je velikim godišnjicama iz povijesti današnje Bošnjačke zajednice kulture – 120. godišnjici osnivanja društva „Gajret" (1903) kao njezina prvog glavnog pravnog prethodnika, 100. godišnjici osnivanja društva „Narodna uzdanica" (1924) kao njezina drugog glavnog pravnog prethodnika, 80. godišnjici osnivanja Kulturnog društva Muslimana „Preporod" (1945), njezina neposrednog pravnog prethodnika nastalog ujedinjavanjem društava „Gajret" i „Narodna uzdanica", te 35. godišnjici obnove njegova rada (1990), uz prigodno obilježavanje i aktuelnog čina modifikacije naziva *Bošnjačka zajednica kulture „Preporod"* u naziv *Bošnjačka zajednica kulture* u skladu s odlukama Upravnog odbora i Skupštine Bošnjačke zajednice kulture „Preporod" od 28. 9. 2024. godine.

S obzirom na jubilarni karakter aktuelnog izdanja *Godišnjaka* Bošnjačke zajednice kulture, odlučili smo da ovaj, prigodničarski trobroj *Godišnjaka* priredimo kao reprezentativni izbor tekstova iz štampe koja je izlazila u izdanju prvenstveno pravnih prethodnika današnje Bošnjačke zajednice kulture od njezina osnivanja 1903. godine pod imenom društva „Gajret" pa nadalje, odnosno iz časopisa kakvi su *Behar*, *Gajret*, *Narodna uzdanica*, *„Gajretov" kalendar*, *Kalendar „Narodne uzdanice"* i drugih srodnih publikacija. Pokušali smo, pritom, načiniti svojevrsnu kulturno-povijesnu hrestomatiju tekstova različitih vrsta i karaktera u kojoj će svako zainteresiran za prošlost, tradiciju i kulturu Bošnjaka i Bosne i Hercegovine moći pronaći ponešto za sebe, u skladu s vlastitim zanimanjima. Zato, nakon nekoliko tekstova koji se tiču institucionalne historije Bošnjačke zajednice kulture, donosimo brojne sadržaje koji se bave prošlošću, tradicijom i kulturnom Bošnjaka i Bosne i Hercegovine u različitim oblastima te drugim pitanjima od kulturno-povijesne važnosti. Tu su i sjećanja na neka važna imena u historiji bošnjačke i bosanskohercegovačke kulture i

nauke iz pera njihovih savremenika te nekoliko tekstova koji su temom, pristupom i promišljanjima i danas itekako aktuelni. Između takvih tekstova nalaze se proza i poezija poznatih, ali i nekih danas uglavnom zaboravljenih bošnjačkih i bosanskohercegovačkih pisaca datog vremena, od kojih neki i danas imaju književno-estetsku vrijednost, a drugi su značajni kao književnohistorijske i kulturnohistorijske činjenice. U tom smislu, ovo izdanje *Godišnjaka* Bošnjačke zajednice kulture osobena je čitanka bošnjačke i bosanskohercegovačke historije, tradicije i kulture, uključujući i izbor književnih tekstova za koje smo smatrali da bi iz različitih razloga mogli interesirati današnje čitaoce.

Tekstovi u ovom trobroju *Godišnjaka* Bošnjačke zajednice kulture preneseni su u njihovu izvornom obliku, uz tek minimalne redaktorske i lektorske intervencije, koje su provođene samo ondje gdje to bilo nužno i samo u nužnom obimu, što čitaocima pruža i uvid u sve mijene kroz koje je pisani standard bosanskog jezika prolazio od pojave naših prvih publikacija do savremenog doba. Redaktorsko-lektorske intervencije uglavnom su se ticale grafije u najstarijim tekstovima ili su vršene ukoliko je to bilo neophodno zbog isuviše zastarjele sintakse, odnosno u svrhe jasnijeg razumijevanja autorove namjere.

Od narednog broja *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture vraća se uobičajenim izdanjima, ali s inoviranom koncepcijom u odnosu na ranije brojeve.